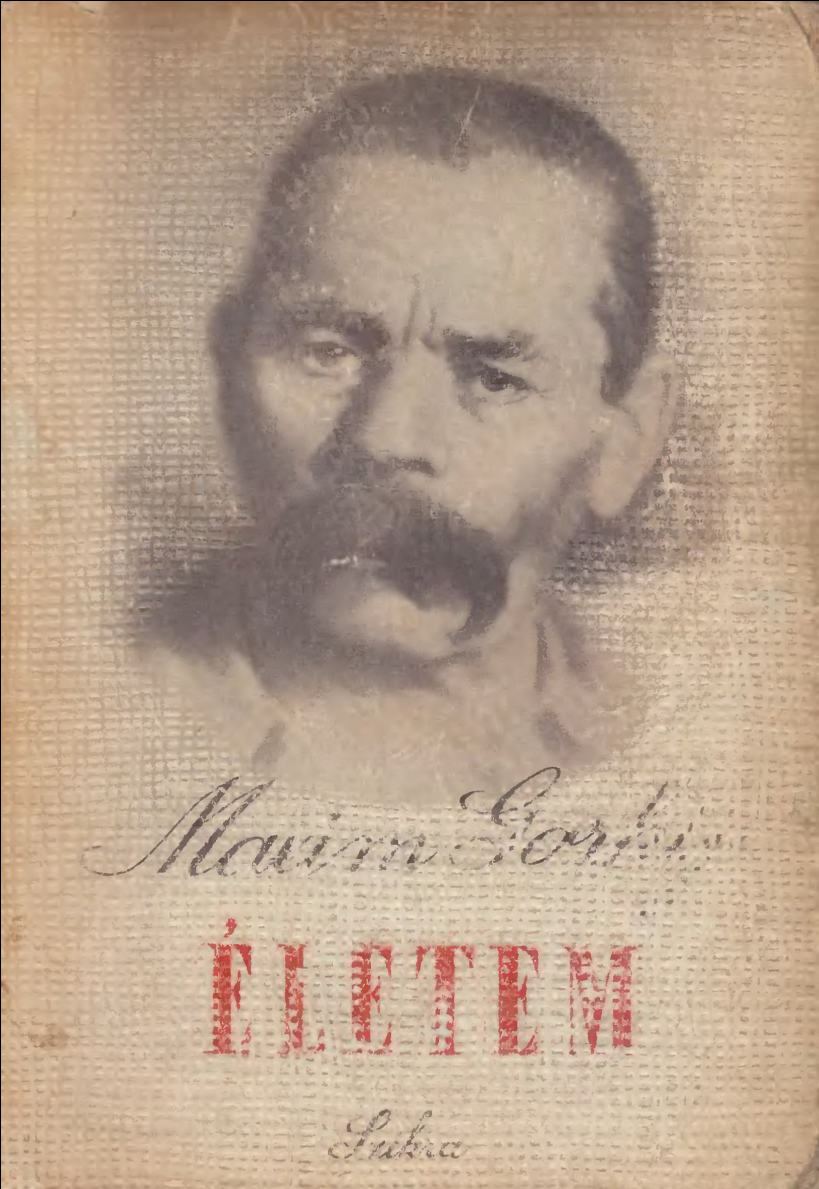
Maxim Gorkij
ÉLETEM
Sukra

MAXIM GORKIJ

ÉLETEM

SZIKRA KIADÁS 1949.

A kiadó Életem címen Gorkijnak három életrajzi regényét,

Gyermekkor (ДЕТСТВО),
Emberek között (СРЕДИ ЛЮДЕЙ),
Egyetemeim (МОИ УНИВЕРСИТЕТЫ)

című regényeket gyűjti egy kötetbe.

Fordították:

Radó György (Gyermekkor)
Havas András Károly (Emberek között)
Gellért György (Egyetemeim)

Az Emberek között c. részt átnézte Radó György

Felelős kiadó: Aczél Tamás
1042. Franklin. — Felelős: Aranyossy Zoltán.

GYERMEKKOR

Félhomályos, szük szoba ablakának tövében, a padlón fekszik apám. Fehér, és szokatlanul hosszú ing van rajta; mezítelen lábának ujjait furcsán széttárja, mellén békésen nyugvó kedves kezének ujjai görbék; huncut szemét szorosan eltakarja a rézpénz fekete korongja, jóságos arca most sötét, gonoszul vicsorító fogsora elrémít.

Anyám félig meztelenül, piros szoknyában térdel és apám hosszú, lágy haját a homlokából hátra, tarkójára simítja azzal a fekete fésücskével, amellyel én úgy szerettem a görögdinnye héját fűrészelgetni; anyám egyre csak beszél valamiről fojtott, rekedtes hangon, fekete szeme duzzadt és szinte széifolyni látszik, amint kövér könnycseppeket ereszt.

Engem kezemnél fogva tart nagyanyám, — feje széles és kerek, szeme tág, orra furcsán nagy és laza; ő egészben véve fekete, puha és roppant érdekes. Ugyancsak sirdogál, de közben sok-sok szeretettel duruzsol anyám fülébe, egész testében reszket, majd odébb vonszol engem, apámhoz taszigál; én ellenkezem, mögéje bujok: félek, rosszul érzem magam.

Eddig még sohasem láttam felnőtteket sírni és nem értettem a szavakat, amelyeket nagyanyám nem is egyszer ismételt:

— Búcsúzz el csak apuskától, sosem látod többé, kedveském, mert meghalt — idő előtt, nagyon-nagyon hamar . . .

Én súlyos beteg voltam, éppen akkor keltem fel az ágyból. Betegségem idején, — erre pontosan emlékszem — apám vigan játszogatott velem, aztán egyszerre elmaradt és nagyanyám, ez a különös lény váltotta fel.

— Te bennét sétáltál ide? — kérdezem.

Válaszol:

— Fentről, Nizsnij felől. Csakhogy nem sétáltam ám, hanem úsztam! Vízen nem sétál az ember, te buta!

Ez mulatságos volt és érthetetlen. A házban fent nagyszakállú, tarkaruhás perzsák laktak, a pincében pedig egy öreg, sárgaképű kalmük juhbőrt árult. Ha az ember fölmászott a lépcsőn, fentről a karfába kapaszkodva, összegömbölyödve legurulhatott, lecsúszhatott a karfán; mindezt jól tudtam. Hogy jön ehhez a víz? Érthetetlen és eléggé meg is zavar.

— Miért vagyok én buta?

— Azért, mert folyton motyogsz, — feleli és elmosolyodik.

Kedvesen, vidáman, jóindulatúan beszél. A legelső naptól kezdve jóbarátságba kerültem vele, most pedig úgy érzem, hogy legszívesebben minél előbb elmennék vele ebből a házból.

Anyám nyomasztóan hat rám: könnye, jajgatása valami új, nyugtalan érzést ébreszt bennem. Elsőízben látom ilyennek, — mindig kemény volt, keveset beszélt; olyan tiszta, olyan síma és olyan nagy, mint egy ló: teste szikkadt, keze erős. Most azonban egész testében kellemetlenül felduzzadt, szétzilálódott, mintha minden elszakadt volna rajta. Haja, amely egyébként úgy simult fejére, mint nagy, sárga sapka, most leesett mezítelen vállára, belelóg arcába, az a fele pedig, amely még varkocsba van fonva, úgy csüng le, hogy ráhull apám kihűlt arcára. Én már régóta ott állok a szobában, de anyám még egyetlenegyszer sem tekintett rám, csak fésüli, fésüli apámat és közben zokog, fel-felcsuklik s egyre hull a könnye.

Az ajtóban fekete parasztemberek bámulnak befelé, meg egy csendőrlegény, aki haragosan kiabál:

— Azonnal vigyétek el!

Az ablakot sötét kendő fedi; a kendő felfúvódik, mint a vitorla. Valamikor apám kis vitorlás csónakon vitt engem. Hirtelen megdördült az ég. Apám elmosolyodott, keményen térde közé szorított és rám kiáltott:

— Ne félj, nincs semmi baj!

Most anyám súlyosan feltápászkodik a földről, de azonnal leül és hátravágódik, hajával a földet söpörve; üres, fehér arca

elkékül és éppúgy vicsorítva a fogát, mint apám, ijesztő hangon mondja:

— Az ajtót csukjátok be... Alexej menjen ki!

Nagyanyám kifelé taszigál engem, az ajtó felé igyekszik és így kiabál:

— Jaj, kedveseim, ne féljetek, ne nyúljatok hozzá, menjetek már, az ég szerelmére! Nincs itt kolera, a szülés jött rá, ne bántsátok, jó emberek!

Én elbújok egy sötét sarokba a nagy bőrönd mögé és onnan nézem, amint anyám a földön hempereg, jajgatva, fogát csikorgatva, nagyanyám pedig ide-oda mászkálva, nyájasan és jókedvűen mondja:

— A jó Isten szent nevében! Csak türelem Varjusa! Majd a szentséges Szűzanya ami szószólónk...

Nagyon rosszul érzem magam; az emberek valamit pepecselnek a padlón, apám körül, babrálják, nyögnek, kiabálnak, ő pedig mozdulatlan és szinte mosolyog rajtuk. Mindez sokáig tart — ez a pepecselés ott a padlón; közben anyám néhányszor lábraáll, majd ismét lezuhan; nagyanyám kibotorkál a szobából, mint valami nagy, fekete, guruló gömb; azután hirtelen a sötétben felsír egy kisgyerek.

— Hála neked, Uramisten! — mondja nagyanyám. — Fiú!

És meggyujtotta a gyertyát.

Én, úgy látszik, közben elaludtam ott a sarokban, — másra nem is emlékszem.

... A második dolog, ami megmaradt emlékezetemben: — egy esős nap, a temető elhagyott szeglete; én ott állok a síkos hantokon és belebámulok a gödörbe, amelybe apám koporsóját eresztették; a gödör mélyén víz áll, még békák is vannak benne — kettő már rá is ugrott a koporsó sárga fedelére.

A sír mellett állok nagyanyámmal, ott van még a bőrig ázott csendőrlegény is és két morcos paraszt, ásóval. Valamennyit langyos eső verdesi, cseppjei aprók, mint a gyöngyszemek.

— Ássátok már el, — mondja a csendőrlegény és odébbmegy.

Nagyanyám felsír, arcát fejkendőjének csücskébe rejti. A parasztok meggörnyedve, sietősen hányják a rögöket a sírgödörbe, úgy, hogy a víz bugyborékol; a békák kiugranának a gödörből.

a falán ugrándoznak, amíg egy-egy rög vissza nem löki őket a mélybe.

— Menj arrébb, — mondja nagyanyám és vállon ragad; én azonban kicsúszom keze közül, nem akarok arrébb menni.

— Uramisten, milyen is vagy te, — panaszkodik nagyanyám, kicsit énrám, kicsit az Úristenre és sokáig ott áll hallgatagon, lehorgasztott fejjel; a sírgödör már megtelt földdel és ő még mindig ott áll.

A parasztok döngve ütik a földet az ásóval, szél kerekedik, elűzi, elviszi az esőt. Nagyanyám kézenfog engem és elvezet a távolabb levő kápolnához, mely körül sötét keresztek állnak.

— Te mért nem sírsz? — kérdezi, mikor kilépünk a sírkertből. — Igazán sírhatnál!

— Nincs kedvem, — mondom én.

— No, ha nincs kedved, akkor nem is kell, — mondja ő halkan.

Mindez egészen furcsa; én ritkán sírtam és sohasem fájdalomtól, hanem sértődöttségből; apám mindig nevetett könnyeimen, anyám pedig kiabált:

— Nehogy sírni merj!

Azután a széles, nagyon sáros utcán kocsikon hazahajtattatunk. Körülöttünk sötétvörös házak álltak, én megkérdeztem nagyanyámat:

— Hát a békák nem fognak kimászni?

— Nem, azok többé nem másznak ki, — felelte. — Isten nyugosztalja őket!

Sem apám, sem anyám nem vették ilyen gyakran és ilyen közvetlenül szájukra Isten nevét.

*

Néhány nappal később én, nagyanyám és anyám gőzhajón utaztunk egy csöppnyi fülkében; újszülött öcsém, Maxim, meghalt és kis asztalon feküdt a sarokban, vörös csíkokkal beszőtt fehér vászonba bugyolálva.

Én felmásztam a kötélcsomókra és a bőröndökre, úgy bámultam kifelé a kiugró kerek ablakon, amely olyan volt, mint egy

lónak a szeme; a nedves üveg mögött végtelenül hömpölygött a zavaros, habzó víz, olykor felcsapva, végignyalta az üveget. Ijedten leugrottam a padlóra.

— Ne félj, — mondta nagyanyám és könnyedén felemelve puha kezével, megint ráállított a kötélcsomóra.

A vízen szürke, nedves köd feküdt; valahol nagymessze látszott a sötét föld, majd ismét eltűnt a ködben, a víz mögött. Köröskörül minden remegett. Csak anyám, fejét kezére hajtva állt, állt a falnak dőlve, súlyosan, mozdulatlanul. Arca sötét, acélos és üres volt, szemét görcsösen lehúnyta, egész idő alatt hallgatott, egészben véve más, új volt, még a ruhája is ismeretlen volt számomra.

Nagyanyám néhányszor halkan szólt hozzá:

— Varja, ehetnél valamit, egy keveset; nem?

De anyám mozdulatlan maradt és hallgatott.

Velem nagyanyám susogva beszélt, anyámmal pedig hangosabban, de azért óvatosan, félénken és nagyon keveset. Az volt az érzésem, hogy fél anyámtól. Ezt meg is értettem és ezáltal közel kerültem nagyanyámhoz.

— Szárátov, — mondta váratlanul hangosan, szinte haragosan anyám, — hol van az a matróz?

Lám, még szavai is idegenek, furcsák: „Szárátov", „matróz" ...

Nagy darab, őszhajú ember lépett be, kék ruhában. Kis ládikót hozott. Nagyanyám kivette kezéből és beletette kisöcsém testét, elegyengette benne, majd kinyujtott karján az ajtóhoz vitte, de, kövér lévén, csak oldalvást tudott kijutni a kajüt szűk ajtaján és közben mulatságosan forgolódott.

— Jaj, anyuskám, — kiabált anyám, kivette kezéből a koporsót, majd mind a ketten eltűntek. Engem otthagytak a kajütben. Rábámultam a kékruhás emberre.

— Nohát, elvitték a kisöcsédet, mi? — mondotta ő, fölém hajolva.

— Te ki vagy?

— Matróz.

— Hát Szárátov — az kicsoda?

— Az egy város. Nézz csak ki az ablakon, ott van, ni!

Az ablakban mintha mozgott volna a föld: sötét volt, meredek és amint ködöt lehelt, nagy darab kenyérre emlékeztetett, amelyet épp most rántottak ki a kemencéből.

— Hát nagyanyám hová ment?

— Az unokáját temeti.

— Beleássák a földbe?

— Hát persze. Beássák.

Elmeséltem a matróznak, hogyan ásták be az eleven békákat, amikor apámat temették. A matróz karjára vett engem, erősen magához szorított és megcsókolt.

— Ej, fiacskám, nem értesz te még semmit! — mondotta. — A békákat nem kell sajnálni, az ég áldja meg őket! Sajnáld az anyádat, — látod, milyen szomorúság érte!

Felettünk szirénázás, dübörgés hallatszott. Én már tudtam, hogy a hajó csinál így, nem is ijedtem meg, a matróz azonban nagysietve lerakott a földre és kirohant. Még hátraszólt:

— Szaladnom kell!

Nekem is kedvem támadt kiszaladni. Kiléptem az ajtón. A félhomályos, szűk folyosó üres volt. Ajtónktól nem messze a lépcsőfokok reze csillogott. Fölfelé nézve embereket láttam batyúkkal, zsákokkal karjukon. Világos volt, hogy ezek most elhagyják a hajót, — tehát nekem is el kell mennem.

De amikor a nyüzsgő parasztokkal együtt kijutottam a hajó fedélzetére, majd a keskeny hídon a partra, egyszerre mind kiabálni kezdett felém:

— Hát ez kié? Te kihez tartozol?

— Nem tudom.

Sokáig taszigáltak, lökdöstek, meg-megráztak.

Végül is megjelent az ősz matróz, megragadott és kijelentette:

— Ez Asztrahányba való, kiszökött a kajütből...

Futva visszavitt a kajütbe, lerakott a kötélcsomóra és kiment, ujjával még megfenyegetve:

— Majd adok én neked!

Fejem felett egyre csökkent a zaj, a hajó már nem remegett és nem bukdácsolt a vízen. A kajüt ablakát valami nedves fal takarta el; minden sötét és nyomasztó lett, a kötélcsomók szinte

elpuffadtak, összeszorítva engem; mindez nagyon rossz volt. Talán most már mindörökre itthagynak, egyedül az üres hajón?

Az ajtóhoz léptem. Nem nyílt ki, rézkilincsét nem tudtam elfordítani. Megragadtam a tejesüveget és teljes erőmből rácsaptam a kilincsre. Az üveg eltörött, a tej ráömlött a lábamra, belecsurgott a csizmámba.

A balsikertől elkeseredve, lefeküdtem a kötélcsomókra, halkan sirdogálni kezdtem és sírás közben elaludtam.

Mire felébredtem, a hajó már megint bukdácsolt, remegett, a kajüt ablaka pedig fényleit, mint a nap. Nagyanyám mellettem ült, fésülködött, homlokát ráncolta és valamit mormogott. Haja különösen dús volt, sűrűn omlott vállára, kebére, térdére, — még a földre is leért, feketén, szinte kéken. Egyik kezével felemelte haját a földről, lelógatta és nagynehezen átvonta a sűrű hajtömegen a ritkafogú fafésűt; ajka elgörbült, sötét szeme haragosan csillogott, arca pedig ebben a nagy tömeg hajban kicsinynek és mulatságosnak látszott.

Ezen a napon valami miatt rosszkedvű lehetett, de amikor megkérdeztem, hogy miért ilyen hosszú a haja, megint a tegnapi meleg, lágy hangon mondotta:

— Látod, büntetésből tette ilyenné az Úristen, — ezt próbáljam kifésülni, én szegény bűnös! Fiatal koromban büszke voltam erre a sörényre, vénségemre aztán bánhatom! De te csak aludjál! Még korán van, — a nap alig kelt föl az éjszakából...

— Már nem tudok aludni!

— Nahát, akkor ne aludjál — egyezett bele azonnal, miközben varkocsát fonta és odapillantott a pamlagra, amelyen felfelé fordított arccal, kifeszített húr módjára, feküdt anyám. — Hogyan törted össze tegnap az üveget? Halkan mondd.

Mindig úgy beszélt, mintha dalolná a szavakat, azok könnyen bevésődtek emlékezetembe; olyan kedvesek, élénkek, zamatosak voltak, mint a virágok. Amikor elmosolyodott, sötét, meggyhez hasonló szemgolyói kitágultak, valami kimondhatatlanul kedves fényt sugároztak, mosolya vidáman feltárta fehér, erős fogát és ha az ember nem nézte arcának sötét bőrén a rengeteg ráncot, egész ábrázata fiatalnak, derűsnek látszott. De sokat rontott rajta a nagy, puha orr a tág likakkal és vörös hegyével. Dohányt

szívott fel orrába, fekete, ezüsttel díszített szelencéből. Külsejében volt valami feketeség, de belülről, szemén keresztül kiolthatatlan vidám, meleg fénnyel világított. Hajlott, szinte púpos volt és kövérkés, de könnyen, ügyesen mozgott, mint valami nagy macska, — olyan puha is volt, mint ez a kedves állat.

Mielőtt ő megjelent az életemben, — mintha aludtam volna, valahol a sötétben elbújva; de mihelyt ő feltűnt, — felébresztett, kivezetett a világosságra és körülöttem mindent, egyetlen végét nem érő szállal fűzött egybe, sokszínű csipkévé szőtt és egyszerre, az egész életre a szívemhez legközelebb álló, legérthetőbb és legkedvesebb ember lett számomra; az egész világ iránt érzett önzetlen szeretete engem is gazdaggá tett és szilárd erővel ruházott fel egész nehéz életemre.

*

Negyven évvel ezelőtt a hajók lassan haladtak; nagyon sokáig tartott útunk Nizsnijbe. Jól emlékszem az utazás első, szépségtől áradó napjaira.

Szép idő kerekedett. Reggeltől estig nagyanyámmal vagyok a fedélzeten a tiszta ég alatt, a Volga ősztől bearanyozott, selyemszövésű partjai között. A rózsaszínű testű hajó nyugodtan, kényelmesen, csavarjaival hangosan csapkodva halad a szürkéskék vizen felfelé; hosszú vontatókötélen uszályt húz. Az uszály szürke, olyan, mint egy vízinövény. A nap szinte észrevétlenül úszik át a Volga fölött; körös-körül talán óránként változik minden: a zöld hegyek, mintha pompás fodrok lennének a föld gazdag ruházatán; a part mentén városok és falvak állanak, messziről olyanok, mintha mézeskalácsból készültek volna. Aranyszínű őszi levél úszik a vizen.

— Nézd csak, milyen szép ez! — mondja nagyanyó és szinte percenként átmegy a fedélzet egyik oldaláról a másikra; egész lénye ragyog, szeme vidáman tágul.

Gyakran megtörténik, hogy a partra tekintve, megfeledkezik rólam: ott áll a fedélzeten, kezét mellére teszi, mosolyog és hallgat, szemén könny ül. Én megragadom sötét, virágos szoknyáját.

— Mi kell? — rezdül meg. — Látod, úgy érzem, hogy elaludtam és álmot látok.

— De miért sírsz?

— Ez, kedveském, az örömtől van, meg a vénségtől — mondja elmosolyodva. — Látod, én már öreg vagyok, már a hatodik évtized után is jó néhány tavasz van mögöttem.

Majd egyet szippantva a burnótból, mesélni kezd nekem mindenféle vad történetet jóságos rablókról, szent emberekről, különös állatokról és gonosz lelkekről.

Meséit halkan mondja, titokzatosan, arcom fölé hajolva, szemembe mélyedve. Tágranyílt szemgolyóiból mintha erőt akarna önteni a szívembe, hogy annál magasabbra emeljen engem. Beszél, beszél, szinte énekel és minél tovább tart, annál tisztábban cseng a szava. Kimondhatatlanul jó őt hallgatni. Hallgatom és kérlelem:

— Még, tovább!

— Aztán meg így volt: Ott ült a kemencénél a vén házi manó, a tövis úgy beleszaladt a mancsába, akár a tésztába, himbálta magát és csak nyögdécselt: „Jaj, egérkém, jaj de fáj, kis egerecském, nem bírom tovább!"

Lábát felhúzta, kezével átfogja, úgy himbálja magát, mulatságosan összeráncolja arcát, mintha neki is fájna.

Körülöttünk matrózok állanak — szakállas, jólelkű parasztok — hallgatják, nevetnek, dícsérik és ők is kérlelik:

— Jól van, anyóka, mesélj még valamit!

Majd így szólnak:

— No gyere, vacsorázz velünk!

Vacsora után megvendégelik vodkával, engem pedig görög- s sárgadinnyével; ezt azonban titokban teszik: a hajón utazik valaki, aki megtiltotta, hogy gyümölcsöt együnk, el is venné és bedobná a folyóba. Ruhája hasonló a csendőrlegényéhez, — nagy ézgombok vannak rajta — és mindig részeg; az emberek elbújnak előle.

Anyám nagyritkán kijön a fedélzetre, de távol tartja magát tőlünk. Egész idő alatt hallgat. Nagy, szikár teste, sötét, acélos arca, varkocsba font szőke hajának nehéz koronája — ez mind olyan hatalmas, olyan súlyos, hogy énrám mintegy ködön keresztül vagy mint egy nagy, átlátszó felhő hat; arcából nagy távol-

ról és nem is barátságosan bámul szürke szeme, éppen olyan nagy, mint nagyanyámé.

Egy ízben szigorúan mondotta:

— Nevetnek ám az emberek rajtad, anyuskám!

— Az Isten áldja meg őket! — felelte gondtalanul nagyanyám. — Hadd nevessenek, váljék egészségükre!

Emlékszem nagyanyám gyermeki örömére, amikor megpillantottuk Nizsnijt. Kezemnél fogva vonszolt, úgy húzott a fedélzet széléhez és kiáltotta:

— Nézd csak, nézd csak, milyen szép! Itt van hát! Uramisten, ez az, Nizsnij! Lám csak, milyen szép, milyen nagyszerű! Látod a templomokat, nézd: olyanok, mintha repülnének!

Majd, szinte sírvafakadva, anyámhoz fordult:

— Várjusa, nézd hát, látod? Gyere, felejts el mindent! Légy egy kicsit vidám! —

Anyám komoran elmosolyodott.

Mikor aztán a hajó megállott a szép város előtt, a folyó közepén, a sűrűn felsorakozó gőzösök közepette, amelyeknek hegyes árbócai százával meredeztek, mellé úszott egy nagy csónak, soksok emberrel; ezt csáklyával odavonták a leeresztett lépcsőhöz és az emberek a csónakból, egyik a másik után, fölmásztak a fedélzetre. Élükön gyorsan haladt egy alacsony, szikkadt öregember, hosszú fekete öltözékben, aranyszínben vöröslő szakállal és madárszerű orral, szeme apró és zöld volt.

— Apuskám! — kiáltotta anyám tompa, de erős hangon és az öregember felé sietett, ez pedig megragadta anyám fejét, gyorsan végigsimította orcáját kicsiny, vöröses kezével és szinte vinnyogva kiáltotta:

— No, no, butácska! Ejnye, ejnye! Nohát, lám, itt vagy, eh, ti...

Nagyanyót átölelte és megcsókolta, szinte mind a kettőt egyszerre és úgy pergett körülöttük, mint az orsó. Engem odahúzott a többiekhez és sietősen mondotta:

— No, frissen, frissen! Ez itten Mihajlo bácsi, ez meg Jákov... Ez itt Natália néni. Ezek a kis unokatestvérek, mind a kettőt Szasának hívják, ez pedig Katerina húgocskánk. Itt az egész család, látod, mennyien vannak!

Nagyapó így szólt hozzá:

— Semmi baj, anyus?

Háromszor arcon csókolták egymást.

Nagyapó kezemnél fogva kihúzott az embercsoportból, majd fejemet keze közé véve, megkérdezte:

— Hát te kiféle-miféle vagy?

— Én vagyok az ásztrahányi gyerek, a kajütből...

— Mit beszél ez? — fordult nagyapó anyámhoz és meg sem várva a választ, tovább húzott engem, így szólva:

— Az arc-csontja egészen az apjáé... No, szálljatok be a csónakba!

Partra szálltunk, majd bementünk a városba a jókora terméskövekkel kirakott úton, mely két magas füves lejtő között vezetett.

Nagyapó elől ment anyámmal. Termete anyámnak szinte karjáig ért, gyorsan aprókat lépkedett, anyám pedig, amint felülről lefelé pillantott rá, mintha a levegőben lebegett volna. Mögöttük, hallgatagon ment a két nagybácsi: a fekete, símahajú Mihail, aki éppen olyan száraz volt, mint nagyapám és a derüs, fürtöshajú Jákov. Volt ott még néhány kövér asszony, élénkszínű ruhában és vagy hat gyerek, valamennyi idősebb, mint én és valamennyi nagyon csendes. Én nagyanyámmal és az apróter-metű Natália nénivel haladtam. Az utóbbi sápadt volt, kékszemű, puffadt hasú, sűrűn megállt és lihegve suttogta:

— Jaj, nem bírom tovább!

— Hogy miért is hoztak ki téged? — morogta dühösen nagyanyám. — Micsoda ostoba társaság!

Valahogyan sem a felnőttek, sem a gyerekek nem tetszettek nekem, idegennek éreztem magam a társaságban, sőt még nagyanyám is szinte eltávolódott — eltűnt közöttük.

Legkevésbbé tetszett nekem nagyapám: már az első percben ellenséget éreztem benne és láttára valami különös érdeklődést, valami aggódó kíváncsiságot fedeztem fel magamban.

Megérkeztünk az út végéhez. Csúcsával a jobboldali dombhoz simulva, az utca kezdeteként a földhöz ragadva egyemeletes ház állott, piszkos-rózsaszínre festve; teteje olyan volt, mint egy orra-húzott kalap; ablakai előreugrottak. Az utca felől nagynak

láttam, belülről azonban a kicsiny félhomályos szobákban minden szűk volt; mindenütt úgy sürögtek az indulatos emberek, akárcsak a kikötőhöz közeledő hajón, gyerkőcök nyüzsögtek, mint tolvaj verebek és mindenfelől erős, ismeretlen szag terjedt.

Kijutottam az udvarra. Az udvar is ellenszenves volt: mindenfelől hatalmas, nedves rongyok lógtak, össze-vissza kádak állottak, telve különböző színű sűrű folyadékkal. Ezekben is rongyok áztak. A sarokban alacsony, félig összetört állvány volt, egy kemencében fa égett recsegve, valami buzogva forrt és egy láthatatlan ember hangos szóval rejtélyes szavakat mondott:

— Szantál... fuxin... vitriol...

II.

Fülledt, tarkabarka, kimondhatatlanul furcsa élet kezdődött és rohant nagysebesen. Ez az idő úgy él emlékezetemben, mint valami hátborzongató mese, amelyet egy jóindulatú, de kegyetlenül őszinte szeilem mesél. Ha most felidézem a multat, olykor magam is alig akarom elhinni, hogy minden valóban úgy történt, ahogyan történt és sok minden van, amit kedvem volna letagadni, megcáfolni magam előtt, — annyira telítve volt durvasággal ennek az „ostoba társaságnak" homályos élete.

Azonban az igazság fölötte áll az elérzékenyülésnek és én most tulajdonképpen nem is önmagamról mesélek, hanem a kellemetlen élményeknek arról a sűrű, fullasztó világáról, amelyeknek közepette akkor élt — és él mindmáig — az egyszerű orosz ember.*

Nagyapám háza tele volt valami keserű ízű ködděl: kölcsönös ellenségeskedéssel, amelyet mindenki mindenki ellen táplált; ez megmételyezte a felnőtteket és még a gyermekeket is. Nagyanyó elbeszéléseiből megtudtam, hogy megérkezésünk anyámmal éppen arra az időpontra esett, amikor fivérei konokul követelték apjuktól a vagyon felosztását. Anyám váratlan hazatérése csak még inkább kiélezte a helyzetet, megerősítve őket a vagyon felosz-

* Gorkij ezeket a sorokat 1913-ban írta. *(A fordító.)*

tása iránti követelésben. Attól féltek, hogy anyám majd követelni fogja a neki járó hozomány kiadását, melyet nagyapám visszatartott, mert hogy anyám „önfejűen", az ő akarata ellenére ment férjhez. Nagybátyáim úgy számítottak, hogy ezt a hozományt most ő köztük kell felosztani. Régóta és dühösen veszekedtek már egymás közt a felett, hogy melyikük nyisson műhelyt magában a városban és melyikük az Oka-folyón túl, Kunavin elővárosban.

Már röviddel megérkezésünk után, ebéd közben, a konyhában kirobbant a veszekedés: a nagybácsik váratlanul talpra ugrottak és, az asztalon keresztülhajolva, ordítozni kezdtek nagyapámmal, haragosan vicsorgatva fogukat és marakodva, mint a kutyák, nagyapám pedig kanállal verte az asztalt, egészen belévörösödött és kakas módján rikácsolva kiabált:

— Világgá kergetlek benneteket!

Nagyanyó fájdalmasan eltorzult arccal mondta:

— Adj nekik oda mindent, apus, — hadd legyen nyugtod, adj inkább oda mindent!

— Csönd legyen, te ígérgető! — kiabált nagyapám, villogó szemmel és furcsa volt, hogy olyan kicsiny létére milyen fülsiketítően tud ordítani.

Anyám felkelt az asztal mellől és sietség nélkül az ablakhoz lépve, valamennyiüknek hátat fordított.

Hirtelen Mihaíl bácsi visszkézzel belevágott bátyjának képébe, ez felüvöltött, beleakaszkodott a másikba és máris mindketten a földön hemperegtek, fujtatva, jajgatva, káromkodva.

A gyerekek sírtak, a viselős Nátália néni kétségbeesetten sikoltozott, anyám két kezével megragadta és kitaszigálta valahová; a vidám, himlőhelyes dajka, Jevgjénia kikergette a gyerekeket a konyhából. Székek dültek fel, Cigányka, a fiatal, szélesvállú inas ráült Mihaíl bácsi hátára, Ivánovics Grigorij mester pedig, egy kopaszfejű, nagyszakállú, fekete szemüveges férfi, nyugodtan kötözte össze törülközővel a bácsi kezét.

A bácsi, nyakát kinyújtva, fekete szakállával a padlót seperte és ijesztően hörgött, nagyapám pedig az asztal körül futkosva, panaszosan kiáltozott:

— Testvérek ezek, mi? Édestestvérek! Eh, ti...

Én még a veszekedés elején rémülten felugrottam a kemen-

cére és most onnét néztem riadt csodálkozással, amint nagyanyám a rézből való kézmosó vízével leöblíti a vért Jákov bácsi zúzott képéről; ez közben sírt és lábával dobogott, nagyanyó azonban keményen mondta:

— Megátalkodottak, gonosz népség, térjetek észre!

Nagyapám felhúzta tépett ingét a vállára és közben odakiáltott:

— Te vén boszorkány, miféle állatokat kölykedzettél!

Amikor Jákov bácsi kiment, nagyanyó a sarokba húzódott és remegve sírdogált:

— Szentséges Szűz Mária, add vissza a gyermekeim eszét!

Nagyapám odaállt, tőle kissé oldalvást, az asztalra bámult, ahol minden feldőlt, kiömlött, majd halkan mondotta:

— Te, anyus, jó lesz figyelni ezeket, még Varvarával is csinálnak valamit, ne adj' Isten...

— Úgy ám, az Isten megáldjon! De most vedd le az inget, hadd varrjam meg...

Majd nagyapám fejét két tenyere közé fogva, homlokon csókolta; amaz pedig — mellette olyan kicsinynek tűnt — amint arcát ráhajtotta felesége vállára.

— Úgy látszik, mégis csak fel kell osztani köztük, anyus...

— Kell bizony, apuskám, kell...

Még hosszasan beszélgettek: eleinte békésen, majd később nagyapám elkezdett kapálni lábával a padlón, mint kakas a viadal előtt, ujjával fenyegette nagyanyámat és hangosan dörmögte:

— Ismerlek én téged, jobb szereted őket, mint engem! Ez a te Miskád igazi jezsuita, a Jaska pedig — szabadkőműves! Elisszák ezek az én vagyonomat, elherdálják...

Én ügyetlenül megfordultam a kemence tetején és lelöktem a vaslapot, ez pedig a nyílás kiugróján nagyot csendülve, belecsúszott a ruhával teli teknőbe. Nagyapám felugrott a padkára, lerántott engem és úgy nézett rám, mintha most látna először:

— Téged meg ki ültetett fel a kályhára? Anyád?

— Én magam másztam fel.

— Hazudsz.

Dehogy is. Én magam. Úgy megijedtem...

Ellökött magától, tenyerével könnyedén meglegyintve homlokomat.

— Egészen az apja! Eredj kifelé...

Örültem, hogy kiszaladhattam a konyhából.

*

Nagyon jól láttam, hogy nagyapám okos, éles zöld szemének pillantásával nyomon követ és féltem tőle. Emlékszem, mindig szerettem volna elbújni ez elől az égő tekintet elől. Az volt az érzésem, hogy nagyapám gonosz; mindenkivel gúnyosan, sértően beszélt, folyton gáncsoskodott, mintha mindenkibe bele akarna kötni.

— Eh, ti! — kiáltott fel gyakran és hosszan elnyújtott hangja kényelmetlen, rossz érzést ébresztett bennem.

A pihenés óráján, az esti tea idején, amikor a nagybácsik meg a munkások bejöttek a műhelyből a konyhába, fáradtan, a szanáltól elszíneződött, vitrioltól agyonégett kézzel, hajukat szalaggal felkötve, valamennyien hasonlóan a konyha sarkában levő ikonhoz, — ebben a hátborzongató órában nagyapám szembeült velem és, felkeltve a többi unoka irígységét, gyakrabban beszélgetett velem, mint övelük. Egészbenvéve értelmes volt, kemény és éles. Selyemmel varrott, tompaszínű atlaszmellénye ócska volt és elnyűtt, kartoninge gyűrött, nadrágján a térde körül hatalmas foltok éktelenkedtek, — mégis tisztábban, jobban öltözöttnek látszott, mint fiai, akik kiskabátot és selyem nyakravalót viseltek.

Néhány nappal megérkezésem után elkezdett imádságra tanítani. Az összes többi gyerek idősebb volt, már írni-olvasni tanult az egyházfinál az Uszpjénszkij-templomban, amelynek aranykupoláit házunk ablakából lehetett látni.

Engem a csendes, félénk Natálija néni tanított, akinek gyermekies arcocskája és olyan csillogó szeme volt, hogy azt hittem: azon keresztül látni lehet azt, ami a feje mögött van.

Szerettem hosszasan a szemébe nézni, belemélyedve, mozdulatlanul; ő csak hunyorgott, forgatta a fejét és halkan, szinte súgva kérlelt:

— Nohát, kérlek szépen, mondd utánam: „Miatyánk, ki vagy...

Ha pedig megkérdeztem: Mit jelent az, hogy „azonképpen" — akkor ő, riadtan körültekintve, azt javasolta:

— Te csak ne kérdezősködj, az úgy rosszabb! Te csak mondd egyszerűen utánam: „Miatyánk . . ." Nos?

Ez nyugtalanná tett: — miért rosszabb kérdezősködni? Ez a szó „azonképpen" valami titokzatos értelmet öltött és szinte görcsösen mindenféle módon kiforgattam:

— „Azon a képen", „a szón éppen" . . .

Ám a sápadt, szinte olvatag néni türelmesen kijavítgatott azon a hangon, amely nála soha, de soha sem változott el:

— Nem, nem. Mondd csak szépen így egyszerűen: „azonképpen".

Pedig hát sem ő maga, sem a beszéde nem volt egyszerű. Ez bosszantott is engem és zavart is az imádságra való emlékezésben.

Egy ízben nagyapám megkérdezte:

— No, Aljoska, mit csináltál máma? Játszottál, mi? Látom a daganaton, ami a homlokodon van. Ehhez nem kell nagy tudomány, daganatot szerezni! Hát a Miatyánkot megtanultad-e már?

A néni halkan mondta:

— Rossz az emlékezőtehetsége.

Nagyapa felnevetett, jókedvűen magasba vonva rőt szemöldökét.

— Ha ez így van, — akkor el kell verni.

És megint hozzám fordult:

— Vert-e téged az apád?

Én nem értettem, hogy miről beszél, hát csak hallgattam. Anyám felelt:

— Nem, Maxim nem verte és nekem is megtiltotta ezt.

— Hát ez mire volt jó?

— Azt mondta, hogy veréssel nem lehet tanítani.

— Ostoba volt mindenben ez a te Maximod, Isten nyugosztaljal — mondotta nagyapa mérgesen, keményen.

Nekem fájtak ezek a szavak. Észre is vette rajtam.

— Hát te mit húzod a szádat? Menj innét . . .

Majd, végigsimítva őszülő rőt haját, hozzátette:

— Én pedig szombaton a Szaskát alaposan elnadrágolom majd.

— Mi az, hogy elnadrágolni? — kérdeztem.

Mindnyájan elmosolyodtak, nagyapám pedig ezt mondta:

— Várj csak, majd meglátod.

Én csak hallgattam és elképzeltem magamban: nadrágolni, vagyis nadrággal ellátni a ruhát, amit festés végett mihozzánk adnak és verni, ütni — ez a két dolog nyilván ugyanazt jelenti. Ütni szoktak lovat, kutyát, macskát; Asztrahányban a csendőrlegények ütik a perzsákat, — ezt láttam magam is. Sohasem láttam azonban, hogy kicsiket is így ütnének és jóllehet itt a nagybácsik a maguk gyerekeit majd homlokon, majd tarkón ülötték, — a gyerekek szinte egykedvűen viselték el ezt és legfeljebb utána végigsimították az ütés helyét.

Nem egyszer megkérdeztem őket:

— Fáj?

De ők mindíg vitézül így feleltek:

— Á dehogy, egy cseppet sem!

Ismertem azt a hangos esetet a gyűszűvel. Esténkint, tea és vacsora között a nagybácsik és a mester összevarrták a megfestett anyag darabjait egyetlen „holmivá" és kartoncédulákat varrtak hozzájuk. Mihaíl bácsi meg akarta tréfálni a félig vak Grigoríjt és felbíztatta kilencesztendős unokaöccsét, hogy tartsa a gyertya lángjához a mester gyűszűjét. Szasa a kanóc-csíptető fogóval megragadta a gyűszűt és alaposan áttüzesítette, majd észrevétlenül lerakta Grigoríj keze ügyébe, ő maga pedig elbújt a kályha mögé. Ebben a pillanatban azonban belépett nagyapa, leült a munka mellé és maga dugta ujját az áttüzesedett gyűszűbe.

Emlékszem, hogy mikor én a nagy zajra beszaladtam a konyhába, nagyapa, megégett ujját füléhez emelve mulatságosan ugrándozott és így kiabált:

— Ki csinálta ezt, gazemberek?

Mihaíl bácsi az asztal fölé hajolva, ujja közt forgatta a gyűszűt és nagyokat fújt rá; a mester zavartalanul varrt tovább, kopasz fejebúbján táncoltak az árnyékok; Jákov bácsi is be-

szaladt és a kályha melletti szeglethe bújva halkan kuncogott; nagyanya éppen nyers burgonyát reszelt.

— Ezt bizony a Jákovék Szaskája csinálta, — mondotta hirtelen Mihaíl bácsi.

— Hazudsz! — kiáltotta Jákov, előugorva a kályha mögül.

Valamelyik sarokban pedig a fiacskája sírt és kiáltozott:

— Ne higyj neki, papa! Ő maga mondta, hogy ezt csináljam!

A nagybácsik elkezdték a veszekedést. Nagyapa azonban egyszeriben megnyugodott, egy darabka reszelt burgonyát nyomkodott az ujjához, majd csendben kifelé indult és engem is magával húzott.

Mindnyájan megállapították, hogy Mihaíl nagybácsi a bűnös. Ezért hát persze megkérdeztem, hogy megverik-e, elnadrágolják-e érte.

— Hát bizony kellene — dörmögte nagyapa, sunyin pillantva felém.

Mihaíl bácsi, öklével az asztalt verve, kiabált anyám felé!

— Varvara, vidd innét a kölyködet, mert szétverem a fejét!

Anyám így szólt:

— Csak ezt próbáld meg, merj hozzá nyúlni...

És mindnyájan elhallgattak.

Anyám értett ahhoz, hogy néhány szóval eltaszítsa magától az embereket és hogy elhallgattassa őket.

Világosan láttam, hogy valamennyien félnek anyámtól; még maga nagyapa sem beszélt vele úgy, mint a többiekkel, hanem sokkal csendesebben. Ez nagyon jól esett nekem és dicsekedtem is vele a gyerekek előtt:

— Az én anyám a legerősebb!

Ők nem is mondtak ellent.

Az azonban, ami szombaton történt, megváltoztatta anyámhoz való viszonyomat.

*

Szombatig énnekem is sikerült bűnbecsnem.

Nagy figyelemmel kísértem, hogy a felnőttek milyen ügyesen tudják megváltoztatni az anyag színét: vesznek egy sárga szövetet, belemártják a fekete folyadékba és az anyag egyszeri-

ben sötétkékké — „indigószínűvé" — válik; beáztatják a szürke anyagot a vörös lébe, így csinálnak belőle vörösest: — „bordót". Mindez egyszerű és — érthetetlen.

Kedvem kerekedett, hogy magam is megfessek valamit és szóltam is erről a Jákovék Szaskájának; ez komoly fiú volt; mindig igyekezett elnyerni a felnőttek elismerését, mindenkivel barátságosnak és mindenben szolgálatkésznek mutatkozott. A felnőttek dícsérték szófogadása miatt és eszéért, nagyapa azonban gyanakodva nézett Szasára és ezt mondogatta:

— Ilyen egy alamuszi!

Jákovék kicsi, sovány, sötéthajú, rákéhoz hasonlóan dülledt szemű Szasája, sietősen, halkan beszélt, szavait elharapta és mindig olyan titokzatosan pislogott körül, mintha bármely percben elfutni készülne, hogy elbújjon valahová. Gesztenyeszínű szemgolyója mozdulatlan volt, de ha felindult, együtt remegett szeme fehérjével.

Én kellemetlennek találtam. Sokkal inkább tetszett nekem a Mihailék Szasája, egy alig felnőtt, csendes fiú, akit bánatos szeme és kedves mosolya nagyon hasonlóvá tett szelíd anyjához. Csúnya fogsora volt, kiállt a szájából és felső ínyén kettős sorban nőtt. Ez a tény sok elfoglaltságot adott neki: ujjait állandóan szájában tartotta, fogait turkálva és szinte igyekezett kihúzni a második sorban levőket. Alázatosan tűrte, hogy bárki kedvére turkáljon bennük. Ezen kívül azonban semmi érdekeset nem találtam benne. Az emberekkel telezsúfolt házban magányosan élt, szeretett üldögélni félhomályos szegletekben, estefelé pedig az ablaknál. Jó volt vele együtt, szótlanul, szorosan hozzásimulva, ülni az ablaknál és hallgatni, hallgatni egész álló óra hosszat, figyelni, amint a rőt alkonyi égbolton az Uszpjénszkij-templom aranyozott ívei körül fekete csókák röpdösnek, magasan az ég felé vetik magukat, ismét lezuhannak és hirtelen eltűnnek valamerre sötét pettyekkel borítva el a homályba burkolódzó eget és ürességet hagyva maguk után. Ha az ember ezt figyeli, akkor semmiről sincs kedve beszélni és jóleső egykedvűség önti el a szívét.

A Jákov bácsi Szasája pedig mindenről tudott beszélni hosszasan és határozottan, akárcsak a felnőttek. Amint megtudta,

hogy én a kelmefestő-iparral óhajtok foglalkozni, azt tanácsolta nekem, hogy vegyek elő a szekrényből egy ünnepi fehér abroszt és fessem azt be kékszínűre.

— A fehér mindig könnyebben színeződik be, ezt tudom tapasztalásból, — mondotta nagykomolyan.

Én kicibáltam egy súlyos abroszt, ezzel kiszaladtam az udvarra, de alighogy belemártottam a szélét az „indigóval" telt kádba, valahonnét rámszabadult Cigányka, kitépte kezemből az abroszt és kifacsarva azt széles mancsával, odakiáltott unokatestvéremnek, aki a háttérből figyelte tevékenységemet:

— Hamar hívd nagyanyót!

És fekete, borzas fejét baljóslatúan csóválva mondotta nekem:

— No, majd adnak neked ezért!

Nagyanyó beszaladt, feljajdult, még fel is zokogott és furcsán szidni kezdett:

— Ó, te semmirekellő, te kutyafülű! Majd kapsz te pofonokat ezért!

Aztán Cigánykához kezdett beszélni:

— Ugyan már, Ványa, ne szólj erről nagyapának! Majd én is eltitkolom a dolgot, talán sikerül valahogyan...

Ványka megfontoltan válaszolt, mialatt nedves kezét a tarka törülközővel szárítgatta:

— Mármint hogy én? Én ugyan nem beszélek, de figyeld csak ezt a Szaskát, ez ki ne fecsegje.

— Inkább adok neki egy garast, — mondotta nagyanyó és engem bevezetett a házba.

Szombaton az esti istentisztelet előtt valaki bevitt engem a konyhába; bent félhomály és csend volt. Emlékszem, a folyosóra meg a szobákba vezető, szorosan lezárt ajtókra és az ablakok mögött az őszi este szürke homályára, az eső csepergésére. A kemence fekete előrésze előtt, széles padon ült a haragos, magából kikelt Cigányka; nagyapa a sarokban a vödör mellett állt és a vízből hosszú vesszőket húzott ki, megmérte azokat, egyiket a másik mellé rakta, majd a levegőbe suhintva próbálgatta. Nagyanyó valahol a sötétségben állott, hangosan szívta orrába a dohányt és mormogott:

— Ennek örül... a kínzómester...

Jákovék Szasája a konyha közepén egy széken ült, öklével szemét törülgette és idegenszerű hangon, akárcsak egy vén koldús, elnyújtva siránkozott:

— Bocsásson meg, Krisztus nevére...

Mihaíl bácsi gyerekei, a fiú és a kislány, egymás vállához símulva, úgy álltak a szék mögött, mintha fából faragták volna őket.

— Elverlek és utána megbocsátok, — mondotta nagyapa, tenyerén végighúzva egy hosszú, nedves vesszőt. — Nahát, húzd le a nadrágodat!...

Nagy nyugalommal beszélt, sem hangjának csengése, sem a kisfiú nyögése ott a recsegő széken, sem nagyanyó krákogása nem változtathatta meg a konyha homályának emlékezetes csendességét az alacsony, füstös mennyezet alatt.

Szasa felállt és kigombolva nadrágját, térdig leeresztette azt, majd kézzel tartva, előrehajolva, meg-megbotolva, a padhoz lépegetett. A látvány, amint ott ment, nagyon kellemetlen volt, az én lábam is beléremegett.

De még rosszabb lett, amikor alázatosan ráfeküdt a padra, arccal lefelé és Ványa hónaljánál, meg nyakánál fogva odakötözte őt a padhoz egy széles törülközővel, fölébe hajolt, majd fekete kezével megfogta bokájánál a lábát.

— Lexej — hívott nagyapa — gyere közelebb!... Nos, kihez beszélek?... Nézd csak, nézd, hogyan vernek meg valakit... Egy!...

Nem is nagyot lendítve kezével, odavágott a pálcával a mezítelen testre. Szasa felnyögött.

— Hazudsz — mondotta nagyapa —, ez nem is fájt! Látod, ez jobban fog fájni!

És úgy odavágott, hogy a testen azonnal kigyulladt és feldagadt egy vörös vonás, a fiú pedig hosszasan feljajdult.

— Nem ízlik? — kérdezte nagyapa, most már egyenletesen emelve és lecsapva kezét. — Ezt nem szereted? Persze, ez nem gyűszű!

Valahányszor felemelte kezét, mintha az én keblem együtt emelkedett volna vele: a kéz lesújtott és én is szinte lehullottam.

Szasa szörnyű vékony, kellemetlen hangon nyöszörgött:

— Soha többé... Ugye, hogy megmondtam az abroszt is... Ugye, hogy megmondtam...,

Halkan, mintha csak a litániát mormogná, szólt nagyapa:

— Az árulkodás nem menekülés! Az árulkodó kapja az első ütést. Ez a tied, az abroszért!

Nagyanyó hirtelen hozzámfordult, megragadta kezemet és felkiáltott:

— Lexejt nem engedem! Nem engedem, te gyilkos!

Rugdosni kezdte az ajtót és így kiáltozott:

— Várja, Varvara!...

Nagyapa nekirohant, eltaszította, engem megragadott és a padhoz cipelt. Én ficánkoltam keze között, cibáltam rőt szakállát, belecsaptam az ujjába. Ő üvöltött, lenyomott engem és végül is egészen a padhoz szorított, közbe az arcomba is belevágva. Emlékszem vad kiáltozására:

— Kötözd meg már! Megölöm!...

Emlékszem anyám sápadt arcára, óriásira tágult szemére. A pad mellett futkosott fel és alá és szinte hörögve mondta:

— Apám, nem szabad!... Engedje már el...

*

Nagyapám addig vert, amíg elveszítettem eszméletemet. Néhány napig gyengélkedtem is, háttal felfelé hemperegve a széles, meleg ágyon, kicsiny szobánkban, amelynek csak egy ablaka volt és piros örökmécsese a sarokban az imazsámoly és a sok-sok ikon előtt.

Betegségem életemnek nagyon fontos időszaka volt. Ekkor nyilván gyorsabban fejlődtem és megéreztem azt, amit egyébként nem. E napok óta valami nyugtalan érdeklődést érzek az emberek irányában és szívem, mintha csak megnyúzták volna, elviselhetetlenül érzékennyé vált minden sértés és fájdalom iránt, — akár magamról, akár másokról került szó.

Mindenekelőtt nagyon bántott engem nagyanyám veszekedése anyámmal: a szűk szobában nagyanyám feketén és kövéren nekitámadt anyámnak, a sarokba taszigálta, a szentképek felé és közben így szisszegett rá:

— Hát te miért nem szabadítottad ki? Mi?

— Úgy féltem...

— Igen, ilyen vagy te, erős asszony! Szégyeld magad, Varvara! Én vénasszony vagyok, de nem félek! Szégyeld magad!

— Hagyjon már, anyuskám, olyan rossz ez nekem...

— Nem, nem, dehogyis szereted te ezt a fiút, nem sajnálod a szegény árvát!

Anyám súlyosan és hangosan mondotta:

— Én magam egész életemben mindig árva voltam!

Ezután mindketten sokáig sírdogáltak még, ott ülve a sarokban, a bőröndön, míg anyám így szólt:

— Ha Alexej nem lenne, el is mentem volna, messze utaznék! Nem bírok én élni ebben a pokolban, nem bírok, anyuskám! Nincs már erőm...

— Te vagy az én vérem, az én szívem — suttogta nagyanyó.

Megjegyeztem magamnak: anyám nem erős; ő is, akár a többiek, fél nagyapámtól. Én akadályozom meg abban, hogy elhagyja ezt a házat, amelyben már nem bír élni. Mindez nagyon, nagyon szomorú volt. És valóban, anyám nemsokára eltűnt a házból. Elutazott valahová — látogatóba.

Váratlanul, mintha a földből ugrott volna elő, megjelent nagyapám, leült az ágyamra és megérintette fejemet, jéghideg kezével:

— Jó reggelt, uracskám... Válaszolj hát, ne mérgelődj!... Na, mi van?...

Legszívesebben belerúgtam volna, de minden mozdulat fájdalmat okozott. Haját vörösebbnek láttam, mint azelőtt; feje szünet nélkül ingott; élesen csillogó szeme mintha a falon kutatott volna valami után. Zsebéből mézeskalács-kecskét húzott elő és két cukor-kürtöt, almát és egy kék szőlőfürtöt, mindezt párnámra rakta, pont az orrom mellé.

— Lám csak, nézd, micsoda ajándékot hoztam neked!

Fölémhajolt, homlokon csókolt, majd beszélni kezdett, csendesen simogatta fejemet, kicsiny, kérges kezével, amelyet egészen sárgává tett a festék, különösen görbe, madárszerű körmei körül.

— Bizony, egy kicsit túlságosan elbántam veled, kisöcsém.

Nagyon mérges voltam: meg is haraptál, rugdalóztál, hát persze én is megdühödtem! De azért nem baj, hogy többet kaptál, mint amennyi járt volna — felírjuk a számládra! Tanuld meg: ha a tieid, a hozzátartozóid vernek meg — az nem sértés, hanem tanítás! Idegennek, nehogy megengedd — de a tieidtől, sebaj! Azt hiszed talán, hogy engem nem vertek? Engem, Aljósa, úgy megvertek, ahogyan te még legrosszabb álmodban sem gondolnád. Velem úgy bántak, hogy hidd el nekem, maga az Úristen is, ha látta, sírva fakadt! És mi lett az eredmény? Árva voltam, koldus-anyának a fia és mégis eljutottam a magam helyére — a céhnek a vezetője lettem, sok ember főnöke.

Szikkadt testével hozzám dörgölőzve, mesélni kezdett, gyermekkorának napjairól, kemény és súlyos szavait könnyen, ügyesen fűzve egymáshoz.

Zöld szeme éles fényben és vidáman égett, aranyszínű haját felborzolva, egyébként magas hangját elmélyítve, szinte beletrombitált az arcomba:

— Látod, te gőzhajóval érkeztél, a gőz hozott, én azonban fiatal koromban a magam testének erejével vonszoltam a hajókat a Volga folyása ellenében. A hajó a vizen, én a szárazon, mezítláb az éles kövön, göröngyön és így napkeltétől éjszakáig! A napocska pirosra pörkölte a tarkómat, fejem tüzelt, mint az izzó vas — az ember úgy érezte, mintha nyomorékká verték volna, csontja csikorgott és csak ment és ment és nem látta az utat, szemét elárasztotta a verejték, a lelke pedig jajgatott, a könnye meg ömlött — hej, hej, Aljósa, mit tudsz te erről! Megy-megy az ember és egyszerre kihullik a vontatókötélből, arccal a földre — még örül is neki: elhagyta minden ereje, de legalább pihen, megnyugszik! Látod, így élt az ember az Úristen szemeláttára, a megváltó Jézus Krisztus színe előtt! . . . Én ilyen módon három ízben is végigjártam Volga-anyácskát: Szimbirszktől Rübinszkig, Szaratovtól egészen idáig, meg Asztrahánytól Makarjevig. Vásárokra jártam — sok-sok ezer versztet tettem meg. A negyedik évben pedig már munkavezető lettem — mert hogy bizonyságot tettem gazdámnak az eszemről! . . .

Így beszélt és hirtelen, akár a felhő, nagyra nőtt szememben: a kicsiny, kiszikkadt öregember egyszerre mesés erejű férfiúvá

növekedett — láttam, amint egymaga húzza a folyó sodrával szemben a nagy, szürke hajót...

Néha felugrott az ágyról és kezével hadonászva, mutogatta nekem, hogyan haladnak a hajóvontatók a kötélbe fűzve; ha kell, miként szivattyúzzák a vizet; mély hangon mindenféle dalt énekelt, majd ismét fiatalosan odapattant az ágyamra és egészen elképesztően, az előbbinél is mélyebb, keményebb hangon folytatta:

— No de azért, Aljósa, ha kikötöttünk, ha megpihentünk, nyári estéken Zsiguljánál, valahol a zöld hegyek tövében, voltak ám tábortüzek is — finom kását főztünk, amint ott hevertünk, mialatt valamelyik nekibúsult vontatólegény szívfájdító dalt énekelt, aztán rázendített, dalolt, az egész társaság — fagyos hideg futott végig bőrünkön és mintha még a Volga is sebesebben folyt volna —, mintha bizony valami ló ágaskodna és ugratna egészen a fellegekig. Akkor aztán minden bánat huss el! — akár a por a viharban: addigra már az emberek úgy énekeltek, hogy bizony a kása kifutott a kondérból, ezért aztán a szakácsot egy kicsit fejbekólintottuk a merőkanállal. Játszhattunk ott kedvünkre, csak a munkánkról nem volt szabad megfeledkeznünk.

Már jónéhányszor bekukkantottak az ajtón, hívták is őt, de én kérlelem:

— Ne menj még!

Ő elmosolyodott és csak odalegyintett az ajtó felé:

— Várjatok még, ti ott...

Egészen késő estig mesélt és mikor elment, barátságosan elbúcsuztunk egymástól. Én már tudtam, hogy nagyapám nem gonosz és nem is ijesztő. Most egyenesen képtelen voltam arra gondolni, hogy ő volt az, aki olyan kegyetlenül elvert, viszont ezt egészen elfelejteni sem tudtam.

Nagyapa látogatása megnyitotta az ajtót a többiek előtt is és reggeltől estig mindig ült valaki az ágyamon, a legkülönbözőbb módon próbálva szórakoztatni engem. Emlékszem, hogy ez számomra nem volt mindig kellemes és szórakoztató. Nagyanyó a többieknél gyakrabban volt nálam; ő ott is aludt egy ágyban velem: mégis, ezeknek a napoknak legélesebb benyomását számomra Cigányka jelentette. Ez a szögletes, szélesmellű, nagy göndörfejű fiú estefelé jelent meg ünnepi öltözetben, arannyal

varrott selyemingben, bársonynadrágban és harmónikaszerűen csikorgó csizmában. Haja fényelt, vidám szeme csillogott sűrű szemöldöke alatt, fehér foga pedig kivillant fiatal bajszának keskeny, sötét sávja alól. Inge szinte lángot vetett, amint lágyan tükrözte az örökmécses vörös fényét.

— Nézz csak ide — mondotta, felemelve kabátujját és megmutatva nekem mezítelen karját, amelyet könyökig vörös daganatok borítottak —, lám, hogy kidagadt! De még ennél is roszszabb volt, most már alaposan lelohadt! Tudod, amikor méregbejött a nagyapád és én megláttam, hogy neked fog esni, gyorsan odatartottam a kezemet. Lestem, hátha eltörik a vessző és nagyapád elmegy egy másikért, közben téged nagyanyád vagy az anyád kivihetett volna. A vessző azonban nem tört el, persze hajlékony volt, mert beáztatták. De mégis, téged kevésbbé ért az ütés — látod, hogy mennyivel? Én bizony, barátocskám, ravasz kölyök vagyok!...

Felnevetett selymes, lágy kacagással, ismét végignézte fi dagadt kezét és újabb nevetéssel mondotta:

— Annyira megesett a szívem rajtad, hogy szinte belemarkolászott a torkomba, bizony! Kár! Kár! Amaz pedig csak vert.

Olyanokat szusszant, mint egy ló; fejét csóválta, aztán beszélni kezdett valamit nagyapámról — szavaival egyszerre egészen közel került hozzám, olyan gyerekes, olyan egyszerű volt.

Megmondtam neki, hogy nagyon szeretem — ő pedig gondtalan egyszerűséggel felelte: látod, én is nagyon szeretlek téged — ezért is vállaltam a te fájdalmadat, tiszta szeretetből! Vagy azt hiszed, hogy megtettem volna ezt másért is? Hogy így megüssenek?

Azután tanítgatni kezdett, halkan, gyakran odasandítva az ajtó felé:

— Ha pedig téged mégegyszer meg fognak verni, akkor ne húzd össze magad, ne feszítsd a testedet — érted? Kétszeresen fáj, ha megfeszíted a testedet! Engedd csak el magad lazán, hogy minden puhább legyen; úgy feküdj ott, mint a rongy! És ne fújd fel magad, lélegezz teli tüdőből és ordíts, ahogy a torkodon kifér — ne felejtsd ezt el, ez fontos!

Megkérdeztem:

— Talán csak nem fognak megint megverni?

— Hogy-hogy nem? — kérdezte nyugodtan Cigányka. — Persze hogy fognak. Téged bizonyára még sokszor elvernek...

— De miért?

— Majd talál rá okot a nagyapád...

Majd újra nagy-komolyan tanítani kezdett:

— Ha felülről lefelé csap rád, ha csak úgy egyszerűen rádhúz a vesszővel — no, akkor csak feküdj nyugodtan, könnyedén, ha azonban ferdén üt — ha ütés közben maga felé húzza a pálcát, hogy hasítsa a bőrödet —, akkor te gyorsan fordítsd a testedet feléje az ütés irányában, érted? Így sokkal könnyebb lesz!

Sötét, vágott szemével rámkacsintva, még ezt mondta:

— Én az effajta dolgokban járatosabb vagyok, mint akár a rendőrfőnök! Az én bőrömből akár téli kesztyűt is lehetne varrni!

Belenéztem vidám arcába és eszembe jutottak nagyanyó meséi Iván cárevicsről és az együgyű Ivánuskáról.

III.

Amikor felgyógyultam, már világos volt előttem, hogy Cigányka különleges helyet foglal el a házban: nagyapa ritkábban kiáltott rá haraggal, mint saját fiaira és, ha nem volt jelen, hunyorgatva, fejét csóválva ilyeneket mondott róla:

— Be kellene aranyozni a kezét ennek az Ivánkának, úgy bizony! Emlékezzetek csak a szavamra: nagy ember lesz még belőle valaha!

A nagybácsik ugyancsak barátságosan bántak Cigánykával és sohasem űztek tréfát belőle, úgy, mint Grigorij mesterből, akinek csaknem minden este sértő, gonosz módon borsot törtek az orra alá. Például, a lángnál megtüzesítették ollója fogóját, vagy a székére szöget helyeztek hegyével felfelé, vagy pedig különböző színű szövetdarabokat raktak a félig vak ember elé, hadd varrja azokat össze egy darabba és hadd kapjon ezért szidást nagyapától.

Egy ízben, amikor ebédután a konyhában a padkán aludt,

arcát befestették fuxinnal és ezután még sokáig ilyen mulatságos ijesztő képpel járt. Szürke szakálla felett búsan kandikált elő szemüvegének két nagy karikája és csúnyán lógott alá hosszú vörös, kilógó nyelvre emlékeztető orra.

A nagybácsik kifogyhatatlanok voltak effajta ötletekben, de a mester mindent hallgatagon viselt el, csak csendesen krákogott és mielőtt megérintett volna egy fedőt, egy ollót, egy fogót vagy egy gyüszűt, előbb óvatosan benyálazta ujját. Ez már egészen szokásává vált; még az ebédnél is, mielőtt megérintett volna egy kést vagy egy villát, megnedvezte ujját, ami viszont kacagásra ingerelte a gyermekeket. Valahányszor fájdalom érte, nagy arcán egy egészen különálló ránc jelent meg és ezt furcsán felhúzta homlokára, összevont szemöldöke fölé, végül is valahol tar koponyáján tünt el.

Arra nem emlékszem, hogy nagyapának mi volt a véleménye fiainak effajta szórakozásairól, nagyanyó azonban öklével fenyegette őket és így kiáltott:

— Szégyeljétek magatokat, csirkefogók, gonosztevők!

Még Cigánykáról is, ha nem volt jelen, a nagybácsik haragosan, gúnyosan beszéltek, munkáját lekicsinyelték, tolvajnak, lajhárnak nevezték. Megkérdeztem nagyanyótól, hogy mi ennek az oka.

Mint mindig, ezúttal is készségesen és érthetően magyarázta meg a dolgot:

— Hát nem látod? Mindkettő szeretné magának megkaparintani Ványuskát, arra az időre, amikor meglesz a saját műhelyük, ezért aztán egymás előtt szapulják: azt mondják, hogy rossz munkás! Persze: hazudnak, ravaszkodnak. Attól is félnek, hogy Ványuska nem megy el hozzájuk, hanem nagyapával marad — nagyapa pedig önfejű és képes lenne akár egy harmadik műhelyt is elvezetni Ivánkával —, ez persze a nagybácsiknak nem lenne kedvére, érted?

Nagyanyó halkan elnevette magát:

— Becsapja egymást valamennyi, hogy nem szégyellik gyalázni az Istent! Nos hát, nagyapád látja ezt a ravaszságot és ezért még görcsösen bosszantja is Jasát és Misát: „Veszek — úgymond —, veszek Ivánnak egy katonai mentesítő levelet, nehogy

elvigyék katonának: nekem magamnak van szükségem őrá!" Ők pedig mérgelődnek, ez egyáltalán nincs ínyükre, sajnálják a pénzt — drága mulatság az a mentesítő levél!

Most nagyanyóval megint úgy voltam, mint a hajón; minden este elalvás előtt mesét mondott nekem vagy valami történetet a saját életéből, olyat, ami szintén meséhez volt hasonlatos. Beszélt a család mindennapos életéről — a gyermekek osztozkodásáról, arról, hogy nagyapa új házat vett magának —, minderről mosolyogva beszélt, szinte idegenül, mint egy távolálló személy, holmi szomszédasszony és nem olyasvalaki, aki tekintélyre nézve második a házban.

Tőle tudtam meg, hogy Cigányka — lelenc; egyszer kora tavasszal, esős éjszakán találták meg a ház előtt, a padkán.

— Ott fekszik, egy rongyba tekerve — mesélte elgondolkodva és titokzatosan nagyanyó —, alig lélekzik, már egészen megmerevedett.

— Miért szokták kitenni a gyerekeket?

— Nincs az anyának teje, nem tudja mivel táplálni; akkor aztán meghallja, hogy valahol nemrégiben egy újszülött gyermek halt meg — erre odaviszi a magáét.

Elhallgatott, végigsimított a fején, majd felsóhajtva folytatta, miközben a mennyezetre tekintett.

— Nyomorúság, az van mindenütt, Aljósa; akkora a nyomorúság, hogy még kimondani sem lehet. Meg aztán azt tartják az emberek, hogy hajadon leányzó ne merészeljen gyereket szülni — mert hogy az szégyen! Nagyapád ezt a Ványuskát el akarta vinni a rendőrségre, én azonban lebeszéltem: vegyük — azt mondtam — magunkhoz, az Úristen küldte annak helyébe, amelyik meghalt. Hiszen tizennyolc gyereket szültem én, ha valamennyi életben maradt volna, megtöltenék az egész utcát — tizennyolc házat! Engem, látod, tizennégyéves koromban adtak férjhez, mire tizenöt lettem, már gyereket is szültem! És látod, megkedvelte az Úristen az én véremet, egyre csak elvitte, meg újra elvitte az én gyermekeimet angyalai közé. Szomorú is voltam emiatt, meg örültem is!

Ott ült ágyam szélén, egy szál ingben, egészen elborítva fekete hajzatától, amely hatalmas és göndör volt, egészben véve

arra a nősténymedvére hasonlított, amelyet nemrég táncoltatott be udvarunkra egy nagyszakállú erdei muzsik valahonnan Szjergács környékéről. Keresztet vetett hófehér tiszta keblére és testét ide-oda himbálva, halkan felnevetett:

— A jobbakat elvette magához, a rosszabbakat meghagyta nekem. Nagyon megörültem Iványának, hiszen rettentően szeretlek én benneteket, apróságok! Nohát, magunkhoz vettük őt, megkereszteltük, látod, ma is él, egészséges. Kezdetben én Bogárkának neveztem — mert valahogyan furcsán tudott duruzsolni —, éppen úgy, mint egy bogár, amely csak mászik és zümmög mindenfelé a szobában. Szeresd őt — egyszerű, jó lélek!

Szerettem is Iványt és bámultam, szinte szótlanul.

Szombatonként, amikor nagyapa végignadrágolta azokat a gyerekeket, akik héközben rossz fát tettek a tűzre és utána elment az esteli istentiszteletre, a konyhában valami leírhatatlanul mulatságos nyüzsgés kezdődött. Cigányka a kemence mögött fekete svábbogarakat fogdosott össze, gyorsan cérna-szerszámot fabrikált, papírból szánkót vágott ki és a sárga, tisztára mosott asztalon máris remek négyesfogat hajtott végig, Iván pedig egy kis fadarabbal irányítva futásukat, lelkesen kiáltozta:

— Most hozzák a püspököt!

Az egyik svábbogár hátára meg kis darab papírt ragasztott, úgy hajtotta a szánkó után és magyarázta:

— A zsákot otthon felejtették. Most viszi a barát, ni hogy húzza!

Egy svábbogárnak a lábát összekötötte cérnával: az botorkálva mászott, fejével lökte magát, Ványa pedig hangosan tapsolva kiabált:

— Itt a sekrestyés a kocsmából, megy a vecsernyére!

Megmutatta az egérporontyokat is, amelyek az ő vezénylete alatt állottak és hátsó lábukra állva tudtak sétálni, hosszan húzva maguk után nagy farkukat és mulatságosan hunyorgatva bátor szemük fekete gömböcskéivel. Az egerekkel nagyon óvatosan bánt; felhajtott kötényében hozta azokat, szájából etette cukorral, csókolta és oktatgatva mondotta:

— Az egér nagyon okos és kedves állat. Nagyon szereti az

egeret a ház manója is! Annak, aki az egerekkel jól bánik, a házi manó mindent megbocsát...

Értett a kártyamutatványokhoz is, pénzdarabokkal mindenfélét csinált, hangosabban kiabált, mint akármelyik gyerek és úgyszólván semmiben sem különbözött azoktól. Egy ízben a gyerekek, akiknek kártyával mutatott valamit, egymásután többször ügyesen rászedték — erre nagyon elszomorodott, sértődötten felbiggyesztette ajkát, abbahagyta a játékot, később pedig orrát fintorítva panaszkodott nekem:

— Tudom én jól, összebeszéltek! Egymásra hunyorgattak, a kártyákat az asztal alatt dugdosták oda egymásnak. Ezt nevezik játéknak? Csalni én is tudnék, még jobban...

Tizenkilenc esztendős volt és magasabb, mint mi négyen együttvéve.

Vele kapcsolatban leginkább az ünnepestékre emlékszem, amikor nagyapa és Mihaíl bácsi elmentek valahová látogatóba, a konyhában pedig megjelent a fürtösfejű, borzas Jákov bácsi a gitárjával. Nagyanyó elkészítette a teát, bőséges harapnivalóval és pálinkával, amely zöldszínű, piros virágokkal díszített flaskában állott: a díszítés üvegből volt a flaska fenekén. Mint a búgócsiga, úgy pergett az ünnepi ruhába öltözött Cigányka; csendesen, oldalogva lépett be az öreg mester, pápaszemének fekete üvege csillogott, Jevgjénija dada himlőhelyesen, vörösképűen, kövéren, mint egy hordó, ravaszkás szemmel, trombitáló hangjával vétette észre magát; olykor jelen volt az Uszpjénszkij nagyhajú sekrestyése, olykor meg néhány sötét, gyanús ember, akik csukához meg harcsához hasonlítottak.

Valamennyien sokat ettek, ittak, nagyokat fújtak, ajándékokat adtak a gyerekeknek, meg egy-egy pohár édes italt; lassan-lassan kedélyes, bár nekem furcsa mulatozás kezdődött.

Jákov bácsi nagy kedvvel nyaggatta gitárját, közben pedig mindig ugyanazt a néhány szót mondogatta:

— Így ni, most kezdem, így ni!

Megrázta fürtjeit, ráhajolt a gitárra és úgy kinyujtotta nyakát, mint a gunár; kerek, gondtalan képe egészen álmodozóvá lett; élénk, ide-oda csapongó pillantása ekkor szinte belefolyt

valami sűrű ködbe és halkan pöccintve a húrokat, valami részegítő dolgot játszott, miközben akaratlanul emelgette lábát.

Ez a zene feszült csendet igényelt; rohanó patak módjára futott elő valahonnét messziről, áttört a mennyezeten és a falon, majd megdobogtatva a szívet, valami értelmetlen érzést ébresztett: szomorúat, nyugtalant. Ennek a zenének hatására bánatos lett mindenki, még ő maga is; a felnőttek ugyancsak gyermekeknek látszottak, valamennyien mozdulatlanul ültek és töprengő némaságba merültek.

Különösen feszülten figyelt Mihailék Szasája; mindig odahúzódott a bácsi oldalához, rábámult a gitárra, száját kitátotta, ajkán végigcsurgott a nyála. Néha, megfeledkezve arról, hogy közben leesett a székről, kezével a padlón támaszkodva ült, ült csak egyre a padlón, szélesre tárva megmerevedett szemét.

De mindnyájan szinte megbénultak a káprázattól; mindössze a szamovár duruzsolt halkan, mintha nem akarná zavarni azokat, akik a gitár panaszát hallgatják. A csöppnyi ablakok két négyzete belemeredt az őszi éjszaka sötétségébe, olykor valaki halkan kopogtatott rajtuk. Az asztalon a két faggyúgyertya sárga lángja táncolt, hegyesen, mint a lándzsavég.

Jákov bácsi egyre inkább beleszédült; úgy látszott, hogy mélyen alszik, fogát összeszorítva — csupán keze él valami különálló életet, jobbjának begörbülő ujjai szinte egybefolyva rezegtek a sötétszínű hangdoboz felett, mintha madár ülne, csapkodna azon; baljának ujjai felfoghatatlan gyorsasággal rohangásztak a gitár nyakán.

Ha ivott, akkor úgyszólván fogai közt, kellemetlenül szisszegve, véget nem érő dalt énekelt:

Hogyha Jákov kutya lenne,
Jákov egész nap az lenne:
Jaj únom én!
Jaj bánom én!

Egy apáca sétál szépen,
Holló gubbaszt a sövényen
Jaj únom én!

Tücsök szól a kályha alatt
Félnek ám a svábbogarak,
Jaj únom én!

Koldus az ingét szárítja,
Hej a másik meg eliopja...
Jaj únom én!
Ó jaj, bánom én!

Ez a dal szinte elviselhetetlen volt számomra. Mire a nagybácsi a koldusokról énekelt, én már hangosan zokogtam a szívemet betöltő fájdalomtól.

Cigányka ugyanazzal a figyelemmel hallgatta a zenét, mint minden egyebet, ujját belemélyesztette fekete fürtjeibe, a sarokba bámult és szipogott. Néha váratlanul és nagyon fájdalmasan felkiáltott:

— Jaj, ha nekem hangom volna, hogyan is énekelnék én, Uram Isten!

Nagyanyó nagyot sóhajtva mondotta:

— Elég már Jasa, ne kínozd már a szívünket! Te pedig, Ványuska, táncolhatnál...

Ezt a kérését nem mindig teljesítették azonnal, de aztán a zenész hirtelen egy pillanatra rányomta tenyerét a húrokra, utána pedig, öklét összeszorítva, nagy erővel a földre hajított valami láthatatlant, valami hangtalant és nagybátran kiáltotta:

— El innen, búbánat! Ványa, lépj ki!

Erre kicsinosítva magát, sárga ingét végigsimítva, Cigányka óvatosan, mintha üvegcserépen lépkedne, előre jött a konyha közepére, barna orcája egészen kipirult és zavartan mosolyogva kérte:

— Egy kicsit szaporázd, Vaszilics Jákov!

A gitár eszeveszetten pengett, keményen csattogott a csizma sarka, az asztalon meg a szekrényben remegett az üvegedény, a konyha közepén pedig, mint a tűz lángolt Cigányka, csapongott akár a keselyű, karját szárny módjára emelgette, lába szinte észrevétlenül mozgott, hajladozott, leült a földre, aranymadár módjára illegette magát, köröskörül mindent telehintve selymes ruhájának

fényével, maga a selyem pedig remegett és hullámzott rajta, szinte égett, szinte úszott.

Cigányka fáradhatatlanul, önfeledten táncolt. Úgy látszott, hogy ha most feltárulna az ajtó, akkor így, táncolva kimenne az utcára, keresztül a városon, csak táncolna, ki tudja, merre...

— Na most, rajta! — rikkantotta Jákov bácsi, miközben lábával dobogott.

És fülhasogatóan füttyentgetett, majd reszkető hangon kiáltozott mindenfélét:

Ujjé! ha a boeskorért nem lenne kár,
Itthagynék én asszonyt és gyereket már!

Az asztal körül ülő emberek reszkettek, olykor ők maguk is felkiáltottak, sikoltoztak, mintha tüzes vassal érintették volna őket; a nagyszakállú mester tar fejét ütögette és dörmögött valamit. Egyszer aztán hozzám hajolva és lágy szakállát egészen ráborítva vállamra, egyenesen fülembe súgta, mintha csak egy felnőttnek mondaná:

— Az apád, ha itt volna, Maximics Lexej — bizony különbül tűzbe tudna hozni! Micsoda vidám fickó volt, mennyi derűt árasztott! Emlékszel-e rá?

— Nem.

— Ejnye! Volt úgy, hogy ő meg nagyanyád... — megállj csak, várj csak!

Felemelkedett, magas volt és szikkadt, hasonlatos az ikonon levő szentekhez, odahajolt nagyanyóhoz és szokatlanul mély hangon kérlelni kezdte:

— Ivanovna Akulina, légy oly kegyes, perdülj ki csak egyszer! Csak úgy, mint ahogy annakidején Szavvatéjevics Maximmal kiperdültél. Nevess hát!

— Hová gondolsz, drágaságom, hová gondolsz Iványics Grigorij uraeskám? — mondotta nagyanyám mosolyogva és vonakodva. — Még hogy én táncoljak? Az emberek csak nevetnének...

De valamennyien kérlelni kezdték és ő egyszerre flatallá lett, megigazította szoknyáját, kiegyenesedett, felemelte nagy, kerek fejét, és lépegetni kezdett a konyhában, fel-felkiáltva:

— Hát csak nevessetek, váljék egészségtekre! Gyerünk hát, Jasa, gyerünk azzal a zenével!

A nagybácsi most egész testében illegette magát, kiegyenesedett, szemét lehúnyta és már lassabban játszott. Cigányka egy percre mozdulatlanná vált, majd felugrott és tánclépésben körüljárta nagyanyót, amaz pedig hangtalanul siklott a földön, mintha levegőben járna, karját szélesre tárta, szemöldökét felrántotta, sötét szemével valahová a távolba bámult. Nékem így nevetnivalónak látszott, kuncogtam is; a mester szigorúan megfenyegetett ujjával és valamennyi felnőtt rosszalóan nézett felém.

— Ne toppants úgy, Iván — mondotta a mester, elmosolyodva; Cigányka szófogadóan oldalt ugrott, leült a küszöbre, Jevgjénija dada pedig szinte kimeresztve ádámcsutkáját, mély, kellemes hangon kezdett énekelni.

Egész héten, szombat estig
Csipkét vert a kisleány.
A munkában megbetegszik, —
Életben sincs már talán.

Nagyanyó tulajdonképpen nem is táncolt, hanem szinte mozdulatokkal mesélt valamit. Lám, most halkan lépdel, elgondolkozva, ringatja magát, kezének ellenzője alól körültekint és egész nagy teste bizonytalanul ingadozik, lába óvatosan tapogatja ki az utat. Megáll, mintha hirtelen megriadt volna valamitől, arca megrebben, elkomorul, de azon nyomban újra felragyog, jóindulatú, barátságos mosollyal. Oldalt lejt, mintha utat engedne valakinek, mintha kézenfogva vezetne valakit, fejét leereszti, majd felfigyel, egyre vidámabban mosolyog — hirtelen kiszakad előző helyéből, szélvészként forog, egész testében karcsúbb, magasabb, most már lehetetlen a szememet elvonni róla —, olyan vadul szép és olyan kedves lett egyszerre, az ifjúság csodálatos visszatérésének ezekben a pillanataiban!

Jevgjénija dada már harsogott, mint a trombita:

Vasárnap a mise után
Éjfélig csak táncot jár,
Véges-végig fut az utcán,
Nincs sok ünnep — jaj, de kár!

Táncát befejezvén, nagyanyó leült helyére a szamovár mellé; mindenki dícsérte, ő pedig, haját megigazítva mondotta:

— Hej, ti aztán... Nem láttatok ti igazi táncot! Lám, mifelénk a Balahna-vidéken, volt egyszer egy lány — már nem tudom kinek a lánya volt, hogy hívták —, de ha az emberek őt látták táncolni, mindjárt sírva fakadtak az örömtől. Ránézett az ember néha arra a lányra — már ránézni is ünnepnap volt, azon túl az ember már semmit sem kívánt. Meg is irígyeltem én, bűnös lélek!

— Aki énekel meg aki táncol — az a legelső ember a világon! — mondotta zordonan Jevgjénija dada és elkezdett valamit énekelni Dávid királyról —, Jákov bácsi pedig Cigánykát átölelte és így szólt hozzá:

— Te még a kocsmában is táncolhatnál — egészen elveszed az emberek eszét!...

— Ó, bárcsak hangom volna! — panaszkodott Cigányka. — Ha nekem az Úristen hangot adott volna, tíz évig egyfolytában dalolnék, aztán meg akár szerzetesnek is elmennék.

Mindnyájan pálinkát ittak, Grigorij különösen sokat. Nagyanyó, mialatt az egyik poharat a másik után töltötte be neki, egyre óvta:

— Vigyázz, vigyázz Grisa, egészen megvakulsz!

Ő azonban nyugodtan válaszolt:

— Hagyd csak! Nincs már nekem szükségem a szememre — láttam én már mindent...

Ivott, ivott, mégsem lett részeg, csak egyre beszédesebbé vált és csaknem állandóan apámról mesélt nekem:

— Nagyszívű férfi volt, nekem jóbarátom volt a Szavvatéics Maxim...

Nagyanyó felsóhajtott, helyeslően bólintva:

— Úgy, úgy, istenáldotta gyerek volt...

Mindez számomra roppant érdekes volt, állandó feszültségben tartott és szívemben valami halk, fájdalomnélküli szomorúság ébredt. Szomorúság is, öröm is élt egymás mellett ezekben az emberekben, a kettő szinte elválaszthatatlan volt, egyik felváltotta a másikat, megfoghatatlan, érthetetlen sebességgel váltakozva.

Egyszerre Jákov bácsi, nem is nagyon részegen, elkezdte

szaggatni önmagán az inget, dühödten cibálta saját haját, ritkás, fehéres bajszát, orrát és lebiggyedt ajkát.

— Mi történik itt, hej mi történik itt? — üvöltötte, sürű könnyre fakadva. — Mire jó mindez?

Verte saját arcát, homlokát, mellét és így ordítozott:

— Gazember vagyok, alávaló vagyok, gonosz lélek vagyok!

Grigorij rákiáltott:

— Ahá! Úgy-úgy, no lám!...

Nagyanyó pedig, aki ugyancsak nem volt már józan, csitította fiát, megragadva annak kezét:

— Jól van, Jasa, az Úristen tudja, kit milyenné tesz!

Amikor ivott, még kedvesebbé vált: sötét szeme mosolygásával mindenkiben lélekvidító fényességet árasztott és amíg keszkenőjével legyezte felhevült arcát, éneklő hangon mondotta:

— Uramisten, Uramisten! De jól is van minden a világon! Igen, igen, nézzetek csak körül, milyen jó minden!

Ez a kiáltás a szívéből fakadt, egész életének ez volt az értelme.

Rám nagy hatással volt gondtalan nagybátyám könnye és kiáltozása. Megkérdeztem nagyanyótól, hogy miért sírt a bácsi, miért szitkozódott és miért verte önmagát.

— Talán bizony mindent kell neked tudnod? — felelte kelletlenül, nem úgy, ahogyan válaszolni szokott. — Várj csak a sorodra, korán lenne még, hogy ezekbe a dolgokba üsd az orrod...

Ez aztán még jobban felkeltette kíváncsiságomat. Bementem a műhelybe és Iványhoz fordultam, de ő sem akart válaszolni nekem, csak halkan nevetett rajtam, sunyin pillantott a mesterre, majd kituszkolva engem a műhelyből, így kiáltott:

— Ugyan hagyd ezt, menj innét! Mindjárt beduglak a teknőbe, be is festlek!

A mester, aki ott állott a széles, alacsony kemence és az azon levő három beépített teknő előtt, hosszú fekete keverőlapáttal kavargatott azokban, majd kihúzva a lapátot, figyelte, hogyan csöpögnek a végéről a színes cseppek. A tűz lobogva égett és visszatükröződött az ő bőrkötényén, amely színes volt, mint a pópa köpenye. A teknőkben bugyborékolt a festékes víz, orr-

facsaró gőz húzódott sűrű felhő gyanánt az ajtó felé, az udvaron száraz volt a föld.

A mester szemüvege alól rámpillantott zavaros, vöröseres szemével, majd gorombán rászólt Iványra:

— Fát ide, gyorsan! Nem látod?

Mikor pedig Cigányka fáért futott, Grigoríj leült egy halom szantálfára és magához intett engem:

— Idegyere.

Térdére ültetett és meleg, puha szakállával arcomhoz símulva, fontoskodva mesélni kezdett:

— A te nagybácsid addig verte a feleségét, amíg az bele nem halt. Agyonkínozta, — ezért gyötri most a lelkiismeret. Érted? Teneked mindent meg kell értened, úgy vigyázz, mert ha nem, — elpusztulsz!

Grigoríjjal beszélgetni könnyű volt, akár nagyanyóval, de félnivaló is, néha úgy éreztem, hogy pápaszeme alól keresztülkasul tud nézni rajtam.

— Mármost, hogy hogyan ölte meg? — folytatta minden sietség nélkül. — Hát csak így: aludni ment vele, eltakarta fejét a takarójával és nyomta, ütötte. Hogy miért? Ugyan menj már, ezt ő maga sem tudja.

Úgyet sem vetve Iványra, aki éppen visszaért egy köteg fával, leguggolt a tűz elé, kezét melengette és továbbra is fontoskodva mondotta:

— Lehet, hogy azért ütötte, mert jobb volt, mint ő és ezért irígyelte. A Kasirin-család barátocskám, nem szereti a jókat, irígyli, nem tudja megérteni, hát inkább elpusztítja őket. Kérdezd csak meg nagyanyádat, hogyan üldözték ki a világból a te apádat is. Majd ő elmond neked mindent, — ő aztán nem szereti a hazugságot, nem is ért hozzá. Olyan ő, mint a szentek, pedig megissza a jó bort, szereti a dohányt is. De azért igazi szent asszony. Ragaszkodj csak hozzá szorosan...

Ezután eltaszított magától, én meg elfogódottan, riadtan kimentem az udvarra. A pitvarban utólért Ványuska, magához húzta fejemet és halkan suttogta:

— Csak ne félj tőle, jó ember ez. Nézz mindig egyenesen a szemébe, ezt kedveli.

Minden különös volt és izgató. Én nem ismertem másfajta életet, de homályosan emlékeztem rá, hogy az én apám és anyám nem így éltek: az ő beszédük másfajta volt, más volt az örömük is, mindig együtt, egymáshoz közel jártak vagy ültek. Gyakran és hosszasan mulattak a dolgokon esténkint, amikor az ablaknál ültek és hangosan daloltak. Az utcán összecsődültek az emberek és felnéztek rájuk. Az embereknek felfelé fordított arca furcsán emlékeztetett engem az ebéd utáni, bepiszkolt tányérokra. Emitt azonban keveset nevettek és nem mindig volt világos, hogy min nevetnek. Gyakran orditoztak egymással, fenyegették egymást, halkan sugdolództak egy-egy sarokban. A gyermekek csendesek voltak, észrevétlenek igyekeztek maradni; szinte a földhöz lapultak, akár eső után a por. Én idegennek éreztem magam ebben a házban: az életnek ez a módja olyan volt számomra, mint megannyi tűszúrás, minden bizalmatlanná tett és arra késztetett, hogy mindenkire feszült érdeklődéssel figyeljek.

Pajtásságom Ivánnal egyre növekedett; nagyanyó napkeltétől késő éjszakáig házi munkával foglalatoskodott, én pedig csaknem egész napon át Cigányka körül forgolódtam. Ezentúl is, ha nagyapa elvert engem, ő mindig odatartotta kezét a vessző alá és másnap, dagadt kezét mutogatva panaszkodott nekem:

— Nem, nem, ennek már igazán nincs értelme! Te neked nem könnyebb így, én pedig, — nézz csak ide! Többet nem teszem, bánom is én!

De a legközelebbi alkalommal ismét csak magára vállalta ezt a felesleges fájdalmat.

— De hiszen elhatároztad, hogy többé nem teszed!

— Elhatároztam, elhatároztam, — mégis megtettem... Már csak úgy magától...

Nemsokára megtudtam Cigánykáról valamit, ami még jobban növelte érdeklődésemet és szeretetemet iránta.

Cigányka minden pénteken befogta a nagy szánkóba Sarapot, a barna kancát, nagyanyó kedvencét, egy ravasz és nyalánk állatot, magára vette rövid, térdig érő bekecsét, nagy kucsmáját és feszesen magára csatolta zöld övét, így indult a piacra élelmiszerért. Olykor sokáig nem tért vissza. A házban ilyenkor mindenki nyugtalankodott, oda-oda léptek az ablakhoz és lehelle-

tükkel leolvasztva az üvegre fagyott jeget, kifelé bámultak az utcára.

— Nem jön még?

— Nem!

Valamennyinél jobban nyugtalankodott nagyanyó.

— Ej — mondotta fiainak és nagyapának —, még megölitek nekem ezt az embert és elpusztítjátok a lovat is! Hogy nem szégyenlitek magatokat, lelkiismeretlen fickók! Talán kevés a bajotok? Ó, ostoba társaság, semmirekellők, — majd megbüntet henneteket az Úristen!

Nagyapa komoran dörmögte:

— No jól van, jól van. Utolsó izben történt...

Néha Cigányka csak délután érkezett vissza; ekkor nagyapa és a nagybácsik sietve kimentek az udvarra, mögöttük meg nagy buzgón szipákolva a dohányt, nőstény medve módjára cammogott nagyanyó, aki ilyen alkalommal mindig lompos volt. Előfutottak a gyerekek és megkezdődött a szánkó vidám kirakodása. Volt ott malac, lőtt madár, hal és a legkülönbözőbb fajta hús.

— Megvettél mindent, amit mondtak neked? — kérdezte nagyapa sunyin mérve végig éles szemével a rakományt.

— Mindent, úgy, amint kell, — felelte vidáman Iván és beugorva az udvarra, fülsiketítő csattogással verte össze nagy kesztyűjét, hogy felmelegedjék.

— Ne pusztítsd a kesztyűt, pénzbe került, — kiáltott rá szigorúan nagyapa. — Hoztál vissza pénzt?

— Nem hoztam.

Nagyapa lassan körüljárta a rakományt és halkan mondotta:

— Már megint jó sokat hoztál. De azt mondom, vigyázz, nehogy hitelbe vásárolj. Nálam ilyesmiről szó sem lehet.

És arcát összeráncolva, gyorsan távozott.

A nagybácsik vidáman rontottak neki a rakománynak és karjukra akasztva madarat, halat, libamellét, borjúlábat, nagy darab húsokat, vígan fütyörésztek és helyeslően dörmögték:

— Ez bizony jól bevásárolt!

Mihaíl bácsi különösen lelkesedett. Mint a rugó, úgy ugrált

a rakomány körül, mindenhez odaszagolt karvaly-orrával, ínyenc módjára csámcsogott, édeskésen hunyorította nyugtalan szemét, szikkadt volt, hasonlókép, mint az apja, de annál magasabb termetű és fekete, mint a korom. Meggémberedett kezét kabátja ujjába rejtve, kérdezte meg Cigánykát:

— Mennyit kaptál apától?

— Öt ezüst rúbelt.

— De hiszen itten tizenöt rúbel értékű áru van. Mennyit adtál hát ki?

— Négy rúbelt és tíz kopejkát.

— Ezek szerint kilencven kopejka van a zsebedben. Látod Jákov, hogyan szaporodik nála a pénz?

Jákov bácsi, aki egy szál ingben állt ott a fagyos hidegben, halkan felnevetett és a kék, hideg égbolt felé intett.

— Fizethetnél nekünk, Ványka, egy-egy pohárral, — mondotta hanyagul.

Nagyanyó éppen kifogta a lovat.

— Mi baj, csöppségem? Mi van veled, cicuskám? Ugrálni van kedved? No, csak táncolj, istenadta!

A nagytestű Sarap nehéz sörényét lobogtatva, fehér fogával tépdeste nagyanyó vállát, leszakította hajáról a selyem főkötőt, vidám tekintettel bámult szemébe és lerázva szemöldökéről a hópelyheket, halkan felnyerített.

— Kenyérke kellene?

Fogai közé nyomott egy nagy darab, alaposan megsózott kenyérvéget, elébekötötte az abrakos zsákot és elgondolkozva figyelte, hogy hogyan eszik a ló.

Cigányka, aki éppen olyan játékos volt mint egy fiatal csikó, odaugrott hozzájuk.

— Haj, haj! Ez aztán a remek kanca, milyen okos...

— Menj innét, ne húzd a farkánál! — kiáltotta nagyanyó, lábával dobbantva. — Tudod jól, hogy ma haragszom reád.

Elmagyarázta nekem, hogy Cigányka többet lop a piacon, mint amennyit vásárol.

— Nagyapa ad neki egy ötrúbelest, ő háromért vásárol és tíznek az áráért lop, — mondotta rosszkedvűen nagyanyó. —

Szeret ám lopni, a csirkefogó! Egyszer megpróbálta, — remekül sikerült, idehaza meg mulattak rajta, még meg is dicsérték sikeréért, erre aztán szokásává lett a tolvajlás. Nagyapa pedig fiatal korában szegénységtől, bajtól eleget szenvedett, — vénkorára kapzsivá lett, neki a pénz többet ér saját édes gyermekeinél, örül annak, amit ingyen kap! Mihail meg Jákovval...

Csak legyintett, majd elhallgatott egy percre és belebámulva nyitott dohányszelencéjébe, duzzogva tette hozzá:

— Cifra dolgok ezek, Lénya, olyan cifrák, mintha egy vak asszony szőtte volna, — hát hogyan ismerjük fel bennük a mintát? Ha egyszer Ivánkát lopáson érik, — biztosan agyonverik...

És rövid hallgatás után még csendesen hozzátette:

— He-he-he: törvény az sok van a világon, de igazság az nincs...

A rákövetkező napon kérlelni kezdte Cigánykát, hogy ne lopjon többet.

— De hiszen még agyonvernek egyszer...

— Nem kapnak el engem — csak kibújok mindíg: én ügyes vagyok, a ló meg gyors! — mondotta elmosolyodva, de máris szomorúan ráncolta össze homlokát. — De hiszen én tudom, hogy lopni nem szabad és veszélyes. Már csak úgy a magam jószántából csinálom, mulatságból. Pénzt sem gyüjtök én, nagybátyáid hétközben egyre csak becsapnak engem. Nem bánom, hadd vigyék! Elegem van.

Hirtelen megragadta kezemet és kissé megrázott.

— Könnyű vagy te és sovány, de a csontod erös. Kemény fickó lesz belőled. Tudod mit: tanulj meg gitározni, kérd meg Jákov bácsit, hogy tanítson meg rá, úgy bizony! Kicsi vagy te még, ezért vagy ügyetlen! Kicsi vagy, de mérges! Nagyapádat nem szereted?

— Nem tudom.

— Mert hát én a Kasirin családból senkit sem szeretek, csakis nagyanyót, a többit szeresse az ördög!

— Hát engem?

— Te nem vagy Kasirin, te Pjeskov vagy: másféle vér, másféle törzs...

Majd hirtelen erősen magához szorított és szinte felnyögve mondta:

— Hej, ha az én hangom alkalmas volna az éneklésre, hej, szentséges ég! Olyan tűzbe hoznám én a népet... Na gyerünk, öcsém, munkához kell látnunk...

Lerakott a földre, foga közé vett egy marék apró szöget és a nagy, négyszögletes deszkán kifeszíteni kezdett egy fekete anyagból való terítőt.

...Azután nemsokára meghalt.

*

Ez így történt: az udvaron, a kapu mellett feküdt, a sövényhez dőlve, egy nagy tölgyfa-kereszt, amely durva cövekben végződött. Régóta ott feküdt. Én már a házbanlétem első napjaiban észrevettem, akkor még újabb és sárgább volt, ősz folyamán azonban erősen megfeketedett az esőtől. Keserű tölgyszag áradt belőle és teljesen feleslegesnek látszott a szűk, piszkos udvaron.

Jákov bácsi vette annakidején, hogy felállítsa feleségének sírjára. Fogadalmat tett: saját vállán viszi ki a keresztet a temetőbe az asszony halálozási évfordulóján.

Ez a nap szombatra esett, kissé a tél elejére; fagyos és szeles volt az idő, a tető felől már hó szállingózott. Az egész háznép kisereglett az udvarra, nagyapa és nagyanya a három unokával már korábban kiment a temetőbe az istentiszteletre; engem odahaza hagytak, büntetésből, mert valami rossz fát tettem a tűzre.

Nagybátyáim egyforma fekete bekecsben voltak. Felemelték a keresztet a földről és odaállítak két karja alá, Grigorij és valami idegen ember nagynehezen felemelte a súlyos cöveket, elhelyezte Cigányka széles vállán, ez egy kissé megingott, de hamar kiegyenesítette a lábát.

— Nem bírod? — kérdezte Grigorij.

— Lehet, nem tudom. Nehéznek látszik...

Mihaíl bácsi dühösen kiáltott Grigorijra:

— Nyisd már ki a kaput, te vak ördög!

Jákov bácsi pedig ezt mondta:

— Szégyeld magad, Ványka, hiszen mi kettén gyengébbek vagyunk, mint te!

Grigorij azonban, mikor feltárta a kaput, keményen figyelmeztette Ivánt:

— Vigyázz, hé, nehogy belészakadj! Isten áldjon!

— Óh, a vén kuka! — rikkantott Mihail bácsi az utcáról.

Valamennyien, akik az udvaron voltak, elnevették magukat, hangosan kezdtek beszélni, mintha valamennyien örültek volna, hogy elkerült onnan az a kereszt.

Ivánovics Grigorij, mialatt kézenfogva vezetett engem a műhelybe, így szólt:

— Ma nagyapád bizonyára nem fog elnadrágolni, ma nagyon jóságosnak látszik ...

A műhelyben leültetett egy halom szövetre, amelyet festés végett készítettek oda és gondosan betakarva engem egészen a vállamig, odaszimatolt a teknőből szállingózó gőz felé, mialatt elgondolkodva mondotta:

— Én, kedvesem, harminchét esztendő óta ismerem nagyapádat, láttam őt az elején és megnézem a végét is. Azelőtt mi kettén jóbarátok, pajtások voltunk, együtt kezdtük ezt a bolttot, együtt is gondoltuk ki. Okos ember ő, ez a te nagyapád! Lám, neki sikerült a maga gazdájává lenni, — nekem nem. Azonban az Úristen okosabb, mint mi valamennyien: ő csak elmosolyodik és máris a legokosabb ember egyszeriben a buták közé pottyan. Te még nem érted, hogy mit miért mond, miért csinál az ember, pedig jó lenne, ha mindent megértenél. Az árva élete nehéz. A te apád, Szavvátéics Maxim valóságos mindentudó volt, ő megértett mindent, — ezért is nem szerette őt a nagyapád, nem akarta elismerni ...

Jólesett hallanom nyájas szavát és néznem, hogy miként játszik a kályhában a vörös meg az aranyszínű tűz, hogy a kályha fölött hogyan gomolyognak a gőz tejszínű felhői, szürkés karikákban ülve meg a ferde tető alatti deszkákat, — a durva réseken keresztül keskeny kék szalagokban volt látható az ég. A szél lecsendesedett, valahol már a nap süt, az egész udvar olyan, mintha üvegporral hintették volna be. Az utcán szánkák talpa csikorog,

kékes füst száll fel a ház kéményéből, könnyű árnyak húznak a havon, mintha szintén valamiről mesélnének.

A hosszú, nagycsontú Grigorij borostásan, kucsma nélkül, nagy bajuszával olyan volt, mint egy jóindulatú varázsló, amint a forró festéket keveri és közben egyre oktat engem:

— Csak nézz mindenkinek egyenest a szemébe! A kutya is neked ugrik, de ha ránézel, megáll...

Nehéz szemüvege árkot vésett orrsövényébe, orrának hegyét pedig kékszínűvé futotta be a vér, hasonló módon, mint nagyanyáét.

— Vigyázz csak! — mondotta hirtelen felfigyelve, majd lábával belökte a kemence ajtaját és nagy ugrásokkal futott keresztül az udvaron. Én is utána vetettem magam.

A konyhában a padló közepén feküdt, felfelé fordított arccal Cigányka; az ablak felől széles fénykévék hulltak rá, egyik a fejére és a mellére, a másik a lábára. Homloka különös fényben csillogott, szemöldökét magasra felvonta, ferdevágású szeme állhatatosan meredt a füstös mennyezetre; elsötétült ajka vonaglott és rózsaszínű bugyborékot eresztett; szájának sarkából arcán végig a nyakára és onnét a padlóra vér folydogált, majd sűrű patakokban csurgott elő háta mögül. Lába hanyagul szétvetődött és látható volt, hogy széles nadrágja átázott, szorosan odaragadt a padlódeszkához. A padló tisztára volt súrolva homokkal. Ragyogott, mint a napfény. A vérpatakok keresztezték a fénysávokat és éles színben húzódtak a küszöb felé.

Cigányka meg sem mozdult, csak testének hosszában kinyujtott karja végén az ujjai meg-megremegtek, a padlót tépték; a napfényben megcsillant festéktől elszíneződött körme.

Jevgjénija dada ott guggolt mellette és megpróbálta, hogy vékony gyertyát nyomjon a kezébe; Iván azonban nem fogta azt meg, a gyertya leesett, a kis tűznyaláb belefulladt a vérbe; a dajka felemelte, letörölte köténye szélével és ismét megpróbálta elhelyezni a nyugtalan ujjak közé. A konyhát izgatott suttogás töltötte meg. Akár egy szélroham, úgy taszított vissza engem a küszöbről, de én keményen tartottam magam az ajtófélfában.

— Megbotlott — mesélte Jákov bácsi furcsa, tompa han-

gon, remegve és fejét forgatva. Szürke és gyürött volt, szeme elfényteleredett és sürün pislogott.

— Elbukott, ez meg ráesett — a hátát ütötte meg. Minket is megnyomorított volna, de mi idejében elereszteltük a keresztet.

— Ti öltétek meg őt — mondotta tompán Grigorij.

— Ugyan már, — hogyan ...?

— Bizony, hogy ti!

A vér csak egyre csurgott, a küszöb alatt már tócsává folyt össze, feketéllett és mintha lassan emelkedett volna felfelé. Amint a rózsaszínű hab kicsordult a száján, Cigányka úgy hörgött, mintha horkolt volna, szinte széjjelfolyt, egyre idomtalanabb lett, odasimult a padlóhoz, szinte beléolvadt.

— Mihajlo lovast küldött az apjáért a templomba — suttogta Jákov bácsi —, én pedig egy kocsira dobtam az élettelen testét és gyorsan idehoztam. Még jó, hogy nem én állítam a cövekes vége alatt, most én feküdnék itt ...

A dajka ismét megerősítette a gyertyát Cigányka kezében, mialatt tenyerét viasszal és könnyeivel árasztotta el.

Grigorij hangosan és nyersen mondotta:

— Inkább a feje mellé állítanád a padlóra, te tökkelütött!

— Majd azt is.

— Vedd már le a kucsmáját!

A dajka lehúzta Iván fejéről a kucsmát; a fej a tarkónál tompán koppant. Ez a fej most már oldalt fordult, a vér pedig bővebben omlott, de már csak az egyik szájszegletből. Ez rettenetesen sokáig tartott. Eleinte vártam, hogy Cigányka lélekzik egyet, felemelkedik, felül a padlón és nagyot köpve mondja:

— Fuj, rohadék ...

Így lett mindig, amikor vasárnaponként ebéd után elszunnyadt. Most azonban nem kelt fel, hanem egyre széjjelebb lotyogott. A napsugár már lekúszott róla, a fényes sávok megrövidültek és csak az ablakfélfát világították már meg. Ő egészen sötét lett, az ujja sem remegett már, a hab eltűnt ajkáról.

Az árnyékban, füle körül három gyertya meredt, aranyszínű csóvákban villóztak, megvilágítva fürtös, kékesfekete haját, mintha sárga nyulacskák ugráltak volna barna orcáján; hegyes

orrának vége és rózsás fogai kifényesedtek. A dajka térdenállva sírt és így suttogott hozzá:

— Édes galambocskám, kedves sólymocskám...

Kellemetlen hideg volt. Én az asztal alá másztam és ott elrejtőztem. Utóbb nehézkesen besietett a konyhába nagyapa mosómedve-bundában, nagyanyó pedig kötényben, szőrmével a galérja körül, majd Mihail bácsi, a gyerekek és sok idegen ember.

Bundáját a földre dobva, nagyapa felkiáltott:

— Csürhe! Mit csináltatok ezzel a fiúval! Még öt év és minden pénzt megért volna...

A földre dobott rubadarabtól nem láthattam Iván t; előbújtam és nagyapa lába közé keveredtem. Arrébb lökött engem, mialatt kis vörös öklével a nagybácsikat fenyegette:

— Ordas farkasok!

Majd leült a padkára, kezére támaszkodott, szárazon szipákolt és rekedt hangon mondotta:

— Tudom én az egészet: utatokban állott... Eh, Ványusenka, kis butám! Mit lehet itt tenni, he? Azt kérdezem, mit lehet itt tenni? Ami a másé, azt nem kímélitek! Hej, anyus, elhagyott minket az Úristen néhány év óta, — igaz-e, anyus?

Nagyanyó, leguggolva a földre, kezével tapogatta Iván arcát, fejét, mellét, belélehelt szemébe, megragadta kezét, dörzsölgetie és közben az összes gyerlyákat feldöntötte. Azután nehézkesen felemelkedett. Egész fekete volt; feketén csillogott a kabátja, ijesztően szélesre nyitotta szemét és halkan így szólt:

— Ki innen, beestelenek!

Nagyapa kivételével valamennyien kikotródtak a konyhából. ...Cigánykái szinte titokban, észrevétlenül temették el.

IV.

Széles ágyon fekszem, négyszeresen is bebugyolálva nehéz takarómba és hallom, amint nagyanyó imádkozik az Úristenhez, térdenállva, egyik kezét melléhez szorítva, másikkal pedig időnként lassan, szélesen keresztet vetve.

Az udvaron csikorgó fagy van; zöldes holdvilág bámul be a

jégvirágos ablakon, jól megvilágítva a jóságos, nagyorrú arcot és foszforos fénnyel ragyogtatva a sötét szemeket. A selyem főkötő, amely nagyanyó haját takarja, csillog, mintha fényből volna; sötétszínű ruhája suhog, hullámos redőkben omlik alá válláról és szinte beleolvad a padlóba.

Az imádságot befejezvén, nagyanyó hallgatagon levetközik, akkurátusan lerakja ruháját a sarokban álló ládára és odalép az ágyamhoz. Én tettetem magam, mintha már mélyen aludnék.

— Ejnye, becsapsz. Megállj csak, betyár, hiszen nem alszol — mondja nagyanyó halkan. — Mondom, hogy nem alszol, galambocskám. Nahát, gyerünk csak azzal a takaróval!

Szinte előre élvezve azt, ami most következik, nem tudom visszatartani mosolygásomat, mire ő felkiált:

— Ahá, szóval meg akarod tréfálni öreg nagyanyádat!

Megfogja szélénél a takarót és olyan ügyesen, olyan erősen rántja magához, hogy én szinte a levegőbe repülök, majd néhányszor megfordulva magam körül, visszahuppanok a puha tollak közé, ő pedig csak nevet:

— Mi az, drágalátos fiú! Talán szunyogot nyeltél?

Néha azonban nagyon-nagyon sokáig imádkozik és én valóban elalszom, már nem is hallom, amikor lefekszik.

A hosszas imádságok mindig az elkeseredés, a veszekedés és verekedés napjai után következnek; nagyon érdekes végighallgatni ezeket az imádságokat: nagyanyó részletesen beszámol az Úristennek mindenről, ami a házban történt; súlyosan, mint nagy halom, térdel, eleinte érthetetlenül, gyorsan suttog, de később mormogása már kivehető:

— Te, Uram Isten, tudod jól, hogy mindegyik csak a legjobbat szeretné saját magának. Itt van Mihajlo, az idősebbik, őneki a városban kellene maradnia, hiszen abból, hogy átmegy a folyón, csak kára lenne: más ott a világ, ismeretlen; hogy mi történne vele, azt nem is lehet tudni. Apus pedig — Jákovot szereti jobban. Hát jól van ez így? — hogy az ember ne egyformán szeresse a gyerekeit. Makacs vénember ez, — neked kellene, Uram Isten, észre térítened.

Szélesre tágult nagy szemmel nézi a sötét ikonokat és ezt tanácsolja istenének:

— Bocsáss rá, Uram Isten, igaz álmot, amelyből megtudhatja, hogyan kell a gyermekek közt a dolgokat felosztani.

Keresztet vet, mélyen meghajlik, mialatt homlokát a padlóhoz érinti, majd ismét kiegyenesedve, keményen mondja:

— Ennek a Varvarának is kijárna valami öröm az életben! Mivel haragított meg ő Téged, miért bűnösebb a többinél? Mit jelentsen ez: fiatal, egészséges asszony és csak a búbánatnak él. És emlékezz meg, Uram Isten, Grigorijról — hiszen egyre rosszabb a látása. Még megvakul — akkor az utcára kerül, nincs jól ez így! Egész erejét nagyapára fecsérelte és mégis — azt hiszed, nagyapa segít majd rajta...? Óh, Uram Isten, Uram Isten!...

Sokáig hallgat, áhítatosan, kezébe hajtja fejét, mintha mélyen aludna vagy élettelen lenne.

— Mi van még? — kérdezi hangosan önmagától, szemöldökét összevonva. — Légy kegyelmes, légy irgalmas minden igazhívő keresztényhez, nekem pedig, ostoba bűnösnek, bocsáss meg! Hiszen Te tudod: nem rosszaságból bűnözöm, hanem csupán butaságból.

És mélyen felsóhajtva, most már nyájasan, elégedetten mondja:

— Hiszen te, jóságos Uram, mindent tudsz, előtted, Atyám, nincsen ismeretlen.

Énnekem nagyon tetszett nagyanyó istene, aki olyan közel volt hozzá és ezért gyakran kértem:

— Meséljen nekem valamit az Istenről!

Valami egészen különleges módon tudott Istenről mesélni: nagyon halkan, furcsán elnyújtott szavakkal, szemét lehúnyva és változatlanul tovább ülve; aztán felkelt és újból leült. Sima-hajú fejére kendőt borít és sokáig duruzsol, amíg el nem alszom:

— Az Úr ott ül egy dombon, a menuybéli ligetek közepén, trónusán kék zafírkő, ezüstös nyárfák hajlanak föléje, ezek a nyárfák pedig egész éven át virágzanak ott körös-körül. A paradicsomban nincsen sem tél, sem ősz, a virágok pedig soha, soha nem hervadnak, csak folyton-folyvást virágzanak Isten népének nagy örömére. Az Úristen körül pedig angyalok szállnak nagy tömegben, — ahogy a hó szállingózik, vagy ahogyan a méhek

rajzanak, — majd pedig fehér galambok szállnak az égből a földre és ismét vissza az égbe: s elmondanak az Istennek mindent rólunk, emberekről. Közlük van a tied is, az enyém is, nagyapáé is, — mindenkinek van egy angyala, az Úristen mindenkihez egyforma. Lám, például a te angyalod ezt a hírt viszi az Úrnak: Lexej kiöltötte a nyelvét nagyapára! Az Úr pedig intézkedik: No, rendben van, az öreg csak nadrágolja el! És ugyanígy mindenkiről és minden dologban szétosztja, — kinek a bánatot, kinek az örömöt. És minden annyira jó ott a közelében, hogy az angyalok örvendeznek, szárnyukkal csapkodnak és szünet nélkül zengik neki: „Dicsőség Néked, Úristen, dicsőség Néked!" Ő pedig, kedveském, csak mosolyog reájuk, mintha mondaná: Jól van ez így!

Erre ő maga is elmosolyodik, fejét ingatva.

— Te már láttad?

— Nem láttam, de tudom! — feleli elgondolkozva nagyanyó.

Istenről, a mennyről, az angyalokról beszélve, lassan egészen kicsi és szelíd lett, arca megfiatalodott, nedves szeméből különösen meleg fény sugárzott. Én kézbe vettem nehéz, atlaszszerű hajfonatát, nyakam köré csavartam és mozdulatlanul figyeltem véget nem érő, de soha unalmassá nem váló meséit.

— Az Úristent látni embernek nem adatott meg, — meg is vakulna Tőle; csak a szentek tekinthetnek reá tágra nyílt szemmel. De angyalt, azt már láttam én is, az angyalok akkor válnak láthatóvá, ha tiszta a lelkünk. Egyszer ott állam a templomban a hajnali istentiszteleten [illegible], látom, [illegible] az oltáron áthalad kettő, [illegible] a [illegible] és teljesen átlátszóak, fényesek, nagyon fényesek. Szárnyuk a padlóig ér, csipkés szélű, selymes. Körüljárják a trónust és segítenek Iljának, a [illegible] öregembernek: ez imádkozva az Úristenhez, magasba emeli elszikkadt kezét, mialatt ők ketten hajfürtjeit tartják. Ez az ember nagyon-nagyon öreg volt, már egészen megvakult, mindenbe belebotlott és röviddel utóbb sikerült is távoznia a földi életből. Amikor én megláttam őket, — szinte megbénultam az örömtől, a szívem hangosan vert, könnyeim csorogtak, — óh milyen jó is volt! Hej, Lenyka,

drága galambocskám, az Úristennél a mennyben minden nagyon jó és a földön is olyan jó minden...

— Talán bizony nálunk is jól van minden?

Nagyanyó keresztet vetett és így felelt:

— Hála légyen a szentséges Szűz Máriának, jó itt minden! Ez megzavart engem. Bizony nehéz volt elhinnem, hogy ebben a házban minden rendjén van; én úgy láttam, hogy az emberek egyre csúnyábban élnek benne. Egy ízben, amikor elhaladtam a Mihaíl bácsi szobájába vezető ajtó előtt, láttam, hogy Natálija néni talpig fehérbe öltözve, kezét keblére szorítva, a szobában robangált és nem túl erősen, de azért hátborzongatóan kiabált:

— Uram Isten, végy magadhoz, szabadíts meg innét...

Ezt az imádságot megértettem és megértettem Grigoríjt is, amikor így dörmögött:

— Megvakulok, mehetek az utcára, ott jobb lesz nekem...

Kívántam neki, hogy minél előbb megvakuljon, — akkor kértem volna, hogy engem adjanak mellé vezetőül, hadd barangoljunk együtt a világban. Már beszéltem is neki erről; a mester szakállába nevetve felelt:

— Látod, ez jó lesz: elmegyünk! Ki is hirdetem majd a városban: nézzétek, ez itten a Kasirin Vaszilij édes unokája, a célmesteré! Hogy fognak nevetni...

Gyakran történt, hogy Natálija néni kifejezéstelen szeme alatt, sárga archőrén kék daganatokat láttam és szája is duzzadt volt. Megkérdeztem nagyanyótól:

— Üti őt a bácsi?

Nagyanyó nagyot sóhajtva felelt:

— Titokban veri az az átkozott gazember! Nagyapó nem hagyná, hogy üsse, ezért éjszakánként veri. Gonosz ember az, az asszony pedig — semilyen sem...

Majd nekibuzdulva mesélte:

— Azért manapság már nem vernek úgy, mint régebben! No, szájon vágnak, füllövön, vagy egy percig cibálják a hajunkat, de látod, azelőtt órákig kínoztak! Valamikor engem húsvét első napján nagyapád a reggeli istentiszteletről egész késő estig

vert. Megvert, elfáradt, pihent egyet, aztán újra kezdte. Kötéllel is, meg mindenféle módon.

— És miért?

— Már nem emlékszem. Egy másik alkalommal pedig félholtra vert és öt napig nem adott ennem, alig éltem túl. Aztán meg...

Egészen elnémultam a csodálkozástól: nagyanyó kétszer olyan nagy volt, mint nagyapó és nem hittem, hogy nem bírt volna vele.

— Talán erősebb nálad?

— Nem erősebb, de idősebb! Meg aztán — a férjem! Miattam ugyan nem bünteti meg az Úristen, nekem az a feladatom, hogy tűrjek...

Érdekes és jóleső volt látnom, amint nagyanyó letörölte a port az ikonról és kitisztította a keretet; az ikonok gazdagok voltak, gyöngybe, ezüstbe, színes kövekbe rakottak; nagyanyó ügyes kézzel fogta meg az ikont, elmosolyodott, úgy nézte és elérzékenyülve mondotta:

— Milyen kedves arcocska!...

Keresztet vetett és megcsókolta.

— Poros lett, befüstölődött, — óh, boldogságos Szűzanyám, örök gyönyörűségem! Nézd csak, Lenya lelkem, galambocskám, milyen finom rajz ez, milyen pontosak az alakok és mindegyik milyen szépen áll. Úgy hívják ezt, hogy „A tizenkét ünnepnap", a közepén áll a Feodorovszki Istenanya, a Legjóságosabb. Ez pedig itten: „Ne sirass engem, anyám, ha a sírban látsz"...

Néha úgy tűnt nekem, hogy nagyanyó olyan lelkesen és olyan komolyan játszik az ikonokkal, mint ahogyan a buta kis Katerina hugocskám a babákkal.

Nagyanyó gyakran érdögöt is látott, hol tömegben, hol egyet-egyet.

— Megyek egyszer nagyböjt idején, éjjel a Rudolf-féle ház mellett: az éjszaka holdvilágos, szinte tejszerű, egyszerre csak azt látom, hogy odafent a tetőn, a kémény mellett ül egy fekete ördög, feján a kajla szarva és szaglászik, szuszog, olyan nagy, olyan lompos. Szaglászik, farkával a tetőt verdesi, vihánccol. Én

keresztet vetek feléje: „Támadjon fel az Úr és pusztuljanak ellenségei", mondom. Erre hirtelen feljajdul és egyetlen bukfenccel leugrik a tetőről az udvarba — eltűnik. Bizonyára böjtszegő ételt sütöttek Rudolféknál, azt szagolhatta nagy örömére . . .

Én csak nevetek, amint elképzelem, hogy az ördög bukfenccezve repül le a tetőről — nagyanyó is nevet és így szól:

— Nagyon szeretik a csintalanságot, akárcsak az apró gyermekek! Lám, egyszer éppen a fürdőkádban mostam és csak éjfélkor kerültem ágyba: hát hirtelen kipattan a kemenceajtó és kiszalad onnan néhány egészen piciny, vöröscsuka, zöld és fekete ördög, — akár a svábbogarak. Én az ajtóhoz ugrom, — de nincs hová lépnem, körülvesznek az ördögök, elárasztják az egész fürdőszobát, már meg sem lehet fordulni, lábam alá másznak, cibálnak és úgy összenyomnak, hogy még keresztet sem tudok vetni! Szőrösek, puhák, melegek, olyanok, mint a macska, csak valamennyi a hátsó lábán jár; forognak, szemtelenkednek, egérfogukat vicsorgatják, szemük zöld, szarvuk épp hogy kiserkedt, a bütykeik kiállanak, farkuk olyan, mint a malacé, — óh jaj szentséges ég! Szinte eszemet vesztettem. Amint magamhoz térek, hát már alig ég a gyertya, a teknő kihűlt, a mosott ruha földre szórva . . . Óh ti, — gondoltam, — hogy érne el az átkom!

Szememet behúnyom és magam is látom, amint a kemence réséből, szürke téglái közül sűrű patakként áradnak kifelé a szőrös, tarka teremtések, amint megtöltik a fürdőszobát, elfujják a gyertyát és szemtelenkedve öltögetik rózsaszín nyelvüket. Ez mulatságos, de kellemetlen is. Nagyanyó, fejét ingatva, egy percig hallgat, majd hirtelen ismét, szinte egész testében nekibuzdul:

— Egyszer aztán megint láttam az átkozottakat; ez is éjszaka történt, télen, odakint hóvihar volt. Ott mentem el a Djukov-féle árkon keresztül, ahol — emlékszel, meséltem neked, — Jákov és Mihajlo egyszer a jégen vágott résbe akarták fojtani a te apádat. Hát szóval, ott megyek el, de alig érek a réshez, lent a mélyben, hirtelen benn az árokban köröskörül minden fütyül és nyerít! Körülnézek, hát egyszerre felém száguld egy trojka, három fekete lóval és afféle vén ördög hajtja, vörös kalpag mered a fején, úgy irányítja a lovakat egy rúddal, a szánkó szélén áll, karját ki-

nyujtva: lám — kovácsolt láncból van a gyeplőszára! Pedig az árokban nem is volt kocsiút, de azért a trojka egyenesen a jégbe vágott rés felé igyekszik, hófelhőbe burkolódzva. Bent a szánkóban pedig mindenféle ördög ül, fütyül, kiabál, sapkájával integet — azután pedig ugyanilyen trojka jött még egymás után vagy hét, akár a tüzoltókocsik és mindegyikbe koromfekete ló volt fogva és mindegyik ló tulajdonképpen ember volt, apátólanyától elátkozott. Az efféle emberek szolgálnak az ördögök mulatságára, amazok pedig lovagolnak rajtuk, hajtják őket az éjszakán keresztül a gyakori boszorkányszombatokra. Azon az éjjelen én bizonyára az ördögök lakodalmát láttam...

Szinte lehetetlen volt nem hinni nagyanyónak, olyan természetesen, olyan meggyőzően beszélt.

De különösen jól tudta a verseket arról, hogy miként járt a hétfájdalmú Szűzanya a szenvedések útján és miként győzte meg Jengalicsjeva „árasszonyt", hogy az ne nyúzza le, ne rabolja ki az orosz népet; tudott mesét Alekszejről, Isten emberéről és a Viiéz Iványról; mesét mondott a bölcs Vaszilisáról, a bakkecskepapról és Isten keresztfiáról; rettentő történeteket mondott Poszadnica Márfáról, Bába Úsztáról, a betyárok kapitányáról és Máriáról, a bűnös egyiptomi asszonyról, a rablók anyjának bánatáról, — mesét, legendát, verset felmérhetetlen mennyiségben ontott magából.

Nem félt sem az emberektől, sem nagyapótól, sem az ördögtől, sem másféle gonosz lélektől, de irtózatosan félt a fekete svábbogaraktól, még akkor is, amikor tudta, hogy azok nagy távolságban vannak tőle. Előfordult, hogy éjnek évadján felébresztett engem és így sultogott:

— Aljosa, drágán, jön ám a svábbogár, pusztítsd el, az ég szerelmére kérlek!

Azon álmosan meggyujtottam a gyertyát, lemásztam a padlóra és keresni kezdtem az ellenséget: ez nem azonnal és egyáltalán nem is mindig járt sikerrel.

— Nincs is sehol — mondottam, de nagyanyó, amint láthatatlanul ott feküdt, fejét a takaróba rejtve, alig hallhatóan nyöszörgött:

— Dehogy nincs! csak keresd, könyörgöm! Ott van, tudom én azt jól.

Valóban, sohasem tévedett: megtaláltam a svábbogarat valahol messze az ágytól.

— Megölted? Hála az égnek! Köszönöm, nagyon köszönöm...

Végre ledobva fejéről a takarót, megkönnyebbülten fellélekzett és elmosolyodott.

Ha nem találtam meg a keresett állatot, már többé nem tudott elaludni. Ilyenkor szinte éreztem, hogy teste miként vonaglik meg az éjszaka legkisebb zörejére is a halálos csöndben és hallottam, hogy lélekzetét visszafojtva suttogja:

— Ott van a küszöbnél... Bemászott a láda alá.

— Miért félsz úgy a svábbogaraktól?

Megfontoltan válaszolta:

— Azért, mert nem bírom megérteni, hogy miért vannak a világon? Másznak, csak másznak és feketék. Az Úristen minden féregnek adott valami feladatot: a penész megmutatja, hogy nedvesség van a házban, a poloska azt jelenti, hogy piszkos a fal, ha tetű van, az ember nemsokára megbetegszik, — mindegyiknek van valami értelme! De ez itt, — ki tudná megmondani, miesoda erő lakozik benne, mi az, ami hajtja?

*

Egyszer, amikor térden állva, benső beszélgetésbe merült el az Úristennel, — ránknyitott nagyapa és kemény hangon mondotta:

— No, anyus, meglátogatott minket az Úristen. Tűz van!

— Mit beszélsz? — kiáltotta nagyanyó. Feltápászkodott a padlóról és mindketten súlyos léptekkel berohantak a nagy fogadószoba sötétségébe.

— Jevgjénija, vedd le az ikonokat! Natálija, öltöztesd fel a gyerekeket! — vezényelt szigorúan, erős hangon nagyanyó, — nagyapa pedig fojtott hangon rikoltozott:

— Jaj, jaj, jaj...

Én a konyhába futottam; az udvarra nyíló ablak úgy fénylett, mintha aranyból lett volna. A padlón sárga foltok csúsztak-

másztak; Jákov bácsi mezítláb volt, éppen a csizmáját akarta felhúzni, azon ugrált, mintha a föld égne a talpa alatt és kiáltozott:

— Miska a gyujtogató, ő csinálta a tüzet és meg is szökött, úgy bizony!

— Hallgass, kutya! — mondotta nagyanyó és úgy odalökte az ajtó felé, hogy csaknem orra bukott.

Az ablakok jégvirágain keresztül látható volt, amint a műhely tetőzete égett és a nyitott ajtón keresztül viharzott kifelé a gomolygó tűz. A csendes éjszakában szinte füst nélkül virítottak ki vörös virágai; csak nagyon magasan fölötte lengett egy sötétes felleg, amely azonban nem takarta el a tejút ezüstös patakjának látványát. Lilán csillogott a hó, az épületek fala pedig remegett, ingadozott, mintha valamennyi odavonzódott volna az udvar forró sarkába, ahol vidáman ugrált a tűz, vörössel öntve el a műhely falának széles repedéseit és úgy törve elő közülük, mintha nagy görbe szegekből állana. A száraz tetőzet sötét deszkái közül aranyszínű és vörös szalagok kúsztak elő, majd körülfogták azokat; a vékony cserépkémény recsegve meredt közöttük és füstöt okádott; halk, selymes suhogás verődött az ablaküveghez; a tűz egyre növekedett; az egészen vörösbe burkolódzó műhely hasonlóvá lett a templomi szentségtartóhoz és ellenállhatatlanul vonzott magához.

Én fejemre húztam egy súlyos bekecset, lábamat bedugtam valakinek a csizmájába, úgy botorkáltam ki a pitvarba, majd a küszöbre és a tűz éles fényjátékától elvakulva, nagyapó, a bácsik és Grigorij kiáltozásától, a tűz recsegésétől, nagyanyó rémült szavaitól szinte megsüketülve álltam ott; nagyanyó éppen egy üres zsákot húzott fejére és lópokrócba burkolódzott, úgy futott egyenesen a tűz felé, majd eltűnt benne, így kiáltozva:

— A vitriol, ostobák! Felrobban a vitriol...

— Grigorij, fogd meg azonnal! — üvöltött nagyapa. — Jaj, odavész...

De nagyanyó már ismét felbukkant, egészen füstösen, fejét ingatva, meghajolva és kinyujtott kezében egy vödörnyi vitriol olajat cipelve.

— Apus, vezesd ki a lovat! — kiáltotta elfuló, rekedtes hangon. — Vegyétek ezt le a vállamról, — égek már, nem látjátok?

Grigorij lerántotta nagyanyó válláról a parázsló lópokrócot, majd nekigyürkőzve lapáttal nagy hódarabokat kezdett szórni a műhely ajtaján keresztül befelé; a bácsi ott ugrált körülötte, fejszével a kezében, nagyapa nagyanyó körül futkosott és havat dobált rá; nagyanyó a kezében levő üveget bedobta egy kupacba, a kapu felé rohant, kinyitotta és mintegy üdvözlésül ezt kiáltotta a befelé sietö embereknek:

— A pajtára vigyázzatok, szomszédok! Ha a tűz a pajtába kap, a szénapadlásba, — mindenünk elég és a tiétek is tüzet fog! Vágjátok a tetőzetet és ki a kertbe a szénát! Grigorij, felfelé hajítsd azt a havat, mit söpörgetsz ott a földön! Jákov, ne forgolódj, adj az embereknek fejszét, ásót! Drága szomszédok, ragadjátok meg jó szívvel, — megsegít az Isten.

Nagyanyó legalább olyan érdekes volt, mint a tűzvész; a lángok fénye megvilágította, szinte átölelte, amint ott sürgölődött az udvaron, feketén, erre, meg arra sietve, mindenütt intézkedve, mindent látva.

Beügetett az udvarra Sarap. Hátsó lábán ágaskodott, szinte fellökte nagyapát; a tűz fénye gyönyörűen csillogott, ragyogott nagy szemében. A ló nyihogott, első lábával kapált; nagyapa elcsesztette a kantárszárat és elugrott mellőle, így kiáltva:

— Anyus, fogd meg!

Nagyanyó a táncoló állat lába elé ugrott, megállt előtte szélesre tárt karral, a ló panaszosan felnyerített, feléje oldalgott, a tűz irányába pislogva.

— Ugyan már, ne félj! — mondotta mély hangon nagyanyó, megveregette a ló lábát és megragadta a kantárszárat. — Azt hiszed, itt hagylak ebben az ijedelemben? Óh, kedves egérkém...

Az egérke, amely háromszor akkora volt, mint ő, megjuhászkodva ment utána a kapu felé, fujtatott és időnként belebámult nagyanya kipirult arcába.

Jevgjénija dajka kifelé vezette a házból a bebugyolált, tompán nyöszörgő gyerekeket és így kiáltott:

— Vasziljics Vaszilij, Lexej nincs sehol...

— Siess, siess! — felelte nagyapa, kezével legyintve, én pedig elrejtőztem a küszöb lépcsője mögött, nehogy a dajka engem is magával vigyen.

A műhely lelőzete már beomlott. A gerendákat tartó karcsú oszlopok ég felé meredeztek, fölöttük füst lebegett, a megszenesedő részek még aranyszínben csilloglak, odabenn recsegés, ropogós közepette robbantak ki a zölden, kéken, vörösen tündöklő, viharzó lángnyelvek, a tűz csóvákban hullott az udvarra, meg az emberekre, akik az óriási máglya előtt tömörültek és egyre szórták rá lapátjaikkal a havat. Bent a tűzben vadul susogtak az üstök, a gőz és a füst sűrű felhő gyanánt szállott fel, furcsa szagok terjengtek az udvaron, könnyet facsarva a szemekből; én kibújtam a küszöb mögül és egyszerre csak nagyanyó elé kerültem.

— Nem mégy innét! — kiáltott rám. — Eltaposnak! Menj innét...

Éresisakos lovas ember ugratott be az udvarra, vasgereblyével. Rőt lova habot hányt, ő pedig magasra emelve ostort tartó kezét, fenyegetően kiáltotta:

— Út!

Vígan, szaporán csilingeltek a csengettyűk, mindenen ünnepélyes szépség ömlött el. Nagyanyó a küszöb felé lökdösött:

— Kihez beszélek? Menj már!

Ezúttal lehetetlen volt nem engedelmeskednem. Bementem a konyhába, ismét az ablaküveghez simultam, de az emberek sötét gomolygása mögött már nem láttam a tüzet, — csak éresisakok csillogtak mindenütt a fekete téli kucsmák és sapkák között.

A tüzet gyorsan legyűrték. Öntözték, taposták, miatt a rendőrség szétkergette a tömeget. Nagyanyó ekkor bejött a konyhába.

— Ki van itt? Úgy, te vagy az? Nem alszol, félsz? Ne félj, már vége van...

Odaült mellém és csak hallgatott, lassan ringatva testét. Jólesett, hogy újra csöndes éjszaka, sötétség vett körül; de azért sajnáltam, hogy a tűznek már vége van.

Bejött nagyapa, megállt a küszöbnél és megkérdezte:

— Anyus?

— No?

— Megégetted magad?

— Á, semmi.

Nagyapa meggyújtott egy viaszgyufát, mely kék fénnyel világította meg görényszerű, korommal összemaszatolt arcát. Megkereste a gyertyát az asztalon és sietség nélkül leült nagyanyó mellé.

— Megmosakodhattál volna — szólt nagyanyó, aki ugyancsak tele volt korommal és a füst fanyar szagával.

Nagyapa felsóhajtott:

— Kegyes az Úristen tehozzád, nagy értelmet adott neked...

És megsimítva nagyanyó vállát, hozzátette elővillanó fogakkal:

— Ha rövid időre is, hacsak egy órára is, de adott!...

Nagyanyó is elmosolyodott, mondani is akart valamit, de nagyapa elkomorodott:

— Grigorijnak fel kell mondani, — ez az ő vigyázatlansága volt! Eleget dolgozott, eleget élt! Jaska ott ül a küszöbön és sírdogál az ostoba. Odamehetnél hozzá...

Nagyanyó felkelt és kiment, kezét arcára szorítva. Nagyapa rám sem tekintve, halkan megkérdezte:

— Láttad az egész tüzet, a kezdetétől? No, mit szólsz, milyen ez a te nagyanyád? Pedig vénasszony... Sok verést kapott már, sokat gyötrődött... És mégis! Eh, ti...

Meggörnyedt és hosszasan hallgatott, majd felkelt, ujjával leszedte a gyertya leégett kanócát és újra megkérdezte:

— Féltél?

— Nem.

— Nincs is mitől félni...

Haragosan ledobta válláról az ingét és odament a szöglethez, a kézmosótálhoz, majd ott, a sötétségben, lábával topogva, hangosan mondotta:

— A tűzvész — ostobaság! Azt, aki leégett, a piacon kéne megkorbácsolni a tűzvész miatt, nemcsak hogy ostoba, de tolvaj

is! Igen, így kellene csinálni és nem lenne többé tűzvész... Na indulj, aludj. Mit ülsz itt?

Ki is mentem, de ezen az éjszakán már nem alhattam el. Alig hogy lefeküdtem az ágyba, — máris valami nem emberi nyöszörgés kergetett ki. Ismét a konyhába rohantam: közepén ott állt nagyapa, kezében a gyertyával; a gyertya remegett, nagyapa toporzékolt és folyton csak egy helyben maradva rikoltozta:

— Anyus, Jákov! Mi ez?

Én felugrottam a kemencére, elbújtam a szén mögött, mialatt a házban ismét nagy nyüzsgés kezdődött, akár a tűzvésznél. Egy időről-időre megismétlődő, egyre erősbödő, hátborzongató sikoltozás hullámszerűen csapódott a mennyezet és a falak felé. Nagyapa és a bácsi szinte eszüket vesztve rohangáltak, nagyanyó kiáltozott és valahová kergette a többieket; Grigorij fatuskókat dübörgetett, amint a kályhába szórta azokat, vizet öntött a fazekakba és közben fejét ingatva, úgy járt a konyhában, mint egy ásztrahányi teve.

— Előbb csak fűts be a kemencébe, — vezényelt nagyanyó.

Az öreg gyújtósért nyúlt, megérintette a lábamat és riadtan felkiáltott:

— Ki van ott? Juj, de megijedtem... Mindenütt ott vagy, ahol nem kellene...

— Mi történik itt?

— Natálija néni gyereket kap, — felelte egykedvűen, lelépve a földre.

Eszembe jutott, hogy anyám nem kiabált így, amikor szülni láttam.

Mikor a fazekakat feltette a tűzre, Grigorij hozzám jött a kemencéhez és agyagpipát vett elő zsebéből. Megmutatta nekem.

— Rászokom a pipára, a szemem miatt! Nagyanyád azt tanácsolja, hogy burnótozzam, de én azt hiszem pipálni jobb...

Ott ült a kályha szélén, lábát a levegőbe lógatta, lefelé tekintett a gyertya szegényes világára; füle és ábrázata össze-vissza volt kenve korommal, inge az oldalán végigszakadt, láttam széles, abroncsszerű bordáit. Pápaszemének egyik üvege törött volt,

az üvegnek csaknem fele már hiányzott a keretből és a lyukon keresztül vörös, nedves, szinte békaszerű szeme tekintgetett kifelé. Megtöltötte pipáját leveles dohánnyal, közben figyelte a szülő nő nyögéseit. Összefüggéstelenül dörmögött, akár a részeg:

— Látod, nagyanyád alaposan megégette magát. Hogy fog most itten segíteni? Hú, hogy nyög a néni! Róla egész megfeledkeztek; ő, tudod, már a tűzvész kezdetén megkapta a görcseit — a félelemtől . . . Lám-lám, milyen nehéz embert hozni a világra, mégsem becsülik a nőket semmire! Ezt tanuld meg: a nőket becsülni kell, azért, mert anyák . . .

Én elszunnyadtam, majd felriadtam a sikolyokra, az ajtócsapkodásra és Mihaíl bácsi részeg kiabálására; furcsa szavak értek fülemhez:

— Fel kell nyitni a szent nagykaput . . .

— Adjatok neki lámpaolajat, rumot és kormot: fél pohár olajat, fél pohár rumot és egy kanállal kormot . . .

Mihaíl bácsi tolakodva kérte:

— Engedjetek, hadd nézzem meg . . .

Ott ült a padlón, lábát szétterpesztve, magaelé köpködött és tenyerével a padlót verte. A kemence tetején kibírhatatlan meleg kezdett lenni, ezért lemásztam, de amikor a bácsi mellé értem, ő megfogta a lábamat, maga felé húzta, úgy, hogy én elestem és megütöttem a tarkómat.

— Ostoba, — mondtam neki.

Ő talpra ugrott, megint megfogott engem, ide-oda cibált és üvöltözött.

— Odaváglak a kemencéhez.

A fogadószobában tértem magamhoz, a sarokban, a szentképek alatt, nagyapa térdén; ő a mennyezetet nézte, úgy ringatott engem és közben halkan mondogatta:

— Egyikünk sem tarthatja magát igaz embernek, egyikünk sem . . .

Feje fölött éles fényben égett a lámpa, az asztalon pedig a szoba közepén a gyertya, — az ablakon már a félhomályos téli hajnal nézett befelé.

Nagyapa fölém hajolva kérdezte:

— Mi fáj?

Mindenem fájt: a fejem nedves volt, a testem súlyos, de beszélni nem volt kedvem erről, — körös-körül minden olyan különös volt: a szobának csaknem valamennyi székén idegen emberek ültek: a lelkész lilában, egy ősz, pápaszemes öregember egyenruhában és még sokan mások; ezek mindnyájan mozdulatlanul ültek, mintha fából lennének, mintha megmerevedtek volna a várakozásban és mintha egy közeli patak csobogására figyelnének. Az ajtófélfánál állott Jákov bácsi, hosszan kinyúlva, kezét hátratéve. Nagyapa így szólt hozzá:

— Nohát, vidd már ezt aludni...

A bácsi ujjával intett felém, majd lábujjhegyen nagyanyó szobájának ajtajához lépett, mikor pedig én bemásztam az ágyba, így suttogott:

— Meghalt ám Natálija néni...

Ezen nem csodálkoztam, — hiszen már olyan régen szinte láthatatlanul élt, nem is jött a konyhába, sem az ebédhez.

— Nagyanyó hol van?

— Ott, — felelte a bácsi kezével intve és ismét mezítelen lábának ujjára állva, távozott.

Én az ágyban fekve bámultam körül. Az ablaküveghez hosszúhajú, fehér, üres arcok préselődtek: a sarokban, a láda fölött nagyanyó kabátja lógott, — ezt határozottan tudtam, de mégis úgy éreztem, hogy ott valami élő lény búvt el és leselkedik. Fejemet a párna alá rejtve, félszemmel néztem az ajtó felé; kedvem kerekedett kiugrani a dunyhák közül és elfutni. Melegem volt, sűrű, nehéz szag fojtogatott és arra emlékeztetett, amikor Cigányka halálánál a padlón vértócsa folyt szét; a fejemben, vagy talán a szívemben valami nagy csomót éreztem; mindaz, amit ebben a házban átéltem, ott vonult el előttem, akár télen az utcán a teherfuvarok és rámfeküdt úgy, hogy szinte megsemmisültem...

Nagyon lassan kinyílt az ajtó, nagyanyó osont be a szobába, aztán vállával betolta az ajtót és hátával nekidőlt. Kezét az örökmécs kékes fénye felé nyújtva, halk, szinte gyerekesen panaszos hangon mondotta:

— Szegény kezem, jaj de fáj az én szegény kezem...

V.

Tavasszal a két nagybácsinak végre sikerült osztozkodni. Jákov a városban maradt, Mihaíl elment a folyón túlra, nagyapa pedig egy nagy és érdekes házat vásárolt magának a Polevája utcában.* A ház köből épült földszíntjén kocsma volt, a padláson egy pici kis kedves szoba, kint pedig kert, amelyik az árokig terjedt; benne sűrűn meredtek a fűzek kopasz vesszői.

— Micsoda pálcák! — mondotta nagyapa, jókedvűen kacsintva rám, amikor együtt megtekintettük a kertet és mellette mentem a puha, átázott ösvényen. — Igen, nemsokára ábécére foglak tanítani, akkor majd hasznukat veszem.

Az egész ház zsúfolva volt lakókkal; csak a felső emeleten tartott fenn nagyapa a maga számára és a látogatók fogadására egy széles szobát, nagyanyó pedig énvelem a padláson telepedett meg. Ez utóbbinak ablaka az utcára nyílott és ha az ember kihajolt a párkányon, látni lehetett, amint esténként és ünnepnapokon a kocsmából kifelé igyekeznek a részegek, tántorogva mennek tovább az utcán, üvöltöznek és orra buknak. Néha úgy hajították ki őket az útra, mint a zsákot, ők pedig ilyenkor újra a kocsma ajtajának rontottak, ez dübörgött, reszketett, aztán nagy nyikorgás hallatszott, verekedés kezdődött, — mindezt a magasból nézni nagyon szórakoztató volt. Nagyapa reggelenként elment fiainak műhelyeibe, segített nekik berendezkedni; este pedig fáradtan, meggyötörten, haragosan tért haza.

Nagyanyó főzött, varrt, a kertben és a veteményesben kapált, egész nap sürgött-forgott, akáresak egy hatalmas búgócsiga, amelyet valami láthatatlan ostor hajt, — közben szívta a burnótot, jólesően tüsszögött, majd verejtékes arcát megtörülve, mondotta:

— Jól van, kedves, szép a világ, ilyen is marad mindörökre! No, Aljosa lelkem, galambocskám, csöndes időt értünk meg! Hála Neked égi Királynő, végre most már minden jóra fordult!

Én azonban nem úgy láttam, hogy csöndes időt értünk volna meg. Reggeltől késő estig, akár az őrültek, rohangáltak az udvaron, meg a házban az ottlakó asszonyok, időről-időre szomszédnék jelentek meg, mindegyik sietett valahová és örökösen elké-

* Polevája utca: Mezei utca.

sett, mindegyik sápítozott, mindegyik folyton készülődött valamire és végül mindegyik nagyanyához fordult. Egyre csak ezt lehetett hallani:

— Ivánovna Akulina!

Ivánovna Akulina pedig mindenkire egyforma kedvességgel mosolygott, mindenkihez nagyon figyelmes volt. Nagyujjával dohányt tömködött orrlyukába, szépen megtörölte orrát és kezét kockás vörös kendőjével és így szólt:

— Ha tetű van, nagyságos asszony, akkor többet kell fürdőbe járni és fodormenta gőzét kell eregetni; ha pedig a tetű a bőr alá mászik, akkor libahájat kell venni, mégpedig a legtisztábbat, egy evőkanállal, higanyt egy kávéskanállal, három csöpp folyékony ónt és mindezt hétszer szét kell dörzsölni egy cseréptálban, aztán jól összekeverni! De ha fakanállal vagy csontkanállal dörzsöli, akkor az ón veszendőbe megy; rézkanállal vagy ezüsttel sem szabad hozzáérni, mert az is árt.

Néha elgondolkodott és ilyen tanácsot adott:

— Magának, jó asszony, el kell mennie a kolostorba, az Aszaf-szerzetesekhez, — én nem tudok magának tanácsot adni.

Nagyanyó mint bábaasszony is működött, családi veszekedéseket, viiákat simított el, gyermekeket gyógyított, kívülről tudta elmondani a „Szűzanya Álmát", hogy az asszonyok megtanulhassák azt, mert „szerencsét hoz" és különböző háztartási tanácsokat adott:

— Az uborka maga mondja meg, hogy mikor kell besózni; amikor már nem érződik rajta a földnek, meg minden egyéb furcsának a szaga, akkor kell venni. A kvasz-italt is ügyesen kell kezelni, hogy jó folyékony legyen és fanyar; az édes kvaszt senki sem szereti, ezért ribizkével kell fűszerezni; cukrot nem szabad beletenni. A kvasz főzése különböző módokon történhet, így lesz dunai ízű, vagy spanyol ízű, vagy éppen kaukázusi...

Én naphosszat körülötte forgolódtam a kertben, az udvaron, vagy eljártam a szomszédnékhoz, akiknél ő óraszámra teázott, mialatt szünet nélkül különböző történeteket mesélt. Szinte hozzánőttem és nem is emlékszem életemnek ebből a szakából, hogy valami más is megrögződött volna bennem, mint ez a fáradhatatlan, mindig jólelkű öregasszony.

Néha, rövid időre, valahonnét felbukkant az anyám, gőgösen, szigorúan nézett mindenre hideg, szürke szemével, amely olyan volt, mint a téli nap; aztán gyorsan eltűnt és nem hagyott maga után semmi emléket.

Egy ízben megkérdeztem nagyanyótól:

— Te boszorkány vagy?

— Nahát, ezt honnét szedted? — mosolyodott el nagyanyó és azonnal elgondolkozva hozzáfűzte: — Hogy is lehetnék az: a boszorkányság nehéz tudomány; én pedig, látod, még írni sem tudok — egy betűt sem. A nagyapád, az bizony csak úgy falja a betűket, de nekem a Szűzanya nem adott ennyi tudást.

És megint feltárta előttem életének egy részét:

— Hiszen én magam is árván nőttem fel. Anyám béresleány volt és nyomorék. Még kislány volt, amikor a földesúr egyszer szinte halálra ránította. Akkor ott, azon az éjszakán ijedtében kiugrott az ablakon; eltört a csípője, a válla is elferdült, ezért aztán a jobbkeze, a fontosabbik, elsorvadt, pedig ő, az én anyuskám remek csipkeverő volt. Erre aztán, mikor haszontalanná vált az uraknak, el is bocsátották: — élj csak, ahogyan tudsz. Dehát hogyan élhet valaki kéz nélkül? Csak barangolt szerte a világban, az emberek könyörületességére utalva, és bizony akkoriban az emberek gazdagabban éltek, jobbak is voltak: éltek mindenfelé híres csipkeverők, valóban nagyszerű volt mindegyik. Történt egyszer, amikor anyámmal ketten jártunk őszben, télben, városról-városra, egyszerre, mintha maga Gábriel arkangyal villantaná meg pallosát, hogy előzze a telet, — tavasz lett a földön: így haladtunk tovább, ameddig csak a szemünk ellátott. Jártunk Muromban is, meg Jurjevecben is, aztán fel a Volgán és a csendes Okán. Tavasz meg nyár idején jó dolog a földeken járni, a föld nyájas, a pázsit bársonyos; a szentséges Szűzanya virágokkal hinti be a földeket: — ez aztán a boldogság, ilyenkor igazán kitárul a szív! Ilyen időben anyám mindig nagyranyitotta kék szemét és énekelni kezdett arra fel a magasság felé, — a hangocskája nem volt valami erős, de szépen csengett — és körös-körül minden olyan volt, mintha szunnyadna, mintha meg sem moccanna, csakhogy őt hallgathassa. Hála Krisztusnak, jó volt élni! Mikor pedig elmúltam kilenc éves, anyám nem tartotta helyesnek, hogy

továbbra is cipeljen engem a világon keresztül, restelkedett és inkább letelepedett Balahnában. Az utcákat rótta, házról-házra ment, ünnepnapokon pedig a templom ajtajában koldult. Én odahaza ültem, csipkeverést tanultam. Siettem tanulni, mert nagyon szerettem volna segíteni anyácskámnak; ha nem ment jól a dolog, nagyon sírtam. Két esztendő valahogy eltelt és lám csak, már kitanultam ezt a mesterséget, sőt még hírem is lett a városban. Már akinek jó munka kellett, csak hozzánk jött; gyere, Akulja, — szólt hozzám, — készíts nekem ilyen meg amolyan csipkét! Én pedig örültem; ez igazi ünnepnap volt számomra! Persze nem voltam én olyan nagyon ügyes, hanem az anyám mutatta, hogyan kell csinálni. Ha félkezű is volt és maga nem dolgozhatott, mégis nagyszerűen meg tudta nekem mutatni a munkát. És egy jó munkavezető többet ér tíz munkásnál. Na, erre aztán büszke is lettem: most már anyuskám, mondtam, hagyd abba a koldulást, ezentúl én magam foglak téged is eltartani. De ő erre így válaszolt: hallgass, — arra gondolj, hogy ezt a hozományodra gyüjtöd. Akkor aztán egyszerre megjelent nagyapád. Nem mindennapi legény volt: huszonkét esztendős és már felügyelő! Jól megnézett engem az ő anyja és látta, hogy munkás lány vagyok, koldusnak a lánya, tehát szerény leszek, bizony... Nem mondom, alamuszi, rosszlelkű asszony volt az ő anyja, de ne beszéljünk erről... Ugyan miért is kellene beszélni a gonoszakról? Az Úristen látja őket! Ő látja, az ördög pedig szereti őket.

És elnevette magát szívből jövő kacagással, az orra mulatságosan reszketett, szeme pedig okos fényével szinte símogatott engem és mindenről még érthetőbben mesélt, mint a beszéde.

*

Emlékszem, csöndes este volt; nagyanyó meg én nagyapa szobájában teáztunk, — nagyapa nem jól érezte magát, ágyában ült, ing nélkül és vállát hosszú törülközővel takarta el, percenként törölte magáról a verejtéket, sűrűn, hörögve lélekzett. Zöld szeme zavarossá vált, arca felpuffadt, lilás színt öltött, különösen lila volt kicsi, hegyes füle. Amikor a teáscsészéért kinyújtotta kezét, az szánalmasan reszketett. Nagyon kedves volt, egyáltalán nem olyan, mint amilyen szokott lenni.

— Mi az, cukrot nem adsz nekem? — kérdezte nagyanyótól egy elkényeztetett gyermek nyafogó hangján. Amaz nyájasan, de határozottan felelt:

— Mézzel kell innod, az jobbat tesz neked!

Nagyot sóhajtva, krákogva, gyorsan megitta a forró teát és így szólt:

— Te, jól vigyázz, nehogy meghaljak!

— Ne félj, vigyázok én.

— Jó, jó! Ha most meghalnék, az olyan lenne, mintha egyáltalán nem is éltem volna: mindenünk porrá válna!

— Inkább ne beszélj, feküdj csendben.

Egy percig szemét lehúnyva, sötét ajkát összecsücsörítve hallgatott, majd hirtelen, mint akit megszúrtak, összerezzent és intézkedni kezdett:

— A Jaskának meg a Miskának minél előbb meg kell nősülni; talán az asszonyok, meg az új gyerekek megfékezik őket, — mi?

És kezdte felsorolni, hogy hol is lehet a városban megfelelő menyasszonyokat találni. Nagyanyó elhallgatott, egyik csészét a másik után itta, én pedig az ablaknál ültem és figyeltem hogyan száll le a városra az esthomály és milyen pirosan csillognak a házak ablakai, — nagyapa ugyanis valami miatt büntetésből megtiltotta nekem, hogy az udvaron meg a kertben barangoljak.

A kertben a nyírfák körül zümmögve szálltak a bogarak, a szomszéd-udvarban egy kádármester dolgozott, valahol a közelben két köszörültek, a kert végénél pedig az árokban zsibongva hancúroztak a gyerekek, bujócskát játszva a sűrű cserjék között. Nagyon vágyódtam a szabadba, az esti szomorúság elöntötte a szívemet.

Nagyapa, aki valahonnét egy új könyvet kapott, hirtelen zajosan lapozni kezdett benne és frissen magához hívott:

— Na gyere, te haszontalan, te kutyafülű, gyere csak ide! Ülj csak le mellém, te tatárképű. Látod ezt a rajzot? Ez az A betű. Mondd utánam: A! Bé! Cé! Nos, mi ez?

— Bé.

— Nem igaz. Hát ez itt?

— Cé.
— Nem igaz, — A! Most idenézz: Dé, E, Ef. — Mi ez?
— Dé.
— Nem az! Hát ez?
— Cé.
— Úgy van! Hát ez?
— A.
Ekkor lépett be nagyanyó:
— Csendben kellene feküdnöd, apus...
— Csend, hallgass! Erre nekem szükségem van, különben agyongyötörnek a gondolatok. Gyerünk tovább, Lexej!
Forró nedves kezével átnyúlt a nyakamon és ujjával vállamon keresztül a betűkre bökdösött, a könyvet az orrom alá tartva. Melegen párolgott belőle az ecetszag, a verejték és a pirított hagyma szaga, én alig bírtam lélekzeni, ő pedig dühbe gurulva, hörgő hangon kiáltotta a fülembe:
— Jé! Ká!
Ezek a szavak ismerősen hangzottak, de a betűk oly furcsáknak tűntek. A Jé olyan volt, mint egy tekergő kukac, a Ká a görnyedt Grigoríjra emlékeztetett, az Er pedig olyan volt, mint mikor én megyek nagyanyóval, — nagyapában pedig volt valami különös, amit felfedeztem az ábécének valamennyi betűjében. Sokáig hajszolt engem a betűkön keresztül, majd kikérdezett: először sorban, azután össze-vissza; ekkorra haragjából valami rám is átragadt, már én is verejtékeztem és teli torokból kiabáltam. Ez zavarta őt, köhögni kezdett, a könyvet melléhez szorította, össze is gyűrte és így hörgött:
— Nézd csak, anyus, mivé lett ez! Hej, te ásztrahányi pestis, mit kiabálsz, he?
— De hiszen maga kiabál!
Mulatságos volt néznem őt, meg nagyanyót; az utóbbi az asztalra könyökölve, arcát kezére támasztva figyelt bennünket és halkan nevetett, majd így szólt:
— Még belészakadtok...
Nagyapa jóindulatúan magyarázta nekem:
— Én azért kiabálok, mert nem érzem jól magam, — de te miért?

És izzadt fejét ingatva, mondta nagyanyónak:

— Úgy-e, hogy megmondta a szegény megboldogult Natálija, hogy ennek nincs emlékezőtehetsége, — olyan az esze az istenadtának, akár egy lóé! Menj már arrébb, te piszé!

Végül is tréfálkozva ellökött az ágyától.

— Elég volt! Fogd a könyvet. Holnapra az egész ábécét könyv nélkül fogod nekem elmondani, — kapsz érte egy hatost...

Mikor a kezemet kinyújtottam a könyvért, ő újra magához húzott és komoran mondotta:

— Fejedre ejthetett téged az anyád, kisöcsém...

Nagyanyó megremegett:

— De, apus, hogyan beszélhetsz ilyeneket.

— Nem mondanám — de ez a szerencsétlen késztet rá.. Hej, ha egy nőszemély egyszer valami ballépést követ el!

Durván eltaszított magától.

— Eredj a szabadba! Az utcára ne merj kimenni, de az udvaron, meg a kertben lehet...

Nekem éppen a kertbe akaródzott menni: valahányszor ott, a kert végében a dombon megjelentem — a nagy árokban játszadozó gyerekek kövekkel kezdtek dobálni, én pedig nagy örömmel viszonoztam ezt ugyanígy.

— Megjött a birka! — kiabálták, amint megpillantottak engem és máris szedték fel a muníciót. — Vegyétek célba!

Én nem tudtam, hogy mi az a „birka" és ez a gúnynév nem is volt sértő a számomra, de nagyon jól esett egyedül szembeszállni többekkel, jól esett látni amint az általam ügyesen elhajított kődarab az ellenséget arra kényszeríti, hogy elfusson és a cserjék közé rejtőzzék. Ezek az ütközetek nem a gyűlölködés szellemében folytak le és csaknem a legkisebb sérülés nélkül végződtek.

Az írás-olvasás könnyen ment nekem, nagyapa egyre figyelmesebben nézegetett rám és egyre ritkábban vert meg, habár én úgy éreztem, hogy most több oka lett volna erre, mint azelőtt: amint nagyobb és merészebb lettem: egyre többször szegtem meg nagyapa reguláit, utasításait, de ő most már csak szidott és legfeljebb felemelte reám a kezét.

Úgy gondoltam, hogy azelőtt minden ok nélkül vert engem és egy ízben meg is mondtam ezt neki.

Könnyedén megtaszítva államat, felemelte a fejemet és rámkacsintva, furcsán elnyújtva kérdezte:

— Micsodaaa?

Majd bizonytalan mosollyal így szólt:

— Ó, te eretnek! Mit tudod te azt megállapítani, hogy hányszor volt szükséged a verésre? Ki tudhatja ezt rajtam kívül? Menj, eredj!

De ugyanebben a pillanatban vállon ragadott, majd mélyen belenézve a szemembe, megkérdezte:

— Mi vagy te: alattomos, vagy együgyű, — mi?

— Nem tudom...

— Nem tudod? No, akkor megmondom neked én: légy csak inkább alattomos, ez még mindig jobb, mert az együgyűség — az a valódi ostobaság. Értetted? A bárány, az együgyű. Ezt ne felejtsd! No siess, eredj...

*

Csakhamar végigráglam magam a Zsoltárok Könyvén; ezzel rendszerint az esti tea után foglalkoztunk és minden alkalommal nekem kellett a zsoltárt felolvasnom.

— Á-el-dé-ó-té-té ef-é-er-ef-í-ú, betűztem, a mutatóvesszővel a sorok mentén haladva, majd unalmamban megkérdeztem:

— Ez az „áldott férfiú" — ez Jákov bácsi?

— Mindjárt megrázom az üstöködet, majd akkor megérted, hogy ki az az áldott férfiú! — mondotta nagyapa, dühösen fujtatva, de én éreztem, hogy csak puszta szokásból, csak a rend kedvéért zsörtölődik.

És úgyszólván sohasem tévedtem: nagyapa egy álló percen keresztül, rólam egészen megfeledkezve, magában morogta:

— No igen, a játékok és a dalok azt mondják, hogy Dávid király az, — egyébként azonban Absolom a gonosz! A dalcsináló, a szóforgató, a tréfamester... Eh, te... „Ugrándoztassék, vígkedvű légyen a láb..." — de sokáig ugrálhatsz-e? Igen-igen: sokáig-e?

Abbahagytam az olvasást, reáfigyeltem és belebámultam

felhős, gondterhelt arcába; szeme hunyorogva keresztül nézett rajtam, valami szomorú és egyben meleg érzés csillámlott benne és én most már tudtam, hogy ilyenkor a megszokott nagyapai szigor semmivé olvad benne. Bizonytalanul ütögette az asztalt vékony ujjaival, festéktől elszíneződött körme megcsillant és aranyszínű szemöldöke megrezdült.

— Nagyapó!

— No?

— Meséljen valamit.

— Te csak olvass, lusta fickó! — mondotta zsémbesen és úgy dörzsölte szemét, mint aki álomból ébred. — A meséket szereted, de a Zsoltárok Könyvét, azt nem szereted...

Nekem azonban erős volt a gyanum, hogy őneki magának is kedvesebbek a mesék, mint a Zsoltárok Könyve; ez utóbbit csaknem elejétől végéig kívülről tudta már, minthogy fogadalomból minden éste, elalvás előtt hangosan olvasta a szent verseket épp úgy, mint ahogyan a kispapok a templomban olvassák a breviáriumot.

Én kitartóan kérleltem tovább és az öregember, egyre határozatlanabbá válva, végül is engedett az unszolásnak.

— No jó, nem bánom! A Zsoltárok Könyve mindig veled lesz, de énnekem nemsokára az Úristen ítélőszéke elé kell állanom..

A vén karosszék szövettel borított támlájára dűlve és egyre szélesebben helyezkedve el abban, fejét felfelé fordítva, mintha a mennyezetet figyelné, halkan és megfontoltan mesélt a régi időkről, apjáról. Egy ízben rablók érkeztek Balahnába, hogy kifosszák Zájev kereskedőt, nagyapám apja azonban odarohant a harangtoronyhoz, hogy riadót verjen, csakhogy a rablók utólérték, kardjaikkal összekaszabolták, majd ledobták a toronyból.

— Akkoriban én még pöttöm gyerek voltam, magam nem láttam a dolgot, nem is emlékszem rá. A legkorábbi idő, amire emlékszem, az a francia idő, a tizenkettes év*, — akkor múltam tizenkét esztendős. Odahurcoltak akkor hozzánk Balahnába vagy harminc hadifoglyot, mind kicsi, száraz semmi-ember volt, ruhá-

* 1812: a napoleoni invázió éve. *(A fordító.)*

juk szedett-vedett, rosszabb a koldusénál, csak úgy reszkettek, volt amelyik már félig megfagyott, állni sem volt erejük. A parasztok legszívesebben agyonverték volna őket, de a kísérők nem engedték, még a helyőrség is odajött és kikergették a parasztokat abból az udvarból. Aztán később megszokták őket: ügyes, rendes nép voltak ezek a franciák, még vidámság is volt bennük elegendő: sokszor nótáztak. Nizsnijből uraságok jöttek oda trojkán, megnézni a foglyokat; hogy megjöttek, hát volt, amelyik szidta, ökölle! fenyegette a franciákat, még meg is ütötte őket; mások nagy örömmel beszélni kezdtek velük az ő nyelvükön, pénzt adtak nekik meg mindenféle meleg ételt-italt. Az egyik idős uraság még az arcát is eltakarta a kezével és sírvafakadt: lám: azt mondja, hogy elpusztította szegény franciákat az a gonosztevő Bonaparte! Mert hát, látod, ilyen volt akkor a mi orosz népünk — még az uraság is —, kedves, jólelkű: sajnálta az idegent. .

Egy percre elhallgatott, szemét eltakarta, majd tenyerével végigsimítva haját, folytatta, szinte dédelgetve élesztgette a multat.

— Tél van, hóvihar fújja be az utcát, a fagy csaknem összeroppantja a kunyhót, — hát egyszerre csak szaladnak a franciák az ablakunk alá, anyánkhoz, aki kalácsot sütött, hogy eladja, — megzörgetik az ablaküveget, kiabálnak, ugrálnak, forró kalácsot szeretnének. Anyánk a kunyhóba nem engedte be őket, de kalácsot kidugott nekik az ablakon, hát a francia megragadja és a kebléhez szorítja, úgy ahogy volt, a tűzről frissen levett, forró kalácsot odanyomja közvetlenül a testéhez, egyenest a szívéhez, hogy ezt hogy' bírta ki, — meg sem lehet érteni! Sokan közülük elpusztultak a hidegtől, mert hiszen ezek meleg országból valók, a nagy fagyot nem szokták meg. Minálunk a veteményes kertnél, a fürdőházban élt kettő: egy tiszt és a szolgája, Miron; a tiszt hosszú volt és keszeg, csupa csont és bőr, női pongyolában járt, a pongyola épp a térdéig ért. Nagyon nyájas volt és részeges; az én anyám titokban sört is főzött és árusított, — ő vásárolt is nála, megitta és akkor énekelni kezdett. Megtanulta a mi nyelvünket és ilyeneket fecsegett: a ti országotok, azt mondja, nem fehér, hanem fekete, gonosz! Rosszul beszélt, de meg lehetett érteni és igaza volt: a mi felsőbb vidékeink nem kellemesek,

csak lejjebb a Volgán melegebb a táj, aztán még lejjebb, túl a Káspin, ott még hó sem esik. Ezt el lehet hinni: sem az Evangéliumban, sem az Apostolok Cselekedeteiben, sem pedig a Zsoltárok Könyvében hóról, télről nem történik említés, már pedig a föld, ahol Krisztus élt — arrafelé van... És most be is fejezzük a Zsoltárok Könyvét és elkezdjük olvasni az Evangéliumot.

Ismét elhallgatott, mintha elszunnyadt volna, valamin elgondolkozott. Egészen kicsire összehúzott, éles pillantású szemével oldalt sandítva kinézett az ablakon.

— Meséljen tovább — biztattam halkan.

— Nos tehát, — kezdte rá újra, kissé megrezzenve, — igen, a franciák! Azok is csak emberek, nem is rosszabbak nálunk, szegény bűnösöknél. Egyszer csak odakiáltanak anyámnak: Madam, madam! — ez bizonyára azt jelentette, hogy asszonyom, úrnőm, pedig hát ez az úrnő maga cipelte a lisztes zsákot a magtárból haza, nem egyszer öt púdos súlyban. Az ereje aztán valóban nem női volt, húszéves koromig engem is könnyen cipelt, ha a hajába kapaszkodtam, pedig húszesztendős koromban magam sem voltam valami könnyű legény. A tisztiszolga pedig, az a Miron, nagyon szerette a lovakat: csak járt fel-alá az udvaron és jelekkel mutogatva kérte, hogy kaphatna-e egy lovat megcsutakolni! Először nem akarták: még árt neki, hiszen ellenség; később azonban maguk a parasztok kezdték hivogatni: gyere, Miron! Ő meg mosolygott, meghajtotta fejét és ment. Vöröshajú volt, szinte égő vörös, hosszúorrú és vastagajkú. Kitűnően tudott a lovakkal bánni és csodálatosan értett a gyógyításukhoz. Később aztán itt, Nizsnijben, istállófiú lett, de egyszer csak megbolondult, őrjöngeni kezdett és akkor a tüzoltók agyonverték. A tiszt pedig tavasz tájban betegeskedni, sorvadni kezdett és a tavaszi Mihály-napkor csendesen meghalt: ott ült mélyen elgondolkozva a fürdőházban az ablaknál, ott lett vége, mialatt fejét kilógatta az ablakon. Én sajnáltam szegényt, még csendesen el is sirattam; kedves ember volt, megfogta a fülemet és nyájasan szólt hozzám valamit a maga nyelvén, amit nem értettem, de tudtam, hogy jóindulatból mondja! Az emberi szeretetet boltban vásárolni nem lehet. Egyszer azt is megpróbálta, hogy megtanítson a maga nyelvére, de anyám megtiltotta, sőt még el is vitt a pópához, a pópa pedig

azt parancsolta, hogy engem náspángoljanak el, a tisztet meg bepanaszolta. Akkoriban, kisöcsém, szigorúan éltek az emberek, te már ezt nem tapasztalhattad, te helyetted mások szenvedték el a sérelmeket, ezt sohase felejtsd el! Látod én, én magam olyanokon mentem keresztül...

Sötétedett. A homályban nagyapa furcsán megnőtt, szeme fényelt, akár a macskáé. Akármiről mesélt, halkan, óvatosan, megfontoltan beszélt, csak magáról szólt indulattal, gyors beszéddel dicsekedve. Nekem nem tetszett, amikor önmagáról beszélt, nem tetszettek állandó parancsai:

— Ezt tartsd ám az eszedben! Ezt nehogy elfelejtsd!

Abból, amit mesélt, sok mindenre nem akaródzott utóbb emlékeznem, mégis, még a nagyapai parancsok nélkül is, önkéntelenül emlékezetembe tolult, akár egy fájdalmas tövis a szivembe. Mesél sohasem mondott, csak megtörtént dolgokat és azt is észrevettem, hogy nem szereti a kérdezősködést; ezért aztán állhatatosan kérdezgettem:

— És hát kik jobbak: a franciák vagy az oroszok?

— Hát hogyan is lehetne erre válaszolni? Ugyan már, mit tudom én azt? Hiszen nem láttam, hogy hogyan élnek odahaza, a hazájukban a franciák — morogta dühösen, majd hozzátette:

— A maga vackában a görény is rendesen él...

— Hát az oroszok jó emberek?

— Már ahogy jön. A földesurak idejében jobbak voltak, akkor valahogyan kikovácsolódott a nép. Manapság* aztán mindenki szabad, mint a madár — a szíveslátás ma már ismeretlen! Hát igen, a földesurak nem jólelkűek, eszük viszont annál több halmozódott fel. Persze, ezt sem lehet mindegyikről elmondani, de azért, ha egy földesúr rendes, azt nem bámulhatja az ember eléggé! Van olyan földesúr is, aki ostoba, akár a tök, — amit ráraknak, azt el is viszi. Mifelénk sokan olyanok, mint a gyümölcshéj, — ha ránézel azt hiszed ember, de ha megismered, látod, hogy csupán héj, de magja nincs, azt már kiették belőle. Tanítaniuk kellene minket, az eszünket élesíteni, de ami élesítene, az maga sem valódi...

---

* 1913-ban, a regény megírása idején. *(A ford.)*

— No és erősek az oroszok?

— Vannak köztük nagyon izmosak, de nem az erő a fontos: az ember akármilyen erős lehet, a ló mégis csak erősebb.

— És miért harcoltak ellenünk a franciák?

— No, a háború, — az az uralkodók dolga. Minekünk ezt nem is szabad megérteni!

Azonban arra a kérdésemre, hogy ki volt tulajdonképpen ez a Bonaparte, nagyapa emlékezetes választ tudott adni:

— Vakmerő fickó volt, az egész világot meg akarta hódítani, csak azért, hogy azután mindenki egyformán éljen, ne legyen szükség sem urakra, sem hivatalnokokra, vagyis röviden: ne legyenek különböző rétegek. Az embereknek csak a neve legyen különböző, de a joga mindenkinek ugyanaz legyen. És egy legyen a hite is. Persze, ez ostobaság: csak a rákokat nem lehet megkülönböztetni egymástól, de már a halak, — azok mind különbözőek: a kecsege nem barátja a harcsának, a csuka sem barátkozik a heringgel. Mifelénk is voltak ilyen Bonaparte-félék: Rázin Timofjejev Sztjepán, Pugács Ivanov Jemjelján, ezekről majd még mesélek neked...

Néha hosszan, némán bámult reám, szemét kerekre tárva, mintha első ízben látna. Ez elég kellemetlen volt.

És sohasem beszélt apámról vagy anyámról.

*

Ezekhez a beszélgetésekhez néha bejött nagyanyó, halkan leült a sarokba, sokáig szótlanul ült ott, szinte láthatatlan volt, majd hirtelen megkérdezte lágyan zsongó hangon:

— Hát arra emlékszel-e, apus, milyen jó volt, amikor mi ketten Muromba mentünk a zarándoklattal? Mit gondolsz, melyik évben lehetett az?

Nagyapa gondolkozott, majd körülményesen felelt:

— Pontosan nem mondhatom meg, de az biztos, hogy még a kolerajárvány előtt volt, abban az évben, amikor az olonjeci embereket elfogták az erdőben.

— Persze, persze! Mennyire féltünk mi azoktól...

— Úgy-úgy.

Én megkérdeztem, hogy kik azok az olonjeci emberek és miért bujkáltak az erdőben? Nagyapa kelletlenül magyarázta:

— Az olonjeciek közönséges parasztok, — az adófizetés, a gyár, a munka elől futottak.

— És hogyan fogták el őket?

— Hát hogyan? Mint ahogyan a kisfiúk szoktak játszani, az egyik a futó, a másik a fogó, aki amazt kergeti. Mikor aztán elfogták, ostorral, korbáccsal verték őket, még az orrukat is feltépték, bélyeget sütöttek a homlokukra, hogy mindenki láthassa büntetett voltukat.

— Minek?

— Hogy lássák. Ezek nem világos dolgok és az, hogy tulajdonképpen ki a bűnös, az-e, aki menekül vagy az, aki kerget, — ezt mi nem érthetjük meg...

— És emlékszel-e apus — mondta újra nagyanyó —, hogy a nagy tűzvész után...

Mint aki mindenben szereti a pontosságot, nagyapa megkérdezte:

— Melyik nagy tűzvészt gondolod?

A multba merülve, mindketten megfeledkeztek énrólam. Hangjuk, beszédük halkan és olyan kellemesen zsongott, hogy néha azt gondoltam, dalolnak: valami szomorú éneket mondanak betegségekről, tűzvészről, emberek megveretéséről, váratlan halálokról, ügyes zsiványságokról, Isten megszállottjairól, haragos uraságokról.

— Mennyi mindent éltünk át, mennyit láttunk! — morogta halkan nagyapa.

— Talán bizony rosszul éltünk? — kérdezte nagyanyó. — Emlékezz csak vissza, milyen szépen kezdődött a tavasz azután, hogy Varját megszültem!

— Ez negyvenkilencben volt, a magyar hadjárat idején; Tihon komát éppen a keresztelő másnapján vitték el...

— És el is esett, — sóhajtott fel nagyanyó.

— Elesett, igen! Attól az évtől kezdve az Isten áldása úgy áradt be a mi házunkba, mint a víz a teknőbe. Eh, ez a Varvara...

— Ugyan már, apus...

Egyszerre haragos lett, elkomorodott.

— Mi az, hogy ugyan már? Bizony, hogy a mi gyermekeink nem sikerültek, — akárhogyan nézzük is őket. Mivé lett a mi életerőnk? Azt gondoltuk, hogy zsákba töltjük... dehát az Úristen rossz szitát nyomott a kezünkbe...

Felkiáltott és, mintha tüzes parázs érte volna, fel-alá kezdett futkosni a szobában, fájdalmasan krákogva, gyermekeit szídva és nagyanyót kis száraz öklével fenyegetve.

— És te mégis mindent rájuk pazaroltál, te pazarló! Te, boszorkány!

Elkeseredéséből, felindulásából egyszerre siránkozó nyögdécselésbe csapott át, behúzódott a sarokba, a szentképekhez és nagy lendülettel verte szárazon döngő mellét.

— Uramisten, hát bűnösebb vagyok én, mint a többi ember? De miért? miért?

Egész testében remegett, könnytől nedves szeme sértődötten, gonoszul csillogott.

Nagyanyó, aki a sötétben ült, némán hányta magára a keresztet, majd óvatosan nagyapához lépve, így szólt hozzá:

— No-no, hát már most miért búsultál úgy el? Tudja jól az Úristen, hogy mit csinál. Talán bizony sok ember van, akinek jobbak a gyermekei, mint a mieink? Hidd el, apus, mindenütt ugyanaz van: ellentétek, veszekedés, örökös zavar. Minden szülő a könnyével mossa le bűneit, nemcsak te...

Az effajta beszéd rendszerint lecsillapította nagyapát, utána szótlanul, fáradtan hányódott ágyában, mi pedig nagyanyóval csendesen felmentünk padlásszobánkba.

Egyszer azonban, amikor nagyanyó nyájas szóval fordult nagyapához, ez hirtelen megfordult és nagy lendületet véve, öklével durván az arcába vágott. Nagyanyó megingott, megtántorodott, kezét ajkához szorította, majd erőt vett magán és halkan, nyugodtan mondotta:

— Eh, te ostoba...

Vért köpött férje lábára, ez pedig kétszer is nyújtott hangon felnyögött, mindkét karját magasba emelve:

— Eredj, mert megöllek!

— Ostoba, — ismételte nagyanyó, majd az ajtó felé ment. Nagyapa utána vetette magát, de nagyanyó sietség nélkül átlépte a küszöböt és becsapta az ajtót nagyapa orra előtt.

— Vén szatyor — sziszegte nagyapa, és olyan sötét volt, mint a szén; az ajtófélfába kapaszkodott, azt tépdeste ujjaival.

Én a kemencepadkán ültem, sem élő nem voltam, sem halott, nem akartam hinni a szememnek: először volt, hogy jelenlétemben ütötte meg nagyanyót és ez fertelmesen undorító volt: nagyapám lényének egészen új oldalát mutatta meg, olyan oldalát, amellyel semmiképpen nem bírtam megbékélni és ami szinte halálos teherként nehezedett reám. Ő meg egyre ott állt, az ajtófélfába kapaszkodva, olyan volt, mintha hamu borította volna el, és egészen meggörbedt. Hirtelen kilépett a szoba közepére, térdre hullott, szinte összecsuklott, amíg csak kezével a padlót nem érintette, akkor azonnal újra felegyenesedett és saját mellére ütött.

— Ó, Istenem...

Én úgy másztam elő a meleg kemence-padkáról, mintha jégen járnék, majd kiosontam.

Odafenn nagyanyó fel-alá járt a szobában, közben száját öblögette.

— Fáj?

A sarokba lépett, kiköpte a vizet a mosdóvödörbe és nyugodtan felelte:

— Nincs semmi baj, a fogam ép maradt, csak az ajkam hasadt fel.

— De miért tette ő ezt?

Kinézett az utcára, így mondta:

— Haragszik, mert nehéz az élete az ilyen öregembernek, semmi sem sikerül neki... Te csak feküdj le Isten nevében, ne is gondolj erre...

Még kérdeztem tőle valamit, de ő szokatlanul keményen rámkiáltott:

— Kihez beszélek? Feküdj le azonnal...! Rossz kölyök...

Csak ült az ablaknál, ajkát szívta, időnkint beleköpött a zsebkendőjébe. Vetkőzés közben odatekintettem rá: fekete feje

fölött az ablak kék négyszögében csillagok ragyogtak. Az utcán csend volt, a szobában sötétség.

Amikor már lefeküdtem, ő hozzámlépett és halkan végigsimítva fejemet, így szólt:

— Aludj csak nyugodtan, én még lemegyek hozzá... Ne sajnálj olyan nagyon engemet, lelkem-galambocskám, hiszen látod: én magam is hibás vagyok... Aludj..

Megcsókolt és kiment, engem pedig elviselhetetlen szomorúság fogott el, úgy, hogy kiugrottam a széles, puha, meleg ágyból, az ablakhoz léptem, kitekintettem a néptelen utcára és a kibírhatatlan bánattól szinte kővé meredtem.

VI.

Aztán megint valami lidérces dolog vette kezdetét. Egy este, amikor megittuk a teát és nagyapával a zsoltárokat forgattuk, nagyanyó pedig mosogatni kezdett, a szobába hirtelen beront Jákov bácsi, zilálton mint mindig, hasonló volt egy elnyűtt söprűhöz. Nem is köszönt, sapkáját a sarokba vágta, úgy kezdett hadarni, miközben kezével csapkodott, hadonászott:

— Apuskám, ez a Miska olyan őrültségeket csinál, hogy az már túlmegy minden határon! Ma nálam ebédelt, berugott és egészen eszét vesztve, tombolni kezdett: tányérokat tört, darabokra tépett egy megrendelt, kész szövetruhát, bezúzta az ablakot és velem meg Grigoríjjal üvöltözött. Most errefelé tart és fenyegetőzik: apámnak — azt kiabálja — kitépem a szakállát, aztán megölöm. Idehallgassatok...

Nagyapa, kezével az asztalra támaszkodva, lassan felállt, arcát orra körül összeráncolta, úgy hogy nevetségesen hasonlóvá lett egy fejszéhez.

— Hallod ezt, anyus? — jajdult fel. — Hogyan is mondta, he? Jön, hogy megölje az apját, — fúj, ez aztán a drágalátos fiú! Hej, itt az ideje, itt az ideje, gyerekek...

Végigment a helyiségen, majd vállát kiegyenesítve az ajtóhoz lépett, durva mozdulattal felcsapta a nehéz závárt és Jákovhoz fordult:

— Szóval még mindig meg akarjátok kaparintani a Varvara hozományát? Ezt la!

Fügét mutatott a bácsi orra alá, emez pedig sértődötten hökölt vissza.

— De apuskám, hogy' jövök én ehhez?

— Már mint te? Ismerlek én téged is!

Nagyanyó csak hallgatott, miközben sietve elrakta a csészéket a szekrénybe.

— De hiszen én azért jöttem, hogy megvédjem magát!

— Micsoda? — kiáltott fel gúnyosan nagyapó. — Ez remek! Nagyon szépen köszönöm, kisfiacskám. Adj csak, anyus, valamit ennek a rókának a kezibe, talán egy piszkavasat vagy azt a vasfedőt. Te pedig, Vasziljev Jákov, ha majd a bátyád megjön, csak üss nyugodtan fejbe engem.

A bácsi zsebretette a kezét és elvonult a sarokba.

— Persze, ha nem hisznek nekem . . .

— Hogy hiszek-e? — rikkantott nagyapa, nagyot dobbantva. — Á, dehogy: hiszek én mindenféle állatnak, — kutyának is, macskának is —, neked azonban soha! Tudom, hogy te itattad őt le és te tanítottad ki! Hát tessék, most üthetsz! Ütheted, akit akarsz: akár őt, akár engem . . .

Nagyanyó halkan odasúgta nekem:

— Szaladj csak fel az emeletre és nézz ki az ablakon. Amikor meglátod az utcán Mihajlo bácsit, akkor rohanj le és szóljál! No, ugorj, gyorsan . . .

Erre én, egy kissé megrémülve a nekidühödött nagybácsi fenyegető jövetelétől, de egyben büszkén a megbízatásomra, elhelyezkedtem az ablaknál és onnan figyeltem az utcát, amely széles volt és sűrű porréteggel borított: a porból mint nagy daganatok meredtek elő a járdán a terméskövek. Balfelé az út messzire húzódott és átszelve a szakadékot, a Börtön-tér felé tartott, amelyen kényelmesen az agyagos földbe építve szürke épület állt, sarkain négy toronnyal: — a régi börtön; volt benne valami szomorúan szép, valami megrázó. Jobbfelé három házzal a miénk után szélesen tárult a Széna-tér, ezt lezárta a büntetőszázad sárga kaszárnyája és az ólomszínű tűzoltó-őrtorony. A torony csúcsában levő figyelőhelyen állandóan egy tűzőr járt körbe, épp úgy,

mint egy kutya a láncon. Az egész telet árkok szántották keresztül-kasul, az egyiknek fenekén zöld pocsolya ülepedett meg, távolabb jobbra látszott az iszapos Djukov-tó, amelybe, nagyanyó elbeszelése szerint, a két bácsi egyszer télen bele akarta fojtani az én apámat. Csaknem pontosan szemben az ablakkal szűk utca nyílt: kicsiny, tarka házakkal sűrűn tele építve — a „Három püspök" zömöken földhöz símuló temploma zárta be az utcát. Ha az ember egyenesen előre nézett, akkor háztetőket látott, amelyek olyanok voltak, mint a mélység és a kertek zöld tengere felett libegő csónakok.

A hosszú telek hóviharai megtépázták, az ősz véget nem érő esői verték, lassan pusztították az utcánk házait, amelyek most szinte beleroskadtak a porba; szorosan egymáshoz simultak, mint a koldusok a templom kapujában — olyanok voltak, mintha velem együtt várták volna valakire, gyanakodva, leselkedve ablakaikon keresztül. Az utcán kevés ember járt, azok is lassan, akárcsak álmos svábbogarak a kályha szegélyén. Fojtó hőség áramlott felém, valahonnét sűrű felhőben szállt a szag, amit nem szerettem: a hagymás, répás tésztáé; ettől a szagtól mindig rosszul leszek.

Úntam magam; úntam magam egészen rendkívüli mértékben, szinte kibírhatatlanul; keblemet cseppfolyós, meleg ólom árasztotta el, belülről feszített, szinte szétnyomta a mellemet, a bordáimat; az volt az érzésem, hogy felfúvódom, akár egy buborék és hogy túl szűk számomra a kis szoba azzal a koporsószerű mennyezetével.

De már jön is Mihaíl bácsi, a szűk utcából tekint kifelé éppen a szürke ház mögül: sapkáját úgy a fülére húzta, hogy ez szétlapítva egészen ketté áll. Vörös kiskabát van rajta, poros csizmája térdéig ér, egyik kezét kockás nadrágjának zsebében tartja, a másikkal a szakállát fogja. Nem látom az arcát, de úgy áll ott, mintha keresztül akarna ugrani az utcán, hogy érdes, fekete kezével belemarkoljon nagyapa házába. Le kell szaladnom, megmondani, hogy itt van már, de képtelen vagyok eltávolodni az ablaktól és látom, amint a bácsi óvatosan, mintha attól félne, hogy szürke csizmájáról leverődik a por, átjön az utcán, hallom,

amint kinyitja a kocsma ajtaját — az ajtó csikorog, az ablaktábla megremeg.

Lefutok és bekopogok nagyapa szobájába.

— Ki az? — kérdezi nyersen és nem nyit ajtót. — Úgy, te vagy az? Nos? Szóval bement a kocsmába. Rendben van, mássz csak vissza.

— De félek oti...

— Majd csak kibírod.

Megint az ablakhoz megyek. Sötétedik; a por az utcán mintha felduzzadt, mintha sűrűbbé és feketébbé vált volna; a házak ablakaiban zsíros foltokként folyik szét a tüzek sárgás fénye; a szemközti házból zene hallatszik, sok húr peng szépen, bánatosan. A kocsmából énekszó csendül: valahányszor az ajtó nyílik, fáradt, megtört hang árad ki az utcára — én tudom, hogy ez Nikituskának, a púpos koldusnak a hangja, egy szakállas öregemberé, akinek jobb szeme helyén piros parázs van, a balszemét pedig alig tudja kinyitni. Aztán az ajtó becsapódik és mintegy baltával, elvágja az éneket.

Nagyanyó irigyli azt a koldust — valahányszor az éneklését hallja, nagyot sóhajtva így szól:

— Lám, lám, milyen istenadta tehetség — micsoda verseket tud! Ez aztán a szerencse!

Előfordul, hogy nagyanyó kihívja a koldust az udvarra: ez ilyenkor letelepszik a küszöbre és ott botjára támaszkodva énekelni, mesélgetni kezd, nagyanyó pedig melléje ül, figyelmesen hallgatja, kérdezősködik.

— Hallgass csak ide, mondd: járt-e a Szűzanya Rjázanban is?

A koldus pedig mély hangon, teljes meggyőződéssel mondja:

— Ő mindenüit járt, végig az összes kormányzóságokban...

Az utcán szinte észrevétlenül álmos bágyadás ömlik el, szorít, rátelepszik a szemre és a szívre. De jó lenne, ha jönne nagyanyó! Vagy legalább nagyapa... Vajjon az apám miféle ember lehetett, miért nem szerették őt nagyapa és a bácsik és miért van az, hogy nagyanyó, Grigorij meg Jevgjénija néni olyan jó szívvel beszélnek róla? Hát anyám most merre járhat?

Egyre gyakrabban gondolok anyámra, őt állítom minden

mese és rege középpontjába, amit nagyanyótól hallok. Az a tény, hogy anyám nem akar a családjával élni, egyre magasabbra emeli őt ábrándjaim világában; úgy képzelem, hogy egy vendégfogadóban lakik az országút mellett, rablók között, akik kifosztják az arra utazó gazdagokat és a rablott holmit elosztják a nincstelenek közt. Lehet, hogy erdőben él, valami barlangban, természetesen szintén jólelkű rablók közt, gondoskodik róluk és őrzi a rablott aranyat. Vagy talán az országot járja, hogy számba vegye annak kincseit, mint ahogyan Jengalicsjeva „úrasszony" járt valamikor Isten anyjával együtt és most a Szűzanya éppen úgy beszélget anyámmal, mint ahogyan egykor az „úrasszonnyal' beszélgetett:

Ezüst és arany kincseket
Magadnak ne gyüjts, kapzsi földi rab,
Mohó lélek, el nem fedheted
Mind e jószággal meztelen magad...

Anyám pedig a rabló „úrasszony" szavával válaszol:

Megbocsáss nekem, legszentebb Anya,
Én gyarló lelkemnek irgalmat adj,
Nem magam miatt fosztogattam én,
Hanem egyetlen egy fiam miatt!...

Az Isten anyja pedig, aki olyan jóságos, mint nagyanyó, megbocsát neki és így szól:

Hej, te Várjuska, hej, tatárleány,
Jaj, keresztények búja-bánata!
Menj csak, menj tovább önnön utadon
Önnön könnyeddel és gyötrelmeddel!
Csak ne bántsd soha orosz népemet,
Menj az erdők közt, mordvinokra less,
Menj a pusztán át, kalmüköt kergess!...

Emlékezetembe idézve ezeket a meséket, már álomban érzem magam; — ebből riaszt fel az a dobogás, nyögés, üvöltés, ami alulról, a pitvarból és az udvar felől hallatszik; amint kidugom

fejemet az ablakon, azt látom, hogy nagyapám, Jákov bácsi és a kocsmai alkalmazott, a Melján nevű mókás cseremisz, taszigálják ám kifelé az utcára Mihaíl bácsit. Ő ellenkezik, erre ütni kezdik karját, a hátát, a nyakát, lábbal rugdossák és ő végül hanyatt-homlok zuhan az utca porába. A kocsmaajtó bezárul, csikorog a kilincs meg a reteesz. Aztán még egyszer nyílik az ajtó és repül kifelé a gyűrött sapka is, majd csend lesz.

Miután egy kis ideig ott feküdt, a bácsi lassan felemelkedik, látszik, hogy egészen megtépázott és lompos. Megragad egy jókora követ és hozzávágja a kapuhoz; hatalmas döngés hallatszik, mintha valaki egy hordó fenekét ütötte volna meg. A kocsmából sötét alakok másznak elő, ordítoznak, rikácsolnak, kezükkel hadonásznak; a házak ablakából itt-ott egy-egy emberi fej bújik elő — az utca megélénkül, sok ember nevet, kiabál. Mindez egészen olyan, mint a mese; érdekes, de kellemetlen, ijesztő.

Aztán hirtelen minden elsímul, minden elcsendesedik, szinte eltűnik.

.. A küszöbnél levő ládán ül nagyanyó, görnyedten, mozdulatlanul, nem is lélekzik; én ott állok előtte és belenézek meleg, puha, nedves orcájába. Ő azonban szemmel láthatóan ezt nem is veszi észre és zordul morogja:

— Uramsiten, hát a Te nagy bölcsességedből miért nem tellett énrám meg az én gyermekeimre is? Uram, irgalmazz nekem...

*

Úgy rémlik nekem, hogy a Polevája-utcai házban nagyapa alig egy évig lakott csupán — egyik tavasztól a másikig, de ezalatt az idő alatt is a ház bizony eléggé rossz hírbe került. Csaknem minden vasárnap megiörtént, hogy egy csomó kölyök csődült a kapunk elé és örvendezve újságolhatta az utcának:

— Kasirinéknél megint verekedés van!

Este rendszerint megjelent Mihajlo bácsi és egész éjszakán át ostrom alatt tartotta a házat, megfélemlítve annak lakóit; olykor két-három segítőtársat is hozott magával, mindenféle züllött alakot; ezek az árokból felmásztak a kertbe és ott aztán szabadjára engedték részeg fantáziájukat, kirángatták a málna- és a

szederbokrokat, egyszer meg egyenesen szétszedték a fürdőházat, összetörve benne mindent, amit csak lehetett: a polcokat, a padokat, a víztartályokat — a kályhát szétverték, néhány tartórúdat kitörtek, széthasogatták az ajtót és az ablakkereteket.

Nagyapa sötéten és némán állt az ablaknál, úgy figyelte azokat az embereket, akik az ő vagyonát pusztították; nagyanyó valahol az udvaron futkosott fel-alá, láthatatlan volt a sötétségben és könyörögve kiabálta:

— Misa, mit cselekszel, Misa!

Válaszképpen a kert felől az orosz nyelv legostobább és legfertelmesebb szitkozódása szállott felé, amelynek értelmét nyilván sem ésszel nem értik, sem át nem érzik azok a barmok, akik üvölteni szokták.

Ilyen órákban nem lehetett nagyanyó után menni, nélküle pedig féltem; lementem hát nagyapa szobájába, de ő így rikoltott rám, amikor meglátott:

— Ki innen, te eretnek!

Visszaszaladtam a padlásra és annak kis ablakán keresztül bámultam a kert és az udvar sötétségébe, igyekezve nem elveszíteni szem elől nagyanyót, mert féltem, hogy megölik. Kiáltottam felé, hívtam. Ő azonban nem jött, a részeg bácsi pedig, meghallván az én hangomat, vadul és mocskosan kezdte szídni az anyámat.

Egyszer egy ilyen estén nagyapa rosszul volt, ágyban feküdt és a párnán ide-oda forgatta törülközővel átkötött fejét, miközben üvöltve panaszkodott:

— Nahát, itt van az, amiért éltünk, vétkeztünk, vagyont gyüjtöttünk! Ha nem szégyelném, ha nem sülne ki a szemem, rendőrt hívnék és már holnap mennék a kormányzó elé... Gyalázat! Dehát ki az a szülő, aki saját gyereke ellen a rendőrségre futna? Szóval, mit lehet tenni — csak feküdj, vénember.

Hirtelen lelépett az ágyról és az ablakhoz vonszolta magát. Nagyanyó megragadta a karját:

— Hova mégy, te?

— Gyujtsál világot! — parancsolta nagyot nyögve, hangosan fújva ki magából a levegőt.

Amikor pedig nagyanyó meggyujtotta a gyertyát, ő kivette

kezéből a gyertyatartót és úgy tartva maga előtt, mint katona a fegyverét, gúnyosan és hangosan kiabálta ki az ablakon:

— Hej, te Miska, te éjszakai tolvaj, te veszett, rühös kutya!

A következő pillanatban csörömpölve tört be az ablak felső üvege és nagyanyó mellett az asztalra esett egy fél tégla.

— Elhibáztad! — üvöltötte nagyapa, miközben felnevetett — vagy talán felsírt.

Nagyanyó karjába vette, mint ahogy engem szokott és az ágyhoz cipelte, miközben nagy rémülten mondogatta:

— Mi ez, mit akarsz, Krisztus szerelmére! De hiszen tudod, milyen ez — Szibéria járna neki! Talán azt hiszed, megérti az őrült, hogy mit jelent az a Szibéria!...

Nagyapa lábával toporzékolt és száraz, rekedt hangon kiáltotta:

— Hát akkor csak öljön meg...

Az ablakon kívül kiáltozás, dobogás, faldöngetés hallatszott. Én felvettem az asztalról a téglát és az ablakhoz futottam. Nagyanyó még utolsó percben utólért és miközben a sarokba lódított, ezt sziszegte:

— Óh, te átkozott...

Egy másik alkalommal a bácsi vastag doronggal felfegyverkezve berontott az udvarról a ház pitvarára és megállva a küszöb lépcsőjén, az ajtót döngette. Az ajtó mögött nagyapa várt rá bottal a kezében és vele két albérlő valami buzogányszerű dologgal, végül pedig a kocsmáros felesége, egy termetes asszonyság, a sodrófával; megöttük nagyanyó topogott és így könyörgött:

— Engedjetek ki engem! Hadd szóljak hozzá...

Nagyapó ott állt, lábát előre terpesztve, akárcsak a híres „Medvevadászat" című képen a paraszt a nyárssal. Amikor nagyanyó odafutott hozzá, ő csendben arrébb lökte könyökével és lábával. Mind a négyen szörnyen nekikészülve álltak ott, fejük fölött a falon mécses égett, rosszul, szinte vibrálva árasztva a fényt fejük fölé. Én mindezt a padlás lépcsőjéről néztem és kedvem kerekedett, hogy nagyanyót is felvigyem magammal oda.

A bácsi kitartóan és nem is sikertelenül verte az ajtót, ez alaposan meglazult és fent már-már ki is ugrott — az alsó részen

pedig teljesen szét volt verve és ijesztően mozgott. Nagyapa harci utasításokat adott rikácsoló hangon:

— A kezét üssétek, meg a lábát, rajta-rajta — a fejét nem muszáj ..

Az ajtó mellett a falban kis ablak volt, csak éppen, hogy egy fej kitekinthessen; a bácsi már ebből is kitörte az üveget és most a cserepek úgy feketéllettek benne, mintha egy szétvert szem részei lennének.

Nagyanyó odarohant ehhez az ablakhoz, kidugta kezét az udvarra és integetve kiáltozni kezdett:

— Misa, az ég szerelmére, eredj innét! Hiszen ezek agyonvernek, eredj hát!

Amaz azonban a doronggal ráütött a kézre: látni lehetett, amint az ablak előtt elsuhanva, valami széles dolog hullott rá nagyanyó kezére. Nagyanyó megingott, hátratántorodott, de még elég ereje volt, hogy így kiáltson:

— Mis-ka, fuss el innét...

— Mit akarsz, anyus? — kiáltotta szörnyű hangon nagyapa.

Az ajtó végül is felszakadt és a sötét nyilásban beugrott a bácsi. Azonban rögtön úgy lökték vissza a küszöbről, mint lapáttal szokták kihányni a szemetet.

A kocsmárosné nagyanyót nagyapa szobájába vezette; röviddel utóbb nagyapa is megjelent ott és zordan lépett nagyanyó elé:

— A csontod ép?

— Jaj, az az érzésem, hogy kettétörött — szólt nagyanyó, ki sem nyitva szemét. — És vele mi történt, vele mit csináltatok?

— Szedd össze magad! — kiáltotta szigorúan nagyapa. — Azt hiszed, vadállat vagyok? Megkötöttük, most kint fekszik a fészerben. Vizet öntöttem rá... Huh, a gazember! Vajjon kitől örökölte ezt?

Nagyanyó felnyöszörgött.

— Már elküldtem a csonthegesztőért — addig csak kibírod! — mondotta nagyapa és odaült melléje az ágyra. — Tönkre tesznek mikettőnket, anyus; idő előtt tönkretesznek!

— Adj oda nekik mindent..

— Hát Varvara?

Még hosszasan beszélgettek: nagyanyó halkan, panaszosan, nagyapa pedig kiáltozva, haragosan.

Azután megérkezett egy apró, púpos öregasszony, akinek hatalmas szája szinte füléig ért. Alsó állkapcsa folyton remegett, szája állandóan nyitott volt akár a halaké és felső ajkán keresztül szinte belebámult hegyes orra. A szeme nem volt látható. Lábát alig mozgatta, a padlót mankójával kopogtatta és kezében holmi szatyrot lóbált.

Az volt az érzésem, hogy a halál jött el nagyanyóhoz, ezért az öregasszony elébe ugrottam és teljes erőből rákiáltottam:

— Takarodj innét!

Nagyapa durván megragadott és barátságtalanul felcipelt a padlásra...

VII.

Nagyon is korán megtanultam, hogy más a nagyapa istene és más a nagyanyóé.

Történt, hogy nagyanyó felébred és még sokáig ül az ágyon, fésüli gyönyörű haját. Úgy cibálja saját fejét, hogy fogát összeszorítja és hosszú, fekete hajának szinte egész fürtjeit tépi ki, közben meg halkan szitkozódik, nehogy felébresszen engem.

— Hogy pusztulnátok el! Az ördögbe is, átkozott fürtök...

Valahogyan kibogozva haját, sietve befonja sűrű varkocsait, nagy gyorsan megmosakszik, közben dühösen szuszog és le sem mosva mérgét széles, álomtól összegyűrt arcáról, odaáll az ikonok elé — ekkor kezdődik a reggeli imádság, amely egyszeribe egész lényét felfrissíti.

Görbe hátát kiegyenesítve, fejét hátravetve, szeretettel tekint a Kazáni Szűz kerek arcába, majd szélesen, ájtatosan keresztet vet és hangosan, lelkesen suttogja:

— Szentséges Szűzanya, add meg malasztodat az eljövendő napokra, mindnyájunk Anyja!

Földig hajolva, majd hátát lassan ismét kiegyenesítve, egyre buzgóbban, egyre áhítatosabban imádkozik:

— Minden örömök forrása, csodálatos tisztaságú szépség, virágzó almafa!...

Csaknem minden reggelen új és új magasztaló szavakat talált és ez mindig arra késztetett engem, hogy feszült érdeklődéssel figyeljek imádságára.

— Én tiszta szívecském, te mennyéli! Védelmezőm és oltalmazóm, aranyos napocskám, Istennek Anyja, védj meg a gonosz incselkedésétől, szabadíts meg minden gonosztól, hogy senki se tegyen nekem hiú módon rosszat!

Sötét szemében mosolygás csillog, mintha megifjodott volna, majd ismét keresztet kezd vetni nehéz kezének lassú mozdulatával.

— Jézus Krisztus, Istennek Fia, légy irgalmas hozzám, bűnös asszonyhoz, a te szent Anyád nevére kérlek. .

Imádsága minden alkalommal Mária dicsérete volt, telve az őszinte, egyszerű lélekből fakadó magasztalással.

Reggel nem sokáig imádkozott; sietve fel kellett tenni a szamovárt — személyzetet nagyapa már nem tartott —, ha pedig nagyanyó elkésett a teával, nagyapa hosszan és dühösen szitkozódott.

Előfordult, hogy nagyapa előbb ébredt fel, mint nagyanyó, felment a padlásra és látva, hogy amaz imádkozik, egy ideig hallgatta mormogását, miközben gyülölködve biggyesztette lefelé keskeny sotét ajkát. Tea után pedig így dörmögött:

— Hányszor tanítottalak téged, te fafejű, hogy hogyan kell imádkozni, te azonban mindig csak a magad mondókáját dörmögöd! Nem is tudom, hogyan tűr meg téged az Úristen.

— Ő megérti, amit én mondok — felelte teljes meggyőződéssel nagyanyó. — Őneki bármit lehet mondani, megérti ő azt. .

— Átkozott csuvasnő! Eh, ti. .

Nagyanyó egész nap együtt volt a maga istenével, még az állatoknak is róla beszélt. Előttem világos volt, hogy ennek az Istennek minden a világon szívesen aláveti magát: az emberek, a kutyák, a madarak, a méhek, még a fű is; ez az Isten a földön mindenki iránt egyformán jóságos, mindenkihez egyformán közelálló volt.

Egy ízben a kocsmárosné elkényeztetett macskája, egy gonosz, hízelgő, torkos, füstszínű, aranyszemű állat, az egész udvar kedvence egy mátyásmadarat vonszolt ki a kertből; nagyanyó ki-

vette karmai közül a halálravált madarat és szemrehányóan szólt a macskához:

— Nem félsz az Istentől, te alávaló gonosztevő?

A kocsmárosné és a kapus csak nevettek ezeken a szavakon, de nagyanyó haragosan rájuk kiáltott:

— Azt hiszitek, hogy az állatok nem értik meg az Istent? Bizony, nincs olyan teremtmény, amely ne értené meg Őt, legalább olyan jól, mint mi, szegény nyomorultak...

Amikor lovát, az elhájasodó, lusta Sarapot befogta, így beszélgetett vele:

— Mi a bajod neked, Istenke cselédkéje, he? Öregecske vagy, úgy-e?...

A ló csak szuszogott, fejét ingatta.

És mégis Isten nevét nagyanyó nem vette szájára olyan sűrűn, mint nagyapa. Nagyanyó istene számomra könnyen érthető volt és egy cseppet sem ijesztő, de hazudni nem lehetett előtte, mert az szégyenletes lett volna. Énbennem mindig legyűrhetetlen szégyenérzet volt és ezért nagyanyónak soha nem hazudtam. Egyszerűen lehetetlen volt eltitkolni valamit ez elől a jóságos Isten elől és úgy látszott, mintha fel sem merült volna az a kívánságom, hogy valamit is eltitkoljak.

Történt egyszer, hogy a kocsmárosné, összeveszve valami miatt nagyapával, nemcsak őt szidalmazta, hanem nagyanyót is, aki pedig nem vett részt a veszekedésben; a veszekedés annyira fajult, hogy még egy répát hozzá is vágott nagyanyóhoz.

— Ejnye, de buta is vagy te, drága asszonyom — mondotta neki nyugodtan nagyanyó, én azonban mélyen sértve éreztem magam és elhatároztam, hogy bosszút állok a gonosz teremtésen.

Sokáig törtem a fejemet, hogy mivel tudnám legérzékenyebben megsérteni ezt a kövér, vörös asszonyságot, akinek kettős tokája volt és szeme szinte nem is látszott ki az arcából.

Amint megfigyeltem az ottlakók veszekedéseit, már tudtam, hogy azok, amikor egymáson valami sérelemért bosszút állnak, rendszerint egymás macskájának farkát vágják le, megmérgezik egymás kutyáját, leöldösik egymás kakasát és tyúkját, vagy pedig éjszaka belopózva az ellenség pincéjébe, petróleumot öntenek a káposztás és uborkás hordócskákba, a hordókból kieresztik a

kvaszt — mindez azonban nekem nem volt ínyemre; valami mást, valami kellemetlenebbet és borzasztóbbat akartam kitalálni.

És ki is találtam: meglestem, hogy mikor megy le a kocsmárosné a pincébe és becsaptam fölötte a csapóajtót, rá is zártam és a tetején eljártam a bosszú táncát, majd a kulcsot felhajítva a háztetőre, hanyatt-homlok kiszaladtam a konyhába, ahol éppen nagyanyó mosott. Ő nem értette meg rögtön az elragadtatásomat, mihelyt azonban rájött annak az okára, alaposan rámvert, majd kitaszigált az udvarra és felküldött a háztetőre a kulcsért. Csodálkozva ezen a viselkedésén, némán lehoztam a kulcsot, majd az udvar sarkába futva, onnan néztem, amint nagyanyó kiszabadította a csapdába került kocsmárosnét, majd mindketten barátságosan egymásra nevetve, fel-alá kezdtek járkálni az udvaron.

— Majd adok én neked! — fenyegetett meg engem a kocsmárosné vastag öklével, de szem nélküli arca közben jóindulatúan mosolygott. Nagyanyó pedig galléron ragadott, bevezetett a konyhába és megkérdezte:

— Miért csináltad ezt?

— Mert megdobott téged a répával...

— Szóval énmiattam? Úgy! Megállj csak, semmirekellő, odadoblak én az egereknek a kandalló mögé, azt sem fogod tudni, hol áll a fejed! Még hogy megvéd engem! — nézd csak a felfujt puffancsot, mindjárt szétpattan! Meg is mondom nagyapádnak —, le is nyúzza majd a bőrödet! Azonnal menj fel a padlásra, vedd elő a könyveidet...

Egész napon át egy szót sem szólt hozzám, este pedig, mielőtt imádkozni kezdett volna, odaült az ágyamra és nagy komolyan ezeket az emlékezetes szavakat mondotta nekem:

— Látod, látod, Lonyka, lelkem-galambocskám, ezt az egyet jól vésd a fejedbe: a felnőttek dolgába ne üsd az orrod! A felnőtteket már elrontotta az élet; őket már Isten kísértésbe vitte, téged azonban még nem — élj hát a te gyermeki eszed szerint. Várd csak meg, amíg egyszer az Úristen megérinti a szívedet és megmutatja neked a magad dolgát, rávezet a magad útjára. Megértetted? Az pedig, hogy más ember miben vétkezett — nem a te dolgod. Az Úristen majd megítéli és meg is bünteti. Ez Őrá tartozik, nem mireánk...

Nagyanyó elhallgatott, felszippantott egy kis burnótot és jobbszemével rámkancsintva, hozzáfűzte még:

— Mert hiszen, látod, még maga az Úristen sem képes mindig megérteni, hogy ki miben vétkes.

— Hát az Úristen sem tud mindent megtenni? — kérdeztem én elcsodálkozva, nagyanyó pedig halkan, fájdalmasan felelt:

— Ha mindent tudna, akkor bizony az emberek sok mindent nem tehetnének meg. Ő bizonyára csak néz, néz le az égből a földre, mindnyájunkra, aztán a következő percben egyszerre csak felsír, fel is jajdul: „Jaj, ti emberek, én népem, drága jó embereim! Óh, mennyire sajnállak én benneteket!"

Nagyanyó maga is felzokogott és le sem törölve nedves arcát, odament a sarokba, hogy imádkozzék.

Ettől az időtől kezdve az ő Istene még közelibbé és még érthetőbbé vált számomra.

Nagyapa, amikor tanítgatott engem, ugyancsak arról beszélt, hogy Isten mindenütt jelen van, mindent irányít, mindent lát és jó segítséget nyujt az embernek minden dologban — ő azonban nem úgy imádkozott, mint nagyanyó.

Reggelente, mielőtt odaállt volna a sarokba a szentképek elé, sokáig mosdott, majd akkurátusan felölötözvén, lassan, gondosan megfésülte rőt haját, megigazította szakállát és végignézve magát a tükörben, kisimította ingét, majd kiegyenesítve fekete nyakravalóját mellénye mögött, óvatosan, szinte lopva ment a szentképek felé. Mindig a padlónak egy és ugyanazon pontján állt meg és szinte lóhoz hasonló szemmel, hallgatagon állt egy percig, fejét lehorgasztotta, kezét teste hosszában mereven tartotta, mint a katona. Majd vékonyan, egyenesen állva, jelentőségteljesen mondotta:

— Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében!

Nekem mindig úgy tűnt, hogy ezek után a szavak után a szobában valami rendkívüli csendesség keletkezik, még a legyek is óvatosabban zümmögnek.

Nagyapa ott áll, fejét magasra tartva; szemöldökét felhúzza, összevonja, aranyszínű szakálla szinte vízszintesen mered; tisztán mondja az imádság szavait, mintha leckét olvasna: hangja keményen, szinte követelőzően cseng.

— Mert kéretlenül is eljön az égi bíró és felfedi mindeneknek tettét...

Tempósan veri a mellét öklével és makacsul kéri:

— Vétkeztem előtted — fordítsd el orcádat az én bűneimről.

Elmondja a Hiszekegyet, ütemesen tagolva a szavakat; jobblába remeg, mintha zajtalanul ütné az imádság ritmusát; egész testével feszülten fordul a szentkép felé, szinte megnő és szinte még egyre vékonyabbá, egyre szárazabbá válik, olyan tiszta, olyan pontos és követelődző:

— Mennybéli Orvosunk, orvosold az én lelkemnek sok esztendős szenvedéseit. Szívem jajszavát szakadatlanul küldöm Feléd, könyörülj rajtam, mindeneknek Ura!

Majd hangosan nekibuzdul és zöld szeme könnyekkel telik meg:

— Cselekedeteim helyett tekintsd a hitemet, ó Istenem és ne feledkezz meg azokról a tetteimről, amelyek javamra szólnak!

Ezután sűrű egymásutánban, keményen veti magára a keresztet, meg-meghajtja fejét, szinte önmagát noszogatja, hangja felzokog és rikácsolóvá válik. Később, amikor zsinagógában jártam, megértettem, hogy nagyapa úgy imádkozott, mint ahogyan a zsidók szoktak.

A szamovár ekkor már régóta ott zümmög az asztalon, a szobában a túróval töltött rozstészta illata lebeg, ez meghozza az étvágyat. Nagyanyó komoran az ajtófélfához támaszkodik, sóhajtozik, szemét a padlóra süti; a kertből az ablakon keresztül vidám napfény bámul befelé, a fákon gyöngy gyanánt csillog a harmat, a reggeli levegő kaportól, szedertől, érőfélben levő almától illatozik, nagyapó azonban még egyre csak imádkozik, ingatja magát és fel-feljajdul:

— Oltsd el az én szenvedélyem lángját, hiszen gyarló bűnös vagyok!

Már kívülről tudom összes reggeli imádságait és azokat is, amelyeket lefekvés előtt mond — tudom valamennyit és feszülten figyelek, nem hibázza-e el nagyapa, nem téveszt-e el egy szót?

Az ilyesmi nagyon-nagyon ritkán történt meg és bennem mindig a káröröm érzetét keltette.

Befejezvén az imádságot, nagyapa így szól hozzám és nagyanyóhoz:

— Jó reggelt!

Meghajlással üdvözöljük, majd végre leülünk az asztalhoz. Ekkor így szólok nagyapához:

— Ma kihagytad azt, hogy „kielégítőleg"!

— Nem hazudsz? — kérdezi ő nyugtalanul és hitetlenül.

— Bizony, hogy kihagytad! Így van az: „De az én hitemet tudd be kielégítőleg bűnelmért", te azonban nem mondtad azt, hogy „kielégítőleg".

— Lám-lám! — kiált fel nagyapa és bűntudatosan pislog.

Később aztán keményen megfizet nekem ezért a figyelmeztetésért, addig azonban, látva zavarát, én diadalmaskodom.

Egy ízben nagyanyó tréfásan így szólt:

— Unalmas lehet bizony az Úristennek, végighallgatni a te imádságodat, apus, — hiszen mindig csak ugyanazt hajtogatod.

— Hát ez meg mit jelent! — mondotta indulatosan nagyapa, — mit mekegsz?

— Azt mondom, hogy egyetlen kis szót sem adsz az Úristennek a magad lelkéből, soha, valahányszor csak hallom!

Nagyapa elvörösödött, megrázkódott és felugorva a székéről egy csészealjat vágott nagyanyó fejéhez, közben pedig úgy visított, mint a fűrész, ha bütyköt ér:

— Ki innét, vén boszorkány!

Amikor Isten erejének törhetetlenségéről beszélt nekem, mindenekelőtt hangsúlyozta az Ő kérlelhetetlenségét: lám, bűnbe estek az emberek, hát jött az özönvíz, — aztán tovább vétkeztek és erre elégtek, rombadőltek a városaik; azután éhséggel, dögvésszel büntette őket, mindig Ő, a föld fölött suhogtatva kardját, a bűnösök ostorát.

— Mindenki, aki engedetlenséggel ellene szegül az Úristen törvényének, fájdalommal és pusztulással büntettetik! — hajtogatta, vékony csontos ujjával verdesve az asztalt.

Számomra nehéz volt hinni az Úristen kérlelhetetlenségében. Az volt a gyanúm, hogy nagyapa szándékosan maga találja ki mindezt, hogy félelemre gerjesszen, nem is annyira az Úristen,

mint inkább sajátmaga irányában. Őszintén meg is kérdeztem tőle:

— Ezt azért mondod, hogy teneked engedelmeskedjem?

Ő éppen ilyen őszintén felelt:

— Hát persze! próbálj csak nem engedelmeskedni!

— És amit nagyanyó mond?

— Te csak ne higyj ennek a vén ostobának! — oktalott szigorúan. — Ő mindig is buta volt: olvasni sem tud, esze sincsen. Meg is parancsolom neki, hogy ne merjen többé veled ezekről a fontos dolgokról beszélni. Mondd csak meg nekem: hányféle angyali fokozat létezik?

Megmondtam és meg is kérdeztem:

— Hát a hivatali fokozat, az mit jelent?

— Ej, te semmirekellő! — mosolyodott el, szemével pislogott és ajkát biggyesztve, kelletlenül magyarázta:

— Ennek semmi dolga nincs az Istennel, — a hivatali fokozat, az emberi dolog! A hivatalnok, az a törvényből él, a törvényből gyarapodik.

— És mi az a törvény?

— A törvény? az: szokás! — felelte most már vidámabban és szívesebben az öregember, mialatt okos, átható szeme megcsillant. — Az emberek élnek bele a világba, élnek és egyezkednek: itt van ez, ez látszik a legjobbnak, ezt elvállaljuk szokásképpen, ebből szabályt, törvényt csinálunk! Például a gyerekek, ha játszani kezdenek, megegyeznek, hogy hogyan fognak játszani, milyen szabály szerint. Nos, hát ez a megegyezés ugyancsak törvény!

— Hát a hivatalnok?

— A hivatalnokok bizony igazi bajkeverők, azért vannak, hogy megszegjék a törvényt.

— De miért?

— No, ezt te úgy sem tudod megérteni! — feleli, szigorúan összevonva szemöldökét, majd ismét ezt mondja:

— Minden emberi dolog felett ott van az Úristen! Az emberek emezt akarják, Ő pedig amazt. Ami emberi, az bizonytalan. Az Úristen csak rálehel és egyszerre minden hamuvá, porrá válik.

Nekem több okom volt, hogy érdeklődjem a hivatalnokok iránt és ezért tovább faggattam:

— Pedig Jákov bácsi odakint azt szokta énekelni:

Szentek az angyalok, az Istent dicsérik,
A hivatalnokok a sátánt kísérik!

Nagyapa kezével felemelte szakállát, végét szájába vette, szemét behúnyta. Az arca remegett. Megértettem, hogy elfojtva kacag.

— Ezt a Jaskát meg téged a lábatoknál fogva kellene összekötözni és úgy a vízbe dobni! — mondotta. — Ilyen nótát neki nem szabadna énekelni, neked pedig meghallgatni. Betyár tréfák ezek, az eretnekek találták ki az ilyesmit!

Majd elgondolkozva, rajtam szinte keresztülnézve, halkan mondotta:

— Eh, ti...

De amikor az Istent zordonan és magasan az emberek fölé helyezte, ugyanakkor ő is, akárcsak nagyanyó, minden dolgába belevonta az Urat, valamint szent szolgáinak beláthatatlan sokaságát. Nagyanyó szinte egyáltalán nem ismerte ezeket a szent szolgákat, kivéve Szent Miklóst, Szent Györgyöt és Szent Lőrincet, ezek pedig mind ugyancsak jóságosak és közeliek voltak: ott jártak a falvakban és a városokban, beavatkoztak az emberek életébe és csaknem minden emberi tulajdonsággal rendelkeztek. Nagyapa szentjei azonban úgyszólván valamennyien vértanúk voltak, akik bálványokat döntöttek, római császároknak szegültek ellen, amiért megkínozták, elevenen elégették vagy megnyúzták őket.

Néha nagyapa így ábrándozott:

— Hej, ha az Úristen hozzásegítene, hogy ezt a viskót legalább ötszáz rubel haszonnal eladhatnám — bizony, hogy imát mondanék Szent Miklós tiszteletére.

Nagyanyó mosolyogva mondotta nekem:

— Majd pont ennek a vén szamárnak fog Szent Miklós segíteni a házát eladni. Mintha a jó Miklósnak nem is lenne ennél fontosabb dolga!

Én sokáig félve néztem nagyapa képes naptárát, a különféle nevekkel, akikhez nagyapa sajátkezűleg írt megjegyzéseket. Többek között ott volt Szent Joákim és Anna napjának másik oldalán vörös tintával, egyenes betűkkel a következő megjegyzés: „Kegyelmesen megmentettek minket a bajtól".

Arra is emlékszem, hogy mi volt ez a „baj". Minthogy a tönk szélére jutott fiainak támogatása miatt, nagyapa gondokkal küzdött, uzsorával kezdett foglalkozni és titokban zálogletéteket fogadott el. Valaki feljelentette és egyszer éjszaka ránktört a rendőrség házkutatás céljából. Nagy izgalom volt, de az ügy végül is szerencsésen elsimult; nagyapa utána estétől reggelig imádkozott és reggelre beleírta a kalendáriumba a fenti megjegyzést.

Vacsora előtt ketten együtt olvastuk a zsoltárokat, a fohászkodásokat és Szirin Jefrem nehezen érthető könyvét, vacsora után pedig ismét nekiláttunk az imádságnak, mialatt az esti csendben még hosszasan csengtek a bűnbánat egyhangú igéi.

— Mit is hozzak Tenéked, mivel áldozzak Tenéked, nagyhatalmasságú, halhatatlan Király... Tekints le reánk magas felhőidből... Uram Isten, védj meg engem a gonosz emberektől... Adj nekem könnyeket és add a halál gondolatát...

Nagyanyó viszont nem egyszer így szólt:

— Jaj, de kifáradtam én máma! Látom már, imádság nélkül fekszem le.

Nagyapa a templomba is magával vitt: szombatonként az esti istentiszteletre, ünnepnapokon pedig a déli misére. Én a templomban is észrevettem, hogy ki melyik istenhez imádkozik: mindaz, amit a pap és a minisztráns mondott — nagyapa istenének szólt. Az énekesek pedig mindig nagyanyóéhoz fordultak.

Én persze csak felületesen tudom érzékeltetni azt a gyermekes megkülönböztetést isten és isten között, ami — erre határozottan emlékszem —, fájdalmasan ketté hasította lelkemet: nagyapa Istene énbennem félelmet, gyanakvást ébresztett; ez az isten senkit sem szeretett, mindenkit fürkésző szemmel követett, az emberben mindenekelőtt a gonoszságot, a rosszindulatot, a bűnt kereste és fedezte fel. Világos volt számomra, hogy ez az

Isten nem hisz az embernek, mindig bűnbánatot kíván tőle és szereti büntetni.

Ebben az időben az Istenről való elmélkedés és az iránta való érzések voltak lelkem legfőbb tápláléka, az élet legszebbik eleme, — minden egyéb benyomás visszataszítóan hatott rám durvaságával és szennyével, undort és szomorúságot ébresztve bennem. Mindabból, ami körülvett, Isten volt a legjobb és a legtisztább: persze a nagyanyó Istene, aki minden élőlénynek olyan igazán jó barátja. És persze, hogy nem hagyhatott békén ez a kérdés: miként lehetséges az, hogy nagyapa nem látja ezt a jóságos Istent?

Az utcán nem volt szabad mászkálnom, mert ez mindig felizgatott; szinte megrészegedtem az ott elém toluló benyomásoktól és csaknem mindig botrányok, verekedések okozója lettem. Barátaim nem igen voltak, a szomszéd gyermekek ellenséges érzülettel viseltettek irányomban; nekem nem tetszett, ha Kasirinnak neveztek, mikor pedig ők ezt észrevették, annál állhatatosabban kiáltozták egymásnak:

— Nézzétek, kibújt ám a Kasirin uzsorás unokája!

— Üssétek!

És megkezdődött a verekedés.

Koromhoz képest erős voltam és jó verekedő, — ezt maguk az ellenségeim is elismerték azáltal, hogy mindig csoportostul támadtak rám. Így aztán az utcaiak mindig megvertek engem és rendszerint betört orral, felhasított ajakkal, arcomon kék foltokkal, tetőtől-talpig porosan érkeztem haza.

Nagyanyó ijedten, szánakozva jött elibém:

— Mi az, te drágalátos, megint verekedtél? Mire jó ez, he? De ha én egyszer rákezdem, mind a két kezemmel...

Megmosta az arcomat, ólomvízzel kezdett borogatni, érepénzzel nyomogatta kék foltjaimat és így szólt:

— Hát te csak mindig újra verekszel? Idehaza csendes vagy, az utcán azonban egészen kivetkőzöl magadból! Szégyeld magad! Meg is mondom nagyapának, hogy ne eresszen ki többé téged...

Nagyapa látta az én kék foltjaimat, de sohasem szídott meg miattuk, csak köhécselve dörmögte:

— Megint monoklit kaptál! Nehogy nekem még egyszer az utcára merj kimenni, te harcos lovag, hallod?

Engem nem is vonzott az utca, ha csendes volt, — amikor azonban meghallottam a gyermekek vidám zaját, azonnal kiszaladtam az udvarról, nem is gondolva nagyapa tilalmára. A kék foltok és a daganatok nem bántottak, de mindig felindulást keltett bennem az utcai mulatság durvasága, — ez a durvaság, amelyet nagyon is jól ismertem, szinte a veszettségig tudott dühíteni. Nem bírtam elviselni, hogy a gyermekek kutyákat, meg kakasokat uszítottak egymásra, macskákat kínoztak, megkergették a zsidók kecskéit, csúfot űztek a részeg koldusokból és a bárgyú Igosából, aki „a halált hordta zsebében".

Ez magas, szikkadt, füstösarcú ember volt, nehéz bárányborsubában járt, haja súlyosan belelógott csontos, szinte rozsdás képébe. Görnyedten járta az utcákat, furcsán ingatta testét és némán, csökönyösen bámult lába elé a földre. Ónos arca, kicsiny, szomorú szeme valami félénk tiszteletet ébresztett bennem, azt gondoltam, hogy ezt az embert bizonyára komoly gondok foglalják el, valamit kutat és ezért semmiképpen nem szabad őt zavarni.

Az utcagyerekek a nyomában szaladtak és kövekkel dobálták hajlott hátát. Sokáig úgy tett, mintha nem vette volna észre őket és mintha nem érezné az ütések fájdalmát, egyszerre azonban megállott, felvetette fejét a bozontos kucsmával, azt kezének egy görcsös mozdulatával megigazította és körülnézett, mintha most ébredt volna fel.

— Igosa, Igosa, halál van a zsebedben! Igosa, hová mégy? Nézd csak: halál van a zsebedben! — kiabálták a kölykök.

Ő hirtelen zsebéhez kapott, majd gyorsan lehajolva, felemelt a földről egy követ, egy fadarabot, vagy egy marék kiszáradt sarat és ügyetlenül hadonászva hosszú kezével, valami szitkot mormogott. Mindig egy és ugyanazt a három csúnya szót morogta, — ebből a szempontból az utcagyerekek hasonlíthatatlanul gazdagabbak voltak nála. Néha bicegve kergetni kezdte őket; hosszú subája zavarta a futásban, térdreesett, a földnek dőlt fekete kezével, amely olyan volt, mint egy darab kiszáradt fa. A gyerekek kövekkel dobálták meg oldalát és hátát, a leg-

vakmerőbbek odafutottak hozzá, majd elugrottak, miután fejére egy-egy marék port szórtak.

Az utca életének egy másik és talán még mélyebb benyomását jelentette számomra Ivánovics Grigorij mester. Ez már teljesen megvakult és csak járta a nagyvilágot, hosszú termetével, jóságos arcával, hallgatagon. Alacsony, szürke öregasszony vezette kéznél fogva; meg-megálltak az ablakok előtt és az öregasszony sírós hangon, elnyujtva, közben mindig valahova oldalra tekintve, mondogatta:

— Adjatok, Krisztus szerelmére, adjatok a szegény vaknak...

Ivánovics Grigorij pedig hallgatott. Fekete szemüvege egyenesen nekimeredt a ház falának, az ablaknak, a szembejövők arcának. Festéktől teljesen elszíneződött keze csendben simogatta széles szakállát, ajkát keményen összeszorította. Gyakran láttam őt, de sohasem hallottam egyetlen hangot sem elröppenni erről a lezárt ajkakról és az öregember hallgatása kínzó érzést keltett bennem. Nem is mentem oda hozzá, erre sohasem voltam képes, sőt midőn odakint megpillantottam, azonnal befutottam a házba és így szóltam nagyanyóhoz:

— Grigorij van az utcán!

— Úgy? — kiáltott fel nagyanyó nyugtalanul, szánakozva. — Hát akkor szaladj, adj neki valamit!

Ezt kereken, haragosan megtagadtam. Erre ő maga ment a kapuhoz és hosszasan elbeszélgetett a járdán álló Grigorijjal. Az utóbbi mosolygott, szakállát rezegtette, de keveset beszélt és akkor is csak rövid, egytagú szavakat.

Nagyanyó olykor behívta a konyhába, megitatta teával, megetette. Egyszer váratlanul megkérdezte Grigorij, hogy én hol vagyok? Nagyanyó behívott, én azonban elfutottam és elbujtam a farakások mögött. Képtelen voltam odamenni hozzá, — elviselhetetlenül szégyeltem magam és tudtam, hogy nagyanyó is restelkedik. Csak egyetlen egyszer beszélgettem vele Grigorijról: éppen akkor, miután az ajtóhoz vezette és halkan sírdogálva, fejét lehajtva, jött keresztül az udvaron. Odaléptem nagyanyóhoz és megfogtam a kezét.

— Te miért szaladsz el előle? — kérdezte nagyanyó halkan. — Hiszen szeret téged és olyan jó ember...

— Nagyapa miért nem gondoskodik róla? — kérdeztem én.

— Már mint nagyapa?

Nagyanyó hirtelen megállt, engem magához szorított és suttogva, jóslólag mondotta:

— Vésd jól eszedbe a szavamat: keservesen megbüntet még minket az Úristen emiatt az ember miatt! Bizony, hogy megbüntet...

Nagyanyó nem tévedett: tíz évvel később, amikor ő már mindörökre elpihent, nagyapa hibbant koldusként járta a város utcáit és szánalmasan kunyerált az ablakok alatt:

— Kedves jó szakácsok, adjatok nekem egy kis darab ennivalót, csak egy egészen kis darabot! Eh, ti...

Előbbi életéből csak az az egy maradt meg, hogy keserű, elnyujtott, rezgő hangon szakadt fel lelkéből:

— Eh, ti...

Igosán és Iványovics Grigoríjon kívül még az undok Voroniha anyó is felizgatott engem annyira, hogy beszaladtam az utcáról. Ez ünnepnapokon jelent meg, ormótlan volt, lompos és részeg. Egészen furcsa módon járt, mintha nem is mozgatná lábát, nem érintené a földet, úgy mozgott, mint egy nagy felhő és durva énekeket üvöltött. A szembejövők mind kitértek útjából, elbújtak a házak kapui, az utcaseglet, a boltajtók mögé, — az egész olyan volt, mintha végigseperte volna az utcát. Arca szinte kéknek látszott, felpuffadt, akár a buborék, nagy szürke szeme iszonyatosan és gúnyosan kitágult. Néha pedig nyöszörögve, sírva mondta:

— Drága gyermekeim, hol vagytok?

Megkérdeztem nagyanyótól, hogy ki ez.

— Ezt neked nem szabad tudnod! — felelte nagyanyó komoran, de azért röviden mégis elmondta: ennek az asszonyságnak valamikor férje volt, egy hivatalnok, névszerint Voronov; ez a férj magasabb rangra vágyott és ezért eladta feleségét a főnökének, ez pedig elvitte a nőt valahova, úgy, hogy az két évig nem is élt otthon. Mire aztán visszatért, a gyerekei — egy fiúcska meg egy kisleány — már meghaltak, férje pedig elkártyázta az állam

pénzét és börtönben ült. Erre aztán az asszony elkeseredésében lni, mulatozni, dorbézolni kezdett. Minden ünnepnapon estefelé rendőr szedte össze...

Nem, otthon valóban jobb volt, mint az utcán. Különösen kellemesek voltak az ebédutáni órák, amikor nagyapa elment Jákov bácsi műhelyébe, nagyanyó pedig, az ablak mellett ülve érdekes meséket, történeteket mondott nekem és apámról beszélt.

A mátyásmadárnak, amelyet egyszer megszabadított a macska elől, levágta szárnyát és törött lába helyét ügyesen megtámasztotta egy fadarabkával, majd meggyógyítva a madarat, beszédre tanította. Szinte magam előtt látom, amint ott áll akár egy óra hosszat a kalitka előtt, az ablak szegletében, — úgy áll, mint egy nagy darab, jóságos állat és mély hangon oktatgatja a tanulékony, szénfekete madarat:

— Nost hát, kérj szépen: mátyásnak — kását adj!

A mátyásmadár a született tréfamester kerek, élénk szemével pislantva rá, megkopogtatja a fadarabbal a kalitka vékony padlóját, kinyujtja a nyakát és fütyül, mint a rigó, utánozza a szajkót, a kakukot, megpróbál macska módjára nyávogni, olyan hangot ad, mint a kutya vonítása, — csak éppen emberi hang nem jön ki belőle.

— Ugyan ne bolondozz! — szól hozzá komolyan nagyanyó. — Mondd csak szépen: mátyásnak — kását adj!

És a fekete, majomszerű madár most már fülsiketítően ordít valamit, ami hasonlít nagyanyó szavaihoz, — az öregasszony erre boldogan elneveti magát és ujjával odanyujtja a madárnak a kért kását, majd így szól:

— Ismerlek én téged, jómadár: becsapsz te engem, — hiszen mindent tudsz, mindenhez érteszt

És lám, valóban megtanította a mátyásmadarat: rövid idő multva már tisztán, érthetően kéri a kását és amint megpillantja nagyanyót, már hosszan, elnyujtva valami ilyent kiált:

— ... Ó — ... napot!...

Kalitkája eleinte nagyapa szobájában lógott, ez azonban csakhamar hozzánk kergette a padlásra, mert a mátyásmadár megtanulta, hogy hogyan kell nagyapát bosszantani. Nagyapa tagolva

mondogatta az imádság szavait, a madár pedig kidugva viaszos, sárgás csőrét a kalitka pálcikái közül, így fütyült felé:

— Tyu, tyu, tyu-irr, tu-irr, ti-irr, tyu-uu!

Nagyapa ezt sértésnek vette; egyízben, félbeszakítva az imádságot, dühösen dobbantott lábával és így kiáltott:

— Vigyétek innét a pokolba, mert megölöm!

A házban sok érdekes, sok mulatságos eset történt velem, mégis néha kifejezhetetlen szomorúság telepedett rám, mintha valami súlyos dolog borítana el tetőtől-talpig és ilyenkor hosszú ideig úgy éreztem, mintha valami sötét gödörben lennék, mintha elveszítettem volna látásomat, hallásomat, valamennyi érzékszervemet: — s úgy élnék, — vakon, se élve, se halva...

VIII.

Nagyapa váratlanul eladta a házat a kocsmárosnak, miután vett magának egy másikat, a Kanat-utcában,* amely kövezetlen, füvel benőtt, tiszta és csendes volt, egyenesen a rétre vezetett és amelyet alacsony, tarkára festett házak szegélyeztek.

Az új ház csinosabb és kedvesebb volt az előbbinél; homlokzatát meleg, nyugodt, sötét málnaszínű festékkel mázolták be; ezen a falon élesen látszott kék keretben három ablak és a padlásablak háromszögletű rácsozattal; a tetőt balfelől csinosan befedte egy szilfa és egy hársfa sűrű lombja. Az udvaron és a kertben rengeteg kellemes kuckó volt, mintha szándékosan játékra, bujócskára készült volna. Különösen kellemes volt a kert, amely nem volt nagy, de sűrű és nagyszerűen telve volt útvesztőkkel; egyik sarkában alacsony, szinte játékszerű fürdőház állott; a másikban egy széles és elég mély gödör volt, ennek színéig burjánzott a fű és vastag cölöpök meredtek fel belőle: az előbbi, leégett fürdőház maradványai. Balról a kertet Ovszjannikov ezredes istállójának fala szegélyezte, jobbról a Betleng-uradalom, hátul pedig Petrovna asszony majorságáig ért. Petrovna kövér, pirosarcú, lármás asszonyság volt, engem egy harangra emlékeztetett; házikója sötéten és korhadtan lapult a földhöz, alaposan benőtte a moha, de nyájasan bámult két ablakával ki a rétre, amelyet

* Kanat-utca: Kötél-utca.

mély árkok szántottak keresztül-kasul, távolról pedig az erdő látszott mint súlyos, sötétkék felhő. A réten naphosszat katonák mozogtak, futkostak; az őszi nap sanda sugaraiban meg-megcsillantak a szuronyok fehér villámai.

Az egész ház zsúfolva volt előttem addig ismeretlen emberekkel: az előrészben egy tatárszármazású katona lakott, alacsony, kövérkés feleségével; az utóbbi reggeltől-estig kiabált, nevetgélt, gazdagon feldíszített gitáron játszott és magas, csengő hangon a többinél gyakrabban énekelt egy visszatetsző dalt:

Egyet szeretni — nem kell!
Keressen mást az ember!
Bizony meg kell találni,
Az ember mindent meglel,
Csak jó úton kell járni!
Az ember sok kincset lel!

A katona, aki olyan kövér volt, mint egy golyóbis, az ablaknál ült, szélesre felfújta kékes ábrázatát és vidáman bámulva, furcsán sárga szemével hunyorgatva, örökösen csak pipáját szívta és idegenszerű, ugatáshoz hasonló hangon köhécselt:

— Vuh, vuh-vuh-hh...

A pince és az istálló feletti meleg hangulatú épületrészben két kocsis lakott, akik teherkocsikat hajtottak: a kicsi, szürke Pjotr bácsi és néma unokatestvére, Sztjopa, egy síma, lapos legény, akiknek arca olyan volt, mint egy vörösréz-tábla, továbbá a búskomor, hosszú tatárlegény, Valjej, a tisztiszolga. Mindezek új emberek voltak, telve számomra ismeretlen dolgokkal.

De különösen erősen ragadott meg és vonzott magához engem az, aki hozzánk járt étkezni és akit úgy hívtunk, hogy „Ez-már-jó!" Ő a ház hátsó részében a konyha melletti szobát lakta, amely hosszú volt és amelynek két ablaka közül egyik a kertre, másik az udvarra nyílott.

Sovány, görnyedt ember volt, fehér ábrázattal, kettéálló fekete szakállal és pápaszem mögül előkandikáló jóságos szemekkel. Hallgatag volt és jelentéktelen, amikor pedig ebédre, teára invitálták, mindig csak ezt ismételte:

— Ez már jó!

Nagyanyó már szemtől-szembe is így kezdte nevezni.

— Lonyka, kiáltsa csak nagyot: „Ez-már-jó" gyere teát inni! Enyje, te „Ez-már-jó", de keveset eszel!

A szobája teli volt rakva mindenféle dobozzal és vastag könyvekkel, amelyeken előttem ismeretlen, nem-egyházi betűk állottak; mindenfelé palackok álltak a legkülönbözőbb színű nedűkkel, réz- és vasdarabok, ólomrudak. Reggeltől estig téglaszínű bőrkötényben, szürkés kockás nadrágban, mindenféle festéktől össze-vissza mázolva, kellemetlen szagok közepette, lomposan és ügyetlenül öntötte az ólmot, forrasztott össze holmi érctárgyakat, méregetett egyet-mást kicsiny mérlegein, dörmögött, meg-megégette ujjait és azután sietősen rájuk fújt, fel-alá járt, meg-megbotolva, a falon lógó vázlatokhoz lépve, majd megtörölve pápaszemét, odaszagolt a vázlatokhoz, szinte megérintve a papírt keskeny, egyenes, furcsán fehér orrával. Máskor pedig hirtelen megállt a szoba közepén vagy az ablaknál és csak állt hosszasan, szemét lehúnyva, arcát magasra tartva, cövekké válva, hallgatagon.

Én felmásztam a pajta tetejére és az udvaron keresztül megfigyeltem őt a nyitott ablakban. Láttam a szeszlámpa kék fényét az asztalon és a sötét figurát; láttam, amint valamit írt elnyűtt füzetébe, amint pápaszeme kékes, hideg fénnyel csillogott, mint a jégtábla; ennek az embernek boszorkányos munkája órák hosszat ott tudott engem tartani a háztetőn; szinte kínzóan égetett a kíváncsiság.

Előfordult, hogy ő, ott állva az ablakban, mintegy bekeretezve, hátratette kezét, mintha engem nem is vett volna észre, egyenesen felnézett a háztetőre — ami nekem nagyon rosszul esett. Majd hirtelen odaugrott az asztalhoz és fölébehajolva matatni kezdett rajta.

Azt hiszem, féltem volna tőle, ha valamivel gazdagabb, valamivel jobban öltözött lett volna, — de szegény volt; köpenyének gallérja felett ingének gyűrött, mocskos nyílása meredt elő, nadrágja csupa pecsét és folt volt, mezítelen lábán tönkretaposott papucsot viselt. A szegény emberek sem nem ijesztőek, sem nem veszedelmesek, — ebben a meggyőződésemben lassan-lassan meg-

erősített engem az a szánakozás, amellyel nagyanyó és az a megvetés, amellyel nagyapa viseltetett irányukban.

A házban „Ez-már-jó"-t senki sem szerette; mindenki nevetve beszélt róla; a katona vidám felesége „krétaorrúnak" nevezte, Pjotr bácsi patikus-boszorkánymesternek, nagyapa pedig fekete mágusnak, szabadkőművesnek.

— Mivel foglalkozik ez? — kérdeztem nagyanyótól.

Ő azonban elzárkózott a felelettől:

— Nem a te dolgod; te csak hallgass...

Egyszer aztán összeszedve minden lelki erőmet, odamentem az ablakához és alig leplezett felindulással megkérdeztem:

— Te mit csinálsz?

Megreszketett, hosszasan nézett rám pápaszeme fölött, majd sebhelyes, forradásos kezét felém nyujtva, mondotta:

— Mássz be...

Az, hogy nem az ajtón keresztül, hanem az ablakon át invitált be magához, még nagyszerűbbé tette őt a szememben. Odaült az egyik ládára, engem maga elé állított, odébb küldött, majd ismét odaintett magához és végül csendesen megkérdezte:

— Hát te kicsoda vagy? És honnan kerülsz ide?

Ez furcsa volt: hiszen én napjában négyszer ott ültem mellette a konyhaasztalnál!

Így feleltem:

— Itt lakom. Én vagyok az unoka...

— Úgy, úgy — mondotta és csak a saját ujjaira bámult, majd sokáig hallgatott.

Erre szükségesnek tartottam, hogy megmagyarázzam:

— Én nem vagyok Kasirín, engem Pjeskovnak hívnak...

— Pjeskovnak? — ismételte hitetlenül. — Ez már jó!

Félreállított engem, majd felkelt és az asztalhoz lépve mondotta:

— No, üljcsak csendesen...

Sokáig ültem ott, figyelve, hogy miként csiszol ráspollyal egy darab satuba fogott rezet; a satú alatti kemény papírra aranyszerű forgácsok hullottak. Aztán kezébe vette ezeket, beletöltötte egy széles csészébe, az egyik dobozból sóhoz hasonló fehér port tett hozzá, az egészet leöntötte az egyik fekete palack tartalmával;

— a csésze pedig, erre sisteregni, füstölni kezdett, fanyar szag terjengett az orrom felé, köhögés fogott el, fejemet ráztam, mire ő, a boszorkánymester, diesekedve kérdezte:

— Nagyon büdös?

— Nagyon.

— Látod, ez az! Ez, barátocskám, az igazi!

— Miért diesekszik ezzel? — futott át az agyamon és szigorúan mondottam:

— Ha egyszer büdös, akkor már nem lehet jó...

— Micsoda? — kiáltott fel, nagyokat pislogva. — Ez, barátocskám, nem akármi! Hát mondd, golyózni szeretsz-e?

— Csontgolyókkal?

— Igen, csontgolyókkal. Nos?

— Szeretek.

— Akarod, hogy öntsek neked ilyent? Jó kis golyó lesz!

— Akarom!

— No, akkor kapsz golyót.

Megint odalépett hozzám, kezében tartva a füstölgő csészét, majd félszemével belepislantott és így szólt hozzám:

— Csinálok neked egy öntvényt, te pedig hálából többé sose jöjj hozzám. Rendben van?

Ez aztán rendkívül sértő volt.

— Különben sem jövök többé hozzád, soha...

Nehezteive kimentem a kertbe. Ott nagyapa éppen azzal volt elfoglalva, hogy körültrágyázta az almafák gyökereit; ősz volt, a levelek hullása már régen megkezdődött.

— Eredj csak, nyesd meg a málnabokrot — szólt nagyapa és egy kerti ollót nyujtott át nekem.

— „Ez-már-jó" mivel foglalkozik?

— Piszkítja a szobáját — felelte haragosan nagyapa. — A padlót már egészen elégette, a falakat összemocskolta, kilyuggatta. Meg is mondom neki, hogy pusztuljon innét.

— Jó is lesz — egyeztem bele és elkezdtem nyesni a málnabokor száraz gallyait.

De elhamarkodottan ítéltem.

Esős alkonyokon, amikor nagyapa elhagyta a házat, nagy-

anyó a konyhában érdekes összejöveteleket rendezett: meghívta teázni az összes ottlakókat, a kocsisokat, a tisztiszolgát, — gyakran megjelent a fürge Petrovna asszony, néha pedig még a vidám napszámosné is eljött, de minden egyes esetben ott volt a sarokban, közel a kemencéhez a mozdulatlanul, hallgatagon darvadozó „Ez-már-jó". A néma Sztjopa a tatárral kártyázott; Valjéj egy-egy kártyalappal rávert a néma ember széles orrára és így szólt hozzá:

— Nos, sátán!

Pjotr bácsi hozott egy hatalmas fehér kenyeret és egy nagy agyagtálat tele lekvárral, jókora karéjokat vágott a kenyérből, bőségesen megkente lekvárral és a jelenlevők közt szétosztogatta az ízletes málnaízű karéjokat, tenyerén nyujtva át azokat, közben mindig mélyen meghajolva.

— Parancsoljanak kegyesen, kóstolják meg! — kérlelte szívélyesen és ha valaki elvett tőle egy-egy karéjt, ő utána figyelmesen megvizsgálta tenyerét, ha pedig észrevett rajta egy csöppecske lekvárt, azt nyelvével felnyalta.

Petrovna cseresznyelikőrt hozott palackban, az örökösen jókedvű asszonyság pedig mogyorót és cukorkákat. És megkezdődött a lakmározás, amely nagyanyó kedvenc szórakozása volt.

Nem sok idővel azután, hogy „Ez-már-jó" meg akart vesztegetni engem, hogy többé ne látogassam meg, nagyanyó megint rendezett egy „estét". Őszi eső szemelt és kopogott odakint szakadatlan, a szél süvített, a fák zúgtak, ágaikkal megverdették a falat. A konyhán meleg volt és kényelmes, a jelenlevők mind közel ültek egymáshoz, valamennyien szokatlanul csendesek voltak, mialatt nagyanyó frissen mondogatta meséit, — egyik szebb volt, mint a másik.

Ott ült nagyanyó a kemence szélénél, lábával a padkára támaszkodott, az emberek felé hajolt, arcát megvilágította a kis, ónozott lámpa fénye, így volt ez mindig, valahányszor egészen nekihevült, egyre közelebb húzódott a kemencéhez és meg is magyarázta, hogy miért:

— Magasabbról kell beszélnem, magasabbról könnyebben megy.

Én a lábánál helyezkedtem el, a széles padkán, szinte közvetlenül „Ez-már-jó" fejénél. Nagyanyó valami nagyszerű történetet mesélt a vitéz Iványról és Míronról, a remetéről; zamatos, komoly szavai ütemesen peregtek:

Élt egyszer egy gonosz vajda, Gordion,
Fekete lelkű, kőkemény szívű;
Üldözte a jót, gyötörte a népeket,
Gazul élt, miként a rabló-madár.
S jobban gyűlölte valamennyinél
Az öreg Míront, a jó remetét,
Az igazságnak csendes bajnokát,
Ezt a rettenthetetlen jótevőt.
Kiált a vajda hű szolgájának,
Ama vakmerő Iván vitéznek:
— Eredj, Ivanko, öld meg a vénembert,
Azt a gőgös, rossz Míron aggastyánt!
Eredj és vágd le az ő gonosz fejét,
— Aztán ragadd meg ősz szakállánál,
Hozd csak el ide kutyák étkeül!
Elindul Iván engedelmesen,
Megy, csak megy Iván, zordul töprenkedik:
„Nem magamtól megyek, — de a kényszer hajt!
Meg kell tennem ezt, így kívánja uram!"
Köntöse alá rejti szablyáját,
Mélyen meghajlik a remete előtt:
— Hogy megy a sorod, tisztes vénember?
Kegyes-e hozzád még az Úristen?
Erre a látnok elmosolyodik,
Majd bölcs szájával ekként szól hozzá:
— Hallod-e Ivánusko, ebrejted az igazat!
De hisz' az Úristen mindent jobban tud,
A gonosz és a jó, mind az ő kezében van!
Én is tudom tehát, hogy mért jöttél hozzám.
Restelkedik Iván a remete előtt,
Ámde fél Iván szót nem fogadni.
Kihúzza szablyáját bőrrel bevont tokjából,

Megtörli a vasat széles kabát-szárnyában.
— Eljöttem én, Miron, tégedet megölni,
Olyképpen, hogy magad a kardot meg se lásd.
Nos hát, imádkozzál most az Istenhez,
Imádkozzál Ő hozzá, immáron utószor,
Önnönmagadért, énértem és minden emberért.
Utána pedig én levágom a fejedet! ...
Térden áll előtte az öreg Miron,
Szótlanul térdepel egy zsenge tölgy alatt,
És a tölgyfa meghajlik előtte.
Szól a vénember, elmosolyodva:
— Hej, Iván látod: sokáig kell várnod!
Nagy az imádság minden emberért!
Jobb lenne nyomban levágnod engem,
Nehogy hiába töltsd az idédet!
Ekkor Iván haragos lesz és komor,
Ostobán elkezd dicsekedni:
— Amit mondottam, azt megmondottam!
Te csak imádkozz, én várok bármeddig!
Imádkozik az öreg egészen estéig,
Estétől imádkozik hajnal hasadtáig,
Hajnal hasadtától késő éjszakáig,
Nyártól imádkozik az új tavaszig,
Imádkozik Miron évek hosszú során,
És a zsenge tölgy már a felhőkig ér,
Már gyümölcséből sűrű erdő nőtt ki,
És a szent imádság mégsem ért végét!
Ekként állnak ott mind a mai napig:
Az öregember Istenhez könyörög,
Kér az Istentől segítséget az embernek,
A Szent Szűzanyától pedig sok örömöt,
S ott áll mellette a vitéz Iván,
Szablyája már régen porrá porladott,
Kovácsolt vértjét rozsda marta szét,
Pompás öltözéke semmivé foszlott,
Télen és nyáron mezítelen áll Iván,
Tüzes nap szárítja, mégsem szárad el,

Féreg szívja vérét, mégsem szívja ki,
Farkas és medve meg nem érinti,
Fagy és hóvihar elmúlik felette,
Nincs rá ereje, hogy meg is mozduljon,
Hogy kezét emelje, egyetlen szót szóljon.
Ez bizony néki büntetésből adatott:
A gonosz parancsnak hogy miért engedett,
Hogy miért rejtezett másnak lelke mögé!
Az imádság pedig értünk szót, bűnösökért,
És minden jó órában száll, fel az Istenhez,
Miként fényes folyó az Óceán-tengerbe!

Nagyanyó elbeszélésének kezdeténél már észrevettem, hogy „Ez-már-jó" valami miatt nyugtalankodik: furcsán, görcsösen mozgatta kezét, levette, majd ismét feltette pápaszemét, majd ezzel ütötte az éneklő szavak ritmusát, fejét ingatta, szemébe nyúlt és erősen nyomogatta azt ujjával, majd tenyerének gyors mozgásával egyre-egyre dörzsölte homlokát és arcát, mintha nagyon verejtékezne. Valahányszor a hallgatók egyike megmozdult vagy köhécselt, csoszogott, ő mindannyiszor szigorúan rápisszentett:

— Pssz!

Mikor pedig nagyanyó elhallgatott, ő szenvedélyesen felugrott és kezével lendonászva, természetellenes módon forgolódni kezdett, miközben ezt mormogta:

— Értitek, hogy ez milyen csodálatos! Ezt feltétlenül le kellene írni! Ez izig-vérig igaz, valóban a miénk . . .

Most már tisztán látom, hogy sír, — szeme tele volt könnyei. A könnyeseppek felfelé és lefelé mozogtak rajta, szeme szinte fürdött bennük; ez furcsa és rendkívül szánalmas volt. Fel-alá szaladgált a konyhában, szinte nevetségesen, ügyetlenül ugrált, ott hadonászott saját orra előtt a pápaszemével, amint fel akarta azt tenni, de képtelen volt ráakasztani a fülére. Pjotr bácsi kacagott, amint nézte, valamennyien zavartan hallgattak, nagyanyó pedig sietősen mondotta:

— Bánom is én, írjátok le, nincs ebben semmi rossz, de hiszen én még sok hasonlót tudok . . .

— Nem, nem, pontosan erről van szó! Ez az, ami hamisítatlanul orosz, — kiáltotta lelkesülten a másik és hirtelen, mintegy gyökeret verve a konyha közepén, nagyon hangosan kezdett beszélni, belehasítva a levegőbe jobb karjával, mialatt balkezében ott reszketett a pápaszem. Még sokáig szenvedélyesen beszélt, felfeljajdult, lábával dobbantott és sűrűn ismételte ugyanazokat a szavakat:

— Nem szabad a más lelke mögé rejtőzni, — úgy bizony!

Azután hirtelen, mintha megszakadt volna a hangja, elhallgatott, végignézte a többieket és csendesen bűntudatosan, lehajtott fővel eltávozott. Az emberek nevettek, zavartan tekintgettek körül, nagyanyó szorosan odahúzódott a kályhához a szögletbe és ott súlyosan lihegett.

Petrovna vörös, hústalan ajkát kezével eltakarva megkérdezte:

— Lehet, hogy megharagudott?

— Á, dehogy — felelte Pjotr bácsi. — Ő mindig ilyen...

Nagyanyó lemászott a kemencéről és szótlanul feltette melegedni a szamovárt, Pjotr bácsi pedig sietség nélkül mondotta:

— Az úrféle már mind ilyen: — szeszélyes!

Valjéj komoran dörmögte:

— Az agglegények mindig bolondoznak.

Mindenki elnevette magát, Pjotr bácsi pedig elnyújtott hangon hozzátette:

— Még könnyekre is fakadt. Valamikor bizonyára a kecsege sem volt elég jó neki, most pedig cigányhalat is alig kap...

Rossz érzés fogott el; valami szomorúság nehezedett a szívemre. „Ez-már-jó" nagy bámulatba ejtett, sajnáltam is, amint világosan magam elé idéztem könnyező szemét.

Az éjszakát nem töltötte a házban, másnap pedig eljött az ebéd után, hallgatagon, gyűrötten, szemmel látható zavarral.

— Tegnap nagyon nagy zajt csaptam, — mondta bűnbánóan nagyanyónak, szinte egészen kicsire összehúzódva. — Nem haragszik?

— Miért haragudnék?

— Nahát azért, hogy beleszóltam?

— De hiszen senkit sem bántott meg...

Én éreztem, hogy nagyanyó fél tőle, nem mer az arcába nézni és szokatlan módon, túl csendes hangon szól hozzá.

Amaz pedig egyenesen hozzám ment és csodálatos egyszerűséggel mondotta:

— Látja, látja, milyen szörnyen egyedül vagyok, nincs nekem senkim! Hallgat, csak hallgat az ember, — de egyszerre csak fellobban a lelke és kitör... Képes még a köveknek, még a fáknak is beszélni...

Nagyanyó elhúzódott mellőle.

— Jobb lenne, ha megnősülne...

— Mi? — kiáltott amaz, majd összeráncolva homlokát, kezével hadonászva, távozott.

Nagyanyó elkomorodva nézett utána, felszippantott egy kis burnótot, majd ismét szigorúan utasított engem:

— Jól vigyázz, nehogy túlsokat forgolódj körülötte. Isten tudja, hogy mi is ez az ember tulajdonképpen...

Mire én ismét vonzódni kezdtem hozzá.

Láttam, hogy az arca mennyire megváltozott, mennyire megnyúlt, amikor arról beszélt, hogy milyen rettentő az egyedüllét; ezekben a szavakban volt valami, amit én nagyon is jól megértettem, ami a szívemig hatolt és amit tovább kezdtem kutatni.

Az udvarról bepillantva az ablakán, szobáját üresnek, lomtárhoz hasonlónak láttam, ahová sietősen, rendetlenül behajították a legkülönbözőbb céltalan holmikat, amelyek éppoly különösek és céltalanok, mint maga a lakás gazdája. Kimentem a kertbe és ott a nagy gödörben megpillantottam — őt. Görnyedten, karját feje mögé hajtva, könyökével térdére támaszkodva, meglehetősen kényelmetlenül ült egy félig leégett gerenda csonkján; a gerendát már föld borította, de a csonk elszenesedve meredt a levegőbe a kiszáradt fű, csalán és dudva között. Az a tény, hogy ilyen kényelmetlenül kellett ülnie, még jobban feléje hajlította a szívemet.

Sokáig nem vett észre engem, valahogyan keresztülnézett rajtam egy bagoly üres szemével, majd hirtelen, mintha haragudna, megkérdezte:

— Utánam jöttél?

— Nem.

— Hát akkor?

— Csak úgy.

Vette a szemüvegét, megtörölte kendőjével, amelyet szinte elborítottak a vörös és fekete foltok, majd így szólt:

— No, döcögj csak ide hozzám!

Amikor pedig leültem melléje, keményen magához szorította vállamat.

— Ülj csak nyugodtan. Ülni fogunk és hallgatni. Jó lesz? Látod, ez éppen az... Te csökönyös vagy?

— Igen.

— Ez már jó!

Sokáig némán ültünk ott. Az este csöndes, mélabús volt, igazi vénasszonyok nyarának szomorú estje, amikor köröskörül mindenben olyan sok színben és annyira észrevehetően hervad, sárgulnak óráról-órára, a föld pedig annyira kiontotta már édes nyári illatait, hogy csupán a hűvös nedvesség szaga érezhető, a levegő pedig különösen átlátszó, mialatt a vöröses égbolton gyorsan tűnnek el a vércsék, amelyek kellemetlen gondolatokat ébresztenek az emberben. Minden a némaságig csendes: bármely hang — akár a madárszárnyak csattogása, akár egy-egy lehulló levél zöreje — harsánynak tűnik, az embert arra készteti, hogy riadtan összerezzenjen, de azután megint minden békés és csendes lesz: ez a hangulat hatalmába keríti az egész földet és megduzzasztja a szíveket.

Az efféle pillanatokban különösen tiszta és könnyű gondolatok születnek, de ezek olyan vékonyak és átlátszók, szinte pókhálószerűek, hogy szóval talán ki sem fejezhetők. Gyorsan lángolnak fel és gyorsan tűnnek tova, akár a hulló csillagok, közben hánattal töltik el a lelket valami ismeretlen dolog miatt, de símogatják is és egyben aggasztják, mire a létek fellángol, szinte lebeg és formát ölt egy egész életre: kialakul az ábrázata.

A lakónk meleg testéhez símulva, vele együtt bámultam a [illegible] almagallyak között a pompás eget, figyeltem a csókák izgatott repülését, láttam, amint a csizek a száraz mákfejeket cibálják, kicsipkedve azokból a magvakat és láttam, hogy miként húzódnak a rét irányából az ormótlan szürkés fellegek, amelyeknek széle még vörös, az ablakok alatt pedig súlyos szárnycsapá-

sokkal repülnek a hollók fészkük felé, a temetőbe. Mindez nagyon jó és nagyon furcsa volt, mindennapi fogalmakkal nem lehetett megérteni és közel kerülni hozzá.

Az az ember néha, nagyot sóhajtva megkérdezte:

— Jó ez így, barátocskám? Ejnye, ejnye! Nem túl nedves és hideg az idő?

Amikor pedig az égbolt elsötétedett és köröskörül minden mintegy megduzzadt, nedves homályba burkolódzott, ő így szólt:

— No, elég lesz! Gyerünk . . .

A kertbe vezető ajtónál megállott és halkan így szólt:

— Jó asszony a te nagyanyád. Hej, micsoda ország ez!

Szemét eltakarta és elmosolyodva, halkan ismételte, nagyon tiszta hangon:

Ez bizony néki büntetésből adatott:
A gonosz parancsnak, hogy miért engedett,
Hogy miért rejtezett másnak lelke mögé! . . .

— Ezt, barátocskám, nagyon jól vésd az emlékezetedbe!

Majd előbbre taszított engem és közben ezt kérdezte:

— Tudsz írni?

— Nem.

— Hát tanulj meg. Ha pedig megtanultad, — írj le mindent, amit nagyanyád mesél, — ebből, barátocskám, még nagyon jó dolog lesz!

Jóbarátok lettünk. Ettől a naptól kezdve, amikor csak jólmett, ellátogattam „Ez-már-jó" szobájába, beültem egy ládába, amelyben holmi rongyok voltak és zavartalanul megfigyeltem, hogy miként olvasztja az élmot, hevíti az ércet; mikor pedig már egészen átiszkolta, temezekké kalapácsolja a kicsiny üllőn könnyű kalapácsával, amelynek díszes fogója volt, majd ráspoltyal dolgozott, meg a kézifűrésszel, csíszolópapírral és egy csinyvékonyságú másik fűrésszel. Azután mindent megmért finom rézmérlegén. Különböző folyadékokat töltött a testes fehér csészékbe, majd figyelte, hogy miként kezdenek füstölögni, kellemetlen illattal töltve meg a szobát, homlokát összeráncolta,

csak bámult a vastag könyvébe és közben motyogott, vörös ajkát harapdálva vagy halkan, sipító hangon dudolta:

— *Ó Sáron rózsája...*

— Mit csinálsz te itt?

— Remek dolgot, kisöcsém...

— Miféle remek dolgot?

— Ej, hidd el nekem, nem tudom úgy elmondani, hogy te is megértsd...

— Nagyapa azt mondja, hogy te talán még hamis pénzt is csinálsz...

— Nagyapa? Hm... No, ha ezt mondja, akkor butaságot beszél! A pénz, kisöcsém, egyáltalán nagy ostobaság...

— Dehát akkor mivel fizetnénk a kenyérért?

— No igen, kisöcsém, a kenyérért fizetni kell, ez igaz...

— Látod? Meg a marhahúsért is...

— Igaz, a marhahúsért is...

Halkan és roppant kedvesen rám nevetett, megcsiklandozott a fülem mögött, akárcsak a kiscicákat szokták és így szólt:

— Veled aztán semmiképpen nem tudok vitázni, — te alapos an legyőzöl engem; jobb is lesz, ha hallgatunk...

Néha félbeszakította a munkát, leült mellém és mindketten hosszasan néztük az ablakon keresztül, hogy miként szemel az ég a háztetőn, a fűvel benőtt udvaron, hogyan csupaszodnak lassan-lassan az almafák, amint levelüket hullatják. „Ez-már-jó" rikkán, de mindig lényeges szavakkal beszélt; többízben előfordult, hogy rá akarván terelni valamire a figyelmemet, halkan megbökött és rámhunyorgott.

Én semmi különöset nem láttam az udvaron, de ezektől a könyöktaszításoktól és az ő rövid szavaitól mindaz, ami kint volt, valami különös értelmet kapott, minden erősen elmémbe vésődött. Például átfutott az udvaron egy macska, megállt egy csillogó pocsolya előtt és bámulva saját tükörképét, felemelte puha mancsát, mintha rá akarna ütni erre a tükörképre; „Ez-már-jó" halkan ezt mondta:

— Gögös, bizalmatlan, mint minden macska...

Mamáj, az aranyvörös színű kakas rászállt a kert sövényére, ott jól megkapaszkodott, tollászkodott, berzenkedett, majd hogy le nem esett és nyakát kinyujtva, sértődötten, haragosan kukorékolt.

— Micsoda előkelő tábornok, — persze, esze, az nincs...

Jött az esetlen Valjej, nehézkesen lépkedett a sárban, akár csak egy vén ló; kiálló pofacsontú arca puffadt volt, csak bámult, hunyorogva az égre, ahonnét egyenesen a mellére esett a fehéres őszi fény, — Valjej kabátjának rézgombja szinte lángolt, a tatár megállt és megtapogatta azt görbe ujjával.

— Mintha csak medáliát kapott volna, úgy örül neki...

Rövidesen nagyon szoros lett a kapcsolat köztem és „Ez-már-jó" között, ő nélkülözhetetlenné vált számomra, mind a keserű sérelmek napjaiban, mind pedig az öröm óráiban. Ő maga hallgatag volt, de nekem nem tiltotta meg, hogy bármiről is beszéljek, ami éppen eszembe jutott, nem úgy, mint nagyapa, aki mindig kemény hangon szokott félbeszakítani engem:

— Ne fecsegj már annyit, ördög motollája!

Nagyanyó viszont annyira el volt telve a saját gondolataival, hogy meg sem hallotta, észre sem vette azt, amit más mondott.

„Ez-már-jó" mindig figyelmesen hallgatta végig fecsegésemet és gyakran mosolyogva mondotta:

— Ez aztán, kisöcsém, valóban nem így van, ezt te magad találtad ki...

Ezek a kurta megjegyzései mindig idejében hangzottak el, mindig helyénvalóak voltak, — olyan volt, mintha átlátott volna mindenen, ami a szívemben és fejemben végbement, mintha előlátta volna minden fölösleges, valószínűtlen szómat, mielőtt kimondhattam volna azokat és mintha jóindulatúan eleve elébük akarna vágni:

— Ez nem igaz, kisöcsém!

Nem egyszer szándékosan kihívtam ezt az ő boszorkányos képességét; megtettem, hogy kigondoltam valamit és úgy meséltem el, mintha megtörtént volna, ő azonban egy egész kis részt meghallgatva, máris tagadólag ingatta fejét:

— Ej, nem igaz ez, kisöcsém...

— És te ezt honnan tudod?

— Látom én azt, kisöcsém...

Gyakran megtörtént, hogy nagyanyó, amikor vízért ment a Széna-térre, magával vitt engem is; egyízben azt láttuk, hogy öt polgárember ver egy parasztot, — már a földre is teperték és úgy üvöltöztek rá, mint kutyák szoktak egymásra. Nagyanyó lelökte a rúdról a vízhordóvödröt és szélesen hadonászva szaladt a verekedők felé; közben rámkiáltott:

— Szaladj innen!

Én azonban úgy megijedtem, hogy utána futottam és jókora kődarabokkal hajigálni kezdtem a polgárokat, mialatt nagyanyó bátran csépelte őket a rúddal, nagyokat ütve a hátukra, meg a fejükre is. Odasereglett még néhány járókelő, a polgárok elszaladtak, nagyanyó pedig kezdte felmosni a megvert embert; az arcát alaposan összezúzták és én még ma is undorral gondolok vissza, hogy mint nyomogatta sáros ujjaival felszakított orrlyukát, miközben üvöltött, köpködött, ujja alól pedig nagyanyó arcába és mellére fecskendezett a vér. Nagyanyó ugyancsak kihűlt és egész testében reszketett.

Mikor aztán hazamenve, beszaladtam új barátomhoz és kezdtem neki beszámolni a történtekről, ő eldobta munkáját, odaállt elém, felemelte hosszú vésőjét, akárcsak egy kardot, pápaszeme alól áthatóan és szigorúan nézett reám, majd hirtelen félbeszakítva beszédemet, különös nyomatékkal mondotta:

— Úgy van, úgy van, pontosan így történt! Helyesen mondod!

A látottak feletti megrendülésemben eszembe se jutott, hogy csodálkozzam szavain és folytattam az elbeszélést, ő azonban átölelve engem, föl-alá kezdett járkálni velem a szobában, meg-megbotolva és ilyeneket mondott:

— Elég, elég, ne is folytasd! Most már mindent elmondtál, kisöcsém, ami szükséges volt, — érted már? Mindent!

Elhallgattam, sértve éreztem magam, de egy kis gondolkozás után ámulattal vettem tudomásul, hogy ő éppen a kellő időben szakította félbe: valóban már mindent elmondtam.

— Neked, kisöcsém, jobb lesz, ha ilyen esetekkel nem sokat foglalkozol, — nem is jó az ilyesmire gondolni! — mondotta,

Néha váratlanul olyanokat mondott nekem, amik egész életemre belémvésődtek. Beszéltem például egyszer neki egy ellenségemről, Kljusnikovról, az Új-utca egyik verekedőjéről, egy kövér, nagyfejű fiúról, akivel, ha egymásnak mentünk, egyikünk sem tudta legyőzni a másikat. „Ez-már-jó" figyelmesen végighallgatta keserveimet és így szólt:

— Ez butaság; az effajta erő — nem erő! Az igazi erő, az a mozgás gyorsasága, minél gyorsabb valaki, annál erősebb, — érted?

Következő vasárnapon megpróbáltam, hogy ökleimet gyorsabban használjam és így könnyen le is győztem Kljusnikovot. Ez még jobban ráirányította figyelmemet új barátom beszédeire.

— Érteni kell ahhoz, hogy az ember bármit megragadjon, — megértetted? Ez nagyon nehéz dolog, — érteni kell megragadni a dolgokat!

Ebből semmit sem értettem, de akaratlanul is mindig eszembe jutottak ezek és más hasonló szavai, — már csak azért is eszembe jutottak, mert ezeknek a szavaknak az egyszerűségében volt valami bosszantóan titokzatos: hiszen semmi különleges hozzáértés nem kellett ahhoz, hogy az ember megragadjon egy követ, egy darab kenyeret, egy csészét, egy kalapácsot!

A háziak azonban egyáltalán nem kedvelték „Ez-már-jó" barátomat; még a jókedvű szomszédasszony hízelkedő macskája sem mászott rá a térdére úgy, ahogy másokéra szokott és rá se hederített barátságos hívására. Én megvertem ezért a macskát, megcibáltam a fülét és szinte sírva próbáltam rábeszélni, hogy ne féljen attól az embertől.

— Érződik a ruhámon a savak szaga, — ezért nem jön hozzám a macska, — magyarázta ő, de én tudtam, hogy mindnyájan, még nagyanyó is, másképpen értelmezik ezt a dolgot, gyűlölettel barátom iránt, gyanakvóan és sértően.

— Mit lábatlankodsz nála? — kérdezte haragosan nagyanyó. — Vigyázz, még megtanít téged valamire...

Nagyapa pedig, ez a vöröshajú görény, kegyetlenül megvert, valahányszor tudomására jutott, hogy meglátogattam barátomat. Én persze vigyáztam, nehogy „Ez-már-jó" megtudja, hogy ne-

kem megtiltják a vele való barátkozást, de őszintén elmeséltem neki, hogy a házban miként vélekednek felőle.

— Nagyanyó fél tőled; azt mondja, hogy boszorkánymester vagy, — nagyapa is olyanokat mond, hogy ellensége vagy az Úrnak és veszélyes vagy az emberekre...

Megrázta fejét, mintha egy legyet akarna elkergetni; krétaszerű arcán szinte rózsaszínűen futott át egy mosoly, melytől a szíven összeszorult; szeme zöld fényben csillogott.

— Tudom én ezt jól, barátocskám! — mondotta halkan. — Szomorú dolog ez, barátocskám, mi?

— Igen.

— Szomorú, barátocskám...

Végül is elmarták a háztól.

Egyszer bementem hozzá a reggeli tea után, — hát látom, hogy ott ül a padlón, rakja be a ládába holmijait és halkan dúdol a Sáron rózsájáról.

— No, Isten veled, kisöcsém, látod, elköltözöm...

— De miért?

Áthatóan nézett rám és ezt mondotta:

— Hát te nem tudod? Kell a szoba az anyádnak..

— Ki mondta ezt?

— Nagyapád...

— Hazudik!

„Ez-már-jó" kezemnél fogva magához húzott és amikor én is felültem a földre, halkan beszélni kezdett hozzám:

— Ne légy haragos! Látod, kisöcsém, én azt hittem, hogy te tudod, csak nekem nem mondod el; nem szép ez tőled, gondoltam...

Volt rajta valami szomorú, valami megbántott.

— Idehallgass, — folytatta, szinte suttogva, de mosolyogva. — Emlékszel, megmondtam én neked: ne járj te hozzám!

Pólintottam.

— Akkor megsértődtél, úgy-e?

— Meg...

— Látod, kisöcsém, én nem akartalak téged megsérteni; tudtam én ezt jól: ha te velem összebarátkozol, akkor a hozzátartozóid alaposan össze fognak szidni emiatt.

Egészen úgy beszélt, mintha ő is gyerek lett volna, annyi idős, mint én; nagyon-nagyon megörültem szavainak; egyenesen az volt az érzésem, hogy már régen, már akkor, elsőízben megértettem őt; ezt meg is mondtam neki:

— Ezt én már nagyon régen tudom!

— No látod! Úgy, úgy, kisöcsém. Pontosan erről van szó, galambocskám...

Szinte kibírhatatlanul fájt a szívem.

— De miért nem szeret téged senki?

Átölelt, magához vont és rámhunyorítva válaszolt:

— Másféle vagyok, — érted? Erről van szó. Nem olyan, mint ők...

Én csak rángattam a kabátja ujját, mert fogalmam sem volt, hogy mit mondjak.

— Ne légy haragos, — ismételgette ő és fülembe súgva hozzátette: — Sírni meg aztán éppen nem kell...

De azért őneki magának is végigcsordultak könnyei a homályos pápaszemen.

Ezután pedig, mint rendesen, sokáig szótlanul ültünk, csak néha törtük meg a csendet egy-egy kurta szóval.

Este eluiazott, miután nagyon barátságosan elbúcsúzott mindenkitől, engem pedig erősen megölelt. Én kiléptem a kapun és láttam, miként rázódik a szekéren, amelynek kereke nagyokat ugrott a fagyos sárgöröngyökön. Távozása után nagyanyó azonnal nekilátott, hogy lemossa, kitisztítsa a piszkosan hagyott szobát, én azonban szándékosan ott ténferegtem egyik sarokból a másikba, hogy zavarjam.

— Eredj innét! — kiáltotta nagyanyó és rámvert.

— Miért üldöztétek el őt?

— Még jár a szád?

— Ostobák vagytok valamennyien, — mondottam.

Nagyanyó a nedves ronggyal kezdett ütögetni és közben így kiabált:

— Egészen elment az eszed, te csirkefogó?

— Nem te vagy az ostoba, hanem az összes többiek, — helyesbítettem szavaimat, de ettől nagyanyó nem nyugodott meg.

Vacsora után nagyapa így szólt:

— No, hála az égnek! Valahányszor ezt az embert láttam, mindig úgy éreztem, hogy bicska van a szívemben; eh, ki kellett őt kergetni!

Én mérgemben eltörtem a kanalamat és ezért újra alaposan elvertek.

Így végződött az én első barátságom egy emberrel, azok közül, akik idegenekké lettek a saját hazájukban, — pedig annak legjobbjai voltak...

IX.

Gyermekkoromban azt képzeltem, hogy valami méhkas-féle vagyok, ahová a legkülönbözőbb egyszerű, mindennapi emberek, mint a méhek, elhozzák az élet dolgairól szerzett tudásuknak, gondolataiknak mézét, hogy minél gyorsabban gazdagítsák a lelkemet, mindegyik azzal, amivel tudja. Ez a méz gyakran piszkos és keserű volt, de azért minden új ismeret mégis csak — méz volt.

„Ez-már-jó" távozása után Pjotr bácsi barátkozott össze velem. Ő hasonlított nagyapára: éppen olyan szikkadt, akkurátus, tiszta volt, mint ő, de termetre nézve alacsonyabbnak és egészben véve kisebbnek látszott mint nagyapa; olyan volt, mint egy kamasz, aki tréfából öregembernek öltözik. Arca szinte rácsos volt, mintha szíjjakból lett volna fonva, ezek között a bőrfonalak között mulatságosan hetyke szeme sárgás fehérjével úgy ugrált, akár a csíz a kalitkában. Szürke haja összegöndörödött, szakálla karikákban tekeredett; pipát szívott és ennek füstje, — amely pontosan olyan színű volt, mint a haja, — ugyancsak tekeredett, beszéde pedig szintén csavaros volt, tele szólásmondásokkal. Dumcsoló hangon beszélt, mintha nagyon nyájas volna, de nekem mindig az volt az érzésem, hogy alapjában véve mindenen csak gúnyolódik:

— Amikor kicsi voltam, a kegyelmes grófnő, a drága Aljexéjevna Tatjána azt parancsolta nekem: „Kovácsnak kell lenned", rövid idő mulva pedig így utasított: „Segíts a kertésznek!" No jól van: tudom én azt, — amit a paraszt tesz, így se jó, amúgy se jó! Máskor aztán így szólt hozzám: „Legjobb lesz, Petruska, ha halásznak mégy!" Nekem aztán egészen mindegy

volt, — ha hal, hát legyen hal... Csakhogy alig tanultam bele, — hát isten veled hal, végeztünk: máris mehetek a városba, bérkocsis leszek és le kell adnom neki a bér egy részét. Hát, rendben van, kocsis vagyok, — no és aztán? De ekkor már a kegyelmes asszony nem tudott többet változtatni, mert eljött a jobbágyok felszabadítása, — így hát a lovam mellett maradtam; most már az az én grófnőm.

Ez a ló vénecske volt és olyan, mintha fehér létére egyszer valami részeg mázoló mindenféle tarka színnel akarta volna befesteni, — de mintha csak megkezdte volna és nem fejezhette volna be. A lába kifordult, teljes egészében olyan volt, mintha rongyokból varrták volna össze, csontos feje bánatos szemeivel fájdalmasan duzzadt volt, csak éppen hogy hozzánőtt törzséhez, amelyen öreg, elnyűtt bőréből kidagadtak az erek. Pjotr bácsi tisztelettel viseltetett irányában, nem verte és „Tatjánkám"-nak nevezte.

Nagyapa egyszer így szólt hozzá:

— Te miért nevezed ezt az állatot keresztény néven?

— Hogy miért, Vasziljev Vaszilj? Hogy miért drága jó uram? Hiszen ilyen keresztény név nincsen, hogy „Tatjánkám", — csak olyan van, hogy „Tatjána!"

Pjotr bácsi ugyancsak értett a betűhöz, nagyon jól ismerte a Szentírást és folyton vitatkozott nagyapával, hogy melyiküknek a szentje szentebb; versenyeztek abban, hogy melyikük ítéli el szigorúbban a régi nagy bűnösöket; különösen elbántak Absolommal. Néha viláik tisztán nyelvtani jelleget öltöttek, ilyenkor nagyapa így szólt: „bűnök elkövetője, törvény megszegője, igazság megcsúfolója", Pjotr bácsi pedig azt bizonygatta, hogy így kell mondani: „aki a bűnöket elkövette, aki a törvényt megszegte, aki az igazságot megcsúfolta".

— Én máskép mondom és te máskép mondod, — dühödött neki nagyapa, egészen belevörösödött és így kiáltott: — ahogyan te mondod, az hülyeség!

Pjotr bácsi azonban csak pipált, fújta a füstöt majd gúnyosan megkérdezte:

— És vajjon miért jobb úgy, ahogyan te mondod? Mennyivel tetszik az jobban az Úristennek? Az Úristen bizonyára, ami-

kor a te imádságodat hallgatja, azt gondolja: akárhogy is kérsz, — fabatkát sem érsz!

— Aljexej, menj ki! — kiáltott ekkor rám dühösen nagyapa és zöld szeme vadul csillogott.

Pjotr nagyon szerette a tisztaságot és a rendet; amikor az udvaron keresztül ment, egy-egy rúgással mindíg félrelökte a fadarabkákat, a cserepeket, a csontokat — és rúgás közben még szemrehányóan utánuk szólt:

— Felesleges vacak, mit kerülsz az utamba?

Nagyon szeretett beszélni, jóindulatúnak és vidámnak látszott, de néha a vér elfutotta a szemét és ez éppúgy megmeredvedett, mint a halotté. Ilyenkor odabújt valamelyik szögletbe, a félhomályba: görnyedten, komoran és szótlanul akárcsak unokaöccse, a süketnéma.

— Mi van veled Pjotr bácsi?

— Eredj innét, — mondotta ilyenkor tompán, szigorúan.

Utcánk egyik házában egy úriember vett lakást, akinek homlokán daganat látszott és akinek nagyon furcsa szokása volt: ünnepnapokon ott ült az ablaknál és sörétes puskával lődözött a kutyákra, macskákra, tyúkokra, varjakra, de még a járókelőkre is, akik nem tetszettek neki. Egyszer „Ez-már-jó" hátába is sörétet eresztett, — nem lyukasztotta át a bőrkabátot, de néhány darab becsúszott a zsebébe; emlékszem, hogy barátom milyen figyelmesen vizsgálta meg pápaszemén keresztül a szürke sörétdarabokat. Nagyapa rá akarta beszélni, hogy tegyen feljelentést, ő azonban a sörétet a konyha sarkába szórta és így szólt: — Nem érdemes.

Egy másik alkalommal a lövöldöző ember néhány sörétet eresztett nagyapa lábába; nagyapa megdühödött, panaszt tett a bíróságon és gyüjteni kezdte utcánkban a szenvedő feleket, meg a tanukat, de az úriember ekkor egy időre eltűnt.

Azóta, valahányszor az utcában újra lövések csattantak fel, Pjotr bácsi, — ha éppen otthon volt, — nagy sietve ősz fejére húzta kifakult ünnepi sipkáját, amelynek különösen nagy ellenzője volt és gyorsan kiszaladt a kapun. Ott aztán kezét hátul, kabátja alatt összefonva, így a kabát alsó részét kakasfarok módjára felemelve, hasát kidüllesztve, kemény léptekkel járni kezdett

a lövöldöző ember háza előtti járdán; végigment, visszafordult, majd elölről kezdte. Mi valamennyien, az egész ház, ott álltunk a kapuban, az ablak mögül a katonatiszt kékes arca bámult kifelé, fölötte feleségének szőke feje, a Betleng-féle udvarból ugyancsak előjött néhány ember, — csak Ovszjannikovék szürke, halottnak látszó házából nem mutatkozott senki.

Néha Pjotr bácsi eredménytelenül sétált: a vadász úgy látszott — nem tekinti őt lövésre érdemes vadnak, — néha azonban a kétcsövű fegyver egymás után elsült:

— Puff — puff...

Lépteit meg sem gyorsítva, Pjotr bácsi ilyenkor odajött hozzánk és rendkívül elégedetten mondta:

— Csak a kabát szélét súrolta!

Egyszer a sörét a hátába meg a nyakába szaladt; nagyanyó tűvel kaparta ki onnan és így zsörtölődött Pjotr bácsival:

— Minek ingereled ezt a vadembert? Várj csak, még kilövi a szemedet!

— Á, szó sincs róla, Ivanna Akulina, — mondta megvetően Pjotr bácsi. — Nem tud az lőni...

— De minek páváskodol előtte?

— Már minthogy én páváskodom? Egyszerűen kedvem van bosszantani a nagyságos urat...

Majd ránézve a tenyerén fekvő kiszedett sörétre, így szólt:

— Nem tud az lőni! Bezzeg a kegyelmes grófnőnél, Aljexejevna Tatjánánál volt egyszer férji minőségben valaki, — mert hát a férjeit épp úgy váltogatta, mint az inasait, — szóval, mondom, volt egyszer nála egy férj, valami Iljics Mamont nevű katonaember, — no, az aztán tudott lövöldözni! Ez az ember, jó asszony, golyóval lőtt, nem másképpen! Egyszer csak odaállítja az együgyű Ignaskát, jónéhány lépésre, talán negyvenre is és rákötött a jámbornak az övére egy palackot úgy, hogy az ott lóg le a lába között, Ignaska pedig csak szétterpeszti a lábát és röhög butaságában. Iljics Mamont céloz a pisztolyával, — durr! Az üveg szétmegy. Csak éppen egyszer valami darázs megcsíphette Ignaskát, mert megmozdult és a golyó egyenesen a térdébe szaladt, pont a térde kalácsába! Hívták is az orvost, ez aztán rögtön levágta a lábát, — azzal kész! Temetést is rendeztek a lábának...

— És a jámborral mi történt?

— Ej, semmi. Az ilyen ostobának nem kell se láb, se kéz, eléggé jóllakik az a saját butaságával. Hiszen a butát mindenki szereti, a butaság ártalmatlan. Azt mondja a szóbeszéd: akár diák, akár király, — hogyha bolond, bajt nem csinál...

Nagyanyó nem csodálkozott az effajta elbeszéléseken, hiszen ő maga is tucatjával tudott ilyeneket, én azonban kissé furcsának találtam és meg is kérdeztem Pjotrtól:

— Hát az ilyen úr meg is ölheti az embert?

— Miért ne tehetné? Persze, hogy megteheti. Hiszen egymást is ölik az urak. Jött egyszer Aljexejevna Tatjánához egy ulánustiszt, aztán összevesztek Mamonttal, máris pisztoly volt a kezükben, kimentek a parkba és ott aztán, a tó mellett, az ösvényen ez az ulánus durr bele Mamontba, — egyenesen a májába! Mamont ki a temetőbe, — az ulánus a Kaukázusba, — egy-kettő meg is volt az egész! Hát így bánnak el egymással! Hogy aztán a parasztokkal és másokkal hogyan bánnak, — arról jobb nem is beszélni! Manapság aztán már egyáltalán nem sajnálják az embereket, hiszen azok már nincsenek a tulajdonukban, — igen, azelőtt még valahogyan sajnálták, hiszen az ő jószáguk volt az ember!

— No, azért akkoriban sem nagyon sajnálták — mondja nagyanyó.

Pjotr bácsi nem is ellenkezik:

— Igaz, igaz: az ő jószáguk volt ugyan, dehát — olcsó jószág volt az ember...

Énhozzám Pjotr bácsi kedves volt, jobb indulattal beszélgetett velem, mint a felnőttekkel, nem fordította el a szemét, de azért volt benne valami, ami nem tetszett nekem. Amikor kedvenc lekvárával kínálgatta az embereket, az én karéj kenyeremet vastagabban kente meg, a városból pedig gyakran hozott nekem mézeskalácsot, mákossüteményt és mindig komolyan, csendesen szólt hozzám.

— Hát te hogy' fogsz élni, úrfi? Katona lesz belőled, vagy hivatalnok?

— Katona.

— Akkor jó. Manapság már nem nehéz dolog katonának lenni. Papnak lenni sem rossz, csak kiállani kell „Uram iiiirgalmazz!" és minden rendben van. Papnak lenni még könnyebb is, mint katonának, de legkönnyebb dolga mégis a halásznak van; őneki egyáltalán nem kell tanulni semmit, — magától jön a munkája!...

Mulatságosan tudta leírni, hogy hogyan sereglenek a halak a csalétek köré és hogyan ficánkolnak, amikor horogra kerülnek a cigányhalak, a sügérek, meg a pontyok.

— Látod, te mérges vagy, ha nagyapád elnadrágol — szokta mondogatni vigasztalóan. — Ezért aztán, kis úrfi, egyáltalán nem kell haragudni, ezt a verést azért kapod, hogy tanuljál, — gyerekverés az ilyen! Már engem az én úrnőm, Aljexejevna Tatjána, alaposan elvert! Volt neki ebből a célból egy külön embere, Krisztofornak hívták, nagy mester volt a maga dolgában, annyira, hogy a szomszédok a többi uradalmakból kölcsön is kérték a kegyelmes grófnőtől: engedje át nagyméltóságú Aljexejevna Tatjána ezt a Krisztofort, hogy verje el nálam is a jobbágyokat! És ő át is engedte.

Minden ellenérzés nélkül, nagy részletességgel mesélte el, hogy a grófnő hogyan ült fehér selyemruhájában és kék fátyolában az oszlopos tornácon a piros karszékben és Krisztofor hogyan korbácsolta előtte végig az asszonyokat és a férfiakat.

— Igen, kis úrfi, ez a Krisztofor Rjazanból való volt, cigány származású, vagy talán ukrán, a bajsza a füléig ért, a pofája pedig kék volt, a szakállát borotválta. Valójában nem is volt olyan buta, mint amilyennek tette magát, nehogy túlsokat kérdezzenek tőle. Megtette, hogy a konyhában vizet töltött egy csészébe, aztán fogott egy legyet vagy egy svábbogarat vagy valami más férget és egy pálcikával a víz alá nyomkodta, fullasztgatta sokáig...

Az ilyen és hasonló elbeszélések már jól ismertek voltak számomra, sok ilyet hallottam nagyanyó és nagyapó ajkáról. Akármilyen különbözőek is voltak, mégis valami furcsa hasonlatosság volt köztük: mindegyikben embereket kínoztak, gyötörtek, üldöztek. Én gyűlöltem az ilyen elbeszéléseket, hallgatni sem bírtam azokat és kértem a kocsist:

— Valami mást mesélj!

Minden ráncát összehúzta a szája körül, majd felrántotta azokat a szeméig és beleegyezett:

— Jól van hát te telhetetlen, legyen valami más. Hát volt egyszer nálunk egy szakács...

— Ki az a nálunk?

— Az Aljexejevna Tatjána grófnál.

— Miért mondod azt, hogy grófnál? Hiszen nem volt férfi!

Hamiskásan elmosolyodott.

— Hát persze, asszony volt, csak éppen — bajszocskája volt neki, kis fekete bajszocskája, merthát a fekete németek közül való volt vagyis holmi arab származású. Egyszóval, ott volt ez a szakács: no, kis úrfi, ez aztán mulatságos história lesz...

A mulatságos história azzal végződött, hogy a szakács egyszer elrontotta a halpástétomot és kényszerítették, hogy az egészet ő maga egye meg egyszerre; meg is ette és belebetegedett.

Mérges lettem:

— Ez aztán egyáltalán nem mulatságos!

— Hát mi a mulatságos? Tessék, mondjál te ilyent!

— Én nem tudok...

— Akkor hallgass!

És újra kezdte undok pókhálóinak szövögetését.

Ünnepnapokon néha látogatóba jött két unokatestvérem: Mihaílék bánatos és lusta Szasája, valamint Jákovék pedáns és mindent jobban tudó Szasája. Egy ízben, amikor hármasban mászkáltunk az épületek tetején, a Betlengék udvarán megpillantottunk egy úriembert zöld prémes kabátban; a fal melletti farakáson ült és a kutyakölykökkel játszott; apró, kopasz, sárga feje fedetlen volt. Egyik unokatestvérem azt ajánlotta, hogy lopjuk el az egyik kutyakölyköt és azonnal remek tervet eszelt ki a lopás végrehajtására: azt, hogy ők ketten kimennek az utcára a Betlengék kapuja elé, én ráijesztek az úriemberre és amikor ő ijedtében kiszalad, azok ketten majd befutnak az udvarra és elcsípik a kutyakölyköt.

— És hogyan ijesszem meg?

Az egyik unokatestvérem ezt javasolta:

— Köpj le a kopasz fejére!

Vajjon nagy bűn-e valakinek a fejére köpni? Sokszor hal-

lottam és magam is láttam, hogy még sokkal rosszabbul is elbánnak az emberekkel, ezért hát becsületesen teljesítettem a vállalt feladatot.

Nagy kiabálás és botrány lett belőle, a Betleng-házból egész sereg férfi és nő jött át hozzánk az udvarra, élükön egy fiatal, jóarcú katonatiszt és minthogy unokatestvéreim a bűncselekmény pillanatában békésen sétálgattak az utcán, mintha semmit sem tudnának gonosz elhatározásomról, — nagyapa egyedül csak engem nadrágolt el, ezzel kellő elégtételt adva a Betleng-féle ház minden lakójának.

Mikor aztán én kékre-zöldre verve ott feküdtem a konyhában, a padkán, bejött hozzám az ünnepi ruhába öltözött, jókedvű Pjotr bácsi.

— Ezt aztán jól kigondoltad, kis úrfi! — suttogta. — Úgy is kell neki, a vén kecskének, úgy kell neki, köpj csak rá valamennyire! Még jobb lenne kővel beverni a fejét!

Magam előtt láttam az úriember kerek, szőrtelen, gyerekes arcát, eszembe jutott, hogy milyen halkan és panaszosan jajdult fel, akár csak egy kutyakölyök, apró kezével megtörülve kopasz fejét — és egyszeriben kimondhatatlanul szégyeltem magam és gyűlöltem unokatestvéreimet, de aztán megint mindezt elfelejtettem, amikor rápillantottam a kocsis szíj-szerű arcára: az épp olyan ijesztően és undorítóan remegett, mint a nagyapámé olyankor, amikor vert engem.

— Eredj innét! — kiáltottam és kézzel-lábbal eltaszítottam magamtól Pjotrt.

Felvihogott, rámkacsintott és eltakarodott a padkától.

Ettől az időtől kezdve nem volt már semmi kedvem vele beszélgetni, menekültem előle és ugyanakkor gyanakvóan kezdtem követni, mintha valami gyanús dolgot várnék tőle.

Röviddel az úriemberrel történt eset után még egy másik következett be. Már régóta foglalkoztatott engem az Ovszjannikovék csendes háza és azt hittem, hogy ebben a szürke épületben olyan különös és rejtélyes élet folyik, mint a mesékben.

A Betleng-házban hangos és vidám élet zajlott, volt ott több nagyon szép úrinő, ezekhez katonatisztek, diákok jártak, sok nevetés hangzott onnét, kiabáltak, daloltak és muzsikáltak. Már

maga a ház külseje is derüs volt, az ablaküvegek fényesen ragyogtak, mögöttük pedig a virágok zöldje különösen rikítónak látszott. Nagyapa nem szerette ezt a házat.

— Eretnekek, istentagadók — állapította meg a ház valamennyi lakójáról, a nőket pedig nagyon csúnya szóval illette, amelynek értelmét egyszer Pjotr bácsi nekem is megmagyarázta, visszatetsző, rosszindulatú módon.

Az Ovszjannikovék komoly, hallgatag háza nagyapában tiszteletet keltett.

Ez az egyemeletes, de mégis magas ház belenyúlt az udvarba, amely pázsitos, tiszta és mindig üres volt, középen kúttal, amely fölé két oszlopon nyugvó tető nyúlt. A ház olyan volt, mintha elfordulna az utcától, mintha elrejtőzne előle. Három ablaka keskeny volt és boltozatos, magasan a föld színe felett, homályos üvegjén szivárvány színeiben csillogott a nap fénye. A kapu másik oldala felől a hombár látszott: egészen olyan volt, mint a hombokzat, mint maga a ház; ugyancsak három ablaka volt, de vakablakok: a szürke falra kereteket erősítettek és ezekbe rajzolták kele fehér alapra a rácsozatot. Ezek a vakablakok kellemetlen látványt nyujtottak: a hombár megint csak arra utalt, hogy ez a ház el szeretne bújni, észrevétlenül szeretne maradni. Volt az egész uradalomban valami csendes sértődöttség vagy inkább valami csendes gőg, ez látszott üres istállóin és pajtáin, amelyeket hatalmas kapuk őriztek, de amelyek ugyancsak mindig néptelenek voltak.

Néha keresztülment az udvaron egy bicegő, szikár öregember, akinek nem volt szakálla, de fehér bajsza meredezett olyan hegyes szőrökkel, mint a tű. Néha pedig egy másik öregember, akinek pofaszakálla és görbe orra volt, szürke, hosszúfejű lovat vezetett elő az istállóból; ez a keskenymellű, karcsúlábú állat, amikor végighaladt az udvaron, köröskörül minden irányban hajbókolt, akár csak egy alázatos apáca. A sánta ember hangosan megpaskolta tenyerével, füttyentett neki, majd nagyot sóhajtott, — erre a lovat visszavezették a sötét istálló rejtekébe. Nekem ilyenkor az volt az érzésem, hogy ez az öregember szeretné elhagyni a házát, de mintegy bűvös erőtől megkötve, képtelen erre.

Az udvaron csaknem minden nap déltől estéig három kisfiú játszadozott; mindhárman egyforma ruhát viseltek: szürke kiskabátot és nadrágot, sapkájuk is egyforma volt. Kerek képűek, szürke szeműek voltak és annyira hasonlítottak egymásra, hogy én csak magasságuk szerint tudtam őket megkülönböztetni.

A sövény résén keresztül figyeltem őket, ők engem nem láttak meg, pedig szerettem volna, hogy észrevegyenek. Tetszett nekem, hogy milyen jól, milyen vidáman és barátságosan játszanak előttem ismeretlen játékokat, tetszett nekem a ruhájuk is és az, hogy milyen szeretettel gondoskodnak egymásról, — különösen, ami az idősebbeknek az öccsük irányában való viselkedését illeti, aki mulatságos és bátor apróságnak látszott. Ha ez elesett, a másik kettő kinevette, mint ahogy általában nevetni szoktak az orrabukott embereken, de nevetésük nem volt kárörvendő és azonnal segítettek neki felkelni; ha pedig bepiszkította kezét vagy térdét, amazok saját ujjukkal tisztították meg a bőrét, — nadrágját pedig lapulevelekkel, zsebkendővel; a középső kisfiú ilyenkor jóindulatúan mondotta:

— Juj, de üdetlen!...

Ezek sohasem veszekedtek egymással, nem csapták be egymást, mindhárman nagyon ügyesek, erősek és kitartóak voltak.

Egyszer aztán felmásztam az egyik fára és fütyültem nekik, — ők azonnal megálltak abban a helyben, ahol füttyöm érte őket, majd sietség nélkül egymáshoz léptek és folyton csak reám tekintve, halkan tanácskozni kezdtek. Én azt hittem, hogy mindjárt elkezdenek engem kövekkel dobálni, ezért leereszkedtem a földre és köveket gyüjtöttem a zsebembe meg az ingem alá, majd újra felmásztam a fára; ők azonban ekkor már tőlem távol játszottak, az udvarnak egy előlem eltakart sarkában, — egészen megfeledkeztek rólam. Ez bizony szomorú volt, de azért mégsem akartam én magam elkezdeni a háborúskodást. Nemsokára valaki az ablak kis tábláján keresztül kikiáltott feléjük:

— Gyerekek, — mars be a házba!

Sietség nélkül és alázatosan bevonultak, akárcsak a libák.

Sokszor ültem ott a fa tetején, a sövény mögött, várva, hogy egyszercsak maguk közé hívnak játszani, — ők azonban nem hívtak. Gondolatban ott játszottam velük és nem egyszer már

odáig mentem, hogy rájuk kiáltottam, harsányan nevettem felé-jük; ilyenkor ők mind a hárman felém néztek, halkan mondottak egymásnak valamit, én pedig megzavarodva, leereszkedtem a földre.

Egyszer bujócskát kezdtek játszani és a keresés sora elsőnek a középső fiúra került, ez odaállt a hombár mögötti sarokba és amint állt, becsületesen eltakarta kezével a szemét, meg sem mozdult, testvérei pedig elfutottak, hogy elbujjanak. Az idősebbik gyorsan és ügyesen egy széles szánkótalp alá bújt, amely a hombár eresze alatt állt. A kisebbik pedig, nem tudván hirtelen tájékozódni, mulatságos módon szaladgálni kezdett a kút körül és fogalma sem volt, hogy hová bújhat.

— Egy, — kiáltott a legidősebbik, — kettő...

A kicsi felugrott a kút szélére, megragadta a kötelet, lábát belelógatta az üres vödörbe, a vödör pedig tompán odaverődve a kút falához, eltűnt.

Én elszörnyedtem, látva, hogy milyen gyorsan és zajtalanul forog a jól megkent kerék és azonnal megértettem, hogy mi következhet be, leugrottam hozzájuk az udvarba és azt kiabáltam:

— Beleesett a kútba!...

A középső kisfiú velem egyidőben érkezett futva a kúthoz, megkapaszkodott a kötélben, felfelé próbálta húzni, aminek folytán keze felhorzsolódott, énnekem azonban már sikerült megragadni a kötelet és ekkorra odaérkezett a legidősebbik is, hogy segítsen nekem felhúzni a vödröt. Így szólt:

— Lassan, lassan, kérlek!...

Gyorsan felhúztuk a kicsit, aki ugyancsak meg volt rémülve; jobbkezének ujjairól vér csöpögött, arca ugyancsak erősen összezúzódott. Övig nedves lett, halálsápadt volt, de azért mosolygott és remegve, szemét tágra nyitva mondotta:

— Hogyan, hoooogyan eshettem...

— Ejvesztetted az etyedet, te üdetlen — mondotta a középső, majd átölelte, zsebkendőjével letörölte arcáról a vért, a legidősebb pedig elkomorodva mondotta:

— Gyerünk be, most már mindegy, ugyis észreveszik...

— Most meg fognak verni titeket? — kérdeztem én.

Bólintott, majd kezét nyujtva mondotta:

— Igazán nagyon gyorsan ideszaladtál!

E dícséret feletti örömömben még arról is megfeledkeztem, hogy megszorítsam a kezét, ő pedig megint a középső testvéréhez fordult:

— Gyerünk, még meg talál hülni! Majd azt mondjuk, hogy elesett, — a kutat nem kell említeni!

— Persze, hogy nem kell, — egyezett bele a legkisebbik, még mindig reszketve. — Pocsolyába estem, úgy-e?

Elmentek.

Mindez olyan gyorsan játszódott le, hogy amikor felpillantottam az ágra, melyről az udvarba ugrottam, — az még mindig lengett, egy-egy sárga levelet hullatva.

A testvérek vagy egy hétig nem jöttek ki az udvarra, azután azonban még élénkebbeknek látszottak, mint azelőtt; amikor pedig a legidősebbik megpillantott engem a fán, kedvesen kiáltotta felém:

— Gyere hozzánk!

A hombár eresze alá húzódtunk, egy ott álló ócska szánkótalphoz és alaposan megnézve egymást, hosszasan beszélgettünk.

— Megvertek titeket? — kérdeztem.

— Bizony kaptunk — felelte a legidősebbik.

Nehezen tudtam elhinni és nagyon felháborítónak találtam, hogy ezeket a kisfiúkat épp úgy ütik, mint engem.

— Miért szoktál te madarakat fogni? — kérdezte a legkisebbik.

— Mert nagyon szépen énekelnek.

— Inkább ne fogd meg őket, hadd repüljenek, amerre akarnak...

— Rendben van, többé nem teszem!

— De azért még egyet fogjál csak meg és add nekem.

— Neked? Milyent adjak?

— Egy nagyon jókedvűt. Kalitkában.

— Szóval egy csízt akarsz.

— A matyka majd megetyi — mondotta a középső. — És a papa sem engedné.

Ezt a legidősebbik is megerősítette:

— Nem engedné...

— Hát anyátok van-e?

— Nincs — mondotta a legidősebbik, a középső azonban helyesbítette bátyja szavát:

— De van, csak nem a mienk, másik. A mienk már nincs, meghalt.

— Ha másik van, akkor azt mostohának hívják — mondottam én, a legidősebbik pedig bólintott:

— Igen.

Mind a hárman elgondolkoztak, elnémultak.

Nagyanyó elbeszéléseiből tudtam, hogy mi az a mostoha és ezért nagyon is megértettem elnémulásukat. Ott ültek szorosan egymás mellett és annyira hasonlítottak egymáshoz, mint a kis cirkék; nekem pedig eszembe jutott, hogy a gonosz mostohák fondorlattal szokták elfoglalni az édesanya helyét és vigasztalni kezdtem a három testvért:

— Visszajön még az édesanyátok, ne féljetek!

A legidősebbik vállat vont:

— Ha egyszer meghalt? Ilyen nem létezik...

— Nem létezik? Uramisten, hányszor, de hányszor támadtak már fel halottak, még olyanok is, akiket apró darabokra vágtak, ha behintették őket az élet vizével — és hányszor előfordult már, hogy a halál nem is volt valódi, nem is Isten küldte, hanem csak a boszorkányok vagy a varázslók!

Izgatottan mesélni kezdtem nekik nagyanyó történeteiből. Az idősebbik egyre csak mosolygott és halkan mondotta:

— Ilyent mi is tudunk, de ez csak mese...

Testvérei némán hallgattak, a kicsi keményen összeszorította ajkát és felfújta magát, a középső pedig térdére könyökölt, — közel hajolt hozzám és közben testvérét átölelte, karját nyaka köré fonva.

Már erősen esteledett, a háztetők fölött vörös felhők csüngtek, amikor egyszerre ott állt előttünk a fehérbajszos öregember, hosszú, sötétbarna kabátban, amely olyan volt, mint a papoké; fején borzas szőrmekucsmát viselt.

— Hát ez kicsoda? — kérdezte, ujjával reám mutatva.

A legidősebb kisfiú felkelt és fejével nagyapa háza felé intett:

— Odavaló...

— Ki hívta ide?

A három kisfiú egyszerre és hallgatagon kimászott a szánkótalpból és bement a házba, megint csak alázatos libákra emlékeztetve engem.

Az öregember keményen megragadta vállamat és átvezetett az udvaron a kapuhoz; úgy féltem tőle, hogy szinte sírva fakadtam, ő azonban olyan széles és gyors léptekkel haladt, hogy még sírni sem volt időm és máris az utcán találtam magam, ő pedig, megállva az ajtóban, ujjával megfenyegetett és így szólt:

— Többé ne merészelj hozzánk jönni!

Elöntött a méreg:

— Sohse jövök hozzád, te vén gazember!

Hosszú kezével megint nyakoncsípett és a járdához vezetett, közben, mintha kalapáccsal ütné a fejemet, úgy kérdezte:

— Otthon van a nagyapád?

Nagy bánatomra nagyapa valóban otthon volt; a haragvó öregember előtt hajbókolva, szakállát simogatva állt és belenézve a komor, bogyószerűen kerek szemébe, ezt mondotta:

— Az anyja nincs idehaza, én pedig nagyon elfoglalt ember vagyok, nincs aki vigyázna rá, — bocsásson meg, ezredes úr!

Az ezredes az egész házat feleharsogta, majd olyan mereven, mint egy cölöp, megfordult és eltávozott, — engem pedig nemsokára már ki is dobtak az udvarra, Pjotr bácsi szekeréhez.

— Megint rossz fát tettél a tűzre, kis úrfi — kérdezte ez miközben lovát befogta. — Miért vertek meg?

Amikor elmeséltem neki az okot, megdühödött és úgy szíszegte:

— Hát te miért kezdtél azokkal barátkozni? Ezek amolyan úrigyerekek, kígyófajzat; látod, mit kaptál miattuk! Most aztán te magad add meg nekik, amit megérdemelnek!

Sokáig szíszegett még; haragos uszítása eleinte lelkes visszhangra talált bennem, — azonban szíjszerű arca egyre visszataszítóbb lett és eszembe jutott, hogy azokat a kisfiúkat most

ugyancsak megverik és hogy ők semmit nem követtek el ellenem.

— Megverni őket nem fogom, mert ők jók és amit te mondasz, az hazugság — mondottam.

Ő rám tekintett és hirtelen felkiáltott:

— Takarodj a szekeremről!

— Te egy vén hülye vagy! — kiáltottam és leugrottam a földre.

Kergetni kezdett az udvaron keresztül, de nem tudott utolérni, csak futott és magából kikelve ordítozott:

— Én hülye vagyok? Én hazudok? Majd adok én neked...

Nagyanyó kijött a konyha küszöbére, én hozzá futottam, mire Pjotr bácsi rögtön panaszkodni kezdett rám:

— Az egész életemet megkeseríti ez a kölyök! Ötször olyan idős vagyok, mint ő és mégis az anyámat szidja és hazudozik...

Valahányszor így a szemembe hazudtak, mindig elképedtem és szóhoz sem jutottam a csodálkozástól; ezúttal is elállt a szavam, nagyanyó azonban keményen mondotta:

— No ez már, Pjotr, bizonyára hazugság! — Csúnya szitkokat ez a gyerek nem mondhatott neked!

Nagyapa a kocsisnak adott volna igazat.

Ettől a naptól kezdve hallgatólagos, gyűlölködő háborúskodás kezdődött kettőnk között: Pjotr azon volt, hogy mintegy véletlenül fellökjön engem, megüssön a gyeplővel, aztán a madaraimat kiengedte, máskor a macskának adta. Minden alkalmat megragadott, hogy panaszkodjon rám nagyapánál, mindig hazudott neki valamit és nekem egyre inkább úgy tűnt, hogy ő éppen olyan kicsi fiú mint én vagyok, csak öregembernek öltözött. Én kifűztem a bocskorát, titokban összecsomóztam vagy meglazítottam a cipőfűzőjét, úgy, hogy az elszakadt, amikor Pjotr fel akarta húzni a cipőt; egyszer borsot szórtam a kucsmájába, amitől egy álló órán keresztül prüszkölt, — általában erőmtől és ravaszságomtól telhetően azon voltam, hogy semmiben se maradjak adósa. Ünnepeken egész nap dühösen járt a nyomomban és nem egyszer sikerült is valami tilos dolgon rajtakapnia; például az úri-

gyerekekkel való találkozásokon, — ilyenkor azonnal sietett beárulni nagyapánál.

Az úrigyerekekkel való ismeretségem folytatódott és egyre örvendetesebbé vált számomra. A keskeny közben, amely nagyapa házának fala és az Ovszjannikovék sövénye között húzódott, egy szilfa, egy hársfa és egy sűrű oleanderbokor nőtt; emögött a bokor mögött a sövényben félkör alakú rést vágtam, ahová a testvérek egymásután vagy akár kettesével is oda-oda jöttek és mi halkan beszélgettünk, guggolva, vagy térdenállva. Egyikük mindig figyelt, nehogy az ezredes tettenérjen bennünket.

Meséltek nekem szomorú életükről és ezen nagyon elbúsultam; arról is beszéltek, hogy hogyan élnek az általam elfogott madarak, beszéltek mindenféle gyerekdologról, de soha egy szót sem a mostohájukról, vagy az apjukról, — legalább is ma már semmi ilyenre nem emlékszem. Még gyakrabban ők kértek meg engem, hogy mondjak nekik mesét, mire én lelkiismeretesen elismételtem nekik nagyanyó történeteit, ha pedig elfelejtettem volna valamit, akkor megkértem őket, hogy várjanak, én pedig elszaladtam nagyanyóhoz és megkérdeztem tőle az elfelejtett részt. Ennek ő mindig nagyon örült.

Sokat meséltem nekik nagyanyóról, a legidősebbik egyszer nagyot sóhajtva mondotta:

— A nagymamák bizonyára mind nagyon jók, — a miénk is jó volt...

Olyan gyakran és olyan szomorúan mondogatta, hogy „volt", „voltak", „azelőtt", mintha már száz év óta élne a földön és nem tizenegy év óta. Emlékszem: tenyere keskeny volt, ujjai hosszúak és vékonyak, egészbenvéve karcsúnak, törékenynek látszott, szeme nagyon világos és szelíd volt, mint a templomi örökmécsesek fénye. Testvérei is nagyon barátságosak voltak és ugyancsak a mélységes bizalom érzését keltették fel bennem, — mindig szerettem volna olyasmit tenni, ami nekik jól esik, — de legjobban mégis a legidősebbik tetszett nekem.

Beszélgetéseinkbe elmerülve, gyakran nem vettem észre, hogy Pjotr bácsi megjelent és egyszerre csak rikácsoló kiáltással rebbentett szét bennünket:

— Már megint?!

Észrevettem, hogy egyre inkább megismétlődnek nála csúnya merevgörcs rohamai; azt is megtanultam, hogyan találhatom ki előre, — milyen hangulatban tér haza a munkájából: rendszerint sietség nélkül nyitotta fel a kaput, az ereszték hosszasan, lustán csikorgott, — ha azonban a kocsis rosszkedvű volt, az ereszlékek kurtán csikordultak, mintha fájdalmukban feljajdulnának.

Unokaöccse, a süketnéma, falura ment, hogy megnősüljön; Pjotr egyedül élt az istálló feletti alacsony szobácskában, amelynek szűk ablaka volt és amelyet megtöltött a kellemetlen bőr-, kátrány-, izzadság- és dohányszag; emiatt a szag miatt soha nem léptem át szobájának küszöbét. Mostanában úgy aludt, hogy nem oltotta el a lámpát, ami nagyon nem tetszett nagyapának.

— Nézd, még ránk gyújtod a házat, Pjotr!

— Szó sincs róla, légy nyugodt! Én éjszakára a mécsest mindig egy vizes csészébe állítom, — felelte és félrenézett.

Ebben az időben Pjotr általában már nem igen nézett az emberek szemébe és régóta leszokott arról is, hogy résztvegyen nagyanyó esti összejövetelein; már nem kínálgatta lekvárját, arca kiszáradt, ráncai mélyebbek lettek és bizonytalan léptekkel járt, lábát maga után húzva, mintha beteg lenne.

Egyszer aztán egy hétköznap, amikor reggel nagyapával az udvaron az éjszaka sűrűn hullott havat takarítottuk, — a kis ajtó sarka hirtelen nagyot csikordult, de valami szokatlan hangon — és az udvaron megjelent egy rendőr, hátával belökte az ajtót, majd vastag, szürke ujjával intett nagyapának. Amikor nagyapa hozzálépett, a rendőr egészen közel tolta hozzá nagyorrú képét és szinte megérintve nagyapa homlokát, halkan mondani kezdett neki valamit, mire nagyapa sietősen felelte:

— Itt? Mikor? Az Istenért...

Majd hirtelen, furcsán felugorva, így kiáltott:

— Uram segíts, csak nem?

— Halkabban, — mondotta szigorúan a rendőr

Nagyapa körülnézett és megpillantott engem.

— Fogd a lapátot és eredj haza!

Én elbújtam a szegletben, ők pedig felmentek a kocsis szobá-

jába, a rendőr lehúzta jobbkezéről a kesztyűjét és azt baltenyerével veregetve, mondta:

— Nem buta ember ez: a lovat elhagyta, de ő maga elbújt valahová...

Beszaladtam a konyhába, hogy beszámoljak nagyanyónak mindarról, amit láttam és hallottam; ő éppen kenyérésztát dagasztott a teknőben, meg-megrázva lisztes fejét; amikor engem végighallgatott, nyugodtan így szólt:

— Úgy látszik, lopott valamit... Te csak menj játszani; nem a te dolgod!

Amikor ismét kiszaladtam az udvarra, nagyapa a kisajtónál állt, sapkáját kezében tartotta és égre fordított szemmel vetette magára a keresztet. Arca haragos volt, egész teste összehúzódott, csak a lába reszketett.

— Megmondtam: eredj be a házba! — kiáltott rám, nagyot dobbantva.

És ő is bejött énutánam; mikor pedig a konyhába lépett, így kiáltott:

— Gyere csak ide, anyus!

Bementek a szomszédos szobába, ott sokáig suttogtak, és amikor nagyanyó újra kijött a konyhába, előttem már világos volt, hogy valami rettenetes dolog történhetett.

— Mitől ijedtél úgy meg, nagyanyó?

— Hallgass, te! — felelte ő halkan.

A házban egész napon át kellemetlen, ijedt hangulat uralkodott; nagyapa és nagyanyó félő szemmel tekintve körül, halkan és kevéssé érthetően beszéltek egymással, kurta szavakat használtak, amelyek még jobban felfokozták a rémült hangulatot.

— Anyus, te csak gyújtsd meg mindenütt a mécsoseket, — parancsolta nagyapa, köhécselve.

Kelletlenül, sietősen ebédeltek, mintha tartanának valamitől; nagyapa fáradtan fújta fel arcát, krákogott és úgy mormolta:

— Hatalmas az ördög az emberrel szemben! Lám, ez milyen jámbor volt, mintha sekrestyés lenne, és most — ugy-e?

Nagyanyó felsóhajtott.

Kellemetlenül sokáig tartott ez az ezüstös, zavaros téli nap,

a házban pedig egyre nyugtalanabb, egyre nehezebb lett a hangulat.

Még este előtt újra rendőr jött, most már egy másik, egy vöröshajú, kövér: ott ült a konyhában a padkán, még el is bóbiskolt, előre, meg előre dűlve, amikor pedig nagyanyó megkérdezte:

— És hogyan jöttek erre rá? — ő azonnal mély hangon felelte:

— Minálunk mindenre rájönnek, legyen nyugodt!

Pontosan emlékszem: ott ült az ablaknál és lehelletével egy ócska krajcárt melengetett, amellyel az ablakot bevonó jégre akarta rávésni a sárkányölő Szent György képét.

Hirtelen nagy lárma hallatszott a folyosóról, az ajtó szélesen kitárult és a küszöbről Petrovna fülsiketítően kiabálta:

— Nézzétek csak meg, mi történt a házatok mögött!

Mikor a rendőrt megpillantotta, azonnal visszahúzódott a folyosóra, a rendőr azonban elkapta a szoknyáját és ő maga is ijedten ordítozni kezdett:

— Megállj, — hát te ki vagy? És mit kell megnézni?

Az asszonyság elbotlott a küszöbön, térdre esett és könnybe fuló szavakkal kiáltozni kezdett:

— Megyek, hogy megfejjem a teheneket, hát látom, hogy a Kasirinék kertjében valami csizma-féle fekszik!

Erre aztán nagyapa kezdett dühösen, lábával toppantva kiáltozni:

— Hazudsz, te ostoba! Nem láthattál te semmit a mi kertünkben, mert magas a sövény és nincs rajta rés, hazudsz! Nincs minálunk semmi!

— Magasságos egek! — üvöltötte Petrovna, egyik kezét kinyújtva feléje, a másikkal pedig a saját fejét fogva. — Hogy mondhatja, hogy én hazudok! Amint megyek, látom, hogy lábnyomok vezetnek a maguk sövényéhez, a hó pedig szét van taposva egy helyen, aztán meg benézek a sövényen és látom, hogy ott fekszik ő...

— Kicsoda?

Ez a kiáltás rettentő sokáig hangzott és semmit sem lehetett megtudni belőle; egyszerre azonban valamennyien, mintha most térnének észre, egymást lökdösve igyekeztek kifelé a konyhából

és szaladtak kifelé a kertbe, — ott, a gödörben, hóval puhán befedve, feküdt Pjotr bácsi, hátával egy üszkös gerendához dülve, fejét mélyen lehajtva keblére. Jobbfüle mögött mély nyílás tátongott, — olyan vörös volt, mint egy tátott száj; ebből mint a fogak, elkékült húsdarabok meredeztek elő; én a borzalomtól elfedtem szememet, csak pilláimon keresztül láttam Pjotr térdéből kiállni a jól ismert kést, mellette pedig jobbkezének meggörbült fekete ujjait; balkezét messze lökte magától és az mélyen a hóba ért. A hó a kocsis teste alatt megolvadt, a kicsiny test mélyen belesüppedt a puha, csillogó porba és még inkább gyermeknek látszott. Jobbja felől a hóban különös alakzat vöröslött; olyan volt, mint egy madár, — balfelől pedig a hó teljesen érintetlen volt, síma és vakítóan fehér. Alázatosan előrebukott feje állával támaszkodott a mellének, összenyomva a sűrű, göndör szakállt, mezítelen keblén az alvadt vér vörös patakjai között nagy rézkereszt feküdt. A hangzavartól nagyon szédült a fejem; Petrovna szakadatlanul ordítozott, ordított a rendőr is, amint elküldte Valjejt valami megbízással, nagyapa pedig így kiabált:

— Ne tapossátok el a lábnyomokat!

Hirtelen azonban elkomorodott és lába elé tekintve hangosan, keményen mondotta a rendőrnek:

— Ne kiabálj össze-vissza, bajtárs! Ez itt Isten műve, Isten ítélete, hagyd a magad piszkos dolgait, — ej, te!

Egyszerre valamennyien elhallgattak, mind a megboldogultra meredtek, sóhajtoztak és vetették magukra a keresztet.

Az udvarról beszaladt a kertbe néhány ember, át is másztak Petrovna felől a sövényen, lehuppantak, morogtak, de mégis valahogyan csendesség volt mindaddig, amíg nagyapa körültekintve fel nem kiáltott kétségbeesésében:

— Hé, szomszédok, összetöritek a málnabokraimat, hogy merészelitek?!

Nagyanyó kézenfogott engem és szipogva bevezetett a házba...

— Mit csinált ez? — kérdeztem én; nagyanyó pedig így felelt:

— Hát nem látod?...

Aztán még egész este, belenyúlva a késő éjszakába idegen

emberek nyüzsögtek és kiáltoztak a konyhában és a szomszédos szobában, rendőrök intézkedtek, egy kispap-külsejű férfi valamit írt és közben kérdezősködött, kacsahangon rikácsolva:

— Hogyan? Hogyan? Hogyan?

A konyhában nagyanyó mindenkinek teát kínált, az asztal mögött pedig egy pufók, himlőhelyes, bajuszos ember ült és i . kedt hangon mesélte:

— A valódi nevét tulajdonképpen nem is ismerjük, csak annyit tudunk, hogy Jelatjma vidékéről származik. Az a süketnéma pedig egyáltalán nem süketnéma és mindent beismert. És a harmadik is beismerte a dolgokat, mert van még egy harmadik is. Már nagyon régóta fosztogatják a templomokat, ez volt a főmesterségük . . .

— Ó, Uramisten, — jajdult fel Petrovna egészen kivörösödve és izzadtan.

Én ott feküdtem a kemence tetején, lefelé tekintettem és minden jelenlevőt egészen tömzsinek, duzzadtnak, ijesztőnek láttam . . .

X.

Egy szombati napon, korán reggel kimentem a Petrovna kertjébe stiglicet fogni; sokáig próbálkoztam, mert a pirosmellényű, fontoskodó madarak nem voltak hajlandók besétálni a csapdámba; eltelve saját szépségüktől, gőgösen sétálgattak az ezüstös jégkérgen, rá-rá szálltak a cserjék ágaira, amelyeket sűrűn borított a zúzmara, élő virágok módjára hintáztak és csak úgy szórták maguk körül a hó kékes szikráit. Mindez annyira szép volt, hogy vadászatom sikertelenségét sem éreztem lehangolónak; nem voltam én valami szenvedélyes vadász és maga a tevékenység mindig jobban érdekelt az eredménynél: szerettem nézni, hogyan élnek a madárkák és elgondolkoztam róluk.

Remek dolog egyedül ülni a behavazott rét szélén, figyelni, hogy a jeges nap kristályos csendjében hogyan surrognak a madarak és valahol messze, lassan távolodva, hogyan dalol egy fürge trojka csengetyűje, — az orosz tél bús pacsirtája . . .

A hóban fekve, megborzongtam, éreztem, hogy fülem megmerevedett, gyorsan összeszedtem a csapdát és a kalitkát, átmásztam a sövényen nagyapa kertjébe és hazamentem, — az utcára vezető kapu nyitva volt, egy megtermett paraszt három lovat vezetett kifelé az udvarról; a lovak egy hatalmas, fedett szánkó elé voltak fogva, sűrűn szállt róluk felfelé a pára, a paraszt vidáman fütyült, — nekem megremegett a szívem.

— Kit hozhatott ez ide?

A paraszt felém fordult, végigmért felemelt karja alatt, majd felugrott a bakra és így szólt:

— Egy pópát...

No, ez a dolog nem énrám tartozott; ha pópa jött, az bizonyára valamelyik lakóhoz érkezett.

— Gyerünk, tyúkocskáim, — kiáltotta nagyot fütyentve a paraszt, megrántotta a lovak gyeplőit és egyszerre az egész csendet vidámsággal töltötte meg; a lovak is vígan szaladtak neki a mezőnek, én utánuk néztem, bezártam a kaput, de amikor beléptem az üres konyhába, odabent a szobában egyszerre felcsendült anyám csengő hangja és tisztán kivehető volt a szava:

— No és most? Talán haljak meg?

Le sem vetkőzve, a kalitkát eldobva, beugrottam a folyosóra és éppen nekimentem nagyapának; ő vállamnál fogva megragadott, dühös tekintettel nézett az arcomba és csak nehezen nyelt le valamit, mialatt rekedten mondotta:

— Megjött az anyád, eredj hozzá! Megállj... — Olyat rántott rajtam, hogy alig tudtam megállni a lábamon, majd a szobába vezető ajtóhoz lökött: — Eredj csak, eredj!

Nekitántorodtam az ajtónak, amelyet puha párnázás borított, a kilincset sokáig nem tudtam megtalálni, csak tapogattam hidegtől és felindulástól reszkető kezemmel, — végül aztán csendesen felnyitottam az ajtót és szinte elvakultan megálltam a küszöbön.

— Hát itt van, — mondotta anyám. — Uram Isten, hogy megnőtt! No mi az, nem ismersz meg? Nahát, hogyan öltöztetitek, ez már... És a füle egészen fehér!

— Anyuskám, adj csak gyorsan egy kis libazsírt...

Ott állt a szoba közepén egészen fölém hajolva, cibálta le

rólam a ruhát és úgy forgatott, mint a labdát; nagy testét puha meleg, piros ruha fedte, amely olyan széles volt, mint egy parasztsuba és amelyen nagy fekete gombok húzódtak vállától rézsút egészen az alsó szegélyig. Ilyen ruhát még soha az életben nem láttam.

Az arca kisebbnek tűnt fel előttem, mint amilyen azelőtt volt, kisebb volt és fehérebb, szeme azonban megnőtt, mélyebb lett, a haja pedig aranyszínűbb. Amint engem levetkőztetett, ruhámat a küszöbre dobta, málnaszínű ajka megvetően lefelé görbült, közben pedig felcsendült parancsoló hangja:

— Miért hallgatsz? Nem örülsz? Pfuj, milyen piszkos az inged...

Ezután bedörzsölte a fülemet libazsírral; ez bizony fájdalmas volt, de őbelőle olyan frissítő, édes illat áradt, hogy ez csökkentette a fájdalmamat. Hozzásimultam, mélyen bámultam a szemébe, a felindulástól nem jött szó a számra, az ő beszédén keresztül pedig hallottam nagyanyó csendes, szomorú hangját:

— Rakoncátlan gyerek ez, már egészen szófogadatlan, még nagyapától sem fél... Hej, Varja, Varja...

— Ej, anyuskám, ne siránkozzék, majd csak lesz valahogy!

Anyámhoz hasonlítva köröskörül minden kicsinek, szánalmasnak és avultnak látszott, még saját magamat is olyan öregnek éreztem, mint amilyen nagyapa. Erős térdével magához szorítva, hajamat nehéz, meleg kezével végigsimítva, anyám így szólt:

— Meg kell nyírni. És itt az ideje, hogy iskolába kerüljön. Akarsz tanulni?

— Én már kitanultam.

— No, azért még egy kicsi hátra van. Lássuk csak milyen erős is vagy te?

Meleg, lüktető kacagással játszani kezdett velem.

Bejött nagyapa: szürke volt és merev, szemét vörösség öntötte el; erre anyám egy kézmozdulattal arrébb lökött engem és hangos szóval kérdezte:

— Na mi van, apuskám? Elmenjek a háztól?

Nagyapa megállt az ablaknál, körmével tépdeste a jeget az üvegről, sokáig hallgatott, mialatt köröskörül minden egyszeri-

ben feszült és olyan különös lett, mint az effajta feszültségek pillanataiban mindig lenni szokott, — én csupa szem és csupa fül lettem, mellem furcsán kitágult, mintha nagyot akarnék kiáltani.

— Lexej, eredj ki, — mondotta tompán nagyapa.

— Minek? — kérdezte anyám, ismét magához vonva engem.

— Sehová sem mégy el, megtiltom...

Anyám felkelt és úgy vonult át a szobán mint egy alkonyi felhő, majd megállt nagyapa hátamögött.

— Apuskám, idehallgasson...

Nagyapa hozzáfordult és rákiáltott:

— Hallgass!

— Hát azt, hogy kiabáljon velem, nem tűröm, — mondotta halkan anyám.

Nagyanyó felkelt a pamlagról és ujjával megfenyegette:

— Varvara!

Nagyapa pedig leült a karosszékbe és így dörmögött:

— Megállj csak, hát ki vagyok én? Mi? Ki vagyok én?

Majd váratlanul felordított, valami idegen hangon:

— Gyalázatot hoztál rám, Varka!...

— Menj ki, — parancsolt rám nagyanyó; én kimentem a konyhába, leverten, felmásztam a kemencére és sokáig figyeltem, amint a fal mögött valamennyien egyszerre beszéltek, egymás szavába vágva, majd hallgattak, mintha hirtelen elaludtak volna. Egy gyerekről volt szó, akit anyám hozott a világra és akit valahová kiadott nevelni, de nem lehetett megérteni, hogy nagyapa mi miatt haragszik: azért-e, hogy anyám gyereket szült, anélkül, hogy őt megkérdezte volna, vagy pedig azért, mert nem hozta magával a gyereket?

Később aztán nagyapa bejött a konyhába, egészen zilálttan, kivörösödve és fáradtan, mögötte jött nagyanyó, inge csücskével törölgetve arcáról könnyeit; nagyapa leült a padkára, kezével támaszkodva meg azon, egészen előredülve, reszketve, szürke ajkát harapdálva, nagyanyó pedig térdreereszkedett előtte és csendben, de nagyon melegen mondotta:

— Bocsáss meg neki, apus, Krisztus szent nevére, bocsáss

meg! Különb szánkókkal is félresiklottak már. Talán bizony az uraságoknál meg a kereskedőknél nem esik meg az ilyesmi? Asszony — asszony! Még pedig, nézd, micsoda! Hát boesáss meg neki, hiszen senki sincsen bűn nélkül...

Nagyapa a fal felé fordult, majd arcába nézett és ijesztően elmosolyodva, rekedtesen dörmögte:

— Hát persze, persze! Miért is ne? Ki az, akinek te meg nem bocsátanál, — te mindenkinek megbocsátasz, úgy-e? Ej, ti...

Nagyanyó fölé hajolva, megragadta vállát és rángatni kezdte, közben gyorsan suttogta:

— Te csak ne félj, mert az Úristen úgy sem boesájt meg neki, tudod-e? Majd a sírban, ott utoléri, megbünteti, mi már úgyis életünk végét éljük, nincs már nekünk sem nyugalmunk, sem örömünk és nem is lesz! Emlékezz csak az én szavamra! — Koldusbotra kerülünk mi még, koldusbotra!

Nagyanyó kézenragadta, leült melléje és elmosolyodott.

— Ugyan már, az is baj? Mitől félsz; a koldusbottól? És ha koldusbotra kerülünk? Te majd csak szépen otthon ülsz akkor is, én pedig majd járom a világot, — ne félj, nekem fognak adni, mindig jóllakunk majd! Te csak ne törődj semmivel!

Nagyapa hirtelen elmosolyodott, hátrafordította a nyakát, akárcsak a kecske és nyakonragadta nagyanyót, magához húzta őt, — olyan kicsinek, olyan összenyomorodottnak látszott, amint elcsukló hangon mondotta:

— Ej, ostoba, ostoba és együgyű vagy te, életem utolsó társa! Buta vagy te, nem sajnálsz te semmit, nem is értesz te semmit! Igazán eszedbe juthatna: ha mi ketten, te meg én nem dolgoztunk volna mindig, ha mi nem vétkeztünk volna annyit az ő érdekükben, akkor... No, de legalább most, legalább még egy kicsit...

Erre aztán én is, nem bírván ki tovább, hirtelen könnyekben törtem ki, leugrottam a kemence tetejéről és hozzájuk szaladtam, szinte zokogva egyrészt az örömtől amiatt, hogy most ők is ilyen nagyon-nagyon jólelkűen beszélnek, másrészt a szomorúságtól, amit miattuk éreztem, végül pedig attól, hogy anyám megérkezett és attól, hogy ők egyenjogúan maguk közé fogadtak engem a sí-

rásukban: lám, át is öleltek, magukhoz szorítottak, miközben ömlött a könnyük, nagyapa pedig a fülemhez és szememhez hajolva suttogta nekem:

— Hát te, kis ördögfióka, te is itt vagy! Látod, anyád megérkezett, most már te mindig vele leszel, nagyapádra pedig, erre a vén ördögre, erre a gonoszra, — ezentúl nem is hederítesz, mi? Hát nagyanyóra, aki csak kényeztetett, játszogatott veled — arra se gondolsz már, úgy-e? Ej, ti...

Széttárta karját, mintegy eltávolítva bennünket magától, majd felállt és hangosan, haragosan mondotta:

— Elmegy már mindenki, mindenki elmegy tőlem, rosszra fordult minden... No hívd már be a lányodat, hadd lássuk! Gyerünk, minél előbb...

Nagyanyó kiment a konyhából, nagyapa pedig fejét mélyen lehajtva, a szentképek felé fordulva mondotta:

— Magasságos Úristen, hát látod, most magad láthatod!

És erősen verte mellét öklével, csak úgy döngött; ez nekem nem tetszett, — nekem egyáltalán nem tetszett az a mód, ahogyan ő Istennel beszélt, mindig úgy, mint hogyha dicsekedett volna valamivel.

Anyám bejött, piros ruhája ilt a konyhában még ragyogóbbnak látszott, leült az asztal melletti lócára, nagyapa és nagyanyó melléje ültek, ruhájának széles ujja ráomlott kettőjük vállára, halkan és nagyon komolyan mesélni kezdett valamit, amazok pedig hallgatagon, félbeszakítás nélkül figyelték. Most mindkettőn egyszeriben olyan kicsinyeknek tűntek, hogy úgy látszott, mintha ő lenne az anyjuk.

Az izgalmaktól kifáradva, mélyen elaludtam a fekhelyemen.

Este aztán a két öreg ünnepi ruhába öltözött és elment az istentiszteletre, közben nagyanyó vidáman kacsintott nagyapára, aki felvette céhmesteri ünneplő ruháját, a mosómedve bundát és a széles nadrágot. Nagyanyó anyámhoz fordult és így szólt hozzá:

— Nézd csak, milyen a te édesapád, olyan, mint egy tiszta kis kecskegida!

Anyám boldogan nevetett.

Mikor egyedül maradtam vele a szobában, leült a pamlagra,

maga alá húzta a lábát és tenyerével maga mellé csapva, így szólt:

— Gyere ide hozzám! Nos, milyen az életed, — rossz úgy-e?

— Hogy milyen az életem? Nem tudom.

— Nagyapád szokott verni?

— Most már nem igen.

— Úgy? Csak mesélj el nekem mindent, úgy, amint kívánkozik, — nos?

Nem volt kedvem, hogy nagyapáról meséljek, arról kezdtem beszélni, hogy lám, itt ebben a szobában lakott egy nagyon kedves ember, de senki sem szerette őt és nagyapa felmondta neki a lakást. Szemmel látható volt, hogy ez a história nem tetszett anyámnak; így szólt:

— No és aztán?

Meséltem neki a három kisfiúról, meg arról, hogy az ezredes hogyan kergetett ki engem az udvaráról, — mire anyám erősen magához ölelt.

— Micsoda gazemberek...

Elhallgatott, hunyorogva, a padlóra nézve, bólogatva. Én megkérdeztem:

— Nagyapa miért haragudott rád?

— Mert vétkesnek tart.

— El kellett volna hoznod neki azt a gyereket...

Arrébb húzódott, elkomorodott, ajkát harapdálta, majd felkacagott és magához szorított engem.

— Huh, te szörnyeteg! Jobb lesz, ha erről hallgatsz, hallod? Hallgass és ne is gondolj erre!

Sokáig beszélt még nekem halkan, szigorúan és nem is nagyon érthetően, majd felállt és fel-alá kezdett járkálni, ujjával állát bökdösve és sűrű szemöldökét vonogatva.

Az asztalon faggyúgyertya égett, egyet-egyet pislogott, úgy tükröződött vissza a tükör üresség ében, — zavaros árnyékok táncoltak a földön, a sarokban az ikon előtt ott égett a mécses, a jéggel bevont ablaktáblán a holdfény ezüstje játszott. Anyám körülnézett, mintha keresne valamit a puszta falakon.

— Mikor szoktál lefeküdni?

— Kicsit később

— Egyébként, most aludtál napközben, — jutott eszébe és felsóhajtott. Én megkérdeztem:

— El akarsz menni?

— Ugyan hová? — kiáltotta csodálkozva és felemelve fejemet, hosszasan belenézett arcomba, olyan hosszasan, hogy nekem már könnyek tolultak a szemembe.

— Most miért sírsz?

— Fáj a nyakam.

Pedig a szívem fájt, egyszerre megéreztem, hogy nem fog ő itt élni velünk ebben a házban, — elmegy...

— Egészen olyan leszel, mint az apád volt, — mondotta anyám, lábával félretolva a padlón fekvő gyékényt. — Nagyanyád mesélt neked róla?

— Igen.

— Nagyon szerette Maximot, — nagyon szerette! És Maxim is nagyanyádat...

— Tudom.

Anyám belebámult a gyertyafénybe, összeráncolta a homlokát és eloltotta a gyertyát. Közben így szólt:

— Így jobb!

Igen, így frissebb, tisztább lett minden, a sötét, zavaros árnyak megszűntek táncolni, a padlóra világoskék foltok vetődtek csupán, az ablaküvegen pedig aranyszínű szikrák villogtak.

— És te merre jártál?

Mintha csak valami régen elfelejtett dologra emlékezne, anyám megnevezett néhány várost, közben pedig egyre keringett a szobában, zajtalanul, mint a héjja.

— És honnan szereztél ilyen ruhát?

— Magam varrtam. Én mindent magam készítek magamnak.

Jólesett nekem, hogy ő nem hasonlít senkihez sem, de bántott, hogy olyan keveset beszél és hogy olyankor, ha nem kérdezem, egészen elhallgat.

Azután ismét odaült mellém a pamlagra és ott ültünk ketten szótlanul, szorosan egymáshoz símulva egészen addig, amíg az öregek meg nem jöttek, magukkal hozva a viasz és a tömjén illatát, ünnepélyes csendben és nagyon nyájas hangulatban.

Szertartásosan vacsoráztunk, keveset beszéltünk az asztalnál és azt is nagyon óvatosan, mintha félnénk, hogy megzavarjuk valakinek az álmát.

Anyám hamarosan nagy erélyel tanítani kezdett engem a nem-egyházi ábécére: könyveket vásárolt és ezeknek egyikéből, — az „Édes anyanyelv" című̈ből, — néhány napig tanultam a nem-egyházi betűvetés tudományát, azonban anyám csakhamar azt javasolta, hogy verseket tanuljak meg kívülről, amivel aztán kezdetüket vették kölcsönös keserveink.

A vers így hangzott:

Széles az országút, hosszú az országút,
Igen nagy terület az, ami reá jut.
Kapa nem kapálja, ásó nem fordítja,
Puha a patkónak, sűrű por borítja.

Én ahelyett, hogy „terület", azt olvastam, hogy „kerület", „kapa" helyet azt, hogy „apa" és ahelyett, hogy „por borítja" azt, hogy „bor borítja".

— Ugyan már, gondolkozz egy kicsit, — unszolt anyám, — mi az, hogy „bor borítja"? Te tökéletlen! „Por borítja", érted?

Értettem, értettem, de mégis csak úgy olvastam, hogy „bor borítja", amin magam is csodálkoztam.

Anyám megharagudva, azt mondotta, hogy ostoba és csökönyös vagyok; ezt nagyon rosszul esett hallanom, mert igazán leikiismeretesen igyekeztem eszembe vésni az átkozott verset és gondolatban hibátlanul el is tudtam olvasni, de amikor hangosan mondtam, — biztos volt, hogy elhibázom. Meg is gyűlöltem ezeket a megfoghatatlan sorokat és dühömben szándékosan kezdtem azokat kiforgatni, ügyetlenül közbe-közbe szúrva egy-egy hasonlóhangzású szót; nagyon tudtam élvezni, amikor az így elvarázsolt sorok egyszeriben elveszítették minden értelmüket.

De ez a szórakozás nem adódott ingyen: egy izben, egy jobban sikerült leckeóra után, amikor anyám megkérdezte, hogy tudom-e már végre azt a verset, én legjobb akaratom ellenére így kezdtem dörmögni:

Országút, országút, hozzá fut, odább jut,
Patkónak, mackónak, nagy lónak...

Mire ráeszméltem, már késő volt: anyám kezével az asztalnak támaszkodva, felemelkedett és tagolian kérdezte:

— Hát ez micsoda?

— Nem tudom, — mondottam elképedve.

— De mégis?

— Csak úgy mondtam.

— Mi az, hogy csak úgy?

— Így mulatságos.

— Eredj a sarokba.

— De miért?

Anyám halkan, de fenyegetőleg ismételte:

— A sarokba!

— Melyikbe?

Nem válaszolt, de úgy nézett az arcomba, hogy én végleg nem tudtam, mit tegyek és nem értettem, hogy miről is van szó. A sarokban a szentképek alatt kerek asztal állott, azon egy váza, telve jó illatú száraz fűvel és virággal, a másik sarokban, a szoba előrészében egy láda feküdt, rajta szőnyeg, a hátsó sarkot ágy foglalta el, negyedik sarok pedig — nem volt, mert az ajtófélfa egészen a falig ért.

— Nem tudom, hogy mit akarsz, — mondottam, feladva a reményt, hogy megértsem.

Anyám leült, szót sem szólt, csak homlokát és arcát simogatta, majd megkérdezte:

— Nagyapád soha nem állított téged a sarokba?

— Mikor?

— Egyáltalán, — kiáltott rám, tenyerével az asztalra csapva.

— Nem. Nem emlékszem rá.

— Tudod, hogy ez büntetés — a sarokban állni?

— Nem tudom. Miért büntetés?

Anyám felsóhajtott.

— Phu! Gyere csak ide.

Hozzá léptem és megkérdeztem:

— Miért kiabálsz így velem?

— Miért forgatod ki akaratlan a verset

Amennyire tudtam, megmagyaráztam neki, hogy ilyenkor, ha behúnyom a szememet, pontosan emlékszem a versre, úgy, ahogyan az nyomtatva van, ha azonban hangosan kezdem olvasni, egyszerre más szavak kerülnek elém.

— Nem csapsz be?

Megmondtam neki, hogy nem, de rögtön arra gondoltam: „hátha mégis becsapom?" Majd hirtelen, sietség nélkül, elkezdtem olvasni a verset — teljesen hibátlanul; ettől magam is elámultam és szinte megsemmisültem.

Az volt az érzésem, hogy arcom egyszeriben nagyra dagad, fülem vérrel telik meg és elnehezedik, a fejemben valami kellemetlenül zúg és úgy álltam ott anyám előtt, szégyenben égve, mialatt könnyeimen keresztül láttam, milyen fájdalmasan komorul el az ő arca, hogyan szorul össze ajka és hogyan húzódik fel a szemöldöke.

— Hát ez mi? — kérdezte anyám idegenszerű hangon. — Szóval, mégis becsaptál?

— Nem tudom. Igazán nem akartam ...

— Nehéz eset vagy, — mondotta anyám, fejét lehajtva. — Eredj!

Azt kívánta, hogy egyre több verset tanuljak meg kívülről, az én emlékezetem pedig egyre kevésbbé fogadta be ezeket az egyhangú sorokat és egyre inkább növekedett bennem, egyre gonoszabbá vált az a legyőzhetetlen kívánság, hogy megváltoztassam, kitekerjem a verseket, más szavakat szúrjak beléjük; ez könnyen sikerült nekem, mert a haszontalan szavak hosszú rajokban jelentek meg előttem és gyorsan elfoglalták a tulajdonképpeni, a könyvbeli szavak helyét. Gyakran megtörtént, hogy egy egész verssor láthatatlanná vált számomra és bármilyen becsületesen próbáltam is megjegyezni, egyszerűen eltűnt emlékezetem köréből. Sok keserűséget okozott nekem egy szomorú vers, azt hiszem Vjázemszkij herceg műve:

Már késő este és reggel korán
Hosszú sorban vén, özvegy és árva
Könyörög alamizsnára várva

amiből a harmadik sor teljesen kimaradt:

Batyúkkal vonul el s az utca során

Anyám felháborodva mesélte el nagyapának ezeket a viselt dolgaimat; nagyapa pedig baljóslatuan mondotta:

— Gonoszkodik! Az emlékezőtehetsége kitűnő: az imádságokat jobban tudja, mint én magam. Tetteti magát: jó az ő emlékezete; olyan kemény, mint a kő: ha egyszer belevésték valamit, megmarad az benne! Csak nadrágold el egyszer!

Nagyanyó is ellenem fordult:

— A mesékre, azokra emlékszik, a nótákra is emlékszik, — hát a nóták talán nem versek?

Mindez igaz volt, én bűnösnek is éreztem magam, mihelyt azonban verset próbáltam tanulni, valahonnan egyszeriben előbukkant, előmászott, akár a svábbogár, valami más szó és beleilleszkedett a verssorba.

A mi kapunk be van zárva,
Előtte áll sok vén, árva,
Énekelnek, enni kérnek,
Petrovnához be is térnek,
Amit kaptak, ott eladják,
Árokban isszák a vodkát.

Éjszaka, amikor ott feküdtem nagyanyó mellett az ágyban, unos-untalan ismételgettem neki mindazt, amire a könyvekből emlékeztem és mindazt, amit magam fabrikáltam: néha kacagott is rajtam, de gyakrabban korholt:

— Látod, látod, tudod te, ha akarod! A koldusokat pedig nem kell gúnyolni, az Úristen van velük! Krisztus maga is koldus volt és az összes szentek...

Én meg csak morogtam:

A koldust
Ki nem állhatom,
Nagyapát se' szeretem.

Mindig csak
Azt találgatom:
Mért veri a fenekem?

— Miket beszélsz itt, hogy száradna el a nyelved? — haragudott meg nagyanyó. — Mi lesz, ha nagyapád meghallja ezt a beszédet?

— Csak hallja meg!

— Mindig fölöslegesen bosszantod, haragítod az anyádat! Enélkül is elég sok baja van — mondotta elgondolkozva és jóindulatúan nagyanyó.

— Miért van baja?

— Hallgass, elég volt! Nem érted te ezt..

— Tudom, hogy nagyapa neki..

— Hallgass, ha mondom!

Rosszra fordult az életem, már közel voltam a kétségbeeséshez, de valami okból leplezni akartam ezt, feleseltem, engedetlenkedtem. Anyám leckeórái egyre sűrűbbek és egyre érthetetlenebbek lettek, — a számtant könnyen legyőztem, de fogalmazni képtelen voltam és egyáltalán nem tudtam megjegyezni a nyelvtant. A legfőbb dolog azonban, ami meggyötört, az volt, hogy láttam, éreztem, milyen nehéz az anyám élete itt, nagyapa házában: egyre komorabb lett, mindenkire idegenkedve nézett, hosszasan, szótlanul ült a kerti ablaknál és valahogyan egész lényében hervadozott. Megérkezése után az első napokban könnyed, friss volt, most pedig szeme alatt fekete karikák jelentek meg, egész napokon át fésületlenül járkált, gyűrött ruhában, vasalatlan ingben, — ez nagyon rosszul állott neki és bántott engemet: neki mindig szépnek, szilárdnak, tisztán öltözöttnek kellene lennie, mindenben különbnek, mint a többiek!

A leckeórák idején révedező szemmel nézett keresztül rajtam, a falon, az ablakon, fáradt hangon kérdezett erről-arról, nem hallotta, hogy mit válaszoltam és egyre gyakrabban haragudott, kiabált, — ez is nagyon rosszul esett nekem: anyámnak mindig igazságosnak kell lennie, nagyobb mértékben, mint a többieknek, olyannak kell lennie, mint a mesében.

Néha meg is kérdeztem tőle:

— Nem jó itt neked mivelünk?

Haragosan utasított el:

— Törődj a magad dolgával.

Azt is láttam, hogy nagyapa készül valamire, amitől nagyanyó és anya egyaránt félnek. Gyakran bezárkózott anyámmal annak szobájába és úgy rikoltozott odabent, mint a ferdecsípőjű Nikanor pásztor faludája, amelyet nagyon gyűlöltem. Az effajta beszélgetések egyikénél anyám hangja az egész házat átharsogta:

— Nem, ebből nem lesz semmi!

És becsapta az ajtót, nagyapa pedig tovább rikácsolt.

Ez este történt. Nagyanyó a konyhaasztalnál ülve éppen nagyapa ingét varrta és valamit morgott maga elé. Amikor az ajtó becsapódott, nagyanyó odafülelve így szólt:

— Most kiment a lakókhoz, — Uramisten!

Ekkor hirtelen nagyapa ugrott be a konyhába, odaszaladt nagyanyóhoz és fejbeütötte, majd meglendített kezét tovább rázva sziszegte:

— Ne fecsegj olyasmiről, amiről nem kell, te boszorkány!

— Vén bolond vagy te — mondotta nagyanyó nyugodtan, megigazítva félreütött főkötőjét. — Majd hallgatok, azt gondolod? Mindig, valahányszor megtudok valamit a te bolond ötleteidből, elmondom neki...

Nagyapa nekiesett és szaporán kezdte verni öklével nagyanyó szélcs fejét; az utóbbi nem is védekezve, amazt félre sem lökve, mondotta:

— Üsséd csak, üsséd, te ostoba! Rajta, üsséd!

Én az ágyról dobálni kezdtem őket párnákkal, takarókkal, a kandallóra rakott csizmákkal, de feldühödött nagyapám észre sem vette ezt, nagyanyó pedig a földre esett; ekkor a fejét kezdte rugdosni, végül elbotlott és elesett, magával rántva egy vízzel teli vödröt. Aztán felugrott, köpködve, nagyokat fujtatva, dühösen körülnézett és felfutott a padlásra, nagyanyó felkelt, nyögött, jajgatott, leült a padkára, kezdte rendbeszedni összezilált haját. Én leugrottam az ágyról, ő azonban haragosan mondta:

— Szedd össze a párnákat és a többit, aztán rakd szépen a kemencére! Neked is szép ötleteid vannak: párnákkal dobálódzni!

A te dolgod volt ez? Az pedig, az a vén sátán, egészen kikelt magából, — az ostoba!

Hirtelen feljajdult, összeráncolta arcát és fejét lehajtva, magához hívott engem:

— Nézz csak ide, mi fáj itt nekem annyira?

Szétválasztottam súlyos hajfürtjeit, — hát láttam, hogy mélyen a bőre alá fúródott egy hajtű; ezt kihúztam, de máris egy másikat találtam és kezem egyszeriben megbénult.

— Jobb lesz, ha hívom anyát. Félek!

Csak legyintett a kezével:

— Ugyan már! Majd még őt hívjuk! Hála Istennek, hogy ő nem hallott és nem látott semmit ebből és te még!... Ugyan menj már!

És ő maga kezdett, csipkeveréshez szokott, hajlékony ujjaival turkálni sűrű fekete fürtjeiben. Összeszedve magamat, segítettem neki, hogy kihúzza a fejbőrébe fúródott két vastag, elgörbült hajtűt.

— Fáj?

— Á, semmi, holnap befűtök a fürdőházba, kimosom, majd elmúlik.

És nagyon kedvesen kezdett kérlelni:

— De aztán te, lelkem, galambocskám, nehogy elmondd anyádnak, hogy ő megütött engem, hallod-e? Ők ketten enélkül sem szívlelik egymást. Úgy-e nem mondod meg?

— Nem mondom.

— Hát ezt nehogy elfelejtsd! No gyerünk, szedjünk mindent össze. Nézd, az arcom nincs összeütve? No jól van, nincs már semmi baj...

Kezdte felsöpörni a padlót, én pedig lelkem mélyéből mondottam:

— Te olyan vagy, mint a szentek! Kínoznak, csak kínoznak téged, de te nem bánod!

— Micsoda ostobaságot beszélsz? Én szent?... Ezt honnan veszed?

Még sokáig dörmögött, amint négykézláb mászkált, én pedig a kemence előtt ülve azon gondolkoztam, hogy hogyan álljak érte bosszút nagyapámon?

Első ízben történt, hogy szemem láttára ilyen gonosz és durva módon ütötte meg nagyanyót. A félhomályban felparázslott előttem kivörösödött arca, ott lobogott rőt haja: szívemet égetően mardosta a sértés és bosszantó volt, hogy nem tudok mélló bosszút kitalálni.

Két nap mulva azonban, amikor valamiért felmentem hozzá a padlásra, megpillantottam, hogy ott ül a padlón egy nyitott láda előtt és iratokat keresett benne, az asztalon pedig ott feküdt kedvenc kalendáriuma: tizenkét ív vastag, szürke papiros, amelyet a hónap napjai szerinti számban négyzetekre osztottak és minden négyzetbe bele voltak rajzolva annak a napnak összes szentjei. Nagyapa nagyon sokra tartotta ezt a kalendáriumot és csak olyan ritka alkalmakkor engedett engem belétekinteni, amikor valami miatt különösen meg volt elégedve velem, én pedig mindig elfogódottan nézegettem ezeket a sűrűn egymás mellé helyezett kis szürke és kedves alakokat. Ismertem némelyiküknek az életét is: így Kirikét és Ulitáét, Szent Borbála vértanúét, Pantjeljejmonét és még sok másét is, különösen tetszett nekem Aljexejnek, Isten kedves emberének szomorú élete és a róla szóló gyönyörű vers: ezeket gyakran és szívbemarkolóan mondta el nekem nagyanyó. Az ember csak ránézett ezeknek az embereknek százaira és csendes vigasztalást talált abban, hogy mindig is voltak vértanuk.

Most azonban elhatároztam, hogy összeszabdalom ezt a kalendáriumot és amikor nagyapa egy sasokkal díszített kék papirost olvasva az ablakhoz lépett, én felkaptam néhányat az ívek közül, gyorsan leszaladtam, kirántottam nagyanyó asztalából az ollót és felmászva a kemencére, ott elkezdtem levagdosni a szentek fejét. Már az egyik sort le is fejeztem, amikor — sajnálni kezdtem a kalendáriumot; erre aztán a vonalak mentén kezdtem szabdalni, amelyek elválasztották az egyes négyszögeket, de már nem jutott időm ahhoz, hogy a második sort kinyessem, amikor megjelent nagyapa, felállt a padkára és megkérdezte:

— Ki engedte meg neked, hogy lehozd a kalendáriumot?

Amikor megpillantotta a papírnégyzeteket, amelyek már szétszóródtak a kemence alján, gyorsan kezdte összeszedni, szeméhez emelt egyet-egyet, eldobta, ismét felkapta, állkapcsa eltor-

zult, szakálla fel-alá ugrált és olyan hangosan lélekzett, hogy a papírdarabok lefúvódtak a földre.

— Mit tettél? — kiáltotta végül és lábamnál fogva lerántott magához; én megfordultam a levegőben, nagyanyó elkapta a kezemet, nagyapa azonban öklével rácsapott, azután meg énrám és így üvöltött:

— Megölöm!

Bejött anyám, én egyszerre ott voltam a sarokban, a kemencénél, anyám pedig elibém áliva megszólalt, miközben megfogta és félrelökte nagyapának az ő arca előtt hadonászó kezét:

— Micsoda gyalázat! Térjen észre!...

Nagyapa lezuhant a padra, az ablak előtt és így kiabált:

— Megölnek! Mind én ellenem vannak, jaj, jaj...

— Nem szégyeli magát? — hangzott tompán anyám szava. — Mit komédiázik?

Nagyapa csak kiabált, rugdosta a lócát, szakálla furcsán meredt a mennyezet felé, szeme pedig szorosan lehunyódott; én úgy láttam, hogy szégyeli magát anyám előtt, mert valóban komédiázik és ezért is hunyja le a szemét.

— Majd felragasztom megint ezeket a papírdarabokat a kartonlapra, még jobb lesz, mint azelőtt volt, tartósabb — mondotta anyám, végigsimítva a kivágott darabkákat és az íveket. — Látja, mindegyiket összegyűrte, szétdobálta...

Pontosan úgy beszélt övele, mint énvelem szokott olyankor, amikor a leckeórákon nem értettem meg valamit; nagyapa pedig hirtelen felkelt, sietősen megigazította ingét, mellényét, nagyot krákogott és így szólt:

— Még ma ragaszd fel! Várj, mindjárt lehozom neked a többi ívet is...

Az ajtóhoz lépett, de még a küszöbről visszafordult, görbe ujjával rám mutatva:

— Ezt azonban nagyon el kell vernil!

— Úgy van — járult hozzá anyám, felém hajolva. — Miért csinálad ezt?

— Szándékosan. Máskor ne üsse meg nagyanyót, mert akkor a szakállát fogom levágni.

Nagyanyó, aki éppen összetépett ingét húzta le, szemrehányóan, fejét rázva mondotta:

— Csak hallgass, hiszen megígérted!

És a padlóra köpött:

— Hogy száradna el a nyelved, nem fecsegne, nem forogna mindig!

Anyám ránézett, majd végigmenve a konyhán, ismét énhozzám lépett.

— Mikor ütötte őt meg?

— Megállj Varvara, szégyeld magad, hogy ilyesmit kérdezel! Nem a te dolgod! — mondotta haragosan nagyanyó.

Anyám álölelte.

— Ej, anyuskám, drága...

— Most egyszerre „anyuskám!" Eredj csak innét...

Egymásra néztek és elhallgattak. Majd szétváltak; a pitvarban nagyapó léptei hallatszottak.

...Megérkezése után az első napokban anyám barátságot kötött a katonatiszt jókedvű feleségével és csaknem minden este kiment hozzá a ház első részébe; rendszerint ott voltak a Bellegház lakói is: a szép kisasszonyok és a tisztek. Nagyapának ez nem tetszett és több ízben vacsora után a konyhában ülve, a kanállal fenyegetődzve dörmögte:

— Az átkozottak, megint együtt vannak! Most aztán reggelig nem lehet majd aludni.

Egy idő mulva azután felkérte a bérlőket, hogy hagyják el a lakást és miután azok eltávoztak, valahonnét két fuvarnyi vegyes bútort hozatott, azokat felállította az elülső szobákban, amelyekre nagy lelógó lakatot szerelt:

— Nincs szükségünk lakókra, én magam fogok ezentúl vendégeket fogadni!

És valóban, ezentúl az ünnepnapokon egyre-másra vendégek jelentek meg: eljött nagyanyó nővére, Ivanóvna Matrjóna, egy nagyorrú, rikácsoló hangú mosónő csíkos mintájú selyemruhában és aranyszínű főkötőben, vele voltak fiai: Vaszilij a rajzoló: hosszúhajú, jóindulatú, vidám és mindig szürkébe öltözött férfi, valamint a papagájszerű Viktor, akinek lófeje, keskeny szeplőkkel telehintett arca volt, — az utóbbi már a pitvarban, amikor a sár-

cipőjét húzogatta le, éneklő, csipogó hangon, akár a paprikajancsi, mondotta:

— Andréj-papa. Andréj-papa...

Ez furcsa és egyben hátborzongató is volt számomra.

Eljött Jákov bácsi gitárjával és magával hozta a púpos és kopasz órásmestert, aki hosszú fekete kabátot viselt és olyan csendes volt, akárcsak egy szerzetes. Ez mindig a sarokban ült, fejét oldalt hajtotta és csak mosolygott, furcsán, ujjával támasztva fel borotvált, középen betüremkedő állát. Borús kis ember volt, félszeme mindenkire különösen átható módon meredt; keveset beszélt és gyakran ismételgette ugyanazokat a szavakat:

— Kérem, ne fáradjon, olyan mindegy...

Amikor először pillantottam meg, hirtelen az jutott róla eszembe, hogy egyszer régen, még az Új-utcabeli életünk idején, kívül a kapun hangosan, aggodalmasan peregtek a dobok végig az utcán és a börtönből a térre katonáktól és néptől körülvéve fekete, magas szekér vonult, azon pedig egy padon alacsonytermetű ember ült kerek posztósapkában, láncraverve; mellén fekete tábla lógott, amelyen nagy fehér betűk álltak — ez az ember lehorgasztotta a fejét, mintha a feliratot olvasná és egész testében ingadozott, meg-meg csördítve láncait. Mikor most anyám így szólt az órásmesterhez:

— Ez itt a fiam, — én ijedten visszahúzódtam előle, kezemet eldugva.

— Kérem, ne fáradjon, — mondotta az, ijesztően elhúzva száját egészen a jobbfüléig, majd derekamnál fogva megragadott engem, magához húzott, gyorsan és könnyedén megpörgetett, majd elégedetten és dicsérőleg mondotta:

— Nincs semmi baj, erős a gyerek...

Visszahúzódtam a sarokba a bőr-karosszékbe, amely akkora volt, hogy még feküdni is lehetett benne, — nagyapa dicsekedett is mindig vele, a georgiai herceg karosszékének nevezte, — egyszóval odabújtam és figyeltem, hogy milyen unalmasan szórakoznak a felnőttek és hogy milyen gyanakvóan változtatja kifejezését az órásmester arca. Ez az arc zsírosfényű volt, szinte olvadozott, úszott az olajszínben; amikor mosolygott, vastag ajka ráhúzódott jobbarcára és kicsiny orra ugyancsak helyét változ-

tatta, akárcsak a tángérban úszó húsdarab. Furcsán mozgott nagy szétálló füle, majd felhúzódott figyelő szemének szemöldökével együtt, majd meg elcsúszott egészen a pofacsontjáig: — az embernek az volt az érzése, hogy ő, ha akarja, fülével be tudja takarni az orrát, mintha csak tenyerével tenné. Néha felsóhajtva, kidugta sötét, bankószerű, gömbölyded nyelvét és nagy ügyességgel szabályos kört írva le azzal, végigsimította vastag, zsíros ajkát. Mindez egyáltalán nem volt nevetséges, hanem elképesztett és arra késztetett, hogy folytonosan erre az emberre figyeljek.

A teának, amit rummal ittak, — valami pirított hagyamahéjszaga volt; ittak nagyanyó likőrjeiből, a sárgából, amely olyan volt, mint az arany és a sötétből, amely olyan volt, mint a szurok, meg a zöldből; ették a józű befőttet, a mézzel töltött, mákkal behintett tésztát, izzadtak, fujtattak és dicsérgették nagyanyót. Mikor már vörösre és duzzadtra ették magukat, szertartásosan körbeültek a karosszékekben és unalmukban rábeszélték Jákov bácsit, hogy muzsikáljon.

Erre ő ráhajolt a gitárra és pengetni kezdte, kellemetlen, túlerős hangon énekelve;

Oly jól éltek, ahogy tudtak,
Egész városban mulattak,
A kazáni fehérnépek
Mindent szépen elmeséltek...

Éppen arra gondoltam, hogy ez nagyon bánatos nóta, amikor nagyanyó így szólt:

— Igazán, Jasa, mást is játszhatnál, valami igazi nótát, nem? Emlékszel, Motrja, hogy én régebben miféle dalokat énekeltem?

Suhogó ruháját megigazítva, a mosónő fontoskodva mondotta:

— Manapság, drágám, más a divat...

A bácsi hunyorgatva pillantott nagyanyóra, mintha nagyon messze ülne tőle és lankadatlanul tovább szórta szét a mélabús hangokat, a visszatetsző szöveggel.

Nagyapa titokzatosan beszélgetett az órással, valamit az ujjain mutogatva neki, emez pedig szemöldökét felvonva, anyám

felé pillantott, fejével bólintott és izzadó arca értelmetlen kifejezést öltött.

Anyám Szjergjejevék között ült, halkan, komolyan beszélgetett Vaszilíjjal; ez felsóhajtott és így szólt:

— Igen, igen, az ilyesmit meg kell gondolni.

Viktor pedig elégedetten mosolygott, lábával csoszogott és hirtelen csipogva kezdett gügyögni:

— Andrej-papa, Andrej-papa...

Mindenki csodálkozva elhallgatott és ránézett, a mosónő pedig tudálékosan magyarázta:

— Ezt a színműházban tanulta, ott éneklik...

Két vagy három ilyen este zajlott le, mely emlékezetes maradt számomra a kétségbeejtő unalom miatt, majd az órásmester egyszer nappal jelent meg, vasárnap, nem sokkal a déli mise után. Én anyám szobájában ültem és segítettem neki egy elszakadt gyönglánc szemeinek felfűzésében, amikor váratlanul és gyorsan feltárult az ajtó, nagyanyó bedugta a szobába ijedt arcát, majd azonnyomban eltűnt, hangos dörmögéssel:

— Várja! megérkezett.

Anyám meg sem mozdult, meg sem rezzent, az ajtó pedig ismét feltárult és a küszöbön ott állt nagyapa. Ünnepélyesen mondotta:

— Öltözz fel, Varvara és gyere!

Anyám fel sem kelt, rá sem nézett, úgy kérdezte:

— Hova?

— Gyere már, az Isten áldjon meg! Ne vitatkozz. Rendes, nyugodt ember ez, érti a mesterségét és Lexejnek jó apja lesz...

Nagyapa valami szokatlan nyomatékkal beszélt és egyre az oldalát símogatta tenyerével, könyöke pedig úgy reszketett, majd hátához símult, mintha keze előre akarna nyúlni, de ő küzdene ez ellen.

Anyám nyugodtan félbeszakította:

— Mondtam már magának, hogy ebből semmi sem lesz...

Nagyapa hozzálépett, kezét kinyujtotta, mint a vak ember, meggörnyedt, megmerevedett, így rikácsolta:

— Eredj! Vagy én viszlek a hajadnál fogva...

— Maga visz engem? — kérdezte anyám és felállt. Arca el-

fehéredett, szeme furcsán összehúzódott és gyorsan szaggatni kezdte magáról a blúzt, a szoknyát, végül egyetlen ingben maradva, odalépett nagyapához: — Hát vigyen!

Nagyapa fogát vicsorgatta és öklével fenyegetőzött:

— Varvara, azonnal öltözz fel!

Anyám kezével félrelökte őt és megragadta a kilincset:

— Hát gyerünk!

— Megátkozlak, — mondotta szisszegve nagyapa.

— Nem baj. Szóval?

Kinyitotta az ajtót, nagyapa azonban megragadta ruhája szegélyénél, majd térdre hullott és így suttogta:

— Varvara, te ördög, meghalsz! Ne légy olyan szégyentelen...

Majd halkan, panaszosan kezdett vinnyogni:

— A-anyus, a-anyus...

Nagyanyó már elállta anyám útját, kezével hadonászott feléje, mint a tyúkok felé szoktak, úgy kergette vissza az ajtóból és foga közt dörmögte:

— Várjka, te ostoba, mit csinálsz? Takarodj, gyalázatos!

Miután betaszította a szobába, bezárta az ajtót és nagyapa fölé hajolva, egyik kezével felsegítve őt, a másikkal fenyegetőzve, mondta:

— Fúj, vén ördög, eszeveszett!

Leültette a padlóra, miközben amaz úgy engedte magát vonszolni, mint egy rongybábú, szája nyitott volt, feje rázódott. Nagyanyó ráförmedt anyámra:

— Öltözz már fel, te!

Ruháját felemelve a padlóról, anyám így szólt:

— Nem megyek hozzá feleségül, értitek?

Nagyanyó felrántott engem a padlóról:

— Hozzál egy kanecó vizet, siess!

Ezt halkan mondta, szinte suttogva, nyugodtan és magabiztosan. Kiszaladtam a pitvarba. A ház első részében nehézkes léptek kimért dobbanása hallatszott, anyám hangja pedig így süvöltött fel a szobájából.

— Még holnap elutazom!

Kimentem a konyhába, leültem az ablakhoz, mintha mindez álom lenne.

Nagyapa hörgött és fujtatott, nagyanyó mormogott, majd becsapódott egy ajtó és egyszerre különös csendesség lett. Eszembe jutott, hogy miért is küldtek engem, vizet merítettem egy rézkancsóba, kimentem a pitvarba, — ekkor előjött a ház első részéből az órásmester, fejét lehajtva, kezével szőrmesipkáját támogatva és krákogva. Nagyanyó, kezét hasához szorítva, nyomon követte és halkan mondotta:

— Maga is tudhatja: erőszakolni nem lehet az ilyesmit...

Amaz nagyot botlott a küszöb lépcsőjén és szinte kirepült az udvarra, nagyanyó meg vetette magára a keresztet és egész testében reszketett, majd hangtalanul siránkozott, majd meg nevetett.

— Mi van veled? — kérdeztem én, hozzáfutva.

Kiragadta kezemből a kancsót, miközben lábamat is leöntötte vízzel és így kiáltott:

— Hová az ördögbe mentél te vízért? Teddbe az ajtót!

És bement anyám szobájába, én pedig vissza a konyhába, hogy hallgassam, hogyan jajgatnak, hörögnek, morognak ottan, mintha szörnyű súlyokat cipelnének egyik helyről a másikra.

Derűs nap volt, a két ablakban a jégvirágos üvegen keresztül a téli nap ferde sugarai látszottak; az ebédhez terített asztalon bánatosan csillogott az ólomedény, a piros kvasszal töltött korsó és az a másik, amelyben nagyapa sötétzöld, petuniából és kisópból készült vodkája állt. Ahol az ablakon a jég megolvadt, azt látni lehetett a vakítóan csillogó havat a háztetőkön; a sövény karóin és lécein ezüstös sipka szikrázott. Az ablakfára akasztott, napfényben fürdő kalitkákban az én madárkáim ugráltak: vidám, cselíd csízek csipogtak, cinkék daloltak, stiglic fütyörészett. Mégis, ez a vidám, ezüstös és hangos nap nem hozott örömet, haszontalannak látszott, mint ahogyan haszontalannak láiszott a világon minden. Kedvem kerekedett, hogy kieresszem a madarakat, már kezdtem is levenni a kalitkákat, — amikor beszaladt nagyanyó és kezével csípőjét ütögetve, a kályhához sietett és szitkozódott:

— Jaj, ti átkozottak, hogy pusztulnátok el! Hej, te vén ostoba Akulina...

Kihúzta a kemencéből a süteményt, kezével megkopogtatta a héját és dühösen köpött egyet.

— Persze — kiszáradt! És meg is égett! Hej, ti gonoszak, hogy szakadnátok meg valamennyien. Hát te mit látod a szádat, semmirekellő? Úgy elcsépelnélek benneteket, mindnyájatokat, mint az üres szalmát!

És sírva fakadt, szinte egészen felfúvódva, egyik oldalról a másikra forgatta a süteményt, ujjával meg-megkopogtatta a száraz héjat, melyre most súlyosan hullottak kövér könnycseppjei.

Nagyapa és anyám lépték a szobába; erre nagyanyó úgy odalökte a süteményt az asztalra, hogy a tányérok is ugrottak egyet.

— Tessék, nézzétek, mi történt miattatok, — amit ti csináltok, annak se füle, se farka!

Anyám vidám és nyugodt volt, átölelte nagyanyót és kérlelte, hogy ne mérgelődjék; nagyapa gyűrötten, fáradtan ült le az asztalhoz és a szalvétát nyakába kötve, dörmögte, a szemébe hulló napfénytől hunyorgatva:

— Jól van, jól van, nincs semmi baj! Ettünk mi már jó süteményt is. Az Úristen fukar kézzel mér, — az évekért percekkel fizet... Kamatot nem hajlandó adni. Ülj hát le, Varvara... jól van!

Olyan volt, mintha meghibbant volna. Az egész ebéd alatt Istenről beszélt, a szerencsétlen Akkábról és arról, hogy milyen nehéz dolog apának lenni, — nagyanyó azonban haragosan leintette:

— Egyél, ne beszélj!

Anyám, tiszta szemét csillogtatva, tréfálkozott.

— Mi az, csak nem ijedtél meg az imént? — kérdezte tőlem és megtaszított.

Nem, nem nagyon ijedtem meg akkor, — később azonban zavarodott és értetlen voltam.

Úgy ettek, mint ahogyan minden ünnepnapon szokták, elviselhetetlenül sokat és sokáig, — az volt az érzésem, hogy ezek nem is ugyanazok az emberek, akik félórával ezelőtt egymással

ordítoztak, készek voltak verekedni is és vadul sírtak meg jajgattak. Egyáltalán alig volt hihető, hogy mindezt komolyan tették, hogy mennyire készek voltak mindig a sírásra. Könnyezés és kiáltozás, az egymás gyötrése gyakran fellángolt és gyorsan elcsendesedett, mindez már megszokottá lett számomra, egyre kevésbbé okozott nekem felindulást és egyre gyengébben ért a szívemig.

Jóval később megértettem, hogy az orosz ember életének szegényes, üres volta miatt állatiában dédelgeti a bánatát és úgy eljátszik vele, mint a gyermek, — amiatt, hogy szerencsétlen, nem igen resiekedik.

Végnélküli hétköznapjaiban a bánat is ünnepet, a tűzvész is változatosságot jelent; hiszen a kifejezéstelen arcon még a pörsenés is — dísz . . .

XI.

Ez után az eset után anyám egyszeriben megerősödött, szikárrá egyenesedett és átvette a háziasszony szerepét, nagyapa pedig igyekezett észrevétlen lenni, sokat töprengett, szinte nem is hasonlított előbbi énjére.

Csaknem teljesen leszokott arról, hogy kimenjen a házból, egyre csak magányosan ült a padláson és olvasta az „Apám visszaemlékezései" című rejtélyes könyvet. Ezt a könyvet ládájában tartotta és nem egyszer láttam, hogy mielőtt felütné, megmossa a kezét. Kisalakú, vastag könyv volt, piros bőrkötésben, a belső címlap előtti kékes színű oldalon fakult tintával készült rajzos felírás látszott: „A tiszteletreméltó Kasirin Vaszilijnak hálából szíves megemlékezéséért" és alá volt írva valami furcsa név, a rajz pedig egy szálló madarat ábrázolt. Óvatosan felnyítva a súlyos kemény fedőlapot, nagyapa feltette ezüstkeretes pápaszemét és rápillantva az említett felírásra, hosszasan mozgatta orrát, hogy azon a pápaszem jól elhelyezkedjék. Nem egyszer megkérdeztem tőle, hogy miféle könyv ez, — ilyenkor fontoskodva felelte:

— Ezt neked fölösleges tudnod. Várj csak, — meghalok,

akkor neked hagyom. És a mosómedve bundámat is neked hagyom.

Szelídebben és kevesebbet beszélt anyámmal, mint azelőtt, figyelmesen végighallgatta azt, amit anyám mondott, szeme csillogott, mint Pjotr bácsié, közben dörmögött, hadonászott.

Ládáiban nagyon sok mindenféle különös öltözet hevert: szövetszoknyák, atlaszból való lélekmelegítők, ezüstszövésű selyemingek, fejdíszek, gyönggyel kivarrott párták, főkötők, tarka-barka hajszalagok, színes kövekből összeállított súlyos mordvin nyakláncok; nagyapa most mindezt nyalábszámra vitte be anyám szobájába, szétrakta a székeken, az asztalokon, mikor pedig anyám gyönyörködni kezdett ezekben a csecsebecsékben, nagyapa így szólt:

— Az én koromban sokkal szebb, dúsabb volt a nők öltözéke, mint manapság! A ruhájuk gazdagabb volt, az életük pedig szebb és egyszerűbb. Elmúlt az az idő, nem tér vissza soha! No, próbáld hát fel, örülj neki...

Egyszer anyám rövid időre átment a szomszéd szobába és kékszínű, aranyval varrott mellényben, gyöngyös fejdísszel jött vissza, mélyen meghajolt nagyapa előtt és így kérdezte:

— Szép ez így, nagy jó uram?

Nagyapa krákogott, szinte egészen elsápadt, körüljárta anyámat, karját széttárta, ujjával csettintett és alig hallhatóan, szinte álomban mondotta:

— Hej, Varvara, ha neked sok pénzed volna, micsoda nagyszerű emberek vennének körül!...

Anyám ekkor a ház előrészében levő két szobát lakta, gyakran voltak nála látogatók, legtöbbnyire a Maximov-ivérek: Pjotr, egy jól megtermett, széparcú katonatiszt, akinek széles szőke szakálla és kék szeme volt, ugyanaz, akinek a jelenlétében nagyapa megvert engem az idős úriember leköpése miatt; valamint Jevgjenij, aki szintén magas volt, karcsú lábú, sápadt arcú, fekete, nyírott szakállú. Nagy szeme olyan volt, mint a szilva, zöldes egyenruhát viselt, aranyszínű gombokat és aranyos monogramot viselt keskeny vállán. Sűrűn és könnyedén vetette fel fejét, hogy magas, síma homlokából hátrafésült hosszú, hullámos

hajját, lecreszkedően tudott mosolyogni és mindig kifejezéstelen hangon beszélt, ilyen udvarias szavakkal kezdve mondókáját:

— Igen, kérem, az én véleményem szerint...

Amikor anyám őt hallgatta, hunyorgatott, nevetett és gyakran félbeszakította:

— Nagy gyerek maga, Vaszíljevics Jevgjenij, már megbocsásson...

A tiszt nagy tenyerével térdét verdesve, kiáltotta:

— Pontosan az vagyok, gyerek...

Vígan, zajosan telt el a karácsonyt követő hét, anyámnál csaknem minden este tarka jelmezű vendégek jártak, ő maga is jelmezt öltött, amely mindig különb volt a többiekénél, — és el is szokott távozni a vendégeivel.

Minden alkalommal, amikor a vendégek tarka csapatával kivonult a kapun, a ház egyszerre olyan lett, mintha földbesüppedt volna, minden csendessé és szomorúan unalmassá vált. Nagyanyó egy vén lúd mozgásával jött-ment a szobákban, mindent rendbeszedve, nagyapa csak állt, hátával a kemence meleg cserepeihez támaszkodva és mintegy önmagának mondotta:

— No jól van, rendben van... Majd meglátjuk, mi sül ki ebből...

Ünnepek után anyám elvitt engem és Szasát, Mihaíl bácsi fiát, az iskolába. Szasa apja megnősült, a mostoha már a legelső napokban meggyűlölte a kamasz fiút, verni kezdte, és nagyanyó unszolására nagyapa magához vette Szasát. Körülbelül egy hónapig járhattunk iskolába és mindabból, amire ottan tanítottak én már csak arra emlékszem, hogy erre a kérdésre:

— Mi a neved? — nem volt szabad egyszerűen válaszolni:

— Pjeskov, — hanem ezt kellett mondani:

— Az én nevem Pjeskov.

És ugyancsak nem volt szabad így szólni a tanítóhoz:

— Komám, ne kiabálj, úgy sem félek tőled..

Nekem az iskola mindjárt az elején nem tetszett, unokaöcsém azonban az első napokban nagyon elégedett volt, könnyen összebarátkozott az iskolatársakkal, mígnem egyszer óra közben elaludt és váratlanul nagyot ordított álmában:

— Ne üssön meg — nem teszem többé..

Felébredvén, kikéredzkedett az osztályból, ezért szörnyen kinevették és a következő napon, amikor az iskola felé vezető úton végigmentünk a Szóna-térhez vívő árokban, hirtelen megállt és így szólt:

— Te csak menj, — én nem megyek! Én inkább csavargok egyet.

Leguggolt, gondosan elásta a hóba könyvestáskáját és elment. Derűs januári nap volt, mindenfelé ezüstös napfény csillogott, én nagyon irígyeltem unokabátyámat, de megerősítve szívemet, mégis elmentem, hogy tanuljak, — nem akartam anyámat elkeseríteni. A Szasa által elásott könyvek természetesen elvesztek és másnap már oka is volt, hogy miért nem megy az iskolába, harmadnap pedig ez nagyapa tudomására jutott.

Törvény elé idéztek minket: — a konyhában az asztalnál ott ültek nagyapa, nagyanyó, és anyám. Kikérdeztek mindkettőnket, emlékszem, hogy Szasa milyen nevetségesen felelgetett nagyapa kérdéseire:

— Miként lehet az, hogy te nem mentél az iskolába?

Szasa jámbor szemmel egyenesen belenézve nagyapa arcába, sietség nélkül felelte:

— Elfelejtettem, hogy merre van

— Elfelejtetted?

— Igen, kerestem, keresgéltem...

— Miért nem mentél Lexejjel? Ő nem felejtette el.

— Őt elvesztettem.

— Lexejt?

— Igen.

— Ez hogy lehetséges?

Szasa gondolkozott és nagyot sóhajtva mondotta:

— Úgy esett a hó, hogy semmit sem lehetett látni.

Valamennyien elmosolyodtak, — hiszen az idő csendes, tiszta volt. Szasa ugyancsak óvatosan mosolygott, nagyapa pedig haragosan, fogát vicsorítva mondta:

— A kezét kellett volna fognod, vagy az övet a derekán.

— Fogtam én, de elszakította tőlem a szél, — magyarázta Szasa.

Lomhán, bizonytalanul beszélt, nekem igazán rosszul esett

hallanom ezt a haszontalan és ügyetlen hazudozást, és módfelett csodálkoztam nyakasságán.

Mindkettőnket elnadrágoltak és mellénk adtak vezetőként egy öreg, törtkarú kiszolgált tűzoltót, — ennek kellett vigyáznia, hogy Szasa ne térjen le a tudomány felé vezető útról. De ez sem használt: már a második napon unokabátyám, az árokhoz érve, hirtelen előrehajolt, leránotta lábáról hócsizmáit és az egyiket jobbra, a másikat balra hajította, maga pedig csak úgy harisnyában, futni kezdett a téren keresztül. Az öregember nagyokat nyögve a lábbeliket kezdte összeszedni, utána pedig ijedtében hazavitt engem.

Nagyapa, nagyanyó és anyám egész napon keresztül a várost járták, keresték a szökevényt és csak estefelé találták meg Szasát a kolostor melletti Csirkov-kocsmában, ahol táncával mulattatta a nézőket. Hazavitték és még meg sem verték, annyira zavarbe hozta őket a fiú csökönyös hallgatása; amikor pedig ott feküdt mellettem az ágyban, lábát lógázta, talpával a padlót ütögette és halkan mondotta:

— A mostohaanyám nem szeret engem, az apám se szeret, a nagyapám se szeret, — miért éljek velük? Meg is kérdezem majd nagyanyótól, hogy merre rejtőzködnek a rablók, aztán elmegyek hozzájuk, — akkor majd mindent megtudtok rólam... Akarsz velem jönni?

Nem mehettem vele: azokban a napokban megvolt a magam feladata: — elhatároztam, hogy katonatiszt leszek, nagy szőke szakállal és ebből a célból feltétlenül szükséges volt, hogy tanuljak. Amikor unokabátyámnak elmeséltem tervemet ő elgondolkozott és igazat adott nekem:

— Ez sem rossz dolog. Amire te katonatiszt leszel, addigra én már rablóvezér leszek és a te feladatod lesz, hogy elfogjál engem és majd valamelyikünk megöli vagy börtönbe veti a másikat. Én téged nem foglak megölni.

— Én sem téged.

Ebben maradtunk.

Bejött nagyanyó, felmászott a kemencére és felénk tekintve mondotta:

— Mi van egérkéim? Ej, ej, kis árvák, elhagyottak!

Miután megesett a szíve rajtunk, szidalmazni kezdte Szasa mostohaanyját: a kövér Nadjezsda nénit, egy kocsmáros leányát, — majd általában az összes mostohákat és ezzel kapcsolatban elmondott egy történetet arról, hogy a bölcs Iona remete, amikor még kamasz volt, hogyan tartott istenítéletet mostohaanyjával szemben apjának a bjeloozjeroi halásznak dolgában:

Elpusztította azt ifjú asszonya
Megitatta őt égetett szesszel,
Utána pedig általó fűszerrel.
Be is fektette, amíg aludott,
Tölgyfaládába, mint szűk koporsóba,
Aztán vette jávorfavezőt,
Maga kievezett a tó közepére,
Azért, hogy annáltan, a sötét habokban,
Szégyentelenebbül boszorkánykodhassék.
Ott aztán kihajolt, nagyot is lendült,
S bedobta a boszorkány azt a ládát,
És a férj horgonyként a mélyre leszállott,
Az asszony pedig tüstént a partra ment,
A parthoz evezett, ott a földre omlott,
És asszonyi sírással jajgatott,
Kezdte elmondani hazug búbánatát.
És a jóemberek hittek őneki,
Véle együtt ők is keservesen sírtak:
— Jaj neked, jaj szegény, ifjú özvegy!
Mérhetetlen a te asszonyi bánatod.
Mert hát az élet, — Isten adománya,
Mert hát a halál is Istentől való!

Csak serdülő fia, a jó Ionusko
Nem hitt a mostoha könnyeinek,
Kezét anyjának szívére helyezte,
Szelíd hangon ennyit szólott őhozzá:
— Hej, te mostoha, életem végzete,
Hej te éji, gonosz madár,
Nem hiszek én a te könnyeidnek:

Tudom, a te szíved örömtől dobog!
Hanem jer velem, kérdjük meg az Úristent,
És az égbolt minden szent hatalmasságát:
Hadd vegyen valaki éles tőrt a kezébe,
S dobja azt fel magasra, a tiszta ég felé,
Néked van igazad? — megöl engem a tőr,
Nékem van igazam? — rád hullik s megöl!

Reá tekintett mostoha anyja,
Szemében gonoszság tüze lángolt,
Keményen állott az asszony a lábán,
Iona ellenében ekként szólott:
— Hej, te, ostoba teremtés,
Ó, te koraszülött, ó, te kitett kölyök!
Hogyan találhattál ki te ilyesmit?
És hogy jöhetett ilyesmi a szádra?

Látják őket az emberek s hallgatják,
Látják mindnyájan — zavaros a dolog
Elkomorodtak mind, elgondolkoztanak
Egymás között tanácskozásra ültenek.
Azután kilépett egy öregecske halász,
Meghajolt az égnek négy tájéka felé,
És kimondotta a kemény határozatot:
— Hát adjatok nékem, ti jó emberek,
Jobb kezembe éles pengéjű tőrt,
Hadd hajítom azt fel az égbolt felé,
Hadd essen le és, ki bűnös, találja el!

Adtak a vénembernek kezébe éles tőrt,
Feldobta azt magasra ősz feje fölé,
Madár módjára szállt a tőr fel az égre.
Várnak, soká várnak, — a tőr nem hullik le,
Bámulnak az emberek a kristályos égboltra,
Kucsmájuk levéve, sűrűn állnak ottan,
Mindnyájan hallgatnak, az éjszaka is néma, —
Ám a tőr a magasságból mégsem hullik alá!

Felkélt a tó felett a bíborszínű hajnal,
A mostoha felkiált, hangosan kacag,
S íme gyors fecske módjára száll a tőr a föld felé —
Egyenest belehull a mostoha szívébe.
Térdre hulltanak ott a jó emberek,
És imádkoztak az Úristenhez:
— Dicsőség néked, Úristen, igazságodért!
És a vén halász fogta Ionuskát
És magával vitte messzi remeteségbe,
A csillogó Kjerzsjenjec folyó partjára
*Közel Kitjezs láthatatlan várához ...**

A következő napon vörös foltoktól borítottan ébredtem fel: himlőt kaptam. A hátsó padlásszobában helyeztek el és sokáig feküdtem ott, szinte vakon, kezemen és lábamon fogva széles és szoros kötésekkel rettenetes lidércnyomások közepette — ezek közül az egyik csaknem haláloma okozta. Nagyanyó járt hozzám, hogy tápláljon, kanállal, mint egy kisgyereket és közben végnélküli és mindig új meséket mondott. Egyik estén történt, amikor már csaknem meggyógyultam és már kötések nélkül feküdtem — csak ujjaim voltak még kis kesztyűbe szorítva, hogy ne kaparhassam fel az arcomat —, nagyanyó valami miatt késett és ez nagy aggodalmat ébresztett bennem: hirtelen úgy láttam, mintha az ajtó előtt feküdne a padlás poros deszkáján, arccal lefelé, kezét széttárva; nyakát félig átvágták, mint annak idején Pjotr bácsiét és a sarok felől, a poros félhomályból hatalmas macska kúszott feléje, mohón, szélesre táguló zöld szemmel.

Felugrottam az ágyról, lábammal és vállammal bezúztam az ablak mindkét üvegét és kiugrottam az udvarra, a hóbuckára. Aznap este anyámnál vendégek voltak, senki nem hallotta, amint betörtem az üveget az ablakon — elég sokáig kellett ott feküdnöm a hóban. Semmimet sem törtem össze, csak az egyik karom ficamodott ki vállból és alaposan összevagdostam magam az

* A tambovi kormányzóság Koljupanovka nevű falujában a boriszoglijebszkiji körzetben ennek a legendának egy másik változatát hallottam: a tőr a fiút ölte meg, mert megrágalmazta mostohaanyját. *(A szerző.)*

üvegeserepekkel, a lábam azonban megbénult és három hónapig feküdnöm kellett, mert egyáltalán nem tudtam a lábamat mozdítani; csak feküdtem és hallgattam, hogyan élénkül egyre jobban a ház, hogyan csapódnak be odalent egyre sűrűbben az ajtók és milyen sok ember kezd hozzánk járni.

Bánatos hóviharok süvöltöttek a háztető felett, a padlásszoba ajtaja mögött sírt a szél, gyászosan dalolt a kéményen, csikorogtak a kályhacsövek, napközben hollók károgtak, csöndes éjszakákon pedig a rétek felől elnyujtott farkasüvöltés csapott felém — ez a zene megkeményítette a szívemet. Utóbb aztán csendben, óvatosan, de napról-napra nyájasabban kezdett bekukkantani ablakomon a riadt tavasz a márciusi nap világos szemével, tetőn és a padláson macskák nyávogtak, sírtak, a tavaszi zajok áttörtek a falon, a kristályos jégcsapok szétzúzódtak, a megolvadt hó lecsúszott a tető szegélyéről, a harangok csengése pedig erősebb lett, mint télen volt.

Bejárt hozzám nagyanyó; beszéd közben szájából egyre gyakrabban és egyre erősebben áradt a vodka szaga, utóbb már mindig magával hozott egy nagy fehér teáskannát, melyet ágyam alá rejtett és reámkacsintva mondotta:

— Erről aztán, lelkem-galambocskám, nagyapádnak egy szót se!

— Miért iszol?

— Hallgass! Ha felnősz, megtudod...

A teáskanna csőréből nagyot húzva, majd ajkát inge ujjával megtörölve, édesdeden elmosolyodva, megkérdezte:

— No és most, nagyságos uram, emlékszel-e, hogy miről meséltem tegnap?

— Apámról.

— És hol hagytuk el?

Eszébe juttattam, hogy hol és ezután sokáig ömlött dallamos beszédének patakja.

Egyszer józanul, bánatosan és fáradtan jött hozzám és így szólt:

— Álmomban apádat láttam, mintha mezőn járt volna mogyorófavesszővel kezében, fütyörészve, mögötte pedig tarka kutya szaladt, nyelvét lógatva. Tudom jól, hogy Szavvatjévics Maxim

békességben pihen, de úgy látszik, az ő nyugtalan lelke nem talált menedéket...

Néhány egymásután következő estén elmondta nekem apám történetét, amely épp olyan érdekes volt, mint a többi történet, amit mesélni szokott. Apám apja katonaember volt, aki továbbszolgálóként lett tiszt, majd alantasaival szemben tanúsított kegyetlenkedései miatt Szibériába száműzték; ott, valahol Szibériában született az apám. Nehéz életük volt, apám már kiskorában meg akart szökni hazulról. Egyszer nagyapám úgy hajszolta fel az erdőben kutyákkal, mint a nyulat szokták: egy másik alkalommal, amikor elcsípték, úgy kezdte verni, hogy a szomszédok erőszakkal vették el tőle a kisfiút és elrejtették maguknál.

— A gyerekeket mindig verik? — kérdeztem; nagyanyó pedig nyugodtan felelte:

— Mindig.

Apám anyja korán halt el, mikor aztán ő tízéves lett, apja is meghalt és keresztapja vette őt magához, egy asztalos, aki a saját mesterségére akarta tanítani, be is iratta Pjerm város céhébe, de apám megszökött, aztán azzal foglalkozott, hogy vakokat vezetett a vásáron; tizenhatéves korában érkezett Nizsnijbe, ahol Kolesinék gőzhajóin kezdett dolgozni műbútorasztalosként. Húszéves korában már kitűnő mintakészítő, fafaragó és kárpitos volt. A műhely, amelyben dolgozott, nagyapa házai mellett állott, a Kovalih-soron.

— A sövények arrafelé nem magasak, az emberek pedig merészek — mesélte nagyanyó elmosolyodva. — Lám egyszer Várjával málnát szedek a kertben, hirtelen ő, a te apád, zsupsz, a kerítésen keresztül. Én, persze alaposan megijedek: látom, hogy jön ám az almafák között egy amolyan tagbaszakadt fickó fehér ingben, berakott nadrágban és mezítláb van, sapkája sincsen, hosszú haját szíj fogja össze. Igen, így jött ő leánykérőbe! Láttam őt már azelőtt is, amint az ablak alatt elment; most meglátom: azt gondolom — micsoda derék legény! Meg is kérdezem, hogyan jött át: Hát te, szép legény, miért nem jársz az úton? — Erre letérdel. — Ivanovna Akulina — azt mondja —, látod, itt vagyok teljes egészemben, testestől-lelkestől és itt van Várja is,

segíts nekünk, az ég szerelmére kérlek, össze akarunk házasodni! — Elképedtem és a nyelvem felmondta a szolgálatot. Nézek, hát látom, hogy anyád, az a semmirekellő, elbújt az almafa mögé, égő vörös, málnább a málnánál és adja ám a másiknak a jeleket, önéki magának pedig csupa könny a szeme. — Hej, ti gazfickók, hogy fundáltátok ezt ki? És még hozzá te is Varvara? No és te, szép legény, mondom, gondolkozzál csak, magadra akarod rántani a fát lombostól? — Ez a te nagyapád akkoriban gazdag ember volt, a gyerekei még nem osztozkodtak a vagyonán, négy háza volt meg pénze és nagy becsülete, nem sokkal azelőtt megkapta a paszományos sapkát és az egyenruhát, azért, mert kilenc éven keresztül megszakítás nélkül ült a céhmesteri székben — büszke is volt ő ám akkor! — Mondom én azt, amit kell, de közben magam is reszketek az ijedtségtől, meg sajnálom is őket: mindketten olyan szomorúak lettek. Erre azt mondja apád: tudom én azt, hogy Vaszíljev Vaszílij nem adja ám oda Várját nekem a maga jószántából, így hát el fogom lopni, csak te segíts nekünk. — Mármint én, hogy én segítsek! — Legyintek is feléje, de ő meg sem mozdul: Akár kővel üssél, mondja, csak segíts nekünk, nem bánom én, de innen el nem mozdulok! — Erre Varvara odalép hozzá, karját a vállára helyezi és — még szólj hozzá! — azt mondja: mi már régen egymásé lettünk, még májusban, most már csak a pap elé kell menni. — Azt hittem, menten elesem — Uramisten!

Nagyanyó nevetésbe tört ki, egész testében remegett, majd felszippantva egy kis burnótot, letörölte könnyeit és jókedvűen felsóhajtva, folytatta:

— Te ezt még nem tudod megérteni, hogy mit jelent az: egymásé lenni — és mit jelent az: a pap elé menni, csak annyit mondok, hogy szörnyű szerencsétlenség az, ha egy hajadon lánynak, aki még nem ment a pap elé, gyermeke születik! Ezt jól vésd az eszedbe, hogy majd ha felnősz, ne csinálj ilyesmit a lányokkal, mert ezzel rettentő bűnt veszel magadra, az a lány pedig szerencsétlen lesz, a gyerek meg törvénytelen — ezt alaposan vésd az eszedbe! Az életben te csak sajnáld a nőket, meg szeresd őket szívedből, de ne ám a paráznaság kedvéért, ezt nagyon komolyan mondom neked!

Elgondolkozott, közben ide-oda ringatta magát a széken, majd összerázkódva, újból rákezdte:

— Nos, mit lehet itt tenni? — Én Maximnak egyet a fejére, Varvarát a hajánál fogva... A fickó azonban bölcsen mondja: veréssel ezt nem lehet helyrehozni! — És anyád is azt mondja: előbb gondolkozni kéne, hogy mit kell tenni, verekedni ráér később is! — Megkérdezem apádat: pénzed van-e? — Volt, azt mondja, de azon gyűrűt vettem Várjának. — Hát tenéked talán csak egy három rubelesed volt? — Nem — azt mondja — volt vagy száz rubelem. — Pedig abban az időben a pénznek nagy ára volt, a holmik pedig olcsók voltak, így hát rájuk nézek, az anyádra meg az apádra — micsoda gyerekek! — gondolom, milyen ostobák! — Anyád azt mondja: azt a gyűrűt én a padló alá dugtam, nehogy ti meglássátok, de el lehet adni! — Hát ilyen gyerekek! — Mégis, majd így, majd úgy, valahogyan megegyeztünk abban, hogy legkésőbb egy héten belül a pap elé kell menniük, a pappal majd én magam elintézem a dolgot. Én csak bőgök, reszket a szívem, mint a kocsonya, félek nagyapádtól, még Várja is roszszul van. De azért rendbe jött a dolog!

— Volt azonban a te apádnak egy rosszakarója, egy ottani mester, gonosz fráter, aki régóta rájött már mindenre és leselkedett utánuk. — Hát felöltöztettem én az én drága leánykámat, olyan szépen, ahogyan csak tudtam, kivezettem a kapun, a sarkon túl meg várt már egy trojka, ő beleült, Maxim egyet füttyentett — gyerünk! — Én sírva hazamegyek — hát egyszerre csak elibém toppan az az ember és még azt mondja a csirkefogó: én, azt mondja, jó ember vagyok, a sors útjába nem akarok állni, csak te, Ivanóvna Akulína, adj nekem ezért vagy ötven rubelt! — Nálam azonban pénz nem volt — nem is szerettem, ha van nálam, nem gyüjtöttem soha — és nagy bután ezt meg is mondom neki: nincs nálam pénz és ha volna, sem adnék néked! — Legalább, azt mondja, ígérd meg! — Hogy gondolod, hogy megígérjem, honnét vegyek pénzt? — No, azt mondja, talán bizony nehéz lenne ellopnod attól a gazdag férjedtől? — Nekem, ostobának, szóval kellett volna őt tartanom, de én a képébe köptem és hazamentem! Ő azonban még engem megelőzve, berohant az udvarunkra és szörnyű lármát csapott!

Szemét eltakarva, mosolyát elrejtve, folytatta:

— Még most is rémes visszagondolnom ezekre a durva dolgokra! A nagyapád úgy bömbölt, akár egy vadállat — mi az, bolonddá tartják? Persze, mindig úgy szokott ránézni Varvarára, hogy dicsekedett: nemes asszonyt csinálok belőle, igazi úrinőt! No most aztán, oda a nemesség, oda az úri módi! A Szentséges Szűzanya jobban tudja minálunk, hogy kihez ki való. Nagyapád csak rohan fel és alá az udvaron, mint aki tüzet fogott, hívja Jákovot — Mihajló már meg is egyezett azzal a szeplős mesterrel, meg Klimmel, a kocsissal; látom, hogy veszik a hajítókötelet meg a szíjon lógó súlyt, Mihajló pedig puskát ragad —, lovaink gyorsak voltak, tüzesek, a homokfutó könnyű, na, gondolom, utólérik őket! Ebben a pillanatban azonban megérintett engem a Varvara védőangyala: — kés akadt a kezembe, elkapom az istrángot, bele is vágok, gondolom, hátha szétmegy útközben! Úgy is történt, útközben szétment, s nagyapád meg Mihajló és Klim majdnem ott pusztultak; így alaposan elkéstek és mire rendbe hozták a dolgot s odaértek a templom elé — hát ott áll már Várja Maximmal a nyitott kapuban, mint férj és feleség, hála neked Úristen!

— A mieink persze nekicsestek Maximnak, ő azonban egészséges volt s az ereje sem volt mindennapi! Mihajlót lelökte a kapuból, még a karját is kificamította, Klimet ugyancsak elpöndörítette, nagyapád és Jákov, meg az a mester megijedt tőle.

— Ő azonban még haragjában sem vesztette el józan eszét, hanem így szólt nagyapádhoz: dobd el azt a kötelet, ne hadonássz felém, békés ember vagyok és azt, amit elvettem, Isten adta nekem — azt tőlem elvenni nem lehet, mást pedig semmit nem akarok tőled. — Amazok visszahúzódtak előle, nagyapa felült a szekérre és így kiabált: Isten veled, Varvara, nem vagy többé az én lányom, látni sem akarlak ezentúl, eredj, élj ahogy tudsz, dögölj meg éhen! — Amikor aztán hazatért, nekem jött, ütlegelt, szidott, én azonban csak nagyokat nyögtem és hallgattam: minden elmúlik, aminek pedig lenni kell, az megmarad! — Később aztán így szólt hozzám: No, Akulina, nézz rám: lányod neked nincs többé a világon, ezt jól jegyezd meg! — Én azonban csak

azt gondolom, üvölts, üvölts, vöröshajú, a te mérged, akárcsak a jég, elolvad majd a melegtől!

Figyelmesen, mohón hallgatom. Van valami az elbeszélésében, ami ámulatba ejt: nagyapa egészen másképp beszélte el nekem anyám esküvőjét. Mondta ő is, hogy ellenezte ezt a házasságot, esküvő után nem engedte be anyámat a házába, de szerinte anyám nem titokban esküdött meg és ő maga is jelen volt a templomban. Nincs kedvem megkérdezni nagyanyót, hogy hát melyikük mondja az igazat, mert nagyanyó története a szebbik és jobban is tetszik nekem. Az elbeszélés közben egész idő alatt ide-oda hintázik, mintha csónakon ülne. Amikor szomorú, vagy rettenetes dolgokról beszél, akkor gyorsabban himbálja magát, kezét előre nyújtja, mintha meg akarna valamit ragadni a levegőben. Gyakran elhakarja szemét és arcának ráncai közt titkos, jóindulatú mosoly bujkál, sűrű szemöldöke azonban alig-alig rezdül. Engem néha szívenüt ez a titkos, mindent elsimító jóság és néha nagyonnagyon szeretném, hogy nagyanyó mondjon valami erős szót, kiáltson egyet.

— Az első időben, vagy két hétig azt sem tudtam, hogy merre van Varvara a Maximmal, de azután elszaladt hozzám egy ügyes legényt, hogy hírt adjon magáról. Kivártam a szombatot és, mintha esti istentiszteletre mennék, elsiettem hozzájuk. Messze laktak, a Szmetinszkij-Szjezden, egy melléképületben, az egész udvart egy műhely foglalta el, piszkos, mocskos, zajos volt. Ők azonban semmivel sem törődtek, boldogok voltak, akárcsak a macskakölykök, doromboltak és játszottak. Vittem nekik mindent, amit csak tudtam: teát, cukrot, mindenféle tésztát, lekvárt, lisztet, szárított gombát meg egy kis pénzecskét, nem emlékszem, hogy mennyit, titokban emeltem el a nagyapádtól — hiszen, ha az ember nem magának lop, akkor szabad lopni! Hát ez a te apád nem fogad el semmit, még meg is sértődik: mi az, mondja, talán koldusok vagyunk? — És Varvara is az ő nótáját fujja: Jaj-jaj, mire jó ez, anyuskám?... — Én meg csak zsörtölődtem velük: Ostobácska, mondom, hát kid vagyok én neked? Én teneked az istenadta anyád vagyok, te buta, egy vérből vagyunk! Talán, mondom, meg lehet engem így sérteni? Bizony, amikor itt a földön egy anyát megsértenek, akkor ott fent az égben az Isten

anyja keservesen zokog! — Hát erre Maxim kézenfog engem és már cipel is be a szobába, még meg is táncoltat — olyan erős volt, mint a medve! Várja pedig csak jön utánunk, a rossz lány, akár a páva, henceg a férjével, mintha valami új játékbabája volna, csak úgy jár a szeme és olyan fontoskodva számol be a háztartásáról, mintha valami komoly nagy gazdasszony volna — csupa nevetség volt az egészet nézni! Még meg is kínált a teához olyan süteménnyel, hogy a farkasnak is beletört volna a foga, meg túróval, ami szétesett, mint a faforgács!

— Így telt el sok idő, már te is készen voltál, hogy megszülessél, nagyapád azonban egyre csak hallgat — csökönyös ám a gonosz! Én titokban jártam hozzájuk, ő pedig tudott róla, de úgy tett, mintha nem tudná. A házban mindenkinek tilos volt Várjáról beszélni és mindnyájan hallgattak is, én is hallgattam, pedig tudtam én jól, hogy az apai szív nem maradhat sokáig néma. Hát így jött el a nehéz óra — éjszaka van, hóvihar süvölt, szinte medvék dörömbölnek az ablakon, a kémények jajonganak, minden ördög elszabadult a láncáról, mi ott fekszünk nagyapáddal —, álom nem jön a szemünkre, én pedig egyszerre megszólalok: Rossz ám a szegény embernek ilyen éjszakán, de még rosszabb annak, akinek nyugtalan a szíve! — Hát csak megkérdezi nagyapa: Hogyan élnek ők? — Csak úgy, nincs semmi bajuk. — És azt mondja — mit gondolsz, kit kérdeztem? — A lányodat, Varvarát meg a vődet, Maximot. — Hát ezt vajjon hogy találtad ki, hogy őket gondoltam? — Ugyan már, mondom, apus, ne bolondozz, hagyd abba ezt a játékot, kinek van belőle haszna? — Nagyot sóhajt: ej, ti, mondja, ördögök, fekete ördögök! — Azután kikérdez: igaz-e az, mondja, hogy az a nagy mamlasz — ez alatt az apádat értette —, hát igaz-e, hogy olyan mamlasz? — Én azt felelem, hogy mamlasz az, aki nem akar dolgozni, aki mások nyakán élősködik, jobb lenne, ha Jákovra meg Mihajlóra néznél — hát nem ők élnek úgy itt, mint a mamlaszok? Ki az a házban, aki dolgozik, ki az aki mindent megszerez? Csak te. És ők talán nagy segítségedre vannak? — Erre ő szidni kezd engem, hogy ostoba vagyok, hogy alias vagyok, hogy piszkos vagyok és nem is tudom már, hogy még mi. — Én hallgatok. — És te, mondja, hogyan tudsz megbarátkozni egy olyan ember-

rel, akiről azt sem tudod, hogy honnan jön, azt sem sejted, hogy miféle? — Én csak hallgatok magamban, mikor aztán kifáradt, így szólok: — Jönnél csak el, néznéd meg, hogyan élnek, hogy igazán milyen jól élnek. — No, azt mondja, ez túl nagy tisztesség lenne nekik, jöjjenek inkább ők ide... — Erre már sírva fakadtam az örömtől, ő pedig megfogja a hajamat, mert nagyon szeretett a hajammal játszani és azt dörmögi, ne óbégass, buta, talán bizony, azt mondja, nekem nincs szívem? — Hiszen ő azelőtt igazán jó volt, ez a mi nagyapánk, csak amióta azt vette a fejébe, hogy nincs nála okosabb ember, azóta lett olyan gonosz és ostoba.

— Hát aztán el is jöttek, az anyád meg az apád a szent napon, az engesztelés vasárnapján, mind a kettő nagy volt, sima és tiszta; Maxím pedig megállt nagyapád előtt — nagyapád éppen, hogy a válláig ért —, szóval megállt és így szólt: Nehogy azt hidd, az ég szerelmére, Vaszíljevics Vaszílij, hogy a hozományért jöttem el hozzád, nem én — azért jöttem, hogy megadjam a tisztességet a feleségem apjának. — Nagyapádnak ez nagyon tetszett, el is mosolyodott: Ej te, mondotta, te melák, te rabló!

No, mondja, elég volt a paráználkodásból, éljetek itt nálunk! — Erre Maxím elkomorodik: már csak úgy, mondja, ahogyan Várja akarja, nekem egészen mindegy! — Erre aztán szó szót követ, semmiképp nem tudnak megegyezni! Én csak hunyorgatok a te apád felé és lábbal lököm az asztal alatt — nem, ő csak hajtogatja a magáét! Nagyon kedves szeme volt neki: vidám, tiszta, a szemöldöke pedig fekete volt, ha ezt összevonta, a szeme egészen eltűnt alatta, az arca kővé vált, megkeményedett, ilyenkor aztán már nem is hallott senkit, csak engem. Szerettem én őt, sokkal inkább, mint a saját gyermekeimet — tudta ő ezt jól és ő is szeretett engem. Volt, hogy odasimult hozzám, átölelt, aztán kézenragadott, átcibált a szobán és így szólt: te, azt mondja, te vagy az én igazi anyám, olyan vagy, mint az anyaföld. Jobban szeretlek téged, mint Varvarát! A te anyád akkoriban szemtelen fruska volt — nekiugrott, úgy sikoltozta: Hogy mersz így beszélni, te disznófülű pjermi kölyök? Így huzakodtunk, játszottunk hármasban; jól megvoltunk mi, lelkem-galambocskám! Nem

mindennapi módon tudott ő táncolni, gyönyörű nótákat ismert — a vakoktól tanulta, mert hát a vakoknál jobb nótázó nincsen!

— Hozzánk költöztek anyáddal a szárnyépületbe, a kertbe; ott születtél te is, egy szép napon, déli időben — apád éppen ebédelni jött haza, hát már te fogadtad. Örült is, tombolt is — anyádat majdnem összelapította, minthogyha tudj' Isten, milyen nagy dolog lenne egy gyermeket a világra hozni! Engem a vállára ültetett, így cipelt végig az egész udvaron nagyapához, hogy beszámoljon neki unokájának világrajöttéről — nagyapa meg egyenesen nevetni kezdett: lám, mondja, micsoda gonosz manó vagy te, Maxím!

— A két nagybácsid azonban nem szerette öt — mert bort nem ivott és mindent nyersen megmondott, átlátott minden görbeségen —, ezt nagyon rossz néven vették tőle! — Történt egyszer, nagybőjt idején, nagyon fújt a szél, hirtelen szörnyű lárma, harsogás hallatszott az egész házban — mindenki elrémült, hogy mi az, talán árvíz? Nagyapád komolyan megijedt, rögtön megparancsolta, hogy az összes mécseseket meg kell gyujtani, fel-alá szaladt, azt kiabálta, hogy azonnal imádkozzék mindenki! És hirtelen minden elcsendesedett — ettől még jobban megijedtünk. Jákov bácsi rögtön kitalálta: — Ezt, azt mondja, bizonyára Maxím csinálta! — Utóbb aztán apád elmesélte, hogy különböző palackokat és poharakat rakott a padlásablakba, mikor aztán a szél fújni kezdett a réseken, mindegyik külön zajt adott a maga módján. Nagyapa megfenyegette: még egy ilyen tréfát és visszaküldünk Szibériába, Maxím!

— Valamelyik esztendőben igen erős volt a fagy, úgy hogy farkasok kezdtek bejárni a mezőkről a városba. Itt egy kutyát szaggattak szét, amott egy lovat riasztottak meg, egy részeg baktert felfaltak, sok riadalom volt miattuk! Apád pedig fogta a puskáját, felvette a sítalpakat és éjnek idején kiment a mezőre, aztán látjuk, hogy jön vissza és farkast húz maga után, még hozzá kettőt. A bőrüket lehúzza, a fejüket kitömi, üvegszemeket rak beléjük — ez aztán jól sikerült! Egyik este aztán Mihajló bácsi valami miatt kimegy a pitvarba — hát hirtelen fut visszafelé, haja égnek áll, szeme rémülten ugrál, a torka elszorult —, semmit sem tud mondani. Még a nadrágja is lecsúszott,

elbotlik rajta, hasra esik, úgy rebegi: farkas! Mindenki megragadja azt, ami keze ügyébe esik, rohannak ki a pitvarba fáklyával, hát látják, hogy az ajtónyílásból dugja ám befelé a fejét egy farkas! Nosza, ütik, lőnek rá — hát mi derül ki? Jobban megnézik: csak egy farkasbőr meg egy üres fej, mellső lábainál fogva oda van szegezve a kapuhoz! Nagyapa akkor komolyan megneheztelt Maximra. Csakhogy már Jákov is kezdi eltanulni az effajta tréfákat. Maxim keménypapírból kivágott egy fejformát: orrot, szemet, szájat csinált neki, kócot ragasztott a haja helyébe, utána elindultak Jákovval az utcákon és ezeket az ijesztő pofákat odatartották az ablakokhoz. Az emberek persze megijedtek, ordítozni kezdtek. Aztán egyszer éjszaka idején elmentek gyónni, ráijesztettek a papra, az kirohant a bakterházba, a bakter pedig ugyancsak megrémülve, őrségért kezdett kiáltozni. Sok ilyen huncutságot követtek el és semmiképpen nem lehetett őket lebeszélni ezekről; magam is mondtam, hagyjátok abba — Várja ugyancsak, — nem, ők nem hagyták abba! Maxím meg csak nevetett: — Olyan jól esik látni, amikor az emberek minden semmiségért halálra ijednek és fejjel szaladnának a falnak! Inkább gyere te is velünk ...

— Pedig aztán ez majdnem a vesztét okozta. Ez a te Mihajló bácsid, aki egészen olyan mint a nagyapád, sértődékeny, gonosz, kigondolta, hogy tőrbe csalja apádat. Egyszer, tél elején vendégségből jöttek négyen együtt: Maxim, a két nagybácsid meg egy sekresiyés — ezt aztán később elbocsátották, mert agyonvert egy kocsist. Mentek együtt a kocsiúton és odacsalták Maximot a Djukov-tóhoz, azzal, hogy jó lenne egy kicsit korcsolyázni, mint ahogyan a gyerekek szokták — odacsalták és belökték egy résbe a jégen —, meséltem már neked erről ...

— Miért ilyen gonoszak a bácsik?

— Nem gonoszak ők — mondotta nyugodtan nagyanyó, egyet szippantva a burnótból. — Egyszerűen csak — ostobák! Ez a Miska, ez valóban rosszindulatú, de azért inkább buta, Jákov pedig csak amolyan együgyű ... Nos, hát, belelökték őt a vízbe, de ő feldobta magát és sikerült kezével megfogni a rés szélét. Ők azonban ütni kezdték a kezét, az ujjait össze-vissza tiporták

eszmájuk sarkával. Az volt a szerencséje, hogy ő józan volt, a többi pedig részeg, így aztán Isten segítségével valahogy kimászott a jég alól, a rés közepén arccal felfelé fordult, úgy lélekzett, amazok pedig nem tudták elérni. Még egy ideig jégdarabokkal dobálták a fejét, aztán elmentek, mondván, majd belefullad magától! Ő pedig kimászott és azonnal a rendőrségre rohant, hiszen tudod, hogy a rendőrség ott van mindjárt a téren. A rendőrtiszt ismerte őt is meg az egész családunkat és kikérdezte, hogy történt a dolog?

Nagyanyó keresztet vetett és hálát rebegve folytatta:

— Isten nyugosztalja békében Szavvátevics Maximot, mert nagyon megérdemli! Eltitkolta az egész dolgot a rendőrség elől: azt mondta, hogy ő maga, részegségében ment a tóra, s így esett bele a résbe. A rendőrtiszt azt felelte: ez nem igaz, te nem szoktál inni! — Tartott, ameddig tartott, a rendőrségen borral dörzsölték be, száraz ruhát adtak rá, meleg bundába bugyolálták, úgy hozták haza, maga a rendőrtiszt és még két embere. A Jaska meg a Miska pedig akkorára még nem is érkeztek haza, kocsmáról kocsmára mentek, itták az apait-anyait. Nézzük anyáddal Maximot, hát nem is hasonlít önmagára, égővörös, az ujja tönkrezúzott, vérben ázik, a halántéka mintha havas volna, de ez a hó nem olvad le — egyszeriben megőszült!

— Varvara sivalkodva ordít: mit csináltak veled? A rendőrtiszt mindenhova odaszagol, kérdezősködik, az én szívem pedig érzi, hogy, jaj, valami nincs rendben! Én Varvarát rábíztam a rendőrtisztre, magam pedig halkan kikérdeztem az én Maximomat, hogy mi történt? Azt súgta: menjen Jákov és Mihájlov elé, tanítsa ki őket; mondják azt, hogy már a kocsiút elején elváltunk egymástól, ők maguk a Pokrovka felé mentek, én pedig a Prjadilnij-utcába tértem! Nehogy tévedjen, mert még baj lehet a rendőrségnél! Én siettem nagyapához: gyere, tartsd szóval a rendőrtisztet, magam pedig hadd menjek a kapuhoz a fiaimat várni és közben gyorsan elmondtam nagyapának, hogy milyen baj történt. Ő felöltözött, egész testében reszketett és így dörmögött: tudtam én ezt, várom én ezt régóta! — Hazudott, mert semmit sem tudott! — Hát, elébe mentem a kölyköknek, tenyeremet a szám elé tartva. Miska egyszeriben kijózanodott a

rémülettől, Jasenka pedig, a drága, semmit sem ért a dologból, csak egyre mormogja: de hiszen én nem tudok semmit, mindent a Mihajló csinált, ő az idősebb! Végre megnyugtattuk valahogy a rendőrtiszt — kedves úriember volt! — No, azt mondja, ide figyeljetek, ha megint valami csúnya dolog történik itten, most már fogom tudni, hogy ki a bűnös! Ezzel el is ment. Nagyapa pedig odament Maxímhoz és így szólt hozzá: Hát köszönöm neked! Akárki más a te helyedben nem így cselekedett volna, ezt tudom! És neked is, lányom, köszönöm, hogy ilyen rendes embert hoztál az apád házába! Mert hát ő, a te nagyapád, olyan szépen tudott beszélni, ha akart — csak aztán később, a nagy butaságtól záródott el lakattal a szíve. Hármasban maradtunk, Szavvátjevics Maxím sírvafakadt és szinte őrjöngeni kezdett: De hát mit követtem el ellenük, miért tették ezt velem? Édesanyám, miért? Mert hát ő engem nem anyuskának, hanem édesanyámnak nevezett, mint a gyerekek szokták, hiszen, ami a jellemét illeti, igazi gyerek maradt. Miért? — kérdezi. Én meg csak jajgatok, mit tehetek egyebet? Hiszen a gyerekeim — sajnálom őket. Anyád közben minden gombját leszaggatta a mellényéről, ott ül zilálltan, mintha verekedett volna; így sikoltozik: menjünk el innen, Maxím! Ők ellenségeink, félek tőlük, gyerünk innen! Erre csitítgatom: ne dobj szemetet a kemencébe, anélkül is bűzlik itten. — Ekkor nagyapa odaküldte azt a két ostobát, hogy bocsánatot kérjenek, de anyád nekiugrott Miskának és a képébe sujtott: Nesze, itt a bocsánat! Apád pedig csak neheztelve mondta: Miért tettétek ezt, testvérek? Hiszen koldusbotra juttathattatok volna engem, hogyan dolgozhatnék kéz nélkül? No de aztán valahogyan kibékültek. Apád beteg lett, közel két hónapig az ágyat nyomta és közben egyre csak azt hajtogatta: Jaj, anyám, gyere velünk valami más városba — rossz itt nekünk! És nemsokára el is utazott Ásztrahányba, akkor nyáron odavárták a cárt és apád kapta a megbízást, hogy a diadalkaput felépítse. Az első gőzhajóval elutaztak; nekem, mintha a lelkemet szakították volna ki apád szintén szomorú volt és egyre csak igyekezett rábeszélni engem: jöjjek én is Ásztrahányba. Varvara azonban örült, még csak nem is igyekezett titkolni örömét, a szemtelen... Így utaztak el. Ennyi az egész...

Lehajtott egy korty vodkát, szippantott a burnótjából és elgondolkozva bámult ki az ablakon a szürke égboltra. Így szólt:

— Úgy bizony, ha nem is egy vérből valók voltunk, apád meg én, a lelkünk mégis egy volt...

Mialatt ezeket mesélte, olykor-olykor bejött nagyapa is, égnek emelte görényarcát, éles orrával körülszagiászolt a levegőben, gyanakvóan pillantott nagyanyóra, hallgatta a beszédét és közben így morgott:

— Csak hazudj, hazudj...

Egyszer váratlanul megkérdezte:

— Mondd, Lexej, bort ivott itt a nagyanyád?

— Nem.

— Hazudsz, látom a saját szememmel.

És bizonytalan léptekkel távozott. Nagyanyó utánakacsintva, holmi szólás-mondást hallatott:

— Eredj csak, Avdjéj — lovacskám, ne félj...

Egy ízben nagyapa megállt a szoba közepén, a földre pillantott és halkan megkérdezte:

— Te anyus.

— Tessék?

— Látod te, hogy mi készül itt?

— Látom.

— És mi a véleményed?

— A sors rendelése, apus! Emlékszel, te mindig nemes embert szerettél volna.

— No igen.

— Most aztán megvan.

— Elég baj.

— Hát az ő dolga!

Nagyapa kiment. Az volt az érzésem, hogy valami nem jó dologról van szó és ezért megkérdeztem nagyanyót:

— Miről beszélletek most?

— Mindent kell neked tudnod? — mondotta zsörtölődve, miközben bedörzsölte a lábamat. — Ha mindent megtudsz fiatalon, akkor öregkorodra nem marad semmi, amit megkérdezhetnél... — És kacagva bólogatott fejével. — Hej nagyapó, nagyapó, kicsiny porszem vagy te az Úristen szemében. Te, Lonyka, te

azért csak hallgass erről! — nagyapád most már egészen a tönk szélére került! Sok pénzt, talán ezreket adott kölcsön egy úriembernek és ez az úriember csődbe ment...

Mosolygott, elgondolkozott, sokáig szótlanul ült, széles arca összeráncolódott, komor lett.

— Most mire gondol?

— Most arra gondolok, hogy miről meséljek neked? — riadt fel. — Talán Jevsztignejről, — jó lesz? Hát idehallgass:

Volt egyszer egy egyházfi Jevsztignéj,
Azt hitte, hogy bölcsebb mindeneknél,
Bölcsebb a papnál, az uraságnál
És bölcsebb a legvénebb kutyáknál.
Olyan büszkén járt, akár a pulyka,
A begyét is éppen úgy felfújta,
Tanította szomszédait:
Nem jó ez úgy, nem jó az így.
A templomra néz: — túl kicsi,
Az utcára pislant: — hej, az is pici
Nem elég piros az alma,
Túl korán kelt fel a nap ma!
Bármit is mutatnak Jevsztignéjnek,
Így szól:

itt nagyanyó felfújta képét, tágra nyitotta szemét, jóságos arca valami buta és nevetséges kifejezést öltött, majd nyafogó hangon folytatta:

Én biz ehhez jobban értek,
Én biz jobban megcsináltam volna,
Hogyha ilyesmire időm volna.

Elhallgatott, elmosolyodott, majd halkan továbbfűzte:

Éjjel eljött hozzá néhány ördög:
Hé, egyházfi, únod ezt a földet?
Gyere a pokolba velünk
Jól parázslik ott a szenünk!
Fel sem vehette szegény a sapkát
Ördögmancsok máris megragadták,

Lökik, csiklandják üvöltve,
Kettő a vállára ül fel...
Be is dugják a pokol tüzébe, —
Hát minálunk Jevsztignéjke, szép-e?
Fő már az egyházfi, zsírjában ázik
Karjával kétoldalt nagyon hadonászik
De megvetően húzza félre száját:
Ezt a poklot is rosszal csinálják.

Nyafogó hangon fejezve be a mesét, hirtelen megváltoztatja arckifejezését, lopva elneveti magát és így magyarázza nekem:

— Nem adta ám meg magát, ez a Jevsztignéj, keményen kitartott az igaza mellett, önfejű fickó volt, olyan mint a te nagyapád! Na most aludj, ideje már...

Anyám ritkán jött fel hozzám a padlásra, ilyenkor sem időzött sokáig nálam és sietősen beszélt. Egyre szebb és szebb lett, egyre jobb ruhákat viselt, de benne is, akárcsak nagyanyóban, megéreztem valami újat, valamit, amit elrejtenek előlem, — éreztem és sejtettem is, miről van szó.

Nagyanyó meséi egyre kevésbbé tudtak engem lekötni és még amit az apámról mondott, az sem tudta lecsillapítani homályos, de napról-napra növekvő izgalmamat.

— Miért nem nyughat az én apám lelke? — kérdeztem tőle.

— Honnét tudnám én ezt? — felelte szemét eltakarva. — Az Úristen dolga ez, égi dolog, mi nem tudhatjuk...

Éjszakánként, amikor álmatlanul figyeltem a kék ablakon keresztül, hogy milyen lassan úsznak a csillagok az égen, kigondoltam mindenféle bús történetet — ezekben a legfőbb helyet apám foglalta el, mindig vándorolt valamerre, egyedül, bottal a kezében és egy lompos kutya ment a nyomában...

XII.

Egyszer alkonyat tájban elaludtam és amikor felébredtem, úgy éreztem, hogy a lábam is felébred, leeresztettem az ágyról, — hát mégint elerőtlenedett, de most már bizonyos voltam benne, hogy a lábam egészséges és hogy tudok majd járni. Ez olyan

nagyszerű volt, hogy felkiáltottam az örömtől, testem egész súlyával a padlóra nyomtam lábamat, elestem, de rögtön az ajtóhoz másztam, majd le a lépcsőn és élénken elképzeltem, hogy miként fognak odalent mind csodálkozni, amikor meglátnak.

Nem emlékszem, hogyan történt, hogy anyám szobájában ocsudtam fel, máris nagyanyó térdén voltam, előtte mindenféle idegen ember állott és egy szikkadt, zöldszínű öregasszony szigorúan, minden más hangot túlharsogva mondotta:

— Málnaszörpöt kell itatni vele, aztán bebugyolálni a fejét...

Minden zöld volt rajta, a ruhája, a kalapja, az arca, a szeme alatti bibircsókkal, sőt még az a szőrpamacs is, amelyik ebből a bibircsókból kinőtt, ugyancsak olyan volt, mint a fű. Alsó ajkát lebiggyesztette, a felsőt felemelte és zöld fogát reámvillantva szemét eltakarta kezével, amelyen ujjnélküli fekete csipkekesztyűt viselt.

— Ez kicsoda? — kérdeztem én riadtan. Nagyapa kellemetlen hangon felelte:

— Ez is a nagyanyád lesz...

Anyám elmosolyodott és elém tolta Maximov Jevgjénijt.

— Itt az apád is...

Gyorsan, érthetetlenül kezdett valamit beszélni; Maximov rámkacsintott, felémhajolt és így szólt:

— Festéket kapsz majd tőlem...

A szobában nagy volt a világosság, az elülső sarokban, az asztalon ezüst kandeláberek égtek, mindegyikben öt gyertya, közöttük állt nagyapa kedves ikonja, a „Ne sírass, ó anyám", a képen levő köntös gyöngyszemei felvillantak, majd szétfolytak a fényben, a szentek koronáinak aranyán ragyogtak a málnaszínű drágakövek. Az ablak sötét üvegéhez az utca felől némán, palacsinta módjára szomorú kerek arcok simultak, orrok nyomódtak laposra; köröskörül minden mintha libegett volna, a zöld öregasszony pedig hideg ujjával a fülem mögött babrált és így szólt:

— Feltétlenül, feltétlenül...

— Elvesztette az eszméletét — mondotta nagyanyó és az ajtó felé vitt engem.

Én azonban nem veszítettem el eszméletemet, csak egyszeriben lehúnytam a szememet és mikor nagyanyó felfelé cipelt a lépcsőn, megkérdeztem tőle:

— Miért nem szóltál nekem erről?...

— Te csak ne beszélj, te hallgass!...

— Becsaptok engem...

Miután ágyba fektetett, fejét a vánkosba rejtette és egész testében remegve, felsírt: válla rázkódott és elfulva mormogta:

— Sírjál... sírjál te is...

Nekem nem akaródzott sírni. A padláson sötétség és hideg volt, én remegtem, az ágy himbálódzott és recsegett, szemem előtt megjelent a zöld öregasszony, — úgy tettem, mintha elaludtam volna, mire nagyanyó kiment.

Keskeny erecske módjára, egyhangúan folyt le néhány üres nap, az eljegyzés után anyám elutazott valahova, a házra nyomasztó csend nehezedett.

Egyik reggelen bejött nagyapa, kezében egy vésővel, az ablakhoz lépett és kezdte kivésni a télire betapasztott ablaktáblákat. Nagyanyó vizesvödörrel és ronggyal jelent meg, nagyapa halkan megkérdezte:

— Nos, öregasszony?

— Tessék?

— Örülsz, mi?

Nagyanyó ugyanúgy felelt neki, mint nekem akkor, a lépcsőn:

— Te csak ne beszélj, te hallgass!...

Ezeknek az egyszerű szavaknak most valami különös értelmük volt, valami nagy és szomorú dolog rejtőzött mögéjük, amiről nem szabad beszélni, de amit mindnyájan tudnak.

Nagyapa óvatosan leemelte a téli ablakkeretet, kivitte, nagyanyó szélesre tárta az ablakot — a kertben seregély kiáltozott, a verebek csipogtak; az olvadó föld részeg illata ömlött be a szobába, a kemence kékes mintái zavarosan elfehéredtek, az ember fázott, ha rájuk tekintett. Én lemásztam az ágyról a padlóra.

— Mezítláb ne járj — mondotta nagyanyó.

— Kimegyek a kertbe.

— Nem száradt még fel, megártana!

Hallani sem akartam, amit mond, még ránézni sem szerettem most a felnőttekre.

A kertben már kidugták fejüket az új pázsit üde zöld tűcskéi, az almafákon előbújtak és hasadoztak a rügyek, a Petrovna házikójának tetején kellemesen kizöldült a moha, mindenütt rengeteg madár volt; a vidám zsibongás, a friss illatos levegő kellemes szédületet okozott a fejnek. Abban a gödörben, ahol Pjotr bácsi agyonszurkálta magát, vöröses, kusza, a hótól szétzilált vadvirág feküdt, — nem volt kellemes látvány, semmi tavaszias nem volt benne, a fekete üszkök búsan meredeztek és az egész gödör kellemetlenül feleslegesnek látszott. Haragosan néztem és arra gondoltam, hogy ki kellene ásni, ki kellene gyomlálni a vadvirágot, kiszórni a tégladarabokat, az üszkös gerendákat, kitisztítani az egész felesleges mocskot és valami tiszta lakóhelyet építeni magamnak a gödörben, hogy ott nyáron egyedül, felnőttek nélkül élhessek. Azon nyomban munkához is láttam, ami egyszeriben hosszú időre, jólesően elforditotta figyelmemet mindarról, ami a házban történt és bár ezek a dolgok még mindig nagyon bántottak, mégis napról-napra veszítettek érdekességükből.

— Hát te miért húzod fel az orrodat? — kérdezgette tőlem nagyanyó, meg anyám is; — nem volt sok értelme, hogy így faggattak, hiszen én nem haragudtam rájuk, csak egyszeriben minden idegenné vált számomra a házban. Ebéd, esti tea és vacsora után gyakran ott ült nálunk a zöld öregasszony, akárcsak egy korhadó karó egy vén sövényen. Szeme, mintha láthatatlan fonállal lett volna arcához hozzávarrva, könnyedén ugrált csontos gödrében, rendkívül fürgén tudott mozogni, mindent látott, mindent észrevett, — amikor Istenről beszélt, a mennyezet felé fordult, ha pedig a háztartásra került a szó, visszaereszkedett arcába. Szemöldöke, mintha agyagból való és valahogyan odaragasztott lett volna. Kiálló széles fogai zajtalanul harapdáltak össze mindent, amit szájába dugott, miközben karját furcsán maga felé hajlította. Nyusját begörbítette. Fülének tájékán csont-

golyócskák ugráltak, füle is mozgott és bibircsókjának zöld szőre ugyancsak lengedezett, szinte mászkált sárgás, ráncos és undorítóan hidegnek látszó bőrén. Egészben véve éppen olyan tiszta volt, mint a fia: — szinte kellemetlen volt, nem akaródzott hozzájuk érni. Az első napokban mindig ajkamhoz dugta kihűlt kezét, amelyről sárga kazányi szappannak és tömjénnek a szaga áradt, — mire én hátat fordítottam és elszaladtam.

Gyakran mondogatta a fiának:

— A kisfiút feltétlenül alapos nevelésben kell részesíteni, — érted, Zsenya?

Amaz szófogadóan bólintott, szemöldökét összevonta és hallgatott. Ennek a zöld nőnek a jelenlétében mindenki elszomorodott.

Gyűlöltem az öregasszonyt — meg a fiát is — valami összpontosult gyűlölettel és e terhes érzelem miatt sok verésben volt részem. Egy ízben ebéd után az öregasszony szemét szörnyen kidüllesztve mondotta:

— Ah, Aljosjenka, miért eszel te olyan gyorsan és olyan nagy falatokat! Még megfulladsz, kedveském!

Én erre kivettem a számban lévő falatot, megint rászúrtam a villámra és feléje nyujtottam:

— Magának adom, ha irigyli tőlem...

Anyám kirántott engem az asztal mögül, szégyenszemre a padlásra kergettek, — nagyanyó bejött hozzám és kezével eltakarva a száját, kacagott:

— Óh magasságos egek! Milyen szemtelen vagy te! Az Isten áldjon meg...

Nekem nem tetszett, hogy nagyanyó eltakarta a száját, ezért elfutottam tőle, felmásztam a háztetőre és sokáig ott ültem a kémény mögött. Való igaz, hogy nekem nagy kedvem volt szemtelenkedni, mindenkinek gonosz szavakat mondani és nehezemre esett ez ellen a kívánság ellen küzdeni, de küzdeni kellett: egy ízben bekentem jövendő mostohaapámnak és új nagyanyámnak a székét csirízzel, — mind a ketten odaragadtak; ez nagyon mulatságos volt, de miután nagyapám eldöngetett, feljött hozzám a padlásra anyám, magához húzott, térdével összeszorított és így mondotta:

— Idefigyelj, — miért csinálsz te ilyeneket? Tudhatnád, hogy ezzel szomorúságot okozol nekem!

Szemét csillogó könnyek öntötték el, fejét arcomhoz szorította, — ez olyan mélyen érintett, hogy azt kívántam, bár inkább megütött volna! Kijelentettem, hogy soha többé nem sértem meg Maximovékat, soha többé, — csak ő ne sírjon.

— Bizony, bizony — mondotta halkan —, nem szabad ilyeneket csinálni! Hiszen nemsokára megesküszünk, azután elutazunk Moszkvába, azután visszatérünk és te ott fogsz lakni énnálam. Vaszíljevics Jevgjénij nagyon kedves és okos ember, jó lesz neked övele. Tanulni fogsz a gimnáziumban, azután egyetemre jársz majd, — akárcsak ő mostan, azután pedig doktor leszel. Olyan doktor leszel, amilyen lenni akarsz, a tudós ember maga választhat. No, most menj, szaladgálj egy kicsit...

Ez a sok „azután", amelyet sorra mondott, valami lépcsőnek tűnt fel, mely tőle messzire és nagyon mélyre, valami sötétségbe, valami egyedüllétbe vezet, — egyáltalán nem vidított fel engem az effajta lépcső. Nagyon szerettem volna így szólni anyámhoz: „Szépen kérlek, ne menj férjhez, majd én foglak eltartani!"

De ezek a szavak nem jöttek a számra. Anyám mindig nagyon sok kedves gondolatot ébresztett fel bennem, de sohasem tudtam elhatározni magamat, hogy ezeket a gondolatokat kimondjam.

Kerti dolgaim jól haladtak: kigyomláltam, kertészkéssel kinyestem a vadnövényt; a gödör szélét, ahol a föld beomlani kezdett, cserépdarabokkal raktam ki, széles ülőhelyet építtettem, — még feküdni is lehetett rajta. Összeszedtem sok színes üvegdarabot és edénycserepet, ezeket agyaggal beletapasztottam a cserépdarabok közti résekbe, — úgy, hogy amikor a nap belesütött a gödörbe, az egész a szivárvány színeiben kezdett csillogni, akár a templom belseje.

— Ezt jól kigondoltad! — mondotta egy ízben nagyapa, amikor megtekintette a munkámat. — Csak a gyom tönkreteszi ám az egészet, mert a gyökereket bennehagytad! Várj csak, majd én felásom kerti ásóval a földet, — eredj, hozz egyet!

Hoztam egy vasásót, ő megköpte a kezét és nagyokat krákogva elkezdte lábával mélyen belenyomni az ásót a zsíros földbe.

— Hajítsd ki a gyökereket! Aztán majd elültetek itt neked néhány napraforgót és mályvát, — nagyon szép lesz! Nagyon szép...

De hirtelen az ásó fölé görnyedten elhallgatott, szinte megbénult: rábámultam, — hát látom, hogy kicsiny, okos, kutyaszerű szeméből sűrűn hullik a földre apró könnye.

— Mi van veled?

Megrázkódott, tenyerével letörölte arcát, zavaros tekintettel nézett reám.

— Csak megizzadtam! Nézd csak, — mennyi kukac!

Azután ismét túrni kezdte a földet, majd hirtelen így szólt hozzám:

— Hiába csináltad az egészet! Hiába, kisöcsém. Látod, ezt a házat nemsokára el kell adnom. Őszre egészen biztosan eladom. Kell a pénz anyádnak a hozományra. Úgy bizony. Ő csak hadd éljen boldogan, az Isten áldja meg...

Eldobta az ásót és kezével legyintve elindult a fürdőház felé a kert sarkába, ahol a melegágyak húzódtak, én pedig elkezdtem ásni a földet és rögtön össze is zúztam egyik lábujjamat az ásóval.

Ez a bajom akadályozott meg abban, hogy együtt menjek anyámmal esküvőjén a templomba, csak éppen a kapu elé mehettem ki és láttam, amikor ő karját Maximovéba öltve, fejét lehajtva, óvatosan rálép a járda kövére, majd a zöld pázsitra, amely a kövek között tört elő, pontosan úgy, mintha éles szegeken lépkedne.

Az esküvő csendes volt; a templomból visszatérve egykedvűen megteáztak, azután anyám rögtön átöltözött és visszavonult hálószobájába, hogy becsomagolja a bőröndöket, mostohaapám pedig mellém ült és így szólt:

— Azt igértem, hogy festékeket kapsz tőlem, de itt ebben a városban nem lehet jó minőségűt kapni, a magamét nem adhatom oda, — hát majd küldök neked festékeket Moszkvából...

— És mit csináljak azokkal?

— Te nem szeretsz rajzolni?

— Nem tudok.

— No jó, akkor majd valami mást küldök neked.

Bejött anyám.

— Tudod, hamar visszatérünk, csak apád leteszi a vizsgát, ezzel befejezi a tanulmányait és már itthon is vagyunk...

Nagyon jól esett, hogy úgy beszélnek velem, mint a felnőttekkel szoktak, de valahogyan furcsa volt azt hallanom, hogy ez a szakállas ember még mindig tanul. Meg is kérdeztem:

— Te mit tanulsz?

— Földmérést...

Úntam megkérdezni, hogy az micsoda. A házat nyomasztó csend töltötte el, valami selymes suhogás hallatszott csak és én szerettem volna, hogy minél előbb legyen már éjszaka. Nagyapa háttal a kemencének dőlve állt és bámult az ablakra, hunyorgott; a zöld öregasszony anyámnak segített becsomagolni, közben dörmögött, sóhajtozott, nagyanyót pedig, aki dél óta részeg volt, szégyenükben felvitték a padlásra és ott bezárták.

A következő napon anyám korán reggel elutazott; búcsúzóul átölelt engem, könnyedén felemelve a földről, belenézett a szemembe, valami ismeretlen tekintettel, megcsókolt és így szólt:

— No, Isten veled...

— Mondd meg neki, hogy legyen szótfogadó — mondotta komoran nagyapa a még mindig rózsaszínű égre tekintve.

— Légy szótfogadó — mondotta anyám és keresztet vetett reám. Azt hittem hogy valami mást fog mondani és megharagudtam nagyapára, mert hiszen ő akadályozta meg ebben.

Már ott is ültek a homokfutóban, anyám sokáig bosszúsan próbálta kiszabadítani valahova beakadt ruháját.

— Segíts! Nem látod? — szólt hozzám nagyapa, de én nem segítettem, mert el voltam foglalva bánatommal.

Maximov türelmesen próbálgatta elhelyezni a kocsiban hosszú lábát, amelyet keskeny, kék nadrág fedett, még nagyanyó valami batyut dugott a markába, ezt a térdére rakta, kezével megtámasztotta az állát, sápadt arca félénken ráncolódott össze és elnyújtva mondotta:

— Eléééég...

Egy másik kocsira a zöld öregasszony ült fel idősebbik fiával, a katonatiszttel, — úgy ült, mintha odarajzolták volna, a fia pedig kardmarkolatával fésülgette szakállát és nagyokat ásított.

— Szóval a háborúba megy? — kérdezte nagyapa.

— Természetesen!

— Nagyon jól van. A törököt meg kell verni...

Elmentek. Anyám még néhányszor hátrafordult, kendőjével integetett, nagyanyó pedig a házfalhoz dőlve ugyancsak rázta kezét a levegőben, szemét elöntötte a könny, nagyapa is könnyeket nyomott el ujjával a szeme sarkában és szaggatottan dörmögte:

— Nem lesz... ebből jó... nem lesz...

Én ott ültem a sarokkövön és azt figyeltem, hogyan rázódnak a kocsik, — lám már be is fordultak a sarkon, mire a keblemben valami mintha nagy zajjal bezárult volna.

Reggel volt, a házak ablakain még csukva voltak a zsalugáterek, az utca néptelen volt, — soha nem láttam még ilyen halottian üresnek. Valahonnét messziről pásztorsíp szava hallatszott.

— Gyerünk, igyuk meg a teánkat, — szólt nagyapa, megfogva a vállamat. — Látod, neked már az a sorsod, hogy velem maradj. Te már úgy hozzám tartozol, mint a gyufa a skatulyájához!

Reggeltől estig kettesben hallgatagon dolgozgattunk a kertben; ő felásta a virágágyakat, felkötözte a málnaágakat, az almafáról leszedte a folyondárokat, pusztította a hernyókat, én pedig egyre csak építettem és szépítgettem a szállásomat. Nagyapa lefűrészelte egy üszkös gerenda végét, pálcákat dugdosott a földbe, én pedig ezekre akasztottam a kalitkákat a madaraimmal, a gyom kiszáradt szálaiból szőnyeget fontam magamnak, hogy függönyöm legyen a lóca fölött a nap és a harmat ellen, — egyre kellemesebb lett ott nálam.

Nagyapa így szólt:

— Valóban hasznos lesz megtanulnod, — hogyan rendezkedj be legjobban saját magad.

Ezek a szavak nagyon sokat jelentettek a számomra. Néha

odatelepedett arra az ülőhelyre, amelyet én fűvel takartam le és lassan, kényelmesen oktatgatott, de a szó mintha nehezen jött volna ki belőle.

— Olyan vagy te most, mint anyádnak egy leszakadt darabja, most majd más gyerekek születnek neki, ezek közelebb állnak majd hozzá. Látod, nagyanyó már megint rászokott az ivásra.

Sokáig hallgat, mintha figyelne valamire, — majd ismét, mintegy kelletlenül, rákezdi súlyos szavait.

— Most már másodízben adja magát az ivásnak, — amikor Mihajlót elvitték katonának, akkor ugyancsak elkezdett inni. És rá is beszélt engem a vén bolond, hogy kiváltsam Mihajlót a katonaságtól. Talán, katonáéknál megváltozott volna a természete... Ej, ti... Hát én már nemsokára meghalok. Ez azt jelenti, hogy te magad maradsz, magadnak kell magadról... — hiszen érted, mindent magadnak kell megszerezned. Hát igen. Tanuld meg, hogy a magad szolgája légy, másoknak ne add meg magad! Élj csendben, nyugodtan, de — hajlíthatatlanul! Hallgass meg mindenkit, de cselekedni úgy cselekedj, ahogyan azt te látod a legjobbnak...

Az egész nyarat — természetesen az esős napok kivételével — a kertben töltöttem. Még éjszaka is, ha meleg volt, ott aludtam a pokrócon, amelyet nagyanyótól kaptam; több ízben ő maga is a kertben töltötte az éjszakát, hozott magának egy halom szénát, odaszórta az én fekhelyem mellé, ráfeküdt és sokáig mesélt nekem valamiről, szavát időnkint félbeszakítva a maga váratlan felkiáltásaival:

— Nézd csak: lehullott egy csillag! Egy tiszta lélek valahol elbúsult és megemlékezett a földanyáról. Ez azt jelenti — hogy most valahol egy jó ember született.

Vagy ilyesmit mutatott nekem:

— Nézd csak, feljött egy új csillag! Milyen ragyogó! Hej, te gyönyörű égbolt, Úristen fényes palástja...

Nagyapó zsörtölődött:

— Megfáztok, ostobák, betegek lesztek, reumát szereztek. Vagy bemászik egy tolvaj és megöl benneteket...

Mikor lemegy a nap, tüzes folyamok öntik el az égboltot,

lángolnak, aranyvörös parázsként hullnak a kert bársonyos zöldjére, majd köröskörül minden szinte érezhetően elsötétül, kitágul, felduzzad, meleg árnyék önt el mindent, a napfénnyel betelt levelek elernyednek, a fűszálak a föld felé konyulnak, minden puhább, pompásabb lesz, titkon különböző illatokat bocsát ki magából, amelyek olyan édesek, mint a zene — és zene libeg arrafelé nagy távolból, a rétek felől: katonai táborokban takarodót fujnak. Jő az éj és ez valami erős, valami frissítő érzést önt a szívbe, olyant, mint az anyai cirógatás, a csend halkan simogatja végig a szívet, meleg, bozontos kezével és az emlékezetből kitöröl mindent, amit felejteni kell, — a nappalnak minden kellemetlen, apró-cseprő porszemét. Elbűvölő dolog arccal felfelé feküdni, figyelni, hogyan ragyognak fel a csillagok, végtelen mélységgel töltve el az eget; ez a mélység, mely egyre magasabbra száll fel és új meg új csillagokat mutat meg, könnyedén felemeli az embert a földről és — bármily különös is — majd olyan, mintha az egész föld válna olyan kicsinnyé, mint mi magunk, majd meg, mintha mi növekednénk csodálatosan nagyra és átváltoznánk, beleolvadnánk, szétfolynánk mindabba, — ami körülöttünk van. Egyre nagyobb és csendesebb a sötétség, de mintha mindenfelé finom húrok feszülnének ki láthatatlanul és minden hang — akár madár dalol álmában, akár sündisznó surran tova, akár valahol halkan emberi hang csendül, — minden olyan különösen, olyan nem nappali módon hangzik; s ezt édesen aláfesti a finom csendesség.

Már végetért a harmónikaszó, már elcsendült az asszonyi kacaj, kard csörren a járdaszegélyen, kutya vonít, — mindez nem számít, mindezzel az elvirult nappalnak utolsó levelei hullanak le.

Volt olyan éjszaka is, amikor a réten, az utcán hirtelen részeg kiáltás harsant fel, valaki szaladt, nehézkesen dobogó lábbal, — mindez megszokott dolog volt és nem is vonta magára a figyelmet.

Nagyanyó sokáig nem alszik el, kezét feje mögé rakva fekszik és csendes nekibuzdulással mesél valamiről, szemmellátható an rá sem hederítve arra, hogy odafigyelek-e vagy sem. És

értett hozzá, hogy mindig olyan mesét válasszon, amely az éjszakát még jelentősebbé, még szebbé tette.

Ütemesen csengő beszéde közben én észrevétlenül elszunnyadtam és — a madarakkal együtt ébredtem; egyenesen az arcomba bámul a lassan tüzesedő nap, halkan hullámzik a hajnali levegő, az almafák lombja harmatban ázik, a pázsit nedves zöldje egyre fényesebben csillog, szinte kristályosan átlátszóvá válik, vékony pára emelkedik fel róla. Az ég olyan, mint az orgona virága, rajta a nap sugarainak legyezője tárul szét, a holtozat egyre kékebbé válik. Láthatatlan magasságban pacsirta dalol és minden virág, minden hang harmat gyanánt telepszik az ember keblére, édes örömet okozva és felkelti vágyát, hogy minél előbb lábraálljon, csináljon valamit és barátságban éljen az egész, körülötte lüktető világgal.

Ez volt a legcsöndesebb és a legszemlélődőbb idő egész életemben. Pontosan ezen a nyáron ébredt fel és erősödött meg bennem saját erőmnek biztos érzete. Vadóc és emberkerülő lettem: hallottam ugyan az Ovszjannikov-gyerekek kiáltozását, de semmi sem vonzott hozzájuk, ha pedig a három testvér megjelent, ez már nem okozott örömet nekem, csak aggodalmamat ébresztette fel, hogy talán még szét is zilálják az én kertbeli építményemet, — első saját alkotásomat.

Már nem sokat foglalkoztam nagyapa beszédeivel, amelyek egyre szárazabbakká, egyre zsörtölődőbbekké és egyre panaszosabbakká váltak. Mind gyakrabban veszekedett nagyanyóval, elelkergette hazulról, — ilyenkor nagyanyó elment Jákov bácsihoz, máskor meg Mihailhoz. Olykor több napig sem tért haza, nagyapa ilyenkor maga főzött, kezét megégette, üvöltözött, szitkozódott, csapkodta az edényeket, — észrevehetően kellemetlenné vált.

Néha odajött az én szállásomra, kényelmesen letelepedett a fűre, hosszasan, némán figyelt engem és váratlanul megkérdezte:

— Miért nem beszélsz?

— Csak. Mit mondjak?

Oktatgatni kezdett:

— Mi nem vagyunk urak. Minket senki sem tanít. Nekünk mindent magunknak kell megértenünk. Látod, másoknak könyve-

ket írnak, iskolákat építenek, velünk azonban senki sem törődik. Mindent magadnak kell szerezni...

És elgondolkozott, mintegy elfonnyadva, mozdulatlanul, némán, szinte ijesztően.

Ősszel aztán eladta a házat és nem sokkal az eladás előtt egyszer a reggeli teánál hirtelen, komoran és határozottan bejelentette nagyanyónak:

— No, anyus, eltartottalak, — ennek vége! Ezentúl magadnak kell gondoskodnod a kenyeredről.

Nagyanyó teljes nyugalommal fogadta ezeket a szavakat, mintha már régóta tudná, hogy egyszer majd elhangzanak és mintha már várta volna ezt. Sietség nélkül elővette burnótos szelencéjét, megtömködte orrát és így mondta:

— No és aztán? Ha így van, — így van...

Nagyapa két sötét kis szobát vett ki egy ódon ház pincéjében, egy zsákutcában a domb lábánál. Amikor átköltöztünk új lakásunkba, nagyanyó egy ócska bocskort fogott hosszú zsinórjánál fogva, odahajította a kemence tövébe és leguggolva kezdte hívni a házi szellemet:

— Kobold, kedves kobold, — fogd meg ezt a szánkót, — ülj rá, sose bánkódj, — lakjad ezt a szép kemencét, hozzál nekünk jó szerencsét...

Nagyapa az ablakon át kinézett az udvarra és közben kiáltotta:

— Majd idehozom én neked, te boszorkány! Megállj csak, hozzál csak szégyent énrám...

— Ugyan hagyd már, apus, még bajt okozol, — intette nagykomolyan nagyanyó, nagyapa azonban megdühödött és megtiltotta neki, hogy odaidézze a házi szellemet.

A bútort és különböző holmijainkat három napon belül heves alkudozások és szitkozódások közepette eladta egy ócskás tatárnak, nagyanyó pedig mindezt az ablakból nézte, sírt, nevetett és halkan kiáltotta:

— Csak vidd! Vidd már...

Magam is közel voltam a síráshoz, sajnáltam a kertemet, a magam építette szállást.

Két szekérrel költöztünk és az, amelyiken én ültem minden-

féle kacat között, úgy rázott, mintha engem akarna lelökni magáról.

Ugyanebben a szakadatlan és engem kidobni készülő rázásnak az érzésében éltem végig az elkövetkező két évet anyám haláláig.

Röviddel azután, hogy nagyapa a pincelakásban telepedett meg, megjelent anyám, sápadtan, lesoványodva, szélesre tágult szemmel és abban égő, csodálkozó fénnyel. Valahogyan úgy nézett maga elé, mintha első ízben pillantotta volna meg apját, anyját és engem, csak nézett és hallgatott, miközben mostohaapám folyton fel-alá járt a szobában, halkan fütyürészett, köhécselt, kezét hátratette és ujjaival játszadozott.

— Uramisten, milyen ijesztően gyorsan nősz te! — mondotta nekem anyám, forró tenyerébe szorítva arcomat. Nem volt valami szép ruhában: széles piros köppenyt viselt, amely a hasánál felpuffadt.

Mostohaapám kezét nyujtotta felém.

— Szervusz, kisöcsém! No, hogy vagy?

Szippantott egyet a levegőből és így szólt:

— Hanem, tudjátok, — nagy a nedvesség itt nálatok!

Mindketten fáradtaknak látszottak, mintha sokáig szaladtak volna, minden gyűrött és elnyűtt volt rajtuk és semmi mást nem kívántak, csak pihenni.

Unottan itták a teát, nagyapa kérdezősködött, miközben én azt figyeltem, hogy az eső miként mossa az ablaküveget:

— Szóval — minden leégett?

— Minden — erősítette meg határozottan mostohaapám. — Magunk is alig tudtunk kiugrani...

— Bizony, a tűz nem tréfál.

Nagyanyó vállához simulva, anyám valamit a fülébe sugdosott, — nagyanyó pedig erre összehúzta a szemét, mintha erős fény hullott volna rá. A hangulat egyre rosszabbá vált.

Hirtelen nagyapa gonoszul, de azért elég nyugodtan, csak hangosan mondotta:

— Már pedig énhozzám az a hír érkezett, drága Vaszíljev Jevgjénij uram, hogy egyáltalán nem volt ott semmiféle tűzvész, csak egyszerűen a kártyán úszott el minden...

Olyan csendesség lett, mint a sírban. A szamovár duruzsolt, az eső verdeste az ablaküveget, végül anyám szólalt meg:

— Apuskám...

— Mi az, hogy apuskám? — üvöltötte fülsiketítően nagyapa. — Most mi lesz? Nem megmondtam neked: harmincéves ne menjen hússzéveshez! Most aztán megkaptad, tessék: itt a finom ember! Nemesasszony leltél! Mi? Hát beszélj, kislányom!

Mind a négyen üvöllözni kezdtek, valamennyiük közül legjobban a mostohaapám. Én kimentem a pitvarba, ott leültem a farakásra és szinte kővé meredtem a csodálkozástól: anyám olyan, mintha kicserélték volna, egészen más, mint azelőtt volt. A szobában ez kevésbbé volt észrevehető, de itt a félhomályban tisztán eszembe ötlött, hogy milyen is volt ő azelőtt.

Ezután, mintha a közben történtek kiestek volna emlékezetemből, már csak Szormovóra emlékszem, egy házra, ahol minden új volt, a falak tapéta nélkül, a gerendák közti hasadékok kenderrel betömködve és ezekben a hasadékokban milliónyi svábbogár. Anyám és mostohaapám két szobában laktak, melyeknek ablaka az utcára nyílott, én pedig nagyanyóval a konyhában, melynek egy padlásablaka volt. A háztetők mögül a gyár kéményei meredeztek kinyujtott mutatóujjak gyanánt az égre és sűrűn eregettek bodor füstfelhőket. A téli szélvihar a füstöt az egész falura szétfújta; nálunk a hideg szobákban mindig lehetett érezni az égés fanyar szagát. Korán reggel farkas módjára üvöltött fel a gyár szirénája:

— Hvou, ou, ou-u...

Ha az ember felállt a lócára, akkor a felső ablaküvegen át, a tetők fölött látni lehetett a lámpákkal kivilágított gyárkaput, amely szélesre tárult, mint egy öreg koldus fogatlan fekete szája — sűrűn áradt be rajta az apró alakok tömege. Délben ismét megszólalt a sziréna; a kapu sötét ajka feltárult, megmutatva egy mély lyukat, a gyár pedig csak úgy okádta a felkérődzött tömeget, mely fekete patak módjára önlött ki az utcára, — az utcán meg fehér, zilált szél futott végig, mintegy végigkergetve és a házakba belökve az embereket. Az égboltot a falu felett csak nagyon ritkán lehetett látni: a házak tetői és a korommal besózott hóbuckák felett nap mint nap egy rémes tető libegett,

szürke és lapos, amely elnyomta a képzeletet és bánatos színtelenségével csaknem megvakította az embert.

Esténkint a gyár felett szürkés-vörös alkonyi fény derengett, megvilágította a kémények csúcsát, — úgy látszott, mintha a kémények nem a földből nyúlnának az ég felé, hanem mintha ebből a füstfelhőből lógnának le a földre, vörösen, lélegezve és jajgatva, üvöltve. Mindez a látvány elviselhetetlenül leverő volt, nagyon rossz hangulat mardosta a szívet. Nagyanyó mint szakácsnő dolgozott, főzött, padlót mosott, fát aprított, vizet hordott, reggeltől estig munkában állt, fáradtan, nyögve, jajgatva feküdt le aludni. Néha, amikor végzett a főzéssel, felvette rövid, béleit mellényét és magasra fehúzva szoknyáját, megindult a város felé:

— Megnézem, mit csinál az öreg...

— Vigyél magaddal!

— Megfagysz! Nézd milyen hófúvás van!

És ment, ment hét vjersztet, ment az országúton, amely szinte elveszett a behavazott mezők között. Anyám sárgán, viselősen, dideregve burkolódzott szürke, szakadt, rojtosszélű kendőjébe. Gyűlöltem ezt a kendőt, mert eltorzította az ő magas, karcsú termetét, gyűlöltem és le is tépdestem szélén a rojtokat, gyűlöltem azt a házat, azt a gyárat, azt a falut. Anyám kitaposott szőrcsizmában járt, köhögött, csúnyán rázta nagy hasát, szürkéskék szeme száraz, haragos fényben égett és gyakran előfordult, hogy mozdulatlanul megállt a puszta falnak dőlve, mintha csak odatapadt volna. Néha egy álló órán át bámult az ablakon keresztül az utcára: az utca olyan volt, mint egy állkapocs, a fogak egy része a vénségtől elfeketült, elgörbült, egy másik része pedig kitört és ezeket rosszul sikerült, új, nem az állkapocshoz illő nagy fogak pótolták.

— Miért lakunk mi itt? — kérdeztem én. — Anyám így felelt:

— Jaj, csak hallgass...

Keveset szólt hozzám, inkább csak utasítgatott:

— Gyere ide... add ide... hozd ide...

Az utcára engem ritkán engedtek ki, akkor is minden egyes alkalommal az utcagyerekektől összeverve tértem haza; a verekedés volt legkedvesebb, sőt egyetlen szórakozásom, szinte szen-

vedéllyel vetettem magam bele. Anyám szíjjal vert el érte, de az effajta büntetés csak felingerelt és a legközelebbi alkalommal még vadabbul verekedtem a kölykökkel, — mire anyám még keményebben megbüntetett. Egyszer aztán megfenyegettem, hogy ha nem hagyja abba a verést, beleharapok a kezébe, elfutok a mezőre és ott megfagyok, — ő elképedve lökött el engem magától, fel-alá kezdett járkálni a szobában és a fáradságtól lihegve mondotta:

— Vadállat!

A szeretetnek nevezett érzés élénk, vibráló szivárványa eltűnt lelkemből, — egyre sűrűbben villantak fel bennem a gonoszság kéken ugráló lángnyelvei, szívemben gyötrő elégedetlenség terjengett, amelyet ennek a szürke, élettelen, rossz környezetnek egyhangúsága okozott.

Mostohaapám szigorú volt irányomban, anyámmal nem sokat beszélt, egyre csak fütyürészett, köhécselt, ebéd után odaállt a tükör elé és egy pálcikával gondosan, hosszasan túrni kezdte össze-vissza álló fogait. Egyre gyakrabban veszekedett anyámmal, gyűlölködve „ön"-nek nevezte, — ez az önözés végleg megzavart engem. Veszekedéseik idején mindig szorosan bezárta a konyhába vezető ajtót, szemmelláthatóan nem óhajtotta, hogy meghalljam szavait, én azonban mindig hallgatódzva figyeltem tompa, mély hangját.

Egyszer lábával dobbantva így kiáltott:

— Az ön ostoba hasából én senkit nem óhajtok vendégül látni; — ön egy közönséges tehén!

Megdöbbenve, a sértéstől szinte eszemet vesztve, olyat ugrottam az ágyon, hogy fejemet is bevertem és véresre haraptam a nyelvemet.

Szombatonkint mostohaapámhoz tucatjával jöttek a munkások, hogy eladják neki élelmiszerutalványaikat, amelyeket csak a gyári boltban lehetett beváltani, — ilyen utalványokkal fizettek nekik pénz helyett, mostohaapám pedig ezeket értékük feléért váltotta be. A konyhában szokta fogadni a munkásokat, az asztalnál ülve, fontoskodva, komoran, — elvette az utalványt és így szólt:

— Másfél rúbel

— Vaszíljev Jevgjénij, nem félsz az Istentől?...

— Másfél rúbel.

Ez a csúnya, borús élet nem sokáig tartott; még mielőtt anyám megszülte volna gyermekét, engem elvittek nagyapámhoz. Ő ekkor már Kunavínban lakott egy szűk szobában, amelyben oroszos kandalló állt és amelynek két ablaka az udvarra nyílott. A ház kétemeletes volt és a Pjeszcsánaja-utcában* állott, mely a dombtól a mezei templom oldalában elterülő temetőig nyúlt.

— Micsoda?! — mondotta, amikor megpillantott, elmosolyodva, felsipítva. — Azt szokták mondani: legkedvesebb barát — saját édesanyád, — most azonban úgy látszik, azt mondjuk: nem az édesanyád, — csak a vén nagyapád! Eh, ti...

Még meg sem ismerhettem új lakóhelyemet, amikor máris megérkezett nagyanyám és anyám a gyerekkel: a mostohaapámat kiutasították a gyárból, mert kiuzsorázta a munkásokat, de ő elutazott valahova és oit nyomban munkát kapott egy vasúti állomáson, mint jegyárusító.

Sok eseménytelen nap telt el és engem megint anyámhoz költöztettek egy kőház alagsorába, anyám pedig azonnal iskolába dugott; az iskola azonban a legelső naptól kezdve utálatot ébresztett bennem.

Anyám cipőjébe kellett odamennem és egy olyan kabátkában, amelyet nagyanyó mellényéből alakítottak át, az ingem sárga volt, a nadrágom pedig „kiengedhető", — mindezért az első perctől kezdve kinevettek és sárga ingemért a „tök-ász" elnevezést kaptam. A gyerekekkel mégis hamarosan jóviszonyba kerültem, a tanító és a pap azonban nem szeretett meg engem soha.

A tanító sárgaképű, kopasz ember volt, állandóan vérzett az orra és vattával teletömködött orrlyukakkal jött órára, odaült az asztalához, orrhangon kikérdezte a leckét, majd hirtelen, egy szó közepénél abbahagyva a beszédet, kirántotta a vattát az orrlyukából és vizsgálgatni kezdte, fejét ingatva. Arca lapos volt, rezes és fanyar, ráncaiban mintha patina feküdt volna, különösen eltorzította ezt az arcot üresen bámuló, ólomszínű szeme, amely olyan kellemetlenül tapadt az arcomra, hogy mindig kedvem lett volna tenyeremmel letörölni a képemről.

---

* Pjeszcsánaja: Homokos-utca.

Néhány napig az első csoportban ültem, elől a padban, csaknem közvetlenül a tanító asztala előtt, — ez kibírhatatlan volt, az volt az érzésem, hogy rajtam kívül nem is lát senkit és egész időn keresztül így szipákolt:

— Pjeszkó-óv, válisál inge-et! Pjeszkó-óv, ne csoszogj! Pjeszkóv, megint egész tócsa van a cipőd körül.

Ezért gonosz tréfákkal fizettem meg neki: egyszer szereztem egy fél fagyott görögdinnyét, kivájtam a belsejét és egy cérnaszálon annak az ajtónak felső félfájára kötöttem, amely az ő félhomályos pitvarába vezetett. Amikor az ajtó kinyílt, — a dinnye felfelé húzódott és amikor a tanító újra betette az ajtót, a dinnye sapka módjára pont a kopasz fejére ült. A pedellus a tanító egy cédulájával vezetett engem haza és pajkosságom következményeit a bőrömön éreztem.

Egy másik alkalommal asztalfiókjába burnótot szórtam, ettől úgy elkezdett prüszkölni, hogy ki kellett mennie az osztályból, majd maga helyett elküldte vejét, egy katonatisztet, aki kórusban énekeltette az osztállyal azt, hogy „Isten óvd meg a cárt"...* és azt, hogy „Hej szabadság, szép szabadság"... Azoknak, akik kellő lelkesedés nélkül énekeltek, vonalzóval koppintott a fejére, ami nagyot csattant és nagyon mulatságos volt, de nem fájt.

A hittanító pirosarcú, fiatal, dúshajú pap volt, aki azért nem szeretett engem, mert nekem nem volt meg a „Kis képes Bibliám" és azért is, mert utánozgattam a beszédét.

Amikor belépett az osztályba, első dolga az volt, hogy megkérdezett engem:

— Pjeszkóv, elhoztad a könyvet vagy nem? Igen, igen. A könyvet.

Én feleltem:

— Nem. Nem hoztam el. Nem, nem.

— Mi az, hogy nem?

— Igen.

— No, azonnal eredj haza! Igen, igen. Haza. Mivel hogy én nem kívánlak téged oktatni. Igen, igen. Nem kívánlak

---

* A cári himnusz. *(A fordító.)*

Ez nem nagyon keserített el engem, el is mentem és az óra végéig a sáros utcákon csavarogtam, megfigyelve az előváros zajos életét.

A papnak nagyon szép krisztusarca volt, lágy, nőies szeme és apró keze, ez szintén lágyan ért mindenhez. Minden holmit — könyvet, vonalzót, tollszárat — olyan különösen finoman fogott meg, mintha az a dolog eleven és érzékeny volna, mintha nagyon szeretné és mintha félne, hogy megsérti valami vigyázatlan érintéssel. A gyerekekkel már nem volt ennyire nyájas, ezek azonban mégis szerették őt.

Annak ellenére, hogy szorgalmasan tanultam, nemsokára megmondták nekem, hogy kitesznek az iskolából rossz magaviseletem miatt. Erre megijedtem: a dolog igen nagy kellemetlenségekkel fenyegetett, — anyám, aki egyre ingerültebbé vált, mind gyakrabban náspángolt el engem.

De megmenekültem: — váratlanul meglátogatta az iskolát Hriszant püspök;* amennyire emlékszem, púpos volt.

Mikor ez az apró termetű ember széles fekete öltözékében odaült az asztalhoz, kezét kiszabadította a ruha ujjából és így szólt:

— No, beszélgessünk, fiacskáim! — és az osztályban egyszerre meleg, vidám hangulat lett, valami ismeretlen kellemesség lengett a levegőben.

Többek után engem hívott ki az asztalhoz és komoly hangon kérdezte:

— Te hány éves vagy? Csak? És máris ilyen magas vagy, barátocskám? Bizonyára sokat álltál az esőben, úgy-e?

Az asztalra tette száraz kis kezét, mely hegyes körmökben végződött, ujja közé fogta ritkás szakállát, mélyen az arcomba nézett jóságos szemével és így folytatta:

---

* Egy jól ismert háromkötetű műnek („A vallás az ókorban"), egy cikksorozatnak („Egyptomi metampsychozis") és egy publicisztikai cikksorozatnak („A házasságról és az asszonyról") szerzője. Ez utóbbi cikket én fiatalkoromban olvastam és nagy hatással volt rám. Azt hiszem azonban, hogy a címet nem pontosan idézem. A hetvenes években valamelyik egyházi folyóiratában jelent meg. *(A szerző.)*

— No, mesélj nekem valamit a Szentírásból, — mi tetszik neked?

Amikor azt mondtam, hogy nekem nincs könyvem és ezért nem tanulom a Szentírást, ő megigazította fején a püspöki sapkát és megkérdezte:

— Hát ez hogyan lehetséges? De hiszen a Szentírást meg kell tanulni! Talán mégis tudsz valamit, hallottál valamit? Ismersz egy zsoltárt? Nagyon jó! Hát imádságot? Látod, látod! Talán még a szentek életét is? Versben? De hiszen te többet tudsz mint én.

Ekkor jött be a mi papunk, kipirulva, izgatottan, — a püspök megáldotta, mikor azonban a pap rólam kezdett beszélni, a püspök felemelte a kezét és így szólt:

— Egy pillanatra, engedje meg... Nos hát, mesélj nekem valamit Alexejről, Isten kedves emberéről...

— Gyönyörű vers ez, úgy-e fiacskám? — mondotta, amikor megálltam, mert nem emlékeztem egy sorra. — Hát valami mást tudsz-e? Dávid királyról? Nagyon érdekel!

Láttam, hogy valóban érdekli és hogy tetszik neki a vers; hosszasan kérdezgetett, majd hirtelen megállt és mintegy feleszmélve, gyorsan mondotta:

— A Zsoltáros könyvből tanultál? Ki tanított? Úgy a jó nagyapád? Gonosz? Csak nem? Hát te, nagyon rakoncátlan vagy?

Én akadozni kezdtem, de kimondottam, hogy igen. A tanító és a pap sűrűn bizonygatta beismerésem igazságát, a püspök csak hallgatta őket, szemét lesütve, majd nagyot sóhajtva mondotta:

— Lám, miket mondanak rólad, — hallottad? No, gyere ide!

Fejemre tette kezét, melyből ciprusillat áradt és így kérdezte:

— Most mondd meg, hogy miért szoktál rakoncátlankodni?

— Mert nagyon únom a tanulást.

— Únod? Ezt én, fiacskám, nem hiszem. Ha te únnád a tanulást, akkor rosszul tanulnál, pedig hát a tanítóid megállapítják, hogy te jól tanulsz. Ez azt jelenti, hogy másutt van a hiba.

Egy kis noteszt vett elő a belső zsebéből és felírta:

— Pjeszkóv, Aljexej. Igen. Mégis csak egy kicsit vissza kellene tartanod magad, fiacskám, nem szabadna olyan sokat rakon-

cátlankodni! Egy kicsit — azt lehet, de ha sokat csinálod, akkor az emberek nagyon nem fognak szeretni! Jól mondtam, fiúk?

A sok hang jókedvűen felelte:

— Igen.

— Ti bizonyára nem vagytok ilyen rakoncátlanok?

A fiúk kacagva mondották:

— Dehogy nem! Mi is! Nagyon!

A püspök hátradőlt a székében, engem magához szorított és olyan csodálkozva mondotta, hogy valamennyien, még a tanító és a pap is, elnevették magukat:

— Úgy van ez, fiacskám, a ti korotokban én is szörnyen rakoncátlan voltam! Vajjon mitől van ez fiacskáim?

A gyerekek nevettek, ő aztán még tovább kérdezgetett, mindenkit könnyen zavarba hozva, egymás ellen fordítva, mire az általános vidámság egyre nagyobb lett. Végül is felkelt és így szólt:

— Jól érzem én magamat az ilyen rakoncátlanok közt, de most el kell mennem!

Kezét felemelte úgy, hogy ruhájának ujja a vállára esett, majd széles mozdulattal keresztet vetve reánk, megáldott minket;

— Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében megáldom a ti jó munkátokat! Isten veletek.

Mindnyájan így kiabáltunk:

— Isten veled, főtisztelendő püspök úr! Gyere el megint!

Sapkájával intve mondotta:

— Eljövök! Hozok nektek szép könyveket!

És amint kilibegett az osztályból, még így szólt a tanítóhoz:

— Engedje őket haza!

A pitvarban kézenfogott engem és hozzám hajolva, halkan mondotta:

— Szóval, — tartsd vissza magad, rendben van? Hiszen értem én, értem, hogy miért rakoncátlankodsz! No, fiacskám, Isten veled!

Én nagyon izgatott voltam, valami egészen különös érzés töltötte el keblemet és még akkor is, amikor a tanító az osztályt szélnek eresztve, maga elé állított és elmondta, hogy nekem ezen-

túl a víznél is csendesebbnek, a pázsitnál is alacsonyabbnak kell lennem, — én figyelmesen, jókedvűen hallgattam szavait.

A pap, felhúzva bundáját, barátságosan harsogta:

— Mostantól kezdve mindig végig kell hallgatnod az én óráimat. Igen, igen. Végig kell hallgatnod. Csakhogy, — nyugodtan ám! Igen, igen. Nyugodtan.

Az iskolában rendbejött a dolgom, — otthon azonban egy fortelmes história játszódott le: elloptam anyámtól egy rúbelt. Ezt a bűncselekményt nem előre megfontolt szándékkal követtem el. Egyik este anyám elment valahová és engem hagyott otthon, hogy vigyázzak a kisgyerekre, unalmamban forgatni kezdtem mostohaapám egyik könyvét, az idősebbik Dumas „Egy orvos naplója" című regényét és az oldalak közt megpillantottam két bankjegyet: egy tízrúbelest és egy egyrúbelest. A könyvet nem értettem, ezért visszatettem és egyszeriben azon kezdtem gondolkozni, hogy egy rúbelért nemcsak a Szentírást lehetne megvenni, hanem bizonyára a Robinsont is. Azt, hogy ilyen könyv a világon van, nem sokkal előbb tudtam meg az iskolában: egy fagyos napon a szünetben egy mesét mondottam a fiúknak, amikor egyikük hirtelen megvetőleg jegyezte meg:

— Mese az semmi, de itt van a Robinson, az igaz történet!

Akadt még néhány fiú, aki már olvasta a Robinsont, mindnyájan dícsérték ezt a könyvet és engem bántott, hogy nagyanyó mesője nem aratott tetszést, — ugyanakkor pedig elhatároztam, hogy elolvasom Robinsont, — hadd mondhassam majd arról én, hogy: „ez semmi!"

A következő napon már a Szentírással jelentem meg az iskolában, továbbá két elnyűtt Andersen-mesekönyvvel, három font fehér kenyérrel és egy font kolbásszal. A Vladimir-templom kerítése melletti sötét, kicsiny boltban megvolt Robinson is, egy sárgaköténű vékony kis könyv, első oldalán szakállas, prémsüveges figurával, akinek állatbőr lógott a válláról, — ez nekem nem tetszett, viszont a mesekönyv már külsejét tekintve is kedves volt, annak ellenére, hogy erősen elnyűtték.

A kenyeret és a kolbászt a nagy szünetben szétosztottam a fiúk között és nyomban elkezdtük olvasni a „Csalogány" című csodálatos mesét, — ez rögtön meghódította a szívemet.

„Kínában minden ember kínai, még maga a császár is kínai", — emlékszem, hogy ez a mondat mennyire elbűvölt engem egyszerű, mosolygósan vidám muzsikájával és volt benne még valami, ami csodálatosan szép volt.

Nem sikerült a „Csalogány" című mesét az iskolában végigolvasnom, — mert nem volt rá elég időm, mikor pedig hazaérkeztem, anyám éppen a tűzhelynél állott, kezében egy nagy tepsivel, melyben tojásoslepényt készített és idegenszerű tompa hangon kérdezte:

— Te vetted el a rúbelt?

— Én: itt is vannak érte a könyvek...

A tepsi nyelével vert el nagyon keményen, Andersen könyvét pedig elvette tőlem és egyszersmindenkorra eldugta valahová, ami sokkal rosszabb volt a verésnél.

Ezután néhány napig nem mentem az iskolába és eközben mostohaapám nyilván elmondta esetemet hivatalbeli társainak, emezek pedig gyermekeiknek; az egyik fiú elvitte a történetet az iskolába, úgy, hogy mikor én ismét elmentem tanulni, már új névvel fogadtak: Tolvaj! Ez rövid volt és félreérthetetlen, de igazságtalan: hiszen én egy pillanatig sem tagadtam, hogy elvettem a rúbelt. Igyekeztem is ezt megmagyarázni, de nem hittek nekem, — erre aztán hazamentem és megmondtam anyámnak, hogy többé nem megyek az iskolába.

Anyám éppen az ablaknál ült, ismét viselősen, szürkén, révedezően zavaros szemekkel, Szasa öcsémet etette és úgy nézett rám, tátott szájjal, akár egy hal.

— Hazudsz, — mondotta csendesen. Senki sem tudhatta, hogy te elvetted a rúbelt.

— Menj csak oda és kérdezd meg.

— Te magad fecsegtél. Nos, valld csak be, hogy magad! Ide figyelj, én holnap utánajárok, hogy ki mesélte ezt el az iskolában!

Én megneveztem szóbanforgó tanulótársamat. Anyám arca fájdalmasan összeráncolódott és könnyekkel telt meg.

Kimentem a konyhába, lefeküdtem az ágyamba, amely a kemence mögött, ládák között állt, csak feküdtem és figyeltem, amint anyám odabent a szobában halkan nyöszörög.

— Uramisten, Uramisten...

Kibírhatatlan volt ott feküdni a melegedő kátrányos rongyok orrfacsaró bűzében, hát felkeltem, kimentem az udvarra, de anyám utánam kiáltott:

— Hova mész? Hova? Gyere csak ide!...

Aztán ott ültünk a padlón, Szasa anyám térdén nyugodott, kabátjának gombjai után kapkodott, hajladozott és ilyen hangot hallatott:

— Omocska, — ami azt jelentette, hogy „gombocska".

Én anyám oldalához símulva ültem, ő pedig átölelve engem, mondotta:

— Szegény emberek vagyunk, nekünk minden kopejkát, minden egyes kopejkát...

És amint beszélt, sosem fejezte be mondanivalóját, csak magához szorított engem forró kezével.

— Pfuj, micsoda szemét... Szemét! — mondotta hirtelen azokat a szavakat, amelyeket egy ízben már hallottam tőle.

Szasa utána mondta:

— Emét!

Furcsa gyerek volt ez: esetlen, nagyfejű, — egyre csak bámult körbe gyönyörű kék szemével, csendes mosolyával, mintha várna valamit. Szokatlanul korán kezdett beszélni, sohasem sírt, valami csendes vidámság szakadatlan állapotában élt. Gyenge volt, alig mászkált és nagyon örült, ha engem meglátott, kezének kinyujtásával kéredzkedett hozzám, szerette a fülemet gyömöszölni kicsi, puha ujjaival, amelyek mintha ibolyaszagúak lettek volna. Váratlanul halt meg, beteg sem volt, reggel még épp olyan csendes vidámság töltötte el, mint mindíg, estére pedig az istentiszteletre hívó harangszó idején már az asztalon feküdt. Ez nem sokkal második gyereküknek, Nikolájnak születése után történt.

Anyám megtette, amit igért; az iskolában megint kezdett jobban menni a sorom, de újra átküldtek nagyapához.

Egyszer esti teázás közben, amikor bejöttem az udvarról a konyhába, anyám visszafojtott kiáltását hallottam:

— Jevgjéníj, kérlek, nagyon kérlek...

— Hü-lye-ség! — mondotta rá mostohaapám.

— De hiszen tudom: ahhoz a nőhöz mégy!

— No és?

Néhány pillanatig mindketten hallgattak, anyám köhintett és így szólt:

— Micsoda egy ronda szemét vagy...

Hallottam, amint amaz megütötte őt, erre berontottam a szobába és láttam, hogy anyám térdreesett, háttal és könyökkel a széknek támaszkodik, mellét kidülleszti, fejét lehorgasztja, hörög, szeme különös fényben csillog, — amaz pedig fényes új egyenruhájában áll ott és hosszú lábával rugdossa anyám mellét. Megragadtam az asztalon fekvő csontnyelű ezüstkést— ezzel szokták a kenyeret vágni és ez volt az egyetlen holmi, ami anyámnak édesapámtól megmaradt —, megragadtam és teljes erőmből belevágtam mostahaapám oldalába.

Szerencsére anyámnak sikerült ellökni Maximovot, a kés lecsúszott az oldaláról, szélesen végighasította az egyenruhát és csak a bőr felszínét sebezte meg. Mostohaapám nagyot jajdult, kirohant a szobából, kezét oldalához szorítva, anyám pedig megragadott engem, felemelt és irtózatos kiáltással a földre lökött. Mostohaapám emelt fel onnan, amikor visszajött az udvarról.

Késő este, amikor végre mégis elment hazulról, anyám odajött hozzám a kemence mögé, óvatosan átölelt, megcsókolt és sírva mondotta:

— Bocsáss meg nekem, én voltam a hibás! Jaj, drágám, hogy tehettél ilyet? Késsel?

Én teljes őszinteséggel, szavaim értelmének teljes tudatában közöltem vele, hogy le fogom szúrni mostohaapámat és utána magamat is leszúrom. Azt hiszem, meg is tettem volna ezt, — legalább is megpróbáltam volna. Még most is magam előtt látom azt a gyalázatos, hosszú lábat, nadrágjának rikító lampaszával, amint felemelkedik a levegőben és rátipor az asszonyi kebelre.

Amikor visszaemlékszem a durva orosz életnek ezekre az ólmosan nehéz aljasságaira, néha azt kérdezem magamtól, beszéljen-e erről az ember egyáltalán? És mindig megújuló meggyőződéssel azt felelem önmagamnak: csak beszéljen; mert hát ez eleven és visszataszító valóság és még mind a mai napig nem

változott meg.* Ez az a valóság, amelyet gyökeréig ismerni kell, hogy gyökerestől lehessen kiirtani az emberi emlékezetből, az emberi lélekből, egész nehéz és szégyenletes életünkből.

És van még egy másik, még alapvetőbb ok, amely arra késztet engem, hogy felvázoljam ezeket az aljasságokat. Ha undorítóak is, ha leverően is hatnak reánk, mert rengeteg gyönyörű lelket fojtanak halálra, — az orosz ember mégis annyira egészséges és lélekben annyira fiatal, hogy mindezt legyűrheti és le is fogja gyűrni.

A mi életünk nemcsak azért megdöbbentő, mert minden állati durvaság olyan dúsan burjánzik benne, hanem azért is, mert ezen a rétegen keresztül mégis csak győzelmesen áttör az, ami tiszta, ami egészséges, ami teremtő erejű, — áttör rajta a jóság, az emberiesség és felébreszti bennünk a törhetetlen reményt, hogy újjászületünk egy derüs, emberi életre.

XIII.

Ismét nagyapánál vagyok.

— Nos, te betyár? — ezekkel a szavakkal fogad, kezével az asztalt verve. — Most már én nem foglak eltartani, tartson el a nagyanyád!

— Csak bízd rám — mondotta nagyanyó. — Mit gondolsz, ez is valami?

— Hát csak tessék! — kiált nagyapa, de rögtön megnyugszik és meg is magyarázza nekem:

— Nagyanyád meg én teljesen különváltunk egymástól, most nálunk minden külön van...

Nagyanyó az ablak tövében ült és csipkét vert szaporán, az orsó vígan csattogott és a sárgaréz tűkkel telerakott tűpárna aranyos sündisznó módjára csillogott a kívülről bekukkantó napfényben. És maga nagyanyó is olyan volt, mintha sárgarézből öntötték volna: változhatatlan! Nagyapa viszont egyre jobban kiszikkadt, összeráncosodott, rőt haja megszürkült, mozdulatainak

* Gorkij ezt a könyvet 1913—1914-ben írta. *(A fordító.)*

nyugodt méltósága lázas kapkodássá változott, zöld szeme gyanakvóan tekintett a világba. Nagyanyó nevetve mesélte, hogyan osztották fel nagyapával a vagyont: nagyapa neki adta az összes lábasokat, fazekakat, az edényeket és így szólt:

— Ez a tied, többet pedig ne kívánj tőlem!

Ezután pedig elvette nagyanyó minden régi ruháját, kacatját, rókamálas kabátját, eladta az egészet hétszáz rubelért, a pénzt pedig kiadta kamatra keresztfiának, egy volt zsidónak, aki gyümölccsel kereskedett. Véglegesen belebetegedett a fösvénységbe és teljesen elveszítette szégyenérzetét: eljárt régi ismerőseihez, volt hivataltársaihoz az ipartestületnél, a gazdagabb kereskedőkhöz és elpanaszolta, hogy gyermekei tönkretették, majd egy kis pénzt kunyerált tőlük segély címén. Aprópénzre váltotta fel tekintélyét, elég bőven adtak neki nagyobb bankjegyeket; a bankjeggyel nagyanyó orra alatt hadonászva, hencegett és úgy bosszantotta őt, mint a gyerek:

— Látod, bolond? Te még a századrészét sem kapnád!

Az így összegyűjtött pénz kamatra egy új barátjának adta, egy nyurga, kopasz szűcsmesternek, akit az elővárosban Lovaglóostornak neveztek és ez utóbbi nővérének, aki boltos volt, zömök, vörösképű asszony, gesztenyeszínű szemekkel, — általában olyan émelygősen édes volt, mint a szirup.

Odahaza mindent szigorúan elosztottak: egyik nap nagyanyó készítette el az ebédet a saját pénzén vásárolt élelmiszerekből, a másik napon nagyapa vásárolt élelmiszert, kenyeret, de az ő napjain az ebéd mindig rosszabb volt: nagyanyó jófajta húst hozott, nagyapa azonban csak pacalt, májat, tüdőt, mócsingot. Különkülön őrizték a teájukat és a cukrukat is, de a teát egyetlen kannájukban forralták és ilyenkor nagyapa aggodalmasan mondotta:

— Megállj, várj csak, — mennyit teszel bele?

Kiöntötte tenyerébe a tealeveleket és pontosan megszámlálva azokat, mondotta:

— A te teád apróbb levelű, mint az enyém, vagyis nekem kevesebbet kell beletennem, az én nagyobb, forrázásra alkalmasabb teámból

Szigorúan ügyelt arra, hogy nagyanyó neki is meg magának is egyforma erősségű teát adjon és hogy pontosan ugyanannyi csészével fogyasszon, mint ő.

— Még egy csészével, úgy-e? — kérdezte nagyanyó, mielőtt az egész teát kiöntötte volna.

Nagyapa belenézett a kannába és így szólt:

— Jól van, jól van, — lehet még egy csészével!

Még a szentkép előtt lógó mécsesre az olajat is mindegyikük külön vásárolta — és mindezt egy közös munkában eltöltött fél évszázad után!

Számomra nevetséges és undorító volt végignézni nagyapának ezeket a hókusz-pókuszait, — nagyanyó ugyancsak nevetségesnek találta.

— Hagyd már, jól van — csitítgatott engem. — Mit akarsz? Öregecske-vénecske, hát bolondozik! Hiszen már nyolcvan évet élt, jusson csak ide az ember! Hát bolondozzék, kinek árt vele? Majd én magamnak meg neked megszerzem a szükséges falatot, — ne félj!

És én is elkezdtem pénzt keresni: ünnepnapokon korán reggel fogtam egy zsákot és elindultam, hogy az udvarokon és az utcákon összeszedjem a hulladék csontot, rongyot, papirost, szögeket. Az ócskások húsz kopejkával vásárolták a rongy és a papír púdját, a vasat ugyanennyiért, egy-egy púd csontot pedig nyolc-tíz kopejkáért. Ezzel foglalkoztam hétköznapokon is iskola után és minden szombaton eladtam áruimat harminc, néha ötven kopejkáért, szerencsés esetben még többért is. Nagyanyó elvette tőlem a pénzt, gyorsan bedugta azt szoknyája zsebébe és lesütött szemmel dicsérgetett:

— Köszönöm, köszönöm neked, lelkem, galambocskám! Elátjuk mi egymást ketten, úgye? Nagy dolog ez!

Egyszer meglestem, amint az én pénzecskémet tenyerében tartva, megnézte azt és hangtalanul sírt, egy zavaros könnycsepp ott lógott az orrán, amely olyan lyukacsos volt, mint a tajtékkő.

A rongyszedésnél jövedelmezőbb tételt jelentett a tüzifa- és deszkalopás az Oka-parti fatelepekről, vagy a Pjeszkiről,* — ez

* Pjeszki: Homokpad

sziget volt, ahol vásárok idején hevenyészve összetákolt bódékban vassal kereskedtek. A vásár után a bódékat szétszedték, a léceket, a deszkákat halomba rakták, ezek pedig ott feküdtek a Pjeszkin egészen a tavaszi áradások idejéig. Egy jófajta deszkáért a háztulajdonosok tíz kopejkát is megadtak — egy-egy napon két-három darabot is át lehetett cipelni. Ez azonban csak viharos napokon volt lehetséges, amikor a szél meg az eső védett helyre kergette az őröket.

Jó banda verődött össze: Vjahír Szárjka, egy mordvin koldusasszony tízéves fia, kedves, szeretetreméltó és mindig csendesen vidám gyerek — a csavargó Kosztroma, sűrűhajú, nagycsontú, kerek feketeszemű fiú, aki aztán később, tizenhárom éves korában öngyilkos lett a fiatalkorú bűnözők telepén, ahová egy pár galamb ellopása miatt került —, továbbá Habi, a tatárgyerek, egy tizenkétéves, egyeneslelkű, jóindulatú vasgyúró — a tömpeorrú Jazj, akinek apja temetőőr és egyben sírásó volt, ő maga pedig nyolc esztendős, hallgatag, akár a hal és epilepsziában szenvedett —, a legidősebb volt Csurka Griska, egy özvegy varrónőnek a fia, megfontolt és igazságos fickó, szenvedélyes öklöző; — valamennyien egy utcába valók voltak.

Az elővárosban a lopás nem számított bűnnek, bevett szokás volt és a félig éhenhaló lakosoknak úgyszólván egyetlen megélhetése. A vásár másfél hónapi tartama nem jelenthetett elegendő keresetet egy egész esztendőre és nagyon sok tisztes házigazda „a folyón is dolgozott" — vagyis tüzelőfát és gerendát halászott ki, amiket az áradás sodort arra; kisebb rakományokat hoztak át tutajaikon, de legfőbb foglalkozásuk a lopás volt a teherhajókról. Általában a Volgán meg az Okán „kereskedtek", elemelve mindent, ami egyáltalán megmozdítható volt. Ünnepnapokon a felnőttek effajta sikereikkel versenyt dicsekedtek, a gyerekek pedig figyelték őket és tanultak szavaikból.

Tavasszal, a vásár előtti lázasabb időben, az előváros utcái esténkint tele voltak részeg kézműveslegényekkel, kocsisokkal és mindenfajta munkásemberrel — ilyenkor az előváros utcakölykei folyton ezeknek a zsebét ürítgették, ez törvényesen elismert ipar volt, amit félelem nélkül, a felnőttek szemeláttára űztek.

Lopták az ácsok szerszámait, a bérkocsisok csavarkulcsait, a

házikocsisok fékszögeit, a szekerek tengelyének vaspántjait — de a mi bandánk effajta dolgokkal nem foglalkozott; Csurka egy ízben határozottan kijelentette:

— Én nem fogok lopni, nekem nem engedi anyám.

— Én pedig félek! — mondotta Habi.

Kosztroma megvetette a tolvajokat; magát a szót is, hogy „tolvaj" különösen keményen ejtette ki, mikor pedig azt látta, hogy más gyerekek foszlogatják a részegeket, még meg is kergette ezeket és ha sikerült egy ilyen fiút nyakoncsípni, kegyetlenül elverte. Ez a nagyszemű, szomorú fiú felnőttnek képzelte magát, járása egyéni volt, lábát szétvetette, mint a teherhordók, igyekezett mély és durva hangon beszélni, egész lényében volt valami tömörség, valami megfontoltság, valami öregség. Vjahír meg volt győződve arról, hogy a lopás bűn.

Azonban léceket és faanyagot hozni át Pjeszkiről nem számított bűnnek, ettől egyikünk sem félt és egész sereg ufat-módot találtunk ki, ami rendkívüli módon megkönnyítette nekünk ezt a dolgot. Este, amikor sötétedni kezdett vagy viharos napon Vjahír és Jazj a kisebbik folyóágon keresztül a göröngyös, lucskos jég hátán átment Pjeszkire — feltűnően haladtak, igyekeztek magukra vonni az őrök figyelmét, mi pedig négyen, észrevétlenül, egyenként osontunk át. Az őrök, akik felfigyeltek Jazjra és Vjahírra, a nyomukba eredtek, mi többiek pedig találkoztunk egy előre kijelölt farakásnál, összeszedtünk annyi anyagot, amennyit csak bírtunk és mialatt gyorslábú társaink az őrökkel ingerkedtek és maguk után csalogatták azokat, mi már visszafelé indultunk. Mindegyikünknél volt zsineg, ennek a végén pedig egy kampóvá hajlított nagy szög, ezt akasztottuk a lécekbe és dorongokba, amelyeket így vonszoltunk a havon és a jégen át — az őrök úgyszólván sosem vettek észre bennünket. Ha pedig észrevettek, akkor sem tudtak utólérni. Miután szerzeményünket eladtuk, a hasznot hat részre osztottuk — néha öt, néha hét kopejka is jutott egy-egy résztvevőre.

Ebből a pénzből remekül lehetett élni egy egész napig, Vjahírt azonban megverte az anyja, ha nem kapott tőle egy palack borra vagy egy nyolcad pálinkára valót; Kosztrom gyüjtötte a pénzt és arról ábrándozott, hogy majd galambvadászatra költi; Csurka

anyja beteg volt, ő ezért igyekezett minél többet keresni; Habi ugyancsak gyűjtötte a pénzt, abba a városba szeretett volna utazni, ahol született és ahonnét őt elhozta nagybácsija, ki rövidddel Nizsnijbe való megérkezésük után a folyóba fulladt. Habi elfelejtette annak a városnak a nevét, csak arra emlékezett, hogy a Káma mentén van, közel a Volgához.

Minket nagyon mulattatott ez az ismeretlen város és a ferdeszemű tatárfiú bosszantására így énekeltünk:

Káma folyó városa,
Nem láttad azt még soha,
Kezed el nem ér oda,
Lábad el nem jut oda.

Emiatt Habi kezdetben haragudott ránk, azonban Vjahír egyszeriben elvette az élét a gúnyolódásnak, zsörtölődő hangon szólva hozzá:

— Ugyan már! Ilyesmi miatt lehet neheztelni jóbarátokra?

A tatárfiú zavarba jött és maga is elkezdte énekelni a dalt a Káma menti városról.

Mindazonáltal mégis csak jobban tetszett nekünk a rongyok és csontok összeszedése, mint a deszkalopás. Az előbbi különösen tavasszal volt érdekes, amikor elolvadt a hó és nagy esőzések után, amelyek tisztára mosták a megüresedett vásárváros utcáinak kövezetét. Ott, a vásárvárosban mindig sok szöget, vashulladékot lehetett találni, nem egyszer pénzre is akadtunk, rézre és ezüstre, de azért, hogy a vásári őrök ne kergessenek el minket és hogy ne vegyék el zsákjainkat, egy-két kopejkát kellett nekik fizetnünk vagy nagyokat köszönni. Általában pénzhez nem könnyen jutottunk, de nagyon nagy barátságban éltünk és ha néha veszekedtünk is egy kicsit — nem emlékszem rá, hogy egyetlen egyszer is verekedtünk volna egymással.

Békebíránk Vjahír volt, ő mindig tudta, hogy mikor kell megfelelő módon beszélni, olyan egyszerű szavakkal, amelyek ámulatba ejtettek és zavarba is hoztak minket. Ő maga is álmélkodva mondott ilyen szavakat. Jazj haragos kitöréseitől nem sér-

tődött és nem is ijedt meg, általában minden csúnya dolgot felesleges nek tartott és nyugodtan, meggyőzően beszélt le ilyesmikről:

— Ejnye, ez mire jó? — kérdezte, amire mi világosan láttuk, hogy nem jó semmire!

Saját anyját „mordvín asszonyság"-nak nevezte és ezt mi egyáltalában nem tartottuk nevetségesnek.

— Tegnap a mordvín asszonyság megint részegen érkezett haza! — mesélte vidáman, kerek szeme aranyszínű fényben csillogott. — Belökte az ajtót, leült a küszöbre és csak énekelt, énekelt, a vén tyúk!

A pontos Csurka megkérdezte: — Mit énekelt?

Vjahír tenyerével nagyot ütött a térdére, majd vékony hangján előadta anyja nótáját:

Kippen-koppan:
Kis pásztor van otlan,
Megveri az ablakunk,
Az utcára szaladunk!
Borjka pásztor,
Alkonyatkor játszol:
Megszólalt a kis furulya,
Békesség lett a faluba!

Vjahír rengeteg ilyen gyorsan pergő nótát tudott és kitűnően tudta ezeket előadni.

— Igen — folytatta — aztán így el is aludt a küszöbön, a szoba meg kihűlt, ami elég baj, én még most is reszketek, majdnem megfagytam, de onnét félretaszítani anyámat nem volt erőm. Ma reggel aztán azt mondom neki: te micsoda fertelmes részeg vagy! Ő pedig így felelt: nem baj, még egy kicsit ki kell bírnod, úgyis nemsokára meghalok!

Csurka nagy komolyan erősítgette:

— Valóban nemsokára meghal, már egészen felpuffadt.

— Sajnálni fogod? — kérdezem én.

— No hallod? — csodálkozik el Vjahír. — Hiszen olyan jó hozzám . . .

Mi pedig, bár tudtuk, hogy a mordvín asszonyság állandóan püföli Vjahírt, elhittük neki, hogy mégis nagyon jó hozzá; sőt egy-egy sikertelen napon Csurka még meg is jegyezte:

— No, adjunk össze egy-egy kopjejkát, hadd teljék Vjahír anyjának borra, különben megveri őt.

Írni-olvasni a bandában ketten tudtunk: Csurka meg én; Vjahír ezért nagyon irigyelt minket és hegyes egérfülét vakarva dörmögte:

— Ha egyszer eltemettem a mordvín asszonyságot, akkor én is elmegyek az iskolába és földig hajolok a tanító előtt, csak hogy felvegyen. Kitanulok és elmegyek kertésznek az érsekhez vagy akár magához a cárhoz!...

Tavasszal aztán a mordvín asszonyságot egy üveg vodkával és egy öreg emberrel együtt, aki templomépítésre gyüjtött, agyonütötte egy összeomló farakás; az asszonyságot még bevitték a kórházba, a derék Csurka pedig így szólt Vjahírhoz:

— Gyere hozzánk lakni, majd az én anyám megtanít téged írni-olvasni...

És röviddel utóbb Vjahír fejét felfelé forgatva, már olvasta is a cégtáblákat:

— Csegeme-üzlet...

Csurka kijavította: — Csemege, te bolond!

— Látom én, csak a betükök ugrálnak.

— A betűk!

— Ugrálnak, mert örülnek, hogy valaki olvassa őket!

Sokat nevettünk és csodálkoztunk azon, hogy mennyire szereti a fákat és a füvet.

Az előváros, amely szinte belefulladt a porba, nagyon szegény volt növényzetben, csak itt-ott, egy-egy udvaron meredezett pár magányos, szegényes fűzfaág, ferdén nőtt oleanderbokor és a sövény tövében félénken húzódott meg a szürke, száraz fűcsomó; ha valamelyikünk egy ilyenre ráült, Vjahír haragosan morogta:

— No, miért nyomod össze a füvet? Mellé is ülhetnél, a homokra, nem mindegy neked?

Jelenlétében nem volt tanácsos letörni egy fűzfaágat, leszakítani a cserjének egy-egy virágos hajtását, vagy vesszőt vágni az

Oka partján — ő mindig egészen megdöbbent, vállát felhúzta és szélesre tárta karját:

— Hát ti mindent tönkretesztek? Micsoda gazemberek vagytok!

És az ő megdöbbenése hatására mindnyájan elszégyelltük magunkat.

Szombatonkint vidám mulatságot rendeztünk — egész héten készülődtünk erre, az utcán szétrongyolódott boeskorokat szedtünk össze és ezeket egy-egy rejtekhelyen halmoztuk fel. Szombat este azután, amikor a Szibéria-kikötőből szállásukra indultak a tatár teherhordók csapatai, mi elhelyezkedve az útkereszteződéseknél, dobálni kezdtük a tatárokat. Ez eleinte méregbe hozta őket, utánunk futottak, szitkozódtak, de nemsokára nekik maguknak is megtetszett a játék és előre tudva, hogy mi vár rájuk, ők maguk is nagy halom boeskorral felfegyverkezve jelentek meg a csatatéren, sőt a végén azt is kilesték, hogy mi hová dugjuk a magunk muníciójá t és többször előfordult, hogy kifosztották raktárunkat, mire mi panaszkodtunk is nekik:

— Ez így nem játék!

Erre aztán ők pontosan felosztották a boeskorokat, átadták nekünk a felét és — megkezdődhetett a csata. Ők rendszerint a nyílt utcán álltak fel, mi pedig kiáltozva rohangáltunk körülöttük, hajítottuk a boeskorokat, mire ők is elkezdtek kiabálni és fülsiketítően kacagtak, amikor közülünk valaki futás közben fejest zuhant a homokba, egy pontosan a lábszárára irányított boeskortól találva.

Ez a játék sokáig folyt, néha egészen a sötétség beálltáig, a lakosság odacsődült, a sarok mögül figyelt és, csak a rend kedvéért, rosszalólag morgott. A szürke, poros boeskorok holló módjára repültek a levegőben, néha alaposan eltalálták valamelyikünket, de a szórakozás többet jelentett a fájdalomnál és a sérelemnél.

A tatárok legalább úgy belejöttek, mint mi: gyakran előfordult, hogy a csata végeztével velük együtt mentünk közös szállásukra, ott megvendégeltek minket édes lóhússal, valami különös, zöldségből készült levessel, vacsora után pedig sűrű, téglaszínű teát ittunk és hozzá édes tésztából készült vajas diócskákat ettünk. Nagyon tetszettek nekünk ezek a tagbaszakadt fickók,

ezek a válogatott vasgyúrók — volt bennük valami gyermekes, valami nagyon könnyen érthető; énrám különösen az volt hatással, hogy hiányzott belőlük minden rosszindulat, hogy rendíthetetlenül jóságosak voltak és hogy milyen figyelmesen, milyen komolyan törődtek egymással.

Mindnyájan felségesen tudtak nevetni, könnyeztek a kacagástól — az egyikük pedig, aki Kaszimovba való volt, egy bevert orrú, mesés erejű parasztlegény, egyszer az egyik bárkáról messze kihozott a partra egy huszonhét púd súlyú hajóharangot, de csak nevetett, és harsányan kiáltotta:

— Vu, vu! Szónak lenni — fűnek lenni, szónak lenni — aprópénznek lenni, de aranypénznek lenni is szónak lenni!

Egyszer tenyerére ültette Vjahírt, magasra emelte s így beszélt:

— Látod, így lenni: égben lenni!

Rossz időben Jazjnál gyültünk össze, a temetőben, az apja őrbódéjában. Apja elferdült csontú, hosszú karú, viharvert ember volt, apró fején, sötét arca felett piszkosszínű haj meredezett: feje kiszáradt répára emlékeztetett, melynek szára a hosszú, sovány nyak volt. Édeskésen hunyorgott sárga szemével és hadarva morogta:

— Ments meg Isten az áhnatlanságtól! Jaj, jaj!

Vásároltunk három zolotnyik súlyú teát, egy nyolcadfont cukrot, kenyeret és természetesen egy kisüveg vodkát Jazj apjának, akire aztán Csurka szigorúan ráparancsolt:

— Büdös paraszt — töltsd meg a szamovárt!

A paraszt elmosolyodott, előkészítette a bádogszamovárt, mi pedig, a teára várva, megtárgyaltuk a magunk dolgait, mialatt ő jótanácsokkal látott el bennünket:

— Idefigyeljetek: holnapután halotti tor lesz Truszovéknál, rengeteg lesz az ennivaló, ott aztán szerezhettek csontot elegett!

— Truszovéknál a csontot a szakácsnő szedi össze — jegyezte meg a mindent tudó Csurka.

Vjahír, mialatt a temetőre néző ablakon bámult kifelé, elábrándozott:

— Nemsokára mehetünk az erdőbe, hej!

Jazj mindig csak hallgatott, figyelmesen nézett mindenkire

szomorú szemével, szótlanul mutogatta nekünk játékszereit: a fából készült katonákat, amelyeket a szemétgödörből szerzett, a lábatlan lovacskákat, a hulladékrezet, a gombokat.

Apja kirakott az asztalra mindenféle csészét, kancsót és előhozta a szamovárt — Kosztroma nekiült, hogy kiöntse a teát, az öreg pedig felhajtva vodkáját, a kályha mögé bújt és onnan nyujtogatva kifelé hosszú nyakát, csak nézett minket bagolyszemével és így dörmögött:

— Ej, hogy pusztulnátok el — mintha nem is kisfiúk lennétek, pedig hát... Hej, ti tolvajok, csak mentene meg az Isten az álmatlanságtól!

Vjahír így szólt hozzá:

— Mi egyáltalán nem vagyunk tolvajok!

— Jó, jó, hát tolvajocskák...

Ha már elegünk volt Jazj apjából, Csurka haragosan rákiáltott:

— Hallgass, büdös paraszt!

Nekem, Vjahírnak és Csurkának nagyon nem tetszett, amikor ez az ember azt kezdte számolni, hogy melyik házban ki a beteg, ki fog az előváros lakói közül nemsokára meghalni — mindenről szánalom nélkül, szinte csámcsogva beszélt, mikor pedig azt látta, hogy nekünk nincs ínyünkre az effajta beszéd, szándékosan kezdett ingerelni azzal, hogy ilyeneket mondott boszszantásunkra:

— Ahá, féltek, tökkelütöttek! Úgy, úgy! Lám, nemsokára meghal egy pókhasú — pfuj, milyen sokáig tart majd, amíg megrohad!

Próbáltuk megállítani, de ő nem hederített ránk:

— De hiszen nektek is meg kell egyszer halnotok, ti sem laktok már sokáig a szemétgödörben!

— Nos, akkor meghalunk — szólt Vjahír —, angyal lesz belőlünk...

— Belőletek? — szusszant nagyot a csodálkozástól Jazj apja. — Már, mint belőletek? Angyal?

Kacagott és újra ingerkedni kezdett, mindenféle csúnyaságot mesélve a megboldogultakról.

Néha azonban ez az ember hirtelen duruzsoló, halk hangon különös dolgokról kezdett beszélni.

— Idehallgassatok, gyerekek, várjatok csak! Tudjátok, most harmadnap eltemettünk egy asszonyt, megtudtam én erről, gyerekek, egy történetet — hogy mi is volt ez az asszony?

Nagyon sokat beszélt a nőkről és mindig nagyon mocskos dolgokat, de volt az elbeszéléseiben mindig valami befejezetlenség, valami panasz, mintha csak rá akart volna venni bennünket, hogy vele együtt gondolkodjunk a dolgok felett; mi figyelmesen hallgattuk. Ügyetlenül, esetlenül, szavát gyakran kérdésekkel félbeszakítva beszélt, elbeszéléseiből azonban megmaradt emlékezetemben néhány nyugtalanító töredék:

— Megkérdezik a nőtől: ki volt a gyujtogató? Én voltam! Hogy, hogy, te ostoba? Hiszen otthon sem voltál azon az éjszakán, kórházban feküdtél! Én gyujtogattam! Ezt hajtogatja — de miért? Jaj, ments meg Isten az álmatlanságtól...

Ismerte csaknem minden olyan odavaló ember történetét, akit ő temetett el a szomorú, puszta temető porába; olyan volt, mintha felnyitotta volna előttünk a házak kapuját és mi bementünk volna látni, hogyan élnek az emberek, megérezni mindenütt a komoly, fontos dolgokat. Szinte egész éjszakán keresztül, reggelig tudott volna beszélni, mihelyt azonban az őrbódé ablaka elhomályosult és éji sötétséggel takaródzott, Csurka felkelt az asztal mellől:

— Én haza megyek, különben anyám félni fog. Ki jön velem?

Mindnyájan vele mentünk; Jazj kikísért minket a kerítésig, bezárta mögöttünk a kaput és sötét, csontos arcát a rácshoz szorítva, tompán mondotta: — Isten veletek!

Mi ugyancsak kiáltottuk feléje: Isten veled! Sosem hagytuk ott szívesen őt a temetőben. Egyszer Kosztroma visszatekintve így szólt:

— Még egyszer arra ébredünk, hogy meghalt.

— Jazjnak van köztünk a legrosszabb élete — mondotta gyakran Csurka, Vjahír azonban mindig tiltakozott:

— Nekünk egyikünknek sem rossz...

Szerintem sem éltünk mi rosszul — nekem nagyon tetszett ez a független, utcai életmód és tetszettek társaim is, valami nagyszerű érzést ébresztettek fel bennem és mindig lázasan kívántam, hogy valami jót tehessek nekik.

Az iskolában ismét nehéz sorom lett, a tanulók gúnyoltak, öcskásnak, koldus-csavargónak neveztek, egyszer pedig egy veszekedés után bejelentették a tanítónak, hogy nekem szemétgödör-szagom van és nem lehet mellettem ülni. Emlékszem, hogy mennyire meg voltam bántva emiatt a panasz miatt és milyen nehéz volt utána elmennem az iskolába. Ezt a panaszt merő gonoszságból találták ki: hiszen én nagyon alaposan megmosakodtam minden reggel és soha nem mentem iskolába ugyanabban az öltözetben, amelyben a rongyokat szedtem.

Node végül is letettem a harmadik osztályos vizsgát és jutalmul megkaptam az Evangéliumot, Krülov meséit bekötve és még egy fűzött könyvet, amelynek rejtélyes címe volt: „Fata-Morgana", — ezen kívül még egy dicsérő bizonyítványt is kaptam. Mikor mindezt hazavittem, nagyapa nagyon megörült, egészen meghatódott és kijelentette, hogy mindezt jól meg kell őrizni és hogy ezért a könyveket majd bezárja a saját szekrényébe. Nagyanyó már néhány nap óta betegen feküdt, pénze nem volt, nagyapa pedig jajgatott és nyöszörgött:

— Agyonesztek, agyonisztok ti engem! Ej, ti...

Ezért én elvittem a könyveket a bolthoz, eladtam azokat ötvenöt kopejkáért, a pénzt odaadtam nagyanyónak, a dicsérő bizonyítványt pedig mindenféle felírással összefirkáltam és úgy adtam át nagyapának: ő gondosan elzárta ki sem bontva és így észre sem véve csínyemet.

Miután az iskolának vége lett, én ismét az utcán kezdtem élni, most már ott is sokkal jobb volt, — a tavasz virágjában állott, jövedelmem megszaporodott, vasárnaponként egész bandánkkal már reggel kimentünk a mezőre, a fenyőligetbe, csak késő este tértünk vissza az elővárosba, kellemesen elfáradva és közben még közelebb kerülve egymáshoz.

Ez az élet azonban nem sokáig tartott, — mostohaapámnak felmondták az állását, ismét eltűnt valamerre, anyám pedig kistestvéremmel, Nikolájjal együtt átköltözött nagyapához, ami azt

jelentette, hogy énrám hárult a dajka kötelezettsége, — nagyanyó elment valahová a városba és ott egy gazdag kereskedő házában lakott: szentképeket hímzett takarókra.

Anyám egészen szótlan lett, kiszikkadt, lábát alig mozgatta, mindenre rémült szemmel tekintett, a kistestvér ótvaros volt, dagadt bokájú és olyan gyönge, hogy még hangosan sírni sem tudott, csak remegve nyöszörgött, amikor éhes volt, — amikor pedig jóllakottan szunnyadott, olyan furcsán szuszogott, vinnyogott, mint a macskakölyök.

Nagyapa gondosan megtapogatta és így szólt:

— Bizony, jól kellene táplálni, nálam azonban nincsen elegendő étel mindnyájatoknak...

Anyám a sarokban az ágyon ült és rekedten felsóhajtott:

— Olyan kevés kell neki...

— Itt kevés, ott kevés, — az egész együtt sokra megy...

Legyintett egyet és hozzám fordult:

— Nikolájt a szabadban kell tartani, a napon, a homokban...

Én hoztam zsákban tiszta, száraz homokot, halomba öntöttem a ház napos oldalán, az ablak tövében, kisöcsémet nyakig beástam, mint ahogyan azt nagyapám ajánlotta. A gyerek szeretett ott ülni a homokban, boldogan hunyorgott és szinte ragyogott felém különös szemével, — ennek a szemnek nem volt fehérje, csak nagy kék bogara, amelyet világos gyűrű övezett.

Én gyorsan és szorosan közel kerültem kistestvéremhez, az volt az érzésem, hogy ő mindent megért, amit én gondolok, ha ott fekszem mellette az ablak alatt a homokban, mialatt fentről nagyapa rikácsoló hangja hallatszik:

— Meghalni nem nagy tudomány, azt tanuld meg, hogy hogyan kell élni!

Válaszképpen anyám kínosan köhögött.

Karocskáit kiszabadítva, a kisfiú felém nyúlkált, fehér fejét ingatta; haja nagyon ritka volt, itt-ott ősz, arcocskája pedig öreges, bölcs.

Amikor a tyúk vagy a macska közel jött hozzánk — Kolja hosszasan rájuk bámult, majd énrám tekintett és szinte észrevehetően elmosolyodott — engem megzavart ez a mosolygás;

talán csak nem azt érzi a kisöcsém, hogy unalmas nekem itt vele lennem és hogy az utcára szeretnék szaladni, őt otthagyva?

Az udvarunk kicsiny, szűk és mocskos, a kaputól vékony deszkákból összetákolt pajták, faraktárak és pincék sora húzódik, amely azután elhajlik és egy fürdőházban végződik. A tetőnket egymásra lökött csónakroncsok, törmelékfák, deszkák örökké nedves fahulladékok borítják — az ott lakók mindezt az Okából halászták ki a jégzajlás és az áradás idején. Az egész udvart csúnyán telehordták mindenféle faanyagból álló halmokkal, ezek vizet szívtak magukba és most a napon lassan száradnak, rothadás szagát árasztva.

Mellettünk egy vágóhíd volt, csaknem minden reggel borjuk bőgtek, bárányok bégettek, a vér szaga olyan sűrűn szállt fel, hogy néha úgy éreztem: ez a szag a porral telített levegőben úgy bimbálódzik, mint egy átlátszóan vörös háló.

Amikor a barmok bőgtek, hogy azután elnémuljanak a tagló csapása alatt — mely hátulról érte őket, szarvuk között —, Kolja szemével hunyorgatott és felfújta száját, mintha utánozni akarná azt a hangot, de csak levegő tört ki belőle: — Ffu . . .

Délben nagyapa kidugta fejét az ablakon és így kiáltott:

— Ebédelni!

Ő maga adott enni a kicsinek, térdén tartva őt: megrágta a burgonyát, a kenyeret és görbe ujjával beledugta Kolja kis szájába, bemaszatolva annak keskeny ajkát és hegyes kis állát. Miután egy kicsit etette, nagyapa felemelte a kisfiú ingecskéjét, ujjával megnyomogatta kis hasát és hangosan kezdett gondolkozni:

— Elég lesz, úgye? Vagy adjunk még neki?

Az ajtó melletti sötét sarokból anyám hangja hallatszott:

— De hiszen láthatja, hogy nyúl a kenyér után!

— A gyerek buta! Nem tudhatja, hogy mennyi étel kell neki . . .

És megint beledugott Kolja szájába egy megrágott darabot.

A táplálásnak ezt a módját még látnom is rossz és megszégyenítő volt, undorított; a torkomat fojtogatta.

— No, jól van! — mondotta végül is nagyapa. — Tessék, vidd oda az anyjához.

Felemeltem Kolját, ez közben nyöszörgött és az asztal felé nyúlkált. Anyám pedig felkelt, lihegve felém nyúlt, kinyújtva száraz, csupa-csont kezét, amely olyan hosszú és vékony volt, mint egy levelétől megfosztott fenyőgaly.

Anyám csaknem teljesen elvesztette a szavát, ritkán hallatta lihegő hangját, egész napokon át némán feküdt a sarokban és haldokolt. Azt, hogy haldokolt, én természetesen éreztem, tudtam, nagyapa pedig túlságosan gyakran, rosszindulatú szándékossággal emlegette a halált, különösen estefelé, amikor az udvaron sötétedni kezdett és az ablakokon a rothadásnak juhhússzerű, fülledt illata szállt befelé.

Nagyapa ágya az elülső sarokban állott, csaknem közvetlenül a szentképek alatt, ő fejével fordult feléjük és az ablak felé és amint ott feküdt, hosszasan dörmögött a sötétben:

— Lám, eljött a haldoklás ideje. Milyen pofával fogunk megállni az Úristen előtt? Mit fogunk mondani? Hiszen egy egész emberöltőn keresztül csak nyüzsögtünk — de mit csináltunk... Mit értünk el?...

Én a kemence és az ablak között a padlón aludtam, a hely kevés volt számomra, lábamat a kemence alja alá dugtam, olykor csiklandozva futottak végig rajtam a svábbogarak. Ez a sarok nem kevés kárörömet szerzett nekem: nagyapa, amikor főzött, nagyon gyakran beverte az ablak üvegét a tepsi és a főzőkanál nyelével. Nevetségesnek és furcsának találtam, hogy ő, aki olyan okos, nem jön rá, hogy le kellene vágni a nyelekből.

Egy ízben, amikor az étel kifutott a fazekából, ő nagyot ugrott és olyan gyorsan kapott oda, hogy valaminek a nyelével kilökte még az ablak rámáját is mindkét üveggel együtt, a fazekat rádöntötte a kemencére és össze is törte. Ez annyira elkeserítette az öreget, hogy leült a padlóra és sírva fakadt.

— Uramisten, Uramisten...

Egy napon aztán, amikor elment hazulról, én fogtam a kenyérvágó kést és lenyesegettem a nyelek háromnegyed részét,

nagyapa azonban, amikor megpillantotta munkám eredményét, szitkozódni kezdett:

— Átkozott csirkefogó — fűrésszel kellett volna lefűrészelni, fűrésszel! A levágott részekből kis rudak lettek volna, azokat el lehetett volna adni, te pokolfajzat!

Kezével hadonászva kirohant a pitvarba, anyám pedig így szólt:

— Ne törődtél volna vele...

Anyám egy augusztusi vasárnapon halt meg délidőben. Mostohaapám nem sokkal előbb tért vissza utazásából és megint valahol munkát vállalt, nagyanya és Kolja már hozzá is költöztek egy tiszta lakásba a pályaudvar környékén, oda kellett volna átvinni anyámat is néhány nap mulva.

A halál napjának reggelén anyám halkan, de a szokottnál tisztább és könnyebb hangon így szólt hozzám:

— Menj el Vaszíljevics Jevgjénijhez és mondd meg neki, hogy kéreiem!

Felemelkedett az ágyon, kezével a falnak támaszkodott és ülőben hozzátette: — Siess, szaladj!

Úgy tűnt nekem, hogy mosolyog és hogy valami új fény csillog a szemén. Mostohaapám éppen istentiszteleten volt, nagyanyó dohányért szalajtott el engem a zsidó boltosasszonyhoz, mielőtt pedig vágott dohány nem volt készen, várni kellett, amíg a boltosné felvágta, hogy elvihessem nagyanyónak.

Amikor visszatértem nagyapa lakására, anyám az asztalnál ült, tiszta, orgonaszínű ruháját viselte, haját szépen felfésülte és egész lényén a régebbi méltóság ömlött el.

— Már jobban érzed magad? — kérdeztem én, valamitől megrémülve.

Anyám különösen nézett reám és így szólt:

— Gyere ide! Merre csavarogtál?

Még nem volt időm válaszolni, amikor anyám hajamnál fogva megragadott, másik kezével pedig megfogta a hosszú, hajlékony, fűrészből készült kést és egy-egy lendülettel néhányszor rámcsapott a kés lapjával, — utána a kés kihullott a kezéből.

— Emeld fel! Add ide...

Felemeltem a kést, odadobtam az asztalra, anyám felrebökött; a kemence padkájára ültem, riadtan figyeltem őt.

Felkelt székéről, lassan a saját szebosarka felé tartott, lefeküdt az ágyra és kendőjével kezdte törölni izzadt arcát. Keze bizonytalanul mozgott, kétszer is az arca mellé hullott a párnára és azon húzgálta kendőjét.

— Adjál vizet...

A csészével merítettem a vödörből, ő pedig nehezen felemelte fejét, szürcsölt egy keveset, majd kezemet jeges kezével félretolta és erősen lihegett. Utána a sarokba pillantott, az ikonra, majd ránfordította szemét, ajka megremegett, mintha elmosolyodna és lassan lebocsátotta szemére hosszú pilláit. Könyöke szorosan csípőjéhez simult, keze pedig ujjainak gyenge remegésével felkúszott a mellére, innét meg a torka felé mozdult. Arcára árnyék suhant, amely az arc mélyén veszett el, sárga bőre megfeszült, orrlyuka kitágult. Csodálkozva felnyílt a szája, de lélekzete nem volt hallható.

Én mérhetetlenül sokáig álltam a csészével a kezemben anyám ágyánál, nézve, hogy hogyan merevedik meg és szürkül el az arca.

Bejött nagyapa, én így szóltam hozzá:

— Anya meghalt...

Ő ránézett az ágyra:

— Mit hazudsz?

A kemencéhez lépett és hozzáállott, hogy levegye onnét a süteményét, fülsiketítően lármázva a sütőajtóval és a tepsivel. Én ránéztem, mert tudtam, hogy anyám meghalt és vártam, hogy ő is meg fogja érteni ezt.

Aztán megjött mostohaapám viterlavászonból készült ruhájában, fehér egyensapkájával. Zajtalanul megragadta az egyik széket, odavitte anyám ágyához és hirtelen, a székkel a padlóra ütve, harsogva kiáltott, akár csak egy réztrombita:

— De hiszen meghalt, nézzétek...

Nagyapa szemét tágra nyitva, lassan eltávolodott a kemencétől, a tepsivel a kezében és botladozott, akár a vak.

Amikor anyám sírját száraz homokkal hintették be, nagyanyó, mintha vak volna, elkószált valahol a sírok között, belebotlott egy keresztbe és összezúzta az arcát. Jazj apja bevitte az őrházikóba és mialatt ott nagyanyó lemosta magát, ő halkan ilyen vigasztaló szavakat mondott nekem:

— Haj, te, hogy mentsen meg az Isten az álmatlanságtól, mi lesz belőled? Lám, így van ez... Igazam van-e, nagyanyó? Akár szegény, akár gazdag, — mind a temetőbe baktat! — Úgy-e, nagyanyó?

Kinézett az ablakon és hirtelen kiugrott az őrházikóból, majd rögtön visszatért és vele volt a vidámságtól ragyogó Vjahír is:

— Nézz csak ide — mondotta, egy törött sarkantyút tartva elém, — nézz csak ide, mit találtam! Ezt én meg Vjahír adjuk neked. Nézd csak, — még a taraja is rajta van! Bizony, ezt egy kozák viselte és elvesztette... Meg is akartam venni Vjahírtól ezt a remek kis dolgot, adtam is érte két kopejkát...

— Hogy hazudsz! — mondta halkan, de mérgesen Vjahír, Jazj apja pedig elém ugorva ráhunyorított és így szólt:

— Ugyan, Vjahír! De szigorú vagy! Na jól van, — nem én ajándékozom neki, hanem te...

Nagyanyó megmosakodott, dagadt, kékre vált arcát kendőbe bugyolálta és hívott engem, hogy menjünk haza, — én azonban nemet mondottam, mert tudtam, hogy ott, a halotti toron vodkát fognak inni és bizonyára veszekedni is fognak. Mihaíl bácsi még a templomban nagyot sóhajtva mondotta Jákovnak:

— Ma iszunk, he?

Vjahír azon volt, hogy felvidítson engem: a sarkantyút az állára kötötte, a taraj olyan volt, mintha a nyelve lett volna, Jazj apja pedig erőltetett szándékossággal harsányan kacagott és így rikácsolt:

— Nézd csak, nézd, miket csinál! — Azonban látva, hogy mindez nem vidít fel engem, komolyan mondotta: — No, hiszen már elég, térj magadhoz. Mindnyájan meghalunk, még a madár is meghal. Idehallgass: majd én a te anyád sírját fűvel fogom

beültetni, — akarod? Most pedig gyerünk ki a rétre, te meg Vjahír meg én; Szányka is ott lesz; vágunk egy kis füvet és azzal majd behintjük a sírt, — szebb nem is lehet!

Ez nekem tetszett és kimentünk a rétre.

Néhány nappal anyám temetése után nagyapa így szólt hozzám:

— No, Lexej, te nem vagy medália, — hát ne lógj a nyakamon! Menj csak az emberek közé...

És én elmentem — az emberek közé.

EMBEREK KÖZÖTT

I.

Az emberek közt vagyok, mint inas szolgálok a „Divatos cipőhöz“ címzett üzletben a város főutcáján.

A főnökön kicsiny, gömbölyű emberke; az arca barnás-fekete és sima; zöldes fogai vannak, s szeme vízenyős-piszkos. Úgy tűnik, mintha vak lenne. Szeretnék meggyőződni róla és ezért fintorokat vágok.

— Ne vágj pofákat — mondja halkan, de szigorúan.

Kellemetlen, hogy az a homályos szem lát engem és nem hiszem el, hogy lát — hátha csak találomra mondja, hogy fintorgatok?

— Mondtam, hogy ne vágj pofákat — suttogja még halkabban és alig mozgatja duzzadt ajkát.

— Ne vakard a karodat — kúszik hozzám száraz suttogása. — Te a legelőkelőbb üzletben szolgálsz a város főutcáján, ezt ne felejtsd el! Az inasnak úgy kell állni az ajtónál, mint egy szobornak . . .

Én nem tudom, mi az a szobor és nem állom meg vakaródzás nélkül — mindkét karom könyökig tele van piros foltokkal és sebekkel, a rüh kibírhatatlanul fölmarta.

— Mivel foglalkoztál te otthon? — kérdezi a főnök és szemügyre veszi a kezemet.

Elmesélem: megcsóválja kerek fejét, amely sűrűn tele van ragasztva ősz hajszálakkal és megvetően mondja:

— Rongyszedés — ez még csúnyább, mint a koldulás, csúnyább, mint a lopás!

Nem minden büszkeség nélkül jelentem ki:

— Én már loptam is.

A kezét az frópultra teszi, mint a macska a mancsát, üres szemével ijedten az arcomba bámul és sziszegi:

— Mi-i? Mit loptál?

Megmagyarázom, hogy mit és hogyan.

— No, ez mind semmiség! De ha nálam lopnál cipőt vagy pénzt, hát börtönbe csukatlak, amíg csak fel nem nősz...

Ezt nyugodtan mondta; én megijedtem és még inkább megutáltam.

A főnökön kívül az üzletben volt még unokatestvérem, a Jávorék Szasája és az első segéd — egy mozgékony, nyálkás, pirosarcú ember. Szasa vöröses kabátot viselt, ingmellet, nyakkendőt, fölhajtós nadrágot; büszke volt, engem alig vett észre.

Amikor nagyapa elvitt a főnökhöz és megkérte Szasát, hogy segítsen nekem és tanítson engem, Szasa fontoskodva ráncolta homlokát és tudtomra adta:

— Akkor engedelmeskednie kell nekem.

Nagyapám a fejemre tette a kezét és lenyomta a nyakam.

— Fogadj szót neki, idősebb, mint te és régebben szolgál...

Szasa pedig kidüllesztette a szemét és nyomatékkal mondta:

— Jegyezd meg, mit mondott nagyapa!

És az első naptól fogva azon volt, hogy éreztesse velem felsőbbségét.

— Kasirin, ne meresztgesd úgy a szemed — figyelmeztette a főnök.

— Én — dehogy is, uram... — válaszolta Szasa, fejét lehajtva, de a főnök nem hagyta abba.

— Ne bámulj, a vevők még azt gondolják, hogy bakkecske vagy...

A segéd alázatosan nevetett, a főnök csúnyán elhúzta az ajkát, Szasa pedig rákvörösen a pult mögé bújt.

Nekem nem tetszettek ezek a beszédek, a legtöbb szót nem is értettem és néha úgy tűnt föl, mintha idegen nyelven beszélnének.

Ha vevő jött be, a főnök kihúzta kezét a zsebéből, megsimogatta bajuszát és a legédesebb mosolyt ragasztotta arcára, amitől az ráncokba szaladt, vak szeme azonban nem változott meg. A

segéd kiegyenesedett, könyökét oldalához szorította, csuklója pedig alázatos mozdulatokat írt le a levegőben. Szasa ijedten pislogott és igyekezett dülledt szemét elrejteni, én meg az ajtónál álltam, titokban vakarództam és figyeltem az eladás szertartását.

A segéd a vevő előtt térdelve próbálja fel a cipőt, hámulatosan szétterpesztve ujjait. A keze remeg és olyan vigyázattal érinti meg a nő lábát, mintha félne, hogy eltörik — pedig a láb kövér és feltűnően hasonlít egy lefelé fordított vastag palackhoz.

Egyízben egy hölgy megremegve és lábát visszarántva így szólt:

— Juj, hogy csiklandoz...

— Oh, csak udvariasságból történik, asszonyom — magyarázta gyorsan és buzgón a segéd.

Nevetséges látvány volt, mennyire hozzáragad a vevőhöz, s hogy ne nevessem el magam, az üvegajtó felé fordultam. Azonban ellenállhatatlanul vonzott az eladás látványa, nagyon mulattattak a segéd mozdulatai és ugyanakkor arra gondoltam, hogy soha nem tudnám ujjaimat olyan udvariasan szétterpeszteni és a cipőt olyan ügyesen húzni egy idegen lábra.

Gyakran megtörtént, hogy a főnök kiment az üzletből a kis szobácskába az üzlet mögött és odahívta Szasát is, a segéd négyszemközt maradt a vevővel. Egyszer, amikor megérintette egy vörös nő lábát, összefogta az ujjait és megcsókolta a hegyét.

— Oh — sóhajtotta a nő —, micsoda egy huncut.

A segéd fölfujta arcát és csak ennyit mondott:

— Mmuh!

Erre énbelőlem kitört a nevetés, már attól féltem, hogy leesem a lábamról, megkapaszkodtam a kilincsben, az ajtó fölnyílott, fejjel az üvegnek estem és összetörtem. A segéd belérúgott, a főnököm súlyos aranygyűrűivel a fejemet ülögette, Szasa pedig megkísérelte kitépni a fülemet, este pedig, mikor hazamentünk, szigorúan közölte velem:

— Kidobnak ám az ilyen tréfáért! No, mi van ezen nevetni való?

És magyarázta: ha a segéd tetszik a hölgyeknek — jobban megy az üzlet.

— A hölgy akkor is bejön az üzletbe cipőt venni, ha nem is kell neki, csakhogy láthassa a rokonszenves segédet. De te ezt nem érted. Kár veled vesződni...

Ez bosszantott. Senki sem vesződött velem, ő pedig a legkevésbbé.

Reggel a szakácsnő — beteg, mérges asszonyság — engem egy órával hamarabb ébresztett, mint őt; megtisztítottam a főnökék, a segéd és Szasa cipőit és ruháit, elkészítettem a szamovárt, fát hordtam mindegyik kályhához és elmostam az edényt az ebédhez. Az üzletbe érve, felsöpörtem a padlót, letörölgettem a port, teát készítettem, kihordtam a vevőkhöz az árut, hazamentem az ebédért és ezalatt helyettem Szasa állt az ajtónál. Mivel úgy találta, hogy ez megalázza méltóságában, engem szidott...

— Lajhár! Most helyetted kell dolgoznom...

Nekem mindez terhes és unalmas volt, megszoktam a független életet, reggeltől-éjszakáig a Kunavin-külváros homokos utcáin, a zavaros Oka partján, az erdőn és mezőn. Hiányzott nagyanyó, hiányzottak pajtásaim, nem volt kivel beszélnem, s az élet ingerültté tett, csúnya, hazug, fonák oldalát mutatta nekem.

Gyakran megtörtént, hogy a vevő kiment, anélkül, hogy vásárolt volna valamit, ilyenkor mindhárman sértődöttek voltak. A főnök zsebrakta édeskés mosolyát; rendelkezett:

— Kasirin, rakd el az árut!

És szitkozódott:

— Tessék, hogyan turkált a disznó! Unalmas otthon ülni az ostobának, hát az üzletekben ténfereg. Csak lennél a feleségem, majd én...

A felesége, száraz, feketeszemű, nagyorrú nő, a lábával toporzékolt és úgy kiabált vele, mint egy szolgával.

Gyakran, ha egy ismerős vevőt udvarias hajlongásokkal és szeretetreméltó szavakkal kísértek, utána olyan mocskosan és szemérmetlenül beszéltek róla, hogy vágy támadt bennem, hogy a nő után szaladjak az utcára, utolérjem és elmondjam neki, hogy beszélnek róla.

Azt persze tudtam, hogy az emberek rosszat beszélnek egymásról egymás háta mögött, ezek azonban mindenkiről olyan

felháborítóan beszéltek, mintha valaki a legjobb embereknek nyilvánította volna és az egész világ fölé bírákul helyezte volna őket. Telve irigységgel, soha senkit nem dicsértek és mindenkiről tudtak valami piszkos dolgot.

Egy szép napon fiatal nő jött be az üzletbe, arca halványpiros volt, szeme csillogott; bársonyköpenyt viselt, fekete prémgallérral, arca úgy emelkedett ki a szörméből, mint valami csodálatos virág. Köpenyét válláról Szasa kezébe dobva, még szemben állt ott; karcsú alakját kékesszürke selyem fogta szorosan körül, fülében briliáns szikrázott. Engem a szépséges Vaszilisszára* emlékeztetett és meg voltam győződve, hogy maga a kormányzó felesége. Különösen tiszteletteljesen fogadták, táncoltak előtte, mint a tűz előtt és majd megfulladtak az udvarias szavaktól. Mind a hárman úgy ugráltak az üzletben, mint a bolondok; a szekrények üvegén ide-oda siklott tükörképük és úgy látszott, hogy körös-körül minden lángot fog, megolvad és azonnal más képet, más formát kap.

Amikor aztán gyorsan megvett egy pár drága cipőt s elment, a főnök csettintett nyelvével és egyet füttyentve mondta:

— Sz-szuka!

— Szóval: színésznő — mondta megvetően a segéd.

És rögtön mesélni kezdtek egymásnak a hölgy szeretőiről és mulatozásaikról.

Ebéd után a főnök lefeküdt aludni a kis szobában az üzlet mögött, én pedig megtaláltam aranyóráját és telecsöpögtettem a szerkezetet ecettel. Nagyon kellemes látvány volt, amikor felébredvén, az órával a kezében kijött az üzletbe és zavarodottan mormolta:

— Micsoda dolog ez? Egyszerre — izzad az óra! Ilyent még nem láttam — izzad! Hát ez már megint micsoda rosszat jelenthet?

Hiába volt a sok nyüzsgés az üzletben és a munka, szinte elaludtam a rámnehezedő unalomtól és egyre gyakrabban gondolkoztam azon: mit kellene tennem, hogy elkergessenek az üzletből?

---

* Az orosz népmesék ismert alakja. *(A ford.)*

Hóval borított emberek némán suhannak el az üzlet ajtaja előtt, úgy tűnik föl, mintha valakit temetnének, kisérik ki a temetőbe, de elkéstek a szertartásról és sietnek, hogy elérjék a kopersót. Remegnek a lovak, amint nagynehezen átgázolnak a hórakáson. A templom tornyában, az üzlet mögött, minden nap tompán szól a harang — nagybőjt van; a harangkongás olyan, mintha párnával ütnék a fejemet, nem fájdalmas, mégis belebutul, belesüketül az ember.

Egy napon, amikor az udvaron az üzletajtó előtt frissen érkezett áruval telt ládát bontottam föl, odajött hozzám a templomszolga — meggörnyedt öregecske, olyan könnyű, mintha rongyokból volna összerakva és olyan rongyos, mintha kutyák szaggatták volna meg.

— Hallod-e, Isten emberkéje, lopjál nekem egy pár kalocsnit! — javasolta nekem.

Hallgattam. Az üres ládához támaszkodva ásított egyet, keresztet vetett a szája fölött és újra kezdte:

— Lopsz, mi?

— Nem szabad lopni — feleltem neki.

— Mégis szoktak lopni. Gondolj rá, milyen öreg vagyok! Jólesően elütött azoktól az emberektől, akik között éltem; éreztem, teljesen meg van győződve arról, hogy kész vagyok lopni és beleegyeztem, hogy az ablak szellőzőnyílásán kiadom a kalocsnit.

— No jól van — mondta nyugodtan, nem örvendezően. — — Nem csapsz be? No, no, már látom, nem fogsz becsapni.

Pillanatig hallgatagon ült és csizmája orrával a piszkos, vizes havat rugdalta, azután rágyujtott agyagpipájára és hirtelen ránijesztett:

— De hát hogyha én csaplak be? Ha fogom azt a kalocsnit, elviszem a gazdádhoz és azt mondom neki, hogy tőled vettem egy fél rubelért? Mi? Az ára biztosan két ezüstrubel, te meg egy fél rubelért odaadod! Hogy nyalánkságra legyen, mi?

Némán bámultam rá, mintha már megtette volna, amit ígért, ő azonban halkan, orrhangon egyre tovább beszélt, a csizmáját bámulta és kék füstöt eregetett.

— Hátha kiderül például, hogy a gazdád tanított ki erre: eredj, tedd próbára a kölyköt, hogy tolvaj-e? Mi lesz akkor?

— Nem adok neked kalocsnit — mondtam dühösen.

— Most már muszáj adni, hiszen megigérted!

Megfogott a kezemnél, magához húzott és hideg ujjaival homlokomat ütögetve lusán folytatta:

— Hogyan tehetsz olyat, hogy csak úgy se ide, se oda, azt mondod: vedd el!?

— Te magad kérted.

— Mi mindent nem kérhetnék én? Hát ha azt kérem, hogy rabold ki a templomot, akkor kirabolod? Hát szabad ennyire hinni az embereknek? Ó, te buta!

Eltolt magától és fölállott.

— Nem kell lopott kalocsni, nem vagyok úr, nem hordok sárcipőt. Csak tréfáltam ... De mert olyan jószívű vagy, húsvétkor feljöhetsz a toronyba, harangozhatsz és megnézheted onnét a várost ...

— Ismerem a várost.

— De a toronyból szebb ...

Csizmája orrával a havat rugdosva, lassan elment a templomsarka felé, én pedig utána néztem és szomorú ijedséggel gondoltam: tényleg tréfált az öreg, vagy pedig a főnök küldte, hogy próbára tegyen engem? Féltem belemenni az üzletbe.

Szasa kiabálva szaladt ki az udvarra:

— Melyik ördög vitt el téged?!

Hirtelen dühömben megfenyegettem a fogóval.

Tudtam, hogy ő és a segéd lopni szoktak az üzletből: el-eldugtak egy pár cipőt vagy papucsot a kályhacsőben, azután mikor elmentek az üzletből, eltüntették felöltőjük ujjában. Nem tetszett nekem ez a dolog és féltem tőle, mert eszembe jutottak a főnök fenyegetései.

— Te szoktál lopni? — kérdeztem Szasát.

— Nem én, hanem az első segéd — magyarázta szigorúan —, én csak segítek neki. Azt mondta, legyek a szolgálatára! Kénytelen vagyok engedelmeskedni neki, különben valami bajom keletkedik vele. A főnök! Az még maga is segéd volt tegnap, ő is értik a módját. Te meg hallgass!

Mialatt beszélt, a tükörbe nézett és megigazította nyakkendő-

ját, mialatt természetellenesen szétterpesztett ujjait ugyanúgy mozgatta, mint az első segéd, fáradhatatlanul azon volt, hogy érezztesse korát és hatalmát fölöttem, mély hangon kiáltott rám, parancsokat adott, olyan mozdulattal nyujtotta ki ujját, mintha el akarna taszítani magától. Magasabb voltam és erősebb, mint ő, de csontos és esetlen, ő pedig teltebb, lágyabb és zsírosabb. Ha kabát és fölhajtós nadrág volt rajta, jelentékenynek és megállapodottnak láttam, mégis volt rajta valami kellemetlen és naivetséges. Gyűlölte a szakácsnőt, aki különös egy asszony volt; nem lehetett tudni róla, hogy jó-e, vagy rossz.

— A világon mindennél jobban szeretem a verekedést — mondta a szakácsnő, tágra nyitva fekete, égő szemét. — Nekem teljesen mindegy, milyen verekedés, akár kakasok viaskodnak, akár kutyák, akár parasztok — nekem teljesen mindegy!

És ha az udvaron két kakas vagy galamb ugrott egymásnak, abbahagyta a munkát és az ablakból süketen és néznán figyelte a harcot, amíg csak vége nem volt. Este pedig így szólt hozzám és Szasához:

— No, mi az, gyerekek, mit ültök itt, inkább verekedjetek!

Szasa dühös lett:

— Neked nem vagyok gyerek, te ostoba, hanem a második segéd!

— No azt nem látom be. Amíg meg nem házasodtál, nekem gyerek vagy!

— Ostoba, hájfejű...

— Az ördög okoz, mégsem kell az Úristennek.

Példálózásai különösen bosszantották Szasát és ingerülten felelt neki, de a szakácsnő görbén nézett rá és csak ennyit mondott:

— Ó, te svábbogár, az Isten is haragjában teremtett!

Szasa többször is próbált rábeszélni, hogy kenjük be az arcát cipőpasztával vagy korommal, mialatt alszik, szúrjunk gombostűt a párnájába, vagy csináljunk vele valamilyen más „tréfát", de én féltem a szakácsnőtől, aki különben is nagyon éberen aludt, gyakran felébredt, ilyenkor ide-oda járkált, meggyujtotta a lámpát, majd ráült az ágyra, valahová a sarokba bámulva. Néha

odajött hozzám a kemence mögé, fölébresztett és rekedt hangon rimánkodott:

— Nem tudok aludni Lekszejka, úgy félek valamitől, beszélgess velem egy kicsit.

Félálomban meséltem neki valamit, ő pedig hallgatagon bólogatva ült. Úgy tűnt föl, mintha égő testének viasz- és tömjénszaga lenne és hogy hamarosan meg fog halni. Lehet, hogy most azonnal arccal a földre bukik és meghal. Félelmemben hangosan kezdtem beszélni, de ő félbeszakított:

— Cs-s-s! Különben fölébred ez a csürhe és azt hiszik rólad, hogy a szeretőm vagy...

Mindig egyforma tartással ült ott: csuklóit térde közé dugta és összeszorította hegyescsontú lábával. Melle egyáltalán nem volt és még a vastag vászoningen is keresztüllátszottak bordái, mint valami kiszáradt hordó abroncsai. Hosszú ideig hallgatva ült, azután egyszerre suttogva megszólalt:

— Csak meghalhatnék, minden csupa szomorúság...

Vagy megkérdezte:

— Lám, leéltem az életemet — minek?

— Aludj! — mondta egyszerre, félbeszakítva szavaimat, kiegyenesedett és szürkén, nesztelenül eltűnt a konyha sötétjében.

— Vén boszorkány! — mondta róla Szasa a háta mögött.

— Mondd a szemébe! — ajánlottam neki.

— Azt hiszed, félek?

De összeráncolva homlokát, mindjárt hozzátette:

— Nem, a szemébe nem mondom! Hátha igazán boszorkány...

A szakácsnő mindenkivel szemben megvetően és dühösen viselkedett és engem sem kímélt meg, reggel hatkor megfogta a lábamat és kiabálni kezdett:

— Mozogj már, te! Hozz fát! Tedd föl a szamovárt! Hámozz krumplit!...

Szasa is fölébredt és szitkozódott:

— Mit ordítsz? Megmondom a főnök úrnak, hogy nem lehet aludni...

A szakácsnő, miközben gyorsan kicipelte száraz csontjait a

konyhából, oldaíról rávetette gyulladt, kialvatlan szemének csillogó pillantását:

— Ó, te Istennek tévedése! Csak lennél a mostohafiam, majd megkopasztanálak.

— Átkozott — szitkozódott Szasa és útközben az üzlet felé lelkemre kötötte: — Csinálni kéne valamit, hogy elkergessék. Észrevétlenül sót kellene tenni mindenhez és hogyha minden el lenne sózva, elkergetnék. Vagy petróleumot! Te meg mit bámulsz!

— Hát te?

— Gyáva! — mérgesen felhorkant.

A szakácsnő a szemünk láttára halt meg. Lehajolt, hogy föleemelje a szamovárt és hirtelen leült a földre, mintha valaki mellbelökte volna, azután némán oldalra feküdt, előrenyujtotta kezét és szájából vér ömlött.

Mind a ketten azonnal megértettük, hogy meghalt, de a lenyügöző félelem hatása alatt sokáig csak bámultak és nem volt erőnk egyetlen szót is kimondani. Végre Szasa hanyatt-homlok kirohant a konyhából, én pedig nem tudva mit csináljak, az ablakhoz húzódtam. Bejött a főnök, nyugtalanul leguggolt, megtapogatta a szakácsnő arcát ujjával és igy szólt:

— Tényleg meghalt... No és most?

Keresztet kezdett vetni a sarok felé, ahol csodatevő Nikoláj kis képe függött, kikiáltott a folyosóra:

— Kasirin, szaladj, hívd a rendőrt!

Megérkezett a rendőr, ide-oda topogott, borravalót kapott, elment, majd újra visszajött egy fuvaroskocsissal, megfogták a szakácsnőt a fejénél és lábánál és kivitték az utcára. A folyosóról benézett a főnök felesége és rámparancsolt:

— Mosd föl a padlót!

A főnök pedig igy szólt:

— Még jó, hogy este halt meg...

Nem értettem meg — ez miért jó? Amikor lefeküdtünk aludni, Szasa szokatlanul barátságosan mondta:

— Ne oltsd el a lámpát!

— Félsz?

Fejére húzta a takarót és sokáig szótlanul feküdt. Az éjszaka csöndes volt, mintha csak figyelne valamire vagy várna valamit,

s nekem úgy tűnt, hogy a következő pillanatban megszólal a harang és hirtelen az egész város szaladgálni és kiabálni kezd valami borzasztó rémület fejveszetettségében.

Szasa kidugta orrát a takaró alól és halkan ajánlotta:

— Gyere, feküdjünk a kemencére, egymás mellé.

— Nagyon meleg van a kemencén.

Egy darabig hallgatott, majd újra kezdte:

— Milyen egy-kettőre... mi? Úgy-e, mondtam neked, hogy boszorkány... Nem tudok elaludni...

— Én sem tudok.

Mesélni kezdett halottakról, akik kikelnek a sírból és éjfélig bolyonganak a városban, keresik, hol laktak és hol vannak a hátrahagyott holmijaik.

— A halottak csak a városra emlékeznek — mondta halkan —, az utcára és a házra már nem...

Egyre csendesebb lett az éjszaka és mintha sötétebbre is változott volna. Szasa fölemelte a fejét és megkérdezte:

— Akarod, hogy megmutassam a ládámat?

Már régóta szerettem volna tudni, mit rejtegel a ládájában. Függőlakattal tartotta elzárva és mindig különös elővigyázatossággal nyitotta ki. Ha pedig be nyertem pillantani a ládába, gorombán rámszólt:

— Mi kell neked? He?

Most, hogy beleegyeztem, fölült az ágyban, de nem tette le lábát a padlóra, és most már parancsoló hangon utasított, hogy tegyem a ládát az ágyba a lábához. A kulcs selyemszalagon függött, együtt a nyakbavaló kereszttel. A konyha sötét sarkába pillantott, fontoskodón összeráncolta homlokát, felnyitotta a zárt, rávújt a láda tetejére, mintha forró volna és végre kinyitotta, majd levett legfelülről néhány rend fehérneműt.

A láda félig tele volt gyógyszeres-dobozokkal, összegöngyölt színes teáspapírossal, hódog cipőkrém- és szardiniásdobozokkal.

— Hát ez mi?

— Majd mindjárt meglátod...

Lábai közé vette a ládát, föléje hajolt és halkan énekelni kezdte:

— Ó, mennyei Atyánk...

Azt vártam, hogy játékokat fogok látni — nekem soha nem volt játékom és úgy tartottam, hogy lenézem, valójában persze, irigyeltem, akinek volt. Nagyon tetszett nekem, hogy Szasának, aki olyan felnőttes, játéka van, noha szégyenlősen elrejti. Ezt a szégyent azonban nagyon jól megértettem.

Kinyitotta az első dobozt, kivett belőle egy üvegnélküli pápaszemet, orrára rakta és szigorúan pillantva rám, mondta:

— Az semmit sem jelent, hogy nincs benne üveg, vannak ilyen szemüvegek is!

— Add ide, hadd nézzem meg!

— A te szemedre nem illik. Ez fekete szemre való, neked pedig olyan világos szemed van — magyarázta és úgy kiabált, mint a főnök, de azonnal ijedten nézett körül az egész konyhában.

Egy cipőpasztás dobozban sok különböző gomb volt. Szasa büszkén magyarázta:

— Ezt mind az utcán gyüjtöttem. Magam. Már harminchét van...

A harmadik dobozból nagy rézgombostűk kerültek elő, amelyeket szintén az utcán szedett össze, azután csizmapatkók, elkopottak, töröttek és egészek, cipő- és papucscsatok, egy réz ajtókilincs, egy törött sétapálcafogó csontból, női fésű, „Álomfejtő és jóskönyv" és még sok hasonló értékű dolog.

Rongy- és csontszedő időmben egy hónap alatt tízszer annyi vacakot szedhettem volna össze. Szasa dolgai csalódást, meglepetést és kínos szánalmat ébresztettek bennem. Ő azonban minden darabot figyelmesen megnézett, szeretettel simította végig ujjával, vastag ajkát fontoskodóan csucsorította, kidülledt szeme meghatottan és gondterhesen nézett, de a szemüveg gyerekes arcát nevetségessé tette.

— Minek ez neked?

Futólag rámnézett a pápaszemkereten át és törékeny szopránhangján megkérdezett:

— Akarod, hogy neked ajándékozzak valamit?

— Nem, nem kell...

Láthatóan sértődötten a visszautasítás miatt és hogy kincsei-

nek olyan kevés figyelmet szenteltem, hallgatott egy pillanatig, aztán halkan megszólalt:

— Hozd ide a törülközőt, letörlünk mindent, egészen beporosodott...

Mikor mindent letörölt és visszarakott, becsavarta magát a takaróba és arccal a fal felé fordult. Esett az eső, kopogott a tetőn, szél rázta az ablakot.

Anélkül, hogy felém fordult volna, megszólalt Szasa:

— Várj csak, majd ha a kertben szárazabb lesz, mutatok neked valamit, hogy eláll a lélekzeted!

Hallgattam, lefeküdtem aludni.

Elmúlt néhány pillanat, hirtelen fölugrott és kezével a falat kaparva, megrázó őszinteséggel mondta:

— Félek... Istenem, én félek! Uram, irgalmazz! Mi legyen ez?

Most már én is egészen néma lettem a rémülettől, úgy láttam, hogy az udvarra néző ablaknál, háttal nekem, ott áll a szakácsnő, fejét előrehajtva, homlokát az üveghez szorítva, amint életében állott, amikor a kakasviadalt nézte.

Szasa sírt, a falat kaparta és rugdalódzott lábával. Mintha izzó szénen lépkednék, kínosan sehová se nézve megyek át a konyhán és lefekszem mellé.

Bőgtünk, amíg elfáradtunk, azután elnyomott az álom.

Néhány nappal ezután valamilyen ünnep volt, délig árultunk, megebédeltünk otthon és amikor a főnökék ebéd után lefeküdtek aludni, Szasa titokzatosan megszólalt:

— Gyerünk!

Kitaláltam, hogy most fogom meglátni azt, amitől majd eláll a lélekzetem.

Kimentünk a kertbe. A keskeny földsávon a két ház között egy tucat öreg hárs állott, hatalmas törzsüket vattaszőld moharéteg borította, a fekete, csupasz ágak halottan meredeztek. Egyetlen varjúfészek sem volt köztük. Úgy álltak a fák, mint a síremlékek a temetőben. Ezeken a hársakon kívül semmi sem volt a kertben, sem bokor, sem fű; az ösvényeken a föld szorosra taposott és fekete volt, mint az öntöttvas. Ott, ahol a tavalyi

lomb alatt látszott egy sáv, úgy be volt vonva penészréteggel, mint az állóvíz békalencsével.

Szasa megkerülte a sarkot s az utcától elválasztó kerítéshez ment, megállott egy hársfa alatt és szemét kidüllesztve a szomszéd ház homályos ablaka felé bámult. Azután leguggolt, kezével elsöpört egy halom falevelet, mire vastag gyökér vált láthatóvá, körülötte két téglával, amelyek mélyen a földbe voltak nyomva. Ezeket kivette és alattuk egy darab tetőfedőbádog tűnt elő, a bádog alatt négyszögletes deszkadarab, végre nagy gödör tárult föl előttem, amely a gyökér alá vezetett.

Szasa gyufával viaszgyertyavéget gyujtott meg, bedugta a gödörbe és így szólt hozzám:

— Nézz belé! De ne ijedj meg ...

Ő maga szemmelláthatóan félt: a gyertyavég reszketett kezében, elsápadt, ajkát csúnyán lebiggyesztette, a szeme nedves lett és szabad kezét óvatosan háta mögé dugta. Félelme rám is átragadt, nagyon óvatosan nézlem be a gyökér alatti mélyedésbe, — a gyökér boltozatul szolgált. Szasa a mélyedésben három gyertyácskát gyujtott meg, amelyek kékes fénnyel töltötték meg az üreget. Ez elég tágas volt, mély, olyan, mint egy vödör belseje, de szélesebb, az oldala színes üvegdarabokkal és teásedényecseréppel volt kirakva. A közepén emelvényen, amelyet vörös posztódarab borított, kicsiny koporsó feküdt ezüstpapírral beragasztva és félig letakarva valami brokáthoz hasonló rongydarabból készített takaróval; a takaró alól szürke madárlábak látszottak ki és egy veréb hegyesesőrű feje. A koporsó mögött valami imazsámolyféle állott, amelyen nyakbavaló rézkereszt feküdt, körülötte pedig három viaszgyertyavég égett, cukorkáról leszedett ezüst- és aranypapírba csavart gyertyatartóban.

Éles fény hatolt be az üreg nyílásán; benn sokszínű csillogás szikrázott tompa fénnyel, foltosan. Viaszrothadás és a föld meleg párája csapott arcomba, szemem előtt összefolyt és ugrált a szivárvány minden színe. Mindez nyomasztó csodálkozást keltett bennem és elnyomta félelmemet.

— Szép? — kérdezte Szasa.

— Minek ez?

— Kápolna — magyarázta. — Úgy-e olyan?

— Nem tudom.

— A veréb pedig a halott! Lehet, hogy ereklye lesz belőle, mert ártatlanul szenvedett mártír..

— Holtan találtad?

— Nem, berepült a pajtába, én meg ráborítottam a sapkámat és megfojtottam.

— Miért?

— Csak...

Rámnézett és újra kérdezte:

— Szép?

— Nem!

Erre lehajolt az üreg felé és gyorsan betakarta a deszkával, a bádogdarabbal, benyomta a két téglát a földbe, fölállt, leverte térdéről a piszkot és szigorúan kérdezte:

— Miért nem tetszik?

— Sajnálom a verebet.

Mozdulatlan szemmel nézett rám, mint a vak, mellbeütött és rámkiáltott:

— Te ostoba! Csak irigységből mondod, hogy nem tetszik! Azt gondolod, hogy nálatok a kertben, a Kanatnaja-utcában jobban volt csinálva?

Visszaemlékeztem a lugasomra és meggyőződéssel válaszoltam:

— Természetesen jobban!

Szasa a válláról a földre dobta a kabátot, feltűrte az ujját, a tenyerébe köpött és azt ajánlotta:

— No, ha jobban — hát gyerünk verekedni!

Nem akartam verekedni, ernyesztő rosszkedv nehezedett rám, kellemetlen volt unokabátyám dühtől eltorzított arcát látnom.

Nekemjött, fejével a mellemnek rontott, fellökött, rámugrott és kiabált:

— Élet vagy halál?

Én azonban erősebb voltam nála és föl is mérgesedtem. Pillanat alatt a földön feküdt, arccal lefelé, kinyujtotta a karját és börgött. Megijedtem és kezdtem fölemelgetni, ő azonban kézzel-lábbal kapálódzott és ezzel egyre jobban megijesztett. Oldalra áll-

tam, nem tudva, mitévő legyek, ő pedig fölemelte fejét és így szólt:

— Kellett ez neked? Most addig hentergek itt, amíg a főnök meg nem látja, akkor bepanaszollak neki, téged meg el fognak kergetni!

Szitkozódott és fenyegetődzött; szavai feldühösítettek, ráveteltem magam az üregre, kihúztam a téglákat, a koporsót a verébbel kidobtam a kerítésen keresztül az utcára, mindent szétromboltam az üregben és összetapostam a lábammal.

— Nesze, láttad?

Szasa egész különösen viselkedett dührohamom alatt; a földön ülve kissé feltátotta száját, összehúzva a szemöldökét, pillantásával követett és egy szót sem szólt. Amikor pedig készen voltam, lassan fölállt, megrázta magát, vállára vette a kabátját, aztán nyugodtan és vésztjóslóan mondta:

— Most majd meglátod, mi lesz, várj csak egy kicsit! Hiszen én mindezt szándékosan csináltam neked, ez — varázslat! Érted?...

Csaknem leültem; szavai elképesztettek, egész belsőmet hideg rázta. Ő azonban elment, vissza sem nézett rám, nyugalmával még jobban lesújtva engem.

Elhatároztam, hogy már másnap megszököm a városból, a főnöktől, Szasától, a varázslatától és az egész sivár, ostoba éltől.

Másnap reggel az új szakácsnő, amikor fölébresztett, elkiáltotta magát:

— Uramisten! Mi történt veled...

„Kezdődik a varázslat" — gondoltam szorongva.

Az új szakácsnő azonban olyan teletorokból nevetett, hogy magam is gyengén elmosolyodtam és bepillantottam a tükörbe: az arcom vastagon be volt mázolva korommal.

— Ez — Szasa volt?

— Mit tudom én! — kiáltotta nevetve a szakácsnő.

Elkezdtem a cipőket tisztítani, bedugtam a kezem a szárába, mire az ujjamba szaladt egy gombostű.

„Hát ez a varázslat!"

Mindegyik cipőből előkerült egy gombostű vagy varrótű,

amely olyan ügyesen volt elhelyezve, hogy a tenyerembe fúródott. Erre fogtam egy korsó hideg vizet és nagy gyönyörűséggel a még alvó vagy alvást színlelő varázsló fejére öntöttem.

Mindamellett rosszul éreztem magam — egyre előttem volt a koporsó a verébbel, a szürke, meggörbült lábak, a szánalmasan égnek meresztett viaszcsőr, körülötte pedig az elszórtan csillogó sokszínű szikrák, mintha szivárványként akarnának föllángolni és — nem sikerülne. A koporsó egyre nőtt, a karmok nagyobbak lettek, égnek meredtek és remegtek, megelevenedve.

A szökési tervet aznap este akartam végrehajtani, ebéd előtt azonban levest melegítettem a lábasban a petróleumfőzőn és elgondolkozva, ki hagytam futni. Mikor azután a lángot oltogattam, a kezemre borítottam a lábas tartalmát, úgyhogy kórházba szállítottak.

A kórházra úgy emlékszem vissza, mint valami lidércnyomásra. Bizonytalan, sárga ürben nyögve és morogva halotti lepelbe burkolt szürkésfehéres alakok imbolyogtak, egy hosszú ember, olyan szemöldökkel, mint valami dús bajusz, mankón ugrándozott, fekete szakállát rázta és sípoló hangon rikácsolta:

— Jelenteni fogom a főtisztelendőnek!

Az ágyak koporsóra emlékeztettek, a betegek, akik orrukkal a mennyezetnek feküdtek, a halott verébhez hasonlítottak. A sárga falak imbolyogtak, a mennyezet megduzzadt, mint a vitorla, a padló himbálódzott, az ágysorok összeszűkültek és kitágultak, minden reménytelen és félelmetes volt, az ablak előtt pedig fák száraz ágai meredeztek, mint megannyi virgács, amelyeket valaki suhogtat.

Az ajtóban vörös, vékony hulla táncolt, kurta kezével fölfogta halotti ruháját és sipítozott:

— Nem szeretem a bolondokat!

A mankós ember ráordított:

— A fő-tisz-te-len-dőnek . . .

Nagyapám, nagyanyám és mindenki állandóan azt mondták, hogy a kórházban halálra kínozzák az embereket, így hát számoltam azzal, hogy elérkezett utolsó órám. Odajött hozzám egy nő, szemüveggel az orrán és szintén halotti ruhában, valamit írt

a fekete táblára a fejem fölött, a kréta eltörött és darabjai a fejemre hulloltak.

— Hogy hívnak téged? — kérdezte.

— Sehogy.

— Dehát csak van neved?

— Nincs.

— Hallod-e, ne bolondozz, mert jön a verés!

Nélküle is meg voltam győződve, hogy verés lesz, ezért mégsem válaszoltam neki. Úgy fújt, mint a macska, aztán nesztelenül, mint a macska, el is ment.

Két lámpát gyujtottak meg, sárga fényük úgy függött a mennyezet alatt, mint két eltévedt szem, amelyek hunyorgatnak, bosszúsan, vaksin és iparkodnak egymáshoz közelíteni

Valaki megszólalt a sarokban:

— Gyerünk, kártyázzunk!

— De hogyan, mikor nincs kezem?

— Ahá, levágták a karodat!

Mindjárt arra gondoltam: lám — levágták a karját, mert kártyázott. De mit fognak velem csinálni, mielőtt megölnek?

A kezem égett és szaggatott, mintha valaki a csontokat szedné ki belőle. Csöndesen elsírtam magam a félelemtől és a fájdalomtól és hogy könnyeimet ne lássák — behúnytam a szemem, a könnyek azonban fölemelték a szemhéjamat, végigperegtek halántékomon és a fülembe hulloltak.

Eljött az éjszaka, mindenki az ágyban feküdi, a szürke takarók alatt elrejtve, minden pillanatban csendesebb lett, csak a sarokban mormogott valaki:

— Nem lesz ebből semmi; a férfi is piszok, a nő is piszok...

Levelet kellene írni a nagyanyámnak, hogy jöjjön el és vigyen el innen, amíg még élek, de nem írhatok, a kezem nem használhatom és nincs is mire. Meg kell kísérelni, nem sikerül-e megszöknöm innét?

Az éjszaka egyre halottabb lett, mintha örökre így akarna maradni. Halkan letettem lábamat a padlóra és az ajtóhoz lopództam; egyik fele nyitva volt. A folyosón, a lámpa alatt, egy fapadon füstoszlopként meredezett egy ősz sündisznófej — sötét, mélyenfiló szeme egyenesen rámpillantott. Már nem volt időm elrejtőzni.

— Ki mászkál? Gyere ide!

A hangja nem volt ijesztő, hanem csendes. Odamentem, kerek, kurta hajjal benőtt arcába néztem, a fején a haj hosszabb volt, minden irányba meredezett és ezüstös glóriával vette körül, az övén pedig kulcscsomó függött. Hosszabb hajjal és szakállal Péter apostolhoz hasonlított volna.

— Te vagy az a megfőzött kezű? Mit csavarogsz éjszaka? Ki engedte meg?

Mellemre és arcomba fújt egy nagy füstfelhőt, meleg kezével megfogta a nyakamat és magához húzott.

— Félsz, ugye?

— Félek.

— Itt eleinte mindenki fél. De nincs miért félni. Különösen, ami engem illet, én senkit sem bántok... Akarsz dohányozni? Nos, ne dohányozz. Még korán lenne, majd úgy egy-két év mulva. Hát hol van apád-anyád? Nincs apád-anyád? No, nem is kell, nélkülük is elélünk, csak nem szabad gyávának lenni! Megértetted?

Már régen nem láttam olyan embereket, akik egyszerűen és barátságosan, értelmes szavakkal tudtak beszélni; kimondhatatlanul jólesett hallgatnom.

Amikor odavezetett az ágyamhoz, megkérlem:

— Ülj ide hozzám!!

— Lehet — egyezett bele.

— Ki vagy te?

— Én? Katona, még pedig a javából: — kaukázusi! És háborúban is voltam, tudod-e? A katona háborúban él. A magyarokkal harcoltam, a cserkeszekkel, a lengyelekkel, amennyit csak tetszik! A háború, barátocskám, az na-agy dolog!

Egy pillanatra lehúnytam a szemem és mire kinyitottam, a katona helyén — nagyanyó ült sötét ruhában, a katona pedig ott állott mellette és beszélt:

— Hát mind a ketten meghaltak, ugye?

A kórteremben, mint valami pajkoskodó gyerek, játszadozott a napsugár, mindent bearanyozott és elbújt, majd újra fényléni besütött.

Nagyanyó felémhajolt és megkérdezte:

— Mi van veled, galambocskám? Tönkretettek? Megmondtam neki, annak a vöröshajú ördögnek ...

— Mindjárt elintézek mindent, ahogyan kell — mondta a katona és kiment, nagyanyó pedig a könnyeket törülgetve arcáról, mondta:

— Kiderült, hogy a katonánk is Balahan*-ból való ...

Még mindig azt hittem, hogy álmodom és hallgattam. Jött a doktor, kicserélte a kötést és íme, máris nagyanyóval kocsiban utazom a város utcáin keresztül. Nagyanyó mesél:

— Nagyapának teljesen elment az esze, olyan fukar lett, még nézni is utálatos! Igen, és nemrégiben az új barátja, Hliszt, a szűcs egy százrúbelest húzott ki a zsoltárkönyvéből. Mi volt ott — hű-ű-ű ...

Fényesen ragyog a nap, a felhők mint fehér madarak szállnak az égen, a kis hídon megyünk a Volgán keresztül, morajlik, torlódik a jég, bugyborékol a víz a híd deszkái alatt; a húsvörös vásártéri székesegyházon lángolnak az aranykeresztek. Szélesarcú asszonnyal találkozunk, kezében nagy csomó bársonyos barkaág; jön a tavasz, nemsokára itt a húsvét!

A szívem repes, mint a pacsirta:

— Nagyon szeretlek, nagyanyó!

Nem csodálkozott ezen, nyugodtan mondta:

— A vérem vagy, azért, de engem, nem dicsekvésből mondom, az idegenek is szeretnek, hála Neked, Istennek anyja!

Mosolyogva tette hozzá:

— Lám, Ő hamarosan örvendezni fog, fia föltámad! De az én lányom, Varjusa ...

És elhallgatott ...

II.

Nagyapámmal az udvaron találkoztam, térdenállva valami éket faragott baltával. Fölemelte a baltát, mintha a fejemhez akarná vágni és sapkáját levéve, gúnyosan mondta:

— Jónapot, kiváló férfiú, nagyságos uram! Leszolgálta az idejét? No, most aztán éljetek, ahogy' akartok, igen ... Eh, ti ...

---

* Város.

— Tudjuk, tudjuk — mondta sietősen nagyanyó és legyintett a kezével, aztán bementünk a szobába, föltette a szamovárt és mesélt:

— Most már teljesen tönkrement a nagyapa: ami pénze volt, azt mind odaadta a keresztfiának, Nikolájnak, uzsorakamatra, de írást nyilván nem vett tőle, nem tudom, mi volt köztük, elég az hozzá, tönkrement, elvesztette a pénzét. Ez pedig mind azért van, mert a szegényeket nem segítettük, a szerencsétleneket nem sajnáltuk, az Úristen meg azt gondolta rólunk magában: minek ajándékoztam meg én Kasirinékat annyi jóval? Ezt gondolta és — mindent elvett...

Körülnézett és folytatta:

— Már iparkodom az Úristent kissé kiengeszteln, hogy ne túlságosan büntesse az öreget; elkezdtem a keresetemből éjjelenként apró alamizsnát osztogatni. Lám, ha akarsz, menjünk mi — van pénzem...

Bejött nagyapa, hunyorgott és megkérdezte:

— Zabálni akartok?

— Nem a tiédből — mondta a nagyanyó. — De ha akarsz, ülj le hozzánk, jut neked is.

Nagyapa leült az asztalhoz és halkan kérte:

— Tölts hát...

A szobában minden a régi helyén volt, csak anyám sarka szomorkodott üresen, a falon pedig, nagyapa ágya fölött függött egy papírlap, amelyre otromba nyomtatott betűkkel ez volt írva:

„Jézus, Megváltó, Örökkévaló! Legyen velem a Te szent neved életemnek minden napjában és órájában!"

— Ki írta ezt?

Nagyapa nem felelt, nagyanyó kisvártatva mosolyogva mondta:

— Ez a papír — száz rúbelbe került!

— Nem a te dolgod! — kiáltotta nagyapám. — Mindent szétosztok idegenek között!

— Nincs mit szétosztanod, amikor pedig még volt, nem osztottál semmit — mondta nyugodtan nagyanyó.

— Hallgass! — rikácsolta nagyapa.

Itt minden a régiben maradt.

A sarokban egy ládára állított fehér kosárban fölébredt Kolja és idenézett, kék szemének csikja alig látszott ki a szemhéj alól. Még szürkébb, hervadtabb és esendőbb lett; nem ismert meg engem, némán megfordult és lehúnyta szemét.

Az utcán szomorú újságok vártak: Vjahir meghalt: nagybőjt hetében „megfulladt a köhögéstől"; Habi a városba költözött, Jazjnak megbénult a lába, nem tudott járni. Mindezt a feketeszemű Kosztroma közölte velem, aztán haragosan így szólt:

— Túlhamar halnak meg a fiúk!

— De hiszen csak Vjahir halt meg.

— Mindegy: aki elment az utcából, annyi, mintha meg is halt volna. Alighogy megbarátkoztunk és megszoktuk egymást, az új barátnak már munkába kell mennie, vagy meghal. Itt a ti udvarotokon a Csesznokovéknál új emberek laknak, Jevszjejenko a nevük; a fiút Nyuskának hívták, nem mondom, ügyes gyerek! Két testvére van, az egyik még kicsi, a másik pedig béna, mankón jár, de csinos lány.

Elgondolkozott, majd hozzátette:

— Csurka és én belészerettünk, barátom és folyton veszekszünk!

— Vele?

— Ugyan. Egymással. Vele — ritkán!

Természetesen tudtam, hogy a nagy fiúk, sőt a férfiak is szerelmesek és ismertem is ennek durva értelmét. Kellemetlenül éreztem magam, sajnáltam Kosztromát, kínos érzéssel néztem szögletes testét és fekete, komorpillantású szemét.

A béna lánykát még aznap este megláttam. Amint kijött az udvarra, elejtette mankóját és gyámoltalanul megállott a lépcsőfokon, törékenyen és gyengén, s átlátszó kezével megkapaszkodott a korlátban. Föl akartam venni a mankót, de bekötözött kezemmel csak nehezen sikerült. Sokáig kínlódtam és bosszankodtam, ő pedig fölöttem állott és esendesen elmosolyodott.

— Mi van a kezeddel?

— Leforráztam.

— Lám, én meg — béna vagyok. Te is ebből az udvarból vagy? Sokáig feküdtél a kórházban? Mert én nagyon, nagyon sokáig.

Sóhajtott és hozzátette:

— Nagyon soká!

Kékpatkós mintájú fehér ruha volt rajta, ócska, de tiszta. Simára fésült haja vastag fonatban a mellére hullott. A szeme — nagy volt és komoly, s nyugodt mélyén apró kék lángocska lobogott, megvilágítva csúnyácska, hegyesorrú arcát. Kedvesen mosolygott, de nem tetszett nekem. Egész beteg kis alakja mintha azt mondta volna:

— Ne nyúljatok hozzám, kérlek!

Hogyan is szerethettek belé a pajtásaim?

— Én már régen béna vagyok — mesélte készségesen és csaknem dicsekvően. — A szomszédasszonyunk babonázott meg, összeveszett a mamámmal és megbabonázott haragjában... A kórházban nagyon rossz?

— Igen...

Nem éreztem jól magam vele, bementem a szobába.

Éjféltájban nagyanyó gyöngéden fölébresztett.

— No menjünk! Segítsünk az embereken — hogy a kezed hamarabb meggyógyuljon...

Kézenfogott és mint vakot vezetett a sötétben. Az éjszaka sötét volt és nedves, szakadatlanul fújt a szél, mint valami sebes folyó, a lábunk beleragadt a hideg homokba. Nagyanyó óvatosan ment a szegény emberek házacskájának sötét ablakához, háromszor keresztet vetett, letett az ablakdeszkára egy-egy ötkopejkást és három perecet, újra keresztet vetett, fölnézett a csillagtalan égre és így suttogott:

— Boldogságos mennyei királynőm! Segíts az embereken. Valamennyien bűnösök a Te színed előtt, Szűzanyám!

Minél messzebb mentünk el hazulról, annál süketebb és kihaltabb lett körülöttünk. Az éjszakai égbolt a sötétben feneketlen méllyé változott, mintha örökre elrejtené a holdat és a csillagokat. Valahonnét egy kutya rontott elő, megállt velünk szemben és elvonította magát; a szeme csillogott a sötétben; — gyáván nagyanyóhoz bújtam.

— Semmi — mondta —, csak egy kutya; az ördögnek már késő van, a kakasok már kukorékoltak!

Odacsalogatta a kutyát, megsimogatta és lelkére beszélt:

— Nézd csak kutyuska, ne ijeszd meg a kis unokámat!

A kutya a lábamhoz dörgölődött és hármasban mentünk tovább. Tizenkétszer ment nagyanyó az ablak alá és tette le az ablakdeszkára „csendes alamizsnáját". Kezdett világosodni, szürke házak tűntek elő a sötétből, fehéren, mint a cukor emelkedett ki a mezei templomtorony; a temető téglakerítése megritkult, mint valami kopott terítő.

— Elfáradt az anyóka — mondta nagyanyó —, ideje hazamenni. Majd fölébrednek holnap reggel az asszonyok és látják, hogy Istennek szent anyja hozott a gyerekeiknek valami csekélységet! Ahol kevés van, ott a csekélység is — haszon! Ó, Aljósa szegénységben él a nép és senki nem visel rá gondot.

A gazdag ember nem gondol Istenre.
Sem pedig az utolsó ítéletre.
A szegény sem barátja, sem testvére,
Mindig aranyszerzésen jár elméje: —
S a — pokol tüzén nyeri el aranyát!

— Lám, ilyenek az emberek! Egyetértésben kellene élniök egymással, hiszen Isten — valamennyiök fölött uralkodik! De úgy örülök, hogy megint nálam vagy . . .

Én is csöndes örömet éreztem, homályosan sejtettem, hogy van valakim, akiről soha nem fogok megfeledkezni. Mellettem a vörös, rókapofájú kutya reszket és rámveti hűséges, alázatos szemét.

— Hát ő nálunk marad?

— Miért ne? Hadd maradjon, ha akar. Adok neki egy perecet, még maradt kettő. Gyerünk, üljünk le a padra, úgy elfáradtam.

Leültünk egy ház elé a padra. A kutya a lábunkhoz feküdt és a száraz perecekkel kínlódott, nagyanyó pedig mesélt:

— Itt a közelben lakik egy zsidóasszony — kilenc gyereke van, egyik kisebb, mint a másik. Kérdezem őt: hogyan élsz, Moszjevna? Ő meg azt feleli: élek az én Istenemmel, hogyan is élhetnék másként?

Nagyanyó melengető oldalához simultam és elnyomott az álom.

*

Az élet újra gyorsan és változatosan haladt, benyomások dús áradata minden nap új tápot adott a léleknek, ami elragadtatásba hozta, nyugtalanította, bántotta vagy gondolkozásra késztette.

Hamarosan minden erőmmel azon voltam, hogy minél gyakrabban lássam a béna lánykát, beszélhessek vele vagy hallgatva ülhessek mellette a ház előtt a padon. Mellette még hallgatni is kellemes volt. Mindig tiszta volt, mint egy éneklőmadárka és szépen tudott mesélni arról, hogy hogyan élnek a kozákok a Don mellett. Sokáig élt ott egy bácsijánál, aki gépész volt egy olajütőben, később azután apja, aki lakatos, magával vitte Nyizsnyijbe.

— Van azután még egy bácsikám, aki magánál a cárnál van szolgálatban.

Ünnepnap esténként az utca egész népe kiment „a kapukon túlra", a legények és a lányok a temetőbe mentek körtáncot járni, a férfiak valamelyik kocsmába, az utcában csak az asszonyok és gyerekek maradtak. Az asszonyok a kapuk előtt egyszerűen a porba ültek, vagy a lócára s hangos lármával veszekedésbe vagy pletykálkodásba fogtak; a gyerekek labdázni kezdtek, vagy gorodkát* játszottak; az anyák figyelték a játékot és biztatták az ügyes játékosokat, az esetleneket pedig kinevették. Fülsiketítő volt a lárma és féktelen a jókedv, a „nagyok" jelenléte és figyelme felbuzdított bennünket, mindent belevittünk a játékba és szenvedélyesen versengtünk. De akármilyen erősen is ragadott magával a játék hármunkat — Kosztromát, Csurkát és engem —, időnként mégis odaszaladt egyikünk a béna lánykához dicsekedni:

— Láttad, Ljudmila, hogy kihajtottam mind az öt „malacot" a „városból"?

A lányka gyöngéden elmosolyodott és párszor egymásután bólintott a fejével.

Azelőtt a mi társaságunk iparkodott összetartani minden játékban, most azonban azt láttam, hogy Csurka és Kosztroma mindig ellenkező táborban játszanak, minden módon versengenek egymással ügyességben és erőben, gyakran a könnyekig vagy verekedésig. Egyízben olyan eszeveszettül rontottak egymásnak,

* Játék, faütővel és két végén kihegyezett fadarabbal.

hogy a felnőttek kénytelenek voltak beavatkozni és az ellenfeleket hideg vízzel leönteni, mint a kutyákat.

Ljudmila a lócán ült, egészséges lábával topogott a földön, amikor pedig a verekedők odahengeredtek hozzá, mankójával elűzte őket és ijedten kiabált:

— Hagyjátok már abba!

Arca kékesfehérré vált, szeme elhomályosult és kifordult, mint az eszkórosé.

Egy másik alkalommal Kosztroma szégyenletesen elvesztette a játékot Csurka ellen, elbújt a zabosláda mögé a szatócsüzletben, összegörnyedt és hangtalanul sírt — egész borzalmas volt. Keményen összeszorította fogait, pofacsontjai kidagadtak, csontos arca megmeredt és komor, fekete szeméből kövér, súlyos könnycseppek potyogtak. Amikor vigasztalni kezdtem, könnyektől fulladó hangon suttogta:

— Várj csak ... majd beverem egy téglával a fejét ... majd megölöm!

Csurka kezdett gőgös lenni; az utca közepén járt, mint a házasulandó legények, félszemére vágott sapkájával, zsebrevágott kézzel. Megtanult merészeket köpni a foga közül.

— Hamarosan megtanulok dohányozni — ígérte. — Már kétszer megpróbáltam, de — rosszul lettem.

Nem tetszett nekem mindez. Láttam, hogy elvesztem a pajtásomat és úgy éreztem, ebben Ljudmila a hibás.

Egyik este, amikor szétraktam az udvaron az összegyűjtött rongyot, rongyot és egyéb hulladékot, hozzám jött Ljudmila, sántikálva és jobbkezével integetett.

— Adj' Isten — mondta és háromszor bólintott a fejével. — Kosztroma veled volt?

— Igen.

— Hát — Csurka?

— Csurka nem barátkozik velünk. Mindennek te vagy az oka, szerelmesek lettek beléd és most — verekszenek ...

Elvörösödött, de gúnyosan felelte:

— No lám! Mért vagyok én a hibás?

— Mért bolondítod őket magadba?

— Nem kértem őket, hogy szeressenek beléml — mondta

baragosan és elmenőben hozzátette: — Mindez ostobaság! Én idősebb vagyok náluk — már tizennégy éves. Idősebb lányba nem szoktak belészeretni...

— Nagy tudós vagy! — kiáltottam; szerettem volna megbántani. — Lám, a Hliszt nővére, a boltosné csak elég öreg és hogyan cicázik a legényekkel!

Ljudmila felém fordult, mankóját mélyen benyomva a homokba.

— Te aztán semmit sem tudsz — mondta sietősen, könnyekkel hangjában és szelíd szeme kedvesen föllángolt — az a kofa —, amolyan könnyű nő, hát talán én is olyan vagyok? Én még kicsi vagyok, hozzám nem szabad nyúlni és engem nem szabad csipkedni és minden... olvasd el a Kamcsadalka-regény második részét és aztán beszélj!

Zokogva elment. Sajnálni kezdtem, a szavaiból valami előttem ismeretlen igazság hangzott ki. Mért csipkedik a pajtásaim? És még azt mondják, hogy — szerelmesek belé...

Másnap jóvá akartam tenni hibámat Ljudmilával szemben és malátacukrot vásároltam neki, amiről már tudtam, hogy szereti.

— Akarod?

Erőszakolt haraggal mondta:

— Eredj, nem vagyok veled jóban!

De azonnal elvette a malátacukrot és megjegyezte:

— Ha legalább papírba tetted volna, ni, milyen piszkos a kezed.

— Megmostam, de már nem jön le.

Száraz és égő kezébe vette a kezemet és megnézte.

— Hogy tönkre van téve...

— Neked meg az ujjad van összeszurkálva...

— Az a tűtől van, sokat varrok...

Néhány perc mulva, miután óvatosan körülnézett, azt ajánlotta:

— Hallgass ide, gyerünk, bujjunk el valahol és olvassuk a Kamcsadalkát — akarod?

Sokáig kerestük, hová bujjunk el, mindenütt rossz volt. Végre elhatároztuk, legjobb lesz a fürdőház előszobájában. Ott sötét

van, de oda lehet ülni az ablakhoz, amely egy mocskos sarokra nyílott a pajta és a szomszédos vágóhíd között. Ide ritkán jött valaki.

Ide ült, oldalt az ablaknak, beteg lábát a padon kinyujtva, az egészségessel a földön, arcát belétemette egy szétrongyolt könyvbe, s izgatottan olvasta az érthetetlen, unalmas szavak tömegét. De én is fölizgulok. A földön ülve látom, hogyan siklik komoly szeme kék lángocskaként a könyv oldalain, mint homályosítja el a könny és mint remeg hangja az ismeretlen szavak és fordulatok olvasásakor. Mindegy, mégis megragadom ezeket a szavakat és iparkodom verssé formálni őket, mindenféleképpen forgatom — s ez azután végképpen megzavar abban, hogy megértsem, miről szól a könyv!

A térdemen a kutya szunyókál, a „Szellő" nevet adtam neki, mert lompos, hosszú, olyan gyorsan szalad és úgy vonít, mint az őszi szél a kéményben.

— Idehallgalsz? — kérdezi a lány. Némán bólintok. Egyre jobban izgat a szavak összevisszasága, egyre jobban nyugtalanít a vágy, másként elhelyezni őket, úgy, mint ahogyan a dalban vannak, ahol minden szó él és ragyog, mint csillag az égen.

Amikor besötétedett, Ljudmila leeresztette sápadt kezét a könyvvel és megkérdezte:

— Szép, ugye? No látod...

Ettől az estétől fogva gyakran ültünk a fürdőház előszobájában. Ljudmila legnagyobb megelégedésemre hamarosan lemondott a Kamcsadalka olvasásáról. Nem tudtam arra válaszolni, miről van szó ebben a végnélküli könyvben; végnélküli volt azért, mert a második rész után, amellyel mi megkezdtük az olvasást, egy harmadik került elő és a lányka azt mondta, hogy van egy negyedik is.

Különösen jó volt búvóhelyünkön csatakos időben, kivéve szombaton, amikor fűtötték a fürdőt.

Az udvaron esik az eső, senkit nem látni, senki nem pillant be a mi sötét sarkunkba! Ljudmila nagyon félt, hogy „meglepnek" bennünket.

— Tudod, hogy akkor mit gondolnak? — kérdezte halkan.

Én tudtam és szintén féltem attól, hogy „meglepnek".

Hosszú órákat töltöttünk el beszélgetésben, néha nagyanyám történeteiből meséltem, Ljudmila pedig a kozákok életéről a Medvjedica folyó* mellett.

— Ó, milyen nagyszerű ott — sóhajtotta. — És itt, mi van? Itt olyan nyomorúságos az élet...

Elhatároztam, hogy amint felnövök, föltétlenül elutazom megnézni a Medvjedica folyót.

Hamarosan nem volt már szükségünk a fürdőház előszobájára — Ljudmila anyja munkát kapott egy szűcsnél és már reggel elment hazulról, huga iskolába járt, a fivére a kályhagyárban dolgozott. Esős napokon a lányhoz mentem, segítettem neki főzni és a szobát és konyhát kitakarítani, ő pedig mosolygott:

— Úgy élünk egymással, mint férj és feleség, csak éppen aludni megyünk külön. Sőt még jobban élünk — a férj nem szokott segíteni a feleségnek...

Ha volt pénzem, cukorkát vettem, teáztunk, azután hideg vízzel lehűtöttük a szamovárt, nehogy Ljudmila veszekedős anyja rájöjjön, hogy felmelegítettük. Néha eljött hozzánk nagyanyó is, ott ült és csípkét horgolt vagy hímzett s csodás történeteket mesélt, ha pedig nagyapa a városba ment, akkor Ljudmila jött hozzánk és mi gondtalanul lakomáztunk.

— Ohó, nagyszerűen élünk mi — mondta nagyanyó. — Ha van egy kis pénz, úgy él az ember, ahogyan akar!

Nagyanyó helyeselte kettőnk barátságát.

— Helyes dolog az, ha fiú és lányka barátkoznak! Csak ostobáskodni nem szabad...

S egyszerű szavakkal megmagyarázta nekünk, mit jelent az: „ostobáskodni". Szépen, meggyőzően beszélt és én jól megértettem, hogy a virágot nem szabad megérinteni, amíg ki nem nyílott, különben nem lesz illata és nem hoz gyümölcsöt.

„Ostobáskodni" nem volt ugyan kedvünk, de ez nem gátolt abban sem engem, sem Ljudmilát, hogy beszéljünk arról, amiről hallgatni szoktak. Beszéltünk természetesen szükségszerűen a nemek viszonyáról egymáshoz, annak durva formájáról, amely elég gyakran és tolakodóan került szemünk elé és sértette érzésünket.

---

* A Don mellékfolyója. *(A fordító.)*

Ljudmila apja negyven év körüli, göndörhajú, bajuszos, szép férfi volt, sűrű szemöldökét valahogy elbizakodottan mozgatta. Furcsa módon hallgatag volt, nem emlékszem, hogy egyetlen szót is hallottam volna tőle. Ha egy gyereket becézett, olyan furcsa hangot adott, mint a néma, sőt még a feleségét is hallgatva verte.

Ünnep estéjén kék ingben, bársony csizmanadrágban és fényesre tisztított csizmában kiment a kapu elé a nagy harmonikával, amelyet szíjjal a hátára erősített és úgy állt ott, mint katona az őrhelyén. Éppen a mi kapunk előtt kezdődött a „promenád": libasorban jönnek lányok és asszonyok, egyik a másik után és titokban a szemük sarkából vagy nyíltan, mohó pillantásokat vetnek Jevszjejenkóra, ő pedig ott áll, lebiggyesztett alsó ajakkal és válogatóan nézi őket fekete szemével. Valami ellenszenvesen kutyaszerű volt a szemek néma beszédében, a nők fölkínálkozó sétájában a férfi előtt és úgy látszott, hogy bármelyik közülük engedelmesen, mint egy halott lefekszik az utca piszkos homokjába, ha a férfi parancsolóan csak egyet is int.

— Hogy' kinyalta magát a kecskebak, a szemérmetlen! — morogta Ljudmila anyja. Soványan és magasan, becsett, tisztátalan bőrű arcával és a kiállott tífusz után, rövidre nyírt, tüskés hajával, elhasznált seprűhöz hasonlított.

Mellette ül Ljudmila és makacsul kérdez tőle valamit, hogy figyelmét elterelje az utcáról.

— Eredj már, te szerencsétlen nyomorék! — dörmögi az anya és nyugtalanul pislog. Keskeny, mongolvágású szeme furcsán csillog és mozdulatlan, mintha valamire rátapadt volna a pillantása és örökre úgy maradt volna.

— Ne haragudj, mamuska, most már úgyis mindegy — mondja Ljudmila. — Nézd csak, hogy kicsípte magát a gyékényfonóné!

— Én is jobban öltözhetnék, ha ti hárman nem lennétek, nem falnátok föl engem, nem ennétek ki mindenemből — mondja könyörtelenül és csaknem könnyek között az anya s pillantása a gyékényfonó özvegyének nagy, széles alakjára tapad.

Valami kisebbfajta házhoz hasonlított ez a nő, erkélyszerű keblekkel, vörös arca, amelyet zöld fejkendő fogott körül és

öltelenített el, padlásablakra emlékeztetett, amikor az üvegre rá-
[illegible] napfény.

Jevszjejenkó mellére húzza a harmonikát és játszik rajta. A harmonikának több billentyűsora van és hangja olyan ellenállhatatlanul csalogató, hogy az összes utcákból idesereglenek a gyerekek, ieülnek lába elé és az elragadtatástól szinte megmerevedve figyelnek.

— Várj csak, majd kitekerik még a nyakadat — biztatja Jevszjejenkóné az urát. Az csak hallgatagon rásandít.

A gyékényfonónéné pedig nem messze ül, a Hliszték üzlete előtt a padon és fejét vállára ejtve, kígyúltan figyel.

A mezőn, a lemenő mögött vöröslik az alkonyati fény, az utcán, mint valami folyóban, nagy, világos ruhába öltözött testek úsznak gyerekek bújnak közöttük, a meleg levegő gyöngéd és márnorító. A naptól átmelegített homok csípős szagot lehel ki, a vágóhidakról különös, zsíros édeskés szag érzik — a vér szaga, az udvarokból pedig, ahol a szűcsök laknak, a nyersbőr sós és korpás szaga száll ki. Az asszonyok beszéde, a férfiak ittas ordítozása, a gyermekek hangos kiáltozása, a harmonika mélyhangú dala, mindez egyetlen tömör hanggá olvad össze, mintha a fáradhatatlanul dolgozó anyaföld hatalmasat sóhajtana. Mindez durva és lopakodó és eziránt a piszkos és szemérmetlenül állati élet iránt nagy és erős bizalmat lehel. Dicsekszik erejével, ijedten és feszülten keresi, hogy hol vezesse le.

És a lármán keresztül a szívig hatol, örökre az emlékezetbe vésődik egy-egy különösen nyomasztó mondat:

— Egy embert valamennyien egyszerre nem fűthetnek — gyerünk csak szépen sorjában...

— Ki szánjon meg minket, amikor mi önmagunkat nem sajnáljuk?...

— Az asszonyt Isten talán tréfából teremtette?...

Az éj közeledik; a levegő frissebb lett, a lárma halkabb: a falnak megdagadnak, megrőnek, sötétségbe burkolóznak. A gyerekeket az udvarba viszik aludni, egynéhányat már elnyomott az álom a kerítés tövében, az anyjuk lábánál vagy térdén. A nagyobb gyerekek is csöndesebbek és nyugodtabbak lesznek az éjszaka közeledtével. Jevszjejenkó észrevétlenül eltűnt, mintegy el-

elvadt, a gyékényfonóné sincs itt, a mélyhangú harmonika valahol messze szól, a temető mögött. Ljudmila anyja a padon ül az üzlet előtt, előregörnyedve, meggörbített háttal, mint a macska. Nagyanyó teázni ment a szomszédasszonyhoz, aki szülésznő és házasságot közvetít, magas, izmos asszony, kacsaorral és lapos férfimellén a „veszélybejutottak megmentéséért" járó aranyéremmel. Az egész utca fél tőle, varázslónak tartják, azt beszélik róla, hogy az égő házból kihozta valamilyen alezredes három gyerekét és beteg feleségét.

Nagyanyó jóbarátságban van vele, ha találkoznak az utcán, már messziről különösen kedvesen mosolyognak egymásra.

Kosztroma, Ljudmila és én a padon ülünk a ház előtt. Csurka párviadalra hívta ki Ljudmila fivérét, egymásba fonódva topognak a homokban és fölverik a port.

— Hagyjátok abba! — könyörög ijedten Ljudmila.

Kosztroma fekete szemével rásandítva, Kalinin vadászról mesél neki, aki ravasz szemű ősz öregecske volt és nagyon rosszbárű; az egész külvárosban ismerték. Nemrégiben halt meg, de nem temették el a temető homokjában, hanem a földre állították a koporsót, a többi sír mellé. A koporsó fekete, magaslábú, tetejére fehér festékkel egy kereszt, egy kopja, egy pálca és két csont van festve. Minden éjjel, ahogy sötétedik, az öreg kiszáll a koporsóból, járkál a temetőben és valamit keres, amíg csak az első kakas meg nem szólal.

— Ne beszélj ilyen borzalmas dolgokról! — könyörög Ljudmila.

— Eressz el! — kiáltja Csurka Ljudmila bátyjának, aki átfogva tartja, kiszabadítja magát és gúnyosan mondja Kosztromának: — Mit hazudsz? Magam láttam, amikor elásták a koporsót, ami meg kiáll belőle, az egyszerűen sírkő helyett van... Hogy pedig a halottak járkálnak, azt részeg kovácsok találták ki...

Kosztroma haragosan ajánlotta, anélkül, hogy ránézett volna:

— Hát akkor eredj és aludj a temetőben, ha így van!

Veszekedni kezdtek, Ljudmila pedig szomorúan lehajtva fejét, kérdezte:

— Mamuska, a halottak éjjel kiszállnak a sírból?

— Kiszállnak — ismételte az anyja, mintha messziről visszhang szólott volna.

Odajött a szatócs fia, Valjok, kövér, vörösképű, húszéves fiú, végighallgatta a vitánkat és megszólalt:

— Aki hármatok közül virradatig a koporsón alszik, kap tőlem két halost és tíz cigarettát, de ha megszökik, addig húzhatom a füléi, ameddig akarom — nos?

Valamennyien zavartan hallgattunk, Ljudmila anyja pedig megjegyezte:

— Micsoda ostobaságok! Hát szabad gyerekeket ilyesmire bebeszélni?...

— Adj egy rúbelt, elmegyek! — ajánlotta mogorván Csurka.

Kosztroma azonnal alattomosan ráosapott:

— De húsz kopejkáért félsz?

— Adj neki egy rúbelt, úgysem megy, csak dicsekszik... — mondtam.

— Na, itt a rúbel!

Csurka azonban fölkelt a földről, hallgatott és a kerítéshez dörgölőzve elsompolygott. Kosztroma szájába dugta ujját és fülsiketítően füttyentett egyet utána, Ljudmila pedig nyugtalanul mondta:

— Ó, Istenem, milyen hencegő... mire való ez?

— Micsoda gyáva népség! — gúnyolódott Valjok. — És még az utca első verekedőinek tartják magukat, macskakölykök...

Sértő volt hallgatni a gúnyolódást. Ez a jóllakott fiú nem tetszett nekünk. A gyerekeket mindenféle vad csínyekbe ugratta bele, undok pletykákat mondott el nekik a lányokról és asszonyokról és tanította őket, hogyan ingerkedjenek velük. A gyerekek hallgattak rá és keservesen fizettek ezért. Valamiért gyűlölte a kutyámat, kővel dobálta, egyszer pedig kenyeret adott neki, amiben tű volt elrejtve.

Még megalázóbb volt azonban látni, hogyan megy el Csurka, magábaroskadva, megszégyenítve.

— Gyerünk a rúbellel, megyek... — mondtam Valjoknak.

Elnevette magát és hogy megijesszen, odaadta a rúbelt Jevszejenkónénak, de az asszony szigorúan mondta:

— Nem akarom, nem veszem el!

És haragosan elment. Ljudmila szintén nem akarta elvenni a papírpénzt és ez még jobban fölbátorította a gúnyolódó Valjokot. Már éppen el akartam menni a fiú pénze nélkül, amikor odajött nagyanyó. Megtudta, miről van szó, elvette a rubelt, nekem pedig nyugodtan azt mondta:

— Vedd föl a kabátot és vigyél takarót, mert reggel felé hűvös lesz . . .

Szavai reményt keltettek bennem, hogy [illegible] szörnyűség nem fog velem történni.

Valjok kikötötte, hogy virradatig a koporsón kell feküdnöm, vagy ülnöm, nem mehetek el onnét, akármi is történjék, még ha a koporsó mozogni kezdene is és az öreg Kalinin kibújna a sírból. Ha leugrom a földre — veszteitem.

— Úgy vigyázz — adta tudomra Valjok — hogy egész éjjel figyelni foglak!

Amikor elindultam a temetőbe, nagyanyó keresztet vetett fölöttem és azt tanácsolta:

— Ha megjelenne valami — ne mozdulj, csak imádkozz: Üdvözlégy Mária, Istennek szent anyja . . .

Gyorsan lépkedtem, szerettem volna minél előbb megkezdeni és befejezni az egészet. Valjok, Kosztroma és még egy pár fiú elkísértek. Átmásztunk a téglafalon, megbotlottam a takaróban és elestem, de tüstént újra talpraugrottam, mintha a homok visszalökött volna. A kerítés mögött nevettek. Mellemben göröngös lüktetést éreztem, a hátamon a hideg futkározott.

Bukdácsolva érkeztem a fekete koporsóhoz. Egyik fele el volt temetve a homokban, a másik felén kilátszott két kurta, vastag talpa, mintha valaki megkísérelte volna kiemelni és ettől mozgásba jött volna. Leülök a koporsó szélére, fölrakom a lábamat és körülnézek: a dombos temetőt szűk körben zárják be a szürke keresztek, az egyre növekvő árnyékok eltakarják a tüskés sírhantokat. Itt-ott a keresztek közé tévedve kimagaslik egy-egy vékony, karcsú nyírfa, gyökereit a elrothadt eresztve; árnyékának csipkézete között fű meredezik — ez a szürke tüske a legijesztőbb! Fehér hókupacként válik el az égtől a templom, a mozdulatlan felhők között az apró, fogyó hold világít.

Jazj apja, a „bűdös parasztˮ lustán húzogatja az órharangot.

Valahányszor meghúzza a bádogtetőre erősített kötelet, az panaszosan nyikorog, azután megszólal a kis harang barátságtalan hangja, kurián és szomorúan.

— Ments meg, Uram, az álmatlanságtól — öltik eszembe az öreg mondása.

Félek. És valahogy — melegem van, izzadok, ámbár az éjszaka friss. Jut-e időm elszaladni az őrházig, ha az öreg Kalinin tényleg kezd kimászni a sírjából?

A temetőt jól ismerem, számtalanszor játszottam a sírok között Jazjjal és a többi pajtásommal. Ott, a templom mellett fekszik anyám . . .

Még nem alszik mindenki, a fővárosból csengő nevetés és dalfoszlány hallatszik ide. A dombon, a vasúti sínnél, ahol a homokbánya van, vagy valahol Kalúzovka faluban akadozva nyekereg egy harmonika, a kőfal mögött az örökké részeg Mjacsov, a kovács megy és énekel, megismerem az énekéről:

Ez itten a jó mamuska,
A bűne is csöpp galuska,
Soha senkit nem szeret,
Csak mindig ezt az egyet.

Jólesik hallgatni az eleven életnek ezeket az utolsó hangjait, de minden harangütés után csöndesebb lesz, a csönd megdagad, mint a folyó, amely kilép a medréből, mindent elborít és elnyel. A lélek úszik a határtalan, fenéktelen űrben és kialszik, mint a gyufa lángja a szélben, nyom nélkül föloldódik az űr óceánjában, ahol csak a ragyogó, elérhetetlen csillagok élnek, a földön pedig minden tovatűnő, jelentéktelen és halott.

A takaróba burkolózva, felhúzott lábbal ülök a koporsón, arccal a templomnak. Valahányszor megmozdulok, a koporsó megrecsent és nyikorgott alatta a hemok.

Egyszer-kétszer valami a földre esett a hátam mögött, azután közel hozzám lehullott egy tégladarab. Nagyon megijesztett, de azonnal rájöttem, hogy a fal mögül dobják. Valjok és barátai — meg akarnak ijeszteni. Az emberek közelségétől mégis mintha jobban éreztem magam.

Önkéntelenül az anyámra gondoltam... Egyszer rajtakapott, amikor cigarettázni próbáltam, elkezdett ütni, én meg azt mondtam neki:

— Ne bánts, elég nekem így is, utálok mindent...

A verés után a kemence mögött ültem, ő pedig azt mondta a nagyanyónak:

— Nincs érzés ebben a fiúban, senkit sem szeret...

Rosszul esett ezt hallanom. Amikor anyám megvert, mindig megsajnáltam, nekem volt kínos helyette, ritkán vert meg igazságosan és ahhoz mérten, ahogy rászolgáltam.

És egyáltalán nagyon sok bántó dolog van az életben; lám, ezek is itt a kerítés mögött, hiszen nagyon jól tudják, hogy féiek egyedül a temetőben, mégis még jobban meg akarnak ijeszteni. Miért?

Szerettem volna odakiáltani nekik:

— Menjetek az ördögbe!

De ez veszélyes lett volna, ki tudja, mit szólna hozzá az ördög? Biztosan itt van valahol a közelben.

A homokban sok csillámdarabka volt, tompán fénylettek a holdvilágnál. Ez eszembe juttatta, hogy egyszer egy tutajon feküdtem az Oka partja mellett, a vízbe bámultam és egyszerre, csaknem egészen az arcomnál úszott el egy ponty, oldalra fordult és hasonlóvá lett az emberi archoz, aztán rámnézett kerek madárszemével, lemerült és elúszott a mélybe, forogva maga körül, mint a lehulló juharfalevél.

Emlékezetem egyre feszültebben dolgozott, fölelevenítve életem különböző eseményeit, mintegy megvédve ezzel a borzalomtól, amit képzeletem makacsul elém állított.

Sündisznó szalad a homokon át, kemény kis lábai zörögnek: a házimanót juttatja eszembe, éppen olyan kicsiny és tüskés.

Emlékszem, amint nagyanyó a kemencelyuk előtt guggolva mondogatta:

— Kedves házimanó, pusztítsd el a svábbogarakat...

Messze a város fölött, amit én nem láttam innét, világosodni kezdett, reggeli hűvösség csapott arcomba, szemem lecsukódott. Karikába kuporodtam, fejemre húztam a takarót, lesz, ami leszi

Nagyanyó ébresztett föl; mellettem állt, lehúzta a takarót

— Kelj föl! — mondja. — Nem fázol meg? No hát, borzalmas volt?

— Borzalmas, csak ne beszélj senkinek se róla, a fiúknak se szólj.

— Minek hallgatni? — csodálkozik. — Ha nem volt borzalmas, akkor nincs mivel dicsekedni...

Hazamentünk és útközben gyöngéden mondta:

— Mindent magunknak kell megpróbálnunk, lelkem-galambocskám, mindent magunknak kell kitapasztalnunk... Amit magad nem tanultál meg, arra senki nem tud megtanítani.

Estére én lettem az utca „hőse", mindenki megkérdezte tőlem:

— Úgy-e borzalmas volt?

Én meg azt feleltem:

— Borzalmas volt!

— Aha! Úgy-e látod? — kiáltották.

A kofa pedig hangosan és meggyőződéssel jelentette ki:

— Hazugság, hogy Kalinin kikel a koporsóból. Mert ha kikel, talán megijedt volna ettől a fiútól? Hogyisne; elfújta volna a lelenctől, ki tudja, hová.

Ljudmila gyöngéd csodálkozással nézett rám, sőt amint látszott, még nagyapa is meg volt elégedve velem és egyre mosolygott. Csak Csurka mondta morogva:

— Könnyű neki, a nagyanyja boszorkány!

III.

Észrevétlenül, mint az apró csillag hajnalhasadáskor, lányt ki Kolja öcsém. Nagyanyó, ő és én, egy kis fészerben aludtunk, mindenféle ronggyal letakart deszkákon, mellettünk a hézagos fahánczfal mögött a házigazda baromfi-ólja volt, este hallottuk, hogyan rázkódnak és kárálnak elalvóban a jóllakott tyúkok, reggel az aranysárga tollú kakas kukorékolása ébresztett föl.

— Ó, hogy pukkadnál meg, — morogta felébredve nagyanyó.

Én már nem aludtam, figyeltem, hogyan süt be a napfény

a deszkafal hasadékain ágyamra és hogyan táncol benne valami ezüstös por: — olyan porszemecskék, mint a szavak a mesében. A deszkán egerek futkároznak és piros bogarak, szárnyukon fekete pettyekkel, szaladgálnak ide-oda.

Néha, hogy a baromfiszemét fojtó szaga elől elmenekülj ek, kibújtam a fészerből, felmásztam a tetőre és figyellem, hogyan ébrednek a házban az álomtól dagadt, beragadt szemű emberek.

Kidugja borzas fejét az ablakon Fermanov, a ladikoslegény, egy mogorva kocsmatöltelék; duzzadt szemhéjának keskeny nyílásán a napba pislog és röfög, mint a vaddisznó. Kiszaladt az udvarra nagyapa is, mindkét kezével elmogatva gyér, vöröses haját, siet a fürdőházba, leönteni magát hideg vízzel. Jön a háziak bőbeszédű szakácsnője, hegyesorrú nőszemély, vastagon teleszórva szeplőkkel; kakukmadárhoz hasonlít, a házigazda pedig öreg, kövér hímgalambhoz és egyállalán mindegyik emlékeztet egy madárra, vad vagy szelíd állatra.

A reggel olyan kedves és világos, mégis szomorú vagyok egy kicsit és szeretnék kimenni a mezőre, ahol senki sincs, mert már tudom, hogy az emberek, mint mindig, be fogják mocskolni ezt a ragyogó napot.

Egy reggel, amikor a tetőn feküdtem, nagyanyó hívott és fejével ágya felé intve, halkan mondta:

— Kolja meghalt...

A fiú kecsúszott a piroshuzatos párnáról és oldalt feküdt, megkékülve, ingecskéje fölcsúszott a nyakáig, lemeztelenítette dilledt hasát és kisebesedett görbe lábacskáit, két keze furcsán a dereka alatt feküdt, mintha föl akarna emelkedni. Feje kissé oldalt hajlott.

— Istennek hála, elment, — mondta nagyanyó fésülködés közben. — Hogyan is élt volna így, nyomorékan?

Tapogva, csaknem tánclépésben, megjelent nagyapa, óvatosan megérintette ujjával a gyermek lehúnyt szemét. Nagyanyó haragosan rászólt:

— Mit nyúlsz hozzá mosdatlan kézzel?

— Lám, — szükelett... élt, evett... de miért?...

— Ébredj föl, — szakította félbe nagyanyó.

Nagyapa vaksin ránézett és az udvarra menőben megszólalt:

— Nekem nincs miből ellemetni, ha akarod magad..

— Pfuj, te szerencsétlen!

Elmentem és egész estig nem tértem haza.

Koljját a következő nap reggelén temettük el, nem mentem el a templomba és az egész mise alatt anyám kinyitott sírjánál ültem a kutyámmal és Jazj apjával. Olesón ásta meg a sírt és egyre dicsekedett ezzel:

— Ez csak az ismeretség kedvéért van, másként egy rúbel...

Lenéztem a sárga üregbe, ahonnét nehéz szag jött föl; oldalvást fekete, nedves deszkákat láttam. Legkisebb mozdulatomra is omladozni kezdett a homokdomb a sírgödör körül, vékony sugár ömlött le a fenekére és megállt oldalvást a hajlásban. Szándékosan mozgolódtam, hogy a homok betakarja a deszkákat.

— Ne szamárkodj, — mondta pipálva Jazj apja.

Nagyanyó a kezében hozta a kis koporsót. A „büdös paraszt" bougrolt a gödörbe, elvette a koporsót, a fekete deszkák mellé tette és kimászva a sírból, lábával és az ásóval kezdte leszórni a homokot. A pipája úgy füstölt, mint a tömjén. Nagyapa és nagyanyó némán segítettek neki. Nem volt kinn sem pap, sem koldus, csak mi négyen álltunk ott a keresztek tőnegében.

Nagyanyó átadta a pénzt az őrnek és szemrehányóan mondta:

— Mégis csak megzavartad Varja nyugvóhelyét...

— Hogy lehetett volna másként? Még így is idegen földbe ástam be. Ez semmi!

Nagyanyó a földig hajolt a sír előtt, fölzokogott, panaszosan fölkiáltott és elment, utána nagyapa, szemére húzva sapkája ellenzőjét és kopott ruháját ráncigálva.

— A mag míveletlen földre hullott, — mondta hirtelen és előrefutott, mint a varjú a vetésen.

— Mit akar ezzel? — kérdeztem a nagyanyótól.

— Isten tudja! Neki megvannak a maga gondolatai, — válaszolta nagyanyó.

Nehéz volt, nagyanyó nehezen járt, lába belesüppedt a forró homokba, gyakran megállt és kendőjével törölgette izzadt arcát.

Félénken megkérdeztem:

— Az a fekete a sírban az anyám koporsója?

— Igen, — mondta haragosan. — Az az ostoba kutya... Még egy éve sincs és elrothadt Varja! Ez mind a homoktól van, átengedi a vizet. De ha agyag lett volna, az sokkal jobb...

— Mindenki elrothad?

— Mindenki. Csak a szentek maradnak megkímélve...

— Te nem fogsz elrothadni!

Megállott, megigazította a sapkát a fejemen és komolyan magyarázta:

— Ne gondolkozz az ilyesmin, nem szükséges. Hallod?

De én gondolkoztam: milyen bántó és ellenszenves a halál! Undorító! Nagyon rosszul éreztem magam.

Mire hazaértünk, nagyapa már föltette a szamovárt és megterítette az asztalt.

— Teázzunk, jó ebben a melegben, — mondta. — Már készítettem a magaméból. Mindenkinek.

Odalépett nagyanyóhoz és megveregette a vállát:

— Mi, mama?

Nagyanyó legyintett a kezével:

— Mi legyen ez már megint?

— Íme, lám! Megharagudott ránk az Úr és elvesz minket, egyiket a másik után... Ha a család is olyan erősen tartana össze, mint a kéz ujjai...

Már régen nem beszélt ilyen szelíden és békésen. Hallgattam és azt vártam, hogy az öreg elfojtja bennem a rossz érzést, segíteni fog elfelejteni a sárga gödröt és oldalán a fekete, nedves rongyokat.

De nagyanyó barátságtalanul félbeszakította:

— Csak hallgass, apa! Egész életedben mondtad ezeket a szavakat és vajjon kin segítettél velük? Egész életedben martál mindenkit, mint rozsda a vasat...

Nagyapa krákogott, ránézett és elhallgatott.

Este a kapunál szomorúan beszéltem Ljudmilának arról, amit reggel láttam, de ez nem tett rá észrevehető benyomást.

— Jobb árvának lenni. Ha meghalna az apám és anyám, a nővéremet a bátyámra hagynám, én magam pedig — kolostorba mennék egész életemre. Mit is tehetnék mást? Házasságra

nem vagyok való, bénán nem tudok dolgozni. Tán még a gyermekem is bénán születne...

Értelmesen beszélt, mint minden nő a mi utcánkban és lehet, hogy ezen az estén vesztettem el érdeklődésemet iránta; az élet is úgy hozta magával, hogy egyre ritkábban találkoztam a barátnőmmel.

Néhány nappal az öcsém temetése után azt mondta nekem nagyapa:

— Feküdj le ma korábban, virradatkor felköltlek, megyünk az erdőbe fáért...

— Én meg füveket gyüjtök, — jelentette be nagyanyó.

A fenyőkből és nyírfákból álló erdő mocsaras helyen feküdt, vagy három versztnyire a külvárostól. Bőven volt ott rőzse és széltördelte ág s az erdő egyik oldalon az Okáig nyúlt el, a másikon a moszkvai országútig és azon túl terjedt. Fölötte szelíd hajlással meresztette égnek fekete sátorát a fenyőből álló sűrűség, a „Szavel sörénye".

Mindez a gazdagság Suvalov grófé volt és nagyon el volt hanyagolva; Kunavén lakói a magukénak tekintették, rőzsét gyüjtöttek, kivágták a száraz fákat, nem vetve meg alkalomadtán az élőfát sem. Ősszel csapatostul vonultak az emberek, fejszével és kötéllel övükben, hogy ellássák magukat fával télire.

Így hát hárnasban megyünk virradatkor a zöld, ezüstharmatos mezőn. Balra tőlünk, túl az Okán, a Djatel-hegység vöröses oldala és a fehér Nizsnij Novgorod fölött, amely ott terül el zöldelő kertű lankáival és aranykupolás templomaival, megy föl, éppenséggel nem sietve, a lusta, orosz nap. Enyhe szél fúj álmosan a csöndes, zavaros Oka felől; imbolyog az aranyszínű kakastaréj, a kékeslila harangvirág harmattól terhesen, néhán hajol a földre, a sokszínű szalmavirág szárazan mered ki a gyér fűből, kitárja bíborszínű csillagát a vadszegfű...

Sötét seregként mozog az erdő előttünk. A szárnyas fenyők megannyi óriás madár, a nyírfák fiatal lányok. A mocsár savanyú szaga úszik a mező fölött. Mellettem a kutya megy, kilógatja rózsaszínű nyelvét, megáll és szaglászva, értelmetlenül rázza rókafejét.

Nagyapa a nagyanyó kacabajkájában, öreg sipkával, amely-

ről hiányzik az ellenző, hunyorgat, mosolyog valamin, óvatosan lépked vékony lábával, szinte sompolyog. Nagyanyó kék kabátban, fekete szoknyában és fehér kendővel fején, sietősen gurul — alig lehet utólérni.

Minél közelebb van az erdő, annál élénkebbé válik nagyapa. Hangosan lélekzik az orrán át, krákog, beszél, kezdetben szakadozottan és érthetetlenül, azután szinte ittasan, vidáman és szépen:

— Az erdők — Isten kertjei. Senki sem ültette őket, hanem Istennek szellője, az Ő szent szájának lehelete... Ifjúságomban jártam arra, amikor bajóvontató voltam... Eh, Lesej, neked nem adatik meg látni és tapasztalni, amit én tapasztaltam! Az Okánál vannak erdők Kaszimovtól Muromig, de a Volgánál az erdők az Uralig nyúlnak, igen! S minden olyan végtelen és csodálatos...

Nagyanyó ferdén nézi, hunyorít felém, ő azonban, meg-meghatolva egy kupacban, továbbülteti a szavakat fogékony emlékezetembe.

— Szaratovtól jöttünk olajrakománnyal a Makár-napi országos vásárra és Kirilló volt a fölügyelőnk Purchből, a szakáczunkat pedig, egy kaszimovi tatárt, Aszafnak hívták... Eljutottunk a Zsiguljev-hegyig, amikor fentről szél kerekedett és az arcunkba csapott. Húztunk teljes erőből, halálosan elfáradtunk, támolyogtunk, a partra mentünk kását főzni. Május volt a földön, a Volga tengerként terült el előttünk, tömegével szaladtak rajta a hullámok, mint a hattyúk, amelyek ezrével úsznak le a Kaszpi-tenger felé. Ez a Zsiguljev-hegy tavaszi zöldbe öltözött, meredt az égnek, amelyen fehér felhők legeltek, a nap aranyugyal öntötte el a földet. Kifújjuk magunkat, gyönyörködünk, jókká válunk egymás iránt; a folyónál párás hidegség, itt a partra meleg illat! Estefelé a Kirillónk — nyers ember és már nem mai gyerek —, fölállt, a sapkát a kezébe vette és megszólalt: „Nos, gyerekek, tovább nem leszek nektek sem parancsnokotok, sem szolgátok, menjetek magatok tovább, én pedig elmegyek az erdőbe!" Valamennyien összerázkódtunk: mire való ez? Hiszen olyasvalaki nélkül, aki a főnök előtt felelős, nem mehetünk. Az emberek nem járhatnak fej nélkül! Még ha a Volgáról van is szó,

Jelölt az egyencsben is el lehet tévedni. Az ember értelemnélküli tehát, nem sajnál az semmit. Ámar pedig tovább beszélt magának: „Nem akarok így élni, mint a ti pásztoraitok, megyek az erdőnek!" Voltak olyanok közöttünk, akik elkezdték ütni, meg akarták kötözni és olyanok is, akik gondolkoztak azon, amit mondott és kiabáltak: „Hagyjátok abba!" A tatár felügyelő is kiabált: „Én is elmegyek".

A veszély nagy volt. A tatárnak már két útért nem fizették a gazda, most a harmadik út felénél tartott, nagy pénz volt ez akkoriban. Kiabáltunk, ordítottunk egész éjjel és reggelre hét ember ment el tőlünk, úgyhogy tizenhatan vagy tizennégyen maradtunk vissza. Nohát ez az erdő!

— Azok rablónak mentek el?

— Lehet, hogy rablónak, de az is lehet, hogy remetének, abban az időben még nem nagyon válogattak a kettő között.

Nagyanyó keresztet vet.

— Istennek szent Anyja! Ha gondolkozunk az embereken, valamennyit sajnálni kell.

— Mindenkinek adott eszt is, vigyázzon, hová viszi az ördög.

Csendes gyalogösvényen érünk be az erdőbe, szedrbokrok és fenyőbokrok között. Úgy tűnik, hogy nagyon jó lehet, egyre csak az erdőben járni, mint Illés. Az erdőben nincsenek acsarkodó emberek, verekedés, iszákosság, ott elfelejti az ember a nagyapámék fukarságát, anyám homokalját, mindent, ami bánt és nehéz szomorúsággal tölti el a szívet.

Egy száraz helyen megszólal nagyanyó:

— Együnk valamit, üljünk le!

Háncskosárban rozskenyér van, zöldhagyma, uborka, só és egy kendőben túró. Nagyapa zavartan nézi mindezt és pislog:

— Én meg semmi ennivalót nem hoztam, ó boldogságos Szűzanyám...

— Jut valamennyiünknek...

Leülünk, egy fenyő rézvörös törzsének támaszkodva. A levegő gyantás szagtól terhes, a mező felől enyhe szél fúj, imbolyog a zsurlófű magas szára. Nagyanyó barna kezével füveket szed és elmagyarázza nekem gyógyító hatásukat, a páfrány és a korpafű csodás erejét.

Nagyapa a rőzsét sprítja, nekem egybe kellene hordani az összevágott fát, de észrevétlenül elillanok a sűrűbe, nagyanyó után, aki csöndesen járkál a hatalmas törzsek között és mintha elmerülne, egyre lehajol a fenyőtűvel teleszórt földre. Megy és beszélget önmagával:

— Megint kevés gomba lesz! Uram, keveset gondoltál a szegényekre, a szegénynek a gomba is csemege.

Némán megyek mögötte, ügyelek, hogy ne vegyen észre engem, nem akarom zavarni a beszélgetését Istennel, a füvekkel, a békákkal...

Mégis meglát.

— Megszöktél a nagyapádtól, mi?

És miközben lehajol a pazar fűszőnyeggel betakart fekete földre, arról beszél, mint borította el egyszer Isten, az emberek elleni haragjában az egész földet vízzel és pusztított el minden élőt.

— De az Ő legszentebb Anyja már előbb összegyüjtötte valamennyi fajtájú magot egy hánckoskosárba és aztán elrejtette, utána aztán megkérte a napocskát: szárítsd meg a földet egyik végétől a másikig és az emberek dicséretedet fogják énekelni! A napocska megszárította a földet. Ő pedig elvetette az összegyüjtött magokat. Lenéz az Úristen — megint telve a föld minden élővel: füvel, állatlal, emberrel!... Ki tette ezt, mondja, az én akaratom ellenére! Ekkor Ő mindent bevallott neki, az Úrnak pedig már magának is rosszul esett ilyen kopáran látni a földet és ezért így szólt Neki: Helyesen cselekedtél!

Nekem telszik az elbeszélése, de csodálkozom és elkomolyodva kérdem:

— Tényleg így volt? De hiszen Istennek anyja csak sokkal az özönvíz után született.

Most nagyanyó csodálkozik:

— Ki mondta ezt neked?

— Az iskolában... a könyvekben így van megírva...

Ez megnyugtatja és azt tanácsolja:

— Te meg csak felejtsd el ezt, a könyvek mind hazudnak, valamennyi könyv ilyen!

És csöndesen, vidáman nevet.

— Jól kigondolták az ostobák! Isten volt, de Anyja nem volt Neki, no lám! Hát akkor kitől született?

— Nem tudom!

— Lám, jól van! Ennyit ér, amit tanultál: nem tudom!

— A pap azt mondta, hogy Istennek anyja Joachimtól és Annától született.

Nagyanyó már haragszik, szembe áll velem és szigorúan néz a szemembe.

— Ha ilyesmit mersz hinni, hát nyakonváglak, te...

Néhány pillanat mulva mégis elmagyarázza nekem:

— Istennek anyja mindig volt, minden előtt! Tőle született Isten, azután pedig...

— Hát Krisztus, vele mi van?

Nagyanyó hallgat és zavartan lehúnyja szemét.

— Krisztus?... no igen, igen?

Látom, hogy én maradtam győztes, megzavartam az isteni titokban és ez rosszul is esik.

Egyre mélyebben megyünk az erdőbe, a kékes homályba, amelyet aranyló napsugarak szelnek át. A meleg és barátságos erdőben halkan lélekzik valami különös nesz, álmodozó és álmokat hívó. Kopognak a harkályok, csipegnek a cinegék, nevet a kakuk, fütyül a sárgarigó, szakadatlanul hangzik a pinty féltékeny éneke, elgondolkozva dalol a csodálatos madár, a magtörő pinty. Smaragdzöld békák ugrálnak a lábunk alatt; a gyökerek között aranyszínű fejét fölemelve figyeli őket a sikló. Ropogtat a mókus, a fenyő ágai közt tovasuhan bozontos farka; valószínűtlenül sokat lát az ember és egyre többet akar látni, egyre mélyebbre akar menni.

A fenyőtörzsek között hatalmas emberek áttetsző alakját mutatja a levegő, amelyek elvesznek a zöld sűrűségben, a fák között átvilágít az ezüstkék ég. Lábunk alatt dús szőnyegben fekszik a moha, az áfonya és a szárazindájú varjúbogyó vércseppként csillog a fűben, fínycsiklandozóan árad a gomba erős szaga.

— Istennek szent anyja, világító fényessége a földnek — imádkozik fölsóhajtva nagyanyó.

Szinte ő a háziasszony az erdőben és körülötte minden

kmerős, úgy jár, mint a medve, mindent lát, diesér, mindenért hálás. Szinte melegség árad belőle szét az erdőben és valami különös jóérzést okoz látnom, hogy a moha, amit lába lenyomott, újra fölegyenesedik.

Mégy és gondolkodol: milyen jó rablónak lenni, kifosztani a fösvényeket és gazdagokat, odaadni a rablottat a szegényeknek, hadd legyen mindenki jóllakott, vidám, az emberek ne irígykedjenek és ne acsarogjanak egymásra, mint a dühös kutyák. Az is jó lenne, elmenni nagyanyám Istenéhez és az Ő anyjához és megmondani neki az igazságot arról, milyen rosszul élnek az emberek, milyen esetlenül és bántóan ternetik el egymást a homokos sírba. És ezenkívül is még sok bántó és visszatetsző dolog van a földön, aminek nem kellene így lenni! Az nem tesz semmit, hogy én kicsi vagyok — Krisztus mindössze egy évvel volt idősebb nálam és ebben a korban már bölcsek hallgattak rá...

Egy órában, gondolatokba merülve, belezuhantam egy mély gödörbe, megsebeztem oldalamat és egy ágacska megkarcolta a szemöldökömet. Ültem a gödör fenekén a hideg sárban, amely olyan ragadós volt, mint a szurok, és nagy szégyenkezéssel éreztem, hogy a magam erejéből nem tudok kimászni, kiáltásommal pedig nem akartam nagyanyót megijeszteni. Végre mégis csak hívni kezdtem.

Gyorsan kihúzott és keresztet vetve mondta:

— Jóságos Isten! Még jó, hogy a medveverem üres volt, de hogyha benn lett volna a házigazda is?...

Egyszerre sírt és nevetett. Azután kézen fogott, megmosta a sebeket, lehasította ingének alját, valamiféle fájdalomcsillapító leveleket tett rá és a vasúti őrházba vitt — nem bírtam hazamenni, nagyon elerőtlenedtem.

Csaknem mindennap kértem azután nagyanyámat:

— Gyerünk az erdőbe!

Szívesen beleegyezett és így éltünk nyáron, egészen késő őszig, füveket és bogyókat gyüjtöttünk, gombát és mogyorót szedtünk. Amit összegyüjtöttünk, azt nagyanyó eladta és ebből éltünk.

— Ingyenélők — recsegett nagyapa, jóllehet egyáltalán nem az ő kenyerét fogyasztottuk.

Az erdő a lelki megnyugvás érzését keltette bennem. Ez az érzés elkergette a szomorúságot, megszüntette a rosszérzést és ugyanakkor fínomabbá tette érzékeimet: látásom és hallásom élesebbé vált, emlékezőtehetségem fínomabbá, jómagam pedig fogékonyabbá a benyomások iránt.

És egyre jobban csodáltam nagyanyámat, megszoktam, hogy minden más ember fölött álló lénynek tartsam, a legjobbnak és legbölcsebbnek a földön. Ő meg szakadatlanul megerősített ebben a meggyőződésemben. Valamelyik este gombát gyüjtöttünk és útközben hazafelé, az erdőszélen haladtunkban nagyanyám leült, hogy kifújja magát, én meg a fákhoz mentem, nincs-e ott még gomba?

Hirtelen hallom a hangját és látom: ül az ösvényen, nyugodtan vagdossa le a gombák tönkjét, mellette pedig nyelvét lógatva egy szürke, sovány kutya áll.

— Te meg eredj, eredj innét! — mondja nagyanyó. — Eredj, Isten hírével!

Kevéssel ezelőtt Valjok megmérgezte a kutyámat; szerettem volna megtartani ezt a kutyát, az újat. Odaszaladtam az ösvényhez, a kutya ijedten lekuporgott, nem görbítve be nyakát, rámpillantott zöld, éhes szemével és behúzott farokkal nekieredt az erdőnek. Tartása nem volt olyan, mint a kutyáé és amikor fütytyentettem egyet, vadul rohant a bozóton keresztül.

— Láttad? — kérdezte mosolyogva a nagyanyó. — Eleinte kutyának tartottam, de megnézem a szemfogát, látom, olyan mint a farkasé, a nyaka szintúgy! Meg is ijedtem: mondom, ha farkas vagy, hát eredj innét! Még jó, hogy a farkas nyáron szelíd...

Soha nem tévedt el az erdőben, habozás nélkül megtalálta a helyes utat haza. A füvek szaga után tudta, milyen gombáknak kell ott lenniök, milyeneknek máshol és gyakran vizsgáztatott engem:

— Hát milyen fát szeret a szarvasgomba? Hogyan különbözteted meg az ehető galócát a mérgestől? Milyen gomba szereti a páfrányt?

Észrevehetetlen karcolásokból a fa kérgén, megmutatta nekem a mókusok odaját. Fölmásztam a fára, elpusztítottam a

fészket és kiveltem a téli mogyorókészletet, néha vagy tíz fontnyit találtam az üregben.

Egyszer, amikor ezzel voltam elfoglalva, valami vadász huszonhét szalonkasörétet lőtt a jobboldalamba: — tizenegyet nagyanyó fűvel kiszedett, a többi pedig hosszú éveken át maradt a bőröm alatt és csak lassanként jött napvilágra.

Nagyanyónak tetszett, hogy türelmesen viselem el a fájdalmat.

— Úgy, úgy — dicsért — türelem rózsát terem!

Minden alkalommal, ha megtakarított valami kis pénzt a gomba- és mogyoróeladásból, elhelyezte az ablakokra „csendes alamizsnáját" — ő maga pedig még ünnepnap is viseltes foltozott ruhában járt.

— Rongyosabb vagy, mint egy koldus, szégyent hozol rám — morogta nagyapa.

— Ugyan már, nem vagyok a lányod és nem vagyok menyasszony...

Veszekedéseik egyre gyakoribbakká váltak.

— Nem vagyok bűnösebb, mint más — kiáltotta nagyapa sértődötten —, mégis jobban bűnhődöm!

Nagyanyó még hosszantotta:

— Az ördög biztosan tudja, kinek mi jár.

És ha négyszemközt voltunk, így szólt hozzám:

— Fél az öreg az én ördögeimtől! Lám, milyen hamar megöregedett a félelemtől... Eh, szegény ember...

A nyáron nagyon megerősödtem és el is vadultam az erdőben, elvesztettem az érdeklődésemet kortársaim élete iránt. Ljudmilát pedig unalmasan okosnak találtam...

Egy napon nagyapa egészen átázva jött meg a városból — ősz volt és esett az eső —, megrázta magát a küszöbnél, mint egy veréb és diadalmasan mondta:

— Na, te csavargó, holnap beállsz az új helyedre!

— Hát az meg hol van? — kérdezte haragosan nagyanyó.

— Matrjona nővérednél, annak a fiánál...

— Óh, apus, ezt nagyon rosszul gondoltad ki!

— Hallgass, te bolond! Talán rajzolót csinálnak belőle!

Nagyanyó némán lecsüggesztette a fejét.

Este elmondtam Ljudmilának, hogy a városba megyek és ott fogok lakni.

— Engem is hamarosan odavisznek — közölte velem elgondolkozva. — Apám azt akarja, hogy egészen levágják a lábamat, láb nélkül egészséges leszek.

A nyáron megcsúnyult Ljudmila, arcbőre kékes színt öltött, a szeme azonban nagyobb lett.

— Félsz? — kérdeztem.

— Félek — mondta és hangtalanul elsírta magát.

Nem tudtam, hogyan vigasztaljam, magam is féltem a várost élettől. Szomorúan, némán sokáig ültünk egymás mellett, összesímulva.

Ha nyár van, rábeszéltem volna nagyanyót, hogy menjen világnak, mint amikor még lány volt. Ljudmilát is vihettük volna magunkkal, őt talicskán toltam volna...

Azonban ősz volt, nedves szél fújt az utcán, az eget áthatolhatatlan felhők borították, a föld összezsugorodott, mocskos és szomorú volt...

IV.

Újra a városban élek, kétemeletes fehér házban, amely koporsóhoz hasonlít és sok embernek ad fedelet. A ház új, csak valahogy egészségtelenül duzzadt külsejű, mint a koldus, aki hirtelen meggazdagodott és most kövérre eszi magát. Oldalával fordul az utcának, mindegyik emeletén nyolc ablakkal, ott pedig, ahová a ház homlokzatának néznie kellene, négy ablakkal; a földszint a szűk kapualjra és az udvarra néz, a felső emeletek a kerítésen át egy mosónő kis házacskájára és egy mocskos árokra bámulnak.

Utca a szokásos értelemben nincs is; a ház előtt mocskos árok húzódik, amelyet két helyen keskeny töltés szel keresztül. Az árok jobbfelé a katonai fogházig nyúlik: minden szemetet beléöntenek, fenekén sűrű, sötétzöld szennypocsolya van. Jobbra az árok végénél a mocsaras Zvejzdin-tó van, az árok közepe pedig, szemben a házzal, félig szeméttel van feltöltve, benőtte a csalán és a lósóska, a másik felében pedig Dorimedont atya,

a Mária tiszteletére emelt templom lelkésze kertet tültetett, amelyben lugas is van, zöldre mázolt vékony deszkából. Ha követ dobnak erre a lugasra, a léc recsegve törik el.

Az egész hely szomorú és szemérmetlenül piszkos: az ősz kegyetlenül helybenhagyta, az agyagos földet vörőses szurokká változtatta, ami szívósan tapad a cipőre. Még sohasem láttam annyi piszkot ilyen kevés helyen és az erdő-mező megszokott tisztasága után elszomorít a városnak ez a sarka.

Az árok mögött szürke, düledező kerítések állnak és köztük a távolban látom a kis barna házat, ahol télen éltem, amikor inas voltam a cipőüzletben. Ennek a háznak a közelsége még nyomasztóbban hat rám. Miért kell újra ebben az utcában élnem?

Házigazdámat már ismerem: anyámhoz szokott volt jönni látogatóba fivérével együtt, aki olyan mulatságosan csipogta:

— Andrej — papa. Andrej — papa...

Mindketten olyanok, mint voltak; az idősebb hajlott orrú, hosszú hajjal, barátságos és jónak látszik; a fiatalabb, Viktor, ugyanolyan lófejű és szeplős maradt. Anyjuk — nagyanyó nővére — nagyon mérges és kiabáló természetű. Az idősebb fivér nős, a felesége telt, olyan fehér, mint a búzakenyér és nagy, igen fekete szeme van.

Mindjárt az első nap kétszer elmondta nekem:

— Anyádnak egy selyemderekat ajándékoztam gyöngykivarrással...

Valahogy nem akaródzott elhinni, hogy anyámnak ajándékozott valamit és azt anyám el is fogadta. Amikor azután még egyszer emlékeztetett erre a selyemderékra, azt válaszoltam neki:

— Hát akkor minek dicsekszel vele, ha egyszer ajándékoztad?

Ijedten visszalépett:

— Mi-i-i? Mit gondolsz te, kivel beszélsz?

Arcát vörös foltok lepték el, szeme kidülledt. Hívta a férjét.

A férfi kijött a konyhába, körzővel a kezében és ceruzával a füle mögött, végighallgatta a feleségét és így szólt hozzám:

— Neki és mindenkinek azt kell mondanod: „Ön"! És ne feleselj szemtelenül!

Aztán türelmetlenül mondta a feleségének:

— Te meg ne zavarj minden hiábavalósággal!

— Micsoda hiábavalóság? Ha a te rokonod...

— Az ördög vigye a rokonokat! — kiáltotta a házigazda és elszaladt.

Nekem már az sem tetszett, hogy ezek az emberek — nagyanyám rokonai. Tapasztalatom szerint a rokonok sokkal rosszabbul bántak egymással, mint az idegenekkel. Az idegeneknél jobban tudnak egymásról csúnyát és gúnyosat mondani, dölhösebben pletykálnak egymásról, gyakrabban veszekednek és ordítoznak.

A házigazda tetszett nekem, szépen vetette hátra a haját és igazította el a füle mögött és valamiképpen régi barátomra, „Ezmár-jó"-ra emlékeztetett. Gyakran mosolygott jókedvűen, szürke szeme jóindulatúan pillantott, karvalyorra mellett nevető ráncocskák húzódtak.

Az anyós és menye mindennap veszekedtek egymással. Nagyon csodálkoztam, milyen könnyen és gyorsan vesztek össze. Reggel mindketten fésületlenül és rendetlenül sürgölődni kezdtek a szobákban, mintha égne a ház. Egész nap buzgólkodtak és csak az asztalnál fújták ki magukat, az ebéd alatt, az esti teánál és uzsonnánál. Annyit ettek és ittak, hogy belekábultak és belefáradtak, az ebédnél az ételekről beszéltek és lustán civakodtak, készülve a nagy veszekedésre. Akármit is főzött az anyós, a menye holtbiztosan rámondta:

— Az én mamám ezt másként csinálja.

— Ha másként, akkor rosszabbul.

— Nem, jobban!

— Hát akkor menj a mamádhoz.

— Itt én vagyok a háziasszony!

— Hát akkor én micsoda vagyok?

Beavatkozott a házigazda:

— Elég legyen, gonosz tyúkok! Mi az, elment az eszetek?

Az egész házban minden érthetetlenül furcsa és nevetséges volt. Az átjárás a konyhából az ebédlőbe, az egész lakás egyetlen keskeny klozetjén át vezetett; ezen keresztül vitték az ebédlőbe a szamovárt és az ételt, ami jókedvű tréfákra adott okot, de

gyakran nevetséges félreértéseknek forrása is volt. Kötelességeim közé tartozott megtölteni a klozet tartályát vízzel, a konyhában aludtam, szemben az ajtóval, a főlépcső bejáratánál. A fejem meleg volt a konyhai tűzhelytől, a lábamnál pedig az ajtó volt a lépcsőhöz. Ha lefeküdtem, minden takarót összeszedtem és a lábamra raktam.

A nagy szoba a két tükörrel az ablak között, a „Niva"* aranykeretű ajándéknyomataival, a két kártyaasztallal és a tucat bécsi székkel, sivár és unalmas volt. A kis vendégszoba tele volt rakva könnyű, színes bútorral, polcokkal, a „hozomány"-ezüsttel és teáskészlettel, a három lámpa díszítette, egyik nagyobb, mint a másik. A sötét, ablaknélküli hálószobában a széles ágyon kívül ládák és szekrények állottak, amelyekből levelésdohány és perzsiai kamilla szaga áradt. Ez a három szoba mindig üres volt, a háziak pedig a kicsiny ebédlőben szorongtak és akadályozták egymást. Azonnal a reggeli tea után, nyolc órakor a házigazda a fivérével szétnyitotta az asztalt, nagy ív fehér papírokat raktak ki rá, tűscsészéket készítettek elő és nekikezdtek a munkának, egyik az asztal végén, a másik vele szemben. Az asztal bicegett. Betöltötte az egész szobát és ha a gyerekszobából kijött a háziasszony a dajkával, meglökték az asztalt.

— Ne mászkáljatok itt! — kiáltott Viktor.

A háziasszony sértődötten kérte a férjét:

— Vaszja, mondd meg neki, hogy ne ordítson velem!

— Te meg ne lökd az asztalt — tanácsolta békésen a házigazda.

— Én állapotos vagyok, itt meg szűk a hely...

— No, majd bemegyünk dolgozni a nagy szobába.

A háziasszony azonban megbotránkozva kiáltott föl:

— Uram Isten, ki hallott már ilyet, a nagy szobában dolgozni?

A klozetajtóban megjelent Matrjona Ivanovna, a konyhai tűzhely melegétől égő, dühös arccal.

— Lám, Vaszja, nézd csak — kiáltotta — te dolgozol, ennek

---

* Ismert orosz képes folyóirat. *(A fordító.)*

meg négy szoba nem elég leborjadzani!... Persze, nagyságos asszony — azt se tudja, hova legyen a nagy előkelőségtől...

Viktor alamuszian nevetett, a házigazda pedig elordította magát:

— Elég legyen!

A fiatalasszony azonban a dühös kifejezések egész áradatát zúdította anyósára, lerogyott egy székre és nyögött:

— Elmegyek! Meghalok!

— Ne zavarjatok a munkában, az ördög vigyen el benneteket! — ordította a házigazda, sápadtan a megerőltetéstől. — Valóságos őrültek háza, — hiszen miattatok görbítem meg a hátamat, hogy nektek enni adjak! Oh, ti gonosz tyúkok...

Ezek a veszekedések kezdetben megijesztettek, különösen akkor rémültem meg, amikor egyszer a fiatalasszony fogta az asztali kést, a klozetba szaladt és mindkét ajtót bezárva, vadul üvölteni kezdett. Egy pillanatig csönd volt a házban, azután a házigazda nekifeszítette kezét az ajtónak, lehajolt és rámkiáltott:

— Mássz föl, verd be az ablakot, akaszd ki a kampót a lyukból!

Gyorsan fölmásztam a hátára, bevertem az üveget az ajtó fölött, de amikor behajoltam, — a háziasszony ütni kezdte a fejemet a kés nyelével. Mégis sikerült kinyitnom az ajtót és a házigazda becipelve feleségét az ebédlőbe, elvette tőlé a kést. Miközben a konyhában ültem és összevert fejemet dörzsölgettem, hamarosan rájöttem arra, hogy fölöslegesen szenvedtem. A kés olyan tompa volt, hogy még egy darab kenyeret is nehéz volt vele leszelni, a nyakát meg éppenséggel senki nem tudta volna vele átvágni; fölösleges volt a házigazda hátára másznom, beverhettem volna az ablakot egy székről is és kényelmesebb lett volna, ha egy felnőtt akasztja ki az ajtót — akinek hosszabb a keze. Ez után az eset után többé nem ijesztettek meg ebben a házban a veszekedések.

A két fivér a templomi karban volt énekes; megtörtént, hogy munkaközben halkan énekelni kezdtek, az idősebbik fújta a baritont:

— A galambom gyűrűjét
Tengerbe ejtettem...

A fiatalabb tenorban folytatta:

És azóta elhagyott
A szerencse engem...

A gyerekszobából kihallatszott a háziasszony hangja kiáltása:
— Elment az eszetek? A gyerek alszik...
Vagy:
— Vaszja, ha már egyszer nős vagy, akkor minek énekelsz lányokról? És különben is mindjárt harangoznak esti misére...
— No jó, hát akkor majd egyházi éneket...
A fiatalasszony azonban úgy vélte, hogy egyházi éneket egyáltalán nem illik itt énekelni, ahol... és kezével sokatmondóan mutatott a kis ajtó felé.
— Lakást kell változtatni, vagy, az ördög tudja, mit? — mondta a házigazda.
Nem kevesebbször mondta, hogy az asztalt máshová kell állíttani, de ezt három évig ismételgette.
Amikor a háziakat az emberekről hallottam beszélni, mindig a cipőüzlet jutott az eszembe, ott is így beszéltek. Tisztán láttam, hogy a háziak szintén a legjobb embereknek tartják magukat a városban, az ő elveik a leghelyesebbek és ezekre az elvekre támaszkodva, — amelyeket nem láttam tisztán, — mindenki fölött irgalom nélkül, kíméletlenül ítélkeznek. Ítéleteik azonban fölháborítottak és dühös voltam a háziak törvényeire, amelyeket nagy örömmel próbáltam megszegni.
Munkám éppen elég volt. Rámhárult a cselédlány minden kötelessége; szerdánkint fölmostam a konyha padlóját, megtisztítottam a szamovárt és minden rézholmit, szombatonkint pedig fölsúroltam a padlókat az egész lakásban és mindkét lépcsőt. Fát aprítottam és hordtam valamennyi kályha számára, edényt mosogattam, főzelékeket tisztogattam, piacra mentem a háziasszonnyal, vittem a kosarát, szaladgáltam boltba és patikába.
Legközelebbi föllebbvalóm nagyanyó nővére volt: hangos, fékezhetetlenül dühös öregasszony; korán kelt föl, reggel hat órakor gondosan megmosdott, egy szál ingben letérdelt a szentkép

elé és hosszasan panaszkodott az Úristennek élete, gyerekei és a menye miatt.

— Uram! — kiáltott fel könnyekkel hangjában és homlokához szorította ujjait olyan mozdulattal, mintha tubákolna. — Uram, semmit sem kérek, nekem semmi sem kell, — csak pihenést adj nekem, Uram és békességet a Te végtelen erőddel!

Jajveszékelése fölébreszt engem, fölrezzenek álmomból, kipillantok a takaró alól és ijedten hallgatom a szenvedélyes könyörgést. Az őszi reggel borúsan néz be a konyhaablak esőtől homályos üvegén; a földön, a hideg félhomályban szürke alak imbolyog és nyugtalanul hadonászik kezével; kicsiny fejéről a fejkendő alól nyakára és vállára hull gyéres, világosszínű haja, a kendő egyre lecsúszik fejéről és az öregasszony, miközben megigazítja, haragosan mormog:

— Óh, hogy szakadnál el!

Homlokát, testét, vállát veri hadonászó kezével és tovább suszigi:

— A menyemre pedig sujts le, Uram, a kedvemért: mindazon sértéséért, amivel engem illetett. És nyisd föl a fiam szemét a saját érdekében és Viktoruskáéban is! Uram, segíts Viktoruskámon és részesítsd a Te kegyelmedben...

Viktoruska is a konyhában alszik a függőágyban; anyja nyögdécselése fölébresztette és most álmos hangon kiabál:

— Már megint kora hajnalban bömböl, mama! Ez már kibírhatatlan!

— Jó, jó, csak aludj, — suttogja az öregasszony bűntudatosan. Egy-két pillanatig hanglalanul imbolyog, azután hirtelen újra bosszúvágyóan kiált föl: — Hogy repednének meg csontjai és ne adnál fedelet föléje, Uram...

Ilyen borzasztóan még nagyapa sem imádkozott.

Miután kikönyörögte magát, felkiáltott engem is:

— Kelj föl, álomszuszék, nem azért élsz, hogy aludjál!... Állítsd föl a szamovárt, hozz fát. Forgácsot biztosan nem készítettél el az este? Uh!

Igyekeztem mindent gyorsan elvégezni, csakhogy ne halljam az öregasszony tajtékzó sziszegését, azonban nem tehettem kielégíteni; téli viharként száguldott át a konyhán, zúgva és süvítve:

— Halkabban, te sátán. Ha fölébreszted Viktoruskát, majd adok neked! Szaladj a boltba.

A reggeli teához rendesen két font kenyeret kellett venni és két darab garasos zsemlyét a fiatalasszony számára. Amikor megboztam a kenyeret, az asszonyok gyanakodva nézték meg, a kezükkel méregették és megkérdeztek:

— Hát kis darab nem volt hozzá? Nem? Nyisd ki a szádat! — És diadalmasan kiabálták: — Megzabálta a kis darabot, lám, itt vannak a morzsák a fogain!

... Szívesen dolgoztam, tetszett nekem, hogy én pusztíthassam el a szennyet a házból, padlót suroltam, örömmel tisztítottam a rézedényt, a sárgaréz kályhanyílást és az ajtókilincset. Nem egyszer hallottam, amint békés órákban az asszonyok rólam beszéltek:

— Szorgalmas.

— Tiszta.

— Csak nagyon szemtelen.

— Ugyan, anyuska, ki nevelte volna?

Mind a kettőn iparkodtak maguk iránti tiszteletre nevelni, én azonban féleszűnek tartottam és nem szerettem őket, nem hallgattam rájuk, ellenkezőleg, goromba voltam velük. A fiatalasszony alighanem észrevette, milyen rossz hatással van rám egynémely mondása, s ezért egyre gyakrabban mondta:

— Ne felejtsd el, hogy koldus családból származol! Az anyádnak egy selyemderekat ajándékoztam. Gyönggyel kivarrva!

Egyszer azt mondtam neki:

— Most aztán azért a selyemderékért a bőrömet adjam talán oda?

— Uramisten, ez egyszer ránkgyujtja a házat! — kiáltotta ijedten a háziasszony

Nagyon meglepődtem: miért gyujtanám?

Mindkettőn állandóan bepanaszoltak a házigazdának, az meg szigorú hangon így szólt hozzám:

— Neked, barátocskám, tekintettel kell lenned rám is!

Egyszer azonban egykedvűen mondta feleségének és anyjának:

— Ti vagytok az igaziak? Úgy lovagoltok ezen a fiún, mint

valami csődörön, más már megszökött, vagy fölfordult volna ettől a munkától...

Ez könnyekig földühítette a két nőt; a fiatalasszony lábával toporzékolt és dühösen kiabálta:

— Hogyan beszélhetsz így előtte, te hosszúhajú szamár. Mi leszek én most neki, az ilyen beszéd után. Én állapotos asszony vagyok!

Az anya panaszosan bömbölt:

— Az Isten bocsássa meg neked, Vaszja — emlékezz arra, amit mondok, elrontod ezt a fiút!

Amikor azután mind a ketten dühösen elmentek, a házigazda szigorúan mondta:

— Látod, te kis ördög, milyen lárma van miattad? Visszaküldelek a nagyapádhoz és újra rongyszedő leszel!

Nem bírtam elviselni ezt a sértést és mérgesen válaszoltam:

— Rongyszedőnek jobb lenni, mint itt élni maguknál. Tanulónak fogadott föl és ugyan mit tanulok itt? Mosogatóvizet hordani...

A házigazda a hajamba markolt, de nem úgy, hogy fájjon, a szemembe nézett és csodálkozva mondta:

— Ejnye, milyen egy méregzsák vagy! Ez, barátocskám, nem nekem való, n-e-m...

Azt hittem, hogy elkergetnek; egy napra rá azonban a házigazda kijött a konyhába papírtekerccsel, ceruzával, szögmérővel és vonalzóval a kezében.

— Ha készen vagy a késtisztítással, rajzold le ezt itt!

A rajzlapon kétemeletes ház homlokzata volt lerajzolva, nagyon sok ablakkal és domborművű díszítéssel.

— Nesze, itt egy körző! Mérd le a vonalakat, jelöld meg végződésüket a papíron pontokkal, azután kösd össze a ceruzával pontiól-pontig. Kezdjed meg hosszában, ezek a vízszintes vonalak, azután fölülről, ezek a függőlegesek. Láss hozzá!

Nagyon örültem a tiszta munkának és a tanulás kezdetének, de áhítatos félelemmel néztem a papírra, a szerszámokra és semmit sem értettem.

Mindegy, azonnal megmostam a kezem és leültem tanulni. Meghúztam az íven valamennyi vízszintest, összehasonlítottam,

— jó volt! Ámbár három fölöslegesnek mutatkozott. Meghúztam minden függőlegest és meglepetve láttam, hogy a ház külseje ostoba módon elektelenedett. Az ablakok a pillérek helyére kerültek, egy pedig kicsúszott a falból és a levegőben függött, a ház mellett. A főlépcső szintén a levegőben lógott a második emelet magasságában, az eresz hirtelenül a háztető közepén találta magát, a padlásablak pedig — a kéményen.

Sokáig csaknem könnyezve néztem ezt a megfoghatatlan csodát, kínlódtam, hogy megértsem, hogyan is történhetett ez? És mivel nem értettem meg, elhatároztam, hogy képzeletem segítségével javítom ki a dolgot: az egész ereszt és a tetőgerincet telerajzolom varjakkal, galambokkal és verebekkel, a földet pedig az ablakok előtt görbelábú emberekkel, akik esernyőt tartanak és akiknek testi hibáit nem egészen leplezem el. Az egészet azután televonalaztam és odavittem a munkát a mesternek.

A házigazda magasra húzta szemöldökét, hátravetette a haját és mogorván érdeklődött:

— Mi legyen ez?

— Esik az eső — magyaráztam. — Esőben a házak ferdének látszanak, mert az eső mindig ferdén esik. A madarak, — ezek itt mind madarak, — elbújtak az eresz alá. Ez mindig így szokott lenni, ha esik. Ezek meg — emberek, akik szaladnak haza, itt meg eleseti egy nő, ez pedig itt egy citromárus...

— Köszönöm szépen, — mondotta a házigazda, az asztalra hajolva úgy, hogy végigsöpörte hajával a papirost, elnevette magát és fölkiáltott: — Oh, hogy vinne el a forgószél, te szemtelen veréb!

Jött a háziasszony, maga előtt tolva a hasát, mint valami hordót és azt tanácsolta férjének:

— Verd meg, de jó alaposan!

A házigazda viszont békésen mondta:

— Semmi baj, no, magam sem kezdtem jobban...

Vörös plajbásszal megjelölte a rombolásokat a homlokzaton és még egy ívet adott.

— Láss hozzá még egyszer! Addig foged rajzolni, amíg csak sikerül...

A második másolat már jobban sikerült, csak egy ablak csú-

szott el a lépcsőház kapujára. Nekem azonban nem tetszett, hogy a ház olyan sivár, s ezért megtöltöttem különféle élőlényekkel. Az ablakoknál hölgyek ültek, legyezővel kezükben, gavallérok cigarettával és közülök egy, aki nem cigarettázott, valamennyinek szamárfület mutatott. A kapu előtt kocsi állt és egy kutya feküdt.

— Miért maszatoltad megint össze? — kérdezte haragosan a házigazda.

Megmagyaráztam neki, hogy emberek nélkül a ház nagyon unalmas, mire elkezdett szidni.

— Az ördög vigye el az egészet! Ha tanulni akarsz, hát tanulj! Ez azonban csak neveletlenség...

Amikor azután sikerült elkészítenem a homlokzat másolatát úgy, hogy hasonlított az eredetire, az tetszett neki.

— Ime, látod, hogy meg tudod érteni! Ha igyekszel, gyorsan fog menni a dolog.

És újabb feladatot adott nekem:

— Rajzold meg a lakás tervrajzát: hogyan feküsznek a szobák, hol vannak az ajtók, ablakok, mi hol áll? Semmit sem mutatok meg, csináld magad!

Kimentem a konyhába és gondolkoztam, hogyan kezdjem el?

Azonban kiképzésem a rajzolóművészetben ezen a ponton véget is ért.

Odajött hozzám az öregasszony és baljóslatúan kérdezte:

— Rajzolni akarsz?

Megragadta a hajamat és arccal úgy az asztalnak taszított, hogy bevertem orromat és ajkamat, szétszakította a rajzot, lehajította az asztalról a szerszámokat és csípőre tett kézzel diadalmasan kiabált:

— No csak rajzolj. Nem, ez nem megy! Hogy egy idegen dolgozzon, a testvér pedig, a saját vére — elmenjen a háztól?

A házigazda kiszaladt, odagurult a felesége is és vad botrány kezdődött, — mindhárman egymásnak ugrottak, köpködtek, üvöltöttek, az egész azzal végződött, hogy amikor az asszonyok sírva kimentek, a házigazda így szólt hozzám:

— Egyelőre hagyjuk az egészet, ne tanulj. Magad is látod, hogy ez mire vezet.

Magam is megsajnáltam, — olyan megtörten, gyámoltalanul állt ott, szinte teljesen megsüketülve az asszonyok ordítozásától.

Már előbb is észrevettem, az öregasszony nem akarja, hogy rajzolni tanuljak és szándékosan zavar ebben. Mielőtt leültem volna rajzolni, mindig megkérdeztem:

— Nincs semmi tennivaló?

— Ha van, — majd megmondom, csak figyelj az asztal mögött és vigyázz...

Néhány perc multva pedig elküldött valahová, vagy így szólt:

— Hogyan söpörted le a főlépcsőt, a sarkok tele vannak porral és piszokkal! Eredj söpörni...

Kimentem, megnéztem, — nem volt por.

— Te még feleselsz velem? — kiabálta.

Egyszer leöntötte valamennyi rajzomat sörrel, más alkalommal ráállította az olajlámpát, amelyik az ikon alatt függött. Úgy rakoncátlankodott, mint valami kislány, gyerekes alattomossággal, gyerekes ügyetlenséggel rejtegette ezt az alattomosságot. Sem ezelőtt, sem utána nem láttam embert, aki ilyen hamar és ilyen könnyen méregbe jött volna, mint ő és aki olyan szenvedélyesen szeretett volna panaszkodni mindenkire és mindenről. Az emberek általában valamennyien szeretnek panaszkodni, de ő ezt olyan különös gyönyörűséggel tette, mintha valami szép dalt énekelne.

Fia iránti szeretete az őrültséghez volt hasonló, megnevettetett és megijesztett erejével, amelyet csak dühösnek tudok nevezni. A reggeli ima után föl szokott hágni a kemencepadkára és könyökét az ágydeszka szélére támasztva, forrón suttogott:

— Istennek ajándéka, égő, tiszta, gyémántos vérecském, libegő könnyű angyalszárnyam! Alszik, — aludj gyermekem, örömteli álom fogja körül lelkecskédet, álmodj menyasszonyról, gyönyörűről, királykisasszonyról, gazdag lányról, kereskedő szép lányáról! Az ellenségeid pusztuljanak el, mielőtt megszülettek, a barátaid pedig éljenek száz esztendeig, a lányok meg úgy menjenek utánad csapatostól, mint a kacsák a gácsér után!

Nem bírtam visszafojtani a nevetést; az esetlen, lusta Viktor harkályhoz hasonlított: éppen olyan tarka, hosszúorrú, éppen olyan makacs és buta volt.

Anyja suttogása néha fölébresztette s ilyenkor álmosan morgott:

— Menjen az ördögbe, mama, minek fúj egyenesen a számba!... Nem hagyják élni az embert!

Erre alázatosan lemászott a kemencepadról és mosolygott:

— No, aludj csak, aludj... te gorombal

Néha azonban így is történt: lába összecsukloit, a kemence szélére csoszogott és nyitott szájjal, hangosan lélekzett, mintha megégette volna a nyelvét és maró szavakat zúdított ki:

— Mi-i-i? Az anyádat az ördögbe küldöd, te kutyafi? Ó, te éjszakai szégyenem, átkozott rigolyás kölyök, a sátán rakott be a testembe, rothadtál volna el, mielőtt megszülettél!

Mocskos szavakat morgott, a részeg utca szavait. Utálatos volt hallgatni is.

Álma nagyon nyugtalan volt, néha többízben lemászott a kemencéről, odafeküdt mellém a díványra és fölébresztett.

— Mi az?

— Hallgass, — suttogta keresztet vetve és valahová bámult a sötétben. — Uram... Éliás próféta... Te szent mártírnő, Borbála... Óvjatok meg a hirtelen haláltól...

Reszkető kézzel gyujtotta meg a gyertyát. Nagyorrú, kerek arca fölfúvódott, szürke szeme nyugtalanul pislogott, a sötétségtől eltorzított bútorokat bámulta. A konyha nagy volt, de teleállítva szekrényekkel és ládákkal, az éjszaka sötétjében kicsinynek látszott. Nesztelenül élnek benne a boldsugarak, reszket az örökmécs lángocskája a szentkép előtt, a falon csillognak a kések, mint a jégcsapok, a polcokon a fekete serpenyők, mint szemnélküli torzképek.

Az öregasszony leszállt a kemencéről, óvatosan lépett, mint a folyó partján a vízbe és meztelen lábával csoszogva, a sarokba ment, ahol a mosogatóvizes vödör fölött a nyeles merő függött és levágott fejre emlékeztetően, a vizesdézsa állott.

Kortyogva és nyögve vizet ivott, azután kinézett az ablakon, amelyre a fagy kékesen derengő mintákat rajzolt.

— Uram, könyörülj meg rajtam, könyörülj meg, — imádkozott suttogva.

Néha, miután kioltotta a gyertyát, térdre ereszkedett és megbántva suttogta:

— Szeret-e engem valaki, Uram, kinek van rám szüksége?

Miután visszamászott a kemencére és keresztet vetett a kéményajtóra, megtapogatta a kályhaajtót, vajjon szorosan be van-e zárva, közben bemocskolta kezét korommal, kétségbeesetten szitkozódott és egyszerre elaludt, mintha valami láthatatlan erő fejbeverte volna. Ha nagyon megbántott, azt gondoltam: kár, hogy nem a nagyapámhoz ment férjhez, majd megkínozta volna az öreget. És neki magának is kijutott volna a jóból. Nagyon gyakran megbántott, voltak azonban napok, amikor duzzadt, szinte kipárnázott arca szomorú kifejezést öltött, szeme könnyben úszott és nagy meggyőződéssel mondta:

— Azt hiszed, nekem könnyű? Világrahoztam a gyerekeimet, dajkáltam, a lábukra állítottam, — miért? Most meg itt élek náluk, mint a szakácsnéjuk, kellemes ez? A fiú idegen asszonyt hoz és kicseréli vele saját vérét. Jól van ez így? Mi?

— Nincs jól — mondtam őszintén.

— Ugye? Ez az...

És elkezdett szemérmetlenül beszélni a menyéről:

— Ott voltam vele a fürdőben, megnéztem. Mi csábíthatta ehhez a nőhöz? Az ilyeneket mondják talán szépségeknek?

A férfi és a nő egymáshoz való viszonyáról mindig bámulatosan mocskosan beszélt. Kezdetben ellenszenvet keltett bennem beszéde, hamarosan rászoktam azonban arra, hogy figyelmesen hallgassam, nagy érdeklődéssel és e beszéd mögött valami súlyos igazságot éreztem.

— A nő: hatalom, magát az Úristent is becsapta, lám! — zümmögte és tenyerével az asztalra ütött. — Éva miatt kerülünk valamennyien a pokolra...

A nő hatalmáról vég nélkül tudott beszélni és nekem mindig úgy tűnt fel, mintha ezekkel az elbeszélésekkel valakit meg akarna ijeszteni. Az különösen élénken az emlékezetemben maradt, hogy: „Éva az Úristent is becsapta",

Az udvaron épületszárny állott, ugyanakkora, mint maga a főépület; a két ház nyolc lakása közül négyben tisztek laktak, az ötödikben egy tábori lelkész. Az udvar tele volt tiszti szolgákkal, küldöncökkel, hozzájuk pedig mosónők, szobalányok, szakácsnők jártak. Valamennyi konyhában állandóan regények és drámák játszódtak le, könnyekkel, civódással és verekedéssel. A katonák egymással verekedtek, a kubikosokkal, a házúr munkásaival, vagy az asszonyokat püfölték. Az udvaron állandóan olyasmi lángolt, amit erkölcstelennek és kicsapongásnak szoktak nevezni: az egészséges fiák állati, fékezhetetlen éhsége. Ez a vad érzékiséggel, oktalan kínzással és a győztesek mocskos dicsekvésével telített élet részletesen és cinikusan szőnyegre került házigazdámnál ebédnél, az esti teánál és uzsonnánál. Az öregasszony állandóan ismert minden esetet, ami az udvarban történt és lázasan, kárörvendezően adta elő.

A fiatalasszony ezeket az elbeszéléseket duzzadt ajkának néma mosolyával hallgatta végig, Viktor habozott, a házigazda pedig összeráncolt homlokkal mondta: — Elég már, mama...

— Istenem, már egy szót sem szabad szólni! — panaszkodott az öregasszony.

Viktor biztatta: — Csak rajta, mama, ne nek szégyenkezni, hiszen magunk között vagyunk...

Nem foghattam föl, hogy magunk között miért kell szemérmeskedni?

Az idősebb fiú undorodó szánakozással viseltetett anyja iránt, kerülte, hogy egyedül maradjon vele és ha ez mégis megtörtént, anyja panaszaival halmozta el feleségéről és föltétlenül pénzt kért. Vaszja sietősen a markába nyomott három rubelt, néhány ezüstpénzt.

— Feleslegesen veszi el mama a pénzt, nem sajnálom magától, de felesleges!

— A koldusoknak kell gyertyára a templomban...

— Nos, tudom, milyenek a koldusok. A végén el fogja egészen rontani Viktort.

— Te nem szereted a fivéredet és ez nagy bűn!

Vaszja legyintett a kezével és otthagyta.

Viktor gorombán és gúnyosan bánt anyjával. Igen nagyétű

volt örökké éhes. Vasárnaponkint az öregasszony lepényt sütött és mindig eldugott a fazékban néhány darabot a díván alá, amelyen aludtam; amikor Viktor megjött a délelőtti miséről, előhúzta a fazekat és morgott:

— Nem tudtál többet félretenni, te szöggelvert?

— Csak edd meg hamar, hogy ne lássák.

— Inkább megmondom, hogy lepényt lopsz nekem, te villásnyakú.

Egy ízben megtaláltam a fazekat és megettem egypár lepényt. Viktor megvert miatta. Nem szeretett, aminthogy én sem szerettem őt, kigúnyolt, napjában háromszor kikisztíttatta velem a cipőjét, amikor pedig lefeküdt, széthúzta az ágydeszkákat, átköpött a nyíláson és igyekezett a fejemet eltalálni.

Valószínűleg bátyját akarta utánozni, aki gyakran mondta: „gonosz tyúkok", ezért Viktor is szólásmondásokat használt, ezek azonban mind csodálatraméltóan ostobák, értelmetlenek voltak.

Állandóan buta kérdésekkel üldözött:

— Áljosa, felelj: miért írják: égszínkék és miért mondják akkor: szép cinkék. Mi a különbség a közt, hogy a „harangok" és a közt, hogy „barlangok". Mikor mondják „a fához" és mikor mondják „apához".

Nem tetszett, ahogyan ezek valamennyien beszéltek; nagyapám és nagyanyám ízes beszédén nőttem föl, kezdetben nem is értettem meg az olyan össze nem illő szavak összeillesztését, mint „borzasztó nevetséges", „halálosan éhes vagyok", „rettentően vidám"; úgy tűnt nekem, hogy ami nevetséges, az nem lehet borzasztó, a vidám — rettentő és minden ember haláláig eszik.

Megkérdeztem őket:

— Hogyan lehet így beszélni?

Elkezdtek szidni:

— Nézd csak, már oktat! Le kell szakítani a fülét...

Ezt a „leszakítani a fülét" is helytelennek találtam: leszakítani csak füvet, virágot vagy mogyorót lehet.

Megkísérelték megmutatni, hogy fület is le lehet szakítani, de ez engem nem győzött meg és diadalmasan kiabáltam:

— Na, még sincs leszakítva a fülem!

Köröskörül nyers elvetemültség és mocskos szemérmetlenség uralkodott, mérhetetlenül inkább, mint a „nyilvános házakban" és „sétáló" lányokban gazdag Kunavino-i utcában. Kunavinóban a piszokból és elvetemültségből kiérződött valami, ami megmagyarázta a piszoknak és elvetemültségnek kikerülhetetlen voltát: a nehéz, éhezéssel teli élet, a súlyos munka. Itt jóllakottan és könnyen éltek, a munkát értelmetlen, szükségtelen zsibongás és túlzott sürgés-forgás helyettesítette. És mégis mindenen valami maró, fölháborító undor feküdt.

Rosszul éltem, de még rosszabbul éreztem magam, amikor látogatóba jött nagyanyó. A hátsó lépcsőn jelent meg, belépve a konyhába, keresztet vetett a szentkép előtt, azután mélyen meghajtotta a derekát nálánál fiatalabb testvére előtt és ez a meghajlás szinte mázsásan nehezedett rám, meggörnyesztett és kínzott.

— Ah, te vagy az, Akulina, — fogadta figyelmetlenül és hidegen nagyanyót a háziasszony.

Nem ismertem rá nagyanyóra. Szerényen beszívott ajakkal, ismeretlenre változott arckifejezéssel ült a padon az ajtónál, a mosogatóvizes vödör mellett, hallgatott, mint aki rossz fát tett a tűzre, nővére kérdéseire pedig halkan, alázatosan felelt.

Ez bántott engem és haragosan mondtam:

— Mi az, miért ültél oda?

Gyöngéden rámpislogott és oktató hangon felelte:

— Te csak hallgass, nem vagy itt házigazda!

— Mindig olyasmivel foglalkozik, ami nem az ő dolga, pedig verjük és szidjuk, — kezdte az öregasszony a panaszkodást.

Nem ritkán kárörvendve kérdezte testvérét:

— Mi az, Akulina, koldulásból élsz?

— Ez a nyomorúság...

— Szükség törvényt bont, mi?...

— Azt mondják, — Krisztus is alamizsnán élt...

— Az ostobák mondják, az eretnekek, te meg, vén buta, meghallgatod! Krisztus nem koldus, hanem Isten fia és eljön, mint írva van, hogy ítéljen az élők és holtak fölött — a holtak

fölött is, jegyezd meg! Előle nem bújsz el, anyuska, még ha hamuvá égsz is... Meg fog fizetni neked és férjednek a gőgösségtekért, énmiattam, amikor támogatásért hozzátok jöttem, a gazdagokhoz...

— Hiszen én támogattalak, amennyire tőlem tellett, — mondta nagyanyám egykedvűen. — Isten pedig megbüntetett bennünket, te tudod...

— Az kevés nektek! Kevés...

Az öregasszony sokáig bántotta és csipkedte nagyanyót fáradhatatlan nyelvével, én meg hallgattam dühös rikácsolását és szomorúan tünődtem: hogyan tűrheti ezt el nagyanyó? És nem is szerettem őt ezekben a pillanatokban.

Kijött a szobából a fiatalasszony és leereszkedően biccentett fejével nagyanyónak.

— Jöjjön be az ebédlőbe, semmi, semmi, csak jöjjön!

Az öregasszony nagyanyó után kiáltott:

— Töröld meg a lábadat, falusi tuskó!...

A házigazda vidáman üdvözölte nagyanyót:

— Ah, mindentudó Akulina, hogy vagy? Hát az öreg Kasirin?

Nagyanyó rámosolygott, szívből jövő mosolyával.

— Mindig töröd magad, dolgozol?

— Egyre csak dolgozom! Mint valami kényszermunkás.

Nagyanyó gyöngéden és kedvesen beszélt vele, de — mint öregebb a fiatallal. Vaszja néha anyámról emlékezett meg:

— I-igen, Varvara Vasziljevna... Az volt csak az asszony — valóságos hős, mi?

A fiatalasszony nagyanyóhoz fordult és beleelegyedett a beszélgetésbe: — Emlékszik, én egy aljat ajándékoztam neki, feketét, selyemből, gyöngydíszítéssel?

— Hogyne...

— Teljesen jó alj volt még...

— I-igen, — mormogta a házigazda — alj, baj, az élet pedig — jaj!

— Mit beszélsz te? — kérdezte gyanakodva a felesége.

— Én? Csak úgy magamban... A vidám napok elmúlnak, a jó emberek elhúnynak...

— Nem értem, mi van egyszerre veled? — nyugtalankodott a háziasszony.

Nagyanyó azután kimegy megnézni az újszülöttet, én a piszkos teásedényt szedem le az asztalról, a házigazda pedig halkan, elgondolkozva mondja nekem:

— Nagyszerű öregasszony a te nagyanyád...

Lelkemből hálás vagyok neki ezekért a szavakért, de amikor négyszemközt maradunk nagyanyóval, fájó szívvel kérdem:

— Minek is jössz ide, minek? Hiszen látod, hogy milyenek...

— Eh, Aljosa, mindent látok, — feleli és jólelkű mosollyal kedves arcán rámnéz, én meg kínosan kezdem érezni magam, — megértem, hogy ő mindent lát, mindent tud, tudja azt is, hogy mi történik lelkemben ebben a pillanatban.

Óvatosan körülnéz, hogy nem jön-e valaki, átölel és gyöngéden mondja:

— Nem jöttem volna ide, ha te nem vagy itt — minek kellenek ők nekem? Nagyapád megbetegedett, vele fáradoztam, nem dolgozhattam, nincs pénzem. A fiam, Mihajló pedig — elkergette Szasát, s azt most etetni, itatni kell. Ezek megígérték, hogy hat rubelt fizetnek érted évenként, én meg azt gondolom, hátha adnak egy ezüstrubelt? Hiszen már egy féléve élsz itt...

És a fülembe súgja:

— Azt tanácsolták, szidjalak meg, nem fogadsz szót senkinek, azt mondják. Jó lenne, lelkem-galambocskám, ha náluk maradnál, tarts ki két kis esztendőig, amíg jobban állsz a lábadon! Kitartasz, úgy-e?

Megígértem, hogy kitartok. De nagyon nehéz. Fojtogat ez az élet, szegényes, unalmas, minden csak az evésért van és úgy élek, mintha álmodnék.

Néha azt gondolom, meg kell szöknöm. De átkozottul tél van, éjszakánként üvölt a hóvihar, a padlásszobákban játszik a szél, megrepeszti a fagyott cserepeket, — hová szökjem?

*

Sétálni nem engedtek, de erre időm sem lett volna, a rövid téli napok a házimunka kicsinyes gondjai között szinte megfoghatatlanul gyorsan tűntek el

Templomba azonban kellett járnom: szombaton a vecsernyére, ünnepnap pedig — ünnepi misére.

Szívesen voltam a templomban; valamelyik messzeeső és homályos sarokban állva szerettem nézni a távoli ikonosztázt — szinte megolvad a gyertyák tüzében, sűrű aranypatakok ömlenek alá az oltárlépcsők szürke kövére. Nesztelenül mozognak a szentképek megfeketedett alakjai: vidáman reszketnek a szentély ajtajának aranydíszítései, a gyertyák lángja aranyméhként úszik a békés levegőben, az asszonyok és lányok feje pedig virágokhoz hasonló. Köröskörül minden harmonikusan olvad össze a karénekkel, minden a mesék különös életét éli, az egész templom lassan himbálódzik, mint a bölcső a sűrű, szurokfekete űrben.

Néha úgy tűnt, mintha a templom a tenger vizének mélyére merült volna, elszakadna a földtől, hogy a maga külön, semmihez sem hasonló életét élje. Ezt a látomást valószínűleg nagyanyó meséje idézte elő Kitjezs városáról, és gyakran álmothívóan együtt ringva a környezettel, álomba ringatva a kórus énekétől, az imádkozók suttogásától és a hívők sóhajtásától, ismételtem magamban a dallamos, panasszal teli regét:

Megrohanták a tatárok
Gonosz, pogány seregükkel
Kitjezsnek szent városát
Szent órában, nagymise idején...

Oh Urunk, oh Istenünk,
Oh szentséges Szűzanyánk!

Tedd méltóvá hű szolgáidat,
Hogy hallgathatnánk végig a misét,
Hogy hallgathatnánk szentírásodat!
Oh ne engedd, hogy a tatárok
Szent templomod kigúnyolják,
Asszonyaink, lányaink meggyalázzák
Gyermekeink kardélre hányják,
Aggastyánaink meggyilkolják!

És meghallgatá Sabaoth istene
És meghallgatá a szent Szűzanya
A jámbor hívők sóhaját,
A keresztények panaszát.
És mondá Sabaoth istene
A szent arkangyalnak, Mihálynak;

Rengesd a földet Kitjezs alatt,
Hogy tenger legyen a helyén
S a mélyén imázzanak híveim
Pihenés nélkül és fáradtság nélkül
Hajnali misétől vecsernyéig
Örökös örökkön örökké!

Ezekben az években úgy telve voltam nagyanyó verseivel, mint a kaptár mézzel és úgy hiszem, hogy gondolkozásom is ezeknek a verseknek formáját vette föl.

A templomban nem imádkoztam, kínos volt nekem nagyanyó Istene előtt nagyapa dühös imáit és siránkozó zsoltárokat elismételni; az volt a meggyőződésem, hogy nagyanyó Istenének ezek nem tetszettek, ezenkívül valamennyi könyvbe is volt nyomtatva: — Isten éppen úgy tudhatta kívülről, mint minden olvasni tudó ember. Ezért, ha a templomban valami miatt szomorúság szorította össze szívemet, vagy az elmúlt nap apró sérelmei összeszürkálták és összekarcolták, iparkodtam magam versbe önteni imámat. Elég volt szomorú sorsomra gondolnom — és máris maguktól, erőlködés nélkül sorakoztak a szavak könyörgéssé:

— Istenem, Istenem, szomorú a sorsom!
Add, hogy most már hamar felnövekedhessem,
Ezt az életet már sokáig nem bírom,
Néha meg szeretnék halni, oh Istenem!
A tanulásból már semmi sem lesz, félek,
Matrjona néném meg, az a gonosz lélek
Úgy ordítoz velem, mint valami állat.
Ilyen az életem, Uramisten — szánjad!

Számos „imámra" mindmáig is emlékszem, — az ész gyermekkori munkája hagyja hátra a lélekben a legmaradandóbb nyomokat — néha az egész életen keresztül sem tűnnek el.

A templomban jó volt, olyan szabadon lélekzettem föl, mint az erdőben és a mezőn. Fiatal szívem, amely már annyi rosszat ismert, amelyet már bepiszkolt az élet gonosz nyersesége, megtisztult a homályos, égő álmodozásban.

Mégis csak akkor mentem a templomba, ha erősen fagyott, vagy ha hóvihar söpört végig a városon, — amikor úgy látszott, hogy az ég megfagyott és a szél csupa hófelhőre szaggatta szét, a föld pedig ugyancsak megfagyva a hólepel alatt, soha többé nem támad, nem éled föl.

Nyugodt éjszakákon szívesebben mentem a városba, utcáról-utcára és elbarangoltam a legelhagyatottabb zugokba. Mégy, — mintha szárnyak hordanának, — egyedül, mint a hold az égen; előtted az árnyékod kúszik, kioltja a szikrázó fényeket a havon, mulatságosan törik meg a járdaszélén és a kerítéseken. Az utca közepén az éjjeliőr lépked a kereplővel a kezében, nehéz birkabőrbundájában, mellette a kutyája reszket.

Ez az esetlen ember kutyaólhoz hasonlít, amely elment az udvarról és most az utcán mozog, nem tudni, hová megy és a kutya kíséri.

Néha vidám hölgyekkel és gavallérokkal találkozom és arra gondolok, hogy ezek szintén megszöktek a vecsernyéről.

Estefelé a kivilágított ablakok kisnégyszögű szellőzőnyílásán különféle illatok áradnak ki a tiszta levegőre, finomak, [illegible], más, [illegible] ismeretlen világból valók. Állok az ablak alatt, szaglászom, hallgatódzom, — iparkodom kitalálni, milyen emberek élnek ebben a házban? Vecsernye van, ők meg lármáznak, [illegible], különös [illegible] játszanak — a szellőzőablakon [illegible] árad ki a [illegible] hangja.

Különösen érdekelt egy alacsony, egyemeletes ház, két néptelen utca, a Tihonovszkája- és Martinovszkája-utcák sarkán. Egy holdas éjszakán akadtam rá, a nagyböjt előtt, olvadásos időben. A négyszögletes szellőzőablakon a meleg párával együtt szokatlan hangok áradtak az utcára, olyanok, mintha valaki igen

erősen és szépen, csukott szájjal énekelne, a szöveget nem lehetett hallani, az éneket azonban csodálatosan ismerősnek és érthetőnek találtam, jóllehet a figyelésben megzavart valami húrzenéshez hasonló hang, amely bosszantóan szakította félbe az ének menetét. A járdaszegélyen üllem és tűnődtem azon, hogy valamiféle elviselhetetlen kis hegedűn játszanak csodálatos erővel; elviselhetetlen ez a hegedű, mert szinte fájdalmas volt hallgatni. Néha olyan erővel játszott, hogy szinte az egész ház remegett és az ablakok is megrezegtek. Csöpögött a háztető és szememből is potyogtak a könnyek.

Észrevétlenül odajött az éjjeliőr, lelökött a kőről és azt kérdezte: — Mit kószálsz itt?

— A zene, — magyaráztam.

— Mi közöd hozzá! Eredj...

Gyorsan körülfutottam az épülettömböt és visszatértem az ablak alá, a házban azonban már nem játszottak, a szellőzőablakon hangos, vidám lárma hallatszott ki az utcára és ez annyira nem hasonlított az előbbi szomorú zenéhez, mintha azt álomban hallottam volna.

Csaknem minden szombaton ehhez a házhoz szaladtam, de csak még egyetlen alkalommal, tavasszal hallottam a csellót; csaknem szakadatlanul éjfélig játszott. Amikor azután hazavetődtem, — megvertek.

Az éjszakai séták a téli csillagok alatt, a város kihalt utcáin sok mindennel gazdagítottak. Szándékosan a belvárostól messze eső utcákat választottam. A város belsejében sok volt a lámpa, észrevehettek volna a háziak ismerősei és akkor házigazdáink megludták volna, hogy a vacsorám helyett sétálok. Zavartak a részegek, a rendőrök és a „sétáló" lányok; a távoli utcákban azonban be lehetett látni az alsó emelet ablakain, hacsak nem voltak be lőve a függönyök és nem voltak nagyon befüggönyözve.

Változatos képek tárultak elém ezeken az ablakokon keresztül. Láttam embereket imádkozni, veszekedni, kártyázni, izgatottan, számomra azonban hang nélkül beszélgetni; elvonult előttem az élet, mint a kinejkás panorámában, némán, mint a halálé.

Egy pincelakásban két női láttam az asztalnál ülni: egy fiatalt és egy idősebbet; velük szemben hosszúhajú gimnazista ült

és kezével hadonászva fölolvasott valami könyvből. A fiatal nő szigorúan összehúzott szemöldökkel hallgatta, a szék támlájának támaszkodva; az idősebb pedig, — karcsú és dúshajú, — hirtelen eltakarta arcát kezével, vállai remegni kezdtek, a gimnazista elhajította a könyvet, amikor pedig a fiatalabb fölugrott és kiszaladt, térdre esett a dúshajú előtt és csókolgatni kezdte a kezét.

Egy másik ablakban azt láttam, hogy egy nagy, szakállas férfi térdén ringat egy vörösruhás nőt, mint a gyereket szokás és amint látszott, valamit énekel, föltátva száját és szemét kiforgatva. A nő egyre rázkódott a nevetéstől, hátravetette magát, kalimpált a lábával, a férfi meg felültette és újra énekelt, amire a lány ismét nevetni kezdett. Sokáig néztem őket és csak akkor mentem el, amikor megértettem, hogy egész éjszakára ellátták magukat vidámsággal.

Sok hasonló kép örökre megmaradt emlékezetemben és sokszor annyira magukkal ragadtak, hogy elkéstem hazulról. Ez gyanakvást keltett a háziakban és kifaggattak:

— Melyik templomban voltál? Melyik pap misézett?

Ismerték a város valamennyi pópáját, tudták, mikor melyik evangéliumot olvassák, mindent tudtak és könnyen rajtakaptak a hazugságon.

Mindkét nő nagyapa haragvó istenét imádta, azt az istent, aki megkövetelti, hogy félelemmel közeledjenek hozzá. Neve folyton a nők ajkán volt és még veszekedés közben is vele fenyegették egymást: — Várj csak! Majd megbüntet az Isten, majd földig görnyeszt téged!...

A böjt első hetének vasárnapján az öregasszony lepényt sütött és valamennyi odaégett; az öregasszony a tűztől kipirultan, dühösen kiáltozta: — Óh, hogy az ördög vinné el!...

Hirtelen azonban megszagolta a serpenyőt, elsápadt, a földre dobta és bömbölni kezdett:

— A-atyuska, hiszen ez a húsosserpenyő, ó, én pogány, nem égettem ki, nem tisztítottam meg hétfőn, I-istenem!

Térdre borult és könnyek között könyörgött:

— Istenem-Atyuskám! Bocsáss meg nekem, elátkozottnak, a Te szenvedéseidért! Ne büntess meg engem, ostoba öreget...

Az égett lepényeket a kutya kapta, a serpenyőket kiégették,

a fiatalasszony a civódásoknál azonban mindig az anyósa szemére vetette:

— Hiszen maga böjt idején a húsostepsiben süt...

Mindketten belevonták istenüket minden házi dolgukba, kicsinyes, jelentéktelen életüknek minden zugába, sekélyes életük ettől valami külső jelentékenységre és fontosságra tett szert és mindenkor egy magasabb hatalom szolgálatában állónak tűnt föl. Istennek ez a belevonása az unalmas semmiségekbe nyomasztóan hatott rám és akaratlanul is bepillantottam minden sarokba, láthatatlan felügyelet alatt éreztem magam, éjjel pedig beburkolt hideg felhőjével a félelem, amely a konyha sarkából áradt, ahol a sötét szentkép előtt az örökmécs lángja reszketett.

A polc mellett nagy ablak volt, amelyet a keresztfa két részre osztott; feneketlen kék űr tekintett be az ablakon, úgy látszott, hogy a ház, a konyha, én — mindnyájan ennek az űrnek legszélén lógunk és a legkisebb mozdulat is elég, hogy minden elszakadjon ettől a kékes, hideg mélységtől és valahová a csillagok mögé zuhanjon, halott némaságba, nesz nélkül, mint ahogy a vízbe dobott kő merül el. Sokáig mozdulatlanul feküdtem, az élet rettentő befejezésére várakozva, nem mertem egyik oldalamról a másikra fordulni.

Nem tudom, hogyan gyógyultam ki ebből a félelemből, de hamar kigyógyultam. Természetesen segítségemre volt ebben nagyanyó jóságos Istene is és azt hiszem, már akkor megéreztem az egyszerű igazságot: ha semmi rosszat nem tettem, vétek nélkül nem büntet az isteni törvény, idegen bűnért pedig nem vagyok felelős.

A délelőtti misét is elsétáltam, különösen lavasszal, amikor ennek lebírhatatlan ereje nem engedett a templomba. Ha pedig egy kétkopejkást adtak velem szentelt gyertyára, ez teljesen a romlásba vitt; dobócsontot vettem érte, egész mise helyett játszottam és elkerülhetetlenül elkéstem hazulról. Egyszer meg ravasz módon eljátszottam az egész vakopejkást, amit a halottak emlékezetére és szentelt kenyérre adtak velem, úgyhogy kénytelen voltam idegen szentelt kenyeret elcsenni a tálról, amelyet a sekrestyés az oltárról hozott ki.

Szenvedélyesen szerettem játszani és a játék az önkívületig

magával ragadott. Elég ügyes és erős voltam s a környező utcákban hamarosan hírnévre tettem szert mint babka-, labda- és pinckajátékos.

A nagyböjt alatt rávettek, hogy áldozásra készüljek és gyónásra éppen szomszédunkhoz, Dorimedont atyához mentem. Szigorú embernek tartottam és sok mindenben voltam bűnös vele szemben. Követ dobáltam a lugasra kertjében, verekedtem a gyerekeivel és különben is sok cselekedetemre emlékezhetett, amelyek neki kellemetlenek voltak. Ez nagyon fölkavart engem; amikor a templomban állítam és a gyónásra készülők között a soromra várakoztam, a szívem bizony remegett.

Dorimedont atya azonban jólelkűen zsörtölődő fölkiáltással fogadott:

— Ah, a szomszéd... Nos, térdelj le! Mi a bűnöd?

Letakarta a fejemet a súlyos bársonnyal, beszívtam a viasz és tömjén illatát, beszélni nehezemre esett, de nem is akartam.

— Engedelmeskedsz az idősebbeknek?

— Nem.

— Mondd: vétkes vagyok!

Magamra is meglepetésszerűen kiböktem:

— Szentelt kenyeret loptam.

— Hát ezt hogyan? Hol? — kérdezte a pap elgondolkozva és egyáltalán nem sietősen.

— A Szentháromság-templomban, a Boldogasszony-templomban, a Nikoláj...

— No, no, valamennyi templomban! Hát ez barátom csúnya dolog, bűn, megértetted?

— Értem.

— Mondd: vétkes vagyok! Gonosz fickó! Hát azért loptad, hogy megegyed?

— Nóha — megenni, amikor meg eljátszottam a pénzt babkán és haza kellett vinni a szentelt kenyeret, hát én elloptam...

Dorimedont atya suttogni kezdett valamit, halkan és fáradtan, azután még néhány kérdést adott és hirtelen szigorúan kérdezte:

— Titkos kiadású könyveket nem olvastál?

Természetesen nem értettem meg a kérdést és most én kérdeztem:

— Mi az?

— Tiltott könyveket olvastál-e, kérdem?

— Nem, semilyent sem...

— Föloldozlak téged a bűneid alól... Kelj föl!

Csodálkozóan néztem arcába, mely elgondolkozónak és jónak látszott. Kínos kellemetlenül éreztem magam, az asszonyok úgy küldtek engem a gyónáshoz, hogy rémítgettek és ijesztgettek, rábeszéltek, hogy minden bűnömet becsületesen valljam be.

— Kövekkel dobáltam a lugasát, — jelentettem.

A pap fölemelte a fejét és úgy mondta:

— Ez sem szép dolog! No, menj...

— A kutyát is megdobáltam...

— A következő, — szólította Dorimedont atya és elnézett a fejem fölött.

Valahogyan megcsaltnak és megbántottnak éreztem magam, amikor elmentem. Annyi félelmet állottam ki a gyónás miatt és az egész nem volt borzalmas, sőt még csak érdekes sem! Érdekes csak az a kérdés volt a könyvekről, amelyeket nem ismertem. Visszaemlékeztem a gimnazistára, aki a pincelakásban fölolvasott a könyvből a két nőnek és visszagondoltam „Ez-már-jó" barátomra is; neki annyi feketefedelű vastag könyve volt, teli érthetetlen rajzokkal.

Másnap egy ezüst tizenötkopejkást adtak és elküldtek áldozni. A húsvét későre esett, már régen elolvadt a hó, az utcák fölszáradtak, az utakon már szállott a por, napsütéses, vidám nap volt.

A templom kerítése mellett nagy csapat iparoslegény pénzben babkát játszott. Úgy láttam, hogy még futja az időmből az áldozásig és megkértem a játszókat:

— Engedjetek engem is!

— Egy kopejka a belépés, — jelentette ki büszkén egy himlőhelyes, vörös ember.

Nem kevésbbé büszkén mondtam:

— Hárinat a bal második párra!

És megkezdődött a játék!

Fölváltottam a pénzemet, három kopejkát tettem le a bábupár alá a hosszú oldalon; aki eldönti ezt a párt, megkapja a pénzemet, aki elhibázza, attól három kopejkát kapok. Szerencsém volt; ketten dobtak a pénzemért, de egyikük sem talált és én hat kopejkát nyertem, felnőttektől, férfiaktól. Ez nem kevéssé dagasztotta önérzetemet...

Valaki megszólalt azonban a játékosok közül:

— Ügyeljetek rá, gyerekek, hogy meg ne lógjon a nyereséggel...

Azonnal megsértődtem és pulykaméreggel vetettem oda:

— Kilenc kopejka a balszélső párra!

Hiába volt, mert a játékosokra semmi látható benyomást nem tett, csak egy velem egyidős fiú kiáltotta figyelmeztetően:

— Vigyázzatok, szerencsés játékos, rajzoló ott a házban a Zvjezdinszki-tó mellett, ismerem őt!

Egy sovány iparoslegény, — a szaga után ítélve szűcs, — gúnyosan mondta:

— Rajzoló? Nagyon helyes...

Célzott az ólombélű csonttal, pontosan eltalálta a bábuimat és hozzám hajolva megkérdezte:

— Bőgsz már?

— A szélső párra hármat! — volt a válaszom.

— Ez is az enyém, — hencegett a szűcs, de ezúttal vesztett.

Több mint háromszor egymásután nem lehet tenni, most én kezdtem játszani más tétjéért és még négy kopejkát nyertem, meg egy csomó dobócsontot. Amikor azonban újra rám került a sor, háromszor tettem és minden pénzemet elveszítettem, ugyanakkor vége lett a nagymisének, megszólaltak a harangok és az emberek jöttek ki a templomból.

— Beijedtél, mi? — kérdezte a szűcs és meg akarta fogni a hajamat, de én kibújtam, nekiiramodtam és amikor utólértem egy ünneplőruhás fiatalembert, udvariasan megkérdeztem tőle:

— Áldozott?

— Mit akarsz ezzel? — válaszolta és gyanakvóan mért végig.

Megkértem, mondja el, hogyan áldoznak, mit mond ezalatt a pap és hogyan kell viselkedni.

A fiatalember szigorúan rámmeredt és fölháborodottan rikácsolta:

— Játszottál áldozás helyett, te eretnek? Nos, hát én nem mondok semmit sem neked, hadd húzza le az apád a bőrödet!

Hazaszaladtam azzal a meggyőződéssel, hogy kikérdeznek és menthetetlenül rájönnek, hogy nem áldoztam.

Az öregasszony azonban szerencsét kívánva csak egy felől érdeklődött:

— Mennyit adtál a sekrestyésnek?

— Egy ötöst — mondtam találomra.

— Három is elég lett volna és kettő megmaradt volna neked, te szamár!

... Tavasz van. Minden új nap új köntöst ölt, minden új nap világosabb és kedvesebb. Bódítóan illatozik a zsenge fű és a nyírfák friss zöldje, ellenállhatatlanul vonz a mező, hogy a meleg fűvön heverve hallgassam a pacsirta énekét, arccal fölfelé.

E helyett a téliruhát porolom, segítek elrakni a ládákba, levelés dohányt vágok, kiverem a port a bútorból, reggeltől estig csupa kellemetlen és számomra fölösleges dologgal kínlódom.

Szabad óráimban egyáltalán nem tudok mihez kezdeni. Szegényes utcánk sivár, messzebb nem engednek menni, az udvar tele van rosszkedvű, fáradt földmunkásokkal, tépázott szakácsnőkkel és mosónőkkel, minden este „kutyamenyegző" van, olyan visszataszító és bántó, hogy szinte kedvem lenne megvakulni.

Fölmegyek a padlásra, ollót és színes papirost viszek magammal, cifraságokat vágok ki és földíszítem a mestergerendákat, mindegy, legalább elűzi a szomorúságot. Remegve vágyom valahová, ahol kevesebbet alszanak, kevesebbet veszekszenek, nem ostromolják olyan tolakodóan az Úristent panaszaikkal és nem bántják meg rosszindulatú ítéleteikkel az embereket.

... Nagyszombaton a városba hozzák az oráni kolostorba a vladimiri csodatévő Mária képét, amely június közepéig lesz a városban és valamennyi plébánia minden házát, minden lakását meg fogja látogatni. A gazdáimnál egy hétköznap reggel jelent meg; rézedényt tisztítottam a konyhában, amikor a szobából fölhangzott a fiatalasszony ijedt kiáltása:

— Nyisd ki a szalónt — hozzák az oráni Máriát!

Kirohantam, faggyútól és téglaportól piszkos kézzel, kinyitottam az ajtót. Egy fiatal barát, egyik kezében lámpával, a másikban tömjénfüstölővel halkan rámmordult:

— Alusztok? Segíts...

Két lakó cipelte föl a keskeny lépcsőn a nehéz képet, nekiálltam segíteni nekik, piszkos kezemmel megfogtam a szekrényt és vállamat nekitámasztottam a szélének. Két kövér barát cammogott utánunk és vastag hangon, elnyujtva énekeltek:

— Szentséges Szűzanyánk, könyörögj érettü-ü-ünk...

Szomorú meggyőződéssel gondoltam:

— Ő most haragszik rám, mert piszkos kézzel viszem, el fog száradni a karom...

Az ikont a sarokba állították, két, tiszta kendővel letakart székre, kétoldalt két barát tartotta, fiatal és szép, mint az angyalok; kékszemű, örvendező arcú, dúshajú.

Könyörgést tartottak.

— Ó, boldogságos Szűzanya — kezdte egy magas pópa vékony hangon és vörös ujjaival egyre fülcimpáját dörzsölte, amely alig látszott ki hosszú ujja alól.

— Mária, Istennek anyja, könyörülj meg rajtunk — énekelték fáradt hangon a szerzetesek.

Szeretem az Istenanyát — ahogyan nagyanyám mesélte. Ő volt az, aki a szegény emberek vigasztalására a földön elültetett minden virágot, minden örömet — mindent, ami pompás és szép. És amikor most a kezéhez kellett járulni, nem vettem észre, hogyan csinálják a felnőttek és remegve, arcánál csókoltam meg a szentképet, éppen az ajkán.

Egy hatalmas kéz a küszöbhöz röpített, a sarokba. Nem emlékszem, hogyan mentek el a barátok, hogyan vitték el az ikont, de arra nagyon jól emlékszem, hogy a hamak körülálltak, amint ott ültem a padlón és nagy ijedtséggel és gondterhelten hányták vetették, vajjon mi fog velem történni?

— Valamelyik tudósabb pappal kellene beszélni — mondta a gazda és harag nélkül szidott engem:

— Te tacskó, hogyan is nem tudhattad, hogy az ajkát nem szabad megcsókolni? Hiszen még... az iskolában is tanítják...

Néhány napig mindenre elkészülve vártam, hogy mi lesz?

Piszkos kézzel fogtam meg a szeniképet, helytelenül járultam elé, — többé nem részesít kegyében, biztosan nem!...

Az Istenanya azonban nyilván megbocsátotta akaratlan bűnömet, amelyet őszinte szeretetemben követtem el. Vagy pedig olyan enyhén büntetett meg, hogy nem is vettem észre a sok büntetés között, amikben kedves embertársaim részesítettek.

Néha, hogy bosszantsam az öregasszonyt, megtörten mondtam neki:

— Isten anyja, úgylátszik, elfelejtett megbüntetni...

— Te csak várj — mondta az öregasszony rosszindulatúan. — Még meglátjuk...

...Amikor a mestergerendákat a padláson rózsaszínű teáspapírból és ezüstpapírból kivágott cifraságokkal, zöld falevelekkel és hasonló lim-lommal díszítettem föl, a templomi énekek dallamára mindent, ami eszembe jutott, megénekeltem, mint ahogyan a vándorló kalmükök teszik:

A padláson ülni oly jó,
A kezemben van az olló.
Nyesem a papírt, nyesem,
Szomorú az életem.
Bárcsak kutya lennék inkább
Fulnék, amerre csak lehet.
A gyereket mindig szidják:
Üljél csak és hallgass, gyerek,
Hallgass, míg csak tart életed.

Az öregasszony megnézte a munkámat, elmosolyodott, fejét csóválta:

— A konyhát díszítenéd föl így...

Egyízben a gazdám is feljött a padlásra, megnézte a művemet és sóhajtott egyet:

— Furcsa gyerek vagy te, Pjeskov, vigyen el az ördög... Bűvész akarsz lenni talán, vagy mi? Nem is hittem volna...

Egy nagy, régi ötkopejkást ajándékozott nekem, még Miklós cár idejéből valót. Vékony drótból fület készítettem a pénzre és

fölakasztottam, mint valami érdemrendet, a legföltűnőbb helyre, a szines papirok közé.

A következő napra már eltünt a dróttal együtt; — meg vagyok győződve róla, hogy az öregasszony csente el.

V.

Tavasszal mégis megszöktem: reggel lementem a boltba kenyeret vásárolni a teához s a bolios előttem folytatta a megkezdett veszekedést feleségével és úgy fejbeverte egy súllyal, hogy az asszony kiszaladt az utcára és ott összeesett. Azonnal emberek csődültek oda, az asszonyt beültették egy bérkocsiba és kórházba vitték. A kocsi után szaladtam és egyszerre, magam sem vettem észre hogyan, a Volga-parton találtam magam, a húszkopejkással a kezemben.

Barátságosan fényletl a tavaszi reggel, szélesen terült el a Volga, a világ zajos és tágas volt — én meg eddig a napig úgy éltem, mint az egér a pincelyukban. Elhatároztam, hogy nem megyek vissza a gazdámhoz, de nem megyek nagyanyámhoz sem Kunavinóba, mert nem tartottam meg a szavamat és szégyeltem volna találkozni vele, nagyapám pedig kárörvendezett volna.

Két-három napig a rakodóparton lődörögtem, azt ettem, amit a jólelkű rakodómunkások adtak és velük aludtam a kikötőhelyen; míg azután az egyik azt mondta nekem:

— Te gyerek, te csak ődöngsz itt, úgy látom! Eredj inkább a „Dobrij"-ra, ott mosogatólegényt keresnek...

Elmentem; a magas, szakállas vendéglős, fekete, ellenzőnélküli sapkával, rámpillantott homályos szemével a szemüvegen keresztül és halkan mondta:

— Két rúbel havonként. Útlevelet.

Útlevelem azonban nem volt, a vendéglős gondolkozott egy darabig, azután azt ajánlotta:

— Gyere el az anyáddal.

Elrohantam nagyanyóhoz és ő azonnal helyeselte lépésemet, rábeszélte nagyapát, hogy menjen el az iparhatósághoz az útlevelemet kiváltani és maga jött velem a gőzösre.

— Jól van — mondta a vendéglős és ránkpillantott. — Gyerünk.

A gőzös hátsó fedélzetére vitt, ahol egy asztalnál ott ült a hatalmas termetű szakács, fehér kabátban és fehér sapkával; teázott és egyidejűleg vastag cigarettából füstölt. A vendéglős odatolt elé engem.

— Itt a mosogatólegény.

És máris elment, a szakács pedig nagyot fújt, fölborzolta fekete bajuszát és utánaszólt:

— Akárki ördögöt fölvesz, csak olcsó legyen...

Haragosan hátravetette rövidrenyírt, feketehajú, nagy fejét, tágranyitotta sötét szemét, nyujtózott, ásított és végül hangosan rámkiáltott:

— Ki fia vagy?

Nagyon nem tetszett nekem ez az ember — bár egészen fehérbe öltözött, mégis piszkos benyomást keltett, ujjai szőrösek voltak és nagy füléből is szőrpamacsok lógtak ki.

— Enni szeretnék — mondtam neki.

Pislogott egyet és előbb még dühös külsejét egyszerre megváltoztatta a széles mosoly, kövér, viharvert arca a füléig húzódott, kimutatta nagy lófogait, bajusza lágyan lekonyult — kövér, jólelkű vénasszonyra kezdett hasonlítani.

Kiöntötte a fedélzetre a teát poharából, frissel töltötte meg és odatolta elém egy egész zsömlyével és egy nagy darab kolbásszal együtt.

— Zabálj, no! Él-e apád-anyád? Tudsz lopni? No, ne félj, itt mindenki lop, majd megtanítanak!

Amikor beszélt, úgy hangzott, mintha ugatna. Hatalmas, kékre borotvált arcát orra körül sűrű vörös erecskék hálózták be, duzzadt, vörös orra a bajuszáig ért, alsó ajka ernyedten lecsüngött, szája sarkában pedig füstölögve lógott a cigaretta. Látszott az egész emberen, hogy az imént jöhetett a fürdőből — érezni lehetett a nyírfavessző és a borspálinka szagát homlokán és arcán nagy verejtékcsöppek csillogtak.

Amikor kiittam a teámat, egyrúbeles papírpénzt nyomott oda nekem.

— Eredj, vegyél magadnak két melles kötényt. Vagy várj — majd magam veszem meg!

Megigazította a sapkáját és elment, esetlenül imbolyogva, lábával a padlót tapogatva, mint a medve.

... Éjszaka van, fénylően világít a hold, amely balra, a mezők felé távolodik a hajótól. Az ócska, vörös gőzhajó, fehér csíkkal kéményén, lassan és egyenlőtlenül veri lapátjával az ezüstös vizet, csöndesen úsznak vele szemben a sötét partok, sötét árnyékot vetnek a vízre, fölöttük pedig vörösen fénylenek a parasztházak ablakai, a faluban énekelnek, a lányok járják a körtáncot és az egyre visszatérő — „aj-luli" úgy hangzik, mint halleluja.

A gőzhajó mögött hosszú vontatókötélen bárka jön, amely szintén vörösre van festve; a födélzeten vaskalitka áll, a kalitkában pedig foglyok, akik száműzetésre vagy kényszermunkára vannak ítélve. A bárka orrán, mint valami gyertya, csillog az őrszem szuronya; az apró csillagok a kék égbolton szintén úgy égnek, mint a gyertyák. A bárkán csönd van, gazdagon önti el a holdfény, a vasrács fekete hálózata mögött gömbölyű, szürke foltok látszanak homályosan — ezek a foglyok, amint a Volgát nézik. Zuhog a víz, valami félig síró, félig bátortalanul nevető hangon. Az egész környezetben van valami templomi, még az erős olajszag is olyan, mint a templomban.

Nézem a bárkát és visszagondolok korai ifjúságomra, az utazásra Asztrahányból Nizsnijbe, magam előtt látom nagyanyám és anyám dermedt arcát, azét a két emberét, akik bevezettek engem ebbe az érdekes, ámbár nehéz életbe — az emberek közé. Amikor azonban nagyanyóra gondolok, minden lefoszlik rólam, ami csúnya és bántó, minden megváltozik, érdekesebbé és kellemesebbé válik — az emberek pedig jobbakká és kedvesebbekké...

Csaknem könnyekig meghat az éjszaka szépsége, úgy hat rám ez a bárka, amely koporsóhoz hasonlít és olyan fölösleges ezen a szabad, szélesen elterülő folyón, a meleg éjszaka sejtelmes csendjében. A part egyenlőtlen vonala, amely majd fölemelkedik, majd lejt, kellemesen megremegteti szívemet — szeretnék jó lenni és használni az embereknek.

Az utasok a hajónkon különösek, valamennyien — öregek és fiatalok, férfiak és nők — egyfajtájúnak tűnnek föl nekem. A

hajónk lassan megy, a sietős emberek inkább a postahajót választják, akik nálunk összejönnek, azok valamennyien afféle semmittévők. Reggeltől estig esznek, isznak és rengeteg edényt piszkítanak be, kést, villát, kanalat. Az én munkám lemosogatni az edényt, megtisztítani a villákat és késeket: ezzel reggel hattól éjfélig el vagyok foglalva. Napközben kettő és hat között és este tíztől éjfélig kevesebb a munkám, ebben az időben az utasok kipihenik az evés fáradalmait és csak isznak: teát, sört, pálinkát. Ezekben az órákban szabad az egész vendéglői személyzet — a följebbvalóim. A vízlefolyó mellett az asztalnál teázik ilyenkor Szmúrüj, a szakács, a második szakács Jákov Ivanics, Maxim, a mosogató és a födélzeti utasok kiszolgálója: Szjergjej, egy púpos ember, kiálló pofacsonttal, csupa himlőhellyel az arcán és olajos szemmel. Jákov Ivanics különféle mocskos történeteket mesél, síró-nevető hangon vigyorog és kimutatja zöld, odvas fogait. Szjergjej fülig húzza békaszáját, a komor Maxim hallgat és szigorúan néz rájuk határozatlan színű szemével.

— Ázsiai népség! Mordvinok, — mondja időnként átható hangján az első szakács.

Nem tetszenek nekem ezek az emberek. A kövér, kopasz Jákov Ivanics csak a nőkről beszél és mindig mocskosan. Arca üres, szürkefoltos, egyik felén szemölcs van vörös szőrpamacscsal, amit tűhegyesre szokott kipödörni. Ha a gőzösön megjelent egy-egy hajlandóságot mutató, elszántnak látszó női utas, egyre körülötte sompolyog, olyan különösen habozóan és félénken, mint valami koldus, édeskés alázatossággal beszél vele, szája szögletében úgy bugyborékol a nyál, mint a szappanhab és furcsa, gyors mozdulattal egyre trágár ajkát nyalogatja. Nem tudom miért, de ilyen zsírtól csöpögő embereknek képzelem el a hóhérokat.

— Érteni kell ahhoz, hogyan lehet az asszonyokat lázba hozni — tanítja Szjergjejt és Maximot, akik figyelmesen hallgatják, fölfújják magukat és elvörösödnek.

— Ázsiai népség — tör ki undorodóan Szmúrüjből, nehézkesen föláll és vezényel nekem: — Pjeskov — mars!

A kajütben kezembe nyom egy bőrkötésű könyvet és lefekszik a függőágyra, a jégszekrény fala mellett.

— Olvass!

Leülök egy makarónisládára és lelkiismeretesen olvasok:

„Umbrakul csillagokkal kirakva, kellemes összeköttetést jelent az éggel, amit a profánoktól és a prófétáktól való szabadulásnak tekintenek"...

Szmúrüj cigarettára gyujt, fújja a füstöt és dörmög:

— Tevék! Miket írnak...

— „A bal mell lemezteleníése szívhűséget jelent"...

— Lemezteleníés... kinél?

— Az nem áll itt.

— Szóval — az asszonyoknál... Ó, a disznók.

Becsukja a szemét és feje alá dugott kézzel fekszik, a cigaretta alig füstöl, a szája szögletéhez ragasztva, arrébb tolja a nyelvével és olyan mélyet szív belőle, hogy a melle sípol és vastag arca elmerül a füstfelhőben. Néha azt hiszem, hogy elaludt, abbahagyom az olvasást és megnézem azt az átkozott könyvet, amely annyira úntat, hogy szinte beteg vagyok belé.

Szmúrüj azonban rámreccsen:

— Olvass!

— „Venerabel így felel: nézd, szeretett fivérem Szjuverjan"...

— Szjeverjan...

— Nyomtatva — Szjuverjan van...

— No, micsoda ördöngősség! A könyv végén versek vannak, fordíts oda...

— Odalapozok:

— „Profánok kíváncsisága kutat dolgaink után,
Ámde gyarló, gyenge szemük nem láthatja azokat,
Testvéreink énekét sem hallhatják meg ők soha...!

— Állj — mondja Szmúrüj —, ez nem is vers! Add ide azt a könyvet...

Haragosan lapozza át a vastag, kékesszínű oldalakat és a könyvet szalmazsákja alá dugja.

— Vegyél elő egy másikat.

Legnagyobb bánatomra fekete, vaslakatlal elzárt ládájában sok könyv van: „Omir tanításai", „Tüzérségi emlékezések", „Sedengalli lord levelei", „A poloskáról, mint ártalmas féregről, vala-

mint kipusztításáról és tanácsokkal megjelenése esetére". Voltak olyan könyvek is, amelyeknek elejük és végük hiányzott. Néha azt parancsolta a szakács, hogy vegyem elő valamennyi könyvet és olvassam föl a címeket, fölolvastam, mire ő haragosan dörmögte:

— Miket írnak össze a gazemberek... Mintha fejbevernék az embert, vagy mi... nem lehet megérteni. Gervaszij! Hogy az ördögbe jutott eszembe ez a Gervaszij? Umbrakul...

A különös szavak, az ismeretlen nevek az unalomig egyre visszatolakodtak emlékezetembe, csiklandozták a nyelvemet és minden pillanatban ismételni akartam azokat: talán a hangzásukban rejlik az értelmük? Az ablak alatt fáradhatatlanul énekelt és csobogott a víz. Jó lenne kimenni a hátsó fedélzetre, ahol az áruládák között összegyűlnek a matrózok, fűtők, kifosztják kártyán az utasokat, énekelnek, érdekes történeteket mesélnek egymásnak. Jólesik ott ülni közöttük és hallgatni egyszerű, értelmes beszédüket, nézni a Káma partját, a fenyőket, amelyek kifeszített húrokként sorakoznak, a mezőket, ahol az árvízből visszamaradt kis tavak vannak elszórva, mint valami összetört tükör darabjai és visszaverik az ég kékjét. Hajónk elszakad a földtől, távolodik tőle, a parton pedig, a kihúnyó nap csendjében láthatatlan harang csendül és a falut, az embereket idézi az emlékezetbe. A hullámokon halászbárka ringatódzik, kivájt kenyérhéjhoz hasonlít. Egyszerre a parton kis falu tűnik elő, fiúcsapat pacskol a folyó vizében, a part sárga homokszalagján vörösinges paraszt halad. Innét messziről a parton minden olyan kellemesnek tűnik föl, minden olyan, mint a játékszer, mulatságosan kicsiny és színes. Szeretnék kedves, gyöngéd szavakat kiáltani a part felé és az uszályra.

Ez a vörösszínű uszály erősen foglalkoztatott engem, hosszú órákon át néztem, anélkül, hogy elfordultam volna, mint hasítja tompa orrával a zavaros vizet. A gőzös húzta maga után, mint a disznót; a kötél meglazulva a vizet ostorozta, majd újra megfeszülve vízcseppeket szórt szanaszét és magával rántotta a bárkát. Nagyon szerettem volna látni ezeknek az embereknek az arcát, akik vadállatok módjára ültek a vasketrecekben. Amikor Permben a partra kísérték őket, a bárka kijáratához furakodtam s előttem elvonult a tucatnyi szürke ember, hangosan topogva

lábával, bilincseit csörgetve, a súlyos csomag alatt meggörnyedve: férfiak, öregek és fiatalok, szépek és csúnyák, de valamennyien olyanok, mint a többi ember, csak ruházatukban és borotvált fejükkel eléktelenítve különböztek azoktól. Természetesen rablók, de nagyanyó annyi jót mesélt nekem a rablókról.

Szmúrüj, aki maga is valami kegyetlen rablóhoz hasonlított, komoran nézett a bárka felé és maga elé dörmögte:

— Isten óvjon meg ilyen sorstól!

Egyszer megkérdeztem tőle:

— Hogyan van az, hogy maga főz, mások meg gyilkolnak és rabolnak?

— Én nem főzök, hanem szakácskodom — főzni, ezt csak asszonyok teszik — mondta mosolyogva és elgondolkodóan tette hozzá: az emberek között a különbség csak a butaságban van. Az egyik okosabb, a másik kevésbbé okos, a harmadik egészen ostoba. De hogy okosabb légy, olvasnod kell az igaz könyvet, a fekete mágiát és mindent, ami van! Minden könyvet el kell olvasni, amíg csak meg nem találtad az igazit...

Állandóan ezt hajtogatta előttem:

— Te csak olvass! Ha nem érted meg a könyvet, olvasd el hétszer, ha hétszerre sem érted meg, olvasd el tizenkétszer...

Szmúrüj a gőzösön mindenkivel, a hallgatag vendéglőst is beleértve, odadobott szavakban beszélt, undorodva biggyesztette le alsó ajkát és felborzolva bajuszát úgy beszélt, mintha köveket dobna az emberekre. Velem szemben gyöngéd és figyelmes volt, ebben a figyelmességben volt azonban valami, ami kissé megijesztett. A szakácsot néha féleszűnek tartottam, mint nagyanyám nővérét.

Néha rámparancsolt:

— Várj az olvasással...

Ilyenkor sokáig fekszik, behúnyt szemmel, orrán át szuszogva; nagy hasa hullámzik, kezein, amelyek össze vannak fonva mellén, úgy mozognak összegétett, szőrös ujjai, mint a halottaké, mintha láthatatlan kötőtűkkel láthatatlan harisnyákat kötnének.

És hirtelen rámmordul:

— Igen. Van benned értelem — eredj és élj! Csakhogy ez az értelem fukarul és nem egyenlően van elosztva. Ha mindenkinek

egyforma értelme lenne, akkor — nem... Csakhogy az egyik értelmes, a másik nem ért semmit, a harmadik pedig — nem is akar érteni, igen!

Bukdácsolva jönnek ki a szavak száján és történeteket mesél katonakorából. Ezeknek a történeteknek értelmét nem tudom fölfogni, unalmasaknak találom azokat, annál is inkább, mert nem a kezdetüktől mondta el, hanem amint eszébe jutottak.

— Az ezredparancsnok kihallgatásra rendeli a katonát és megkérdezi: mit mondott neked a főhadnagy? Erre mindent elmond, ahogyan volt — a katona köteles az igazat válaszolni. — A főhadnagy pedig úgy tekint rá, mintha a falat nézné és elfordul, lehajtott fejjel. Igen...

A szakács haragszik, kifújja a füstöt és morog:

— Mintha tudhatná, mit szabad mondani és mit nem? Ekkor a főhadnagyot várfogságra ítélik, az anyja pedig azt mondja... ó Istenem! Nem tudom már elmondani, olyan keveset tanultam...

Meleg van. Köröskörül minden csendesen rezeg, zümmög, a kajüt vasfala mögött csobog a víz és lármásan csapkod a hajókerék, a hajóablakban széles sávban hömpölyög a folyó, messze a part csíkja látszik a fák körvonalaival. A fül mindezt a hangot megszokta már, úgy tűnik föl, mintha köröskörül csend volna, csak a hajó orrán kiáltja a matróz mélabús hangon:

— Hé-é-ét, hé-é-ét...

Semmiben sem akaródzik résztvenni, semmit sem kíván az ember hallani, dolgozni, csak szeretne ülni valahol az árnyékban, ahol nem érződik a konyha zsíros meleg szaga, ülni és félálomban nézni, hogy kúszik a vizen ez a csendes, fáradt élet.

— Olvass — parancsolja haragosan a szakács.

Még a fedélzeti kiszolgálók is félnek tőle, sőt a nyugodt, szófukar vendéglős is, aki olyan, mint egy süllő, szintén szemmellátható félelem tőle.

— Hé, ti disznók! — kiáltja a vendéglői személyzetnek. — Gyertek ide, tolvajok, ázsiai népség... Umbrakul...

A matrózok és a fűtők tiszteletteljesek vele szemben és hízelegnek neki. Nekik adja a kifőtt leveshúst, kikérdezi őket a falujukról és családjukról. Az olajos, kormos bjelorussz fűtők a hajón

alacsonyabbrendű embereknek számítottak, jagut-oknak gúnyolták őket és ingerkedtek velük.

— Jagu, bjagu, furcsa szagú...

Hogyha Szmúrüj ezt meghallotta, feldühödött, elöntötte a vér és ráordított a fűtőkre:

— Mit engeditek, hogy nevessenek rajtatok, ti fapofájúak? Vágjatok a kacapok* pofájába!

Egy alkalommal a kormányos, csinos és hirtelenharagú legény, azt mondta neki:

— Jagut** vagy hohol,*** egy kutya!

A szakács megragadta a gallérjánál és övénél, fölemelte a levegőbe, rázni kezdte és megkérdezte:

— Akarod, hogy összetörjelek?

Gyakran volt veszekedés, nem ritkán verekedésig fajult, de Szmúrüjhez senki se mert nyúlni, mert valósággal emberfölötti erővel rendelkezett, ezenfelül pedig gyakran és barátságosan szokott vele beszélni a kapitány felesége, magas, kövérkés asszony, férfias arccal és fiúsan nyírott hajjal.

Szmúrüj vadul itta a pálinkát, de soha nem volt részeg. Reggel kezdett el inni, négy hajtásra lenyelt egy üveggel és estig szakadatlanul nyakalta a sört. Arca egyre barnább lett, fekete szeme csodálkozóan kitágult.

Esténkint a lefolyóra szokott ülni, nagy testével egészen fehérben, órákig ott hallgatva és némán nézte a tovahömpölygő messzeséget. Ezekben az órákban mindenki különösen félt tőle, én pedig sajnáltam.

Kijött a konyhából Jákov Ivanics, kiizzadtan és kihevülten megállt, tar koponyáját vakarva legyintett kezével és elsompolygott, vagy messziről mondta:

— A tok megdöglött...

— No, akkor sózott halat csinálunk belőle.

— De hátha hallevest rendelnek, vagy párolt halat?

— Csináld csak meg. Így is megzabálják.

---

* Kacap = a nagyoroszok gúnyneve.
** Jagut = a fehéroroszok gúnyneve.
*** Hohol = a kisoroszok gúnyneve.

Néha rászántam magam, hogy odamenjek hozzá; nehézkesen felém fordította szemét:

— Mi az?

— Semmi.

— Jól van....

Egyszer mégis megkérdeztem egy ilyen órában:

— Miért ijeszt meg mindenkit, hiszen maga jó ember?

Várakozásom ellenére nem haragudott meg.

— Csak hozzád vagyok jó.

Őszintén és elgondolkozóan azonnal hozzátette azonban:

— Talán tényleg igaz, én mindenkihez jó vagyok. Csak nem mutatom ezt ki, nem szabad megmutatni az embereknek, mert még meggyilkolnak. A jó emberrre mindenki rámászik, mint a macskára, amely a mocsárba került... És alányomják. Eredj, hozz sört...

Kiitta a sört, egyik pohárral a másik után, leszopta a bajuszát és újra kezdte:

— Ha nagyobb lennél galambocskám, sok mindenre megtanítanálak. Van mit mondanom, nem vagyok buta... Csak olvass könyveket, minden megvan bennük, amire szükség van. Az nem hiábavalóság, a könyvek! Akarsz sört?

— Nem szeretem.

— Jobb is. És ne is igyál. Az iszákosság nagy szerencsétlenség. A pálinka az ördög műve. A tanulatlan ember ökör; akár járomba fogják, akár levágják, csak legyezni tud a farkával...

A kapitány felesége adott neki egy Gogolj-kötetet, fölolvastam a „Szörnyű bosszú"-t, ami nagyon tetszett nekem, de Szmúrij haragosan kiabálta:

— Ostobaság, mese! Tudom, vannak más könyvek is...

Elvette tőlem a könyvet, másikat hozott a kapitánynétól és mogorván mondta:

— Olvasd a Tárászt... mi az? Lapozd föl! Azt mondja a kapitányné, hogy szép... kinek szép? Neki igen, de hátha nekem nem szép? Levágatta a haját, persze? De hát a fülét miért nem vágatta le?

Ahol Tárász párviadalra hívja ki Osztapot, a szakács hangosan nevetett:

— Ez már így van! De hát mit tesz ez? Te tanult vagy, én meg erős! Miket nyomtatnak le! Tevék ...

Figyelmesen hallgatta, de gyakran közbedörmögött:

— Ez ostobaság! Egy embert nem lehet a vállától az ülepéig kettéhasítani, ez lehetetlenség! És dzsidára sem lehet fölszúrni, eltörik a dzsida! Én magam is voltam katona ...

Andrij árulása ellenszenvet keltett benne:

— Alávaló fickó, mi? Egy asszony kedvéért! Pfuj ...

Amikor pedig Tárász lelőtte a fiát, a szakács, lelógatva lábát, kezére támaszkodott, összecsuklott és sírni kezdett, a könnyek lassan gördültek végig arcán és a padlóra hullottak, Szmúrüj szipogott és így szólt:

— Ó, Istenem ... Istenem ...

És hirtelen rámordított:

— Olvass már, te ördög pozdorjája!

Amikor Osztap halála előtt fölkiáltott: „Atyuska, hallasz engem?" — még erősebben és égőbben újra sírvafakadt.

— Minden elveszett — zokogott föl Szmúrüj. — Átkozott dolog! De ezek voltak csak emberek, mi! Ez a Tárász, mi? I-igen, ez ember ...

Elvette tőlem a könyvet és figyelmesen megnézte, telepotyogtatva könnyel a fedelét.

— Szép könyv! Egyszerűen csodálatos.

Utána az „Ivanhoe"-t olvastuk, Szmúrüjnek nagyon tetszett Richard Plantagenet.

— Ez aztán egy igazi király! — mondta meggyőződéssel. A regényt a magam részéről unalmasnak találtam.

Ízlésünk egyébként sem egyezett meg, engem nagyon magával ragadott „Tom Jones", Szmúrüj azonban csak dörmögött:

— Ostobaság! Mi közöm ahhoz a Tomhoz? Mit csináljak vele? Kell lenni másféle könyveknek is ...

Egyszer elmondtam neki, tudom, hogy vannak más könyvek is, titkosak, tiltottak, ezeket csak éjjel lehet olvasni, pincében.

Tágranyitotta a szemét, a haja fölborzolódott.

— Hát ez micsoda? Mit hazudsz itt?

— Nem hazudok, engem a pópa gyónáskor kérdezett erről és magam is láttam, amint olvassák és sírnak ...

A szakács mogorván bámult az arcomba és megkérdezte:

— Ki sír?

— A hölgy, aki hallgatta. A másik meg ki is futott ijedtében...

— Ébredj fel, félrebeszélsz — mondta Szmúrüj, lassan lehúnyta szemét, elhallgatott és újra dörmögni kezdett:

— Természetes, hogy valahol van... valamiféle titkos könyv. Az nem lehetséges, hogy ne lenne... Csakhogy nem az én éveimnek való és nem az én karakteremnek... No de mindegy...

Órák hosszat képes volt ilyen bőbeszédűen szónokolni.

Magam sem vettem észre és megszoktam az olvasást olyannyira, hogy élvezettel vettem a könyvet a kezembe, mert amiről a könyvek beszéltek, kellemesen elütött az élettől, amely egyre nehezebbé vált.

Szmúrüjt is egyre jobban magával ragadta az olvasás, gyakran a munkámtól hívott el.

— Pjeskov, gyere olvasni.

— Még nagyon sok elmosatlan edényem van.

— Majd Maxim elmossa.

Durván hajtotta az első mosogatólegényt, hogy a munkámat elvégezze, ez meg dühében összetörte a poharakat, úgyhogy a vendéglős azt mondta:

— Kiteszlek a hajóról, te...

Egyízben Maxim szándékosan betett néhány poharat a dézsába, amelyben a piszkos víz és a kiöntött tea volt, amikor aztán én a vizet kiöntöttem a fedélzetkorláton, a poharak is vele repültek.

— Az én hibám! — mondta Szmúrüj a vendéglősnek. — Írja föl nekem.

A vendéglői személyzet kezdett görbén nézni rám, azt mondták:

— Ej, te könyvmoly! Miért kapod a pénzt?

És iparkodtak nekem mennél több munkát adni, haragjukban szándékosan bepiszkították az edényt. Éreztem, hogy ennek rossz vége lesz és nem is tévedtem.

Alkonyatkor valamilyen kis kikötőnél vörösképű asszony szállt fel a hajónkra, sárga fejkendős, új piroskabátos lánnyal. Mind a ketten részegek voltak, az asszony nevetett, mindenki előtt meghajolt és szónokolt hozzájuk, mint a diakon:

— Bocsássatok meg, kedveseim, de egy kicsit be vagyok rúgva! Törvény előtt voltam, fölmentettek, no és örömömben berúgtam ...

A lány szintén nevetett, merev szemmel bámult mindenkire és lökdöste az asszonyt.

— Gyere már, hogy a nyavalya jönne rád, gyere, hiszen tudod ...

A másodosztályú fülkék mellett helyezkedtek el, szemben a kajüttel, ahol Jakov Ivanics és Szjergjej aludtak. Az asszony hamarosan eltűnt valahol, a lánynál pedig ott ült Szjergjej, mohón ezéthúzva békaszáját.

Éjjel, amikor befejezve a munkámat, lefeküdtem aludni az asztalra, odajött hozzám Szjergjej és megragadta a kezemet:

— Gyere, megházasítunk ...

Részeg volt. Megpróbáltam kiszabadítani a kezemet, de ő rám ütött.

— Nem mé-ész!

Odaszaladt Maxim is, szintén részegen és ketten lökdöstek a fedélzeten a kajütjük felé, az alvó utasok előtt. A kajüt ajtajánál azonban ott állott Szmúrüj, az ajtófélfának támaszkodva pedig — Jakov Ivanücs, míg a lány öklével dobolt a hátán és részeg hangon ordította:

— Eresszetek ...

Szmúrüj kiszabadított Szjergjej és Maxim kezéből, a hajukba kapaszkodott, összekoccantotta a fejüket és eltaszította őket, hogy mindketten fölfordultak.

— Ázsiai népség! — kiáltotta oda Jakovnak, becsapta az ajtót orra előtt, meglökött és rámkiáltott:

— Eredj innét!

A hátsó födélzetre szaladtam. Az éjszaka felhős volt, a folyó fekete; a hajó mögött két szürke sáv tajtékzott a láthatatlan part felé tartva, a két sáv között himbálódzott a bárka. Hol jobbra, hol balra, vörös tűzfények jelennek meg, mitsem világítva és

újra eltűnnek a part váratlan kanyarodójában; utána az éjszaka még sötétebbnek és nyugtalanítóbbnak látszik.

Odajött a szakács, leült mellém, mélyet sóhajtott és rágyujtott egy cigarettára.

— Ahhoz akartak téged cipelni? Azok a pogányok! Hallottam, amikor kitervelték...

— Kiszabadította őt is tőlük?

— Azt a nőt? — Durván szidalmazta a lányt és nehézkesen folytatta: — Itt valamennyien undorítóak. Ez a hajó rosszabb a falunál. Éltél falun?

— Nem.

— A falu keresztül-kasul romlott! Különösen télen...

Elhajította a cigarettát, elhallgatott és ismét kezdte:

— Tönkremész ebben a disznócsürhében, sajnállak, kis kölök. És mindenkit sajnálok. Néha nem is tudom, mit tegyek... talán essem térdre és könyörögjek: mit tesztek, ti kutyafajzat? Talán vakok vagytok? Tevék...

A hajó elnyujtottan búgott, a vonatatókötél a vízbe esett, a sűrű sötétségben lámpa fénye imbolygott, mutatva, merre van a kikötő, a homályból újabb fények tűntek elő.

— Pjanij Bor[1] — mormogta a szakács. — És van egy folyó: Pjanaja.[2] Volt egy raktárnokunk: Pjankov.[3] És egy írnok meg — Zapivohin...[4] Meg egy kapitányunk Nepej-Pivo...[5] Kimegyek a partra...

Testes kámai asszonyok és lányok fát hordtak a partról hosszú saroglyákon. Meggörnyedve a szíj alatt, könnyű léptekkel, szinte táncolva ment egyik pár a másik után a kazánházba és egy-egy fél öl fát dobtak le a sötét üregbe, hangos kiabálással:

— Dűtsd le!

Amikor a fával jöttek, a matrózok fogdosták a mellüket, lábukat, az asszonyok rikácsoltak, leköpték a férfiakat, vissza-

---

[1] Részeg-erdő.
[2] Részeges.
[3] Ivós.
[4] Sörös.
[5] Sörnemissza.

felé pedig a csípkedés és lökdösés ellen a saroglyafákkal verekedve védekeztek. Már vagy tízszer láttam ezt, minden alkalommal, amikor valamelyik kikötőben fát vettünk föl, ugyanez ismétlődött.

Úgy éreztem, hogy öreg vagyok: évek óta élek ezen a hajón és mindent tudok, mi történhet rajta holnap, a jövő héten, ősszel, a jövő évben.

Már világosodott. A homokos parton, magasabban, mint a kikötő, egyre élesebben rajzolódott ki a fenyőerdő. Az asszonyok most a hegyen, az erdőben haladtak fölfelé, énekeltek és nevettek; a vállukra vetett saroglyafákkal katonákhoz hasonlítottak. Sírni szerettem volna, könnyek forrtak a mellemben, szívem szinte megfőtt tüzükben; nagyon fájdalmas érzés volt.

Szégyelltem azonban sírni, ezért segíteni kezdtem Bljahin matróznak a födélzetet mosni.

Jelentéktelen kis emberke volt ez a Bljahin. Egész alakja görnyedt, szinte kifakult; mindig valamilyen sarokban húzódott meg és onnét csillogott elő apró szeme.

— Tulajdonképpen nem is Bljahinnak hívnak engem, hanem... Mert tudod... az anyám ledér életet folytatott. Van nekem egy nővérem, de... a nővérem szintén. Így rendelte a sors mind a kettőjüknek. A sors, barátocskám, olyan, mint a horgony. Te elmennél, de az azt mondja — várj csak...

A nyeles súrolókefével a födélzetet sikálva, halkan mondta nekem:

— Láttad, hogyan ingerkedtek a nőkkel? Hát való az? A nedves fa is föllobban, ha sokáig tüzesítik! Nem szeretem az ilyesmit, barátocskám, nem becsülöm semmire. És ha nőnek születtem volna, nekimentem volna a víznek, ahol a legmélyebb, Krisztus legyen nekem irgalmas! Hiszen senkinek sincs szabad akarata — ezek meg itt még gyujtogatnak is. Azok a szkopcok, én mondom neked, nem ostoba nép. Hallottál már a szkopcokról? Okos nép, nagyon jól eltalálták: el a sok kicsinyes dologgal és szolgáljunk Istennek, tisztán...

A kapitány felesége lépkedett el előttünk a tócsákon keresztül, magasra emelt szoknyával; mindig ilyen korán szokott föl-

kelni. Magas, karcsútermetű és arca olyan egyszerű, sugárzó... Szerettem volna utána szaladni és teljes szívvel kérni:

— Szóljon hozzám valamit, beszéljen hozzám!...

A hajó lassan elvált a kikötőből és Bljahin keresztet vetve mondta:

— Elindultunk...

VI.

Szarapulban Maxim elment a hajóról — elment hallgatva, komolyan, nyugodtan és senkitől sem búcsúzott el. Nevetgélve haladt utána a jókedvű asszony, azután pedig a lány, megtépázva, dagadt szemmel. Szjergjej sokáig csúszkált térdenállva a kapitány kajütje előtt, az ajtó fáját csókolgatta, homlokát verte hozzá és kiáltozott:

— Bocsásson meg, — nem én vagyok a hibás! Maxim volt...

A matrózok, a vendéglői személyzet, sőt néhány utas is bátorítóan tanácsolták neki, ámbár tudták, hogy hazudik:

— Csak rajta, rajta... meg fog bocsátani!

A kapitány elkergette onnét, sőt belé is rúgott lábával úgy, hogy Szjergjej fölhukfencezett, de végül is megbocsátott neki. És Szjergjej azonnal a födélzetre szaladt, fogta a tálcát a teásedénynyel és kutya módjára pillantott az emberek szeme közé.

Maxim helyébe a következő kikötőben egy Vjatkából való katonát vettek föl, sovány, kicsiny fejű és vörös szemű embert. A második szakács azonnal csirkéket adott oda neki, hogy megölje őket, — a katona egyetlen párt öli meg, a többi elszabadult a födélzeten, ahol az utasok hajtóvadászatot rendeztek utánuk, három csirke pedig strepült a korláton. A katona erre leült a farakásra a konyha mellett és keservesen sírni kezdett.

— Mi van veled, te ostoba? — kérdezte csodálkozva Szmúrüj. — A katonák talán sírni is szoktak?

— Én csak frontmögötti szolgálatos voltam, — mondta halkan a katona.

Ez lett a veszte, — egy félóra alatt minden ember a szabó rajta nevetett; egészen közel mentek hozzá, az arcába meredtek és kérdezték:

— Ez az?

És ott maradtak álliva, görcsösen, bántóan és ostobán röhögve.

A katona eleinte nem vette észre az embereket és nem hallotta a nevetést; avult kartoningének ujjával törölgette a könnyeket arcáról, mintha meg akarná őrizni azokat. Egyszerre azonban vörös szeme haragosan föllángolt és gyorsbeszédűen, mint a szarka, csörögte vjatkai kiejtéssel:

— Mit bámultok úgy rám? Hogy pukkadnátok meg!

Ez még jobban fölvidámította a közönséget, elkezdték a katonát ujjukkal bökdösni, húzgálták hátulról az ingét és kötényét, játszottak vele, mint valami fiatal bakkecskével és így ingerkedtek vele ebédig, ebéd után pedig valaki egy fakanál nyelére egy darab kifacsart citromot erősített és rákötötte a katona hátán a kötény szalagjára: — a katona jár-kel, a kanál himbálódzik a háta mögött, mindenki nevet, ő pedig — forgolódik, mint az egér a csapdában és nem érti, hogy min nevetnek.

Szmúrüj hallgatagon, komolyan néz utána, arca megint nőiesre enyhül.

Megsajnáltam a katonát és megkérdeztem a szakácsot.

— Megmondhatom neki, hogy a kanál...

Szmúrüj némán intett a fejével.

Amikor megmagyaráztam a katonának, hogy min nevetnek, gyorsan kitapogatta a kanalat, leszakította, a földhöz vágta, rátaposott lábával és — mindkét kezével beléakaszkodott a hajamba; verekedni kezdtünk a közönség legnagyobb gyönyörűségére, amely rögtön körülvett bennünket.

Szmúrüj széttolta a nézőket, szójjelválasztott minket, először az én fülemet huzigálta meg, azután a katonát fogta meg a fülénél. Amikor a közönség látta, hogyan kapkodja ez az apró emberke a fejét és mint táncol a szakács keze alatt, vadul ordítozni kezdett, fütyült, dobogott a lábával és majd eldűlt a nevetéstől.

— Hurrá, a helyőrség! Menj neki a fejeddel a szakács hasának!

Ez a vad öröm vágyódást keltett bennem, hogy rájuk rontsak és doronggal verjem mocskos koponyájukat.

Szmúrüj elereszteti a katonát, hátára tett kézzel ment a közönség felé és dühös vadkanként csattogtatta fogait.

— Mindenki a helyére, — mars! Ázsiai népség...

A katona újra nekem rontott, Szmúrüj azonban egykézzel megragadta, odavitte a víztartóhoz és vizet kezdett a katona fejére húzni, úgy forgatva nyomorult kis testét, mint egy rongybabát.

Odafutottak a matrózok, a kormányos, a másodkapitány, újra összegyült egy csomó ember; valamennyiök feje fölött kimagaslott a vendégiős, aki ott állt csöndesen és némán, mint mindig.

A katona leült a farakásra a konyha mellett, reszkető kézzel lehúzta csizmáját, a kapcáit kezdte bontogatni, de azok szárazak voltak. Gyér hajából csöpögött a víz és ez újra megnevettette a közönséget.

— Mindegy! — mondta a katona vékony, magas hangon. — Megölöm azt a fiút.

Szmúrüj a vállamat fogta és valamit mondott a másodkapitánynak; a matrózok szétkergették a közönséget és amikor már szétoszlottak, a szakács megkérdezte a katonát:

— Mi van veled tulajdonképpen?

A katona azonnal elhallgatott, vadul nézett rám és furcsán forgatta a szemét.

— Vi-gyázz! — vezényelte Szmúrüj.

— Dudácskám, ez nem való a te szádba — felelte a katona.

Láttam, hogy a szakács zavarba jött, fölfújt arca ernyedten lelohadt, kiköpött és elment, engem is magával cipelve; elbutulva mentem mögötte és egyre a katonát nézem, Szmúrüj pedig elgondolkozva mormogta:

— Micsoda egy gyászos alak? Hihetetlen...

Utánunk szaladt Szjergjej és nem tudni miért, suttogó hangon mondta:

— El akarja vágni a saját nyakát!

— Hol? — kiáltotta Szmúrüj és visszaszaladt.

A katona a személyzeti kajüt előtt állott, nagy késsel a kezében — ezzel a késsel vágta le a csirkék nyakát, de ezzel vágtak forgácsot is a begyujtáshoz, olyan tompa és csorba volt, mint a

fűrész. A kajüt előtt ott állt a közönség és a kicsiny, nevetséges emberkét bámulta. Tömpeorrú arca reszketett, mint a kocsonya, szája ernyedten kinyílott, ajka remegett. Kétségbeesetten ordítozta:

— Kínzók... hóhérok...

Fölmásztam valahová és az emberek arcát néztem, — nevettek, röhögtek és figyelmeztették egymást:

— Nézd csak, nézd...

Amikor sovány gyermekkezével kicsúszott ingét kezdte nadrágjába gyömöszölni, mellettem sóhajtva megszólalt egy jóindulatúnak látszó ember:

— Meg akart halni és most a nadrágját igazítja...

A közönség még hangosabban nevetett. Világos volt: senki sem hitte el, hogy a katona képes lenne elvágni a nyakát, még magam sem. Szmúrüj meg futó pillantást vetett rá, elkezdte az embereket a hasával arrébb lökdösni és rájuk ordított:

— Menjetek innét, ostoba fráter!

A tömeget egyszerűen ostoba fráternek nevezte, odament minden csoport emberhez és rájuk kiáltott:

— A helyetekre, ostoba fráter!

Ez is nevetséges volt, de mégis igaznak látszott. Ma reggel a tömeg olyan volt, mint egyetlen nagy ostoba fráter.

Amikor szétoszlott a közönség, Szmúrüj odament a katonához és kinyujtotta a kezét:

— Add ide a kést!...

— Mindegy — mondta a katona és odanyujtotta a kést, pengéjével. A szakács a kezembe nyomta, a katonát pedig belökte a kajütbe.

— Feküdj le és aludj! Te, mi van veled, mi?

A katona hallgatva leült a függőágyra.

— A fiú hoz majd neked ennivalót és vodkát, iszol vodkát?

— Egy keveset iszom...

— Te, nézd csak, ne nyúlj hozzá; nem ő tett téged nevetségessé, hallod! Én mondom neked, nem ő...

— De hát miért kínoztak engem? — kérdezte halkan a katona.

Szmúrüj nem válaszolt azonnal és mogorván mondta:

— Nos, hát én tudom?

Eljött velem a konyha felé és útközben mormogta:

Na-a... tényleg csúnyán elbántak ezzel a nyomorékkal. Láttad... hogyan? Az emberek, barátom, képesek egymást megöjjteni, képesek... Ráakaszkodnak egymásra, mint a poloskák és — kész. Sőt, mit mondok: poloskák! Rosszabbak a poloskánál...

Amikor a katonának odavittem a kenyeret, húst és vodkát, a függőágyon ült, előre-hátra dülöngött és csendesen, szepegve sírt, mint egy asszony. Odatettem a tányért a kis asztalra:

— Egyél... — mondtam.

— Csukd be az ajtót.

— Sötét lesz.

— Csukd be, különben megint rámakaszkodnak...

Kimentem. Nem szerettem ezt a katonát látni, nem keltett bennem sem részvétet, sem szánalmat. Ez pedig nem volt helyes; nagyanyó számtalanszor tanított:

— Sajnálni kell az embereket, valamennyien boldogtalanok, valamennyinek nehéz...

— Odavitted? — kérdezte a szakács. — Nos, mit csinál?

— Sír.

— Az a... mosogatórongy! Micsoda egy katona!

— Én nem sajnálom.

— Mi? Mit akarsz ezzel?

— Az embereket sajnálni kellene...

Szmúrüj megfogott a kezemnél, odahúzott magához és nyomatékosan mondta:

— Erőszakkal nem lehet valakit sajnálni, hazudni pedig nem kell, megértetted? Te meg ne szokd meg másnak a bajával törődni, gondolj magaddal...

Eltolt magától és mogorván tette hozzá:

— Nem neked való hely ez! Na, gyujts rá...

Mélyen föl voltam háborodva, egészen megzavart az utasok viselkedése, valami kimondhatatlan bántó és nyomasztó érzés volt abban, amint ingerkedtek a katonával, amint boldogan röhögtek, amikor Szmúrüj megfogta a fülénél. Mi örvendeztette

meg őket mindebben a visszataszító és szánalmas dologban, mi volt ebben nevetséges, vagy örvendetes?

Ime, most újra odaültek, hevertek az alacsony ponyvatető alatt; isznak, esznek, kártyáznak, csöndesen és illedelmesen beszélgetnek, nézik a folyót, mintha csak nem ők fütyültek és ujjongtak volna egy órával ezelőtt. Valamennyien olyan csöndesek és lusták, mint mindig; reggeltől estig ténferegnek a hajón, mint az apró bogarak, vagy a porszemecskék a napfény csíkjában. Ime, egy tucatnyi ember a kijárathoz tolongva sűrű keresztvetés között kiszáll a hajóból a kikötőbe, a kikötőből pedig ugyanolyan emberek másznak be, éppen úgy meggörnyesztve hátukat a nehéz batyuk és ládák alatt, éppúgy öltözve...

Az embereknek ez az állandó váltakozása semmit sem változtat meg a hajón, az új utasok ugyanarról fognak beszélni, mint az előbbiek: a földről, a munkáról, Istenről, az asszonyokról, sőt ugyanazokkal a szavakkal.

— Az Úristen úgy rendelte, hogy viseld el, — hát viseld is el, ember! Semmit sem tehetsz, ha ez a sorsod...

Elszomorító ezeket a szavakat hallgatni és fölháborítanak. Nem tudom elviselni a piszkot, nem akarom elviselni a gonoszságot, az igazságtalanságot, a sértő bánásmódot velem szemben. Határozottan tudom, érzem, hogy nem szolgáltam rá erre a bánásmódra. És a katona sem szolgált rá. De lehet, hogy ő maga akart nevetséges lenni...

Elkergették a hajóról Maximot, aki komoly és jó legény volt, Szjorgjej azonban, ez az aljas ember a helyén maradhatott. Ez mind nincs rendjén. És miért képesek hajszolni, csaknem az őrülésig vinni egy másik embert azok, akik maguk mindig alázatosan engedelmeskednek a matrózok haragos kiabálásának és sértődés nélkül végighallgatják a szidásaikat?

— Minek szaladtatok mind össze a fedélzeten? — ordítja a kormányos és összehúzza szép, de haragos szemét. — A hajó oldalt dől, menjetek széjjel, hülyék...

A „hülyék" nyugodtan átmennek a másik oldalra, de onnét megint tovább terelik őket, mint a birkákat.

— Ó, hogy az ördög...

Meleg éjszakákon a naptól átmelegített ponyva alatt fülledt

a levegő. Az utasok mint a svábbogarak szétszóródnak az egész fedélzeten, mindenhová leheverednek. A kikötők előtt a matrózok rúgásokkal keltik föl őket:

— Hé, minek fekszenek ide az útba? Menjenek el, a helyükre...

Fölállnak és álmosan odatámolyognak, ahová lökdösik őket. A matrózok olyanok, mint ők, csak a ruhájuk más, mégis parancsolgatnak nekik, mint a rendőrök.

Látszatra félénkek és alázatosak ezek az emberek mindenkivel szemben, ezért olyan furcsa és borzasztó, amikor az alázatosság mázát hirtelen áttöri a vad és értelmetlen, sohasem vidám kegyetlenség. Úgy tűnik nekem, hogy ezeknek az embereknek mindegy, hová viszik őket, hol teszik ki őket a hajóról. Akárhol is kerültek partra, ülnek egy darab ideig és újra fölszállnak erre a hajóra, vagy egy másikra és újra utaznak valahová. Valamennyien eltévedtek és hazátlanok, mindenütt idegenek. És mindnyájan egészen az eszelősségig gyávák.

Egyszer éjfélkor valami pattant a gépben és akkorát szólt, mint az ágyú. A födélzet egyszerre megtelt fehér gőzfelhőkkel, a gőz sűrűn szállt föl a gépházból és minden hasadékon szivárgott kifelé. Egy láthatatlan valaki átható hangon kiáltotta:

— Gavriló, tömítőfilcet és miniumot...

A gépház mellett aludtam az asztalon, amelyen mosogattam és amikor a robbanásra és rázkódásra fölébredtem, a födélzeten minden csöndes volt, a gépből sisteregve tolult ki a gőz és sűrű kopácsolás hallatszott. Pillanat alatt azonban valamennyi fedélközi utas zűr-zavaros kiáltozásba és ordítozásba kezdett és egyszerre félelmetes hangulat kerekedett.

A fehér homályban, amely gyorsan oszladozott, egymást lábukkal rugdosva fedetlenfejű nők, zilált férfiak imbolyogtak kidülledő halszemmel, valamennyien batyukat, zsákokat és ládákat cipeltek valahová, lökdösődtek és fölbuktak, hívták Istent és Szent Miklóst, ütötték egymást; mindez nagyon borzalmas volt, de egyidejűleg érdekes is, az emberek után szaladgáltam és egyre figyeltem, hogy mit csinálnak.

Először láttam ilyen éjszakai pánikot és valahogyan azonnal megértettem, hogy az emberek tévedtek, — a hajó haladt,

nem is lassítva mozgását. Balfelől, nagyon közel, aratók rőzséi égtek, az éjszaka világos volt, magasan állott a telihold.

Az emberek azonban egyre gyorsabban szaladgáltak a födélzeten, kirohantak a kajütökből, valaki beugrott a vízbe, utána még egy, azután egy harmadik. Két paraszt és egy barát fahusánggal vertek egy padot, amely a födélzethez volt erősítve. A hátsó födélzeten nagy ketrecet dobtak a vízbe tele csirkékkel, a födélzet közepén a parancsnoki híd lépcsője mellett egy paraszt térdelt, mindenki előtt meghajtotta magát, aki elfutott előtte és üvöltött, mint egy farkas:

— Igazhitűek ... vétkes vagyok ...

— Ladikot, sátánok, — ordította egy kövér úr, akin csak nadrág volt, ing nélkül és öklével verte csupasz mellét.

Matrózok szaladgáltak, galléron ragadták az embereket, fejbeverték és a födélzetre taszították őket. Szmürüj kabáttal a bálóing fölött nehézkes léptekkel ment a födélzeten és erős hangon igyekezett meggyőzni mindenkit:

— Hát szégyeljétek magatokat. Valamennyien megőrültetek? A hajó már megáll, áll is, no! Itt a part! A szamarakat, akik beugrottak a vízbe, az aratók megfogták és kihúzták, itt vannak — látjátok a két ladikot?

A harmadosztályú utasokat azonban ököllel verte fejbe és ezek hallgatva dobták le zsákjaikat a födélzetre.

Még nem ült el a zűrzavar, amikor Szmürüjnek rontott egy nő, asztali késsel a kezében és orra alatt hadonászva a késsel, kiáltozta:

— Mit nevetsz?

Egy csuromvizes úr visszatartotta és haragosan mondta:

— Hagyd el, hülye, szegény ...

Szmürüj széttárta karját, zavartan pislogott és hozzám fordult:

— Hát ez meg micsoda? Mit akart ez tőlem? No, jó estét! Hiszen most láttam először!

Valami kis paraszt vérző orral ordítozott:

— Hé — emberek? Hé — rablók! ...

A nyáron kétszer éltem át pánikot a gőzhajón és mindkét alkalommal nem maga a veszély idézte elő, hanem a félelem

annak lehetőségétől. A harmadik alkalommal az utasok két tolvajt fogtak — az egyik közülük zarándoknak volt öltözve — és csaknem egy álló óra hosszat verték őket titokban, hogy a matrózok meg ne tudják, amikor pedig a matrózok kiszabadították a két tolvajt, a közönség szidni kezdte őket:

— Persze, egyik tolvaj segít a másikon!!

Aki maga is gazember, megkönyörül a másik gazemberen...

A gazembereket félholtra verték, nem tudtak a lábukra állni, amikor valamelyik kikötőben átadták őket a rendőrségnek.

Sokszor volt úgy, hogy mélyen fölháborodtam, nem értettem meg az embereket, hogy jók-e vagy rosszak? Jámborok-e vagy alattomosak? És miért olyan vadak és kegyetlenek néha, máskor meg olyan szégyenletesen alázatosak?

Megkérdeztem erről a szakácsot, aki füstfelhőbe burkolt arccal haragosan és kurtán válaszolt:

— Eh — mit piszkálódsz! Az emberek, — no hát emberek... Egyik okos, a másik ostoba. Csak olvass könyveket és ne morfondérozz. A könyvekben, ha az igaziak, mindennek benne kell lenni...

A vallásos könyveket és életrajzokat nem szerette.

— No, ez csak a papoknak való, meg a papok fiacskáinak.

Szerettem volna örömet szerezni neki — egy könyvet adni ajándékba. Kazánban, a kikötőben megvettem egy ötösért egy füzetet: „Hogyan mentette meg Nagy Pétert egy egyszerű katona". A szakács azonban éppen részeg és mérges volt, nem tudtam magam elhatározni, hogy átadjam az ajándékot és előbb magam olvastam el a mondát. Nagyon tetszett nekem, minden olyan egyszerű és érthető volt, érdekes és tömör. Meg voltam győződve, hogy ez a könyv mesterem tetszését is meg fogja nyerni.

Amikor azonban átadtam neki a könyvet, szó nélkül gombóccá gyűrte két tenyere közt és bedobta a folyóba.

— Nesze, itt a könyved, te ostoba! — mondta morogva. — Én tanítlak téged, mint egy kutyát, te meg egyre ostobaságot akarsz falni, mi?

Toppantott a lábával és ráncigálta:

— Miféle könyv ez? Ezeket az ostobaságokat én már mind olvastam! Minden igaz, ami bennük van? No, beszélj!

— Nem tudom.

— Hát én tudom! Ahol az egyik embernek leütik a fejét és leesik a létráról, ott a másik már nem mászik föl a szénapadlásra: a katonák nem ostobák! Azok felgyujtották volna a szénapadlást és kész! Értetted?

— Értettem.

— Hát így van! Én tudok sokat Péter cárról, de ez soha nem történt meg vele! Eredj innét...

Megértettem, hogy a szakácsnak igaza van, de a füzet mégis tetszett nekem. Megvettem mégegyszer, másodszor is elolvastam és csodálkozva győződtem meg, hogy a könyv tényleg nem ér semmit. Ez elszomorított, de a szakács iránt még nagyobb figyelmességgel és bizalommal kezdtem viseltetni, ő pedig, nem tudni miért, egyre gyakrabban és bosszúsabban mondta:

— Eh, mennyire kellene neked tanulni! Ez nem neked való hely...

Magam is úgy éreztem, hogy nem nekem való. Szjergjej ellenségesen viselkedett velem szemben és nem egyszer észrevettem, hogy elvisz tőlem az asztalról teásedényt és a vendéglős tudta nélkül az utasoknak adja. Tudtam, hogy ez lopásnak számít. Szmúrüj nem egyszer figyelmeztetett:

— Vigyázz, ne adj a személyzetnek teásedényt a mosogatóasztalról!

Sok minden rossz volt még a hajón, gyakran szerettem volna megszökni az első kikötőben és elbujdosni az erdőbe. De visszatartott Szmúrüj, aki egyre gyöngédebb lett irányomban és különös módon megfogott a hajó szakadatlan mozgása. Kellemetlen volt, ha megállott valamelyik kikötőben és én egyre vártam, hogy történik valami és mi a Kámáról a Bjelajára megyünk, Vjatkába, vagy — akár a Volgán, új partokat látni, városokat, új embereket.

De nem történt semmi; életem a hajón egészen váratlanul és megszégyenítően szakadt meg. Este, amikor elindultunk Kazánból Nizsnijbe, a vendéglős magához hívott, bementem, ő be-

csukta mögöttem az ajtót és Szmúrüjhöz fordult, aki mogorván ült egy szőnyeggel letakart zsámolyon:

— No, itt van.

Szmúrüj gorombán kérdezte tőlem:

— Adtál te Szjergjejnek edényt?

— Ő maga vesz, amikor én nem látom.

A vendéglős halkan megszólalt:

— Nem látja, de tudja.

Szmúrüj a térdére csapott öklével, aztán megvakarta a térdét és a vendéglőshöz fordult:

— Várjon csak, türelem...

És elgondolkozott. A vendéglőst néztem, ő pedig engem, de úgy látszott, hogy a szemüvege mögött nincs szem.

A vendéglős csöndesen élt, hangtalanul járt és fojtott hangon beszélt. Bozontos szakálla és üvegestekintetű szeme fölbukkant valahonnét a sarokból, de azonnal újra eltűnt. Lefekvés előtt sokáig térdelt a vendéglőben a szentkép előtt, amely alatt örökmécs égett, megfigyeltem az ajtó üvegdíszítésén, amelynek olyan alakja volt, mint a kör-ásznak, de sohasem sikerült látni, hogyan imádkozik a vendéglős, csak térdelt, nézte az ikont és a mécsest, sóhajtott és szakállát simogatta.

Hosszú hallgatás után Szmúrüj szólalt meg:

— Adott neked Szjerjózsa pénzt?

— Nem.

— Sohasem?

— Sohasem!

— Nem hazudik, — mondta Szmúrüj a vendéglősnek és ez azonnal halkan válaszolt:

— Mindegy. Tessék csak.

— Menjünk, — kiáltott rám a szakács és egy enyhe barackot adott a fejemre. — Ostoba! És magam is — ostoba vagyok! Vigyáznom kellett volna rád...

Nizsnijben a vendéglős leszámolt velem; valami nyolc rubelt kaptam, — az első nagyobb összeget, amit magam kerestem.

Szmúrüj a búcsúzásnál mogorván mondta:

— No-no, lám... most aztán nyisd ki a szemed és tartsd csukva a szád...

Színes üveggyönggyel kivarrt dohányzacskót nyomott a kezembe.

— Nesze, tedd el! Szép kézimunka, a keresztlányom varrta nekem... No, Isten veled! Olvass könyveket, — az a legjobb!

Megfogott a hónom alatt, fölemelt, megcsókolt és keményen letett a kikötőhídra. Nagyon sajnáltam őt és magamat is; csaknem fölsírtam, amikor láttam, hogy' megy vissza a hajóra, félrelökdösve a hordárokat, súlyos léptekkel, nehézkesen, elhagyatottan...

Még hány ilyen derék, egyeneslelkű, az élettől megtépázott emberrel találkoztam!...

VII.

Nagyapa és nagyanyó újra a városba költöztek. Dühös, harcias hangulatban érkeztem meg, — a szívem nehéz volt: miért tartottak engem tolvajnak?

Nagyanyó gyöngéden fogadott és azonnal kiment, hogy föltegye a szamovárt, nagyapa gúnyosan, ahogy szokása volt, kérdezte:

— Sok aranyat gyüjtöttél?

— Amennyi van, annyi az enyém, — válaszoltam és leültem az ablakhoz. Zsebemből diadalmasan egy csomag cigarettát vettem elő és fontoskodva rágyujtottam.

— Ú-gy, — mondta nagyapám és figyelmesen nézte, mit csinálok, — hát ez mi legyen? A sátán füvét füstölöd? Nem lesz ez korán?

— Sőt még egy dohányzacskót is kaptam ajándékba, — dicsekedtem.

— Dohányzacskót? — rikácsolt nagyapám. — Talán boszszantani akarsz?

Nekemugrott, kinyujtotta vékony, erős karját és zöld szeme föllángolt. Fölugrottam és fejemmel a hasába döftem, az öreg leült a földre és néhány kínos pillanat után rámnézett, meglepetten pislogott, föltátotta sötétüregü száját, azután nyugodtan kérdezte:

— Szóval meglöktél engem, a nagyapádat? Szülőanyád édesapját?

— Eleget ütött maga engem, — mormogtam és éreztem, hogy utálatos dolgot tettem.

Nagyapa szikkadt, könnyű testével fölkelt a földről, mellém ült, gyors mozdulattal elkapta a cigarettát, kihajította az ablakon és ijedt hangon mondta:

— Te vad, ostoba fickó, megérted-e, hogy Isten neked ezt sohasem fogja megbocsátani, egész életedben? Anyus, — fordult nagyanyóhoz — nézd csak, megütött engem, hiszed? Ő! Kérdezd csak meg!

Nagyanyó nem sokat kérdezett, hanem egyszerűen hozzám lépett, a hajamba markolt és elkezdte húzigálni:

— Ezért ezt érdemled meg... nesze, így...

Nem fájt, de kimondhatatlanul bántott és különösen sértett nagyapám kárörvendő nevetése — ide-oda csúszkált a széken, tenyerével a térdét verdeste és károgott nevetés közben:

— Há-á-á!...

Kiszakítottam magam, kirohantam a folyosóra, ledobtam magam egy sarokba, megalázottan, kábulian és hallgattam, hogyan zümmög a szamovár.

Odajött nagyanyó, fölémhajolt és alig hallhatóan suttogta:

— Ne haragudj rám, hiszen szándékosan nem úgy húztam a hajadat, hogy fájjon. Mást nem tehettem, nagyapa öreg már, őt tisztelni kell, gyarló, gyönge öregecske, már sok keserűséget nyelt életében, nem szabad megbántani. Te már nem vagy kicsi, megérted ezt... Meg kell értened, Aljosa! Már egészen olyan, mint egy gyerek, nem más...

Szavai tisztára mostak, mint a forró víz, ettől a barátságos suttogástól szégyeltem és könnyűnek éreztem magam. Erősen átöleltem nagyanyót és összecsókolóztunk.

— Menj be hozzá, menj csak, nincs semmi baj! Csak ne dohányozz most előtte, hagyd, hogy megszokja...

Bementem a szobába, ránéztem nagyapára és alig tudtam visszatartani a nevetést — tényleg olyan elégedett volt, mint egy gyerek, sugárzott, lábát lóbálta és vörös szőrrel benőtt kezével az asztalt verdeste.

— Mi az, te kecskebak? Megint öklelni akarsz? Ó, te rablól Egészen, mint az apja! Szabadkőműves, belép a házba és — nem vet keresztet, rögtön cigarettára gyujt, ó, te Bonaparte, egy kopejkát sem érsz!

Hallgattam. Ő is kifogyott a szóból és fáradtan elhallgatott, de a teánál tanítani kezdett:

— Az istenfélelemre szüksége van az embernek, mint a lónak a zablára. Nincsen más barátunk, mint az Úr! Ember az embernek — legkegyetlenebb ellensége!

Hogy az emberek ellenségei egymásnak, ezt valahogyan igaznak találtam, a többi azonban nem érintett közelebbről.

— Most aztán menj újra Matrjóna nénédhez, tavasszal megmehetsz a hajóra. Télen át ott élhetsz náluk. De ne mondd meg, hogy tavasszal otthagyod őket...

— No, minek becsapni az embereket? — mondta nagyanyó, de ő is éppen az imént csapta be nagyapát a színlelt fenyítéssel.

— Csalás nélkül nem lehet élni — bizonygatta nagyapa. — Hát mondd, ki él csalás nélkül?

Este, amikor nagyapa leült zsoltárt olvasni, nagyanyóval sétálni indultunk a kapu elé, a mezőre. A kicsiny, kétablakos kunyhó, amelyben nagyapáék laktak, a város szélén állott, háttal a Kanatnij-utcának, ahol valamikor nagyapa saját háza állott.

— Lám, ide kerültünk vissza — mondta mosolyogva nagyanyó. — Nem talál helyet az öreg, ahol megnyugodna, egyre hurcolkodik. Itt sem tetszik neki, de nekem igen.

Előttünk vagy három vjersztnyire szegényes, fűvel benőtt mező terült el, amelyet részben az erdő, részben pedig a kazáni országút határolt. A szakadékból bokrok vesszői és ágai nyúltak ki, ezeket a lenyugvó hideg sugarak vérvörösre festették. Csöndes esti szél ingatta a szürke füvet; a legközelebb eső szakadék mögött parasztlegények és lányok sötét alakjai imbolyogtak, mint a fűszálak. Messze jobbra az óhitű temető vörös fala állott, ezt „Domboldali remetelak"-nak nevezték, balra a szakadék fölött sötét facsoport meredt ki a mezőből, ott volt a zsidó temető. Körös-körül minden szegényes volt, minden hangtalanul simult a földhöz. A városszéli kis házak félénken néztek ablakszemeikkel a poros útra, az úton kicsiny, rosszultáplált csirkék kóboroltak. Az apáca-

kolostornál csorda legelt, bőgtek a tehenek: A gyakorlótérről idehallatszott a zene, recsegtek és harsogtak a bádogtrombiták.

Részeg ember megy el mellettünk, vadul rángatja a harmonikát, botorkál és morog magában:

— Elmegyek hozzád... föltétlenül...

— Ó, te ostoba — mondja nagyanyó és a vöröslő napba hunyorgat —, hová akarsz menni? Hamarosan elvágódsz, elalszol és amíg alszol, mindent elvesznek tőled... Még a harmonikád, a vígasztalód is odavész...

Arról mesélek, hogyan éltem a hajón és körülpillantok. Azok után, amit ott láttam, itt minden szomorúnak tűnik föl, úgy érzem magam, mint a potyka a serpenyőben. Nagyanyó némán és figyelmesen hallgat, ahogyan én szeretem őt hallgatni és amikor Szmúrüjről mesélek, keresztet vet és őszintén mondja:

— Jó ember. Segítse őt Istennek szent anyja, jó ember! Te meg, figyelj ide, ne feledkezz meg róla! Mindig élénken emlékezz vissza a jóra, a rosszat pedig egyszerűen felejtsd el...

Nagyon nehezemre esett elmondani, miért küldtek el a hajóról, de összeszedtem magam és elmondtam. Nem tett rá semmi különös hatást, csak egykedvűen jegyezte meg:

— Még kicsi vagy, nem ismered az életet...

— Lám, mindenki ezt mondja a másiknak, nem ismered az életet: a parasztok, a matrózok, Matrjona néni a fiának; de hát hogyan kell élni?

Beszívta az ajkát és fejét csóválta:

— Azt már én sem tudom

— De mégis mondod!

— Mért ne mondjam? — mondta nyugodtan nagyanyó. — Csak ne morgolódj, te még kicsi vagy, neked még nem is kell tudnod. De hát ki tudja? Csak a csirkefogók. Lám, nagyapa okos és írástudó, mégsem ismerte egyáltalában az életet...

— Te magad jól éltél?

— Én? Jól és rosszul is éltem egyaránt...

Sietők emberek mentek el mellettünk, maguk után vonszolták hosszú árnyékukat és mint a füst, száliott föl a por lábuk nyomán, eltakarva az árnyékot. Alkonyati szomorúság nehezkedett mindenre, az ablakból kiáradt nagyapa dörmögő hangja:

— Uram, ne mutasd ki irántam a Te haragodat, ne sújts engem a Te fölháborodásodban...

Nagyanyám mosolyogva mondja:

— Már ugyancsak terhére eshet az Úristennek! Minden este nyöszörög és ugyan miért? Hiszen már öreg, semmire nincs szüksége és mégis egyre panaszkodik, egyre rimánkodik... Az Úristen meg hallgatja az esti hangokat és biztosan mosolyog: „Kasirin Vaszilij már megint könyörög!..." No, gyerünk aludni...

*

Elhatároztam, hogy madarászással fogok foglalkozni. Úgy gondoltam, hogy ez majd jól eltart minket, én fogom a madarakat, nagyanyó pedig eladja. Hálót és csapdát vásároltam, kalitkákat készíttettem és most ott ülök virradatkor az árokban a bozót között, nagyanyó pedig kosárral és zsákkal az erdő felé tart, hogy összeszedje az utolsó gombákat, gyümölcsöket és mogyorókat.

Éppen most kelt fel a fáradt szeptemberi nap; fehér sugarai megtörnek a felhőkön és mint ezüstös legyező hullanak az árokba, rám. Lent az árok még homályosabb, fehéres köd száll föl belőle; meredek, agyagos oldala sötét és kopár, a másik oldalon azonban meredékesebb, gyér fűvel és sűrű bozóttal van telenőve, sárga, vöröslő és piros levelekkel, amelyeket a friss szél az árokba sodor.

Az árok alján, a bogáncson kiált a tengelice, a szürke, gyéres pusztai fűvön keresztül látom bíborvörös sapkáját fürge madárfején. Körülöttem pattognak a kívánesi cinegék; mulatságosan fölfujják fehér pofácskájukat, lármáznak és kiabálnak, mint a kunavinói fiatal polgárasszonyok ünnepnap. A gyors, okos, mérges kis madarak mindent tudni akarnak, mindent megérintenek és csapdába esnek, egyik a másik után. Szánalmas látni, hogyan vergődnek, de ez komoly üzleti ügy; átteszem őket a kalitkába és azt meg zsákba dugom, ott a sötétben nyugodtan maradnak.

A galagonyabokorra csízcsapat ereszkedett le, a napfény rásüt a bokorra, a csízek szeretik a napot és most még vidámabban csipognak, úgy viselkednek, mint a fiatal iskolásgyerekek. A falánk góbics elkéseti, hogy melegebb vidékre repüljön, rászáll a

vadrózsabokor hajlékony ágára, csőrével szárnytollait tisztítja és figyelően néz körül fekete szemével zsákmány után. Hirtelen a magasba szárnyal, mint egy pacsirta, elcsíp egy poszméhet, gondosan föltűzi egy tövisre és újra oda ül, forgatja szürke tolvajfejecskéjét. Hangtalanul röpül el fölöttem a madarak bölcse, a magtörő pinty; titkos álmom egyszer egy ilyet fogni! Az égerfán pirók ül, amely elvált a csapattól, vörös ruhában, ünnepélyesen, mint egy generális, kapkodja fekete csőrét és mérgesen csikorog.

Minél magasabban áll a nap, annál több itt a madár és annál vidámabban csipognak. Az árok megtelik muzsikával, amelynek alaphangja a bozót szakadatlan susogása a szélben; a madarak civódó csicsergése nem nyomja el ezt a csendes, édes-bús hangot, a nyár búcsúdalát hallom benne, különös szavakat suttog nekem és ezek maguktól dallá fűződnek. Emlékezetem egyidejűleg akaratlanul az átéltek képét varázsolja elém.

Valahonnét fölülről nagyanyó kiált:

— Hol va-agy?

Az árok szélén ül, egy kendőt terített ki, amelyen kenyér, uborkák, répa és néhány alma van. Mindezen nagyszerűségek közepén, szikrázva a napfényben, kicsiny, nagyon szép csiszolt palack áll Napoleon-fejet ábrázoló kristálydugóval; a palackban egy nyolcad ürömfüvön lehúzott vodka.

— Milyen szép itt, Uramisten! — mondja hálásan nagyanyó.

— Ön egy dalt csináltam!

— No?

Elmondok neki valami ilyesfélét:

— A tél egyre közelebb van már,
Isten veled napsütéses nyár!

Nagyanyó azonban végig sem hallgat, félbeszakít:

— Ilyen dal van már, csakhogy jobb, mint a tied!

És éneklő hangon szavalja:

Ó, tovatűnt a nyári nap
A sötét éjbe, fázósan, halottan!
S itt maradtam én lányka, mint a rab
Tavaszi boldogság nélkül, elhagyottan...

Ha kinn bolyongok reggel a határon,
Újra élném májusi boldogságom —
Siváran néznek rám a puszta tarlók
És én siratom megcsalt ifjúságom!

Ó barátnőim, jó pajtáskáim,
Ha hó lesz majd a kertünknek fáin,
Vegyétek ki keblemből szívemet
S ássátok a hóba, mely mindent eltemet.

Költői hiúságomat ez egyáltalán nem sérti, nagyon tetszik a dal és nagyon sajnálom a lányt.

— Íme, így kell a bánatot megénekelni! Ezt a dalt, látod, egy lány írta. Tavasszal sétálgatott valakivel, de a kedvese elhagyta télre, lehet, hogy mással jár, a lány pedig sírvafakadt szíve fájdalmában... Amit maga nem tapasztal az ember, azt nem tudja őszintén és igazán elmondani, ő meg, látod, milyen szép dalt írt!

Amikor először adott el madarakat negyven kopejkáért, nagyon elcsodálkozott.

— No nézd csak! Én meg — azt hittem, hogy ez csak semmiség, gyerekes kedvtelés és most hová fordul a dolog!

— A mellett nagyon olcsón adtad el...

— Ne mondd!

Vásáros napokon egy rúbel árát adott el, vagy még többet is és egyre csodálkozott: milyen sokat lehet keresni semmiségekkel!

— Az asszonynép pedig egy álló napig mos fehérneműt vagy súrol padlót negyedrúbelért és lám — ezt értsd meg! De ez mégsem helyes! A madarakat kalitkába zárni nem helyes. Hagyj föl inkább ezzel, Aljosa!

Engem azonban már nagyon magával ragadott a madarászás, tetszett, hogy megőriztem függetlenségemet és senkinek nem okoztam kellemetlenséget a madarakon kívül. Jó fölszereléssel láttam el magam, öreg madarászokkal folytatott beszélgetésekből sokat tanultam és madárforgáshoz akár harminc vjersztnyire is elgyalogoltam magányosan az erdőbe, a Volgaparton, ahol az árbócmagasságú fenyőtörzsek között keresztesőrű madár és a madár-

kedvelők által magasra értékelt molnárcinke tartózkodott; hosszúfarkú, fehér, ritka szépségű madár.

Megtörtént, hogy már este fölkerekedtem és egész éjjel baktattam a kazáni országúton — néha esőben és feneketlen sárban. A hátamon viaszkosvászonnal bevont zsák, benne a ketrecek és kalitkák a csalétekkel, a kezemben mogyorófapálca. Hideg és félelmetes az őszi sötétség, nagyon félelmetes!... Az útszélen villámsujtott öreg nyírfatörzsek állnak kinyujtott, nedves ágaikkal: balra, a hegy tövében, a sötét Volga fölött, mintegy a feneketlen mélységben úszva, az utolsó gőzösök és uszályok árbocain ritkás fények tűnnek elő, hangosan veri a hajókerék a vizet és tompán süvít a hajó sípja.

A szurokfekete földön az útszéli falvak nyomorúságos parasztviskói tűnnek elő, dühös, kiéhezett kutyák ténferegnek a lábam alatt, az éjjeliőr üti a kongatóját és ijedten kiabál:

— Ki jár itt! Kit hoz erre az ördög éjszakának idején?

Nagyon féltem, hogy elveszik a fölszerelésemet és készen tartottam egy ötkopejkást az éjjeliőr számára. Fokinaja faluban az őr barátságot kötött velem és sápítozva üdvözölt:

— Már megint mész? Ó, te nyugtalan éjjeli bagoly te, nem tudod, mi a félelem, mi?

Nifont volt a neve a kis ősz öregecskének, s a szentképekre hasonlított; felsőingének melléből almát vagy gyakran egy-egy marék borsót szedett elő és a kezembe nyomta, mondván:

— Nesze, barátom, edd meg egészséggel.

És elkísért a falu végéig.

— Eriggy Isten hírével!

Az erdőbe virradatkor érkeztem meg, rendbehoztam a fölszerelést, kiakasztottam a csalétket, lehevertem az erdőszélen és vártam, mikor kel föl a nap. Teljes a csönd. Körőskörül minden mély őszi álmát alussza. A szürkés ködön keresztül alig látni a hegy tövében a tágas mezőket, amelyek átszelik a Volgát, keresztülnyúlnak rajta, fölolvadnak és összefolynak a homályban. Messze az erdő mögött a réteknél lassan emelkedik a kigyulladó nap, a sötét, erdős hegygerincek föllángolnak s különös, lélekbemarkoló szinjáték kezdődik. Egyre gyorsabban száll föl a köd a mezőkről és ezüstössé válik a nap fényében, mögötte pedig bokrok, fák és

szénakazlak emelkednek ki a földből, a rétek szinte megolvadnak a nap fényében és vöröslő aranyosan folynak szét minden irányban. A nap most megérintette a csöndes vizet és a partot, s úgy tűnik, mintha az egész folyó megmozdulna és odahömpölyögne, ahol a napfény elmerült a vízben. Egyre magasabbra emelkedik a nap, melegíti sugaraival a csupasz, fázó földet és ez az ősz édes illatával hízeleg vissza. Az átlátszó levegő hatalmasnak mutatja a földet, végtelen naggyá növeli. Minden elmosódik a messzeségben és csalogat a láthatár kék szegélye felé. Számtalanszor láttam erről a helyről a nap fölkeltét és minden alkalommal új világ született meg előttem, új szépségben . . .

Egészen különös módon szeretem a napocskát, már maga a neve is tetszik, nevének lágy hangjai, a csengés, mely bennük rejtőzik. Szeretem behunyt szemmel kitenni arcomat égető sugarainak, fölfogni kezemmel, amikor kardként áthatolnak a kerítés hasadékain vagy az ágak közt. Nagyapám igen nagyra tartotta Mihail Csernigov herceget és Fjodor bojárt, akik „nem imádták a napot", én azonban ezeket az embereket feketéknek tartom, mint a cigányokat, mogorváknak és gonoszoknak és szemük mindig vörös, mint valami szegény mordviné. Ha a nap a mezők fölé emelkedik, öntudatlanul nevetek örömömben.

Fölötte még a fenyőerdő, leszórja zöld tűiről a harmatcseppeket; az árnyékban, a fák alatt a páfrányok finomrajzú levelein a dér ezüstbokrétája csillog, amivel a kora reggeli fagy lepte be. A megbarnult fű, amelyet levert az eső, mozdulatlanul földre hajtja szárát, amikor azonban rácsik a napsugár, halk rezdülés fut át a füvön, talán az élet utolsó megnyilvánulása.

Fölébredtek a madarak. A szürke fenyőcinegék tollgomolyagként hullanak ágról ágra, az égőszínű keresztcsőrűek szétvágják a fák csúcsán görbe csőrükkel a fenyőtobozokat, a fenyőágak végén a fehér molnárcinege himbálódzik, hosszú farktollait billegtetve, fekete gyöngyszemével gyanakvóan sandít a csapdára, amelyet kitettem. És egyszerre csak hallani, hogy az egész erdőben, ahol egy perce még ünnepi csönd volt, százféle madárhang csendül fel, megtelik minden ezeknek a kis élőlényeknek sürgés-forgásával, amelyeknek alakjára az ember, a földi szépség atyja, a

maga gyönyörűségére a tündéreket, a kerubokat, szeráfokat és valamennyi angyalt alkotta.

Kissé sajnálom megfogni a madárkákat, bántja felkiismeretemet, hogy kalitkába zárom őket, jobban szeretem nézni életüket, de a vadászszenvedély és a pénzkeresés vágya elűzik szánalmamat.

A madarak kifognak rajtam ravaszságukkal; a lazurcinege figyelmesen és gondosan megnézte a csapdát, megértette, hogy az veszéllyel fenyegeti és oldalra kerülve, veszély nélkül ügyesen kiszedt a magokat a csapda pálcái között. A cinegék nagyon okosak, de túl kíváncsiak és ez a vesztük. A fontoskodó pirókok ostobák, egész tömegesen mennek a csapdába, mint a jóliakott polgárok a templomba; ha megfogod őket, nagyon csodálkoznak és az ujjadba csípnek vastag csőrükkel. A keresztcsőrű nyugodtan és szelíden megy a csapdába; a fakúszó kiismerhetetlen, semelyik más madárhoz nem hasonló, sokáig ül a csapda előtt, mozgatja hosszú csőrét és vastag farktollaira támaszkodik; a fák törzsén kúszik, mint a harkály és mindig a cinkék nyomában van. Ez a füstszínű madárka valahogyan magányosnak látszik, senki sem szereti és ő sem szeret senkit. Szeret lopni, mint a szarka és elviszi az apróbb fénylő tárgyakat.

Délben befejezem a madárfogást és hazaindulok toronyiránt — ha az országúton mennék, a falvakon át, a fiúk és a parasztlegények elvennék a kalitkáimat, szétszakítanák és összetörnék a fölszerelésemet — ezt már tapasztaltam.

Fáradtan és éhesen érkezem meg este, de úgy érzem, hogy aznap megnövekedtem, valami újat tanultam, megerősödtem. Ez az új erő lehetővé teszi, hogy nagyapa rosszindulatú gúnyolódását nyugodtan és harag nélkül hallgassam végig. Nagyapa ezt látva, értelmesen és komolyan kezd beszélni velem:

— Hagyd abba ezt a hiábavalóságot, hagyj föl velet Madarászással még senki nem vitte semmire, ez még nem fordult elő, tudom biztosan! Keress magadnak valami munkahelyet és vidd valamire. Az ember nem ilyen hiábavalóságokra született, hanem Isten magvetése és teli kalászt kell hoznia! Az ember olyan, mint a rúbel: ha jól forgatod, három ezüstrúbel lesz belőle! Azt hiszed talán, könnyű az élet? Nem, éppenséggel nem könnyű! Az élet az embereknek fekete éjszaka, mindenkinek a maga számára kell

világítania. Mindenkinek tíz ujj adatott, de mindenki mennél többet akar markolni a kezével. Erőt kell mutatni és ha nincs erőd — ravaszságot. Aki kicsi is, gyönge is, az sem a paradicsomba, sem a pokolba nem jut! Élj a többiekkel, de gondolj arra, hogy — egyedül vagy. Mindenkit hallgass meg, de senkinek se higyjél. Tanulj hallgatni — a házakat és városokat nem nyelvvel építik, hanem rúbellel és fejszével. Nem vagy baskír és nem vagy kalmük, akiknek minden vagyonuk — a tetveik, meg a juhaik ...

Egész este tudott így beszélni és szavai nagyrészét kívülről tudtam. A szavak tetszettek, értelmüket azonban gyanakvással fogadtam. Szavaiból világos volt, hogy az embert két erő akadályozza meg abban, hogy úgy éljen, ahogyan szeretne: Isten és az emberek.

Nagyanyó az ablaknál ülve, cérnát font csipkéihez, a guzsaly gyorsan perdült ügyes kezében. Sokáig némán hallgatta nagyapa beszédét és hirtelen megszólalt:

— Minden úgy történik, ahogyan Isten anyja mosolyog.

— Mi az? — kiáltja nagyapám — Isten! Nem feledkeztem meg Istenről, tudom az Istent! Azt hiszed, vén ostoba, hogy az Isten csupa ostobát helyezett le a földre? ...

*

... Úgy találtam, hogy a kozákok és a katonák mindenkinél jobban élnek a földön: életük egyszerű és vidám. Szép időben korán reggel föltűntek házunkkal szemben, túl az árkon, szétszéledtek a kopár mezőn, mint megannyi fehér gomba és bonyolult, érdekes játék kezdődött. Ügyesen, duzzadó erővel, vidáman futottak a puskával kezükben a mezőn keresztül fehér ingeikben, eltűntek az árokban és az adott trombitajelre hirtelen ismét a mezőre rohantak vad hurrá-kiáltásokkal, a dob vésztjósló pergése mellett, majd szuronytszegezve egyenesen a házunknak rontottak és úgy látszott, hogy azonnal eltörlik a föld színéről, széthányják, mint egy szénaboglyát.

Én is hurrát kiáltottam és önfeledten velük szaladtam. A dob haragos pergése égő vágyat ébresztett bennem, hogy szétromboljak valamit, kidöntsek egy kerítést, vagy megverjek egy gyereket.

A pihenő alatt a katonák mahorkával vendégeltek meg, megmutatták súlyos puskájukat, néha egyik vagy másik színlelten hasamnak szegezve a szuronyt, rettentő hangon rámordított:

— Fölszúrlak, te svábbogár!

A szurony csillogott, úgy látszott, mintha éine, kígyózott, mint a vipera, amely beléd akar harapni, ez nem annyira félelmetes, mint inkább kellemes érzést keltett.

A mordvin származású dobos dobolni tanítgatott engem. Kezdetnek megfogta a csuklómat és addig forgatta, amíg csak belefájdult, azután meggyúrt ujjaim közé nyomta a dobverőt.

— Üsd csák — ed-kétő, ed-kétő! Tram-ta-ta-tam! Úgy üsd — bal — gyengin, jobb — erősen, tram-ta-ta-tam! — kiáltotta haragosan és kidüllesztette madárszemét.

A mezőn együtt futkostam a katonákkal egészen a gyakorlatozás végéig, azután pedig elkísértem őket az egész városon keresztül a kaszárnyáig, hallgattam hangos éneküket, néztem jóindulatú arcukat: ez olyan újnak látszott, mint az ötkopejkás, amely az imént került ki a pénzverdéből.

Az egyforma emberek zárt tömege vidáman hömpölygött az utcán, mint valami egységes erő, barátságos érzelmek ébredtek bennem irántuk, vágyam kelt elmerülni bennük, mint egy folyóban, beléjük keveredni, mint az erdőbe. Ezek az emberek semmitől sem félnek, mindennel hetykén szembenéznek, mindent legyőznek, mindent el tudnak érni, amit csak akarnak és — ami a fő —, valamennyien egyszerűek, jók.

Valamelyik napon azonban a fiatal altiszt vastag cigarettát adott nekem.

— Gyujts rá! Ez egy olyan cigaretta, hogy senkinek nem adtam volna, csak tőled nem sajnálom, mert olyan kedves gyerek vagy!

Rágyujtottam! Az altiszt visszalépett s hirtelen vörös láng vakított el, megperzselte ujjaimat, orromat, szemöldökömet. Csípős, szürke füst tüsszenteni és köhögni késztetett, megvakultan, megijedve topogtam egyhelyben, a katonák pedig, akik sűrű gyűrűben vettek körül, hangosan és vidáman nevettek. Hazamentem — fütyülés és nevetés hömpölygött utánam, valami úgy pattogott, mint a kondás ostora. Megperzselt ujjaim sajogtak, arcom

égett, a szememből szüntelenül patakzott a könny, a fájdalomnál nyomasztóbb volt azonban a súlyos, zavart csodálkozás: mért tették ezt velem? Hogyan mulattathatta ez a jólelkű legényekel?

Otthon elbújtam a padláson, sokáig ültem ott és visszagondoltam azokra a megmagyarázhatatlan kegyetlenségekre, amelyekkel életemben már találkoztam. Különösen tisztán és élettelj esen emlékeztem a kis szarapuli katonára — előttem áll és mintha csak éine, kérdezi: — Mi az? Megértetted?

Hamarosan átéltem valamit, ami még nyomasztóbb és elképesztőbb volt.

A kozákkaszárnyákhoz kezdtem járni, amelyek a Pecserszkij-külváros mellett álltak. A kozákok másnak látszottak, nem azért, mert jól ültek meg a lovat és szebben voltak öltözve — de másként beszéltek, más nótákat énekeltek és szépen táncolták az orosz táncokat. Este, miután lecsutakolták a lovakat, körbe szokták állni az istálló mellett és egy kicsiny, vörös kozák, megrázva üstökét, magas hangon, mint egy rézkürt, énekelni kezdett. Megfeszített testtel, halkan kezdte el a szomorú dalt a csöndes Donról és a kék Dunáról. Szemét lehunyta, mint ahogyan lehunyja az a mesebeli madár, amely gyakran addig énekel, amíg holtan le nem hull az ágról a földre. A kozák ingének nyaka nyitva van, kilátszik kulcscsontja, mint valami vas-zabla, az egész ember olyan, mintha ércbe lenne öntve. Vékony lábszárain himbálódzik, mintha a föld imbolyogna alatta, kinyújtva kezét, vakon és zengően, mintha megszűnt volna ember lenni s rézkürtté vagy pásztortilinkóvá változott volna. Néha azt hittem, hogy most dől el, hátraesik a földre és meghal, mint az a mesebeli madár — mert a dalba beleöntötte egész lelkét, minden erejét.

Kezüket a zsebükbe, vagy széles hátuk mögé dugva állnak körötte koszorúban bajtársai, szigorúan néznek ércarcába, követik kezét, amely csöndesen úszik a levegőben, s ünnepélyesen, nyugodtan énekelnek, mint a templomi kórusban. Valamennyien, a szakállasok és a szakállanélküliek egyaránt a szentképekhez hasonlítottak ezekben a pillanatokban, olyan komorak és az emberektől eltávolodottak voltak. Az ének hosszú volt, mint az országút s ugyanolyan egyforma és széles, ha hallgatta az ember, min-

denről elfeledkezett: nappal van-e vagy éjjel, fiú-e vagy már öregember, mindenről elfeledkezett. Ha elhallgat az énekesek hangja — hallani lehet, hogy fújnak a lovak a szabad sztyepj után vágyakozva s hallatszanak a mezőről beáradó őszi éjszaka halk hangjai. A szív csaknem a megpattanásig tele van szokatlan érzésekkel és nagy, néma szeretettel az emberek és a föld iránt.

A kis, ércből öntött kozákot nem is tartottam embernek, hanem valami jelentősebb, legendás lénynek, amely sokkal jobb és magasabbrendű, mint az összes emberek. Nem tudtam beszélni vele. Amikor kérdezett tőlem valamit, csak boldogan elmosolyodtam és zavartan hallgattam. Képes lettem volna menni utána némán és alázatosan, mint a kutya, csakhogy gyakrabban lássam és hallhassam énekelni.

Egyizben láttam, amint az istálló sarkában állva figyelmesen nézte az ujjára húzott sima ezüstgyűrűt; szép ajka mozgott, kis, vörös bajusza remegett, arca komor és megbántott volt.

Egy másik alkalommal viszont kalitkáimmal a hátamon bementem a vendéglőbe a régi szénapiacon; a vendéglős kedvelője volt az énekesmadaraknak és gyakran vásárolt tőlem.

A kozák a söntésasztal mellett ült a sarokban, a kályha és a fal között. Termetes nő volt vele, majd kétakkora testű, mint ő s kerek arca fénylett, mint a szattyánbőr. A nő anyás tekintettel nézett rá, kissé nyugtalanul, a kozák részeg volt, kinyujtott lábával csoszogott a padlón és alighanem fájdalmasan ráléphetett a nő lábára — ez megrázkódott, elfintorította arcát és halkan kérte:

— Ne ostobáskodj...

A kozák nagy erőfeszítéssel fölhúzta szemöldökét, de az csakhamar újra lecsukódott. Melege volt, zubbonyát és ingét kigombolva, lemezteleníttette nyakát. A nő fejéről a vállára csúsztatta kendőjét, az asztalra tette erős, fehér karját és ujjait olyan erősen szorította össze, hogy belevörösödtek. Mennél tovább néztem őket, annál inkább a jó anyja ellen vétkező fiúnak láttam a kozákot. A nő valamit mondott neki, gyöngéden és szemrehányóan, ő pedig zavartan hallgatott — nem volt mit válaszolni a megérdemelt szemrehányásokra.

A kozák hirtelen fölállt, mintha megszúrták volna és túlságosan a homlokába nyomva, föltette a sapkáját, még jobban be-

nyomta a tenyerével, azután be sem gombolkozva, az ajtó felé ment; a nő szintén fölemelkedett és odaszólt a vendéglősnek:

— Mindjárt visszajövünk, Kuzmics...

Az emberek nevettek és gúnyolódtak rajtuk. Valaki teli torokkal, szigorúan mondta:

— A kormányost eltéríteni — nagy munka!

Utánuk mentem; vagy tíz lépéssel megelőztek, ott imbolyogtak a sötétben, keresztül a téren, nyakig a sárban, a menedékes, magas Volgapart felé. Láttam, hogyan tántorog a nő, amint tartja a kozákot, hallottam, hogyan cuppog a sár a lábuk alatt és mint kérdi a nő halkan, könyörgően:

— Hová mégy? De hová mégy?

Utánuk láboltam a sárban, holott nem arra vitt az utam. Amikor megérkeztek a part menedékes oldalának járdájához, a kozák megállott, visszalépett egy lépést és hirtelen a nő arcába ütött. A nő csodálkozó és rémült hangon ordított föl:

— Jaj, hát ez miért?...

Magam is megijedtem, egészen hozzájuk szaladtam. A kozák átnyalábolta a nőt, áthajította a kerítésen, utána ugrott és egymás hegyén-hátán gurultak le a füves lejtőn. Csaknem elájultam, megdermedtem és hallottam, amint ott lenn reped, szakad a ruha, ordít a kozák, a nő meg fojtott hangon, szakadozottan mormogja:

— Kiáltani fogok... kiáltok...

Hangosan, fájdalmasan felnyögött, aztán csend lett. Kitapogattam egy követ és ledobtam — zizegett a fűben. A téren csörömpölve kicsapódott a kocsma ajtaja, valaki fölkiáltott, alighanem elvágódott, azután újra csend lett s minden pillanat új borzalmat készített elő.

A lejtőn nagy, fehér gomolyag jelenik meg, zokogva és nagyokat fújva; lassan, egyenlőtlenül mászik fölfelé és megismerem az asszonyt. Négykézláb mászik, mint a birka, látom, hogy csípőig meztelen, nagy mellei lelógnak és úgy látszik, mintha három arca lenne. Most elérte a korlátot, csaknem közvetlenül mellettem ráült, fúj, mint egy meghajszolt ló és tépázott haját igazgatja. Teste fehérségén világosan látszanak a sár sötét foltjai; sír és olyan mozdulattal törli le könnyeit arcáról, mint egy mosakodó macska, meglát engem és halkan fölkiált:

— Uramisten — ki van ott? Eredj, te szemérmetlen!

Nem birok elmenni, megkövülten a csodálkozástól és valami égető, elszomorító érzéstől — eszembe jutnak nagyanyám testvérének szavai:

— A nő — erő, Éva magát az Úristent is becsapta...

Az asszony fölállott, betakarta megmaradt ruhájával mellét, amire lába lett meztelen és gyorsan elment. A lejtőn pedig megjelent a kozák, fehér rongyokat lobogtatott a levegőben, halkan fütyörészett, hallgatózott és vidám hangon mondta:

— Darja! Mi? A kozák mindig elveszi, amire szüksége van... Azt hitted, részeg vagyok? Ne-em, azt csak úgy láttad... Darja!

Keményen áll, hangja józanul és gúnyosan hangzik. Lehajol, megtörli csizmáit a rongyokkal és újra kezdi:

— Ej, fogd már a kabátodat... Daska! Igen — ne fintorogj.

És a kozák hangosan kimondott egy nőket gyalázó szót.

Ülök egy kőrakáson és hallgatom ezt a hangot, amely magányosan, nyomasztó fölénnyel hangzik el az éjszakában.

Szemem előtt táncolnak a téren álló lámpák; jobbra, a sötét facsoportból fehéren emelkedik ki a nemesi lányok intézete. Lustán, egyik mocskos szót a másik után kiabálva, megy a kozák a téren és a fehér rongyokat lobogtatja, végre eltűnik, mint valami rossz álom.

Lent, a lejtő alján a szivattyútelep gőzgépe sistereg, a mély úton bérkocsi zörög — lélek sincs körös-körül. Kábultan megyek a lejtő mellett, szorongatom kezemben a hideg követ — nem mertem a kozák után dobni. A Szent György-templom mellett megállított az éjjeliőr, haragosan megkérdezte — ki vagyok, mit viszek a zsákban a hátamon?

Részletesen elmondtam neki mindent a kozákról — elkezdett hahotázni:

— Kitünő! A kozákok, barátom, utálatos népség, nem illenek hozzánk! Az a nő meg egy szuka...

Majd eldőlt a nevetéstől, én meg odébbálltam és nem értettem — min nevet annyira.

Ijedten gondoltam: mi lett volna, ha ilyesmi történt volna anyámmal vagy nagyanyóval?

Amikor lehullott az első hó, nagyapa újra elvitt nagyanyó nővéréhez.

— Nem lesz itt rossz dolgod, nem lesz rossz — mondta.

Úgy éreztem, hogy a nyáron borzasztóan sokat éltem át, öregedtem és okosodtam, gazdáméknál azonban ezalatt az unalom még súlyosabb lett. Éppen olyan gyakran betegeskednek, elrontják gyomrukat a túlságos evéssel, éppen olyan részletesen mondják el egymásnak a betegség menetét és az öregasszony éppen olyan borzalmasan és dühösen imádkozik Istenhez. A fiatalasszony a szülés után lesoványodott, alakja megvékonyodott ugyan, de ugyanolyan nehézkesen és lassan mozog, mint állapotos korában. Amikor fehérneműt varr a gyermekeknek, halkan énekli mindig ugyanazt a dalt:

Szpira, Szpira, Szpiridon,
Szpira kicsi öcsikém;
Magam megyek a szánkóban,
Szpira meg ül a hóban. —

Ha bemegyek a szobába, azonnal abbahagyja az éneklést és haragosan rámkiált:

— Mit keresel itt?

Az a meggyőződésem, hogy nem tud egyetlen dalt sem ezen az egyen kívül.

Este behívtak a háziak a szobába és rámparancsoltak:

— No mesélj, hogyan éltél a hajón?

A széken ülök a klozetajtó mellett és beszélek. Jólesik visszaemlékeznem a másik életre innét, ahová akaratom ellenére belaszfoltak. Az elbeszélés heve elragad, elfeledkezem a hallgatóságról — de nem sokáig. Az asszonyok még sohasem utaztak hajón és megkérdezik:

— De mégis, nem félős utazni?

Nem értem, mitől kellene félni?

— Hátha a hajó hirtelen mély helyre kerül és elsüllyed?

A házigazda fölnevet, én meg — jóllehet tudom, hogy a hajó

nem süllyed el a mélyebb helyen —, nem birom meggyőzni erről az asszonyokat. Az öregasszonynak meggyőződése, hogy a hajó nem úszik a vizen, hanem kerekekre támaszkodik a folyó fenekén, mint a szekér a szárazföldön.

— Hogyan is úszhatna — amikor vasból van? Hát a balta sem úszik...

— De hiszen a leveseskanál sem merül el a vízben?

— Ez aztán jó hasonlat! A leveseskanál — kicsiny, üres...

Amikor Szmurújról és könyveiről beszélek, gyanakodva néznek rám; az öregasszony azt mondja, hogy a könyveket ostobák és eretnekek írják.

— Hát a zsoltárokat? Hát Dávid király?

— A zsoltárkönyv szent, Dávid király meg különben megbocsátásért könyörgött Istenhez a zsoltárok miatt.

— Hol van ez megírva?

— A tenyeremen — majd megfogom a nyakadat és akkor megtudod, hogy hol!

Az öregasszony mindent tud, mindenről meggyőződéssel beszél és — mindig vadul.

— A Pjecsorkán meghalt egy tatár, a lelke a torkán jött ki, olyan fekete volt, mint a szurok!

— A lélek — szellem — mondom, az öregasszony azonban dühösen rámkiált:

— A tatár lelke? Te ostoba!

A fiatalasszony szintén fél a könyvektől.

— Nagyon ártalmas dolog könyveket olvasni, de különösen fiatal korban — mondja. — Minálunk egy jó családból való lány olvasott, olvasott, amíg csak — belészeretett a diakónusba. A diakónus felesége meg lepocskondiázta — hogy szinte szörnyűség! Az utcán, mindenki füle hallatára...

Néha Szmurüj könyveiből való szavakat használiam. Az egyik könyben, amelynek sem eleje, sem vége nem volt, ez állott: „alapjában véve a puskaport senki sem találta föl; mint mindig — apró megfigyelések és fölfedezések hosszú sora vezetett hozzá".

Nem tudom miért, de nagyon emlékezetemben maradt ez a kifejezés, különösen ebbe a kapcsolatba szerettem belé: „alapjában véve a puskaport senki sem találta föl"; erőt éreztem benne

— és sok keserűséget okozott nekem, sok nevetséges keserűséget. Szokott ez így lenni.

Egyizben, amikor a gazdám fölszólított, meséljek még, hogy volt a hajón, azt feleltem:

— Alapjában véve, már nincs mit elmesélnem...

Ezen elcsodálkoztak.

— Hogyan? Hogyan mondtad? — károgták.

És mind a négyen hahotázni kezdtek és ismételgették:

— Alapjában véve, ó, bá-bátyuska!

Még a gazdám is velük tartott:

— Ezt ugyan jól kigondoltad, te különös fickó!

Ettől kezdve sokáig így hívtak:

— Ej, alapjában véve! Eredj csak, töröld föl a padlót a gyerek után, alapjában véve...

Ez az értelemnélküli gúnyolódás nem sértett ugyan, de nagyon csodálkoztam rajta.

Valami tompult fájdalom zsibbadtságában éltem és hogy ezt az érzést leküzdjem, igyekeztem minél többet dolgozni. Nem lehetett arra panaszkodni, mintha a munka kevés lett volna, két kisgyerek volt a házban, a gyereklányok nem tudtak a házak kedvére lenni, állandóan változtatták őket. Nekem kellett bajlódnom a gyerekekkel, minden nap pelenkát mostam rájuk és minden héten elmentem a Zsandarmszkij-forráshoz fehér ruhát öblíteni — a mosónők gúnyolódtak velem.

— Mi dolgod van neked ezzel a női munkával?

Néha annyira vitték, hogy a nedves ruhacsomóval vertem közéjük, amit ők aztán bőkezűen visszafizettek nekem, mégis mulatságos és érdekes volt közöttük.

A Zsandarmszkij-forrás mély árok fenekén fakadt és az Okába ömlött, az árok elválasztotta a várost a mezőtől, amelyet egy ősi istenség után Jariló-mezőnek neveztek. Szemik napján ezen a mezőn a városi polgárság népmulatságot rendezett. Nagyanyó mesélte, hogy az ő ifjúkorában a nép még hitt Jarilóban és áldozatot hozott neki. Egy kereket bekátrányozott kóccal csavartak be és nagy kiáltozás meg éneklés között leeresztették a lejtőn, figyelve — leér-e a lángoló kerék az Okáig. Ha leért, Jariló isten elfogadta az áldozatot: a nyár napsütéses és szerencsés lesz.

A mosónők itt a Jariló-mezőn többnyire ügyes, élesnyelvű asszonyok voltak; ismerték a város egész életét és nagyon érdekes volt hallgatni elbeszéléseiket a kereskedőkről, a hivatalnokokról, tisztekről, akiknek dolgoztak. Nehéz munka volt ilyenkor télen a patak jeges vizében ruhát öblíteni; valamennyi nőnek annyira megfagyott a karja, hogy fölrepedezett rajta a bőr. A deszkák közé ágyazott patak fölé hajolva, az ócska, összerepedezett viharteló alatt, amely nem védett meg sem a hótól, sem a széltől, öblítik az asszonyok a fehérneműt. Arcukat vérvörösre csípi a hideg, a fagy hasogatja vizes ujjukat úgy, hogy nem is tudják begörbíteni és könnyeket sajtol szemükbe. Az asszonyok azonban gondtalanul fecsegnek, különböző históriákat adnak át egymásnak és valami különös bátorságot kap egyik a másikától.

A legjobban Natalja Kozlovszkaja tudott beszélni. Harminc év körüli, izmos, hamiskás szemű nő, különösen gyorsan pergő és éles nyelve volt. Valamennyi társnője figyelmét magára vonta, hozzá fordultak tanácsért ügyes-bajos dolgaikban és becsülték ügyes munkájáért, rendes öltözékéért és azért, mert lányát a gimnáziumban taníttatta. Amikor meggörnyedve a két nehéz, vizes ruhával telt kosár alatt, jött lefelé a csúszós úton, vidám, érdeklődő kérdezősködés fogadta.

— Mit csinál a lányod?

— Jól van, köszönöm, tanul, hál' Istennek!

— No nézd csak — valóságos kisasszony lesz!

— Azért taníttatom. Honnét kerülnek elő a cifraképű kisasszonyok? Közülünk, a fekete földből, nem máshonnét! Minnél többet tudsz, annál messzebbre nyúlsz, annál többet markolsz, már pedig minnél többet markolsz, annál jobban megy a sorod... Az Úristen mint buta gyermekeket küld minket a földre és mint okos öregeknek kell visszamennünk; ez azt jelenti, hogy — tanulni kell.

Amikor ő beszélt, valamennyien elcsendesedtek és figyelmesen hallgatták értelmes, meggyőző beszédét. Dícséreteket mondtak a szemébe, csodálták kitartásáért és eszéért, de — senki sem csinálta utána. Kabátja ujját egy öreg csizmaszár barna bőrével fogta körül, ami lehetővé tette, hogy ne kelljen a karját könyökig lemezteleníteni, csakhogy a kabátujja vizes ne legyen. Mindenki

azt mondta, hogy nagyon jó gondolat, de senki nem csinálta meg magának, amikor pedig én megcsináltam — kigúnyoltak.

— Á, te egy asszonytól hagyod magad tanítani?

A lányáról meg így beszéltek:

— Mi van abban olyan nagy dolog! No, majd több lesz egy kisasszonnyal. Meg az is lehet, hogy nem tanul ki vagy meghal...

— Hiszen a tanultaknak sem fenékig tejföl. Lám, az a Bahilova-lány, csak tanult, tanult, amíg maga is tanítónőnek nem ment, már pedig ha tanítónő, akkor, azt mondják nem mehet férjhez...

— Természetes! Férjhez menni ábécé nélkül is lehet, nem azért veszik el...

— A nő esze nem a fejében van...

Furcsa és kellemetlen volt hallgatni, hogy sajátmagukról ilyen szemérmetlenül beszélnek. Tudtam, hogyan beszélnek az asszonyokról a matrózok, katonák, kubikusok, hallottam, hogy a férfiak mindig dicsekszenek egymás előtt, milyen ügyesen tudják becsapni az asszonyokat, milyen makacsok a velük való érintkezésben, megértettem, hogy úgy állnak szemben az asszonyokkal, mint ellenségek. A férfiak dicsekvéséből azonban csaknem mindig kihallatszott még valami, ami arra engedett következtetnem, hogy ezekben az elbeszélésekben több a dicsekvés és a kitalálás, mint az igazság.

A mosónők nem meséltek egymásnak szerelmi kalandjaikról, de mindenben, amit a férfiakról beszéltek, észrevettem a gúnyos, rosszindulatú érzéseket és azt gondoltam, hogy végeredményben mégis csak igaz: az asszony — erő!

— Akárhogy fordulsz, akárhogy perdülsz, a végén mégis az asszonyhoz kerülsz, előle soha meg nem menekülsz, — mondta egyízben Natalja és valami kis öregasszony hidegtől rekedt hangon kiáltotta oda neki:

— Hát hogyan is kerülne máshová? Még az Istentől is hozzánk jönnek a barátok, meg a remeték...

Ezek a beszélgetések a vízcsobogásban, a nedves ruha huzigálásánál az árok mélyén, a mocskos résben, amelyet még a hó sem tudott betakarni fehér leplével, ezek a szemérmetlen beszédek a fogamzás és születés titkáról ijedt utálatot váltottak ki

belőlem és eltaszították gondolataimat és érzéseimet azoktól a „regények"-től, amelyek tolakodóan körülvettek. A regény fogalma tartósan összekapcsolódott ezekkel a piszkos történetekkel.

Az árokban a mosónők közöti, a konyhákban a tisztiszolgáknál, a töltésen a kubikosok közt, mindenütt mégis összehasonlíthatatlanul érdekesebb volt, mint otthon, ahol a szavak, fogalmak és események dermedt egyformasága csak nyomasztó, bosszantó unalmat váltott ki. A háziak az evés, betegség és alvás bűvkörében éltek, az ételek elkészítése vagy alvás foglalkoztatta őket. A bűnről és a halálról beszélgettek, amitől nagyon féltek, úgy keringtek körülötte, mint a búzaszem a malomkerék körül, egyre várva, hogy szétzúzza.

Szabad óráimban a fészerbe mentem fát aprítani és szerettem volna egyedül maradni önmagammal, de ez csak ritkán sikerült, mert bejöttek a tisztiszolgák és az udvarban folyó életről meséltek.

Jermohin és Szidorov jöttek hozzám leggyakrabban a fészerbe. Az első — hosszú, görnyedt kalugavidéki legény, csupa vastag, erős izomból összefontnak látszott, kis fejében zavarospillantású szempár ült. Lusta volt és elég buta, lassan, esetlenül mozgott, ha azonban nőt pillantott meg, akkor bégetett és előrehajolt, mintha csak térdre akarna előtte esni. Mindenki az udvarban csodálkozott azon a gyorsaságon, amellyel a szakácsnőknél és szobalányoknál sikert ért el, irigykedtek rá és féltek medvecsejétől. Szidorov magas, csontos tulai legény volt, mindig szomorú, halkan beszélt és óvatosan köhögött s szeme mindig ijedten fénylett. Szeretett a homályos sarkokba nézni; akár mesélt valamit félhangon, akár hallgatagon ült, mindig abba a sarokba bámult, amelyik a legsötétebb volt.

— Mit nézel?

— Talán kihájik egy egér... Szeretem az egereket, olyan halkan futnak...

A tisztiszolgáknak én írtam a leveleket falujukba és szeretőiknek. Ez nagyon tetszett nekem; legszívesebben azonban Szidorovnak írtam, aki pontosan minden szombaton levelet küldött hugának Tulába.

Behívott magához a konyhába, szorosan mellém ült, erősen

megdörzsölte tenyerével kurtahajú koponyáját és a fülembe súgott:

— No, láss neki! A kezdetét — ahogyan szokás: Szeretett kedves nővérkém, írom ezen levelemet egészségben, amit neked is kívánok... ahogyan szokás! Aztán írjad: a rúbelt megkaptam, csakhogy nincsen rá szükségem és köszönöm. Semmire nincs szükségem, nagyon jól élünk itt, — egyáltalán nem élünk jól, hanem mint a kutyák, de te ne írjad ezt, hanem csak hogy — jól! Ő még kicsi, egészben tizennégy éves, — minek kell neki tudni? Most aztán írd tovább úgy, ahogyan tanultad...

Egészen odahajolt a baloldalamhoz, égetően és hangsúlyozottan suttogta a fülembe:

— Hogy ne hagyja magát a legényektől ölelgetni és a mellét fogdosni és ilyesmit! Írd: ha valaki barátságosan beszél hozzád, ne higyjél neki, csak meg akar csalni, meg akar rontani...

Erővel visszatartja a köhögést, arca vérvörös lett, fölfújta mindkét felét és szemét ellepte a könny; csuszkált a széken és lökdösött engem.

— Ne zavarj!

— Semmi, csak írj! Legkevésbbé higyj az uraknak, azok csábítják el a lányt a leghamarabb. Nekik vannak szavaik és mindent meg tudnak mondani, de ha te hiszel nekik — akkor a nyilvános házba kerülsz. És ha megtakarítottál egy rúbelt, add oda a pópának, ha becsületes ember, az majd megőrzi neked. Vagy inkább ásd el a földbe, amikor senki sem látja és jegyezd meg magadnak, hogy hol.

Nagyon szomorú hallgatni ezt a suttogást, olyan kábító, mint valami bádog szellőzőkerék nyikorgása. Körülnézek a füstlepte kemencén, a pohárszéken, amelyet teleköpött a légy, — a konyha hihetetlenül piszkos, tele poloskával, az odaégett zsír keserű szagával, petróleumszaggal és füsttel. A tűzhelynél, a forgács között nyüzsögnek a svábbogarak; csüggedés fogja el a lelket, csaknem a könnyekig sajnálom a katonát és a nővérét. Hát lehet, hát jó így élni?

Csak írok tovább, már nem is hallgatok Szidorov suttogá-

sára, arról írok, hogy milyen szomorú és bántó az élet, ő pedig sóhajtva mondja nekem:

— Milyen sokat írsz, köszönöm! Most aztán majd fogja tudni, hogy mitől kell félni neki...

— Semmitől sem kell félni neki — mondom haragosan, jóllehet magam is sok mindentől félek.

A katona nevetett és köhögve mondta:

— Milyen furcsa vagy! Hogyne kellene félni? Hát — az uraktól, hát — Istentől? Talán nem?

Ha levelet kapott a nővérétől, nyugtalanul kért:

— Olvasd el hamar, kérlek...

És kényszerített, hogy a macskakaparásos, bántóan rövid és üres levelet háromszor is elolvassam.

Jó és lágy ember volt, de a nőkkel szemben ő is csak úgy viselkedett, mint a többiek — gorombán és közönségesen, mint a kutya. Akarva, nem akarva megfigyeltem ezeket a viszonyokat, amelyek gyakran a szemem előtt bonyolódtak le elejétől végig, csodálatraméltó és trágár gyorsasággal. Láttam, miként hat Szidorov a nők jóérzésére és kelt szánalmat katonasorsa iránt, hogyan teszi őket gyöngéd hazugságokkal mámorossá, mikor azután mindennek végeztével elmeséli sikerét Jermohinnak, undorító fintort vág és kiköp, mintha valami keserű orvosságot vett volna be. Ez éppen kapóra jött nekem és haragosan megkérdeztem a katonát, — mért csapják be valamennyien az asszonyokat, mért hazudnak nekik, hogy aztán gúnyolódjanak a nők fölött és átadják őket egyik a másikának, sőt gyakran verjék is?

Szidorov csak csöndesen nevetett:

— Neked nem kell ilyen dolgok iránt érdeklődni — mondta, ez mind csúnya dolog, ez — bűn! Te még fiatal vagy, még korán volna neked...

Egyszer azonban részletesebb feleletet adott és ezt nagyon megjegyeztem magamnak:

— Azt hiszed — a nők nem tudják, hogy becsapom őket? — kérdezte pislogva és köhögve: — Tu-udják! Maguk akarják, hogy becsapjam őket! Ebben a dologban mindenki hazudik, ez már olyan dolog, hogy mindenki szégyenli, senki nem szeret senkit, hanem egyszerűen — szokás! Nagyon szégyelni való, ké-

sőbb majd magad is megtudod! Azért kell éjjelnek lenni, ha pedig nappal van, hát a sötétben, a kamrában, igen! E miatt kergetett ki Isten a paradicsomból és e miatt boldogtalan mindenki...

Olyan értelmesen, olyan szomorúan és bűnbánóan beszélt, hogy ez kissé kibékitett engem regényeivel. Nagyobb barátsággal voltam iránta, mint Jermohin iránt, akit gyűlöltem és minden lehető módon igyekeztem kigúnyolni és bosszantani, ami sikerült is és ő gyakran futott utánam az udvaron gonosz szándékkal, amit ügyetlensége miatt csak nagyritkán tudott keresztülvinni.

— Ez tiltott dolog — mondta Szidorov.

Tudtam, hogy — tiltott dolog, de hogy az embereket boldogtalanná teszi, azt nem hittem el. És bár láttam, hogy boldogtalanok, mégsem hittem el azért, mert a szerelmes emberek szemében gyakran figyeltem meg valami szokatlan kifejezést, éreztem különös szívjóságukat. Mindig jólesett látnom a szívek ünnepét.

Az életet, emlékszem, mégis egyre szomorúbbnak, kegyetlenebbnek találtam, s úgy véltem, hogy örökre megingathatatlanul megmarad azon formák és viszonyok között, amelyeket nap mint nap láttam. Nem is gondoltam valami jobbnak a lehetőségére, mint arra, ami van, ami megváltoztathatatlanul jelent meg minden nap szemem előtt.

Egyszer azonban a katonák elmeséltek egy történetet, amely nagyon fölháborított. Az egyik lakásban a város legjobb szabójának szabásza lakott, csöndes, szerény, nem orosz származású ember. A felesége kicsiny, gyermektelen asszony volt s éjjel-nappal könyveket olvasott. Ebben a hangos udvarban, ebben a házban, amely színültig tele volt részeg emberekkel, ezek ketten láthatatlanul és hangtalanul éltek, vendégeket nem fogadtak és maguk sem mentek sehová sem, csak ünnepnapokon a színházba.

A férfi reggeltől késő estig az üzletben volt, felesége, aki fejletlen kislányhoz hasonlított, hetenként kétszer eljárt a könyvtárba. Gyakran láttam, amint himbálódzva, szinte kissé bicegve megy apró lépésekkel a töltésen, összeszíjazott könyvekkel, mint valami gimnazistalány, egyszerűen, kedvesen és tisztán öltözve, kesztyűvel apró kezén. Kis madárarca van, fürgeszemű és egészben véve olyan kedves, mint valami porcellánfigurácska a tükör-

asztalon. A katonák azt mesélték, hogy a jobboldalán nincs meg minden bordája, attól himbálódzik olyan furcsán járásközben. Nekem azonban tetszett és erősen elütött a többi hölgytől, akik az udvarban laktak, — a tisztek feleségétől; ezek hangos beszédűek, színes cicomájuk és magas turnürjeik ellenére valahogyan olyan elhasználtaknak látszottak, mintha sokáig és elfeledten hevertek volna a sötét lomtárban, mindenféle haszontalan holmi között.

A kis szabásznét az udvaron féleszűnek tartották, azt mondták róla, hogy elveszítette az eszét a könyvektől, annyira jutott, hogy nem képes a háztartással foglalkozni, a férje maga megy a piacra bevásárolni és maga rendeli meg az ebédet és vacsorát a szakácsnőnél, aki termetes, nem orosz származású nő, félszeme van, amely mindig könnyes és szűk, rózsaszínű nyílás a másik helyén. Az asszony maga — úgy beszélték —, nem tudja megkülönböztetni a disznóhúst a borjúhústól és egyszer szégyenszemre petrezselyem helyett tormát vásárolt!

Gondolják csak el, milyen szörnyűség!

Mind a hárman olyan idegenek voltak a házban, mintha véletlenül pottyantak volna bele ennek a nagy csirkeólnak egyik rekeszébe, cinegékre emlékeztettek, amelyek a hideg elől menekülve, a szellőzőablakon át fülledt és mocskos emberi lakásba röpültek.

És a tisztiszolgák most egyszerre elmesélték, hogy a tiszt urak a kis szabásznéval sértő és gonosz játékot űztek. Csaknem minden nap levelet küldenek neki, hol az egyik, hol a másik, amelyben szerelmükről írnak, szenvedéseikről és szépségéről. Az asszony válaszol nekik, kéri, hogy hagyják őt békében, sajnálja, hogy keserűséget okozott, kéri Istent, hogy segítse őket kiábrándulni belőle. Ha a tisztek megkaptak egy ilyen levelet, közösen olvassák föl, nevetnek az asszonyon és együtt tanácskozzák meg a következő levelet, amelyet valaki küldeni fog.

Amikor a tisztiszolgák elmesélték ezt a történetet, maguk is nevettek és szidták a szabász feleségét.

— Sánta Kata — mondta Jermohin basszushangján, Szidorov pedig csöndesen kijelentette:

— Mindenik asszony azt akarja, hogy becsapják. Ő is tudja az egészet...

Nem hittem el, hogy a szabász felesége tudja, miként nevetnek rajta és azonnal elhatároztam, hogy mindent elmondok neki. Kilestem, amikor a szakácsnő a pincébe ment, fölszaladtam a hátsó lépcsőn az asszonyka lakásához, bekukkantottam a konyhába — teljesen üres volt, bementem a szobába —, a szabász felesége az asztalnál ült, egyik kezében nehéz, aranyozott teáscsészével, a másikban nyitott könyvvel. Megijedt, a könyvet melléhez szorította és halkan fölkiáltott:

— Ki jár itt? Auguszta! Ki vagy te?

Gyorsan és zavarosan kezdtem beszélni és azt vártam, hogy hozzámvágja a könyvet vagy a csészét. Nagy, eperszínű karosszékben ült, kék pongyolába volt öltözve, rojtokkal az alján és csipkedíszítéssel nyakán és az ujjakon, szőke, hullámos haja a vállára hullott. Az angyalra hasonlított az oltárszárnyon. Hátradőlve a karosszékben, kerekre nyitott szemmel nézett rám, kezdetben haragosan, azután csodálkozó mosolygással.

Amikor mindent elmondtam, amit akartam, eltűnt a bátorságom, az ajtó felé indultam, ő meg utánam kiáltott:

— Állj meg!

Letette a csészét a tálcára, az asztalra dobta a könyvet, összekulcsolta két kis kezét és a felnőtt emberek hangján mondta:

— Milyen különös fiú vagy... Gyere közelebb!

Nagyon óvatosan közelebb mentem, ő megfogta kezemet és vékony, hideg újjaival simogatva mondta:

— Nem tanított ki senki, hogy ezt mondd nekem, nem? No jól van, látom, hogy igaz — magad gondoltad ki...

Elereszteti a kezem, behúnyta a szemét és halkan, vontatottan mondta:

— Hát így beszélnek erről azok a mocskos katonák!

— Költözzenek el ebből a lakásból — tanácsoltam őszintén.

— Miért?

— Nem fogják békében hagyni.

Kedvesen nevetett, azután megkérdezte:

— Jártál te iskolába? Szeretsz könyveket olvasni?

— Nincs időm olvasni.

— Ha akarnál, találnál időt hozzá. Nos — köszönöm!

Felém nyujtja összefogott ujjait s köztük egy ezüstpénz volt, — szégyeltem elvenni ezt a hideg tárgyat, de nem mertem visszautasítani és elmenőben a lépcsőkorlát egyik oszlopára tettem.

Mély és számomra merőben új benyomásokat vittem magammal ettől a nőtől. Mintha virradni kezdett volna előttem és néhány napom örömben telt el, amikor visszaemlékeztem a tágas szobára és a szabász kékruhás feleségére, aki angyalhoz hasonlított. Körüskörül minden ismeretlenül szép volt, lába alatt aranyos, pompás szőnyeg feküdt, az ablak ezüstösen csillogó üvegén keresztül a téli nap nézett be és melegített a közelében.

Szerettem volna mégegyszer látni — mi lenne, ha elmennék és könyvet kérnék tőle?

Megtettem és újra ugyanazon a helyen láttam, ugyancsak könyvvel kezében, azonban arca valami piros kendővel volt felkötve és a szeme be volt dagadva. Átadott nekem valami feketeköténes könyvet és érthetetlenül mormogott hozzá valamit. Lehangoltan mentem el, magammal vittem a könyvet, amelynek kreozot- és ánizscsöppszaga volt. A könyvet elrejtettem a padláson, becsavartam tiszta fehérneműbe és papirosba, hogy a háziak meg ne találhassák és tönkre ne tehessék.

A háziak a „Nivát" járatták, a szabásminták és a jutalmak kedvéért, nem olvasták el, hanem megnézték a képeket s azután a szekrények alá rakták a hálószobában a füzeteket, az év végén bekötötték és az ágy alá rakták, ahol már három kötet „Zsivopisznoje Obozrjenije" hevert. Amikor a padlót sikáltam a hálószobában, a piszkos víz mindig a könyvek alá folyt. A gazdám előfizetett a „Rússzkij Kurjer"-ra és esténként, amikor olvasta, szitkozódott:

— Az ördög vigye el őket, minek firkálnak ilyesmit össze! Unalmas dolgok...

Szombaton ruhát teregettem a padláson és eszembe jutott a könyv, elővettem, fölütöttem és elolvastam a kezdő sort: „Az emberek olyanok, mint a házak: mindegyiknek megvan a maga arculata". Ez a mondat meglepett a maga igazságában, tovább kezdtem olvasni a padlásablak mellett, amíg szinte megfagytam, amikor pedig a háziak este a templomba mentek, levittem a

könyvet a konyhába, elmerültem a megsárgult, elhasznált lapok olvasásában, amelyek az őszi falevelekhez hasonlítottak. — Ezek a lapok könnyedén átvezettek egy más életbe, más nevekkel és vonatkozásokkal, nemesszívű hősökkel és sötétlelkű gonosztevőkkel ismertettek meg, akik egyáltalán nem hasonlítottak az engem körülvevő emberekhez. Xavier de Montepin egyik regénye volt ez, hosszú mint minden regénye, teli emberekkel és eseményekkel, ismeretlen, viharos életek ábrázolásával. Az egész regényben minden bámulatosan egyszerű és világos volt, mintha valamilyen, a sorok között elrejtett fény megvilágítaná a jót és a rosszat, szeretni és gyűlölni segítene, s könyszerítene, hogy feszülten figyeljük a szorosan összefűzött emberek sorsát. Egyszerre ellenállhatatlan vágy támadt bennem, segíteni ezt, megzavarni amazt, elfelejtettem, hogy ez a váratlanul föltámadt élet csak papíron létezik, mindent elfelejtettem a harc hullámzásában, elnyelte az öröm érzése az egyik lapon és a szomorúságé a másikon.

Addig olvastam, hogy amikor meghallottam csendülni a fölépcsőn a csengőt, nem értettem meg azonnal, hogy ki csönget és miért.

A gyertya csaknem teljesen elégett, a tartó, amelyet reggel tisztítottam, teli volt csöpögteive faggyúval; az örökmécses kanóca, amelyre nekem kellett volna vigyáznom, kicsúszott a tartóból és kialudt. Összecsöpörtem a konyhát, iparkodtam bűneim nyomát eltüntetni, a könyvet eldugtam a kályhanyílásba és az örökmécses kanócát kezdtem igazgatni. A szobából kironiott a gyereklány:

— Megsüketültél? Csöngetnek!

Kirohantam ajtót nyitni.

— Aludtál? — kérdezte szigorúan a gazdám; felesége nehézkesen mászott föl a lépcsőn, panaszkodott, hogy miattam hűlt meg, az öregasszony szitkozódott. A konyhában azonnal meglátta a lőgeli gyertyát és kezdett kikérdezni — mit csináltam.

Hallgattam, mintha valahonnét a magasból zuhantam volna le és reszkettem a félelemtől, hogy az öreg megtalálhatja a könyvet, ő azonban ordítozott, hogy fölgyujtom a házat. Kijött a gazdám a feleségével vacsorázni és az öregasszony bepanaszolt:

— Tessék, nézzétek, elégette az egész gyertyát és fölgyujtja a házat...

Vacsora után mind a négyen nekem támadtak éles nyelvükkel, emlékeztettek minden szándékos és akaratlan hallépésemre és fenyegettek, hogy rossz végem lesz, én azonban már tudtam, hogy ők nem haragból, vagy jóindulatból beszélnek, hanem egyszerűen unalomból. És különös volt látni, milyen üresek és nevetségesek könyvem hőseihez képest.

Ime most befejezték az evést, elnehezedtek, fáradtan aludni tértek, az öregasszony miután Istent nyugtalanította haragos panaszaival, fölmászott a kemencepadkára és elcsendesült. Ekkor én fölkeltem, elővettem a könyvet a kemencelyukból és az ablakhoz mentem; az éjszaka világos volt, a hold egyenesen az ablakon nézett be, az apró nyomtatás azonban nem volt olvasható. Kínzóan vágytam azonban olvasni. Levettem a rézüstöt a poleról és a holdfényt a könyvre vetítettem vele — még rosszabb volt, még sötétebb. Erre fölmásztam a sarokban a padra, szentkép alá és elkezdtem állva olvasni a mécses fényénél, amíg csak kimerülten el nem aludtam a padra roskadva. Az öregasszony kiabálása és püfölése ébresztett föl. A könyvemmel kezében fájdalmasan verte a vállamat, vörösen a dühtől, mérgesen hátravetve vörös fejét, mezítláb, egy szál ingben állt ott. A függőágyban Viktor üvöltött:

— Mamuska, ne ordítozzon! Nem hagyják élni az embert...

„Vége a könyvnek, elszakítja" — gondoltam.

A reggeli teánál törvényt ültek fölöttem. A házigazda szigorúan kérdezte:

— Honnét vetted a könyvet?

Az asszonyok kiabáltak, félbeszakítva egyik a másikát, Viktor gyanakodva szagolta az oldalakat és kijelentette:

— Lélekszaga van, Isten bizony...

Amikor azt mondtam, hogy a könyv egy papé, valamennyien mégegyszer megnézték, csodálkoztak és megbotránkoztak azon, hogy egy pap regényeket olvas, azonban mégis megnyugtatta őket egy kissé, jólehet a házigazda még sokáig magyarázta nekem, hogy az olvasás — ártalmas és veszélyes.

— Lám a könyvolvasók azok, akik a vasutakat a levegőbe röpítették, merényleteket követtek el...

A fiatalasszony haragosan és ijedten kiáltott férjére:

— Elment az eszed? Miket beszélsz neki?

Montepint elvittem a katonához és elmeséltem, miről van szó. Szidorov fogta a könyvet, hallgatva kinyitotta kis ládáját, kivett egy tiszta kendőt, belécsavarta a regényt, eltette a ládába és így szólt hozzám:

— Ne hallgass rájuk — gyere hozzám és olvass, én senkinek nem szólok! Ha pedig jössz és én nem vagyok itt, — a kulcs ott lóg a szentkép alatt, nyisd ki a ládát és olvass...

A házlak viszonya a könyvekhez egyszeriben jelentős és borzalmas titkok magasságába emelte azokat a szememben... Az, hogy a „könyvolvasók" fölrobbantották a vasutat valahol és valakit meg akartak ölni, nem érdekelt, de visszaemlékeztem a pap kérdésére a gyónáskor, a gimnazistára a pincelakásban és Szmurüj szavaira az „igazi könyvek"-ről.

Eszembe jutott az „Umbrakul csillagokkal kirakva", Gervasszij és a diadalmasan gúnyolódó szavak:

„A profánok kiváncsiak megtudni dolgainkat, de gyarló fülük sohasem fogja azokat meghallani!"

Valamilyen nagy titok küszöbén éreztem magam és úgy éltem, mint valami őrült. Szerettem volna kiolvasni a könyvet, féltem, hogy elvész a katonánál, vagy az valamiképpen tönkreteszi. Mit mondok akkor a szabász feleségének?

Az öregasszony azonban éles szemmel ügyelt rám, hogy ne szaladhassak a katonához és kínzott:

— Te tudós! A könyvekből úgy-e tanulni lehet, lám az az asszony odáig vitte, hogy — a piacra nem tud egyedül bevásárolni menni, csak a tiszlekkel szűri össze a levet, fényes nappal fogadja őket, én tudom ám!

Szerettem volna ráklállani:

— Nem igaz, nem adja össze magát tisztekkel...

Mégis féltem a szabász feleségét megvédeni — hátha rájön hirtelen az öregasszony, hogy a könyv az övé?

Kétségbeesésben telt el néhány nap; szórakozottá váltam,

remegő szomorúság lett úrrá rajtam, míg azután egyik nap a szabászék szakácsnője megállított az udvaron és azt mondta:

— Hozd vissza a könyvet!

Az ebéd utáni időt választottam, amikor a háziak aludtak és megjelentem a szabásznénál, zavartan, nyomott hangulatban.

Az asszony úgy fogadott, amint első alkalommal találtam, csakhogy másként volt öltözve. Szürke kabátkában, fekete bársonyruhában, türkiszkereszttel csupasz nyakán; egész lénye kis nőstény pirókra hasonlított.

Amikor elmondtam neki, hogy nem sikerült kiolvasnom a könyvet és hogy megtiltották nekem az olvasást, a keserűségtől és örömömben, hogy láthatom ezt az asszonyt, könny lepte el szememet.

— Pfuj! milyen ostoba emberek! — mondta az asszony és fölhúzta finom szemöldökét. — Pedig a gazdádnak olyan érdekes arca van. Ráérsz még szomorkodni, meggondolom a dolgot. Írni fogok neki!

— Nem kell, ne írjon! — kértem. — Csak nevetnének magán és szidnák. Hiszen senki sem szereti ebben a házban, mindenki gúnyolja, azt mondják, hogy ostoba és hiányzik egy bordája...

Amint kiböktem ezt, tüstént megértettem, hogy fölösleges és bántó dolgot mondtam, — ajkába harapott és csípőjére ütött, mintha lovon ülne. Zavartan lehajtottam a fejem és szerettem volna a föld alá süllyedni, de a szabászné fölkelt a székről és vidáman nevetve ismételgette:

— Óh, milyen ostobaság... milyen ostobaság! De hát mit lehet itt tenni — kérdezte önmagát, fürkészően rámpillantott, aztán sóhajtva mondta: — Nagyon különös fiú vagy, nagyon...

A mellette levő tükörbe néztem és kiálló pofacsontú, tömpeorrú arcot pillantottam meg, a homlokon nagy kék daganattal, a régóta nem nyírt haj minden oldalon a levegőbe meredt, — hát ezt hívják „nagyon különös fiú"-nak? A különös fiú nem illett a nő finom porcellánalakjához...

— Nem vetted el akkor a garast, amikor odaadtam. Miért?

— Nem kell.

Fölsóhajtott.

— Nos mit lehet tenni! Ha megengedik neked, hogy olvass, gyere hozzám, majd adok könyvet...

A tükör párkányán három könyv feküdt, az, amelyiket visszahoztam, volt a legvastagabb. A szabászné odanyújtotta rózsaszínű kis kezét.

— Hát, Isten áldjon meg!

Óvatosan megérintettem a kezét és gyorsan elmentem.

Végeredményben talán igaz, amit mondanak róla, hogy nem tud semmit, lám a húszkopejkást — garasnak nevezte, mint a gyerekek.

Nekem mégis valahogy tetszett ez...

IX.

Szomorú is, nevetséges is visszaemlékeznem, mennyi súlyos megpróbáltatást, sérelmet és nyugtalanságot okozott nekem hirtelen föllobbant olvasási szenvedélyem!

A szabászné könyveit nagyon drágáknak tartottam és féltem, hogy az öregasszony elégeti őket a kemencében, ezért iparkodtam nem gondolni ezekre a könyvekre és a színesfödelű füzeteket kezdtem venni az üzletben, ahol reggelenként a teához kenyeret vásároltam.

A boltos nagyon kellemetlen fickó volt, kövér, izzadt, fehér, hervadt arcán sebforradásokkal és foltokkal, világos szemmel és kurta, esetlen ujjakkal dagadt kezén. Az üzlete esti gyülekezete volt a sihedereknek és a könnyűvérű lányoknak az utcából. A gazdám fivére is csaknem minden este velük ment sört inni és kártyázni. Gyakran elküldtek, hogy hívjam vacsorázni és nem egyszer láttam a szűk, kicsiny szobácskában az üzlet mögött a boltos korlátolt, vörösképű feleségét Viktor vagy valamelyik más legény térdén ülni. Ez láthatóan nem bántotta a boltost, amiként azon sem sértődött meg, ha a nővérét, aki a boltban segített, erősen megölelgették az énekesek, a katonák és mindenki, akinek csak tetszett. Árú kevés volt a boltban, ezt azzal magyarázta, hogy még új a dolog, — nem volt ideje berendezni, jóllehet az üzlet már az ősszel nyitva volt. Vendégeinek és vevői-

nek mocskos képeket mutogatott és kívánságukra szemérmetlen verseket adott nekik leírásra.

Elolvastam Misa Jevsztignjejev semmitmondó füzeteit, egy kopejkát fizettem darabonként az olvasásért. Ez nagyon drága volt, a könyvek pedig semminemű élvezetet nem szereztek. „Gnak, avagy a törhetetlen hűség", „Francil, a velencei", „Az oroszok harca a kabardinok ellen, avagy a szép mohamedánnő, aki férje sírján meghal", az irodalomnak ez a faja nem elégített ki, gyakran föl is mérgesített. Úgy találtam, hogy a könyvek gúnyolódnak fölöttem, mint valami ostobán, akinek nagyképű szavakkal valószínűtlen dolgokat mesélnek el.

„A sztrjeljecek", „Jurij Miloszlavszkij", „A titokzatos szerzetes", „Japancsa, a tatár lovas" és a hasonló könyvek már jobban tetszettek, — megmaradt valami utánuk. Még jobban magával ragadott azonban a szentek élete, — ebben volt valami komoly, ami hitet keltett és nem egyszer mélyen megrendített. Mindegyik mártír valami okból régi barátomra, „Ez már jó"-ra emlékeztetett, a mártírnők nagyanyóra, a szentek pedig — nagyapára, amikor jó órája volt.

Olvasni a fészerben szoktam, amikor fát vágni mentem, vagy a padláson, ahol ugyanolyan kényelmetlen és hideg volt. Néha, amikor nagyon érdekelt a könyv, vagy gyorsan ki kellett olvasnom, éjjel fölkeltem és meggyujtottam a gyertyát, az öregasszony azonban észrevette, hogy a gyertya éjszaka rövidebb lett és attól kezdve megmérte a gyertyát egy forgácsdarabkával és valahová eldugta a mértéket. Ha azután reggel a gyertya nem felelt meg a mértéknek, vagy ha megtaláltam a mértéket és nem vágtam le belőle annyit, mint amennyi a gyertyából elégett, dühös ordítozás kezdődött a konyhában és Viktoruska egyszer dühösen szólt ki a függőágyból:

— Hagyja már abba a veszekedést, mamuka! Nem hagyják élni az embert! Persze, hogy égeti a gyertyát, mert éjjel füzeteket olvas, a boltostól veszi, tudom! Nézzen csak utána a padláson...

Az öregasszony fölszaladt a padlásra, megtalálta valamelyik füzetet és darabokra szakította.

Ez magától értetődően elszomorította, az olvasási vágy azon-

ban még jobban megerősödött bennem. Megértettem, hogy ha ebbe a házba egy szent jönne — a háziak elkezdenék tanítani, átformálnák a maguk mintájára — egyszerűen unalomból. Ha fölhagynának ítélkezni az embereken, kiabálni, gúnyolódni fölöttük, — elfelejtenének beszélni, megnémulnának, nem ismernének magukra. Ahhoz, hogy az ember adjon önmagára, szükséges, hogy valamilyen viszonyban legyen a többi emberhez. A háziak nem ismertek más viszonyt felebarátjukhoz, mint az oktatót, az ítélkezőt és hogyha azok úgy kezdtek volna élni, mint ők, ugyanúgy gondolkodni és érezni, — mindegy, akkor is ítélkeztek volna fölöttük. Ők már ilyen emberek voltak.

Minden úton-módon ravaszkodtam az olvasással, az öregasszony néhányszor elpusztította a könyvemet és egyszerre csak hatalmas összeggel, negyvenhét kopejkával voltam adósa a boltosnak! Követelte a pénzt és fenyegetett, hogy le fogja vonni a háziakéból, ha bejövök a boltba vásárolni.

— Mi lesz akkor? — kérdezte gúnyolódva.

Kibírhatatlanul ellenszenves volt nekem és nyilván ő maga is érezte ezt, mindenféle fenyegetéssel kínzott, valami különös gyönyörűséggel. Ha bejöttem a boltba, foltos arca csaknem elolvadt és barátságosan kérdezte:

— Elhoztad az adósságodat?

— Nem.

Ez megijesztette, elkomorult.

— Micsoda? Tán föladjalak a békebírónak, mi? Hogy javítóintézetbe küldjenek?

Nem volt honnét pénzt szereznem, — a béremet nagyapának fizették, — elvesztettem a fejem, nem tudtam, mitévő legyek. A boltos pedig válaszul kérésemre, hogy várjon, amíg megfizetem az adósságom, odanyujtotta kövér, duzzadt kezét:

— Csókold meg — várok! — mondta.

Amikor azonban fölkaptam a súlyt a pultról és feléje lendítettem, leguggolt és fölkiáltott:

— Mi van veled, mi, mi? Csak tréfálok!

Én viszont megértettem, hogy nem tréfál és elhatároztam, hogy pénzt lopok, csakhogy leszámolhassak vele. Reggelenkint, amikor a gazdám ruháját tisztítottam, a nadrágja zsebében csör-

gött az aprópénz, néha pedig kihullott zsebéből és elgurult a padlón, egyszer meg egy pénzdarab valami hasadékon a lépcső alatti fáskamrába esett. Elfelejtettem megmondani és csak néhány nap mulva jutott eszembe, amikor a huszast az udvaron megtaláltam. Amikor odaadtam a gazdámnak, azt mondta neki a felesége:

— No, látod? Meg kell számolni a pénzt, ha a zsebedben hagyod.

A gazdám rámmosolyogva mondta:

— Nem lop, tudom!

Most, amikor elhatároztam, hogy lopok, visszaemlékeztem ezekre a szavakra, erre a bizalommal teljes mosolyra és úgy éreztem, hogy nagyon nehezemre fog esni a lopás. Néhányszor ezüstpénzt találtam a zsebben, megszámoltam és nem tudtam magam elhatározni, hogy elvegyem. Három napig kínoztam magam ezzel és hirtelen minden nagyon gyorsan és egyszerűen megoldódott; a gazdám váratlanul megkérdezte tőlem:

— Mi van veled, Pjeskov, miért vagy szomorú, beteg vagy, vagy mi?

Őszintén elmondtam neki minden szomorúságomat, amire ő elkomorult.

— Látod-e, hová juttatnak azok a könyvek! A könyvek — így vagy úgy — egész biztosan bajt hoznak...

Félrubelest adott és szigorúan tanácsolta:

— Nézd csak, ne fecsegd ki a feleségemnek, vagy az anyámnak, mert nagy lárma lenne belőle!

Azután jóindulatúan elmosolyodva mondta:

— Makacs vagy, hogy az ördög vinne el! Semmi, no, jól van ez így. Mindegy — a könyveket hagyd abba! Újévtől előfizetek egy jó lapra, abból azután olvashatsz...

Most aztán esténkint, a teától a vacsoráig hangosan fölolvasok a háziaknak a „Moszkovszkij Lisztok"-ból, — Vaskov, Roksanyin, Rudnyikovszkij regényeit és egyéb, az emésztés megkönnyítésére szolgáló irodalmat, ami halálosan unalmas.

Nem szeretek hangosan olvasni, ez zavar az olvasottak megértésében. A háziak azonban figyelmesen hallgatnak, bizonyos

ábítatos feszültséggel, sápítoznak, csodálkoznak a hősök alávalóságán és büszkén mondják egymásnak:

— Mi meg élünk, — csöndesen, nyugodtan és semmiről sem tudunk, hála Istennek!

Összezavarják az eseményeket, Csurkinnak, a hírhedt rablónak a tetteit Foma Kricsinnek, a postakocsisnak tulajdonítják, — én kijavítom a hallgatóság tévedéseit, amin nagyon csodálkoznak.

— No, milyen emlékezőtehetsége van!

A „Moszkovszkij Lisztok"-ban nem ritkán költemények is jelennek meg Leonid Grave-től, nekem nagyon tetszenek és leírok belőlük néhányat egy füzetbe, a háziak azonban másként vélekedtek a költeményekről:

— Nézd csak, az öreg költeményeket is ír.

— Részegek, féleszűek, az nekik mindegy...

Sztruzskinnak, Memento-mori grófjának költeményei is tetszenek nekem, de az asszonyok, az öreg is és a fiatal is kijelentik, hogy a vers — kóklerség.

— Az csak a bábszínházba való, meg a színészek szavalnak költeményeket.

Nehezemre estek ezek a téli esték, együtt a háziakkal a kicsiny, szűk szobában. Az ablak mögött a halott éjszaka, néha csikorgó hideg van, a háziak ülnek az asztal körül és hallgatnak, mint a süll halak. Máskor meg — hóvihar veri az ablakokat és a falakat, süvít a kéményben és rázza a kályhaajtót. A gyerekszobában sírnak a kicsinyek — szeretnék megbújni a sötét sarokban, összekuporodni és üvölteni, mint a farkas.

Az asztal egyik végén az asszonyok ülnek, varrnak, vagy harisnyát foltoznak; — a másikon Viktoruska ül meggörnyedt derékkal, ímmel-ámmal másol valami rajzot és időről-időre fölkiált:

— Ne taszítsátok már az asztalt! Nem hagyják élni az embert, szöggelvertek, kutya meg a mája...

Oldalt, nagy hímzőráma mellett a gazdám ül, keresztöltéssel hímez egy vászonterítőt. Ujjai alatt vörös rákok, kék halak, sárga pinangók és vöröses őszi levelek jelennek meg. A hímzés mintáját maga tervezte és már harmadik tele ül a munka mellett,

amelyet rettenetően ún és gyakran mondja nekem napközben, amikor szabad vagyok:

— No csak, Pjeskov, ülj le a tartóhöz és csinálj valamit!

Leülök és dolgozgatok a vastag tűvel — sajnálom a gazdámat és mindig, amikor csak akarja, erőmhöz képest segítek neki. Egyre úgy tűnik föl nekem, hogy egyszer csak abbahagyja a rajzolást, a hímzést, a kártyázást és valami mást, érdekesebbet kezd, amire gyakran gondol, amikor hirtelen abbahagyja a munkát és mozdulatlan, csodálkozó szemmel rábámul, mint valami ismeretlen dologra; a haja homlokára és arcába hull, mint valami növendékszerzetesnek.

— Min gondolkozol? — kérdezi a felesége.

— Csak úgy, — válaszolja és újra munkája fölé hajol.

Némán csodálkozom: lehet azt kérdezni, hogy mire gondol az ember? Nem is lehet válaszolni erre a kérdésre, — egyszerre mindig többfélére gondol: arra, ami a szeme előtt van, arra, amit tegnap látott és egy évvel ezelőtt. Mindez zavaros, megfoghatatlan, mozog és változik.

A „Moszkovszkij Lisztok" tárcái nem töltötték ki egészen az estét, azt ajánlottam, hogy olvassuk az újságokat, amelyek a hálószobában az ágy alatt hevertek, a fiatalasszony azonban hitetlenül mondta:

— Mi van azokban olvasnivaló? Ott csak képek vannak ...

Az ágy alatt azonban a „Zsivopisznoje Obozrjénije"-n kívül mást is találunk és ime, most gróf Szalias regényét olvassuk: „Gróf Baliszkij Tjatin"-t. A gazdánknak nagyon tetszik a regény ügyefogyott hőse, gondtalanul, könnyekig nevet szomorú kalandjain és fölkiált:

— Nahát, milyen mulatságos dolog!

— Üres fecsegés, ugyan, — mondja a fiatalasszony, csakhogy véleményének önállóságát mutassa.

Ez az ágy alól előkerült irodalom nagy szolgálatot tett nekem: jogot szereztem magamnak, hogy az újságokat a konyhába vigyem és lehetőséget kapjam, hogy éjjel olvassak.

Szerencsémre az öregasszony a gyerekszobába költözött aludni — a gyerekleány iszákos volt. Viktoruska nem zavart. Amikor a házban mindenki elaludt, halkan felöltözött és eltűnt

valahová reggelig. Gyertyát nem adtak nekem, magukkal vitték a szobába, pénzem pedig, hogy vegyek magamnak, nem volt. Ezre csendben gyűjteni kezdtem a faggyút a gyertyatartóból, szardiniás bádogdobozba raktam, lámpaolajat öntöttem hozzá, cérnából kanócot sodortam és éjjel a kemencén ezt a füstölgő lámpát égettem.

Amikor átfordítottam a hatalmas kötet oldalát — a láng piros nyelvecskéje reszketve imbolygott és kialvással fenyegetett, a kanóc minden pillanatban elmerült a megolvadt bűzös folyadékban, a füst a szememet csípte, de mindez a kellemetlenség eltűnt a gyönyörűség mellett, amit a képek megtekintése és az aláírt magyarázat olvasása okozott.

Ezek a képek egyre jobban és jobban kiszélesítették előttem a világot, földiszítették meseszerű városokkal, magas hegyeket, gyönyörű tengerpartot mutattak.

Az élet csodálatosan kivirágzott, csalogató lett, emberekben gazdag és városokkal tele. Ha most nézem a Volgán túli messzeséget, tudom, hogy ott nem pusztaság van. Azelőtt megtörtént, hogy néztem a Volgán túlra és különös szomorúság fogott el. Laposan terül el a mező a bozót sötét foltjában, a mező végén az erdő sötét, fogazott fala emelkedik, a mező fölött pedig — a homályos, hideg kékség. Mégis csak sivár a földön. És a szív is sivárrá válik, csöndes szomorúság bizsergeti, minden vágy eltűnik, semmire sem gondolsz, szeretnéd behúnyni a szemed. Semmit sem ígér ez a fáradt sivárság, amely mindenkit kipusztított a szívből, ami csak benne volt.

A képek magyarázatai érthetően meséltek a következő oldalon más emberekről, beszéltek különböző eseményekről a multban és jelenben. Sokat azonban nem értek meg és ez kínoz. Néha belefúrja magát agyamba valami különös szó — „metaphysika", „chiliasmus", „chartista" — ezek elviselhetetlenül nyugtalanítanak, szörnyűségesen megnőnek, mindent eltakarnak és úgy tűnik fel nekem, hogy soha nem fogok semmit sem megérteni, ha nem sikerül megtalálnom ezeknek a szavaknak értelmét — éppen ezek állnak őrt minden titkok küszöbén. Gyakran egész szólamok ülnek sokáig emlékezetemben, mint a szálka a kézben és megakadályoznak abban, hogy másról gondolkozzam:

Emlékszem, hogy ezt a különös verset olvastam:

Vaspáncélban, társtalanul,
Némán, mint lehunyt szempilla
Megy a hún király, Attila

mögötte sötét felhőként mennek a harcosok és kiáltoznak:

A hatalmas Róma hol van?

Róma — egy város, azt már tudtam, de kik azok a húnok? Ezt okvetlenül tudnom kellett.

Kivárom a kedvező pillanatot és megkérdezem a gazdámat:

— Húnok? — ismétli csodálkozva. — Az ördög tudja, mifélék! Valószínűleg valami ostobaság...

És rosszalóan csóválja a fejét.

— Forr a fejed a szamárságoktól, ez nem jól van így, Pjeskov!

Jó-e, vagy rossz-e, de én tudni akarom.

Úgy képzelem, hogy Szolovjovnak, az ezredlelkésznek tudnia kell, mik azok a húnok és amikor az udvaron találkozom vele, megkérdezem.

Sápadt, beteg és mindig mérges, a szeme vörös, nincs szakálla, a bajusza meg sárga. Megáll az udvaron, a földet szurkálja botjával és mogorván kérdi:

— Hát neked mi dolgod van azzal, mi?

Nyeszterov hadnagy a kérdésemre dühösen csak ennyit válaszolt: — Mi-i?

Ekkor elhatároztam, hogy a húnokról megkérdezem a gyógyszertárban a segédet; az mindig barátságosan néz rám, okos arca van, nagy orrán meg aranykeretű pápaszem.

— A húnok — mondta a segéd, Pavel Goldberg, — nomád nép voltak, mint a kirgízek. Ez a nép nincs már többé, kihalt.

Elszomorított és dühösített, — nem az hogy már kihaltak, hanem hogy annak a szónak az értelme, amely olyan sokáig kínzott, ilyen egyszerűnek mutatkozott és semmit sem adott nekem. A húnoknak azonban nagyon hálás vagyok, — a velük való

összeütközésem óta a szavak kevésbbé kezdtek nyugtalanítani és Attilának hála, megismerkedtem Goldberggel, a patikussegéddel.

Ez az ember tudta minden bölcs szó egyszerű értelmét, nála volt minden titok kulcsa. Megigazítva két ujjával szemüvegét, figyelmesen a szemembe nézett a vastag üvegen keresztül és beszélt, mintha csak nagy szögeket verne be agyamba:

— A szavak, kedves barátom, olyanok, mint a levél a fán és hogy megértsed, miért ilyen a levél és nem más, tudni kell, hogyan nő a fa — meg kell tanulnil A könyvek, kedves barátom, olyanok, mint a jó kert, ahol minden van: kellemes is és hasznos is...

Gyakran szaladtam a gyógyszertárba szódáért és magnéziumért a felnőtteknek, akik állandóan gyomorégésben szenvedtek, kenőcsért és hashajtóért a kicsinyeknek. A patikussegéd rövid magyarázatai egyre komolyabb viszonyba hoztak a könyvekkel és észrevétlenül olyan nélkülözhetetlenné váltak számomra, mint iszákosnak a vodka.

Más életet mutattak nekem — életet telve nagy érzésekkel és vágyakkal, amik jó és gonosz tettekre vitték az embereket. Láttam, hogy azok az emberek, akik körülvesznek, nem képesek sem jó, sem gonosz tettekre, valahogy kívül esnek mindazon, amiről könyvet írnak és nehéz megérteni, hogy mi érdekes van az életükben? Nem akarok ilyen életet élni... Ez egész világos előttem — nem akarok...

A képek magyarázataiból tudtam, hogy Prágában, Londonban és Párizsban nincsenek árkok a városon keresztül, sem mocskos szeméttöltések, ott egyenes, széles utcák vannak, más házak és templomok. Ott nincs hathónapos tél, amely az embereket a házakba zárja, nincs nagyböjt, amikor csak savanyúkáposztát, sózott gombát, zabdercét és burgonyát szabad enni, ételaitos lenolajjal. A nagyböjt alatt nem szabad olvasni, elvették tőlem a „Zsivopisznoje Obozrjenije"-t és ez a sivár böjti élet újra hozzám hatolt. Most, amikor összehasonlíthattam azzal, amelyet a könyvekből megismertem, még koldusabbnak és csúfabbnak láttam. Amikor olvastam, egészségesnek, erősnek éreztem magam, gyorsan és ügyesen dolgoztam, mert volt célja. Minél hamarabb kész vagyok, annál többi időm marad az olva-

sásra. A könyvektől megfosztva ernyedt és lusta kezdtem lenni, beteges feledékenység lett úrrá rajtam, amit azelőtt nem ismertem.

Emlékszem, hogy éppen ezek alatt a sivár napok alatt történt valami titokzatos. Egyszer este, amikor mindenki lefeküdt aludni, hangosan megszólalt a székesegyház harangja, egyszerre mindenkit kizavart a házból, félig felöltözött emberek szaladtak az ablakhoz és kérdezték egyik a másikat:

— Tűz van? Félreverték a harangokat?

Hallani lehetett, hogy a szomszéd lakásban szintén sürgölődnek, csapkodják az ajtókat; valaki az udvarban a lovakhoz szaladt befogni. Az öregasszony kiabált, hogy kirabolták a székesegyházat, a gazdám visszatartotta:

— Hagyja abba, anyuskám, hiszen hallani, hogy nem verik félre a harangokat!

— Akkor pedig a püspök halt meg...

Viktoruska kimászott a függőágyból és öltözködés közben mormogta:

— Tudom, hogy mi történt, tudom!

A gazdám felküldött a padlásra, nézzem meg, nem látok-e az égen vörösséget. Fölszaladtam, kimásztam a padlásablakon a tetőre — vörösséget sehol nem láttam, a nyugodt, fagyos levegőben hangosan, sietség nélkül szólt a harang. Aludt a város; a hó láthatatlanul szaladó emberek alatt csikorgott a sötétben, recsegtek a szántalpak és egyre vésztjóslóbban zúgott a harang. Visszafordultam a szobába.

— Sehol nincs vörösség.

— Uramisten! — mondta a gazdám, fölvette a kabátját, kalapját és lábát határozatlanul a kalocsniba kezdte dugni. A tanysége rimánkodott:

— Ne menj el! Kérlek, ne menj...

— Ostobaság!

Viktoruska szintén felöltözve, mindenkit ugrutott:

— Én tudom...

Amikor a két fivér kiment az utcára, az asszonyok megparancsolták, hogy készítsem elő a szamovárt és az ablakhoz rohantak, de csaknem azonnal csöngetett a házigazda az utcá-

ról, szólanul fölszaladt a lépcsőn és amikor kinyitotta az előszobaajtót, komoran mondta:

— Megölték a cárt!

— Hát mégis meggyilkolták, — kiáltott föl az öregasszony.

— Megölték, egy tiszt mondta nekem... Mi lesz most?

Becsöngetett Viktoruska is, immel-ámmal levetkőzött és haragosan mondta:

— Én meg azt hittem, hogy — háború!

Ezután valamennyien leültek teázni és nyugodtan beszélgettek, de — halkan és óvatosan. És az utcán is csönd lett, a harang már nem zúgott. Két napig titokzatosan sugdolództak, eljártak valahová, nálunk szintén vendégek jelentek meg és részletesen meséltek valamiről. Nagyon iparkodtam megérteni — mi történt? A háziak azonban eldugták előlem az újságot és amikor megkérdeztem Szidorovot — miért gyilkolták meg a cárt, halkan válaszolta:

— Erről nem szabad beszélni...

És mindez röviden elmosódott, mindennapi semmiségek követték, s hamarosan nagyon kellemetlen dolgot éltem át.

Valamelyik vasárnap, amikor a háziak reggel misére mentek, én meg, miután fölállítottam a szamovárt, a szobát készültem kitakarítani, a nagyobbik gyerek a konyhában kihúzta a szamovár csapját és az asztal alá ült vele játszani. A szamovárban sok szén volt és amikor a víz kifolyt belőle, megolvadt. Én még a szobába is behallottam, hogy a szamovár természetellenesen, haragosan zümmög, amikor pedig kimentem a konyhába, rémülten láttam, hogy egészen kékké vált és rázkódik, mintha föl akarna ugrani a padlóról. A kiolvadt csaptartó fáradtan csüngött le, a fedő ferdén ült, a fogó alól cinkcsöppek gördültek, — a kékeslila szamovár részegnek látszott. Vizet öntöttem rá, mire egyet sistergett és szomorúan összeroskadt a padlón.

Csöngettek a főlépcsőnél, kinyitottam az ajtót és az öregasszony kérdésére — kész-e a szamovár? — kurtán válaszoltam:

— Kész.

Ezt a szót, amelyet a valóságban zavaromban és félelmemben mondtam, gúnynak fogták föl, s e miatt megkettőzték büntetésemet. Megvertek. Az öregasszony aprófacsomóval vett mun-

kába, ami nem fájt ugyan valami nagyon, de a hátam bőrében sok mélyenülő szálkát hagyott vissza, estére úgy megdagadt a hátam, mint egy párna és következő nap délben a gazdám kénytelen volt a kórházba vinni.

Amikor az orvos, csaknem nevetségesen hosszú és sovány ember, megnézett, tompa, basszus hangján nyugodtan mondta:

— Itt bizony jegyzőkönyvet kell a kínzásról fölvenni!

A gazdám elvörösödött, csoszogott a lábával és halkan magyarázni kezdett a doktornak, de az elnézett a feje fölött és kurtán válaszolta:

— Nem tehetem. Nem szabad.

Aztán megkérdezett engem:

— Akarsz panaszt tenni?

Nagyon fájt a hátam, de azt feleltem:

— Nem akarok, csak csinálja gyorsan.

Átvittek egy másik szobába, az asztalra fektettek, az orvos jólesően hűs csipesszel kihúzgálta a szálkákat és fecsegett:

— Nagyszerűen kicserzették a bőrödet, kedves barátom, most aztán vízmentes lesz...

Amikor készen volt a munkájával, amely elviselhetetlenül csiklandozott, azt mondta:

— Negyvenkét szilánkot húztam ki, kedves barátom, jegyezd meg magadnak, dicsekedhetsz vele! Holnap ugyanilyenkor gyere el kötözésre. Gyakran vernek?

Rövid gondolkodás után válaszoltam:

— Azelőtt gyakrabban vertek...

Az orvos basszushangon elnevette magát.

— Minden jóra fordul, kedves barátom, — minden! — Tessék átvenni, ki van javítva. Holnap jöjjenek el kötözésre. Az a szerencséjük, hogy a gyerek érti a tréfát...

Amikor a kocsiban ültünk, azt mondta a gazdám:

— Engem is vertek, Pjeskov — mit lehet tenni? Vertek, barátom! Neked legalább van valakid, aki sajnál, de engem még csak nem is sajnált senki! Mindenütt nyüzsögtek emberek, — de még egy kutyakölyök sem sajnált engem! Eh, genosz tyúkok...

Egész úton szitkozódott, s tulajdonképpen sajnáltam őt és nagyon hálás voltam neki, amiért emberien beszélt velem.

Otthon úgy fogadtak, mintha nevemnapja lett volna, az asszonyok mindent részletesen elmeséltettek velem, hogyan kezelt a doktor, mit mondott, — hallgatták és sóhajtoztak, édeskésen fintorgatták az arcukat. Csodálkozásra készteltett az a feszült figyelem minden betegség, fájdalom és minden kellemetlen dolog iránt!

Láttam, hogy meg vannak elégedve velem, amiért lemondtam arról, hogy panaszt tegyek ellenük és ezt arra használtam, hogy engedélyt kértem tőlük, könyveket kölcsönözni a szabásznétól. Nem merték megtagadni, csak az öregasszony kiáltott föl csodálkozva:

— Nahát, micsoda ördög!

Egy napra rá a szabász felesége előtt álltam, aki barátságosan mondta nekem:

— Nekem meg azt mondták, hogy beteg vagy és kórházba vittek, — látod, hogyan hazudnak?

Hallgattam. Szégyellem volna megmondani az igazságot; minek tudjon durva és szomorú dolgokról? Olyan jó, hogy nem hasonlít a többi emberekhez.

Újra vastag könyveket olvasok, idősebb Dumas, Ponson du Terrail, Montépin, Gaboriau Aimard regényeit; gyorsan falom ezeket a könyveket, egyiket a másik után és — vidám vagyok. Rendkívüli élet részesének érzem magam, ez jóleső izgalomban tart és fölébreszti bátorságomat. Újra füstöl a magamkészítette lámpa, egész éjjeleket átolvasok, reggelig. Ez kissé megtámadja a szememet és az öregasszony szeretetreméltóan mondja:

— Várj csak, te könyvmoly, majd meglátod, hogy meg fogsz vakulni!

Hamarosan rájöttem azonban, hogy az ilyen érdekfeszítően bonyodalmas könyvek, eltekintve a történések különféleségétől és attól, hogy más országokban és városokban játszódnak, mind egy kaptafára mennek. A jó emberek boldogtalanok, s a rosszak üldözik őket, a rosszak mindig sokkal boldogabbak és okosabbak, mint a jók, de végül is valami megfoghatatlan legyőzi a rossz embereket és a jók föltétlenül diadalmaskodnak. Untatott már a „szerelem", amiről a férfiak és a nők mindig egy és ugyanazon

...vakkal beszéltek. Ez az egyformaság nemcsak hogy unalmassá vált, hanem valami homályos gyanút is ébresztett.

Megtörtént, hogy már az első oldalnál kezdtem kitalálni, ki lesz a győztes és ki a legyőzött és mennél inkább világossá vált a cselekmény csomója, annál inkább iparkodtam a saját fantáziám segítségével kibogozni. Ha abbahagytam az olvasást és gondolkoztam a könyvön, mint a számtankönyv föladatán, egyre gyakrabban sikerült helyesen meghatároznom, melyik hős jut a ...er paradicsomába és ki kerül alul.

Mindeme dolgok mögött azonban az élet visszfényét látom és igazságokat, amelyeket fontosaknak tartok, egy más élet körvonalait, más kapcsolatokét. Világos előttem, hogy Párizsban a kocsis, munkás, katona és az egész „közönséges nép" nem olyan, mint Nizsnijben, Kazánban vagy Pjermben, bátrabban beszélnek az urakkal, egyszerűbben és függetlenebbül viselkednek velük szemben. Íme, itt egy katona, de egyikhez sem hasonlít azok közül, akiket ismerek; sem Szidorovra, sem a vjatkai katonára a hajón, sem Jermohinra; sokkal inkább ember, mint azok együttvéve. Valami közös van benne Szmurijjal, de nem olyan állati és durva, mint az. Íme, a boltos, de az is jobb minden ismerős boltosnál. És a papok sem olyanok a könyvekben, mint akiket ismerek, szívélyesebbek és több együttérzéssel viseltetnek az emberek iránt. Különben az egész élet a határon túl, — ahogyan a könyvek elmesélik, — könnyebb, jobb annál az életnél, amelyet ismerek. A határon túl nem verekszenek olyan gyakran és állatian, nem gúnyolják az embereket olyan gyötrően, mint ahogyan a vjatkai katonát gúnyolták, nem könyörögnek Istenhez olyan dühösen, mint az öregasszony.

Különösen feltűnő, hogy ha a könyvek gonosztevőkről beszélnek, kapzsi és aljas emberekről, nem mutatják őket olyan megmagyarázhatatlanul kegyetleneknek, ami megcsúfolása lenne emberi mivoltuknak és amit olyan jól ismerek, olyan gyakran tapasztaltam. A könyvbeli gonosztevők kegyetlensége szükségszerű, csaknem mindig érthető, hogy miért kegyetlenek. Én azonban ok- és célnélküli kegyetlenséget látok, amit az emberek csak szórakozásból követnek el és amiből nem várnak semmi hasznot.

Minden újabb könyvnél egyre világosabban emelkedik ki

előttem ez a különbség az orosz élet és más országoké között, határozatlan bosszúságot okoz és megerősíti kételyeimet a megsárgult, agyonolvasott, szamárfüles lapok igazságában.

És egyszer csak a Goncourt-ok „Zemganno-fivérek" című regénye akadt a kezem közé, együltömben végigolvastam, egyetlen éjszakán és csodálkozva valamin, amit addig nem tapasztaltam, újra kezdtem olvasni az egyszerű, szomorú történetet. Nem volt benne semmi bonyodalom, semmi külső érdekesség, az első oldaltól kezdve komoly és száraz volt, mint a szentek élete. Pontos és minden cifraság híján való nyelve eleinte kellemetlen csodálkozásra késztetett, ezek a fukar szavak azonban, a mondatok erőteljes fölépítése, annyira ráfeküdtek szívemre, annyi nyomatékkal mondták el az akrobata fivérek drámáját, hogy kezem reszketett a könyv olvasásának gyönyörűségétől. Főizokoglam, amikor olvastam, hogy a szerencsétlen artista tört lábbal fölmászik a padlásra, ahol fivére titokban gyakorolja magát az imádott művészetében.

Amikor átadtam ezt a nagyszerű könyvet a szabásznénak, arra kértem, hogy adjon még ilyenféle könyvet nekem.

— Mit jelent az, hogy ilyenfélét? — kérdezte elmosolyodva.

Ez a mosoly megzavart és nem voltam képes megmagyarázni, hogy mit szeretnék, ő azonban azt mondta:

— Ez unalmas könyv, de várj csak, majd hozok neked másikat, érdekeset...

Néhány nap multva odaadta nekem Greenwood könyvét: „Egy kis rongyos igaz története." A könyv címe szívenszúrt, de már az első oldalnál elmosolyodtam a gyönyörűségtől és ezzel a mosollyal olvastam végig a könyvet, némely oldalát kétszer, háromszor is.

Hát ime, milyen nehéz és kínos lehet a határon túl is néha egy fiú élete! Nos hát, az én sorsom még nem ilyen rossz, nem kell elcsüggednil

Greenwood nagy bátorságot adott nekem, de nemsokára rá egy tényleges „igazi" könyvre akadtam, ez „Eugénie Grandet"* volt.

---

* Balzac regénye.

Az öreg Grandet élénken emlékeztetett nagyapámra, csak az bántott, hogy a könyv olyan vékony és csodálkoztam, hogy annyi igazság van benne. Ezt az igazságot, amelyet nagyon jól ismertem és amely az életben annyira visszataszított, a könyv egészen új megvilágításban mutatta, lágyabban, nyugodtabban. Minden más könyv, amelyet azelőtt olvastam, a Goncourt kivételével, ugyanolyan szigorúan és nagyhangúan ítélkezett az emberek fölött, mint a háziak, nagyon gyakran rokonszenvet ébresztettek a gonosztevő iránt és haragot az erényesek ellen. Mindig szánalmas volt látnom, hogy bármennyi észt és akaratot pazarolnak is el az emberek, vágyaikat mégsem érhetik el, mert az erényesek minden oldalról megingathatatlanul állnak előttük, mint a kőoszlopok. Jóllehet ezek az oszlopok kikerülhetetlenül meghiúsítanak minden gonosz szándékot, a kövek azonban nem tudnak rokonszenvet ébreszteni. Hiszen lehet a kőfal szép és erős, de hogyha almát akarsz szakítani az almafáról a kőfal mögött, mégsem tetszik neked. Már szinte úgy láttam, hogy a legértékesebb és legelőbb dolgok az erényen túl vannak elrejtve...

Goncourtnál, Greenwoodnál, Balzacnál nem voltak gonosztevők és nem voltak jó emberek, egyszerűen csak emberek voltak, csodálatosan élők; nem merülhettek föl kétségek, mert minden, amit mondtak és tettek, csak úgy lehetett és nem másként.

Ilyenmódon megértettem, milyen nagy ünnep egy „jó, igazi" könyv. Csakhogy miként találhatom meg? A szabász felesége nem tudott ebben segítségemre lenni.

— Itt van egy jó könyv, — mondta és odaadta Arsène Houssaye egyik regényét: „Csupa rózsa, arany és vér". Regényeket, Belot, Paul de Kock, Paul Féval munkáit, de ezeket már kényszeredetten olvastam.

Neki Marryat és Werner regényei tetszettek, én ezeket unalmasaknak találtam. Nem telt örömöm Spielhagenben sem, nagyon tetszettek azonban Auerbach elbeszélései. Sue és Hugo sem ragadtak magukkal, Walter Scott-ot többre becsültem náluk. Olyan könyvek után vágytam, amelyek kedélyemet forrongásba hozták és megörvendeztettek, mint a csodálatos Balzac. Az a porcellánfigura-asszony is egyre kevésbbé tetszett.

Ha megjelentem előtte, tiszta inget vettem, megfésülködtem

és minden módon arra törekedtem, hogy tisztességes külsőm legyen, — ez nehezen sikerült, de egyre reméltem, hogy észreveszi, milyen rendes vagyok és egyszerűbben, barátságosabban beszél velem, anélkül a halszerű mosoly nélkül tiszta, mindig ünnepi arcán. Az asszonyka azonban csak mosolygott és fáradt, édeskés hangon kérdezte:

— Kiolvastad? Tetszett?

— Nem.

Kissé fölhúzta vékony szemöldökét, rámnézett, sóhajtott és orrán keresztül, ahogyan már megszoktam, mondta:

— De miért nem?

— Már olvastam erről.

— Mi az az erről?

— A szerelemről...

Hunyorított és mézédes nevetéssel mondta:

— Ah, de hiszen minden könyvben a szerelemről írnak.

Ül a nagy karosszékben, lóbálja prémbélésű papucsba bujtatott kis lábát, ásítozik, beburkolódzik kék reggeli ruhájába és rózsás ujjaival dobol a könyv tábláján, amelyet térdén tart.

Szeretném megkérdezni:

— Miért nem költöznek ki innét? Hiszen a tisztek még egyre fogatnak és nevetnek magán...

Nincs meg azonban a bátorságom, hogy ezt megmondjam és elmegyek, vastag könyvvel a „szerelemről" a hónom alatt és szomorú csalódással szívemben.

Az udvaron egyre csúnyábban, gúnyosabban és gonoszabbul beszélnek erről az asszonyról. Nagyon rosszul esik ezeket a mocskos és valószínűleg hazug pletykákat hallanom. Ha nem látom, sajnálom ezt az asszonyt és félek miatta. Amikor azonban elmegyek hozzá és látom ólespillantású szemét, macskahajlékonyságú kis testét és mindig ünnepi arcát, — a szánalom és félelem eltűnik, mint a füst.

Ősszel hirtelenül elutazott valahová és néhány napra rá férje is elköltözött a lakásból.

Amikor a szobák üresen álltak és várták az új lakót, bementem megnézni a puszta falakat, a négyszögletes foltokkal azokon a helyeken, ahol a képek függtek, a meggörbített szögekkel és a

szögek okozta lyukakkal. A festett padlón színes rongyok, papírdarabok, összetört orvosságos dobozok és illatszeres üvegecsék voltak elszórva és egy nagy réz-mellű csillogott.

Elszomorodtam, szerettem volna mégegyszer látni a kis szabásznét, — megmondani, milyen hálás vagyok neki...

X.

Még mielőtt a szabászné elutazott, az alattunk levő lakásba feketeszemű hölgy költözött be kis lányával és anyjával, őszhajú idősebb asszonnyal, aki szakadatlanul szívta a cigaretákat egy borostyánszipkából. A hölgy nagyon szép volt. Parancsoló, büszke, mély, kellemes hangon beszélt, mindenkire hátravetett fejjel, kissé összehúzott szemmel nézett, mintha az emberek nagyon messze lennének tőle és ő rosszul látná őket. Csaknem minden nap megállt lakása lépcsője előtt a feketehajú Tyufjajev közlegény egy vékonylábú pejlóval, a hölgy lejött a lépcsőn hosszú, acélszínű bársonyruhában, fehér tölcséres keztyűvel, sárga csizmában. Egyik kezével uszályát és lila kővel díszített fogójú lovaglóostorát tartotta, másikkal gyöngéden megsimogatta a paripa fejét. A hátasló rásandított tüzes szemével, egész testében remegett és patájával halkan a letaposott földet verte.

— Róbert, Ró-bert, — mondta a hölgy és erősen megveregette a paripa széphajlású nyakát.

A hölgy azután lábát Tyufjajev térdére támasztva, ügyesen fölszállt a nyeregbe és a ló, büszkén táncolva megindult a töltésen. A hölgy olyan ügyesen ült a nyeregben, mintha hozzánőtt volna.

Szépsége abból a ritka fajtából volt, amely mindig újnak, soha nem láttottnak tűnik föl és a szívét mindig mámoros örömmel tölti el. Amikor láttam, azt gondoltam, hogy ilyenek voltak Diana Poitiers, Margot királynő, Demoiselle Lavallière és a történelmi regények több szép hősnői.

A városban állomásozó divizió tisztjei egyre körülötte voltak, esténkint zongoráztak, hegedültek, gitároztak, táncoltak és

énekeltek nála. Gyakrabban, mint a többiek, Oljeszov örnagy forgolódott körülötte kurta lábain, kövéren, vörös arccal, ősz hajjal és zsírosan, mint valami hajógépész. Jól gitározott és úgy viselkedett, mint a hölgy alázatos, engedelmes szolgája.

Az ötéves, göndörhajú, telt kislány éppen olyan gyönyörű volt, mint az anyja. Nagy, kékesbejátszó szeme komoly, nyugodt várakozással pillantott és az egész kislányon volt valami nem gyermekien elgondolkozó.

Nagyanyja reggeltől estig a háztartásban volt elfoglalva a mogorva, szótlan Tyufjajevvel és a kövér, kancsal szobalánnyal. Gyermeklány nem volt a kicsi mellett, a lányka úgyszólván felügyelet nélkül nőtt föl, egész nap játszott a lépcsőn vagy a szálfarakáson vele szemben. Gyakran kimentem este játszani vele és nagyon megszerettem a kislányt, de ő is hamar megszokott engem és elaludt a karomon, amikor meséket mondottam neki. Alva vittem az ágyába. Hamarosan odáig jutott, hogy amikor lefekűdt aludni, azt követelte, hogy jöjjek be elbúcsúzni tőle. Bementem hozzá, komolyan odanyujtotta kövér kezecskéjét és azt mondta:

— Isten veled holnapig! Nagymama, hogyan kell mondani?

— Isten óvjon meg, — mondta a nagyanyja s száján és lezuyergő orrából kékes füstoszlopot bocsátott ki.

— Isten óvjon meg holnapig, én most már aludni fogok, — ismételte a kislány és beburkolódzott csipkés takarójába.

A nagyanyja oktatta:

— Nem holnapig, hanem mindig!

— Hát nincs mindig holnap?

Szerette ezt a szót „holnap" és mindent, ami tetszett neki, jövő időbe helyezett. Bedug a földbe egy letépett virágot vagy letört ágat és azt mondja:

— Holnap ez kert lesz...

— Majd edzer, holnap én is veszek lovackát és fölülök rá, mint a mama...

Okoska volt, de nem túlságosan vidám, gyakran a legélénkebb játék közben hirtelen elgondolkozott és váratlanul megkérdezte:

— Miért van a papoknak olyan hajuk, mint a nőknek?

Ha megégette a csalán, megfenyegette az ujjával és azt mondta:

— Válj csak, majd megmondom a jó Istennek és az majd ad akkor neked. A jó Isten mindenkit meg tud büntetni — még a mamát is...

Néha csöndes, elgondolkozó szomorúság fogta el; hozzámsimulva az égre nézett kék, várakozó pillantású szemmel és azt mondta:

— A nagymama halagos szokott lenni, de a mama soha nem szokott, csak mindig nevet. Mindenki szereti, mindig jönnek vendégek meg vendégek és nézik, mert olyan szép. Ő — édes mama. És Oljeszov azt mondja neki: édes mama.

Nagyon-nagyon szerettem hallgatni a kislányt, — olyan világról mesélt, amelyet nem ismertem. Anyjáról mindig szívesen és sokat mesélt, — új élet nyílt meg csöndesen előttem, újra Margot királynő jutott eszembe s még mélyebbé tette hitemet a könyvekben, de egyben érdeklődésemet is az élet iránt.

Egyszer este, amikor a lépcsőn ültem és vártam a háziakat, akik sétálni mentek a partra, a kislány pedig a karomon aludt, megérkezett az anyja lóháton. Könnyedén a földre ugrott, hátravetette fejét és azt kérdezte:

— Mi van vele, — alszik?

— Igen.

— No, nézd csak...

Odafutott Tyufjajev, átvette a paripát, a hölgy övébe dugta a lovaglóostort és karját kinyujtva mondta:

— Add ide!

— Majd magam fölviszem.

— Nos! — kiáltott rám a hölgy, mint egy lóra és lábával a lépcsőre toppantott.

A kislány fölébredt, pislogott, anyjára nézett és szintén kinyujtotta a kezét utána. Elmentek.

Megszoktam, hogy rámordítanak, de kellemetlen volt, hogy a hölgy szintén rámkiabál; mindenki engedelmeskedik neki, ha még olyan halkan is parancsol valamit.

Néhány pillanat mulva a kancsal szobalány hívott, — a kis-

lány akaratoskodik, nem akar aludni menni, míg el nem búcsúzik tőlem.

Nem minden büszkeség nélkül mentem a vendégszobába; a kislány anyja ölében ült, a hölgy gyors kézzel vetkőztette.

— No tessék, — mondta — ime, eljött a csodabogarad!

— Ez nem csodabogár, hanem az én pajtásom...

— No nézd csak! Nagyon jó. Hát adjak valami ajándékot a pajtásodnak. Akarod?

— Igen, akarom!

— No szép, majd én elintézem, te pedig menj aludni!

— Isten veled, holnapig, — mondta a kislány és odanyújtotta kezét. — Óvjon meg az Isten, holnapig.

A hölgy csodálkozva kérdezte:

— Ki tanított erre, — a nagymama?

— Ig-en...

Amikor elment a kicsi, a hölgy intett az ujjával.

— Mit adjak neked?

Azt válaszoltam, hogy nekem semmi ajándék nem kell, de nem adhatna-e valami könyvet nekem?

Forró, jószagú ujjával fölemelte államat és kedves mosollyal kérdezte:

— No nézd csak, szeretsz olvasni, mi? Milyen könyveket olvastál?

Ha nevetett, még szebb volt; zavartan megneveztem néhány regényt.

— Mi tetszett neked azokon? — kérdezte és kezét az asztalon bevertetve, csöndesen mozgatta ujjait.

Édes, erős [illegible] összeolvadt a ló izzadságának szagával. Hosszú szempilláján keresztül elgondolkozó komolysággal nézett rám. Addig a pillanatig senki sem nézett rám így.

A sok lágyvonalú és szép bútortól a szoba szűk volt, mint a madárfészek; az ablakokat elborította a virágok zöldje, a homályban csillogtak a kályha hófehér csempéi, mellette [illegible] zongora fényleti, a falaknál pedig homályos aranykeretben valamiféle, sötét okiratok lógtak le, nagy szláv betűkkel [illegible] teleszórva és mindegyik okiratról nagy, sötét pecsét lógott le zsinó-

ron. Minden tárgy ugyanolyan alázatosan és habozóan nézett le erre az asszonyra, mint én.

Megmagyaráztam, ahogyan tudtam, hogy az élet nagyon nehéz és szomorú, de ha olvasok, megfeledkezem erről.

— Igen, no nézd csak! — mondta és fölállott. — Ez nem rossz és végre is, igaz. Nos, hát? Majd adok neked valami könyvet, de most nincs... De különben vedd ezt...

Fölvett a díványról egy sárgaborítékos, szétrongyolt könyvet.

— Ha kiolvastad, odaadom a második részt, négy van...

Elmentem, magammal vittem a „Pétervári rejtélyek"-et Mescserszkij hercegtől és nagy figyelemmel kezdtem olvasni ezt a könyvet, de már az első oldalnál világossá vált előttem, hogy a „Pétervári rejtélyek" sokkal unalmasabbak, mint a madridiak, londoniak és párizsiak. Csak a „Bot és Szabadság" című mesét találtam mulatságosnak.

„Én több vagyok nálad, — mondta a Szabadság — mert okosabb vagyok."

A Bot azonban azt felelte neki:

„Nem, én vagyok több, mert én — erősebb vagyok."

Veszekedtek, veszekedtek és egymásnak mentek, a Bot elverte a Szabadságot és a Szabadság — úgy emlékszem — a kórházban belehalt a veréshe.

A könyvben a nihilistákról volt szó. Emlékszem, hogy Mescserszkij herceg szerint a nihilista olyan ember, aki annyira át van itatva méreggel, hogy a pillantásától fölfordulnak a tyúkok. Azt a szót: nihilista, bántónak és tisztességtelennek találtam, de egyebet semmit nem értettem meg és egészen elcsüggedtem, hogy nyilván nem vagyok képes a jó könyveket megérteni! Mert, hogy ez jó könyv, arról meg voltam győződve, hiszen csak nem fog ilyen előkelő és szép hölgy rosszat olvasni!

— Nos, hogy tetszett? — kérdezte, amikor visszavittem a sárga Mescserszkij-regényt.

Nagyon nehezemre esett nemmel válaszolni, azt gondoltam, hogy megharagszik érte.

Azonban csak elmosolyodott, az ajtófüggöny mögé ment, ahol a hálószobája volt és kék szaffiánba kötött kicsiny könyvet hozott ki.

— Ez tetszeni fog neked, csak ne piszkítsd össze!

Puskin versei voltak. Együltömben elolvastam valamennyit s az a mohó érzés fogott el, amit akkor tapasztalunk, ha valamilyen szép, addig nem látott helyre bukkanunk. Szeretnéd az egészet egyszerre bebolyongani. Olyankor szokott megtörténni, amikor sokáig mégy a mocsaras erdő mohos földkupacain és váratlanul száraz tisztás tárul föl előtted, telve virággal és napfénnyel. Pillanatig megbűvölve nézed, azután pedig boldogan futod be az egészet és csöndesen örülsz, valahányszor megérinti lábad a termékeny föld lágy füvét.

Puskin annyira csodálkozásba ejtett verseinek egyszerűségével és zenéjével, hogy hosszú időn át a próza természetellenesnek tűnt föl és nem szívesen olvastam. A „Ruszlán" prológusa nagyanyám legszebb meséit juttatta eszembe, csodálatosan egybefoglalva és néhány sora meglepett nemesveretű igazságával.

Ott látsz utat, mely úttalan,
Sosem-sejtett állatnyomot . . .

Gondolatban ismételtem ezeket a csodás sorokat és láttam a jólismert, alig látható ösvényeket, láttam a titokzatos nyomokat a fűben, amely még nem rázta le a harmat higanysúlyú csöppjeit. A telizengésű verssorok bámulatosan könnyen maradtak meg az emlékezetben, mindent, amiről szóltak, ünnepivé szépítettek s ez boldoggá tett engem, életemet könnyűvé és kellemessé, a versek úgy zengtek, mint egy új élet hívó harangszava. Milyen boldogság is: olvasni tudni.

Puskin nagyszerű meséi legközelebb állottak hozzám és legérthetőbbek voltak. Ha egynéhányszor elolvastam őket, már tudtam is kívülről. Mikor lefeküdtem aludni, verseket suttogtam lehúnyt szemmel, amíg csak el nem aludtam. Nem ritkán elmondtam ezeket a meséket a tisztiszolgáknak: ezek, amikor hallgatják, nevetnek, jóindulatúan összeszidnak, Szidorov megsímogatja a fejemet és halkan mondja:

— Nagyszerű, mi? Ó Istenem . . .

Az izgalmat, amely elfogott, észrevették a háziak is, az öregasszony szitkozódott:

— Már megint rávetette magát az olvasásra ez a széltoló, de a szamovár negyedik napja nincs kipucolva. Mindjárt fogom azt a sodrófát...

Mit, sodrófa? Verssel védekeztem ellene:

Gonoszsággal teli...
Sötét a vén boszorkány lelke,

A hölgy még magasabbra nőtt szememben, íme, ilyen könyveket olvas! Ő nem olyan porcellánfigura, mint a szabászné...

Amikor visszavittem a könyvet és sajnálkozva átadtam, a hölgy meggyőződéssel mondta:

— Ez tetszett neked? Hallottál Puskinról?

Már olvastam valamit a költőről az egyik újságban, de szerettem volna, ha maga a hölgy mesél róla nekem és azt mondtam, hogy nem hallottam.

Röviden elmondta nekem Puskin életét és halálát, s mosolyogva, mint a tavaszi napsütés, kérdezte:

— Látod, milyen veszélyes az asszonyokat szeretni?

Valamennyi könyvből, amit olvastam, tudtam, hogy ez tényleg veszélyes, de jó is. Azt feleltem:

— Veszélyes, de mégis mindenki szeret! És az asszonyok is amiatt szenvednek...

Rámpillantott, ahogyan mindenre nézni szokott: szempilláin keresztül és komolyan mondta:

— No nézd csak? Te ezt megérted? Akkor azt kívánom, ne feledkezz meg erről!

És kérdezni kezdte, melyik költemények tetszettek nekem?

Valamit mondtam neki és karjaimmal hadonászva kívülről szavaltam. Némán és komolyan hallgatott, azután fölkelt, járkált a szobában és elgondolkozva mondta:

— Neked, kedves csodabogaram, tanulnod kellene! Gondolkozom ezen... A háziak — rokonaid?

És mikor igenlően feleltem, fölkiáltott:

— Ó! — mintha elítélt volna engem ezért.

Ideadta nekem „Béranger dalai"-t képes díszkötésben, aranymetszéses piros bőrkötésben. Ezek a versek azután végleg

elvették eszemet a maró fájdalomnak és a kitörő vidámságnak furcsán szoros kapcsolatával.

Hideg futkározott a hátamon, amikor az „Öreg koldus" keserű szavait olvastam:

Gonosz féreg! — Jelenlétem zavar?
Taposs tehát reám, kérlek, hamar!
Mit sajnálsz? Szétlapíthatsz, rúghatsz!
Pedig taníthattál is volna,
Erőm hasznossá kovácsolna!
Lehettem volna hangya — nem kukac
Testvéreim karjába hullva,
— De most, csavargóként pusztulva
Bosszút kiáltok én reátok!

Rögtön utána neveltem, azonban, hogy a könnyeim kicsordultak, amikor a „Síró férj"-et olvastam. És különösen Béranger szavaira emlékeziem vissza:

Nem nehéz az egyszerűnek!...
Az élet vidám tanítása

Béranger állandó vidámságot ébresztett bennem, vágyat veszekedni, mindenkinek szemtelen, csípős szavakat mondani és rövid idő alatt ez már nagyon jól sikerült is. Ezeket a verseket szintén megtanultam kívülről és nagy lelkesedéssel szavaltam a tisztiszolgáknak, ha néhány percre beszaladtam hozzájuk a konyhába. Csakhamar le kellett mondanom azonban erről, mert ezek a sorok:

S ha a lányka tizenhétéves,
Minden sapka érdekli őt!...

visszataszító beszédekre késztették a tisztiszolgákat a lányokról, ami az eszelősségig sértett és Jermohint egy serpenyővel fejbevertem. Szidorov és a többi tisztiszolga szabadított ki csellen keze közül, de ettől kezdve nem mertem többé a tisztikonyhába szaladni.

Az utcára nem engedtek ki, de nem is volt időm arra, dolgom egyre szaporodott, a szobalány szokásos munkáján kívül most háziszolga és kifutófiú is voltam. Mindennapos kötelességem volt vásznat feszíteni a széles rajztáblára, fölragasztani rá a rajzokat, leírni a gazdám építési munkáinak költségvetését, fölülvizsgálni a szállítók számláit. A gazdám reggeltől éjszakáig dolgozott, mint a gép.

A vásártér kincstári épületei ebben az évben a kereskedők magántulajdonába mentek át. Az árusítóbódékat sürgősen átépítették, gazdám, mint vállalkozó részt vett az átalakításban és új bódék építésében. Rajzokat készített: „A falátörés megváltoztatása, padlásablakvágás a tetőn" és hasonlókat. Ezeket a rajzokat egy borítékkal együtt, amelyben huszonötrúbeles papírpénz rejtőzött, elvittem egy öreg építészhez. Az építész eltette a pénzt és aláírta a rajzot: „A rajzot a helyszínen fölülvizsgálva, a fölügyeletet az építési munkák fölött átvettem. Imjarek." Magától értetődik, hogy a helyszínen nem volt és a fölügyeletet nem vehette át, mert betegsége miatt egyáltalában nem ment ki a házból.

Megvesztegetési pénzeket vittem ezenkívül a vásárfelügyelőhöz és még mindenféle hasznos emberhez s a tőlük kapott írásnak a gazdám azt a nevet adta: „engedélyokirat mindennemű törvénytelenséghez". Mindennek fejében megengedték, hogy megvárjam őket az udvaron vagy a lépcsőn, ha este vendégségbe mentek. Ez nem történt gyakran, de ilyenkor éjfél után jöttek haza és így néhány óráig a lépcsőn ültem vagy a gerendarakáson azzal szemben, néztem a hölgy ablakait, mohón hallgattam a vidám beszédet és a zenét.

Az ablak nyitva állott. A függönyön és a virágok szövevényén láttam, mint mozog a tisztek karcsú alakja, mint gurul a gömbölyű őrnagy és lebeg az asszony, csodálatosan egyszerűen öltözve, gyönyörűen.

Magamban a „Margot királynő" nevet adtam neki.

„Íme, itt van az a bizonyos vidám élet, amelyről a francia könyvek írnak" — gondoltam, amint néztem az ablakot. És egy kissé mindig szomorú voltam, gyerekes féltékenységemben fájt látnom Margot királynő körül a férfiakat, úgy forgolódnak körülötte, mint a darázs a virág körül.

Ritkábban, mint a többi, egy magas, komoly tiszt járt hozzá, akinek nagy sebhely volt homlokán, mélyenülő szeme volt, mindig magával hozta hegedűjét és csodálatosan játszott. Úgy játszott, hogy az ablak alatt megálltak a járókelők, a gerendákon összegyülekezett az egész utca népe, sőt még az én háznépem is — ha otthon voltak — kinyitotta az ablakot, hallgatta és dicsérte a hegedűst. Nem emlékszem, hogy még valakit dicsértek volna a székesegyház protodiakónusán kívül és tudom, hogy a halpirog* mégis jobban tetszett nekik, mint a zene.

A tiszt néha énekelt és verseket szavalt fojtott hangon, furcsán sóhajtva és tenyerét homlokára szorítva. Egyszer, amikor a kislánnyal az ablak alatt játszottam, Margot királynő kérte, hogy énekeljen; sokáig vonakodott, azután hangsúllyal mondta:

Csak a dalnak kell a szépség,
A szépség — nem szorul dalra...

Nagyon tetszett nekem ez a vers és valahogy sajnáltam a tisztet.

Szívesebben láttam olyankor a hölgyemet, amikor leült a zongorához és játszott, egyedül a szobában. A zene megrészegített, nem láttam mást, csak az ablakot és mögötte a lámpa sárga fényében az asszony karcsú alakját, arcának büszke profilját és fehér kezét, amint madárként röpködött a billentyűk fölött.

Néztem őt, hallgattam a szomorú muzsikát és álmodoztam: kincset találok valahol és mind odaadom neki — legyen gazdag! Ha Szkobjeljev tábornok lennék, újra hadat izennék a töröknek, sarcot vetnék ki rájuk, a város legszebb helyén házat építenék és odaajándékoznám neki — csakhogy elmenjen ebből az utcából, ebből a házból, ahol mindenki bántóan és piszkosan beszél róla.

A szomszédok is, az udvar összes lakói — de különösen az én háznépem —, mindenki, ugyanolyan csúnyán és dühösen beszélt Margot királynőről, mint a szabász feleségéről, csakhogy nagyobb vigyázattal, fojtott hangon és körülnézegetve.

Féltek tőle, lehet, hogy azért, mert igen jelentékeny ember

* Zsemlyetésztában kisütött hal.

özvegye volt. Az okiratok a szoba falán férje őseinek kitüntetései voltak a régi orosz cároktól; a Godunovoktól, Alexej cártól és Nagy Pétertől. Ezt Tyufjajev mesélte nekem, aki írástudó volt és mindig az evangéliumot olvasta. Lehet, hogy az emberek attól féltek, hogy rájukvág a lilakövesfogójú lovaglóostorral — azt beszélték, hogy egyszer már megvert valami magasállású tisztviselőt.

A félhangos szavak azonban nem jobbak a hangosan kimondottaknál; hölgyem ellenséges indulatok felhőjében élt, ellenséges indulatokéban, amelyeket nem értettem és amelyek kínoztak. Viktoruska mesélte, hogy éjfél után hazatérve benézett Margot királynő hálószobája ablakán és látta, amint egy szál ingben ül a pamlagon, az őrnagy pedig előtte térdel, a lába körmeit vagdossa és szivaccsal mosogatja.

Az öregasszony szitkozódott, kiköpött, a fiatal háziasszony rikácsolt és elpirult.

— Pfuj, Viktor! Micsoda szemérmetlenség! Ó, micsoda mocskos emberek ezek az úri népek!

A gazdám hallgatott és elmosolyodott. Nagyon hálás voltam neki, amiért hallgatott, de rémülettel vártam, hogy majd ő is résztvesz ebben a lármában és kiabálásban. Az asszonyok sóhajtozva és sápítozva részletesen kikérdezték Viktoruskát, hogyan ült a hölgy, hogyan térdelt előtte az őrnagy, Viktor egyre újabb részleteket tett hozzá.

— Az arca vörös volt, a nyelvét kidugta ...

Nem láttam semmi megbotránkoztatót abban, hogy az őrnagy az asszony körmeit vagdossa, de azt nem hittem, hogy a nyelvét kidugta, ezt bántó hazugságnak találtam és azt mondtam Viktoruskának:

— Hogyha ez nem illik, akkor miért nézett maga be az ablakon? Maga már nem kisgyerek ...

Emiatt természetesen összeszidtak, de a szidás nem bántott, csak egyet szerettem volna: leszaladni, térdreesni az asszony előtt, ahogy az őrnagy térdelt és megkérni:

— Kérem, költözzön el ebből a házból!

Most, amikor tudtam, hogy van más élet is, más emberek, érzések, gondolatok, ez a ház minden lakójával egyre hevesebb ellenszenvet váltott ki belőlem. Egészen körül volt fonva a mocs-

kos beszédek hálójával és nem volt benne egyetlen ember sem, akiről ne beszéltek volna rosszindulattal. Az ezredlelkészt, beteg, szánalomraméltó embert, kicsapongónak és részegesnek kiáltották ki; a tisztek és feleségeik a háziak elbeszélése szerint valamennyien bűnben fetrengtek. Ellenszenvesnek kezdtem találni a katonák mindig egyforma beszédét az asszonyokról és minden másnál ellenszenvesebb volt a házanépe. Nagyon jól tudtam kedvenc foglalkozásuk igazi értékét, kíméletlenül ítéletet mondani az emberek fölött. Megfigyelni mások fogyatékosságait; ez volt az egyetlen szórakozás, amelyet ingyen élvezhettek. A háziakat csak az szórakoztatta, ha szavakban kínozhatták embertársaikat, mintegy bosszút állva mindenkin azért, mert ők maguk olyan szemforgatóan, nehezen és unalmasan éltek.

Amikor mocskos szájjal beszéltek Margot királynőről, gyermekhez nem illő érzések görcsös rohamait éltem át, szívem gyűlölettel vert a pletykálkodók ellen, fékezhetetlen vágy fogott el, bosszantani mindenkit, veszekedést kezdeni, néha pedig gyötrő szánalmat éreztem magam és minden ember iránt. Ez a néma szánalom még nyomasztóbb volt, mint a gyűlölet.

A királynőről többet tudtam, mint ők és attól féltem, hogy rájönnek arra, amit én tudok.

Vasárnaponkint, amikor a háziak misére mentek, le szoktam menni a királynőhöz, behívott a hálószobába, kis, aranyos selyemmel bevont karosszékbe ültem, a kislány az ölembe mászott, én meg a könyvekről meséltem anyjának, amelyeket olvastam. A királynő a széles ágyban feküdt, kis tenyerét arca alá dugta, testét takaró födte el, ugyanolyan aranyosszínű, mint minden a hálószobában, sötét haja hosszú fonatban barnabőrű vállán kígyózott, előtte feküdt, néha meg az ágyon keresztül a földre lógott.

Amint haligat engem, az arcomba néz lágy pillantásával és alig észrevehetően elmosolyodva mondja:

— No nézd csak!

Még fölényes mosolya is a királynő leereszkedése volt szememben. Mély, gyöngéd hangon beszélt és úgy tűnt föl, mintha mindig ezt mondaná:

— Tudom, hogy mérhetetlenül jobb, tisztább vagyok minden embernél és senkire sincs közülük szükségem.

Néha a tükör előtt találtam, alacsony karosszékben ült és a haját fésülte. A fonatok a térdén feküdtek, a szék karfáján és hátán átvetve csaknem a földig értek, olyan hosszú és sűrű volt a haja, mint nagyanyámnak. Láttam a tükörben barna, feszes mellét, előttem vette föl fehérneműjét és harisnyáját, de tiszta meztelensége nem keltett bennem szégyenkezést, hanem örvendő érzéssel büszke voltam rá. Mindig virágillat áradt felőle és ez megvédte a csúnya gondolatoktól.

Egészséges és erős voltam, jól ismertem a férfiak és nők viszonyának titkait, az emberek azonban olyan szívtelen körömmel beszéltek előttem ezekről a titkokról, annyi kegyetlenséggel és olyan piszkosan, hogy ezt az asszonyt nem bírtam magam elé képzelni egy férfi ölelésében és nehezemre esett gondolnom, hogy valaki a gazda kezével nyersen és szemérmetlenül nyúlhasson testéhez. Az volt a meggyőződésem, hogy a konyhák és fészerek szerelme ismeretlen Margot királynő előtt s ő más, magasabb örömöket, más szerelmet ismer.

Egyszer azonban, amikor alkonyatkor bementem a vendégszobába, a hálószoba függönye mögül szívem hölgyének csengő nevetését hallottam és egy kérő férfihangot:

— Várj csak... Uram Isten! Nem hiszem!

El kellett volna mennem, megértettem ezt, de nem voltam képes elmenni...

— Ki van ott? — kérdezte az asszony. — Te? Gyere be...

A hálószoba fülledt volt a virágillattól; félhomály uralkodott, az ablakok befüggönyözve... Margot királynő az ágyban feküdt, állig betakarva, mellette pedig a falnál, egy ingben, nyitott mellel ott ült a hegedűs tiszt — a mellén szinten volt egy forradás, a jobbvállától a mellbimbóig terjedt és olyan világos volt, hogy még a félhomályban is tisztán kivehettem. A tiszt haja nevetségesen össze volt kuszálva és először láttam mosolyt szomorú, összevagdalt arcán — olyan különösen mosolygott. Nagy, asszonyos szemével úgy nézett a királynőre, mintha először pillantaná meg szépségét.

— A barátom — mondta Margot királynő és nem tudom, hogy ez nekem szól-e vagy neki.

— Miért ijedtél úgy meg — hallottam mintegy messziről a hangját. — Gyere ide...

Amikor odamentem, átölelte a nyakamat meztelen, forró karjával és azt mondta:

— Ha megnőssz, te is boldog leszel... Menj!

Letettem a könyvet a polcra, másikat vettem és ahogyan jöttem, elmentem.

Valami megpattant a szivemben. Természetesen pillanatig sem gondoltam, hogy a királynő úgy szeret, mint más asszonyok, maga a tiszt sem engedte meg, hogy ilyesmit gondoljak. Magam előtt láttam az arcát, mosolyát — olyan örömtelien mosolygott, mint a gyermek, amikor váratlanul elcsodálkozik, szomorú arca csodálatosan elevenné lett. Valószínűleg szereti a királynőt — miniha lehetne nem szeretni? És az asszonyt is valószínűleg bőkezűen megajándékozza szerelme — hiszen olyan csodálatosan hegedül, olyan érzéssel telve szaval verseket...

Már abból, hogy ilyen vígasztalásokat voltam kénytelen keresni, világos volt előttem, hogy nem minden van jól és nem minden van rendjén viszonyomban mindahhoz, amit láttam és magához Margot királynőhöz sem. Úgy éreztem magam, mint aki elvesztett valamit és néhány napot mély szomorúságban éltem át.

Egyizben vadul és vakon verekedtem és amikor elmentem a könyvvel a hölgyhöz, nagyon szigorúan azt mondta nekem:

— Te kétségbeejtő vadóc vagy, ahogy hallom. Nem gondoltam volna rólad...

Nem bírtam tovább és kezdtem beszélni arról, hogy milyen rosszul élek, milyen nehezemre esik hallani, ha rosszat beszélnek róla. Szemben állott velem, a vállamra tette a kezét, eleinte figyelmesen és komolyan hallgatta a beszédemet, de hamarosan elnevette magát és gyöngén ellökött.

— Elég, ezt én mind tudom — érted? Tudom!

Azután megfogott mind a két kezével és nagyon gyöngéden mondta:

— Minél kevesebb figyelmet fordítasz ezekre a csúnyasá-

gokra, annál jobb neked... A kezedet azonban eléggé rosszul mosod...

Nos, ezt el is hagyhatta volna. Ha ő is rézedényt tisztított, padlót súrolt és pelenkát mosott volna, azt hiszem, az ő keze sem lenne rendesebb, mint az enyém.

— Ha az ember tud élni — akkor dühösek rá, irígylik: ha nem tud — megvetik — mondta elgondolkozva, magához vont és mosolyogva a szemembe nézett. — Szeretsz engem?

— Igen.

— Nagyon?

— Igen.

— De — mennyire?

— Nem tudom.

— Köszönöm, te — nagyszerű fiú vagy! Szeretem, ha engem szeretnek...

Elmosolyodott, valamit még mondani akart, de fölsóhajtott és sokáig hallgatott, nem bocsátva ki engem a kezéből.

— Te — gyere gyakrabban hozzám; ahogy csak teheted, gyere hozzám...

Éltem ezzel az engedelemmel és sok jót kaptam ettől az asszonytól. Ebéd után a háziak lefeküdtek aludni, én meg leszaladtam és ha otthon volt, nála ültem egy óra hosszat, sőt még tovább is.

— Orosz könyveket kell olvasni, hogy az ember megismerje az orosz életet — tanított engem, miközben ügyes rózsás ujjakkal tűzködte illatos hajába a hajtűket.

És miután fölsorolta az orosz írók neveit, megkérdezte;

— Megjegyzed magadnak?

Gyakran mondta elgondolkozva, könnyű bosszúsággal:

— Tanulnod kellene, tanulnod, én meg mindig megfeledkezem erről! Ó, Istenem...

Miután egy ideig ott ültem nála, fölszaladtam az új könyvvel a kezemben és mintha belső fürdőt vettem volna.

Már olvastam Akszakov „Családi krónika"-ját; Melnikov nagyszerű orosz hőskölteményét: „Erdőkben"; a csodálatos

könyvet, „Egy vadász emlékiratai"-t,* néhány kötetet Grjebenkótól és Szologubtól, verseket Vjenevitinovtól, Odojevszkitől és Tjutcsevtől. Ezek a könyvek megmosták lelkemet, megtisztították az aljas és keserű valóság benyomásainak kérgétől. Megéreztem, hogy mi a jó könyv és megértettem, hogy mennyire szükségem van rájuk. Ezek a könyvek szilárd meggyőződést plántáltak lelkembe: nem vagyok egyedül a földön és — nem fogok elpusztulni!

Eljött nagyanyó és gyönyörűséggel meséltem neki Margot királynőről. Nagyapó fölszívott egy szippantás burnótot és meggyőződéssel mondta:

— Lám, lám, milyen szép is ez! Sok a jó ember, látod-e, csak keresd őket — és megtalálod!

És egyizben azt ajánlotta:

— Menjek el talán hozzá és köszönjem meg a nevedben?

— Nem, nem szükséges...

— Nos, hát akkor nem szükséges... Uram Istenem — milyen szép is minden! Szívesen élnék örökkön örökké!

Margot királynőnek nem sikerült gondoskodnia arról, hogy tanuljak, — pünkösdkor visszataszító história játszódott le, amely csaknem a nyakamat szegte.

Kevéssel az ünnepek előtt borzalmasan megdagadt a szemhéjam és szemem egészen összecsukódott, a háziak megijedtek, hogy megvakulok, de én magam is megijedtem. Elvittek az ismert sebészorvoshoz, Rodzjévics Henrikhez, aki belül fölvágta a szemhéjaimat és néhány napig kötéssel a szememen feküdtem, gyötrő, fekete unalomban. Pünkösd előestéjén levették a kötést és én újra a lábamon álltam, mintha a sírból keltem volna ki, ahová elevenen fektettek. Semmi sem lehet borzalmasabb, mint a látás elvesztése, ez elviselhetetlen csapás, mert elveszi az embertől a világ kilenctized részét.

Pünkösd vidám ünnepén beteg állapotomra való tekintettel déltől szabad voltam minden kötelességtől és elmentem a konyhákba, meglátogatni a tisztiszolgákat. Valamennyien, a szigorú Tyufjajev kivételével, részegek voltak. Estefelé Jermohin egy fa-

* Turgenyev híres könyve.

hasábbal fejbeverte Szidorovot; Szidorov eszméletlenül összeesett a folyosón, a megrémült Jermohin pedig az árok irányában elszaladt.

Az udvaron csakhamar elterjedt az izgalmas hír, hogy Szidorovot megölték. Az emberek összegyűltek a lépcső körül, nézték a katonát, aki mozdulatlanul nyúlt el a küszöbön, fejjel a folyosón. Suttogtak, hogy hívni kell a rendőrséget, de senki sem hívta és senki sem merte megérinteni a katonát.

Fölbukkant Natalja Kozlovszkaja, a mosónő, új, orgonaszínű ruhában, fehér kendővel vállán, haragosan szétlökdöste az embereket, a folyosóra ment, leguggolt és hangosan mondta:

— Ostobák — hiszen él! Vizet adjatok ...

Kezdték rábeszélni:

— Ne avatkozz abba, ami nem a te dolgod!

— Vizet, ha mondom! — kiáltotta, mintha tűz lenne. Gyors elhatározással föltűrte új ruháját térde fölöttig, eligazította az alsószoknyáját és a katona vérző fejét a térdére fektette.

A közönség rosszalólag és félénken eloszlott. A folyosó homályában láttam, milyen haragosan csillog a mosónő kerek, fehér arcában könnyben úszó szeme. Hoztam egy vödör vizet és meghagyta, hogy öntsek Szidorov fejére és mellére, de figyelmeztetett:

— Engem ne önts le — vendégségbe kell mennem ...

A katona magához tért, felnyitotta zavaros szemét és felnyögött.

— Fogd meg — mondta Natalja, megfogta a katonát a hóna alatt és kinyujtott karral eltartotta magától, hogy a ruháját be ne piszkítsa. Bevitték a katonát a konyhába, ráfektették az ágyra, a mosónő megtörölte vizes kendővel Szidorov arcát és elmenőben azt mondta:

— Mártsd a kendőt vízbe és tedd a fejére, én meg elmegyek, megkeresni azt az ostoba frátert. Ezek az ördögök még fegyházba juttatják magukat azzal az ivással.

Levetette és a sarokba dobta összevérzett alsószoknyáját, gondosan eligazította az összegyűrt, suhogó új ruhát és elment.

Szidorov nyujtózott, csuklott, nyögött, fejéből meleg vércsöppek hulltak meztelen lábamra — nagyon kellemetlen volt, de nem mertem elhúzni lábamat a vércsöppek alól.

Nagyon keserű dolog: az udvaron ragyog az ünnepi napsütés, a ház lépcsője és a kapualja fiatal nyírfahajtásokkal díszes; a kapubejáratoknál minden ütközőkövön friss kőrisfa- és jávorfakoszorúk. Az egész utca vidám zöldbe öltözött, minden fiatal és új, reggel úgy tűnt föl nekem, hogy végre itt van a tavasz ünnepe, ettől a naptól kezdve tisztább, világosabb, vidámabb lesz az élet.

A katona rosszul lett. Meleg vodka és zöldhagyma áporodott szaga töltötte be a konyhát, az ablak üvegéhez állandóan homályos, széles arcok tapadtak, szétnyomott orral és arcokhoz szorított tenyerük torz módon hosszúfülűvé tette őket.

A katona magához tért és mormogott:

— Hát ez mi? — Mi van velem? Elestem? Jermohin? Kedve-es pajtásom...

Azután köhögött, részeg könnyeket sírt és jajveszékelt:

— Növérkém... kis növérem...

Talpraállott, tapadósan, vizesen és bűzlően, támolygott, visszaesett az ágyra és furcsán forgatva szemét, mondta:

— Teljesen megöltek...

Elfogott a nevetés.

— Ki az ördög nevet itt? — kérdezte a katona és zavarosan nézett rám. — Mit nevetsz? Megöltek örökre...

Mindkét kezével visszalökött és mormogott közben:

— Első harangszó — Éliás próféta, második ütés — Szent György vitéz, harmadik harangozás — kotródj innét, pajtás! Eriggy innét, te farkas...

Azt mondtam neki:

— Ne bolondozz!

Ostoba düh fogta el, ordított, topogott a lábával.

— Engem megöltek, te meg...

És ernyedt, mocskos kezével súlyosan a szemembe vágott. Fölkiáltottam és megvakítva valahogyan kijutottam az udvarra, ahol Natáljával találkoztam. Kiabálva hozta a kezénél fogva Jermohint.

— Gyere már, te ló! Hát veled mi van? — kérdezte, amikor meglátott.

— Megütött...

— Megütö-ött? — nyujtotta el csodálkozva Natalja, meglökte Jermohint és azt mondta neki:

— No, te erdei manó — ez azt jelenti, hogy adj hálát az Istenednek!

Kimostam a szememet vízzel és benéztem a folyosóról az ajtón, láttam, hogy a katonák kibékültek, átölelték egymást és sírtak, azután Natalját kezdték öleigetni, aki azonban a kezükre ütött és rájuk kiáltott:

— El a mancsokkal, ti kuvaszok! Azt hiszitek, hogy én is olyan vagyok, mint a ti kódorgóitok? Feküdjetek le aludni, amíg a gazdátok nincs itthon — no, gyerünk! Mert akkor baj lesz!

Lefektette őket, mint a kis gyerekeket, az egyiket — a földre, a másikat az ágyba és amikor horkolni kezdtek, kiment a folyosóra.

— Egészen összekentem magam, pedig — vendégségbe vagyok öltözve! Megütött, azt mondod? Ej, micsoda ostoba fráter! Látod, ezt teszi a vodka. Ne igyál, te kis legény, soha ne igyál...

Azután együtt ültem vele a kapu előtt a padon és megkérdeztem, hogyan lehet az, hogy nem fél a részeg embertől?

— A józanaktól sem félek, azoknak itt van ez! — Megmutatta keményen összeszorított, vörös ökleit. — A boldogult férjem is teleitta magát és ha ez előfordult, hát ahogyan volt, részegen összekötöttem a kezét és a lábát, amikor aztán kialudta a részegséget — lehúztam a nadrágját és jól elvertem a vesszővel. — Ne igyál, ne részegeskedj, ha nős vagy — az asszony legyen a szórakozásod, nem pedig a vodka! Igen. Addig vertem, amíg csak el nem fáradtam és utána olyan lágy volt, mint a viasz...

— Maga erős — mondtam és Éva asszonyra gondoltam, aki magát az Úristent is becsapta.

Natálja sóhajtva mondta:

— Az asszonynak több erő is kell, mint a férfinak, neki kétszer akkora erő kellene, de az Úristen — megrövidítette. A férfi nem egyenlő vele.

Nyugodtan, harag nélkül beszélt; kezét összefonva hatalmas mellén, háttal a kerítésnek támaszkodva a piszkos, törmelékkel feltöltött töltésen nyugtatta szemét. Hallgattam okos beszédét, elfeledkeztem az időről és hirtelen megláttam a töltés végén a gaz-

dámat karonfogva a fiatalasszonnyal. Lassan, méltóságteljesen mentek, mint a pulykakakas a párjával és mereven néztek minket, miközben valamit mondtak egymásnak.

Szaladtam, hogy kinyissam a főlépcső ajtaját, kinyitottam; a fiatalasszony csípősen mondta, miközben ment föl a lépcsőn:

— Mosónőkkel szerelmeskedsz? Ezt attól a hölgyitől tanultad ott lenn?

Ez annyira ostoba volt, hogy nem is hatott rám semmiképpen, annál inkább bántónak tűnt föl, hogy a gazdám elnevette magát és azt mondta:

— Igaz is — már ideje...

Másnap reggel, amikor fáért mentem a fészerbe, a macskák négyszögletes bávólyukánál a fészer ajtajában pénzeszacskót találtam. Számtalanszor láttam Szidorov kezében és azonnal odavittem neki.

— De hát hol van a pénz? — kérdezte, amikor kitapogatta ujjaival a zacskó belsejét. — Harminc rúbel volt benne. Add ide!

A fején törülközőből turbán volt; sárgán, lesoványodva, haragosan hunyorgatott rám dagadt szemével és nem hitte el, hogy a zacskót üresen találtam.

Bejött Jermohin és bizonyítgatni kezdte, felém bólogatva:

— Ezt csak ő vehette el, ő, vidd csak oda a gazdájához! Katona nem lopja meg a katonát!

Ezek a szavak megmutatták nekem, hogy éppen ő lopta el, ő vitte a zacskót hozzám a fészerbe és azonnal a szeme közé kiáltottam:

— Hazudsz, te loptad el!

És végleg meggyőződtem, hogy a gyanúm alapos volt, durva arca eltorzult a félelemtől és a dühtől, fenyegetni kezdett és éles hangon üvöltött:

— Bizonyítsd be!

Hogyan bizonyítottam volna? Jermohin ordítozva az udvarra taszigált, Szidorov utánunk jött és szintén kiabált valamit, az ablakokban különböző emberi fejek jelentek meg, nyugodtan cigarettázva nézett Margot királynő anyja. Megértettem, hogy elveszítem hölgyem számára és csaknem megtébolyultam.

Emlékszem, a katonák a karomnál fogtak, a háziak pedig

velem szemben állnak, megértően bólogatnak egymásnak, meghallgatják a panaszt és a fiatalasszony meggyőződéssel mondja:

— Persze, hogy ő volt! Éppen tegnap este szerelmeskedett a kapunál a mosónővel, ami azt jelenti, hogy pénze volt, pénz nélkül attól nem kapsz semmit...

— Pontosan így van! — kiáltotta Jermohin.

Megnyílt a föld alattam, vad düh fogott el, ráordítottam a fiatalasszonyra, amiért alaposan elpáholtak.

Azonban nem annyira a verés kínzott engem, hanem inkább az a gondolat, hogy mit fog rólam Margot királynő gondolni? Hogyan igazolom magam előtte? Nagy kínokat álltam ki ezekben a rettenetes órákban.

Szerencsémre a katonák gyorsan szétvitték ezt a históriát az egész udvarban, az egész utcában és este, amikor a padláson feküdtem, meghallottam Kozlovszkaja Natálja kiáltozását:

— Nem, miért hallgassak? Nem, galambocskám, gyere csak, gyere! Azt mondom: — gyere! Mert ha az uradhoz megyek, az majd megtanít járni...

Egyszerre megéreztem, hogy ez a lárma velem van összefüggésben. Natálja egyenesen a mi lépcsőnk mellett kiabált, hangja egyre hangosabban és diadalmasabban csengett.

— Mennyi pénzt mutattál te nekem tegnap este? Honnét volt neked pénzed? — mondd csak meg!

A lélekzetem elállt az örömtől, halloltam, amint Szidorov fáradtan elnyujtva mondja:

— Ej-nye, ej-nye, Jermohin...

— A fiút pedig kibeszélték és összeverték, mi?

Szerettem volna leszaladni az udvarra, táncolni örömömben, hálásan megcsókolni a mosónőt, de ekkor — valószínűleg az ablakból —, kikiáltott a fiatalasszony:

— A fiút azért verték meg, mert szemtelen volt, de hogy lopott, azt senki sem mondta rajtad kívül, te kódorgó!

— Maga a kódorgó, nagysága, azonkívül egy nagy tehén, szíves engedelmével.

Úgy hallgattam ezt a veszekedést, mint a zenét, szívemet fájdalmasan égették az elszenvedett bántalom forró könnyei és a

hálláé Natalja iránt. Elállt a lélekzetem az erőfeszítéstől, hogy visszatartsam ezeket a könnyeket.

Azután lassan jött fölfelé a padlásiépcsőn a gazdám, leült mellettem az egyik padlásgerenda végére és haját lesimítva, mondta:

— No, Pjeskov barátom, megint rosszul jártál? — Némán elfordultam tőle.

— Egyébként azonban nagyon csúnyán tudsz szitkozódni — folytatta, mire én csöndesen bejelentettem:

— Mihelyt egészséges leszek, elmegyek maguktól...

Ült egy darabig, hallgatott, szívta a cigarettáját, figyelmesen megnézte a végét, azután halkan mondta:

— Miért ne? Ez a te dolgod! Már nem vagy kicsi, magadnak kell nézned, hol jobb neked...

És elment. Mint mindig, most is sajnáltam a gazdámat.

A negyedik napon azután elmentem a háztól. Kimondhatatlanul szerettem volna elbúcsúzni Margot királynőtől, azonban nem volt bátorságom lemenni hozzá és őszintén szólva, vártam, hogy ő fog hívni engem.

Amikor elbúcsúztam a kislánytól, megkértem:

— Mondd meg a mamának, hogy nagyon hálás vagyok neki, nagyon! Megmondod?

— Megmondom — válaszolta a kicsi s barátságosan és gyöngéden elmosolyodott. — Isten veled, holnapig, igen?

Húsz év után találkoztam vele, férjhezment egy csendőrtiszthez...

XI.

Újra mosogató vagyok, most a „Pjerm" gőzhajón, amely fehér, mint a hattyú, tágas és gyors. Most „fekete" mosogató vagyok, másszóval konyhalegény, hét rúbelt kapok havonta s a kötelességem segíteni a szakácsnak.

A vendéglős kerek, gőgtől fölfuvalkodott ember, kopasz, mint a labda; kezét a hátán összefonva, egész nap nehéz léptekkel jár a fedélzeten, mint az ártány, amikor forró napon árnyékos sarkot keres magának. A büffében a felesége pompázik, negyvenentúli

hölgy, csinos, de elvirágzott és annyira púderozza magát, hogy arcáról világos ruhájára hull a tapadós por.

A konyhában az első szakács, Ivan Ivanovics parancsnokol, úgy nevezik, hogy „Medvebocs", kicsiny, telt ember, karvalyorral és gúnyos szemmel.

Piperkőc módjára keményített gallért hord, minden nap borotválkozik, arca egészen kék, sötét bajusza fölfelé pödört, szabad pillanataiban szakadatlanul babrálja a bajuszát, igazgatja vörösre sült ujjaival és nézegeti kerek zsebtükrében.

A hajón a legérdekesebb ember a fütő, Jakov Sumov, szélesmellű, szögletes férfi. Tömpeorrú arca lapos, mint az ásó, medveszeme sűrű szemöldök alatt rejtőzik, arca apró hajgyűrűkkel, mocsaras mohaszőnyeghez hasonlít, ezek a szőrök a fején sűrű sapkává vannak hengerelve, csak nehezen tudja átvonni rajtuk görbe ujjait.

Ügyesen kártyázott pénzbe és csodálatot keltett falánkságával. Mint valami éhes kutya, egyre a konyha körül ólálkodott, darab húst vagy csontot kért magának, esténként pedig Medvebocscsal teázott és bámulatos történeteket mesélt magáról.

Fiatal korában bojtár volt a rjazani városi pásztornál, amíg azután egy átutazó barát a kolostorba csábította; ott novíciuskodott négy esztendeig.

— És így szerzetes lettem volna, Isten fekete csillagocskája lettem volna — fecsegte gyorsanpergő nyelvvel —, csakhogy egyszer egy zarándoknő jött hozzánk Pjenzából — nagyon mulatságos kis asszony volt és megzavart engem. Micsoda szép legény vagy, micsoda erős, én meg, aszongya, tisztes özvegy vagyok, magányos, nem jönnél hozzám kapusnak, nekem, aszongya, van egy házacskám és tollal meg pehellyel kereskedem...

— Jó-ó, így aztán én neki kapusa lettem, ő meg nekem a szeretőm és vagy három telet éltem át nála, olyan jóízűt, mint a meleg kenyér...

— Van merszed hazudni — szakítja félbe Medvebocs és gondterhelten nézeget egy pattanást az orrán. — Ha a hazugságot pénzzel fizetnék — neked ezreid lennének!

Jákov eszik, üres arcán mozognak a szürkésfekete haj-

gyűrűcskék — szőrös fülei imbolyognak. Végighallgatja a szakács megjegyzését, azután ugyanolyan kimérten és gyorsan folytatja:

— Idősebb volt nálam, kezdtem magam únni, kezdett elég lenni és összeszűrtem a levet az unokanővérével, de az asszony észrevette és kitette a szűrömet...

— Azt kaptad, amit kerestél — mást nem is érdemeltél —, mondja a szakács, éppen olyan könnyedén és egykedvűen, mint Jákov.

A fűtő folytatja, miközben egy darab cukrot dug a szájába:

— Egy ideig a szél sodort ide-oda, aztán összeakadtam egy öreg vladimirival, aki házaló volt és bejártam vele az egész világot. A Balkán-hegyekben voltunk, maguknál a törököknél is, a románoknál szintén, a görögöknél, mindenféle osztrákoknál — minden néphez elmentünk, az egyiknél vettünk, a másiknál eladtunk...

— Loptatok is? — kérdi komolyan a szakács.

— Az öreg — csak-csak! Nekem meg azt mondta: idegen földön légy becsületes, ott ugyanis olyan a rend, hogy egy semmiségért a fejedet veszik. Lopni — őszintén szólva —, megpróbáltam, csakhogy — rosszul végződött. Az volt a szándékom, hogy egy kereskedőtől elviszem az udvarról a lovakat, de — nem sikerült, megfogtak, először megvertek, természetesen alaposan és a rendőrségre vittek. Ott azután ketten voltunk, egy igazi, ismert lókötő és én, aki csak úgy kíváncsiságból tettem. Annál a kereskedőnél én azelőtt dolgoztam, kályhát raktam az új fürdőszobájában és amikor a kereskedő beteg lett, én megjelentem neki álmában. Megijedt és könyörögni kezdett a rendőrparancsnoknak: engedjétek ki — már mint engem —, engedjétek ki, mert én azt álmodtam: ha nem kéred ki, nem leszel egészséges; ez egy varázsló — már hogy én —, egész biztos, varázsló! Hát a kereskedő befolyásos volt, kiengedtek...

— Nem kellett volna téged kiengedni, hanem három napig vizen tartani, hogy kimenjen belőled az ostobaság — mondta a szakács. Jákov rögtön kapott a szón:

— Igaz, ostobaság annyi volt bennem, hogy egy egész falunak elég lett volna...

A szakács ujját a szoros gallér mögé dugva ráncigálja, a fejét csóválja és mérgesen panaszolja:

— Micsoda értelmetlenség. Itt él a földön egy ilyen fegyenc, eszik, iszik, kódorog és miért? No, mondd meg, miért is élsz te tulajdonképpen?

A fűtő csámcsogva válaszolja:

— Ezt magam sem tudom. Élek, mert élek. Az egyik fekszik, a másik — megy; a hivatalnok az meg egész nap csak ül; enni pedig — mindenkinek kell.

A szakács még jobban haragszik:

— De úgy enni, mint a disznó — ez már szinte kibírhatatlan! Egyenesen — disznóhizlalás!

— Minek szidsz? — csodálkozik Jákov. — A férfi — mind egyazon bikkfának makkja. Ne szidj — én attól sohogyan se leszek jobb . . .

Ez az ember engem azonnal és erősen magához láncolt, leplezetlen csodálkozással néztem rá és tátott szájjal hallgattam. Úgy gondoltam, hogy valami sajátos, erős életismeret birtokában van. Mindenkit — te-nek szólított, busa szemöldöke alól egyformán, egyenesen és függetlenül nézett rájuk és mindenkit — a kapitányt, a vendéglőst, az első osztály tekintélyes utasait, mind egy sorba helyezte önmagával, a matrózokkal, a vendéglői személyzettel és a fedélközi utasokkal.

Előfordul, hogy áll a kapitány vagy a gépész előtt, hátán összekulcsolva hosszú majomkezeit és hallgatja, hogyan szidják lustaságáért, vagy mert elnyerte kártyán valakinek a pénzét — és látszik rajta, hogy a szidás nem győzi meg s a fenyegetéstől, hogy kiteszik a legközelebbi kikötőben, nem fél.

Van benne valami, ami mindenkinek idegen — ami „Ez-már-jó" barátomban is volt, látszik rajta, maga is meg van győződve a saját furcsaságáról, arról, hogy az emberek nem érthetik meg.

Ezt az embert soha nem láttam megbántottnak, elgondolkozónak. Nem emlékszem, hogy sokáig hallgatott volna, szőrrel körülnőtt szájából szinte akarata ellenére szakadatlanul ömlött a szó. Ha szidják, vagy valamilyen érdekes elbeszélést hallgat, ajkai mozognak, mintha csak ismételné magának, amit hall, vagy halkan folytatná a saját beszédét. Mindennap, ha befejezte a szol-

gálatot, kimászott a kazánházból, mezitláb, izzadtan, naftával összemaszatolva, nedves övnélküli ingben, meztelen mellén sűrű, göndör szőrrel s a födélzeten egyszeriben végigömlött egyenletes, egyforma, rekedt hangja; permeteztek szavai, mint a vízcsöppek.

— Adj' Isten, néne! Hová utazol? Csisztopolba? Ismerem, voltam ott, egy gazdag tatárnál voltam napszámos. A tatárt meg Uszan Gubajdulinnak hívták, három feleségével, öregecske volt, de friss, piros volt az arca. Az egyik asszony fiatal volt, mulatságos kis tatárnő, én meg bűnbe estem vele...

Mindenütt volt, utazása közben minden asszonnyal bűnbeesett, mindenről szégyenkezés nélkül, nyugodtan beszél, mintha életében sohasem bántották vagy alázták volna meg. Pillanat mulva már a hátsó fedélzeten hallatszik a hangja:

— No, derék ember, nem kártyáznánk egyet? Durákot, vagy máriást, vagy akár fekete Pétert? Vidám dolog ez a kártyázás; csak ül az ember és sok pénzt söpörhet be, kereskedőnek való...

Észrevettem, hogy ritkán mondja: jó, rossz, csúnya, hanem csaknem mindig: mulatságos, vidám, érdekes. A szép nő neki — mulatságos kis asszony, remek, napsütéses nap, vidám napocska. De mindennél gyakrabban mondja:

— Köpni rá!

Mindenki lustának tartotta, azt hiszem azonban, hogy éppen olyan lelkiismeretesen végezte nehéz munkáját a kazán előtt a pokoli, fülledt és bűzös forróságban, mint bárki más, de nem emlékszem, hogy fáradtságról panaszkodott volna, mint a többi fűtő.

Egy alkalommal egy öregasszonytól ellopták az egész pénzét; tiszta, csöndes este volt, amikor az emberek jószívűek és békések. A kapitány öt rubelt adott az öregasszonynak, az utasok is gyüjtöttek maguk között valamennyit. Amikor odaadták a pénzt az öregasszonynak, az keresztet vetett és mélyen meghajolva mondta:

— Kedveseim — három ezüstrúbellal és egy hatossal több van, mint az én pénzem volt!

Valaki vidáman odakiáltotta:

— Tedd csak el az egészet, anyó, minek félreverni a harangokat. Három ezüst sohasem fölösleges...

Másvalaki meg csak ennyit mondott:

— A pénz nem ember, sohasem fölösleges...

Jákov meg odament az öregasszonyhoz és komoly képpel ajánlotta:

— Add nekem, ami fölösleges, majd én kártyázom azzal!

A közönség nevetett, azt hitték, hogy a fűtő tréfál, de ő makacsul rábeszélte a zavart öregasszonyt:

— Add nekem anyó! Minek neked a pénz? Téged holnap úgyis — a temetőbe visznek...

Elkergették és összeszidták; fejcsóválva, csodálkozva mondta nekem:

— Furcsa egy nép! Mit avatkoznak idegen dologba? Hiszen az öregasszony maga jelentette ki, — hogy a pénz fölösleges neki! Én meg hogy' örültem volna annak a háromnak...

A pénz alighanem nagyon mulattatta, — beszéd közben szeretett ezüst- és rézpénzt tisztítani a nadrágján, megcsillogtatni a pénzt a fényben és szemöldökét mozgatva nézegette, miközben görbe ujjaival tömpeorrú arca elé tartotta. Egyébként azonban nem volt kapzsi.

Egy ízben azt ajánlotta nekem, hogy játsszam vele máriást, én azonban nem tudtam.

— Nem tudsz játszani? — csodálkozott. — Hát milyen ember vagy te? Írni-olvasni meg tudsz! Meg kell tanulnod. Gyerünk játsszunk tréfából, cukorban...

Elnyert tőlem egy félfont kockacukrot és egymásután eltüntette a kockákat szőrös arcában, azután, amikor úgy találta, hogy már eléggé tudok játszani, azt ajánlotta:

— Most gyerünk komolyan játszani, pénzben! Van pénzed?

— Van öt rúbelem.

— Nekem meg kettő huszam.

Magától értetődően gyorsan elnyerte a pénzemet. Vissza akartam nyerni és föltettem az ujjas mellényemet, ami öt rúbelbe került és — elvesztettem, föltettem az új cipőmet, ami három volt — szintén elvesztettem. Ekkor Jákov elégületlenül, csaknem haragosan mondta:

— Nem, te nem tudsz játszani, mindjárt heveskedsz — mindjárt oda a mellényt, a cipőt! Ez nem kell nekem. Nesze,

vedd vissza a ruhádat és vedd a pénzedet is, négy ezüstöt, egyet — megtartok a tanításért... Rendben van?

Nagyon hálás voltam neki.

— Köpni rá! — mondta válaszul a hálálkodásomra. — A játék, az — játék, szórakozás, te meg verekedést csinálsz belőle. Heveskedni még a verekedésnél sem kell, — üss számítással! Minek itt heveskedni? Te fiatal vagy, erősen kell tartanod magad. Egyszer — nem sikerült, ötször — nem sikerült, hetedszer — köpni rá! Hagyd abba. Ha lehűltél, — neki újra! Ez a játék!

Egyre jobban tetszett, meg nem is tetszett nekem ez az ember. Elbeszélései néha a nagyanyóra emlékeztettek. Nagyon sok volt benne, ami vonzott, de — erősen visszatetsző volt sajátos, láthatóan az egész élettől távolálló közömbössége az emberek iránt.

Egy alkalommal napnyugtakor egy részeg másodosztályú utas, jóltáplált, pjermi kereskedő, beesett a vízbe és csapkodva úszott az aranyló-vörös hullámokon. A gépet gyorsan leállították, a gőzhajó megállott, habfelhőket bocsátva ki a kerekek alól, amelyeket az alkonyat vörös sugarai véresre színeztek. Ebben a habzó vérben, már messze a hátsó födélzettől, vergődött a fekete test és vad, velőtrázó kiáltásokat hallatott. Az utasok szintén ordítoztak, tolongtak, összeszaladtak a korlátnál, a hátsó födélzetre furakodtak. A vízbeesett utas társa, — szintén részeg, vörös és kopasz, — mindenkit vert az öklével, a korláthoz furakodott és ordított:

— Odébb innen! Én majd azonnal elérem...

Már két matróz úszott hosszú karcsapásokkal a vízbefúló felé, a hátsó födélzeten leeresztették a mentőcsónakot s a parancsszavak és az asszonyok jajveszékelése közben nyugodtan, egyenletesen csörgedezett Jákov rekedtes hangja:

— Megfullad, mégis csak megfullad, mert — hosszú kabát van rajta! Aki hosszú ruhában van, — okvetlenül megfullad. Például — az asszonyok mért merülnek el sokkal hamarabb, mint a férfiak? A szoknya miatt. A nő, ahogy beesett a vízbe, már le is megy a fenékre, mint a pud-súly... Nézzétek csak, — már merül is alá, ha én egyszer mondom...

A kereskedő tényleg megfulladt, két óra hosszat keresték, de

nem találták meg. A társa kijózanodva a hátsó födélzeten ült és zihálva, panaszosan mormogta:

— Tessék, ez lett az utazásunkból! Mi lesz most, mi? Hogyan mondom meg a családjának? Családja van...

Jákov hátán összekulcsolt kezekkel állt előtte és vigasztalni kezdte:

— Semmi ez, te kereskedő! Hiszen senki sem tudhatja, hogy hol kell meghalnia. Egyik ember gombát eszik és — puff, meghal! Ezer ember eszik gombát és egészségére válik, de az az egy — meghal tőle! Pedig hát mi is az a gomba?

Szélesen elterpeszkedve, erősen állt a kereskedő előtt, mint egy malomkerék és úgy szórta rá a szavakat, mint a korpát. A kereskedő eleinte hangtalanul sírt, széles tenyerével a könnyeket törölgette a szakállából, de amikor meghallotta, üvölteni kezdett:

— Te sátán! Mit húzod ki belőlem a lelket? Igazhitűek, vigyétek, vigyétek el innét, mert még valami szerencsétlenség történik!

Jákov nyugodtan elment és azt mondta:

— Furcsa egy népség! Én a javát akarom, ő meg gorombáskodik...

Néha ostobának gondoltam a fűtőt, gyakrabban azonban azt gondoltam, hogy szándékosan teszi magát butának. Makacsul szerettem volna kikérdezni arról, hogyan élt a földön, de ez mindig nagyon rosszul sikerült, lehajtva fejét, kissé kinyitotta sötét medveszemét, felém fordította mohos arcát és elnyujtott hangon emlékezett vissza:

— Nép mindenütt van, barátocskám, mindenütt, egyszerűen — mint a hangyák! Itt is emberek vannak, ott is, — nagy a sürgölődés, én mondom neked! Legtöbb természetesen a földmíves, — egyenesen tele van szórva a föld parasztokkal, mint az őszi falevéllel, mondjuk. A bolgárok? Én láttam a bolgárokat, a görögöket szintén, a szerbeket is, románokat és az összes cigányokat — nagyon sok van, sokféle! Milyenek az emberek? Hát milyenek lennének? A városokban — városiak, a faluban — falusiak, egészen úgy, mint nálunk. Sok a hasonlatosság. Némelyek még a mi nyelvünket is beszélik, de rosszul, mint például a tatárok vagy mordvinok. A görögök nem tudnak a mi nyelvünkön, csak

karattyolnak, ahogyan jön, valószínűleg szavakat mondanak, de hogy mit, azt nem lehet megérteni. Velük a kezével beszél az ember. Az én komám tette magát, mintha megértené a görögöket is, mormogott — karamara, meg kalimera. Ravasz ember volt az öreg, alaposan megkopasztotta őket!... Újra azt kérded, hogy milyen emberek? Furcsa vagy, hát milyenek lehetnek az emberek? No, természetesen feketék és a románok is feketék, ezek más hiten vannak. A bolgárok, azok is feketék, csakhogy azok a mi hitünkön vannak. A görögök — az olyan nép, mint a törökök...

Úgy találtam, hogy nem mond meg mindent, amit tud; van még valami, amit nem akar megmondani.

Az újságok képeiből tudtam, hogy Görögország fővárosa Athén — ódon és nagyon szép város, Jákov azonban kétkedően csóválta a fejét, nem ismerte el Athén létezését.

— Ezt úgy hazudták neked, barátocskám, ezt az Athént, — ez nincs, de van — Athos, csakhogy az nem város, hanem hegy és egy kolostor van rajta. Más nincs. Úgy is hívják: a szent Athos-hegy, vannak róla képek, az öreg kereskedett velük. Van egy város: Belgrád, az a Duna-folyó mellett van, olyan mint Jaroszlávlj, vagy Nyizsnij. A városaik pedig nem szépek, hanem a falvaik, az már más dolog. Az asszonyaik szintén, nahát az asszonyaik egyszerűen halálosan kedvesek. Az egyik miatt majdnem ott is maradtam, — hogyan is hívták csak?

Erősen dörgöli a tenyerével vaksi arcát, tüskés haja halkan serceg, valahol mélyen a torkában nevelés csendül föl, repedt csörgődob csörgéséhez hasonlít.

— Feledékeny az ember! Pedig mi minden történt velünk... Amikor elbúcsúzott tőlem, sírt, de még én is sírtam, Isten bizony...

Nyugodt szemérmetlenséggel kezdett tanítani engem, hogyan kell az asszonyokkal bánni. A hátsó fedélzeten ülünk, meleg, holdas éjszaka úszik felénk, a parti rétek alig látszanak az ezüstös víz mögött, a hegyen sárga tüzek pislognak, mint foglyul ejtett csillagok. Minden mozog köröskörül, halkan reszket, halk, de erőtől duzzadó életet él. A kedves, mély csöndben fölhangzanak a rekedt szavak:

— Megtörtént, hogy széttárta a karjait, hátradobta magát...

Jákov elbeszélései szemérmetlenek, de nem visszataszítók, nincs bennük dicsekvés, kegyetlenség, hanem valami nyíltszívűség hangzik ki belőlük és egy kevés szomorúság. A hold az égen szintén szemérmetlenül meztelen és szintén szomorú gondolatokat ad. Csak a jó, a legkellemesebb dolgok jutnak a ember eszébe: — Margot királynő és az igazságában elfelejthetetlen vers:

Csak a dalnak kell a szépség,
A szépség nem szorul dalra...

Lerázom magamról ezt az álmodozó hangulatot, mint valami könnyű álmot és újra kérdezgetem a fűtőt életéről, arról, hogy mit látott.

— Furcsa egy ember vagy te, — mondja — mit is mondjak neked? Mindent láttam. Kérded: kolostort láttam-e? Láttam. Hát kocsmát? Azt is láttam. Láttam az urak életét és láttam a parasztét. Éltem jóllakottan és éltem éhesen...

Lassan, mintha csak mély folyó fölött ingó, veszélyes hídon menne keresztül, emlékezik:

— Lám, például ülök egyszer a dutyiban lólopás miatt — megnyílt nekem Szibéria, gondolom. A kerületi rendőrfelügyelő — káromkodik, az új házában füstölnek a kályhák. Azt mondom: ez az én munkám, nagyságos uram, meg tudom javítani. Ő csak hallgat! Itt, azt mondja, — a legelső mesterek sem tudnak segíteni... Én meg azt mondom neki: előfordult már, hogy a pásztor többet tudott a generálisnál, — én akkor mindent mertem, mindegy volt, — előttem Szibéria! Azt mondja: gyerünk, azt mondja, de hogyha utána rosszabb lesz, — darabokra töröm a csontjaidat! Két nap alatt megcsináltam a dolgot — csodálkozik a rendőrfőnök, kiabál: ó, te ostoba szamár! Mester lehetnél és lovat lopsz, minek az? Azt mondom neki: ez kérem, nagyságos uram, csak ostobaság volt. Igaz is, azt mondja, ostobaság, sajnállak téged, mondja! Igen. Szóval sajnált. Láttál már ilyet? Rendőrségi ember, akinek kötelessége a kegyetlenség és íme, sajnál...

— No és mi lett? — kérdezem.

— Semmi. Megsajnált. Mi legyen még?

— Mit törődsz te a sajnálattal, hiszen olyan vagy, mint egy kő!

Jákov jólelkűen elnevette magát:

— Furcsa vagy! Kő, azt mondod, mi? A követ is kell tudni sajnálni, a kő is jó szolgálatot tehet a maga helyén, a kővel utcát köveznek. Minden anyagot sajnálni kell, hiába semmi sincs a világon. Mi a homok? És még abból is kinő a fűszálacska...

Amikor a fűtő így beszél, egészen világos előttem, hogy tud valamit, ami számomra megfoghatatlan.

— Hogyan gondolkozol a szakácsról? — kérdezem.

— A Medvebocsról? — mondja egykedvűen Jákov. — Mit lehet róla gondolni? Róla nem lehet gondolkozni.

Ez igaz. Ivan Ivanovics annyira szigorúan kimért, olyan lapos, hogy a gondolat nem állapodik meg nála. Csak egy érdekes van rajta: szereti a fűtőt, mindig szidja és mindig meghívja teázni.

Egyszer azt mondta neki:

— Ha még lenne jobbágyság és én lennék az urad, — minden héten hétszer megvesszőztetnélek, te ingyenélő!

Jákov komolyan jegyezte meg:

— Hétszer, — az egy kicsit sok volna.

Szidja a fűtőt, de közben valami okból mindenfélével eteti; durván bedugja a szájába a falatot és azt mondja:

— Nesze, falj!

Jákov szép lassan eszik és megjegyzi:

— Majd jócskán erőt gyüjtök a jóvoltodból, Ivan Ivanovics!

— Minek neked erő, te lajhár?

— Hogy minek? Soká fogok élni...

— Minek élnél, te erdei szörnyeteg?

— Az is élni akar. Vagy, mondd csak, nem mulatságos élni? Élni, Ivan Ivanovics, nagyon vidám dolog...

— Micsoda idióta!

— Hát az mi?

— I-d-i-ó-t-a.

— Nézd csak, micsoda szó, — csodálkozik Jákov, Medvebocs meg azt mondja nekem:

— Lám, gondold csak meg, mi vért izzadunk, a csontunk kiszárad a pokoli melegben a tűzhely mellett, ő meg ni, — csak fal, mint a disznó!

— Mindenkinek meg van írva a sorsa, — mondja a fűtő rágás közben.

Tudom, hogy a kazánnál sokkal nehezebb és melegebb dolgozni, mint a tűzhelynél, néhányszor megpróbáltam éjszaka segíteni Jákovnak és furcsának találom, hogy valamiért nem akar a szakácsnak a saját munkája nehézségéről beszélni.

Nem, ez az ember tud valami különlegeset...

Mindenki szidta, a kapitány, a gépész, a kormányos, mindenki. A fűtő nagyon jóban volt mindenkivel, pedig kigúnyolták bőbeszédűsége és káryaszenvedélye miatt. Megkérdeztem egyszer a többi fűtőt:

— Jákov — jó ember?

— A Jákov? Már mér' ne? Nem sértődik meg semmin, tehetsz vele, amit akarsz, akár izzó parazsat dughatsz az ingébe...

A kazán mellett végzett munkához és állati étvágyához mérten a fűtő nagyon keveset aludt, — amikor leváltották, gyakran nem is öltözött át, hanem azonmód izzadtan, piszkosan, egész éjjel a födélzeten ténfergett, beszélgetett az utasokkal vagy kártyázott.

Úgy állt előttem, mint valami bezárt szekrény, amely, úgy éreztem, elérhetetlent rejteget előttem és én makacsul kerestem a kulcsot, amellyel fölnyithatom.

— Nem vagyok képes megérteni, mit akarsz te, barátocskám, tulajdonképpen? — kérdezte és rámnézett szemöldöke alatt elrejtett szemével. — Nos, én sok földet bejártam, de hát mi van abban? Furcsa vagy! Inkább figyelj ide, elmondom, mi történt velem egyszer. — És mesél: élt egyszer egy valamelyik kormányzósági székhelyen egy fiatal bíró, tüdőbajos ember, a felesége meg egészséges, gyermektelen német asszony. És ez a német asszony beleszeretett egy rőföskereskedőbe; a kereskedő — nős ember, a felesége csinos asszony, három gyermekük volt. A kereskedő meg észrevette, hogy a német asszony beleszeretett és fejébe vette, hogy megtréfálja. Elhívta magához a kertbe, de elhívta két barátját is és elrejtette őket a kertben a bokrok között.

— Csodálatos dolog volt! Megjött a német asszony, — mindenki ott van. A kereskedő meg azt mondja: én nem tudok neked válaszolni asszonyom, én — nős vagyok, de íme elhoztam neked két barátomat, az egyik özvegy, a másik meg nőtlen. A német asszony azt mondja — Ó! — és máris a képibe vágott; a kereskedő átbukott a padon, az asszony pedig neki a cipősarkával a pofájának! Én meg elkísértem őt, — kapus voltam a bírónál; kinézek a hasadékon a kerítés között, látom, hogy forr már a leves. Ekkor előugrottak a kereskedő barátai, neki az asszony hajának, én meg átmásztam a kerítésen és visszalöktem őket, — nem úgy van ez, mondom, nem lehet ezt így, kereskedő uraim! Az úrnő a lelkét hozza neki, ő meg ilyen gyalázatosságot gondol ki. Elvezettem az asszonyt, azok meg egy tégladarabbal megdobálták a fejemet... Nagyon elszomorodott az asszony, csak járt az udvaron, nem is tudott magáról és azt mondta nekem: elmegyek az enyéimhez, a németekhez, Jákov, ahogy meghal az uram, elmegyek! Én meg azt mondom: természetesen el kell utaznia! A bíró meghalt és az asszony elutazott. Barátságos asszony volt, okos, de a bíró is barátságos ember volt, Isten nyugosztalja...

Nem fogtam föl és nem értettem meg ennek a történetnek az értelmét és hallgattam. Az érzés ismerős volt, már találkoztam vele, könyörtelen, ostoba, de — mit mondjak?

— Érdekes történet? — kérdezi Jákov.

Valamit mondok fölháborodottan, szitkozódom, de ő nyugodtan magyarázza:

— A jóllakott emberek mind megelégedettek; néha azután szeretnének tréfálkozni, de nem értik a tréfát. Természetes is, komoly kereskedő emberek. A kereskedéshez nem kevés ész kell; okosan élni pedig unalmas és lám kedvük kerekedik ostobáskodni.

A hajó végében tajtékozva, gyorsan hömpölyög tova a folyó, hallatszik, mint zuhog a rohanó víz: a fekete part lassan megy el mellettünk. A fedélzeten horkolnak az utasok, a padok között — az alvó testek között — halkan mozog, felénk közeledve egy magas száraz nő, fekete kabátban és nyitott, ősz hajjal. A fűtő meglöki a vállamat és halkan mondja:

— Nézd csak, valami bánata van...

És úgy tűnik föl, hogy mulattatja a mások bánata.

Sokat mesélt és én mohón hallgattam, jól emlékszem valamennyi elbeszélésére, de nem emlékszem, hogy akár csak egy is vidám lett volna. Nyugodtabban beszélt, mint a könyvek — a könyvekből sokszor kihallottam az író érzéseit, örömét, szomorúságát, gúnyolódását. A fűtő nem gúnyolódott, nem ítélkezett, semmi sem bántotta vagy örvendeztette észrevehetően. Úgy beszélt, mint a közömbös tanú a bíró előtt, mint az olyan ember, akinek egyformán idegen a vádlott, a vádló és a bíró... Ez a közömbösség egyre nagyobb szomorú ingerültséget váltott ki belőlem, szinte ellenséges érzést keltett Jákov iránt.

Az élet úgy égett előtte, mint a tűz a kemencében a kazán alatt, ő ott állt a tűzhely előtt fakalapáccsal durva medvemancsában és halkan verte a kalapáccsal a csapot, közben hol hozzárakva, hol meg elkaparva a tüzelőt.

— Megbántottak már téged?

— Ki bántana meg engem? Erős vagyok, nézd csak, majd adnék én neki!...

— Nem ütésről beszélek, hanem a lelkedet megbántották-e?

— A lelket nem lehet megbántani, a lélekhez nem fér a megbántás, — mondja. — Az emberi lélekhez sehogyse férhetsz, semmiképpen...

Az utasok, a matrózok, mindenki éppen olyan sokat és gyakran beszéltek a lélekről, mint a földről, a munkáról, a kenyérről. A lélek volt minden tizedik szó az egyszerű emberek beszédében, olyan gyakori, mint az ötkopejkás. Nem tetszik nekem, hogy ez a szó olyan gyakran fordul meg az emberek mosdatlan szájában, ha pedig az emberek egymás anyja istenit szidják, dühösen vagy puszta barátságból és bemocskolják a lelket: úgy érzem, mintha ostorral ütnének.

Nagyon jól emlékszem, milyen óvatosan beszélt nagyanyó a lélekről, a szeretet, a szépség, az öröm titokzatos székhelyéről. Hittem abban, hogy a jó ember halála után fehér angyalok viszik föl lelkét a kék égbe, nagyanyó jóságos Istenéhez, Ő pedig barátságosan fogadja.

— Nos, te kedves, te tiszta, — szenvedtél, elfáradtál?

És szeráfszárnyakat ad a léleknek: hat fehér szárnyat.

Jákov Sumov ugyanolyan vigyázattal, olyan keveset és olyan nem szívesen beszélt a lélekről, mint nagyanyó. Ha szitkozódott, sohasem bántotta a lelket, ha pedig mások ítélkeztek a lélek fölött, hallgatagon lehajtotta vörös bikanyakát. Amikor megkérdezem, mi a lélek, azt válaszolja:

— Szellem, Isten lehellete...

Nekem ez kevés és tovább faggatom a fűtőt, mire az lehajtja a fejét és azt mondja:

— A lélekről, barátocskám, maguk a papok is csak keveset tudnak, ez titokzatos dolog...

Állandóan gondolkozásban tartott engem ez az ember, mert makacs erőfeszítéssel iparkodtam megérteni, de ez az erőfeszítés eredménytelen volt. Kívüle semmit sem látok, mindent eltakar előlem széles alakjával.

A vendéglős felesége gyanúsan barátságos hozzám. Reggelenként nekem kell kiszolgálnom a mosakodásnál, pedig ez a másodosztályú szobalánynak, Lusának kötelessége, egy tiszta, vidám lánykának. Amikor ott állok a szűk kajütben a derékig meztelen vendéglősné mellett és látom sárga testét, amely hervadt, mint a túlkelt tészta, Margot királynő feszes, barna teste jut eszembe és — útálat fog el. A vendéglősné pedig egyre beszél valamiről, hol panaszosan és rosszkedvűen, hol pedig haragosan és gúnyosan.

Beszédének értelme nem jut el hozzám, jóllehet valahonnét távolból kitalálom szánalmas, koldus, megszégyenítő értelmét. De nem háborodom föl. Olyan messze élek a vendéglősnétől és mindentől, ami a hajón történik... nagy, mohos kő mögött vagyok, amely elrejti előlem ezt az egész világot, amely éjjel-nappal úszik valahová.

— Fülig belédszeretett ez a mi Gavrilovnánk — hallom mintegy álomban Lusa gúnyos szavait. — Tátsd ki a szádat, kapd be a szerencsét...

Nemcsak ő gúnyol engem, az egész vendéglői személyzet tud a gazda feleségének gyöngéjéről és a szakács arcát fintorgatva mondja:

— Mindenből evett ez az asszony, most meg sütemény kéne néki! Micsoda népség! Most aztán vigyázz, Pjeskov!...

Még Jákov maga is atyai tanácsokat ad nekem:

— Természetes, ha vagy két évvel idősebb lennél, no akkor én is mást mondanék neked, de most, a te korodban, jobb, hogyha nem engedsz! De hát ahogyan akarod...

— Hadd el, — mondom, — ezt a piszkosságot...

— Természetes...

Iparkodik ujjaival összeborzolni összetapadt haját és máris teleszór szép, kerek szavaival:

— No, de őt is meg lehet érteni, kódis dolog ez, már közeledik a téllhez... És a kutya is szereti, ha simogatják, hát menynyivel inkább az ember! Az asszonynép a gyöngédségből él, mint a gomba a nedvességből. Lehet, hogy ő maga is szégyeli, de — mit lehet tenni? A test követeli a gyöngédséget és — kész...

Feszülten pillantok mélyenülő szemébe és megkérdem:

— Te — sajnálod?

— Már hogy én? Hát anyám nekem vagy mi? Sokszor még az anyját se' sajnálja az ember, te meg, furcsa fickó...

Halkan csendül törött tamburin hangjához hasonló nevetése.

Néha úgy pillantok rá, mintha hanglalan pusztaságban zuhannék feneketlen mélységbe és sötétségbe.

— Nézd csak, mindenki megházasodik, hát te Jákov, miért nem házasodtál?

— Ugyan minek? Asszonyt így is mindig szerzek magamnak, hála Istennek, egyszerűen... Ha az ember házas, egyhelyben kell élni, földet művelni, nekem meg rossz a földem és kevés is, így hát odaadtam egy bácsikámnak. Amikor az öcsém hazajött a katonaságtól, rögvest civódni kezdett az öreggel, törvény elé mentek, a végén meg fejbeverte az öreget egy doronggal. Vér folyt. Másfél évi kényszermunkára küldték, a kényszermunkából pedig, — már ismerte az utat, — megint csak oda került vissza. A felesége meg, mulatságos kis fiatal asszony volt... de mindk beszéljek! Megnősülni annyit jelent, hogy az ember őrizze a saját kutyaházát, a katona meg nem gazdája a saját életének.

— Imádkozol te az Istenhez?

— Furcsa egy bogár vagy! Már hogyne imádkoznék?

— És hogyan?

— Mindenfélekép.

— Milyen imádságot mondasz?

— Nem tudok imádságokat. Hanem csak úgy egyszerűen, barátocskám: Uram Jézus, segíts meg engem életemben és könyörülj meg rajtam halálom óráján és ments meg Uram a betegségtől... No és még ilyesmiket mondok...

— Mit?

— Csak úgy! Akármit is mondok, úgyis eljut hozzá!

Velem barátságosan viselkedett, kíváncsian, mint valami nem ostoba kutyával, amely mulatságos tréfákat tud. Előfordult, hogy ülök vele éjszaka, árad belőle a naftának a szaga, valami pörkölődött szag és hagymaillat — szereti a hagymát és nyersen eszi meg, akár az almát — egyszerre csak megkér:

— No, Aljosa, te tuskó, mondj valami verset!

Sok verset tudok kívülről, azonkívül ott van a vastag füzetem, amelybe azokat írtam be, amelyeket szeretek. Elmondom neki a „Ruszlán"-t; mozdulatlanul, némán és vakon hallgatja, visszatartja hörgő lélekzését, azután halkan azt mondja:

— Mulatságos, csinos mese! Ezt ő maga gondolta ki? Az a Puskin? Van egy Muhin-Puskin nevű úr, én már láttam...

— Ez nem az, őt már régen megölték!

— Mért?

Elmondom ugyanazt a néhány szót, amit Margot királynő mesélt nekem, Jakov végighallgatja, azután nyugodtan azt mondja:

— Az asszonyok miatt már elég sokan elpusztultak...

Gyakran változatos történeteket mesélek neki, amelyeket a könyvekből szedtem; ezek a történetek hosszú históriává kavarogtak és forrtak össze bennem, mely csupa nyugtalan, ragyogó élet, lángoló szenvedélyektől terhes és tele van vakmerő hőstettekkel, bíborszínű nemeslelkűséggel, mesés szerencsével, párviadalokkal és halállal, nemes szavakkal és gaztettekkel.

Rocambola nálam Lamolle, Annibal és Coconne vonásait vette föl, IX. Lajos — Grandet apóét, Otletajev kornétás pedig IV. Henrikkel olvad össze. Ez a történet, amelyben nagy gyönyörűséggel változtattam az alakok jellemét, helyeztem át az eseményeket, külön világ volt számomra, amelyben szabad voltam,

hasonlóan nagyapám istenéhez, aki szintén úgy játszott mindennel, ahogyan neki tetszett. Ez azonban nem zavart abban, hogy olyannak lássam a valóságot, mint amilyen, nem hűtötte le vágyamat megismerni az élő embereket, ez a papiroskáosz áttetsző, de áthatolhatatlan felhővel takart el sok mindenféle ragadós piszkot és az élet sok veszedelmes mérgét.

A könyvek sok minden iránt érzéketlenné tettek. Minthogy ismertem a szerelmet és szenvedéseit, ez távol tartott a nyilvános házaktól, a garasos élvezet ellenszenvet keltett bennem és szánalmat azok iránt, akik benne örömet találtak. Rocambole állhatatosságra tanított, arra, hogy ne engedjek a külső körülmények erejének; Dumas hősei fölkeltették bennem a vágyat, átadni magam valami nagy és fontos dolognak. Kedvenc hősöm a vidám király, IV. Henrik volt, úgy találtam, hogy éppen ő róla szól Béranger nagyszerű verse:

A parasztnak sok jót adott,
S a bort szerette nagyon,
Nos, — mindenkit ha boldogított
A király, miért ne igyon?

A regények IV. Henriket jó embernek rajzolták, aki közel áll népéhez; fényes volt, mint a nap; ez arra a meggyőződésre juttatott, hogy Franciaország a legszebb a földön, a leglovagiasabb egyformán nemes a királyi palástban és paraszti köntösben: Ange Pitou ugyanolyan lovag, mint D'Artagnan. Amikor Henriket meggyilkolták, dühösen sírva fakadtam és fogamat csikorgattam a gyűlölettől Ravaillac iránt. Ez a király jelent meg legtöbbször a történetek főhőseként, amelyeket a fűtőnek elmeséltem és úgy találtam, hogy ő is megszerette a franciákat és „Khenrik"-et.

— Jó ember lehetett ez a Khenrik király, vele akár halászni is elmehetett az ember, vagy akármit — mondta.

Jákov nem jött elragadtatásba, nem szakította félbe az elbeszélést kérdéseivel, némán hallgatott, leeresztett szemöldökkel és mozdulatlan arccal, — mint valami öreg kő, amelyet betakart a moha. Ha azonban valami okból félbeszakítottam az elbeszélést azonnal érdeklődött:

— Már vége?
— Még nem.
— Hát akkor minek állsz meg?
A franciákról sóhajtva így nyilatkozott:
— Azok aztán vidáman élnek...
— Mért gondolod?
— Lám, te meg én forróságban élünk, munkában, azok meg — mindig csak szórakoznak. Dolguk a világon semmi sincs, csak énekelnek, meg sétálnak, — vidám egy élet!
— De dolgoznak is.
— Az nem tűnik ki a történeteidből — jegyezte meg nagyon helyesen a fűtő és egyszerre világosan láttam, hogy azoknak a könyveknek, amelyeket olvastam, túlnyomó többsége csaknem egyáltalán nem beszél arról, hogyan dolgoznak és milyen munkából élnek a nemes hősök.
— No, most szunyókálok egy kicsit — mondta Jákov és ott, ahol ült, a hátára feküdt, majd pillanat alatt már szabályosan sípolt az orrán át.
Ősszel, amikor a Kama partjai vörös színt öltöttek, a fák aranyszínűekké váltak, a nap ferde sugarai pedig halványulni kezdtek — Jákov váratlanul otthagyta a hajót. Még az előző este azt mondta nekem:
— Holnapután Pjermbe érkezünk, te Babszem Jankó, elmegyünk a fürdőbe, jól megvesszőzzük magunkat, onnét meg — zenés kocsmába, — az nagyon mulatságos dolog! Szeretem nézni, hogyan muzsikál a gépzongora.
Szarapulban azonban egy kövér férfi szállt föl a hajóra, hervadtbőrű, nőies arccal, szakáll és bajusz nélkül. Meleg, hosszú kabátja és rókaprém fülvédős sapkája még inkább megerősítették ezt a nőies hasonlóságot. Azonnal elfoglalt egy asztalt a konyha mellett, ahol meleg volt, teás edényt kért és inni kezdte a sárga teát, anélkül, hogy kinyitotta volna kabátját, vagy levetette volna sapkáját, amíg csak ki nem verte a verejték.
Az őszi felhőkből szakadatlanul szitált az aprószemű eső és úgy látszott, hogy amikor ez az ember kockás zsebkendőjével letörli arcáról a verejtéket, az eső csöndesebben esik, de olyan mértékben, ahogyan ő újra izzadni kezd, az eső is erősbödik.

Hamarosan föltűnt mellette Jákov és mindketten nézegetni kezdtek egy naptárban valami térképet, az utas mutogatott rajta ujjával, a fűtő meg nyugodtan mondogatta:

— No és? Nem tesz semmit. Én csak — köpök rá . . .

— Hát akkor rendben van — mondta vékony hangon az utas és bedugta a kalendáriumot a lábánál fekvő nyitott bőrtáskába. Halk beszélgetés közben teázni kezdtek.

Mielőtt Jákov átvette a szolgálatot, megkérdeztem, miféle ember ez? Jákov mosolyogva válaszolt:

— Azt látni lehet, galambocskám, hogy szkopc.* Szibériából, messziről! Mulatságos dolog, valami ültetvényen él . . .

Arrébb ment tőlem és keményen lépkedett a födélzeten fekete sarkaival, mintha csak paták lennének, de újra megállt és az oldalát vakarta.

— Elszegődtem hozzá szolgának; ahogy Pjermbe érkezünk, itthagyom a hajót, Isten veled, Babszem Jankó! Előbb vasúton kell utazni, azután egy folyón, aztán még kocsin is, öt hétig, lám, hová el nem bújik az ember . . .

— Ismered? — kérdeztem, mert csodálkoztam Jákov hirtelen elhatározásán.

— Honnét? Sose láttam és sose voltam a vidékén . . .

Másnap reggel Jákov kurta, zsíros félbundába öltözve, szakadt csizmával meztelen lábán, Medvebocs rongyos, karimanélküli szalmakalapjában megszorította kezemet öntöttvas-ujjaival és azt mondta:

— Gyere velem, jó? Elvisz ő téged is, galambocskám, ha csak egy szót is szólok neki; akarod, hogy szóljak? Levágják rólad, ami fölösleges, pénzt adnak. Nekik az ünnep, ha megcsonkíthatnak egy embert, megjutalmazzák érte . . .

A szkopc a korlátnál állott, fehér batyuval a hóna alatt és makacsul bámult Jákovra élettelen szemével; nehézkesen, fölpuffadva, mint valami vízbefúlt. Halkan szidni kezdtem, a fűtő mégegyszer megszorította a kezemet.

---

* Szkopcok = kasztráltak. Titkos orosz szekta (raszkolnyikok), amelyet 1770 körül alapított Szelimanov Szt.-Pétervárott. Számuk később erősen megfogyott. A szkopcok Messiás visszatértét várják, aki azonban csak szűzies életűeket fogad magához s ezért csonkítják meg magukat.

— Hadd el, köpni rá! Mindenki a maga módján imádja az Istenét, mi dolgunk vele? No, Isten veled, sok szerencsét!

És elment Jákov Sumov, úgy rakta egymásután a lábát, mint a medve, a szívemben valami nyomasztó és bonyolult érzést hagyott vissza. — Sajnáltam a fűtőt és haragudtam is rá, emlékszem, kis irigységgel és remegéssel gondoltam: miért megy ez az ember a bizonytalanságba?

És — egyáltalán, milyen ember ez a Jákov Sumov?

XII.

Késő ősszel, amikor a gőzös beszüntette járatait, tanoncnak szegődtem egy szentképfestő-műhelybe, a következő napon azonban a tulajdonosnő, lágy, iszákos öregasszony, vladimiri tájszólásban közölte velem:

— A napok mostan rövidek, az esték hosszúak, reggel majd az üzletbe mész inasnak, este meg tanulhatsz!

És a kicsiny, fürge segéd hatalmába adott, aki fiatal, csinos, édeskésarcú legényke volt. Reggel, a szürkület hideg félhomályában vele megyek keresztül a városon az alvó, kereskedőktől lakott Iljinka-utcán a Nyizsnij-bazárig; ott, a Gosztinnij-Dvor* második emeletén van az üzlet. Raktárból átalakított sötét helyiség ez vasajtóval és egyetlen kicsiny ablakkal, amely a bádoggal borított terraszra néz zsufolásig tele különböző méretű szentképekkel és szentképszekrényekkel, díszítéssel és anélkül, egyházi szlávbetűs, sárga bőrbe kötött könyvekkel. Üzletünk mellett másik bolt van, amelyben szintén szentképeket és könyveket árul a feketeszakállas kereskedő, aki rokonságban van egy a Volgán túl és Kerzsenec vidékén ismert óhitű bibliamagyarázóval. A kereskedőnek a fia segített, sovány, fürge fiú az én koromban, kicsiny, szürke öregemberarcú és nyugtalan egérszemű.

Miután kinyitottam az üzletet, el kellett szaladnom teavízért a vendéglőbe: teázás után kitakarítani a boltot, letörölgetni a port az áruról, azután pedig — a terraszon ólálkodni és ügyelni arra, hogy a vevők ne menjenek a szomszéd üzletbe.

---

* Az áruudvar.

— A vevő — ostoba, — mondta meggyőződéssel a segéd. — Neki egészen mindegy, hogy hol vásárol, csak olcsó legyen, az áruhoz meg éppenséggel semmit sem ért!

Az ikonok tábláival zörögve, fitogtatta tudományát és tanítgatott engem:

— Az iparosmunka — olcsó áru, három hüvelyk négybe jön magunknak... hat hüvelyk hét... A szenteket ismered? Jegyezd meg: Bonifác megóv az iszákosságtól, Borbála főmártír a fogfájástól és a hirtelen haláltól; Vaszilij, az igazságos, a rázóhidegtől és a forróláztól... A Mária-képeket ismered? Nézd csak: a Fájdalmas, a Háromkezű, az abalacki Csodatevő, a Sirató. Szüntesd meg bánatomat, a kazáni, a Könyörgő, a Hétfájdalmas...

Hamarosan megjegyeztem magamnak a szentképek árát méret és munka szerint, tudtam a különbséget az Istenanya képei között, de a szentek jelentőségét nem volt könnyű megjegyezni.

Előfordul, hogy valamin elgondolkozva állok az üzletajtó előtt, a segéd meg elkezd hirtelen vizsgáztatni:

— Melyik szenthez kell nehéz szülésnél fohászkodni?

Hogyha eltévesztem, gúnyosan kérdi:

— Mirevaló a fejed?

Még nehezebb volt becsalogatni a vevőket. A kontármódra festett szentképek nem tetszettek nekem és kínos érzés volt eladni azokat. Nagyanyám elbeszélései nyomán az Istenanyát fiatalnak, szépnek és jónak képzeltem. Ilyen volt Ő az újságok képein is, a szentképek azonban öregnek, szigorúnak ábrázolták, hosszú, görbe orral és fakezekkel.

A vásáros napokon, szerdán és pénteken élénkebb volt az üzlet, a terraszon egyre-másra jelentek meg a parasztok és az öregasszonyok, néha egész családok; valamennyien óhitűek, a Volgán túlról, gyanakvó és mogorva erdei emberek. Megjelenik lassú léptekkel, mintha csak félne, hogy leszakad alatta az erkély, egy-egy ilyen nehézkes ember, báránybőrbe és vastag háziszőttesbe burkolódzva, s olyan kellemetlen eléállni, olyan szégyenletes. Kényszerítem magam, hogy az útjába álljak, ténfergek mázsás csizmákba bujtatott lába előtt és tolakodóan zümmögöm a fülébe, mint valami szúnyog:

— Mivel szolgálhatok, tisztelt úr? Zsoltároskönyv eredeti, vagy magyarázatos szöveggel, Jefrem Szirin könyve, a Szent Kirill szerint való szertartás, vagy talán egy szép imakönyv, — tessék megtekintenil Valamennyi szentkép, amilyen csak tetszik, mindenféle árban, legjobb munka, sötét színek! Rendelésre kívánság szerint elkészítjük akármelyik szentet vagy Máriát! Talán névnapra lehetne egy képet, tessék csak parancsolni, vagy talán egy háziáldást? A legjobb műhelyünk van egész Oroszországban! Az első üzlet a városban.

A kifürkészhetetlen és érthetetlen vevő sokáig hallgat, úgy néz rám, mint egy kutyára s hirtelen félretol az útból kérges kezével, bemegy a szomszéd üzletbe, a segéd pedig nagy füleit dörzsölve, haragosan morogja:

— Szép kis kereskedő, kiengedted...

A szomszéd üzletből lágy, édeskés hang hallik át és hömpölyög a kábító szóözön!

— Mi, kedvesem, nem bárányhőrt árulunk, sem cipőt, hanem isteni adományt, amely értékesebb minden ezüstnél és aranynál és amit nem is lehet megfizetni...

— Ördögbe is! — suttogja a segéd irigységgel és elragadtatással: — Jól tud port hinteni a paraszt szemébe! Tanulj! Tanulj!

Lelkiismeretesen tanultam — minden dolgot jól kell csinálni, ha már belefogott az ember. Nagyon nehezen haladtam azonban a vevők becsalogatásában és az eladásban. Ezek a mogorva, szófukar parasztok és a patkányhoz hasonló, mindig ijedt, görnyedt öregasszonyok szánalmat keltettek bennem, szerettem volna odaságni nekik a képek valódi árát és nem venni el többet érte. Úgy láttam, hogy valamennyien szegények, éhesek és furcsa volt látnom, hogy ezek az emberek három és fél rubelt adnak egy zsoltároskönyvért, — amit gyakrabban vettek, mint akármilyen más könyvet.

Csodálkozásba ejtettek ismereteikkel a könyvekről, a szentképek festésének értékéről; egyszer pedig egy ősz öregecske, akit beterelteni az üzletbe, kurtán azt mondta nekem:

— Az nem lesz igaz, fiam, hogy a ti szentképfestő műhelyetek a legjobb Oroszországban, a legjobb a Rogozsin-féle Moszkvában!...

Zavartan oldalra léptem, ő meg nyugodtan továbbállt és nem ment be a szomszéd üzletbe sem.

— Lenyelted? — kérdezte rosszindulatúan a segéd.

— Miért nem mondott semmit sem nekem a Rogozsin-féle műhelyről?

A segéd szitkozódni kezdett:

— Itt kódorognak ezek a sompolygó alakok és mindent tudnak, mindent értenek, ezek az öreg kuvaszok ...

Ez a csinos, jóllakott, öntelt ember nem szívelhette a parasztokat és jó pillanataiban panaszkodott nekem:

— Én művelt vagyok, szeretem a tisztaságot, a jószagokat, — tömjént és kölnivizet és minden méltóságom ellenére meg kell hajolnom az ilyen büdös paraszt előtt, csakhogy az öregasszonynak egy ötössel több haszna legyen! Való ez nekem? Mi egy ilyen paraszt? Megerjedt gyapjú, földi tetű, és mégis ...

Megbántottan elhallgatott.

Nekem tetszettek a parasztok, mindegyikben éreztem valami titokzatosat, mint Jákovban.

Előfordul, hogy bebotlik az üzletbe egy ilyen nehézkes alak, hosszú kabáttal a félbunda fölött, leveszi szőrös süvegét, két ujjal keresztet vet a sarokba nézve, ahol a lámpa pislog és iparkodik, hogy pillantása meg ne álljon a ki nem világított képeknél, azután némán körültapogat mindent pillantásával és azt mondja:

— Adj csak egy zsoltáros könyvet magyarázatokkal!

Visszatolja a kabátujját és sokáig olvasgatja a címlapot, halkan mozgatva földszínű, véresre repedezett ajkait.

— Régibb nincs?

— A régi — ezrekbe kerül, amint tudni tetszik ..

— Tudjuk.

A paraszt megnedvesíti ujját és forgatja az oldalakat, — ahol megérintette, ottmarad ujjának fekete lenyomata. A segéd dühös pillantással méregeti a vevő választékát és azt mondja:

— A szent iratok mind egyforma régiek, az Úr nem változtatta meg a szavát ...

— Tudjuk, hallottuk már! Az Úr nem változtatta meg, de Nikon* megváltoztatta.

És a vevő, becsukva a könyvet, csöndesen elmegy.

Ezek az erdei emberek néha vitatkoztak a segéddel és világosan láttam, hogy jobban ismerik a szentírást, mint ő.

— Pogány népség, mocsárlakók, — morog a segéd.

Azt is láttam, hogy jóllehet az új könyv nem a paraszt szíve szerint való, mégis tisztelettel néz rá és olyan óvatosan fogja meg, mintha a könyv madárként kirepülhetne a kezéből. Nagyon jólesett ezt látnom, mert a könyv számomra is csoda volt, — benne írójának lelke van bezárva; ha fölnyitom a könyvet, kiszabadítom ezt a lelket és ez titokzatos beszélgetésbe kezd velem.

Öregemberek és öregasszonyok nagyon gyakran hoztak eladásra régi nyomtatású könyveket a Nikon előtti időkből, vagy ilyen könyvek leiratát, amelyet Irgiz-i és Kerzsenec-i barátok készítettek remekbe; szent dalokat, a rosztovi Dmitrij által még meg nem változtatott formában, régi szentképeket, kereszteket és összecsukható zománcmunkás réz szentképeket, ezüst merőkanalakat, amelyeket a moszkvai hercegek ajándékoztak az italmérőknek. Mindezt nagy titokzatossággal ajánlották eladásra és csak óvatos körülpillantás után vették elő a kabát alól.

Mind a segéd, mind szomszédunk nagyon lestek az ilyen eladókra és iparkodtak elkaparintani egymás elől. A régiséget megvették egy vagy egynéhány rúbelért és a vásáron százakért adták tovább gazdag óhitűeknek.

A segéd tanítgatott:

— Nagyon vigyázz ezekre az erdei emberekre, ezekre a varázslókra, minden erőddel vigyázz! Ezek szerencsét hoznak nekünk.

Amikor megjelent egy ilyen eladó, a segéd elküldött engem Pjotr Vasziljevicsért, a bibliaolvasóért, aki nagy ismerője volt a régi nyomtatású könyveknek, szentképeknek és minden régiségnek.

---

* Nikon patriarcha (megh. 1681) helyesbítette az ó-szláv egyházi könyveket, amelyeknek ó-orosz fordítása lényegesen különbözött az eredetitől. A reform után, ha nem is mindig formailag, de lélekben, nagy tömegek szakadtak el a „megreformált" egyháztól. Ezek voltak az óhitűek. *(A ford.)*

Magas, hosszúszakállú, öregember volt. Szakálla olyan, mint igazságos Vaszilijé, okos szemmel és kellemes arccal. Egyik lábának valami hibája volt, kissé sántítva járt, kezében hosszú bottal, télen-nyáron könnyű, vékony felöltőben, amely olyan, mint a reverenda és különös formájú bársonysapkában, amely serpenyőhöz hasonlított. A jó magabírású, sudár öregember leeresztett vállal, meghajlított háttal lépett be az üzletbe, halkan nyögött, sűrűn vetette a keresztet két ujjával és egész idő alatt imádságokat és zsoltárokat mormolt. Ez az ájtatosság és örökös gyöngeség az eladóban egyszeriben bizalmat keltett a bibliaolvasó iránt.

— No, mi az? — kérdezte az öreg.

— Ime, ez a szentkép eladó, ez az ember hozta, azt mondja, Sztroganov-féle.

— Milyen?

— Sztroganov.

— Ahá... Rosszul hallok, az Úr elzárta fülemet a nikoniánusok aljasságai elől...

Levéve sapkáját, előbb vízszintesen tartja a szentképet, megnézi hosszában, oldalról, egyenesen, azután a keresztlécet nézegeti a deszkán és hunyorgatva mormogja:

— Ezek az istentelen nikoniánusok észrevették, hogy mennyire szeretjük a régiségeket és ördögi tanításra alattomosan mindenfélét hamisítanak; manapság már szentképeket is utánoznak, ügyesen, ó, milyen ügyesen! Első látásra valóban Sztroganov- vagy Usztjuzs-félének látszik, vagy talán szuzdalinak, de ha alaposan megnézed, hát — hamis!

Hogyha azt mondja, „hamis", ez azt jelenti, hogy — a szentkép drága és ritka. Egész sor megbeszélt kifejezés azt adja tudomására a segédnek, mennyit lehet adni a képért, vagy a könyvért; tudom, hogy a két szó: „csüggedés és szomorúság" tíz rúbelt jelent. „Nikon, a tigris" huszonötöt. Szégyellem nézni, hogyan csapják be az eladót, de az öreg bibliamagyarázó ügyes játéka magávalragad.

— A nikoniánusok Nikonnal, a tigrisnek feketelelkű gyermekei, ördögi útmutatásra mindent meg tudnak csinálni. Lám, itt, az alapozás valódinak látszik, a ruhát is ugyanaz a kéz fes-

tette, de az arc, nézd csak, nem ugyanattól az ecsettől van, nem ugyanattól! A régi mesterek, amilyen Pimen Usakov, — ámbár ő eretnek volt, — az egész szentképet maguk festették, a ruházatot is és az arcot is; maguk gyalulták a deszkát, de a mai istentelen népek ezt nem tudják! Régente a szentképfestés szent dolog volt, de manapság, — csak művészet!

Végre óvatosan leteszi a szentképet az asztalra, fejére teszi a sapkáját és azt mondja:

— Bűnös világ!

Ez azt jelenti: vedd meg!

Egészen elrémülve az édeskés szavak patakjában, a vevő, akit az öreg tudása bámulatba ejtett, óvatosan megkérdezi:

— És mi van ezzel a képpel?

— Ez a szentkép — nikoniánusok munkája.

— Az nem lehetséges! A nagyapám, meg az ükapám imádkozott előtte...

— Nikon még előbb élt, mint az ükapád.

Az öreg az eladó arcához tartja a szentképet és most már szigorúan mondja:

— Nézd csak meg, milyen vidám ez, ilyen talán egy szentkép? Ez festmény, vak művészet, nikoniánus szórakozás, ebben egy csöppnyi lélek sincs! Mondanám én, ha nem lenne igaz? Én már öregember vagyok, akit üldöztek az igazság miatt, hamarosan az Úr színe elé kerülök, csak nem fogok hamiskodni!

Kimegy az üzletből a terraszra, mint aki csaknem meghal az aggkori gyöngeségtől és mint aki megsértődött, mert gyanakodtak a becslésében. A segéd kifizet az ikonért néhány rubelt, az eladó elmegy, mélyen meghajolva Pjotr Vasziljevics előtt. Engem elküldenek a vendéglőbe teavízért; amikor visszatérek, a bibliaolvasót frissen, jókedvűen találom, szeretettel nézi a vásárolt holmit és oktatja a segédet:

— Nézd csak: ez az ikon szigorúan, finoman van festve, istenfélelemmel, emberi egyáltalán nincs benne.

— De ki festette? — kérdi a segéd ragyogó arccal ugrándozva.

— Azt neked nem kell tudnod.

— És mennyit ad érte a műértő?

— Azt nem tudom biztosan. Add ide, megmutatom valakinek...

— Ó, Pjotr Vasziljevics...

— Ha meg eladom, — egy ötvenes a tiéd, ami azon felül van, — az az enyém!

— Ó...

— Nincs mit sóhajtozni...

Isszák a teát, szemérmetlenül alkudoznak és cinkos pillantásokkal nézi egyik a másikát. A segéd egészen az öreg kezében van, ez világos előttem. Amikor meg az öreg elmegy, azt mondja nekem:

— Te, vigyázz csak, nehogy eljárjon a szád az öregasszony előtt erről a vásárlásról!

Miután megegyeztek a szentkép fölött, a segéd megkérdezi:

— Hát mi újság a városban, Pjotr Vasziljevics?

Sárga kezével szakállát simogatva és kimutatva zsírosan fénylő ajkát, az öreg mesélni kezd a gazdag kereskedők életéről; üzleti sikerekről, mulatozásokról, betegségről, menyegzőről, asszonyok és férfiak hűtlenségéről. Gyorsan és ügyesen süti ezeket a zsíros történeteket, mint az ügyes szakácsnő a lepényt és leönti eziszegő nevetésével. A segéd kerek arca egészen sötét lesz az irigységtől és a gyönyörűségtől, a szemét álmodozó fátyol borítja; fölsóhajt és panaszosan mondja:

— Hogyan élnek az emberek! Én meg lám...

— Mindenkinek megvan a maga sorsa, — hangzik az öregember basszusa. — Egyikét angyalok kovácsolják kis ezüstkalapáccsal, a másikét — ördögök, a balta fokával...

Ez az erős, izmos öreg mindent tud, ismeri az egész város életét, a kereskedők, a hivatalnokok, a papok, a polgárok minden titkát. Élesszemű, mint a ragadozómadár, valami van benne a farkasból és a rókából. Mindig szeretném fölbosszantani, de ő messziről pillant rám, mintegy ködfelhőn keresztül. Úgy tűnik fel nekem, mintha feneketlen pusztaság venné körül; ha közelebb mennék hozzá, valahová lezuhannék. Valami rokonságot érzek benne Jákovval, a fűtővel.

Jóllehet a segéd szemtől-szembe oda van az öreg eszétől,

mégis vannak pillanatai, akár csak nekem, amikor szeretné földühösíteni és megsérteni az öreget.

— Tulajdonképpen te becsapod az embereket, — mondja hirtelen és kihívóan néz az öreg arcába.

Az öreg lustán elmosolyodik és kinyilatkoztatja:

— Egyedül az Úristen van meg csalás nélkül, de mi ostobák között élünk; ha nem csapjuk be az ostobákat, akkor mi hasznunk belőlük?

A segéd tűzbe jön:

— Nem minden paraszt ostoba, lám a kereskedők parasztsorból kerültek ki!

— Most nem a kereskedőkről beszélünk. Az ostoba ember nem tud csalni. Az ostoba ember szent: benne szunnyad az ész.

Az öreg egyre lustábban beszél és az nagyon dühösítő. Úgy tűnik, hogy az öreg egy földkupacon áll, körülötte pedig — mocsár van. Nem lehet fölmérgesíteni, hozzá nem ér el a harag vagy nagyon mélyre el tudja rejteni.

Gyakran előfordul azonban, hogy őmaga kezd ki velem: odajön hozzám, a szakállába nevet és azt kérdi:

— Hogyan hívod te a te francia íródat, Pjenosznak?

Kétségbeejtően bosszant ez az utálatos szokás, kicsavarni a neveket, de türtőztetem magam és válaszolok:

— Ponson du Terrail.

Miféle raj?

— Ne ostobáskodjon, már nem gyerek.

— Ez igaz, nem vagyok gyerek. Most mit olvasol?

— Jefrem Szirint.

— Hát ki ír jobban: a te világi íróid vagy ez?

Hallgatok.

— Miről írnak leginkább a világi írók? — faggat tovább, megállás nélkül

— Mindenről, ami az életben történik.

— Szóval a kutyákról és a lovakról is — és ami azokkal történik.

A segéd nevet, én azonban dühös vagyok. Nagyon nehezemre esik és nagyon kellemetlen ez az egész, ha azonban kísérletet teszek, hogy odébbálljak, a segéd visszatart:

— Hová mégy?

Az öreg tovább gyötör a kérdéseivel:

— No, te írástudó, fejtsd meg ezt a feladatot: ezer meztelen ember áll előtted, ötszáz nő és ötszáz férfi, köztük van Ádám és Éva; hogyan találod meg Ádámot és Évát?

Sokáig faggat, a végén diadalmasan megmagyarázza:

— Te ostoba fickó, hiszen azok nem születtek, hanem Isten teremtette őket, ami azt jelenti, hogy nincsen köldökük!

Az öreg számtalan ilyen „föladatot" ismer, haláira tud boszszantani velük.

Az első időben, amikor az üzletben dolgoztam, elmeséltem a segédnek néhány könyv tartalmát azok közül, amelyeket olvastam, most azután ezeket a történeteket bosszúságomra fordították. A segéd elmondta azokat Pjotr Vasziljevicsnek; szándékosan elferdítette és mocskos értelmet adott nekik. Az öreg ügyesen segített neki szemérmetlen kérdésekkel. Mosdatlan szájukkal gyalázatosan bemocskolták Eugenie Grandet-t, Ludmillát és IV. Henriket.

Megértettem ugyan, hogy ezt nem rosszindulatból teszik, hanem unalomból, ez azonban nem könnyített rajtam. Úgy turkáltak a magukalkotta piszokban, mint a disznók és röfögtek a gyönyörűségtől, hogy bepiszkíthatják és sárba ránthatják a szépet, ami idegen, érthetetlen és nevetséges volt számukra.

A Gosztinnij Dvor egész népsége, a kereskedők és a segédek, valami különös életet éltek, telve ostobán gyerekes, de mindig rosszindulatú szórakozásokkal. Ha egy nem idevaló paraszt megkérdezte, hogyan jut el leggyorsabban a városnak ebbe vagy abba a részébe, mindig helytelen irányt mondtak neki. Ez annyira szokásává lett mindenkinek, hogy már nem is szerzett kielégülést a tréfacsinálónak. Megfogtak két patkányt, összekötötték a farkuknál fogva, eleresztették őket az udvaron és gyönyörködtek benne, hogyan ráncigálják egymást ellenkező irányba, hogyan harapdálja egyik a másikat, néha pedig leöntötték a patkányokat petróleummal és — meggyujtották. Ócska bádogvödröt kötöttek valami kutya farkára; a kutya vad ijedtségben, szűkölve és óriási csörömpöléssel világnak szaladt, az emberek nézték és nevettek.

Sok hasonló szórakozásuk volt még; úgy látszott, hogy vala-

mennyi embert — különösen pedig a falusiakat — kizárólag a Gosztinnij Dvor mulattatására teremtették. Az emberek egymáshoz való viszonyában állandóan ott érzett a vágy, nevetségessé tenni egymást, fájdalmat, kellemetlenséget okozni egymásnak. És különös volt, hogy a könyvek, amelyeket olvastam, hallgattak az embereknek erről a folytonos, feszült törekvéséről, kigúnyolni egymást.

A Gosztinnij Dvor ilyenfajta szórakozásai közül az egyiket különösen bántónak és visszataszítónak találtam.

Az üzletünk alatt, a gyapjúkereskedésben, ahol nemezcsizmát is árultak, volt egy segéd, aki az egész Nyizsnij-bazárt bámulatba ejtette nagyétkűségével. A gazda úgy dicsekedett alkalmazottja különös képességével, mint ahogyan egy kutya harapósságával, vagy egy ló erejével büszkélkednek. Nem ritkán fogadásra hívta a szomszéd boltosokat:

— Ki fogad velem tíz ezüstbe? Állom a fogadást, hogy Miska két óra alatt megeszik tíz font sonkát!

Mindenki tudta azonban, hogy Miska képes erre, ezért azt mondták:

— A fogadást nem tartjuk, de vegyük meg a sonkát, hadd' egye meg, mi meg majd nézzük.

— Csakhogy — tiszta hús legyen, csont nélkül! —

Lustán veszekesznek egy kicsit és a sötét raktárból sovány, csupaszképű, kiálló pofacsontú legény bújik elő, piros övvel átkötött, hosszú posztókabátban, amely teliragadt gyapjúcsomókkal. Alázatosan leveszi sapkáját kicsi fejéről és hallgatva néz zavaros, mélyenülő szemével gazdájának kerek, bíbervörös, szúrós, vastag szakállal telenőtt arcába.

— Meg tudsz enni tíz font sokát?

— Mennyi idő alatt? — kérdezi üzletszerűen, vékony hangján Miska.

— Két óra alatt.

— Nehezen fog menni!

— Mi van azon nehéz?

— Ha kaphatok pár pohár sört...

— Hát gyerünk, — mondja a főnöke és dicsekedni kezd:

— Nehogy azt gondoljátok, hogy éhomra van, nem, reggelire megevett két font búzakenyeret és ebédelt is rendesen...

Meghozzák a sonkát, összegyűlnek a nézők, mindenféle kereskedő; nyakig begombolkozva a nehéz bundákba hatalmas súlyokhoz hasonlítanak; valamennyien pocakosak, szemük apró, zsírpárnák mögé bujtatott és álmos unalom felhőzi be.

Szűk körben, kezüket a bundaujjba dugva, állják körül a nagyevőt, aki késsel és nagy darab rozskenyérrel van fölfegyverkezve; ájtatosan keresztet vet, leül egy gyapjúbálára, egy ládára teszi a sonkát maga mellé és megméri ürespillantású szemével.

Vékony szelet kenyeret vág le és vastag darab sonkát, pontosan egymásra teszi és két kézzel a szájához emeli, — az ajka reszket, megnyomja vékony, hosszú kutyanyelvével, kilátszanak apró, hegyes fogai és kutyamódra hozzáhajtja fejét a húshoz.

— Elkezdte!

— Nézzetek az órára!

Minden szem üzletszerűen a nagyevő arcára szegeződik, alsó állkapcsára és a kerek dudorra füle mellett. Nézik, mint süllyed és emelkedik egyenletesen hegyes álla és kicserélik tunya gondolataikat:

— Tisztára úgy eszik, mint a medve!

— Láttál már medvét enni?

— Hát talán erdőben élek? Azt csak úgy mondják — zabál, mint a medve.

— Azt mondják — mint a disznó.

— A disznó nem falja föl a disznót...

Kelletlenül nevetnek, egy hozzáértő azonban mindjárt helyreigazítja:

— A disznó éppenséggel mindent fölfal — a saját malacát, de a saját testvérét is...

A nagyevő arca lassanként elsötétül, a füle kékesszürke színt ölt, mélyenülő szeme kidülled csontos üregéből, nehezen lélekzik, csak állkapcsa mozog ugyanolyan egyenletesen.

— Gyerünk, Mihajló, múlik az idő! — biztatják. Miska nyugtalanul méregeti szemével a megmaradt húst, sört iszik és tovább csámcsog. A közönség fölélénkül, egyre gyakrabbban nézik az órát Miska gazdájának kezében és figyelmeztetik egymást:

— Nehogy visszaigazítsa az órát — figyeljetek rá!

— A Miskára vigyázzatok, hogy a kabátujjába ne dugjon egy darabot!

— Nem falja föl időre!

Miska gazdája kihívóan kiáltja:

— Négyet tartok egy ellen! Miska, ne hagyj cserben!

A közönség ugratja a kereskedőt, de a fogadást senki sem tartja.

Miska pedig egyre csak eszik, eszik, arca már olyan színű, mint a sonka, szánalmasan sípol porcogós orrán keresztül. Borzalmas ránézni, úgy tűnik, hogy azonnal fölkiált és sírva fakad:

— Könyörüljetek ...

Vagy — elnyeli az egész húst, fejjel a nézők lábai elé zuhan és meghal.

Végre megette az egészet, tágranyitja ittas szemét és fáradtan hörgi:

— Adjatok valamit, hogy leöblítsem...

A gazdája azonban az órát nézi és morog:

— Elkéstél te gazember, négy perccel ...

A közönség ingerli:

— Kár, hogy nem mentünk be a fogadásba, elvesztetted volna!

— Azért mégis nagy állat ez a fiú!

— I-igen, a cirkuszban kéne mutogatni ...

— Lám, milyen torzszülötteket teremtett az Úristen, mi?

— Gyerünk teázni, hogy gondoljátok?

És odébbúsznak, mint a bárkák, a kocsmába.

Szeretném megérteni, mi csődíti össze ezeket a nehézkes, öntöttvas embereket e köré a szerencsétlen fiú köré, mért mulattatja őket beteges nagyétűsége?

Félhomály és unalom terjeng a szűk árkád alatt, amely gyapjúval, birkabőrrel, kenderrel, kötéláruval, nemezcsizmával, lószerszámmal telezsúfolt. A járdától téglaoszlopok választják el, formátlan, vastag építmények, amelyeket megviselt az idő és telefröcsköl az utca sara. Minden téglát, minden rést a téglák között valószínűleg már ezerszer megszámoltak gondolatban és hálójuk torz mintája mindörökre ráfeküdt az emlékezetre.

A járdán sietség nélkül mennek a gyalogjárók, a kocsiúton kényelmesen haladnak a bérkocsik, az árukkal megrakott szánok. A kocsiút mögött, a vöröstéglás, kétemeletes üzletek négyszögében a tér terül el, teleszórva ládákkal, szalmával, összegyürt csomagolópapírral, s mindezt beborítja a piszkos, összetaposott hó.

Mindez az emberekkel és a lovakkal együtt, minden mozgás ellenére mozdulatlannak látszik, lustán kering, láthatatlan láncoktól fogvatartva, ugyanazon hely körül. Hirtelen az az érzés támad az emberben, hogy ez az élet csaknem hangtalan, a némaságig szegény hangokban. Csikorognak a szántalpak, csapódnak a boltajtók, kiabálnak a pirog- és szbiten*-árusok, de az emberek hangja nem vidám, hanem kényszeredett és olyan egyforma, hogy a fül hamar megszokja és kezdi nem is észrevenni.

A templom harangja, mintha temetésre szólna, — ez a fáradt hang örökre megmarad az emlékezetben. Úgy tűnik, mintha szakadatlanul, reggeltől estig úszna a levegőben az üzletek fölött, áthatol minden gondolaton és érzésen és fémes csapdaként bevon minden benyomást.

Hideg, kényszeredett unalom árad mindenfelől; a földből, amelyet piszkos hó borít, a szürke hókupacokból a háztetőkön, az épületek húsvörös tégláiból. Unalom száll föl a szürke füsttel a kéményekből a szürkés, alacsony, sivár égbolt felé; unalmat párolognak a lovak, lélekzenek az emberek. Az unalomnak megvan a maga jellegzetes szaga is, — izzadtság, zsír, lenolaj, élesztős pirog és füst nehéz, fülledt szaga. Ez a szag szorítja a fejet, mint valami meleg, szoros sapka, behatol a mellbe és valami különös kábultságot okoz, homályos vágyat, lecsukni a szemet, kétségbeesetten kiáltani, elfutni valahová és futtában fejjel nekirohanni az első falnak.

Nézem a kereskedők arcát, amely a kicsattanásig tele van sürű, zsíros vérrel, kicsípett a hidegtől és mozdulatlan, mintha aludnának. Az emberek gyakran ásítanak, kitátják szájukat, mint a homokra dobott hal.

Télen gyöngébben megy az üzlet, a kereskedők szeméből hiányzik az a figyelő, prédára éhes csillogás, amely nyáron kissé

* Forró ital mézből, vízből és fűszerből.

megszínesíti és fölélénkíti őket. A nehéz bunda akadályozza a mozgást, a földre nyomja az embereket. A kereskedők lustán beszélnek és ha megharagusznak, azonnal veszekszenek; azt hiszem, szándékosan teszik ezt, hogy megmutassák egymásnak: lám, élünk.

Teljesen világos előttem, hogy az unalom fojtogatja, gyilkolja őket és ez az eredménytelen küzdelem az unalom mindent elnyelő ereje ellen magyarázhatja meg kegyetlen és esztelen szórakozásaikat.

Néha beszélgetek erről Pjotr Vasziljevics-csel. Jóllehet, egyebekben még mindig csufondárosan és gúnyolódóan viselkedik velem szemben, a könyvek iránti szenvedélyem mégis tetszik neki és néha rászánja magát, hogy oktatóan, komolyan beszéljen velem.

— A kereskedők életmódja nem tetszik nekem, — mondom.

Szakállát mutatóújja köré csavargatja és megkérdez:

— Hát honnét tudod te, hogyan élnek? Vagy talán gyakran jársz vendégségbe hozzájuk? Itt, ifjú legény, az utca van, az utcán pedig nem él az ember, hanem kereskedik, vagy megy rajta sietősen egy darabot, aztán újra hazamegy! Az utcán felöltözve mennek az emberek, de azt nem lehet tudni, hogy mi van a ruhájuk alatt. Nyiltan az ember csak otthon él, a maga négy fala között, de hogy ott hogyan él, azt te nem tudhatod!

— Igen, csakhogy a gondolataik ugyanazok, akár itt, akár otthon!

— Hát ki ismerheti a szomszédja gondolatait? — mondja szigorú szemforgatással, súlyos basszushangján az öreg. — A gondolatokat meg a bolhákat nem lehet megszámolni, — mondják az öreg emberek. Lehet, hogy az ember, amikor hazaér, térdrehull és sírva fakad, Istenhez fohászkodva: bocsásd meg, Uram Istenem, hogy vétkeztem a Te szent napodon! Lehet, hogy az otthona kolostor számára, ahol egyedül az Istennel él. Így van ez! Minden pók ismeri a maga sarkát és fonja a maga hálóját, csak tudnia kell magáról, hogy milyen nehéz, különben elszakad a szál...

Amikor komolyan beszél, hangja még mélyebben zeng, mintha fontos titkokat közölne.

— Lám, te ítéletet mondasz az emberek fölött, pedig neked még korán volna ítélkezni, a te korodban nem ésszel kell élni,

hanem szemmel! Nézz, tanulj, de hallgass. Az ész az üzletnek kell, a léleknek pedig hit! Hogy te könyveket olvasol, az helyes, csakhogy mindenben tudni kell a mértéket, már nem egy ember bolondra és hitetlenre olvasta magát...

Az öreget halhatatlannak tartottam — nehéz volt elképzelni, hogy továbböregedhet és megváltozhat. Szeretett történeteket mesélni kereskedőkről, rablókról és hamispénzgyártókról, akik híres emberek lettek. Már sok ilyen történetet hallottam nagyapótól, aki azonban jobban tudta elmesélni ezeket, mint a bibliaolvasó. A történetek értelme azonban azonos volt: a gazdagság mindig az emberek és Isten elleni bűnből ered. Pjotr Vasziljevics nem szánta az embereket, de Istenről meleg érzéssel beszélt, sóhajtva, lesütött szemmel.

— Lám és mi meg megcsaljuk az Úristent, ő pedig, Jézus atyuskánk, mindent lát és sírva fakad: Ó, emberek, testvéreim a szomorúságban, a pokol vár benneteket!

Egyszer nekibátorodtam és eszébe juttattam:

— De hiszen maga is megcsalja a parasztokat...

Az öreg nem sértődött meg.

— Olyan nagy dolog ez? — mondta. — Elhalászok egy háromrubelest vagy egy ötöst — ez az egész!

Ha olvasás közben talált, kivette a kezemből a könyvet és kötekedő kedvvel kikérdezett az olvasottakról, azután csodálkozással mondta a segédnek:

— Nézd csak — tényleg megérti a könyvet ez a csirkefogó!

És magyarázóan, behatóan tanítgatni kezdett:

— Figyeld a szavamat, ez neked való dolog! Két Kirill élt, mind a kettő püspök, az egyik Alexandriában, a másik Jeruzsálemben. Az első az átkos eretnek, Nestorius ellen harcolt, aki azt a parázsnaságot tanította, hogy az Istenanya ember, ezért tehát nem szülhetett Istent, hanem embert szült, akinek Krisztus volt a neve, vagyis — a világ Megváltója, amiért is nem nevezhetjük Istenanyának, hanem csak Krisztus anyjának, — megértetted? Ez azonban eretnekség! A jeruzsálemi Kirill meg az Arius eretnek ellen küzdött...

Nagy örömem tellett abban, hogy milyen jól ismeri az egy-

háztörténelmet, ő meg szakállát simogatva ápolt, papos kezével, dicsekedett:

— Ezen a téren én generális vagyok; Moszkvában, a Szentháromság-templomban hitvitát folytattam a legdühösebb nikoniánus tudósokkal, pópákkal és világiakkal; én, fiam, még a professzorokkal is vitatkoztam, úgy ám! Egy pópát annyira juttattam szavaim korbácsával, hogy megeredt az orra vére, — úgy bizony!

Az arca kipirult, a szeme csillogott.

Ellenfelének orrvérzését láthatóan sikere kimagasló pontjának tekintette, a legcsillogóbb rubintnak dicsősége aranykoszorújában és nagy gyönyörűséggel beszélt róla:

— Szép szál pópa volt, egészséges, mint a makk! Ott áll az oltár előtt, az orrából meg csak hull a vér, potty, potty! És nem látja a saját szégyenét. Vad pópa volt, mint a sivatag oroszlánja, a hangja — mint a harang! Én meg csak csöndesen a lelkét támadtam meg, mindig a bordái közé döftem a szavaimat, mint az árt! ... Mint egy tüzes kályha, úgy tele volt izzó eretnekséggel ... Úgy ám, sok mindent átélt az ember!

Gyakran más bibliaolvasók is eljöttek: Pahomij, nagyhasú ember, zsíros felöltőben, bandzsa szemmel, duzzadt arca és röfögő hangja volt; Lukián, kicsiny öregecske, síma, mint az egér, barátságos és fürge és még egy nagy, komor ember, aki kocsisnak látszott, feketeszakállas, merev, kellemetlen, de csinosarcú, mozdulatlanszemű.

Csaknem mindig hoztak eladásra régi könyveket, ikonokat, kelyheket; néha meg eladót hoztak — öregembereket és öregasszonyokat a Volgán túlról. Dolguk végeztével úgy ültek sorban a bolti asztal mellett, mint a varjak a mesgyén, teát ittak böjti cukorral és kalácccsal és a nikoniánus egyház részéről történő üldöztetésről meséltek egymásnak: itt — házkutatást tartottak és elkobozták az Isten tiszteletére szánt könyveket; ott — a rendőrség bezárt egy imaházat és a háztulajdonost a 103. szakasz alapján a bíróság elé állította. Erről a 103. szakaszról mindennél gyakrabban beszéltek, azonban nyugodtan, mint valamiről, ami olyan elkerülhetetlen, mint a téli fagy.

Ezek a szavak: — rendőrség, házkutatás, börtön, bíróság, Szibéria — állandóan kihangzottak a hitért elszenvedett üldöz-

tetésekről szóló beszélgetésekből és izzó parázsként hullottak lelkemre, rokonszenvet és együttérzést ébresztettek bennem ezek iránt az öreg emberek iránt; a könyvek, amelyeket olvastam, megtanítottak értékelni az állhatatos szellemet.

Elfelejtettem minden rosszat, amit az élet e tanítómestereiben láttam, csak azt a nyugodt állhatatosságot éreztem, amely mögött — amint gondoltam —, tanításaik igazságába vetett rendíthetetlen hit rejtőzött és a készség, ezért az igazságért minden kínt eltűrni.

Később, amikor azután az óhitnek sok ilyen és hasonló őrzőjét láttam a nép között és az értelmiség körében, megértettem, hogy ez az állhatatosság — olyan emberek keleties passzívitása, akiknek nincs hová menniök arról a helyről, ahol állanak, sőt akik nem is akarnak onnét elmozdulni, mert ósdi szavak és fogalmak bilincsei láncolják oda őket erősen és ők megmerevedtek ezekben a szavakban és fogalmakban. Az ő akarásuk mozdulatlan, nem képes a jövőnek semilyen irányában sem kifejlődni és ha valamilyen erő lesodorja őket megszokott helyükről, gépiesen és passzívan gurulnak lefelé, mint a kő a hegyről. Őrhelyükön, holt igazságaik temetőjénél a mult emlékeinek halott erejével, s a szenvedés és elnyomatás beteges szeretetével tartanak ki, ha azonban elveszik tőlük a szenvedés lehetőségét, üressé váltan szétfoszlanak, mint a felhő a friss, szeles reggelen.

A hit, amelyért szívesen és nagy adag öntetszelgéssel készek voltak szenvedni, kétségtelenül erős hit, csakhogy hasonlít a viseltes ruhához; mindenféle piszokkal összekeveredett és csak ezért nem férhet hozzá az idő pusztító munkája. A gondolatok és érzések megszokták az előítéletek és dogmák szűk burkát és levágott szárnyal, megcsonkítva ugyan, de kedélyesen és kényelmesen élnek.

Ez a megszokásból eredő hit — egyike életünk legszomorúbb és legkártékonyabb jelenségeinek; ennek a hitnek birodalmában, mint valami kőfal árnyékában, minden új csak lassan növekszik, eltorzultan, életadó nedv nélkül. Ebben a komor hitben nagyon is kevés a sugárzó szeretet, nagyon is sok a bántalom, keserűség és irigység, ami mindig karöltve jár a gyűlölettel. Ennek a hitnek lángja — a rothadás foszforeszkáló fénye.

Amíg azonban meggyőződtem erről, sok nehéz évet kellett átélnem, sok mindent összetörni lelkemben és sok emléket kiszórni. Abban az időben azonban, amikor először találkoztam az élet tanítómestereivel az unalmas és lelkiismeret nélküli valóság közepette, nagy lelkierejű embereknek láttam őket, a föld legjobb embereinek. Csaknem mindegyikük állott már bíróság előtt, ült már börtönben, ki volt tiltva különböző városokból, megjárta már a fegyencek útját; valamennyien vigyázva éltek, valamennyien rejtőzködtek.

Azt láttam azonban, hogy a nikoniánusok „szellemi elnyomatás"-ára panaszkodó öregek maguk is nagyon szívesen, sőt egyenesen gyönyörűséggel nyomták el egymást.

Az egyszemű Pahomij például szívesen dicsekedett valóban bámulatraméltó emlékezőtehetségével, — néhány könyvet az „ujja szerint" tudott, mint a jesiva-zsidók a talmudot: bedugja az ujját akármelyik oldalba és azt a szót, melyre mutat, felolvassa s utána kívülről mondja tovább lágy orrhangján. Mindig a földet nézi és egyetlen szeme olyan remegően szaladgál a padlón, mintha valami nagyon értékeset keresne, amit elvesztett. Ezt a mutatványt a leggyakrabban Müseckij herceg „Orosz szőlőtőke" című könyvével végezte, különösen jól tudta „a csodálatos és bátor mártirok nagytürelmű és nagy férfiassággal elviselt szenvedései"-t, Pjotr Vasziljevics azonban egyre azon iparkodott, hogy rajtakapja valami tévedésen.

— Hazudsz! Ez nem a jámbor Kipriánnal történt, hanem az ártatlan Denízzel.

— Micsoda Deníz? Dioniznek ejtik...

— Csak ne kapaszkodj a kiejtésbe!

— Te meg ne taníts engem!

Pillanat alatt haragtól fölfuvalkodva, makacson nézik egymást és kiabálnak:

— Te haspók, te szemérmetlen fráter, nézzétek csak, micsoda pocakot növesztett...

Pahomij úgy válaszol, mintha a számológépről olvasná le az eredményt: — Te meg kéjenc vagy, kecskebak, szoknyavadász.

A segéd kabátujjába dugott kézzel kárörvendően nevet és úgy úsztja egymásra az óhit őrzőit, mint a kis gyerekeket:

— Megadtad neki! No, csak mégegyszer!

Egyízben az öregek összeverekedtek. Pjotr Vasziljevics váratlan fürgeséggel társa arcába csapott, úgy, hogy az elmenekült, azután fáradtan a verejtéket törölgetve arcáról, a menekülő után kiáltott:

— Látod ez most aztán a te bűnöd! Te átkozott, bűnre vezetted a kezem, pfuj!

Különös örömmel vetette szemére minden társának, hogy nem elég erősek hitükben és a tagadókhoz közelednek.

— Az az Alexasa zavart meg mindnyájatokat; lám csak, micsoda kakas az, amelyik kukorékolni kezdett!

Ezek a „tagadók" fölingerelték és láthatóan meg is ijesztették, de a kérdésre, hogy mi is a tanításuk magja, nem túlságosan értelmesen felelt:

— A tagadás a legnagyobb eretnekség, annak csak az értelemmel van dolga, az Istennel semmi! Lám, a kozákok, úgy hallom, már semmit sem olvasnak a biblián kívül, a bibliát meg a szaratovi németektől kapják, Luthertől, akiről azt mondják: „a neve már eléggé hirdeti: a vad, a kegyetlen!" A tagadókat még vándorlóknak is nevezik és mindez nyugatról jön, az odavaló eretnekektől.

Dobbant a csonka lábával, s hidegen, nyomatékosan mondja:

— Itt van, ezeket üldözze az újmódi egyház, ezeket pusztítsa és égesse el! De ne minket, mi ősidőktől fogva oroszok vagyunk, a mi vallásunk a valódi, a keletről való, tősgyökeres orosz vallás, ez meg minden nyugatról jött átkos szabadgondolkozás! A németektől, a franciáktól; mi jó jöhet onnét? Lám, amikor ezek tizenkettőben . . .

Amikor elragadtatta magát, elfeledkezett arról, hogy egy kisfiú áll előtte, erős kezével megragadta övemet, hol magához húzott, hol ellökött, szépen, izgatottan, tüzesen és fiatalosan beszélt.

— Az emberi értelem úgy bolyong hazugságainak rengetegében, mint a dühös farkas a bozótban és ördögi tanításra gyötri az emberi lelket, Isten ajándékát! Mit eszeltek ki az ördög tanítványai? A bogomilok, akiktől a tagadók származnak, azt tanítják: a sátán az Úristen fia, Jézus Krisztus idősebb fivére, nohát,

ennyire jutottak! Azt is tanították: a felsőségnek nem kell engedelmeskedni, nem kell dolgozni, asszonyt, gyermeket el kell hagyni; semmi sem kell az embernek, semmiféle rend, hadd éljen az ember, ahogyan akar, ahogyan az ördög tanította. Lám, most meg újra megjelent ez az Alexaska, ez a féreg...

Előfordult, hogy ilyenkor a segéd valamit parancsolt nekem, otthagytam az öreget, ő azonban egyedül maradva, tovább beszélt a környező ürességnek:

— Ó, szárnyaszegett lelkek, vakon született macskakölykek, hová menekülünk előletek?

Azután hátrasüppedt fejjel, térdének feszített kézzel sokáig hallgatagon, mereven és mozdulatlanul bámult a szürke, téli égre.

Figyelmesebben és barátságosabban kezdett irántam viselkedni, s ha könyv mellett talált, a vállamra veregetett és azt mondta:

— Olvass, gyerek, olvass, ez neked való! Eszed, úgy látszik, van, csak az a kár, hogy nem tiszteled az öregeket, mindig úgy gondolkozol, hogy fogat fogért; hová juttat majd téged ez a szemtelenség? Ez, gyerek, sehová máshová nem vezet, mint a fegyencekhez. Olvass csak, de jegyezd meg magadnak: „a könyv mindig könyv marad, többet ér a tapasztalat!" A hliszteknek* volt egyszer egy tanítójuk, a Danilo, ez azt gondolta ki, hogy sem régi, sem új könyvekre nincs szükség, valamennyit csomóba kötötte és a vízbe dobta! Igen... Ez természetesen szintén ostobaság! És íme, ez az Alexaska, ez a kutyafejű, zavarog...

Egyre gyakrabban említette ezt az Alexaskát és egy napon gondterhelten, komoran jött be az üzletbe s azt mondta a segédnek:

— Alexandr Vasziljev itt van a városban, az este érkezett! Kerestem, kerestem, nem találtam. Elbújt! Leülök egy kicsinyt, talán bekukkant ide...

A segéd barátságtalanul válaszolta:

— Én semmit sem tudok, senkit sem ismerek!

Az öreg fejével bólintva mondta:

---

* Önsanyargató szekta, amely külsőleg az egyházzal tart, titokban azonban megtagadja az egyházat, papokat és a szentségeket.

— Így is való: számodra minden ember: vevő vagy eladó, más nincs! Vendégelj már meg egy teával...

Amikor meghoztam a nagy réz teáskannát a forróvízzel, az üzletben vendégek voltak: az öreg Lukián, vidáman mosolyogva, az ajtó mögött pedig, a sötét sarokban új ember ült, meleg kabátban és magas posztócsizmában, zöld övvel a dereka körül, félszegen a szemére húzott sapkával. Az arcán semmi föltűnő nem volt, csendesen, szerényen beszélt, kereskedősegédhez hasonlított, aki éppen az imént vesztette el állását és emiatt nagyon levert.

Pjotr Vasziljevics nem nézve arrafelé, beszélt valamit, pergő nyelvvel és nyomatékosan, amaz meg jobbkezének görcsös mozdulatával egyre tologatta a sapkáját. Fölemeli a kezét, mintha csak keresztet akarna vetni és föltolja a sapkát, azután újra és újra, egészen a fejebúbjára tolja föl, majd ismét szorosan és ügyetlenül a szemébe húzza.

— Zavaros vizünkben mindenféle ebihalak úszkálnak és még zavarosabbá teszik a vizet — mondja Pjotr Vasziljevics.

Az az ember, aki kereskedősegédhez hasonlított, csöndesen és nyugodtan megkérdezte:

— Ezt rám értetted, mi?

— És ha rád értettem volna?

Ekkor a vendég újra kérdezett, halkan, de igen szívélyesen:

— Nos, hát mit mondasz akkor magadról, ember?

— Magamról én csak Istennek beszélek, az az én dolgom...

— Nem, ember, az enyém is, — mondta a jövevény ünnepélyesen és erősen. — Ne fordítsd el a te arcodat az igazságtól, ne vakítsad el magadat elbizakodottságodban, mert ez nagy bűn Isten és az emberek előtt.

Tetszett nekem, hogy Pjotr Vasziljevicset „ember"-nek szólítja s csöndes, ünnepélyes beszéde különös, izgató hatást tett rám. Úgy beszélt, ahogyan a jó lelkész olvassa az „Uram, parancsolóm, én életem"-et, ültében egyre előrehajolt a széken és kezével arca előtt hadonászott.

— Ne ítélkezz fölöttem, nem vagyok bűnösebb náladnál...

— Fölforrott a szamovár, sistereg, — mondta az öreg bibliaolvasó megvetően, a másik azonban ügyet sem vetve szavaira, folytatta:

— Egyedül Isten tudja, mi zavarja jobban a Szentlélek forrásának vizét, talán a ti bűnötök, könyvből és papirosból való emberek, nekem semmi dolgom könyvvel, papirossal, én egyszerű, élő ember vagyok...

— Ismerem az egyszerűségedet, eleget hallottam róla!

— Ti zavarjátok meg az embereket, ti töritek össze az egyenes gondolatokat, ti írástudók és farizeusok... Mit mondok én, beszélj!

— Eretnekséget! — mondta Pjotr Vasziljevics, a másik azonban tenyerét arca előtt mozgatva, mintha abból olvasna föl, melegséggel mondta:

— Az gondoljátok: ha egyik istállóból a másikba terelitek az embereket, — jót tesztek vele? Én pedig azt mondom — nem! Én azt mondom — szabadítsd föl magad, ember! Mert mi a te házad, feleséged és minden, ami a tiéd, az Úr előtt? Szabadítsd föl magad, ember, mindentől, amiért az emberek ölik és gyilkolják egymást: az aranytól, ezüsttől és minden birtoklástól, mert mindez csak rothadás és piszok! Nem a földi téreken, hanem a paradicsomi mezőkön dicsőül meg a lélek! Szakadjatok el mindentől, szakítsatok el minden fonalat és kötelet, pusztítsátok el az e világot körülvevő szövedéket, — az Antikrisztus hálóját... Én az egyenes úton járok, lelkem nem csinál vargabetűket, e sötét világ dolgát nem fogadom el...

— De kenyeret, vizet és ruhát elfogadsz? Hiszen ezek is ennek a világnak a dolgai! — mondta gúnyosan az öreg.

Ezek a szavak sem érintették azonban Alexandrt, egyre szívélyesebben folytatta és jóllehet, hangja csöndes volt, mégis úgy tűnt föl, mintha érckürtöt fújna.

— Mi drága neked, ember? Csak Isten egyedül drága neked; állj előtte tisztán mindentől, tépd le lelked földi bilincseit, hogy szemtől-szembe kerülhess az Úrral! Így kerülhetsz csak közelebb az Úrhoz, ez az egyetlen út, amely hozzá vezet! Ebben van a megdicsőülés, amely számunkra megadatott, — hagyd ott apádat, anyádat, így szól a parancs, mindent dobj el magadtól s még a szemedet is tépd ki, ha megbotránkoztat! Istennek kedvéért pusztíts ki magadból minden földi dolgot és őrizd meg lelkedet s az akkor lángolni fog örökkön-örökké...

— Eridj a büdös kutyákhoz, — mondta Pjotr Vasziljevics és fölállott. — Már azt gondoltam, hogy az elmúlt év alatt megokosodtál, de még rosszabbul állasz, mint akkor...

Az öreg tántorogva kiment a terraszra, Alexandr pedig meglepett csodálkozással, sietősen kérdezte:

— Elmész? De hát... miért?

A barátságos Lukián azonban hunyorgatva, megnyugtatóan mondta:

— Semmi, semmi...

Erre Alexandr rávetette magát:

— Ime, és te, gondterhelt földi féreg, szintén csak szórod a hiábavaló szavakat és — minek? Nos, háromszoros halleluja — kétszeres...

Lukián rámosolygott és szintén kiment a terraszra, ő meg a segédhez fordult és meggyőződéssel mondta:

— Nem képesek elviselni a szellememet, nem képesek! Szétfoszlanak, mint a füst a tűz színe előtt...

A segéd a szemöldöke alól ránézett és kis szünet után szárazon megjegyezte:

— Nem tudok ezekbe a dolgokba behatolni...

Az idegen mintha zavarba jött volna, a fejébe húzta a sapkáját és mormogott:

— Hogyan lehet nem behatolni tudni? Ezek olyan dolgok..., amelyek megkövetelik, hogy beléjük hatoljanak...

Egy darabig hallgatagon üit lehorgasztott fejjel; azután szólították az öregek és mind a hárman búcsúzás nélkül elmentek.

Ez az ember föllángolt előttem, mint máglya az éjszakában, lobogott és kialudt, de visszahagyta azt az érzést, hogy ebben az élettagadásban valami igazság rejlik.

Este nagy tűzzel meséltem róla a szentképfestők öreg mesterének, a csendes és barátságos Iván Larionücsnek; végighallgatott és megmagyarázta:

— Nyilván egy „menekülő", vannak ilyen szektáriusok, nem ismernek el semmit.

— Hogyan élnek ezek?

— Menekülésben élnek, egyre vándorolnak a földön, innét származik megjelölésük: menekülők. A föld és minden, ami oda-

tartozik, idegen nekik, mondják, a rendőrség azonban veszedelmeseknek tartja őket, üldözi...

Jóllehet az életem keserű volt, mégsem értettem meg, hogyan lehet minden elől elmenekülni? Az életben, amely engem abban az időben körülvett, nagyon sok érdekes volt, amit drágának tartottam és így Alexandr Vasziljev hamar elhalványodott emlékezetemben.

Időről-időre azonban, nehéz órákban, megjelenik előttem: megy a szürke úton a mezőkön keresztül az erdő felé, fehér, munkához nem szokott kezének görcsös mozdulatával tologatja a sapkáját és mormog:

— Az igaz úton járok és semmire nincs szükségem! Szakítsátok el bilincseiteket...

Mellette apámra emlékezem, ahogyan nagyanyó látta álmában: mogyorófapálcával a kezében, oldalán pedig tarka kutya fut, nyelvét lógatva...

XIII

A szentképfestőműhely a nagy, félig kőből épült ház két szobáját foglalta el; az egyik szoba három ablaka az udvarra nyílott, kettő pedig a kertre, a másik szobának egy ablaka a kertre, egy pedig az utcára. Az ablakok kicsinyek voltak, négyszögletesek, üvegük szivárványos az öregségtől és kelletlenül eresztették be a műhelybe a téli nap sápadt, szétszórt fényét.

Mind a két szoba szorosan tele van rakva asztalokkal, mindegyik asztalnál előregörnyedve egy-egy szentképfestő ül, némelyiknél kettő is. A tetőről zsinóron vízzel töltött üveggömbök lógnak, ezek összegyűjtik a lámpák fényét és hideg, fehér világosságot vetnek a szentképek négyszögletes deszkájára.

A műhelyben meleg és fülledt a levegő, vagy húsz ember dolgozik itt, „szentképiparosok", Paleh, Holuj, Mszter vidékéről; valamennyien nyitott nyakú kartoningben ülnek, darócnadrágban és mezítláb vagy papucsban. A mesterek feje fölött kék kendőként csípős mahorkafüst terjeng, s vastagon megáll a firnisz, lakk és záptojások szaga. Lassan, mint a szurok, ömlik a mélabús, vladimiri ének:

Milyen gonoszlelkű manapság az ember,
Az emberek előtt csábít leányt, legény . . .

Más énekeket is hallani, amelyek szintén nem valami vígak, de mégis ezt a leggyakrabban. Elnyujtott melódiája nem zavar a gondolkodásban, mellette nyugodtan lehet a fínom hermelinecsettel a szentképek rajzát követni, a ruharáncokat festeni, fölrakni a szentek csontos arcára a szenvedés vékony rámcait. Az ablaknál kicsiny kalapácsával Gogoljev kopácsol, a vésnök, részeges öreg, hatalmas, lilaszínű orral; az ének lusta folyásába szakadatlanul beleszól a kalapács, mintha csak szú rágná a fát.

A szentképfestés senkit sem ragad magával; valami gonosz szellem a festést minden szépségnélküli eljárások végtelen sorára bontotta, amelyek nem keltenek szeretetet és érdeklődést. A kancsal asztalos, Panfil, gonosz, rosszindulatú ember, a legyalult és összeenyvezett különböző méretű ciprus- és hársdeszkákat hozza; a tüdőbajos Davidov alapozza; társa, Szorokin „elkitteli"; Miljasin ceruzával megrajzolja az eredeti után, az öreg Gogoljev bearanyozza és bevési az aranyba a mintát; a ruhafestők megfestik a tájképet és a szentkép ruháját; azután a szentkép kezek és arc nélkül a fal mellett áll és várja az arcfestőt.

Nagyon kellemetlen nézni ezeket a nagy ikonosztáz és oltárajtó számára készült szentképeket, amikor ott állnak a fal mellett, arc, kezek és lábak nélkül, csupán a keret, a páncél vagy az arkangyalok rövid inge van rajtuk. A halál lehellete árad a színesre festett deszkák felől, az, ami életet lehellne beléjük, hiányzik, azonban úgy tűnik föl, hogy már megvolt, de csodálatos módon elveszett s csak a súlyos díszítés maradt vissza.

Amikor a „testfestő" befejezte az arcot, a kép ahhoz a mesterhez kerül, aki a vésés mintájába a zománcot rakja föl; a föliratot újra külön munkás készíti el, a lakkozást pedig a műhely vezetője, a csöndes Iván Larionücs maga végzi.

Az arca szürke, a szakálla szintén, s vékony, selymes szálakból szőtt; a szürke szeme különösen mély és szomorú. Jóindulatúan mosolyog, de valahogyan kellemetlen rá visszamosolyogni. Hasonlít Simeon szentképéhez, akit mint szobrot ábrázolnak, ép-

pen olyan száraz, sovány és mozdulatlan szeme ugyanolyan elvontan tekint valahová messzire, az embereken és a falakon keresztül.

Néhány napra rá, hogy bejöttem a műhelybe, az a mester, aki a templomi zászlókat festette, a doni kozák Kapendjuhin, szép, erős legény, berúgva jött meg és vadul csikorgatta a fogát, lágy, nőies szemével hunyorgatva, hallgatagon mindenkit püfölni kezdett vasökleivel. Mint a macska a patkányok között a pincében, úgy forgolódott a műhelyben a nem túlságosan magas, arányos termetű legény. A fölriasztott emberek a sarokba menekültek előle és onnét kiabáltak egymásnak:

— Üssétek le!

Jevgenij Szitanovnak, az arcfestőnek sikerült egy asztallábával fejbeverni az eszét vesztett verekedőt, hogy az elkábult. A kozák a földre ült, azonnal megrohanták és megkötözték törülközőkkel, amire vadállatként harapni és tépni kezdett a fogaival. Erre már Jevgenij is eszét vesztette, fölmászott az asztalra és könyökét oldalához szorítva, a kozákra készülődött ugrani; amilyen magas és izmos volt, menthetetlenül összetörte volna ugrásával Kapendjuhin széles melikasát, az utolsó pillanatban azonban föltűnt mellette Larionücs kabátban és sapkában, megfenyegette az ujjával Szitanovot és a mestereknek csöndesen és nyomatékosan azt mondta:

— Vigyétek ki a folyosóra, hogy kijózanodjék ...

A kozákot kicipelték a műhelyből, az asztalokat és székeket fölállították és újra a munkához ültek, kurta megjegyzéseket váltottak társuk erejéről és azt jósolták, hogy egyszer verekedés közben agyon fogják ütni.

— Agyonütni nehéz lesz, — mondta Szitanov nagyon nyugodtan, mintha valami közömbös dologról beszélne.

Larionücsre néztem és csodálkozva fontolgattam, miért vetik ezek az erős, féktelen emberek olyan könnyen alá magukat?

Mindenkinek megmutatta, hogyan kell dolgozni, még a legjobb mesterek is szívesen megfogadták tanácsát; Kapendjuhint többet és bőbeszédűbben oktatta, mint a többieket.

— Te, Kapendjuhin, festőművésznek nevezed magad, ez azt jelenti, hogy neked művészi módon kell festened, olasz modorban.

Az olajfesték egységes sötét színeket követel meg, te meg, lám, fölösleges sok fehéret veitél és az Istenanya szeme egészen hideg, fagyos lett. Az arca vörös, mint az alma, a szeme meg idegen hozzá. És helytelenül is van fölrakva, az egyik szeme az orrtőre néz, a másik pedig a magasba és az arca eltől nem szent, hanem hamiskás, földi. Te nem gondolsz a munkádra, Kapendjuhin.

A kozák hallgatja, elhúzza az arcát, szemérmetlenül nevet nőies pillantású szemével s megszólal kellemes hangján, amely kissé rekedtes az ivástól:

— Ó, Iván Larionücs apám, ez nem nekem való munka! Én zenésznek születtem és a barátokhoz adtak!

— Odaadással mindent le lehet küzdeni.

— Nem, hogyan is lehetne? Kocsisnak kellett volna lennem, sebes trojkán, ha...

És előredugva ádámcsutkáját, hetykén rákezd:

Befogom sebes trojkámba
A három pejlovam;
Vágtatunk az éjszakában
Babámhoz boldogan!...

Iván Larionücs megadóan mosolyogva megigazítja a szemüveget szürke, szomorú orrán és arrébb megy; tíz hang meg barátságosan belevág az énekbe, amely hatalmas folyóként hömpölyög és az egész műhelyt szinte a levegőbe emeli.

Jól tudja a három paripa
Merre jutunk mi gyorsan oda!...

A tanuló, Paska Odincov abbahagyja a tojásföltörést és közben a tojáshéjakkal, pompás szopránján vezeti a szólamot.

Megrészegedve a hangoktól, mindenről megfeledkeznek, valamennyien egy tüdőből lélekzenek, egy érzésben és közben oldalról a kozákot figyelik. Amikor ő énekel, a műhely elismeri vezetőjének, mindnyájan feléje törekednek, követik kitárt karjának széles mozdulatát; a kozák úgy mozgatja karját, mintha el akarna röpülni. Meg vagyok győződve, hogy ha az éneket félbeszakítva,

elkiáltaná magát: törjetek, zúzzatok szét mindent! — mindenki, még a legmeggondoltabb mesterek is pillanatok alatt mindent pozdorjává törtek volna a műhelyben.

Csak ritkán énekelt, de énekének hatása mindig magával ragadó és győzedelmes volt; akármilyen nyomott is volt az emberek hangulata, fölemelte és lángralobbantotta őket, mindenki megfeszítette erejét és izzó egybeolvadásban valamennyien egyetlen hatalmas orgonává változtak.

Ezek a dalok égő irígységet keltettek bennem, az énekes és az emberek fölötti nagyszerű hatalma iránt; valami idegen izgalom ömlött el szívemen, fájdalmasan kitágította, szerettem volna sírvafakadni és odakiáltani az éneklő embereknek:

— Szeretlek benneteket!

A tüdőbajos, sárga Davidov szintén fölnyitotta száját, s ez furcsa módon hasonlóvá tette egy, a tojásból éppen az imént kikelt kis csókához.

Vidám, féktelen dalokat csak akkor énekeltek, ha a kozák kezdett hozzá, gyakrabban voltak fáradt és elnyujtott dallamok műsoron: „Az emberek lelkiismeretlenségéről", „Amikor az erdő mentén, a kis erdőben" és I. Sándor haláláról, „Mikor cárunk, Alexandr seregeit vizitálta".

Néha a műhelyünk legjobb arcképfestőjének, Zsiharjevnek ajánlatára megpróbáltak templomi énekeket énekelni, de ez ritkán sikerült. Zsiharjev mindig valami különlegesre törekedett, olyan harmóniára, amelyet csak ő értett és mindenkit zavart az éneklésben.

Negyvenöt év körüli száraz ember volt, cigányosan göndör hajkoszorúval kopasz koponyája körül, szinte bajuszhoz hasonló, fekete szemöldökkel. Hegyes, sűrű kis szakálla igen vonzóvá tette finom és barna, nem oroszos arcát, hajlott orra alatt azonban szúrós bajusz meredezett, amely busa szemöldökét tekintve, fölösleges volt. Két kék szeme különbözött egymástól, a bal láthatóan nagyobb volt a jobbnál.

— Paska! — kiáltotta oda tenorhangján társamnak, a másik tanulónak —, no csak kezdd el: „Dicsérjétek!" Emberek, hallgassátok!

Paska megtörli kezét a kötényében és rákezdi:

— Dí-csér-jé-tek ...

— ... aa-z Úr ne-vét — vág bele néhány hang, de Zsiharjev zavaróan közbekiált:

— Jevgenij, mélyebben! Engedd le a hangodat lelked mélyéig ...

Szitanov olyan mélyen folytatja, mint amikor egy hordót döngetnek:

— Is-ten-nek szolgá-ái ...

— Ne ú-úgy! Itt úgy kell dübörögni, hogy a föld megrázkódjék és maguktól nyíljanak föl az ajtók és ablakok!

Zsiharjev érthetetlen izgalomban ugrándozik, csodálatos szemöldöke föl és alá vándorol homlokán, hangja átcsap és ujjai láthatatlan húrokon játszanak.

— Istennek szolgái — érted? — mondja jelentőségteljesen. — Ezt a burkon keresztül egészen a magjáig kell érezni. Istennek szolgái, dícsérjétek az Urat! Hogyan is nem érthetitek ezt meg, emberek?

— Nálunk úgy sem jön ki belőle semmi, amint tudja — mondja Szitanov udvariasan.

— No, hagyjuk abba!

Zsiharjev sértődötten munkához lát. A legjobb mester, tud arcokat festeni bizánci, francia és „világi", új olasz modorban. Ha új szentképmegrendelés van, Larionücs megtanácskozza vele — nagy ismerője az eredetieknek, valamennyi csodatévő szentkép drága másolata — fjodorovi, szmolenszki, kazáni és a többi —, az ő kezén megy keresztül. Amint válogat azonban az eredetiek között, hangosan morog:

— Leláncoltak minket ezek az eredetiek ... nyíltan kimondva: leláncoltak! ...

A műhelyben elfoglalt tekintélyes állása ellenére kevésbbé gőgös, mint a többiek, barátságosan viselkedik a tanulókhoz — hozzám és Pavelhez; iparkodik minket a mesterségre megtanítani — ezzel kívüle senki sem foglalkozik.

Nehéz őt megérteni: alapjában véve nem vidám ember, néha álló hétig hallgatagon dolgozik, mintha néma volna; mindenkire csodálkozva és idegenül néz, mint hogyha először látná a jól

ismert arcokat. És jóllehet, nagyon szereti az éneket, ezeken a napokon nem énekel és szinte nem is hallja az éneklést. Valamennyien figyelik és odakacsintanak egymásra. A ferdére állított szentkép fölé hajlik, a deszka a térdén van és a közepét az asztal szélének támaszija, finom ecsetje nagy gonddal siklik végig a sötét, idegen arcon és ő maga is sötét és idegen.

Hirtelen megszólal érthetően és megbántottan:

— Előfutár — mi legyen ez? Futni, az a régiek nyelvében annyi, mint járni. Előfutár — az előljáró és nem más...

A műhelyben csönd lesz; mindenki Zsiharjev felé bandzsít, elmosolyodnak, a csöndben pedig megcsendül különös hangja:

— Nem birkabőrbundában kellene festeni, hanem szárnyakkal...

— Kinek mondod ezt? — kérdezik.

Csak hallgat, nem hallja a kérdést, vagy nem akar rá válaszolni, azután újra fölhangzanak a várakozó csöndben szavai:

— Ismerni kellene az élettörténetüket, de ki ismeri? Mit ismerünk mi? Magasabb szárnyalás nélkül élünk... Hol a lélek? Lélek — hol vagy? Mintadarab... igen! — az van! De szív — nincs...

Ez a hangos gondolkozás Szitanov kivételével mindenkit gúnyos nevetésre fakaszt, csaknem mindig akad valaki, aki kárörvendően suttogja:

— Szombaton leissza magát...

A hosszú, izmos Szitanov, huszonkétéves fiatalember kerek arccal, bajusz és szemöldök nélkül, szomorúan és komolyan néz a sarokba.

Emlékszem, hogy Zsiharjev befejezte a fjodorovi Istenanya képének másolatát — úgyhiszem Kungur számára készült —, letette a szentképet az asztalra és hangosan, izgatottan mondta:

— Be vagy fejezve, Szentanyám! Olyan vagy, mint a kehely, feneketlen pohár, amelybe az emberek keserű, szívből jövő könnyei fognak most hullani...

És az első köpenyeget, amely a kezébe akadt, a vállára dobva, elment a csapszékbe. A fiatalok nevettek és fütyültek utána, az öregebb emberek irígy sóhajtást küldtek nyomába. Szitanov pedig odament a képhez, figyelmesen megnézte és kijelentette;

— Természetesen leissza magát, mert fáj a szive, hogy oda kell adni a képet. Ez az érzés nem mindenkinek adatott meg...

Zsiharjev ivási kalandjai rendesen szombatra estek. Ez végeredményben nem volt azonos az iparosok közönséges, beteges ivási szenvedélyével; kezdődni pedig így szokott: reggel levelet irt és Pávellel elküldte valahová, ebéd előtt meg azt mondta Larionücsnek:

— Ma elmegyek a fürdőbe!

— Mikor jössz vissza?

— No, Istenem...

— Hát akkor kérlek, ne később, mint kedden.

Zsiharjev beleegyezően bólintott fejével, a szemöldöke megrándult.

A fürdőből visszatérve, piperkőcként kiöltözött, ingmellet vett föl, nyakkendőt kötött, hosszú ezüstláncát atlaszmellényére lógatta és hallgatagon útnak indult, miután megparancsolta nekem és Pávelnek:

— Estére tisztogassátok ki a műhelyt; a nagy asztalt lesúrolni, lekaparni!

Mindenkit ünnepi hangulat fogott el, valamennyien tisztálkodtak, a fürdőbe szaladtak és sietve vacsoráztak meg; vacsora után megjelent Zsiharjev sok csomaggal, sörrel és borral, mögötte pedig egy nő, akinek méretei minden irányban már szinte hátborzongatóan túlzottak voltak. Jó tizenkét versokkal* volt magasabb két arsinnál,** valamennyi székünk és asztalkánk játékszernek tűnt föl hozzámérten, sőt még a hosszú Szitanov is sihedernek látszott mellette. A nő nagyon arányos növésű volt, csak keblének dombjai emelkedtek álláig, mozdulatai lassúak, esetlenek voltak. Már túl volt a negyvenen, de kerek, mozdulatlan arca óriási lószemével, friss és sima volt, kis szája festettnek látszott, mint az olcsó játékbabáké. A nő mosolygott, mindenkinek odanyujtotta széles, meleg tenyerét és fölösleges szavakat mondott:

— Jó estét! Hideg ma az idő. Milyen erős szag van maguknál. A festéknek van ez az erős szaga? Jó estét.

---

* Egy versok = 4.445 cm.

** Egy arsin = 0.711 m.

Nyugodt, erős alakját nézni éppoly kellemes, mint valami nagy, bővizű patakot, beszéde azonban valahogyan álmosító volt, teljesen fölösleges és fárasztó. Mielőtt egy szót kimondott, fölfújta, még kerekebbé tette csaknem bíborvörös arcát.

A fiatalok mosolyogtak és odasúgták egymásnak:

— Micsoda egy gépezet!

— Olyan, mint valami harangláb!

Összecsücsörített szájjal, kezét keble alatt összekulcsolva, leül a terített asztalhoz a szamovárral szemben és sorra jártatja mindenkin lószemének jóindulatú pillantását.

Mindenki tiszteletteljesen viselkedik vele szemben, sőt a fiatalok félnek is egy kissé tőle — az ifjúság mohó tekintettel néz erre a hatalmas testre, amikor azonban tekintetük találkozik pillantásával, amely olyan, mint egy ölelés —, zavartan lesütik szemüket. Zsiharjev szintén tiszteletteljesen viselkedik vendégével szemben, magázza, kedves komámasszonynak szólítja, milyen meghajolva kínálgatja.

— Ne nyugtalankedjék — nyujtja édeskésen —, milyen nyugtalan is ön, igazán!

Ő maga nem siet semmivel, a kezét csak a könyökétől a csuklójáig mozgatja, könyökét meg odaszorítja az oldalához. A meleg kenyér szeszszaga árad felőle.

Az öreg Gogoljev, dadogva az elragadtatástól, magasztalja a nő szépségét, mintha az egyházfi olvasná Mária magasztalását; a nő hallgatja, jóindulattal mosolyog, amikor pedig az öreg belezavarodik a szavakba, azt mondja magáról:

— Pedig mi mint kislányok egyáltalán nem voltunk szépek, ez mind az asszonyi élettől jött hozzá. A harmincadik évünktől olyan feltűnőek voltunk, hogy még a nemesi emberek is érdeklődtek irántunk, egy kerületi marsall pedig még hintót is ígért egy pár lóval...

Kapendjuhin részegen, zilálton néz rá, gyűlölködő pillantással és durván kérdezi:

— Ezt — miért ígérte?

— A szerelmünkért, természetesen — magyarázza a vendég.

— Szerelem — morogja Kapendjuhin meglepetten. — Miféle szerelem?

— Maga olyan csinos fiatalember, nagyon jól tudja, mi a szerelem — mondja a nő egyszerűen.

A műhely reng a nevetéstől, Szitanov meg odasúgja Kapendjuhinnak:

— Ostoba, vagy még valami rosszabb! Egy ilyen nőt csak akkor lehet szeretni, ha nagy bánata van az embernek, azt mindenki tudhatja...

Elsápad az italtól, a homlokán gyöngyökben üt ki a verejték, okos szeme nyugtalan tűzben ég. Az öreg Gogoljev megmozgatja torz orrát, kitörüli a könnyeket ujjával a szeméből és megkérdi:

— Hány gyereked volt?

— Gyerekünk csak egy volt...

Az asztal fölött lóg az egyik lámpa, a kemencesarok mögött a másik. Kevés világosságot adnak, a műhely sarkaiban, ahonnét befejezetlen, fejnélküli alakok meredeznek, sürű homály van. A lapos, szürke foltok a kezek és a fej helyén idegennek látszanak, úgy tűnik föl, jobban, mint máskor, hogy a szentek teste titokzatos módon eltűnt a festett ruhákból, ebből az egész pinceboltozatból. Az üveggömböket egészen a mennyezetig fölhúzták, ott lógnak a kampókon a füstfelhőben és kékesen csillognak.

Zsiharjev nyugtalanul jár az asztal körül, mindenkit kínál, tar koponyája hol az egyik, hol a másik fölé hajlik, vékony ujjai szünet nélkül játszanak. Szinte lefogyott, karvalyorra vékonyabb lett; amikor oldalt áll a világosságnak, feketén fekszik rá arcára orrának árnyéka.

— Egyetek, igyatok, barátaim — mondja zengő tenorhangján.

A nő háziasszonyként énekli:

— Miért nyugtalanítja magát, komámuram? Mindenkinek van keze, megvan a maga étvágya; többet, mint amennyit jólesik, senki sem tud enni!

— Pihenés, emberek! — kiáltja izgatottan Zsiharjev. — Barátaim, valamennyien Isten szolgái vagyunk, hadd énekeljük: „Dicsérjétek..."

A karének nem sikerül; valamennyien elernyedtek, megmámorosodtak már az evéstől és a vodkától. Kapendjuhin kezében egyszerre csak kétsoros harmónika tűnik föl, a fiatal Viktor

Szalautin, fekete és komoly, mint a varjú, csörgődobot kapott fel, ujjaival a feszes bőrt pattogtatja, a bőr tompán döng, a csengők haragosan megzördülnek.

— Orosz táncot! — vezényli Zsiharjev. — Kedves komámasszony, szabad?

— Ó — sóhajtja a nő és föláll, mennyire nyugtalankodik!

Kimegy a szabadon hagyott helyre és megáll, olyan szilárdan, mint egy kápolna. Fahéjszínű szoknya van rajta, sárga batisztblúz, fején tulipiros kendő.

Haragosan rázendül a harmónika, megcsendülnek rajta a csengők, a dob csörgői zörögnek; a bőr nehéz, tompa, sóhajtásszerű hangokat ad; kellemetlen ezt hallgatni; olyan, mintha egy ember eszét vesztve, nyögve és zokogva fejét a falnak verné.

Zsiharjev nem tud táncolni, csak topog a lábával és dobbantgat kifényesített csizmája sarkával, bakkecske módjára ugrándozik, mindig a taktus ellen. A lába mintha nem is hozzája tartozném, a teste csúnya mozdulatban hajlong, csapkod, mint a darázs a pók hálójában, vagy mint a hal a hálóban; nem valami mulatságos látvány. Mindenki azonban, még a részegek is, figyelmesen nézik görcsös mozdulatait, valamennyien hallgatagon figyelik arcát és kezét. Zsiharjev arcjátéka meglepő, hol gyöngéd és zavart, majd hirtelen szigorú, komor; íme, most valamin elcsodálkozott, fölsóhajtott, pillanatra lehúnyta a szemét, s mikor újra fölnyitja, szomorú a pillantása. Összeszorított ököllel a nőhöz sompolyog és egyszerre, lábával dobbantva térdre esik előtte, szélesen kitárja karját, fölhúzza szemöldökét és szívbőljövően mosolyog. A nő jóindulatúan mosolyog le rá felülről és nyugodtan figyelmezteti:

— Elfárad, kedves komámuram!

Megkísérli nagédesen lehúnyni a szemét, de ez a szem, amely akkora, mint egy háromkopejkás pénzdarab, nem alkalmas erre és ránebahúzott arca kellemetlen kifejezést ölt.

A nő ugyancsak nem tud táncolni, csak lassan hintázza hatalmas testét és nesztelenül viszi egyik helyről a másikra. Balkezében kendő van, lustán lebegteti; jobbkezét a csípőjén nyugtatja, ez a mozdulat valami hatalmas korsóhoz teszi hasonlóvá.

Zsiharjev meg körben jár az asszony körül, állandóan változ-

tatja arckifejezését, úgy tűnik föl, hogy nem ő táncol egyedül, hanem egy tucat ember, mindegyik más; az egyik csöndes, alázatos; a másik haragos, ijesztő; a harmadik megijedt valamitől és csöndesen felnyögve iparkodik észrevétlenül elmenni az óriási, kellemetlen nőtől. És most még egy jelenik meg: fogait vicsorgatja, görcsösen vonaglik, mint a megsebesült kutya. Ez a szomorú, csúnya tánc ólmos csüggedtséget kelt bennem, kellemetlen emlékeket ébreszt a katonákról, a mosónőkről és szakácsnőkről, a kutyamenyegzőkről.

Fülembe csengenek Szidorov halk szavai:

— Ebben a dologban mindenki hazudik, ez már olyan dolog, mindenki szégyenli, senki nem szeret senkit, egész egyszerűen: féktelenség ...

Nem akarom elhinni, hogy „mindenki hazudik ebben a dologban", mi van akkor Margot királynővel? És Zsiharjev sem hazudik, természetes. Tudom, hogy Szitanov beleszeretett egy „sétáló" lányba, a nő meg szégyenletes betegséggel fertőzte meg, de ő nem verte meg azért, ahogy a társai tanácsolták, hanem szobát bérelt neki, gyógyíttatja a lányt és mindig valami különös gyöngédséggel, zavartsággal beszél róla.

Az óriáshölgy még mindig hintázza magát, élettelenül mosolyog és lobogtatja kendőjét: Zsiharjev görcsösen ugrándozik körülötte, én nézem és azt gondolom: Éva, aki magát az Úristent is becsapta, talán csak nem hasonlított ehhez a lóhoz? Gyűlölet támad bennem ez iránt a nő iránt.

A sötét falról arcnélküli szentképek néznek le, az ablakhoz a sötét éjszaka simul. A lámpák homályosan égnek a fülledt műhelyben; a súlyos dobogáson és a hangok lármáján áthallatszik, amint a vízcseppek a réz mosdótálból a vizesvödörbe hullanak.

Mennyire nem hasonlít mindez ahhoz az élethez, amelyről a könyvekben olvastam! Ijesztően nem hasonló. Íme, végre valamennyien megunták a táncot. Kapendjuhin a harmonikát Szalautin kezébe nyomja és elkiáltja magát:

— Csináld, de füstöljön!

Táncol, mint egykor Vanyka, a cigány: szinte úszik a levegőben; utána hévvel és ügyesen Pável Odincov táncolja az orosz táncot, majd Szorokin; a tüdőbajos Davidov szintén emelgeti

lábát és köhög a portól, a füsttől, a vodka erős szagától és a füstölt kolbásztól, amelynek olyan szaga van, mint a cserzett bőrnek.

Táncolnak, énekelnek, kiabálnak, ám de mindegyik tudatában van annak, hogy ő most szórakozik és mindegyik úgy viselkedik a másikkal szemben, mintha vizsgázna — vizsgát tenne ügyességből és fáradhatatlanságból.

A berúgott Szitanov hol az egyiket, hol a másikat kérdi:

— Hogyan lehet ilyen nőt szeretni?

Úgy látszik, hogy azonnal sírvafakad.

Larionücs fölhúzza hegyescsontú vállát és azt válaszolja:

— Egyik nő olyan, mint a másik, mit akarsz még?

Azok, akikről beszélnek, észrevétlenül eltűntek. Zsiharjev két-három nap mulva megjelenik a műhelyben, elmegy a fürdőbe és vagy két hétig hallgatagon fog dolgozni a sarokban, komolyan, mindenkinek idegenül.

— Elmentek? — kérdi önmagát Szitanov és körüljárjatja a műhelyben szomorú, kékesszürke szemének pillantását. Az arca nem szép, valahogyan öreges, de szeme — fénylő és okos.

Szitanov mindenkihez barátságos — a magam részéről ezt a vastag füzetnek köszönhetem, amelyben a versek vannak leírva. Nem hisz Istenben, de Larionücs kivételével az egész műhelyből ugyan ki szereti Istent és ki hisz benne? Valamennyien könnyelműen és gúnyosan beszélnek róla, ahogyan a főnöknőről szeretnek beszélni. Mégis, amikor leülnek ebédelni vagy vacsorázni, valamennyien keresztet vetnek, lefekvéskor imádkoznak és vasárnaponként templomba járnak.

Szitanov mindezt nem teszi és ezért istentagadónak számít.

— Nincs Isten — mondja.

— Honnét van akkor minden?

— Nem tudom...

Amikor megkérdezem tőle, hogyan van az, hogy nincs Isten? — megmagyarázta:

— Látod-e: Isten — a magasság!

És hosszú karját feje fölé emelte, azután leereszteette egy arsinnyira a földtől és azt mondta:

— Az ember — az alacsonyrendűség! Igaz? De meg van

írva: „Isten az embert a saját képmására teremtette", amint azt te is tudod! Hát akkor kinek a képmására teremtette Gogoljevet?

Ez megingatott hitemben: a piszkos, részeges Gogoljev, kora ellenére Onan bűnében vétkezik; eszembe jut a vjatkai katona, Jermolin és nagyanyám nővére; mi hasonló Istenhez bennük?

— Az emberek disznók, az biztos — mondja Szitanov és azonnal elkezd vígasztalni:

— Semmi, Maximics, vannak azért jók is, vannak!

Könnyed és egyszerű volt vele az érintkezés. Hogyha nem tudott valamit, akkor nyíltan megmondta:

— Nem tudom, ezen még nem gondolkoztam!

Ez már magában véve is szokatlan, amíg vele nem találkoztam, csak olyan embereket ismertem, akik mindent tudtak, mindenről beszéltek.

Furcsán esett látnom füzetében a jó versek mellett, amelyek felkavarták az érzéseket, egy csomó mocskos költeményt, amelyek csak szégyenérzést keltettek. Amikor Puskinról beszéltem neki, mindjárt megmutatta a „Gavriliádát",* amelyet leírt füzetébe...

— Puskin — ki az? Egyszerűen — egy tréfacsinálló, de lám, Benediktov, ez, Maximics, megérdemli a figyelmet!

És behunyt szemmel, halkan szavalta:

Nézd csak: a legszebb nőnek keble
Megbűvölőn piheg feléd...

És valami oknál fogva különösen kiemelt három sort, s büszke örömmel olvasta:

Ám e szoroson áthatolni
A büszke sasnak sem lehet
Szívét el tudja lakatolni...

— Érted?

Nagyon kínos volt beismernem, hogy — nem értem, minek örül ezen?

---

* Puskin istenkáromló hosszabb költeménye, amelyet munkái közé fel sem vettek.

Teendőim a műhelyben nem voltak valami bonyolultak: reggel, amikor még mindenki aludt, el kellett készítenem a mesterek számára a szamovárt, és mialatt azok a konyhában teáztak, Pávellel kitakarítottuk a műhelyt, tojássárgáját készítettünk a festékek számára, azután én az üzletbe mentem. Este festékkeverésre fogtak és nézhettem a festést. Eleinte nagy érdeklődéssel néztem is, azonban hamarosan megértettem, hogy csaknem valamennyien, akik ezzel a részletekre osztott mesterséggel foglalkoznak, gyűlölik és szenvednek a gyötrő unalomtól.

Az estéim szabadok voltak, meséltem az embereknek életemről a hajón, s különféle történeteket adtam elő a könyvekből, észrevétlenül az elbeszélő és fölolvasó helyét kezdtem betölteni a műhelyben.

Hamarosan megértettem, hogy ezek az emberek valamennyien kevesebbet láttak és kevesebbet tudnak, mint én; csaknem mindnyájan gyermekkoruk óta be voltak zárva mesterségük szűk ketrecébe és azóta is ott ülnek. Az egész műhelyből csak Zsiharjev volt Moszkvában és nyomatékkal, komoran szokta volt mondani:

— Moszkvában a könyvek nem számítanak, ott aztán nyisd ki a szemedet!

A többiek legföljebb Sujában vagy Vladimirban voltak és amikor Kazánról* beszéltem, megkérdezték:

— Hát orosz sok van-e ott? És templomaik vannak?

Pjerm nekik Szibériában volt; nem hitték el, hogy Szibéria az Uralon túl van.

— A kecsegét és a vizát az Uralból kapjuk, ugye? Onnét a Káspi-tengeren hozzák? — Ez meg azt jelenti, hogy az Ural a tenger mellett fekszik!

Néha azt hittem, hogy csak gúnyolódnak velem, amikor azt állítják, hogy Anglia az óceánon túl van, Bonaparte meg egy kalugai nemes családból származik. Amikor olyasmiről meséltem

---

* Kazán valamikor önálló tatár birodalom székhelye volt, az első világháború előtt azonban a lakosságnak már csak egyhatod része volt tatár.

nekik, amit magam láttam, nehezen hitték el, valamennyien szerették azonban a rémes történeteket, a bonyolult históriákat; maguk az éltesebb emberek is előnyben részesítették a kigondolt történeteket a valósággal szemben; jól láttam, hogy minnél valószínűtlenebb valamely esemény, minnél több az elbeszélésben az elgondolás, annál nagyobb figyelemmel hallgatnak rám az emberek. Általában a valóság nem foglalkoztatta őket és valamennyien álmodozóan tekintettek a jövőbe, nem kívánták a szegényes és visszataszító jelent látni.

Ez annál inkább csodálatba ejtett, mert már elég élesen éreztem az ellentmondást az élet és a könyvek között: íme itt vannak előttem élő emberek, amilyeneket a könyvekben nem találtam; nincs Szmúrüj, Jákov, a fűtő, a „menekülő" Alexandr Vasziljev, Natálja, a mosónő...

Davidov ládájából előkerült Golicin néhány szétrongyolt elbeszélése, „Ivan Vizsigin" Bulgarintól, néhány kötet Brambeusz bárótól; hangosan fölolvastam azokat, mindenkinek tetszettek, Larionücs pedig azt mondta:

— A fölolvasás távoltartja a veszekedést és a lármát, ez jó!

Elkezdtem könyvek után kutatni, találtam is és csaknem minden este fölolvastam. Szép estéi voltak ezek; a műhelyben csönd, akárcsak éjjel, az asztalok fölött ott függnek az üveggömbök: fehér, hideg csillagok, fényük megvilágítja az asztal fölé hajló borzas és kopasz fejeket, nyugodt, elgondolkozó arcokat látok, néha egy-egy elejtett megjegyzés dícséri a könyv szerzőjét vagy hősét. Az emberek figyelmesek és gyöngédek, nem is hasonlítanak önmagukra; nagyon szeretem őket ezekben az órákban és ők is jók hozzám; nekem való helyen érzem magam.

— Amióta könyveink vannak, olyan nálunk, mint tavasszal, amikor kiveszik a téli ablakokat és először eresztik be a friss levegőt — mondta egyszer Szitanov.

Nehéz volt könyveket szerezni; arra nem jöttünk rá, hogy beiratkozzunk egy könyvtárba, valamilyen ravaszkodással azonban mégis sikerült és úgy hoztam őket haza, mint kegyes adományokat. Egy alkalommal a tűzoltóőrmester odaadta nekem Lermontov első kötetét és ekkor éreztem a költészet erejét, láttam óriási hatását az emberekre.

Emlékszem, hogy a „Démon" első sorai után Szitanov a könyvbe nézett, azután az arcomba, letette az ecsetet az asztalra és hosszú kezeit a térde közé dugva hintázott, mosolygott. A szék recsegni kezdett alatta.

— Csöndesebben, barátaim — mondta Larionücs és szintén abbahagyva a munkát, Szitanov asztalához ment, ahol olvastam. A költemény fájó és édes izgalommal töltött el, hangom elcsuklott, nem láttam a betűket, könnyek öntötték el a szememet. Még jobban megindított azonban az a csöndes, óvatos mozgás, ami a műhelyben kezdődött, mindenki felém fordult és mintha mágnes húzta volna oda az embereket. Amikor befejeztem az első részt, csaknem valamennyien ott álltak az asztal körül, szorosan egymáshoz simulva, egymást átölelve, komoran is, mosolyogva is.

— Olvass, olvass — mondta Zsiharjev és fejemet a könyv fölé hajtotta.

Befejeztem az olvasást, elvette a könyvet, megnézte a címét és a hóna alá dugva kijelentette:

— Ezt mégegyszer el kell olvasnil Holnap újra föl fogod olvasni. A könyvet majd elteszem.

Odébb ment, elzárta Lermontovot az asztala fiókjába és munkájához látott. A műhelyben csönd volt, az emberek csöndesen az asztalukhoz mentek; Szitanov az ablakhoz lépett, homlokát az üveghez szorította és úgy maradt. Zsiharjev meg újra letette az ecsetet és nyers hangon mondta:

— Íme, ez az élet, Isten szolgái... Igen!

Fölemelt válla közé húzta a fejét és folytatta:

— A démont még le is tudnám festeni: a testét feketének és bozontosnak, a szárnyait tűzvörösnek, mint a miniumfesték, az arcát, kezét, lábát meg egészen kékesfehérre, mint például a hó holdfényes éjszakán.

Egészen a vacsoráig nyugtalanul és idegenül forgolódott a széken, játszott ujjaival és értelmetlenül beszélt a démonról, a nőkről és Éváról, a paradicsomról és arról, hogyan vétkeztek a szentek.

— Ez mind igaz! — bizonyította. — Ha vannak szentek, akik bűnös asszonyokkal vétkeznek, akkor természetesen hízelgő a démonnak, ha egy tiszta lélekkel vétkezhet...

Némán hallgatták; valószínűleg senkinek sem volt kedve beszélni, mint ahogyan nekem sem. Kényszeredetten dolgoztak, egyre az órát nézték, amikor pedig kilencet ütött, nagyon szívesen hagyták abba a munkát.

Szitanov és Zsiharjev kimentek az udvarra, én is velük mentem. Szitanov a csillagokra pillantva, szavalta:

A rég ismert csillagsereg
Keringett — csillogó karátok!

— Ezt nem lehet utánagondolni!

— Én egyetlen szóra sem emlékszem — jegyezte meg Zsiharjev és megrázkódott a kemény hidegben. — Semmire nem emlékszem és mégis — látom! Bámulatos dolog ez: — egy ember kényszerít minket, hogy az ördögöt sajnáljuk! Mert hiszen sajnáljuk, ugyebár?

— Sajnáljuk — helyeselt Szitanov.

— Lám, ezt nevezem embernek! — mondta Zsiharjev különös nyomatékkal.

A folyosón figyelmeztetett engem:

— Te, Maximics, az üzletben ne beszélj senkinek sem erről a könyvről, mert ez természetesen tiltott könyv!

Megörültem: íme, tehát ilyen könyvekről kérdezett engem a pap a gyónásnál!

Nyomott hangulatban telt el a vacsora, a szokott lárma és beszélgetés nélkül, mintha csak mindenkivel valami fontos dolog történt volna, amiről erősen gondolkoznia kell. Vacsora után, amikor mindenki lefeküdt aludni, Zsiharjev elővette a könyvet és azt mondta:

— No, most olvasd el mégegyszer! Lassabban, ne siess vele...

Néhány ember hallgatva fölkelt az ágyból, az asztalhoz jött és körülülte, levetkőzve, maga alá húzott lábbal.

Amikor befejeztem az olvasást, Zsiharjev, ujjával az asztalon kopogva, újra azt mondta:

— Ez az élet! Ó, démon, a démon... ugye, barátom, mi?

Szitanov áthajol a vállamon, elolvas valamit és fölnevetve azt mondja:

— Leírom magamnak a füzetembe...

Zsiharjev feláll, az asztalához viszi a könyvet, azonban hirtelen állva marad és sértődötten, reszkető hangon mondja:

— Élünk, mint a vak kutyakölykök, semmiről sem tudunk, sem Istennek, sem az ördögnek nincs ránk szüksége! Miféle szolgái vagyunk mi Istennek? Jób — az szolga volt, de Isten maga beszélt vele! Mózessel szintén! Mózesnek még nevet is adott: moj szej, ez annyit jelent, Isten embere. De mi — kié vagyunk?...

Elzárta a könyvet, öltözni kezdett és megkérdezte Szitanovot:

— Jössz a kocsmába?

— Ma a nőmhöz megyek — válaszolta csöndesen Szitanov.

Amikor elmentek, lefeküdtem az ajtónál a földre, Pável Odincov mellé. Sokáig forgolódott, szuszogott és hirtelen, csöndesen, sírvafakadt.

— Mi bajod?

— Halálosan sajnálom mindegyiket — mondta —, hiszen negyedik éve élek már velük, valamennyit ismerem!

Én is sajnáltam ezeket az embereket; sokáig nem aludtunk, suttogva beszéltünk róluk, mindenkiben találtunk valami jó és szép vonást és mindenkiben valamit, ami gyermeki sajnálkozásunkat még inkább fokozta.

Igen jó barátságban éltem Pável Odincovval. Utóbb nagyon jó mesterré vált, de ez nem sokáig tartott; harmincéves korában vadul inni kezdett, később találkoztam vele a Hitrov-vásártéren Moszkvában, mint lezüllött csavargóval és nemrégen hallottam, hogy tífuszban meghalt. Végigfut rajtam a hideg, ha arra gondolok, hány kitűnő ember ment ok nélkül tönkre, mióta én élek! Minden ember elhasználódik és tönkremegy, ez természetes; sehol sem kopik el azonban olyan szörnyű gyorsasággal, olyan értelmetlenül, mint nálunk, Oroszországban...*

Akkor még kerekfejű fiú volt, két évvel idősebb nálam; fürge, okos, becsületes és tehetséges: jól rajzolt madarakat, macskákat és kutyákat és bámulatos ügyességgel készítette karikatúrákat a mesterekről, valamennyiüket mint tollas állatokat ábrázolta. Szitanov — szomorú szalonka volt, féllábon állva, Zsihar-

---

* Gorkij ezeket a sorokat 1915-ben írta.

jev — kakas, kitépett farktollakkal, taraj nélkül, a beteg Davidov — ijedt bíbic. Valamennyinél jobban sikerült azonban az öreg Gogoljev mint denevér, nagy fülekkel, nevetséges orral és apró lábakkal, mindegyiken hat karommal. A kerek, fekete archól fehér, gömbölyű szemek néztek ki, amelyeknek bogara lencséhez hasonlított és keresztben állt — ez az arcnak élő és nagyon utálatos kifejezést adott.

A mesterek nem sértődtek meg, amikor Pável megmutatta a karikatúrákat, de Gogoljev torzképe valamennyiükre kellemetlenül hatott és szigorúan azt tanácsolták a művésznek:

— Legjobb, ha eltéped, mert ha az öreg meglátja, agyonüt!

A mocskos és visszataszító, mindig részeg öreg álszent volt, kifogyhatatlanul gonosz és mindent elfecsegett a műhelyről a segédnek, akit a főnöknő meg akart házasítani az unokahúgával és aki ezért már most is gazdának érezte magát az egész házban és mindenki fölött. A mesterek gyűlölték, de féltek is tőle, ezért féltek Gogoljevtől is.

Pável szinte eszeveszetten és minden lehető módon bosszantotta a vésnököt, mintha csak céljául tűzte volna ki, hogy ne hagyja Gogoljevet békén. Ebben erőmhöz mérten én is segítettem neki, az egész műhely mulatott ugratásainkon, amelyek csaknem mindig kíméletlenül durvák voltak, de intettek is minket:

— Elcsíp titeket, gyerekek! Kuzka-féreg ki fog benneteket dobni!

„Kuzka-féreg" — ezt a gúnynevet adták a műhelyben a segédnek.

A figyelmeztetések nem riasztottak vissza minket; bemázoltuk festékkel a bóbiskoló vésnök arcát; egyszer meg, amikor aludt, bearanyoztuk az orrát és három napig nem tudta kiszedni az aranyat szivacsos orrának mélyedéseiből. Minden alkalommal azonban, amikor sikerült az öreget feldühösíteni, eszembe jutott a gőzös, a kis vjatkai katona és szomorúság fogta el lelkemet. Kora ellenére Gogoljev mégis olyan erős volt, hogy gyakran, ha váratlanul elcsípett minket, jól elpáholt és utána bepanaszolt a főnöknőnek.

Az asszony, aki szintén mindennap részeg volt és ezért min-

dig jóindulatú és vidám, igyekezett ránkijeszteni, duzzadt ujjaival az asztalt verte és kiabált:

— Már megint veszekedést kezdtek, ti ördögök? Gogoljev már öreg, tisztelni kell! Ki öntött a poharába bor helyett fotogént?

— Mi voltunk ...

Az asszony csodálkozott:

—Ó, Uramisten, még be is vallják! De az ördögbe is... Az öregeket tisztelni kell!

Elkergetett bennünket, de este bepanaszolt a segédnek, aki haragosan mondta nekem:

— Hogyan lehetsz te, aki könyveket olvasol, sőt a szentírást is, ilyen szemtelen? Vigyázz csak, barátocskám!

A főnöknő magányosan és szánalomraméltóan élt; megtörtént, hogy leitta magát édes likőrrel, ült az ablaknál és énekelt:

Senki sincs, aki megsajnálna,
Senki sem szán engem,
Nincs akinek elzokogjam
Miért fáj a lelkem.

És fölzokogva, öreges, reszkető hangját elnyujtotta:

— Uj-u-u-u ...

Egy alkalommal láttam, amint kezében egy fazék fölforralt tejjel ment le a lépcsőn, de lába hirtelen megbicsaklott, — az asszony leült és csúszott lefelé a lépcsőn. Súlyosan zökkent egyik lépcsőfokról a másikra és nem eresztette ki a fazekat a kezéből. A tej kilötyögött ruhájára, az asszony meg, kinyujtva kezét, haragosan kiáltott rá a fazékra:

— Mi van veled, te szörnyeteg? Hová mész?

Nem volt kövér, inkább hervatagon lágy, s öreg macskához hasonlított, amely már nem tudja megfogni az egeret, hanem a jóllakottságtól elnehezülten csak dorombol, elmúlt győzelmeinek és gyönyörűségeinek édes emlékében.

— Lám — mondta Szitanov és elgondolkozva komor ráncokba vonta arcát —, micsoda nagy üzlet volt ez, kitűnő műhely, amikor okos ember törődött ezzel a dologgal, most pedig minden

lefelé megy, minden Kuzka markába fog hullani! Dolgoztak, dolgoztak és mindezt egy idegennek! Gondolkozol ezen és egyszerre mintha valami rugó pattant volna meg a fejedben, semmihez nincs kedved, köpsz az egész munkára, kifeküdnél a háztetőre és ott maradnál egész nyáron, nézni az eget...

Pável Odincov is magáévá tette Szitanov gondolatait és felnőtt módjára cigarettázva filozofált Istenről, az iszákosságról, a nőkről és arról, hogy minden mű eltűnik, mert az egyik elvégzi, a másik meg elpusztítja, mert nem értékeli és nem érti meg.

Ilyen pillanatokban hegyes, kedves arca ráncokba szaladt, megöregedett, amint ott ült a földre vetett ágyon, felhúzott térdekkel és sokáig bámulta az ablak kék négyszögét, a pajta tetejét, amelyet lenyomott a hó és a téli ég csillagait.

A mesterek horkolnak, nyögnek álmukban, valaki álmában beszél, elnyelve a szavakat, az emeletes ágyon élete maradékát köhögi ki Davidov. A sarokban, test, test mellett hemperegnek az álomtól és mámortól lebéklyózva „Isten szolgái", Kapendjuhin, Szorokin, Persin; a falról az arc-, kéz- és lábnélküli szentképek merednek le. Fojtogat a firnisz, a záptojások és a padló hasadékában erjedő piszok sűrű szaga.

— Mennyire sajnálok mindenkit! — suttogja Pável. — Istenem!

Ez az emberek iránti szánalom egyre jobban nyugtalanít. Mi ketten, amint már mondtam, valamennyiüket jó embernek találtuk, az élet pedig — rossz és elviselhetetlenül unalmas volt, nem elégítette ki őket. Téli hóviharok idején, amikor minden a földön — ház és fák is — remegtek, bőgtek, sírtak és nagyböjtre szóltak a fáradt harangok, unalom öntötte el ólomsúllyal a műhelyt, lenyomta az embereket és kiölt belőlük minden élőt, a kocsmába kergette őket és a nőkhöz, akik éppen úgy a feledés eszközei voltak, mint a vodka.

Az ilyen estéken a könyvek nem segítettek és ilyenkor mi, Pável lel igyekeztünk a magunk eszközeivel szórakoztatni az embereket: arcunkat bemázoltuk korommal és festékkel, kóccal díszítettük föl magunkat és mindenféle magunk kigondolta komédiát játszottunk, hősies harcot vívtunk az unalom ellen és neve-

lésre késztettük az embereket. Visszaemlékeztem a mondára „Hogyan mentette meg Nagy Pétert egy katona" és ezt a füzetet párbeszédes formára alakítottam át; fölmásztunk Davidov emeletes ágyára és ott színészkedtünk, vidáman levágva az elképzelt svédek fejét: a közönség kacagott.

Különösen tetszett nekem a legenda Cing-Ju-Tongról, a kínai ördögről; a szerencsétlen ördögöt, aki fejébe vette, hogy jótettet visz végbe, Paska alakította, én meg minden egyebet: mindkét nembeli embereket, tárgyakat, a jó szellemet, sőt azt a követ is, amelyen a kínai ördög nagy fáradtságában kipihente magát minden sikertelen kísérlete után, hogy jót tegyen.

A közönség kacagott, én meg csodálkoztam, milyen könnyen lehet őket nevetésre bírni, ez a könnyűség kellemetlenül érintett.

— Ó, ti pojácák! — kiáltották nekünk. — Ó, ti sátánok!

Minél többet gondolkoztam azonban, annál világosabban állott előttem, hogy ezeknek az embereknek a lelkéhez közelebb áll a szomorúság, mint az öröm.

A vidámság nálunk sohasem élő valami és nem mérik a saját mértékével, hanem erőszakkal veszik elő a véka alól mint eszközt, enyhíteni az álmos, orosz szomorúságot. Gyanút keltő a vidámságnak ez a belső ereje, amely nem magamagáért él, nem azért, mert élni akar, hanem csak a szomorúságtól kikényszerítve jelenik meg.

És az orosz vidámság nagyon gyakran váratlanul és érthetetlenül vad drámába csap át. Az ember táncol, mintha szét akarná szakítani bilincseit, amelyek megkötik és egyszerre fölszabadítja magában a vadállatot, állati szomorúsággal veti magát mindenkire és szétszaggat, szétharap, elpusztít mindent...

Ez az erőszakolt vidámság, amelyet külső kényszer hozott létre, fölingerelt és az önfeledtségig izgatottan azt kezdtem mesélni és játszani, ami éppen eszembe jutott, annyira szerettem volna őszinte, szabad és könnyed örömet kelteni az emberekben. Valamennyire sikerült is, dícsértek és megbámultak, de a szomorúság, amelyet már megingottnak tartottam, lassanként újra sűrűsödött, erősödött és ráfeküdt az emberekre.

Az ősz Larionücs barátságosan mondta:

— Szórakoztató vagy, Isten legyen veled!

— Vigasztalónk. — Erősítette meg Zsiharjev. — Neked, Maximics, a cirkuszban kellene föllépned, vagy a színházban, nagyon jó pojáca lenne belőled!

A böjti héten az egész műhelyből csak ketten mentek színházba: Kapendjuhin és Szitanov az öregebb mesterek komolyan tanácsolták nekik, hogy ezt a bűnt mossák le egy fürdővel a Jordán megszentelt vizében.

Szitanov különben gyakran beszélt rá:

— Hagyj abba mindent és menj színésznek!

Tűzbe jött és elmesélte „A színész Jakovljev életé"-t.

— Ime, mi minden lehet az emberből!

Szeretett mesélni Stuart Máriáról, akit „selmának" nevezett és különösen el volt ragadtatva a „spanyol nemes"-től.

— Don Cesar de Bazan, ez Maximics, fenkölt hős! Csodálatraméltó!

Benne magában is volt valami a „spanyol nemes"-ből: egy alkalommal a téren az őrtorony előtt három tűzoltó szórakozásból vert egy parasztot, egy csomó ember, vagy negyvenen, nézték ezt a gyalázatosságot. Szitanov a verekedőkre vetette magát, hosszú karjának ostorcsapásszerű ütésével fellökte a tűzoltókat, felemelte a parasztot, az emberek közé lökte és elkiáltotta magát:

— Vezessétek el!

Ő maga azonban ott maradt, egyedül három ellen; a tűzoltóudvar tíz lépésnyire volt, a tűzoltók segítséget hívhattak és Szitanovot agyonverhették volna, szerencséjére azonban, megijedtek és beszaladtak az udvarra.

— Kutyák! — kiáltotta utánuk.

Vasárnaponkint a fiatalság a Péter Pál-temető mögé szokott járni ökölviadalra, ahová összegyűltek verekedni a latrinatisztító munkásokkal és a környékbeli falvak parasztjaival. A munkások a városiak ellen egy jelentékeny harcost tudtak előállítani: egy mordvint, hosszú legényt kicsiny fejjel és beteg, szüntelenül könnyező szemmel. Letörölte a könnyeket kurta kaftánjának piszkos ujjával, odaállott az övéi elé, szélesen szétvetette a lábát és jóindulatúan mondta:

— Gyerünk, vagy mi, mert hideg van!

A mi oldalunkról Kapendjuhin állt ki ellene és a mordvin mindig megverte. Véresen és kifulladva azonban azt mondta a kozák:

— Ne éljek, ha nem győzöm le a mordvint!

Végre is az lett életének célja, még a vodkáról is lemondott, lefekvés előtt hóval dörzsölte le testét, sok húst evett és, hogy izmait erősítse, minden este többször egymásután keresztet vetett egy kétpudos súllyal. Mindez azonban nem használt. Erre bevarrt a kesztyűjébe egy darab ólmot és eldicsekedett Szitanovnak:

— Most aztán vége a mordvinnak!

Szitanov szigorúan figyelmeztette:

— Hagyd el ezt, különben elárulom a viadal előtt!

Kapendjuhin nem hitte el, amikor azonban az ökölvíváshoz mentek, Szitanov hirtelen azt mondta a mordvinnak:

— Menj csak vissza, Vaszilij Ivanüics, először én mérkőzöm Kapendjuhinnal!

A kozák elpirult és ráordított:

— Veled nem fogok, eriggy!

— Fogsz — mondta Szitanov és feléje ment, áthatő pillantással nézve a kozák arcába.

Kapendjuhin egyhelyben topogott, lehúzta a kesztyűt kezéről, a keblébe dugta és gyorsan elment a küzdőtérről.

Mind a mi oldalunkon, mind az ellenfél oldalán kellemetlenül voltak meglepve, valami tiszteletreméltó ember haragosan mondta Szitanovnak:

— Azt mi, barátocskám, egyáltalában nem ismertük eddig, hogy házi veszekedéseket nyilvános viadalban intézzünk el!

Minden oldalról Szitanovra támadtak, szidták, — sokáig hallgatott, végre azt mondta a tiszteletreméltó embernek:

— És hátha gyilkosságot hárítottam el?

A tiszteletreméltó férfiú azonnal kitalálta, miről van szó, levette a sapkáját és azt mondta:

— Akkor a mi részünkről hálásak vagyunk neked!

— Csak ne kösd a nagyharangra, bácsi!

— Miért tenném? Kapendjuhin nagyon jó harcos, hogy meg a sikertelenség feldühösíti az embert, azt mi megértjük! De a kesztyűjét ezentúl meg fogjuk nézni a viadal előtt.

— Az már a ti dolgotok!

Amikor a tiszteletreméltó férfiú elment, a mi oldalunkról kezdték szidni Szitanovot:

— Mi jött rád, te szekérrúd? A kozák megverte volna, így meg mi megyünk el most, mint legyőzöttek...

Sokáig szidták, veszekedő kedvvel és nagy gyönyörűséggel.

Szitanov fölsóhajtott és azt mondta:

— Ó, nem vagytok ti észnél...

És mindenki számára váratlanul egyszerre páros viadalra hívta ki a mordvint; az azonnal állásba helyezkedett, vidáman hadonászott ökleivel és egyre tréfálkozott:

— Verekedjünk, melegedjünk...

Néhány ember megfogva egymás kezét, hátával visszaszorította a körülállókat: — széles, tágas kör képződött.

Az ellenfelek keményen néztek egymásra, tétováztak, jobbkezüket kinyujtották, a balt pedig mellükre tették. A tapasztalt emberek azonnal látták, hogy Szitanov karja hosszabb, mint a mordviné. Csönd volt, csak a hó csikorgott az ellenfelek lábai alatt. Valaki nem tartotta ki már a feszültséget, panaszosan és türelmetlenül kiáltotta: — Kezdenétek már el...

Szitanov jobb kezét ütésre emelte, a mordvin kinyujtotta védelemre a balt és egy egyenes ütést kapott a szívgödre alá Szitanov balkezétől, fölkiáltott, visszalépett és elégedetten mondta:

— Fiatal, de nem ostoba!

Elkezdtek egymásnak ugrálni és jókorákat ütöttek súlyos öklükkel. Néhány pillanat mulva úgy a miéink, mint az idegenek izgatottan kiáltozni kezdtek:

— Szaporán, szentképfestő! Fesd csak szépre, cifrázd ki!

A mordvin sokkal erősebb volt Szitanovnál, de jelentékenyen nehézkesebb, nem tudott olyan gyors lenni és mindig két-három ütést kapott egyért. A mordvin összekalapált teste azonban láthatóan nem nagyon szenvedett egyre nyögdécselt, nevetgélt és egyszerre jobbkezének súlyos ütésével kificamította vállnál Szitanov jobbkarját.

— Menjetek szét, eldöntetlen! — kiáltotta egyszerre néhány hang és az emberek áttörve a kört, szétválasztották a küzdőket.

A mordvin jóindulatúan mondta:

— Nem valami erős a szentképfestő, de ügyes! Nagyon jó küzdő lesz belőle, ezt mindenki előtt megmondom.

A fiatalok tömegviadalba fogtak, én meg elvezettem Szitanovot a felcserhez; ez a tette még magasabbra emelte őt szememben, fokozta rokonszenvemet és megbecsülésemet iránta.

Különben is nagyon igazságszerető és becsületes volt, ezt mintegy kötelességének tartotta, a hetyke Kapendjuhin azonban ügyesen gúnyolódott fölötte:

— Eh, Zsenja, csak a látszat kedvéért élsz! Kitisztítottad a lelkedet, mint a szamovárt ünnepnap előtt és most dicsekszel vele — nézzétek csak milyen fényesen ragyog! De a lelked rézből van és szörnyű unalmas alak vagy...

Szitanov nyugodtan hallgatott, szorgalmasan dolgozott vagy írta füzetébe Lermontovot; erre a leírásra fordította minden szabad idejét, de amikor én azt ajánlottam neki:

— Hiszen van pénze, miért nem veszi meg a könyvet?

Azt válaszolta: — Nem, jobb, ha saját kezemmel írom le!

Ha leírt egy oldalt szép apró betűivel, amelyeket kicikornyázott és várta, amíg megszárad a tinta, halkan olvasta:

Nem lágyít el sajnálat, részvét,
Így nézek majd a földre, hol
Nincsen sokáig tartó szépség
S való boldogság sincs sehol...

És összehúzott szemmel mondta:

— Ez igaz! Ó, milyen jól ismeri az az igazságot!

Nagyon csodálkoztam Szitanov és Kapendjuhin egymáshoz való viszonyán, — ha a kozák részeg volt, mindig verekedni igyekezett a társával, Szitanov sokáig beszélt neki:

— Hagyd abba! Ne kötekedj...

Utána azonban kegyetlenül kezdte a részeget ütni, olyan kegyetlenül, hogy a mesterek, akik az ilyen polgárháborúkat színháznak tekintették, beleavatkoztak ebbe a verekedésbe és szájjelválasztották a barátokat.

— Ha Jevgjenijt nem tartják idejében vissza, agyonüti és önmagát sem kíméli — mondták.

Kapendjuhin józanon is fáradhatatlanul kötekedett Szitanov-

val, gúnyolta szenvedélyét a versek iránt, szerencsétlen regényét és piszkosan, de sikertelenül ébresztgette féltékenységét. Szitanov némán hallgatta a kozák kötekedését, sértődés nélkül, sőt néha maga is együtt nevetett Kapendjuhinnal.

Egymás mellett aludtak és éjjel sokáig beszélgettek suttogó hangon valamiről.

Ezek a beszélgetések nem hagytak nyugton engem, szerettem volna tudni, miről beszélhetnek olyan barátságosan emberek, akik annyira nem hasonlítanak egymásra? Amikor azonban odamentem hozzájuk, a kozák rámmordult:

— Mi kell neked?

Szitanov meg mintha nem is látott volna.

Egyszer azonban odahívtak engem és a kozák azt kérdezte:

— Mond csak, Maximics, mit csinálnál, ha gazdag lennél?

— Könyveket vennék.

— És még?

— Nem tudom.

— Ez, — fordult el tőlem bosszúsan Kapendjuhin, Szitanov pedig nyugodtan mondta:

— Látod, senki sem tudja, sem az öregek, sem a fiatalok! Azt mondom neked: a gazdagság magában semmit sem ér! Minden azon fordul, hogyan használják föl...

Megkérdeztem tőlük:

— Miről beszéltek?

— Nincs kedvünk aludni és úgy beszélgetünk — válaszolta a kozák.

Idővel kihallgattam beszélgetéseiket és megtudtam, hogy éjjel arról beszélnek, amiről az emberek napközben szeretnek beszélni: Istenről, az igazságról, a boldogságról és ostobaságról, a nők ravaszságáról, a gazdagok kapzsiságáról és arról, hogy minden az életben zavaros, érthetetlen.

Mindig mohón hallgattam ezeket a beszédeket, amelyek föl-izgattak, tetszett, hogy csaknem valamennyi ember egyként beszél: az élet rossz, azon kell lennünk, hogy jobban éljünk! Ugyanakkor azonban azt láttam, hogy a vágy, jobban élni, semmiképpen nem ösztökélte őket, semmi sem változott a műhely

életében, sem a mesterek egymáshoz való viszonyában. Mindezek a beszédek megvilágították előttem az életet, valami sivár pusztaságot nyitottak meg benne és ebben a pusztaságban, mint a szemét a tó vizén, ha szél fúj, értelmetlenül és nyugtalanítóan úsznak az emberek, ugyanazok, akik azt mondják, hogy ez az értelmetlen zűrzavar bántja őket.

Sokat és szívesen vitatkoztak, mindig ítélkeztek valaki fölött, beismerték hibáikat, dicsekedtek és ha fölingerültek, dühösen vitatkoztak semmiségeken, durván sértegették egymást. Azt iparkodtak kitalálni, mi fog velük történni haláluk után, a műhely küszöbénél pedig, ahol a vödör állott a piszkos víz számára, átrothadt egy padlódeszka; ezen a nedves, korhadt lyukon beáradt a hideg, az erjedő föld szaga, s fázott a lábuk; én és Pável betömtük a lyukat szénával és rongyokkal. Gyakran beszéltek arról, hogy ki kellene cserélni a padlódeszkát, a lyuk azonban egyre nagyobb lett, ha hóvihar volt, úgy ömlött belőle a hideg, mintha öntenék, az emberek megfáztak, köhögtek. A szellőzőablak sarka útálatosan nyikorgott, trágáran szidták, de amikor megolajoztam, Zsiharjev fölfigyelt és azt mondta:

— Nem nyikorog a szellőzőablak, — unalmasabb lett!

Ha megjöttek a fürdőből, ráfeküdtek a poros és piszkos ágyra, — piszok és rossz szag különben senkit sem bántottak. Számos nyomorult semmiség volt, amely az életet megnehezítette és amit könnyen ki lehetett volna küszöbölni, de senki nem tette ezt meg.

Gyakran mondták:

— Senki sincs szánalommal az emberek iránt, sem Isten, sem ők maguk...

Amikor azonban én és Pável megtisztogattuk a piszoktól és férgektől agyonrágott haldokló Davidovot, nevetés fogadott minket, levetették ingüket és odanyujtották nekünk, hogy keressünk benne, fürdőszolgáknak neveztek minket és egyáltalán úgy gúnyoltak, mintha valamilyen gyalázatos és nagyon nevetséges dolgot cselekedtünk volna.

Karácsonytól egészen nagyböjtig feküdt Davidov az emeletes

ágyon, fuldoklóan köhögött és cafatokban köpte ki a bűzös vért, ha nem találta el a mosogatóvizes vödröt, a vér a padlóra hullott: éjszaka felzavarta az embereket lázálmú kiáltozásával.

Csaknem minden nap mondták: — Kórházba kellene vinni!

Először kiderült, hogy lejárt a személyazonossági igazolványa, azután jobban lett, végül pedig úgy határoztak:

— Mindegy, úgyis hamarosan meghal!

Ő maga is ígérte: — Igen hamarosan!

Csöndes humorista volt és szintén azon igyekezett, hogy tréfáival elűzze a műhelyből a gonosz uralmát — kidugta az ágyból sötét, csontos arcát és sípoló hangon hirdette:

— Halljátok, emberek, a felső priccsről jövő hangot...

És valami szomorú ostobaságot mond el:

Fenn alszom én a priccsen,
Korán reggel kelek én,
Ha van álmom, ha nincsen,
Svábok harapnak belém...

— Nem csügged el! — mondja elragadtatva a közönség.

Néha felmásztunk hozzá Pávellel — erőltetetten tréfálkozott:

— Mivel kínálhatnám meg a kedves vendégeket; nem parancsolnak friss pókot?

Lassan halt meg és ez nagyon bosszantotta. Őszinte fölháborodással mondta:

— Sehogysem tudok meghalni, ez egyszerűen rettenetes!

Ez a halálelőtti félelemnélküliség nagyon megrémítette Pávelt, éjszakánkint fölébresztett és suttogta:

— Maximics, mondd csak, nem halt meg?... Lám, majd éjjel hal meg, mi meg itt fekszünk alatta! Istenem! Úgy félek a halottaktól...

Vagy azt mondta:

— Nos, hát élt, minek? Még húszéves sincs és meghal...

Egyszer egy holdas éjszakán fölébresztett és rémülettől tágranyitott szemmel mondta:

— Hallgasd csak!

Az emeletes ágyon Davidov hörgött, kapkodva, de érthetően mondta:

— Adjatok, adja-ato-ok ...

Azután csuklani kezdett.

— Meghal, Istenemre, majd megiátod! — mondta Pável izgatottan.

Egész nap hóhordással kínlódtam az udvarról a földekre, fáradt voltam, aludni szerettem volna, de Pável könyörgött:

— Ne aludj, kérlek, Krisztus szerelmére, ne aludj!

És hirtelen térdre ugorva őrjöngve eikiáltotta magát:

— Keljetek föl, Davidov meghalt!

Egyik-másik fölébredt, az ágyakból fölemelkedett néhány alak, bosszús kérdések hallatszottak.

Kapendjuhin fölmászott az emeletes ágyra és csodálkozva mondta:

— Tényleg meghalt... ámbár — még meleg...

Csönd lett. Zsiharjev keresztet vetett, becsavarta magát a takaróba és azt mondta:

— Nos, adjon Isten neki örök nyugodalmat!

Valaki azt ajánlotta:

— Ki kellene vinni a folyosóra ...

Kapendjuhin lemászott az ágyról és kinézett az ablakon.

— Hadd feküdjön itt reggelig, életében sem zavart senkit...

Pável a takaró alá dugta a fejét és sírt.

Szitanov pedig — nem ébredt fel.

XV.

Olvadt a hó a földeken, szétoszlottak a téli felhők az égen, nedves havat és esőt hullajtottak a földre; egyre lassabban futotta be mindennapos útját a nap, a levegő melegebb lett, úgy látszott, hogy már megjött a vidám tavasz és pajkosan elbújt a város mögött a földeken, de hamarosan betör a városba. Az utcákon vörös a sár, a járdák mögött patakok futnak és a Börtön-téren vidáman ugrándoznak a verebek az olvadásos helyeken. Az embereken is valami verébszerű élénkség látszik. A tavaszi lármán keresztül reggeltől-estig szakadatlanul szól a nagyböjti harang és elringatja a szívet lágy lökéseivel; ebben a hangban, mint

az öregek beszédében, valami rejtett sértődés van, mintha a harang azt mondaná valamiről hideg közömbösséggel:

— El-múlt, el-múlt, el-múlt . . .

A nevemnapján a műhely védőszentemnek, Alexejnek, szépen festett kis szentképével ajándékozott meg és Zsiharjev nyomatékos hangon hosszú beszédet tartott, amelyre nagyon jól emlékszem.

— Ki vagy te? — mondta, ujjaival játszva és fölhúzta szemöldökét. — Semmi több, mint egy fiú, tizenháromesztendős, én pedig csaknem négyszer annyi idős és megdicsérlek téged, helyeslem, hogy senkit sem kerülgetsz meg, hanem szembeállsz! Így is maradj mindig, így jó!

Beszélt még Isten szolgáiról és Isten embereiről, a különbséget azonban az emberek és a szolgák között nem értettem meg és valószínűleg ő előtte sem volt egészen világos. Unalmasan beszélt, a műhely nevetett rajta, én ott álltam a szentképpel a kezemben, nagyon meghatottan és zavartan, s nem tudtam, mit tegyek. Végre Kapendjuhin mérgesen rákiáltott a szónokra:

— Ne zsolozsmázz neki annyit, nézd csak, már egészen belekékült a füle!

Aztán a vállamra ütött és szintén megdicsért:

— Az helyes benned, hogy mindenkinek mintha a rokona volnál, — ez helyes! És nemcsak hogy megütni, hanem megszidni is nehéz téged, még ha meg is érdemelted!

Mindenki jó szemmel nézett rám, barátságosan nevettek zavaromon, én meg csak elbőgtem magam a váratlan örömtől, hogy embernek érzem magam, akire ezeknek szüksége van. Véleilenül éppen aznap reggel a segéd felán intve fejével, azt mondta Pjotr Vasziljevicsnek:

— Kellemetlen egy fiú ez és semmire sem lehet használni!

Reggel, mint mindig, elmentem az üzletbe, de ebéd után azt mondta a segéd:

— Eriggy haza, hányd le a havat a fészer tetejéről és dobáld a pincébe . . .

Arról nem tudott, hogy nekem nevemnapja van és én meg voltam győződve, hogy senki sem tud róla. Amikor a műhelyben befejeződött az üdvözlési szertartás, átöltöztem, kifutottam az ud-

varra, felmásztam a fészer tetejére, hogy ledobáljam az összeállott kemény havat, ami igen bőségesen hullott ezen a télen. Izgatottságomban azonban elfelejtettem kinyitni a pince ajtaját és teledobáltam hóval. Amikor leugrottam a földre és meglátlam ezt a tévedést, azonnal kezdtem elhányni a havat az ajtóról; a nedves hó erősen tapadt, a falapát — vas nem volt — csak nehezen fogta és véletlenül épp abban a pillanatban tört el, amikor az ajtóban megjelent a segéd, beigazolva az orosz mondást, hogy: baj ritkán jár egyedül.

— Ú-gy, — mondta gúnyosan a segéd, miközben hozzám lépett. — Ilyen munkás vagy, az ördög vinne el. Majd odavágok ahhoz az értelmetlen, ostoba fejedhez...

Felémsujtott a lapát nyelével, félreugrottam és haragosan mondtam:

— Csakhogy én nem háziszolgának szegődtem el...

A lábamhoz vágta a lapátnyelet, én meg fölkaptam egy marék havat és egyenesen az arcába találtam vele, ő nagyokat fújva elfutott, én meg abbahagytam a munkát és bementem a műhelybe. Néhány pillanat mulva leszaladt a menyasszonya, egy nyughatatlan lány, pattanásos, semmitmondó arccal.

— Maximics, gyere föl!

— Nem megyek — mondtam.

Larionücs csöndesen és csodálkozva kérdezte:

— Mit jelentsen az, hogy nem mész?

Elmondtam neki, hogy miről van szó; gondterhelten, összeráncolt homlokkal fölment és félhangon azt mondta nekem:

— Mindamellett, barátom, szemtelen vagy!

Az egész műhely zúgott, szidták a segédet; Kapendjuhin azt mondta:

— No, téged most aztán kidobnak!

Ez nem ijesztett meg. Helyzetem a segéddel szemben már régen elviselhetetlen kezdett lenni, makacsul és egyre hevesebben gyűlölt engem, én meg szintén ki nem állhattam, szerettem volna azonban megérteni, miért viselkedik ilyen ostobán velem szemben?

Az üzlet padlóján pénzt szórt el; söprés közben megtaláltam és a bolti asztalra tettem a csészébe, ahol a két- és egykopejkások

voltak a koldusok számára. Amikor rájöttem, hogy mit jelentenek ezek a jeletek, azt mondtam a segédnek:

— Hiába szór el nekem pénzt!

Fölpattant és meggondolatlanul rámkiáltott:

— Ne merészelj tanítani engem, tudom, hogy mit csinálok!

Azonban mindjárt helyreigazította:

— Mit jelentsen az, hogy hiába szórok el? Az magától esik le...

Megtiltotta, hogy az üzletben könyveket olvassak.

— Az nem a te eszednek való! Talán bibliaolvasó akarsz lenni, — ingyenélő?

Nem hagyott fel a kísérleteivel, hogy kétkopejkásokat találtasson velem, én azonban rájöttem arra, hogy ha söprés közben egy pénzdarab a padlóhasadékba esik, a segéd meg lesz győződve, hogy én csentem el. Erre újra azt ajánlottam neki, hogy hagyjon fel ezzel a játékkal, azonban ugyanaznap, amikor visszajöttem a vendéglőből a forróvízzel, hallottam, amint éppen rábeszéli a szomszéd nemrég odaszegődött segédjét.

— Vedd rá, hogy ellopjon egy zsoltároskönyvet, — hamarosan érkezik három ládával...

Megértettem, hogy rólam van szó; amikor bementem az üzletbe, mind a ketten zavarba jöttek, de ezen a jelen kívül is volt okom gyanakodni, hogy valami ostobaságot beszéltek meg ellenem.

A szomszéd kereskedő segédje nem első alkalommal szolgált ott; nagyon ügyes eladónak tartották, de időszakos iszákosságban szenvedett; iszákos idején a kereskedő elkergette, azután ismét magához vette ezt a ravaszszemű, beteges és gyönge embert. Külsőleg jámbor volt, gazdája minden intésének engedelmeskedett, s mindig mosolygott a szakállába, szerette az erős szavakat és állandóan az a mocskos szag áradt felőle, ami a rosszfogú emberek sajátja, jóllehet fogai fehérek és erősek voltak.

Egyízben szörnyű csodálkozásba ejtett: átjött hozzám, barátságosan mosolyogva, de egyszerre leverte a sapkámat és nekem rontott. Verekedni kezdtünk, a folyosóról az üzletbe lökött engem és egyre azon iparkodott, hogy rálökjön a nagy szentképszekrényre, amely a földön állott; ha ez sikerült volna neki, eltörtem

volna az üvegét, összetörtem volna a faragást és alighanem összekarcoltam volna a drága szentképet. A szomszéd segéd nagyon gyönge volt, sikerült lefepernem, ekkor azonban legnagyobb csodálkozásomra, a szakállas férfi keservesen sírni kezdett, ült a földön és tapogatta betört orrát.

Másnap reggel, amikor a gazdáink valahová elmentek és mi egyedül maradtunk, barátságosan azt mondta nekem, dagadt orrától és szemealját dörzsölve ujjaival:

— Azt hiszed talán, hogy a magam akaratából és szívesen estem neked? Nem vagyok ostoba, hiszen tudtam, hogy megverssz engem, gyönge, iszákos ember vagyok. Ezt a gazdám parancsolta nekem: eredj, kezdjél ki vele és igyekezz, hogy verekedés közben valami nagyobb kárt okozzatok; akárhogy is lesz, a kár az övé! Én magamtól nem tettem volna, nézd csak, hogy megnyúztad a pofámat...

Hittem neki és sajnálni kezdtem, tudtam, hogy együtt él és élhezik egy nővel, aki veri őt. Azért mégis megkérdeztem tőle:

— És ha azt mondják neked, hogy mérgezz meg egy embert, megteszed?

— Ha a gazdám parancsolja, — mondta a segéd csöndesen, szánalmas mosollyal. — Ő képes rá...

Hamarosan ezután megkért:

— Nézd csak, nincs egy garasom sem, otthon nincs mit enni, az asszony verekszik, lopjál el, barátom, a raktárból valami szentképet, én majd eladom, jó? Lopsz? Vagy egy zsoltáros könyvet?

Eszembe jutott a cipőüzlet, a templomszolga, arra gondoltam: ez az ember ki akar engem szolgáltatni! Nehéz volt azonban megtagadni és adtam neki egy szentképet, arra azonban, hogy zsoltároskönyvet lopjak, ami néhány rúbelba kerül, nem tudtam magam elhatározni, ezt már nagyon is goromba bűnnek találtam. Mit tegyek? Az erkölcsben mindig van számtan elrejtve, a büntetőtörvénykönyv szent naivitása nagyon világosan elárulja ezt a kis titkot, amely mögött a tulajdon nagy hazugsága rejtőzik.

Amikor meghallottam, miként beszéli rá a segéd ezt a nyomorult embert, hogy vegyen engem rá a lopásra, megijedtem. Világos volt, hogy a segéd tudja, miként vagyok jó az ő számlájára és hogy a szomszéd segéd beszélt neki az ikonról.

Ez a merészség, jónak lenni idegen számlára és ez a mocskos csapda — mindez felháborodást keltett bennem és útálatot önmagam és mindenki iránt. Néhány napig kegyetlenül kínlódtam, vártam, mikor jönnek meg a ládák a könyvekkel; végre megjöttek és én bontogatom őket a raktárban, odajön hozzám a szomszéd segéd és kér, adjak neki egy zsoltároskönyvet.

Erre megkérdezem tőle:

— Szóltál a gazdámnak az ikonról?

— Szóltam, — válaszolta fáradt hangon. — Én, barátom, nem tudok semmit sem titokban tartani...

Ez nagyon meglepett engem, leültem a földre és a szemébe közé bámultam, ő meg sietősen mormogni kezdett valamit, nagy zavarban, kétségbeejtően, szánalmasan:

— Nézd csak, a gazdád maga találta ki, tudniillik az enyém találta ki és megmondta a tiédnek...

Az volt az érzésem, hogy elvesztem, — ezek az emberek meglestek és most készen vár a hely a fiatalkorú bűnözők fogházában! Ha már így van, — akkor mindegy! Ha már beléesem — akkor a legmélyebb helyen. A segéd kezébe csúsztattam egy zsoltároskönyvet, ő eldugta a kabátja alá és arrébb ment, de mindjárt megfordult és a zsoltároskönyv a földre esett a lábam elé és a segéd meg odalépett és azt mondta:

— Nem veszem el! Veled együtt beléesnék...

Nem értettem meg ezeket a szavakat; miért esne bele, velem együtt? Nagyon meg voltam azonban elégedve azzal, hogy nem vette el a könyvet. Ez után az eset után a kis segéd még dühösebben és gyanakvóbban nézett rám, mint eddig. Minden eszembe jutott, amikor Larionücs felfelé ment; nem maradt ott sokáig és amikor visszajött, még nyomottabb és csendesebb volt, vacsora előtt pedig négyszemközt azt mondta nekem:

— Szóltam az érdekedben, hogy mentsenek fel téged az üzlettől és adjanak át a műhelynek. Nem sikerült! Kuzma nem akarja. Nagyon nem tetszel neki...

Otthon is volt ellenségem, a segéd menyasszonya, egy túlságosan játékos kedvű lány; a műhely egész fiatalsága cicázott vele, megvárták a folyosón, megölelgették; ezen nem sértődött meg, legföljebb nyikkantott egyet, mint a kutyakölyök. Reggeltől estig

evett, a zsebei mindig tömve voltak mézeskalácccsal, lepénnyel, állkapcsa mindig mozgott, kellemetlen volt nyugtalan, szürkeszemű, üres arcába nézni. Nekem és Pávelnek rejtvényeket adott föl, amelyekben mindig valami durva szemérmetlenség volt elállítak. Egyízben valamelyik idősebb mester azt mondta neki:

Egyízben valamelyik idősebb mester azt mondta neki:

— Te aztán nagyon szemérmetlen vagy, te lány!

A lány válaszul mindjárt készen volt valami illetlen versikével:

... ha szemérmes a leány,
nem lesz asszony, nem biz ám ...

Először láttam életemben ilyen lányt, ellenszenves volt és megijesztett durva enyelgésével, amikor pedig látta, hogy a magakelletésével nem sokat törődöm, egyre tolakodóbb lett.

Egy alkalommal, amikor a pincében segítettünk neki kiforrázni a kovászos- és uborkáshordókat, fölajánlotta nekünk:

— Ha akarjátok, fiúk, megtanítalak benneteket csókolódzni!

— Jobban tudok, mint te, — mondta neki nevetve Pável, én meg azt feleltem, hogy menjen csókolódzni a vőlegényéhez, s ezt nem nagyon kedvesen mondtam. A lány megharagudott.

— Micsoda egy goromba pokróc! Egy kisasszony szerelmeskedni akar vele, ő meg az orrát fintorgatja, nézd csak!

És ujjával megfenyegetve hozzátette:

— No várj csak, majd megemlegeted!

Pável engem támogatott és azt mondta neki:

— Adna neked a vőlegényed, ha megtudná, hogy milyen szemtelen vagy.

A lány megvetően fintorgatta pattanásos arcát:

— Nem félek tőle! Az én hozományommal tizet is találok, sokkal jobbakat, mint ő. Csak szabad a lánynak az esküvőjéig egy kicsit szórakozni?

És cicázni kezdett Pávellel, én meg ettől a naptól kezdve fáradhatatlan rágalmazóval lettem gazdagabb.

Az üzletben egyre nehezebb lett a helyzet, végigolvastam az összes egyházi könyveket, már nem ragadtak többé magukkal a bibliaolvasók veszekedései és beszédei, — mindig egy és ugyan-

azon dolgokról beszéltek. Csak Pjotr Vasziljevics hatott rám tovább is azzal, hogy ismerte az élet sötét oldalait, s hogy érdekesen és élénken tudott erről beszélni. Néha azt gondoltam, hogy így járt a földön Elizeus próféta, magányosan és bosszúvágyóan.

Minden alkalommal azonban, amikor nyíltan beszéltem az öreggel az emberekről és dolgaikról, kegyesen végighallgatott, azután mindjárt továbbadta a mondottakat a segédnek, aki vagy bántóan kigúnyolt, vagy haragosan összeszidott érte.

Egy alkalommal azt mondtam az öregnek, hogy néha följrom a mondásait a füzetembe, ahova különböző verseket és mondásokat írtam már be a könyvekből; ez nagyon megijesztette a bibliaolvasót, gyorsan nekemrontott és izgatottan kérdezgetni kezdett:

— Minek teszed ezt? Ez, fiam, nem való neked! Hogy emlékedben tartsd? Nem, inkább dobd el! Látod, milyen is vagy te! Hozd csak el nekem egyszer azt a füzetet, jó?

Sokáig és makacsul beszélt rá, hogy adjam oda neki a füzetet, vagy égessem el, utána pedig haragosan suttogni kezdett a segéddel.

Amikor hazamentünk, a segéd haragosan azt mondta:

— Miféle följegyzéseket csinálsz te? Most aztán hagyd abba ezt a dolgot! Hallottad? Ilyesmivel csak a titkosrendőrök foglalkoznak.

Vigyázatlanul megkérdeztem:

— Hát Szitanov? Ő is készít följegyzéseket.

— Az is, az a hosszú szamár...

Sokáig hallgatott, aztán szokatlanul barátságosan azt ajánlotta:

— Hallod-e, mutasd meg nekem a füzetedet, meg a Szitanovét is, kapsz tőlem egy félrúbelest! Csakhogy úgy csináld, hogy Szitanov ne tudja, titokban...

Valószínűleg meg volt győződve, hogy teljesítem a kívánságát, nem szólt többet, előreszaladt kurta lábával.

Otthon elmondtam Szitanovnak a segéd ajánlatát. Jevgjenij elkomorult.

— Kár volt ezt kifecsegned... Most majd fölbiztat valakit,

hogy lopja el a füzeteket tőlem és tőled. Add csak ide a tiedet, majd én elteszem... Téged pedig majd hamarosan elkerget, figyeld csak meg!

Erről meg voltam győződve és elhatároztam, hogy elmegyek, amint nagyanyó visszajön a városba, — egész télen Balahnában élt, ahol elszegődött valahová csipkeverést tanítani. Nagyapa újra Kunavinóban lakott, én nem jártam hozzá és ő sem látogatott meg, ha a városban volt. Egy alkalommal beléütköztem az utcán, nehéz mosómedvebundájában ment, méltóságteljesen és lassan, mint valami pópa; köszöntem neki; tenyere alól rámnézett és elgondolkozva mondta:

— Á, te vagy az... te most szentképfestő vagy, igen, igen... No, eredj, eredj!...

Félretolt az útból és ugyanolyan fontoskodva és lassan továbbment.

Nagyanyót ritkán láttam; fáradhatatlanul dolgozott, hogy ellássa nagyapámat, aki öreg korára gyöngeelméjű lett. Kínlódott a nagybátyám gyerekeivel. Különösen sok gondot okozott neki Szasa, Mihail fia; csinos gyerek, álmodozó és könyveket szerető. Kékfestő-műhelyekben dolgozott, gyakran ment egyik gazdától a másikhoz, a közbeeső időben pedig nagyanyám nyakán ült, nyugodtan várta, amíg az új helyet szerzett neki. Az öregasszony nyakán lógott Szasa nővére is. Ennek rosszul sikerült a házassága egy iszákos mesterrel, aki verte és elkergette hazulról.

Amikor találkoztam nagyanyóval, egyre tudatosabban gyönyörködtem lelkében, azonban már éreztem, hogy ez a nagyszerű lélek, amelyet a mesék vakká tettek, nem képes meglátni és megérteni a keserű valóság jelenségeit és nyugtalanságom, fölbuzdulásaim idegenek neki.

— Tűrni kell, Aljósa.

Ez volt minden, amit válaszolni tudott, amikor az élet viszszásságairól beszéltem, az emberek szenvedéseiről, a szomorúságról — mindenről, ami fölháborított, ami égetett.

Nem volt tehetséges a törésre s ha néha mutattam is az állatok, fák és kövek emez erényét, ez azért történt, hogy önmagamat próbára tegyem, hogy tudatára jöjjek erőmnek és állhatatosságomnak. Serdülő fiúk néha ostoba nagyzásból, irigységből a fel-

nőttek ereje iránt, megkísérelnek felemelni és föl is emelnek olyan súlyokat, amelyek túlságosan nehezek izmaiknak és csontjaiknak, kérkedésből megpróbálnak felnőtt izomemberek módjára kéipudos súllyal keresztet vetni.

Én is megtettem mindent a szó valódi és átvitt értelmében, testileg és lelkileg s csak valamilyen véletlennek köszönhetem, ha nem tettem halálos kárt magamban, nem lettem nyomorék egész életemre. Mert semmi sem nyomorítja el olyan borzalmasan az embert, mint a külső körülmények ereje előtti tűrés, megadás.

És hogyha végeredményben mégsem teljes elnyomorítatlanul hagyom itt a földet, akkor is, — nem minden büszkeség nélkül, — elmondhatom utolsó órámban, hogy jó emberek teljes negyven esztendeig kellő odaadással iparkodtak elnyomorítani lelkemet, makacs fáradozásuk azonban nem túlságosan sikerült.

Egyre gyakrabban fogott el a nyugtalan vágy rakoncátlankodni, mulattatni az embereket, nevetésre késztetni őket. Sikerült is: a Nizsnijbazár kereskedőiről meséltem nekik, utánoztam azokat; eljátszottam, hogyan vesznek és adnak el ikonokat a férfiak és asszonyok, milyen jártassággal csalja meg őket a segéd, hogyan veszekesznek a bibliaolvasók.

A műhely nevetett, a segédek nem ritkán abbahagyták a munkát és nézték az előadásomat, Larionücs azonban utána mindig azt tanácsolta:

— Inkább vacsora után tartanál előadást, mert így zavarod a munkát...

Amikor befejeztem az előadást, mindig könnyebben éreztem magam, mintha valamilyen terhet dobtam volna le magamról, amely rámnehezedett; fejemben kellemes üresség támadt egy félórára, vagy egy órára, utána azonban újra úgy éreztem, hogy a fejem tele van apró, hegyes szegekkel, amelyek egymáshoz dörzsölődnek.

Körülöttem valami piszkos kása forrott s én úgy éreztem, hogy lassankint én is megfővök benne.

Azt gondoltam:

„Hát az élet mindenütt ilyen? Én is így fogok élni, mint ezek az emberek; nem találok, nem látok semmi jobbat?"

— Rosszindulatú kezdesz lenni, Maximics — mondta Zsiharjev és figyelmesen rámnézett.

Szitanov gyakran megkérdezett:

— Mi van veled?

Nem tudtam válaszolni.

Az élet makacsul és durván törölte le lelkemről a szépet, ami rá volt írva és alattomosan valami homályos piszokkal helyettesítette; én haragosan és kitartóan, minden erőmmel tiltakoztam ez ellen. Ugyanabban a folyóban úsztam, mint mindenki, csakhogy a víz számomra hidegebb volt és nem tartott olyan könnyen, mint a többieket, — néha úgy tűnt föl, hogy lassankint lesüllyedek valahová a mélységbe.

Az emberek jók voltak hozzám, nem kiabáltak velem, mint Pávellel, nem kínoztak, az apai nevemen szólítottak, mintegy aláhúzva a megkülönböztetett viszonyt. Ez jólesett, de gyötrő volt látnom, közülök milyen sokan rabjai a vodkának, milyen visszataszítók, ha berúgnak és milyen csúnya a viszonyuk a nőkhöz, pedig megértettem, hogy a vodka és a nők nyujtják az egyedüli szórakozást életükben.

Gyakran gondoltam rá szomorúsággal, hogy még az okos és bátor Natalja Kozlovszkaja is szórakozásnak nevezte a nőket.

Hát micsoda akkor nagyanyó? És Margot királynő?

A királynőre olyan érzéssel emlékeztem vissza, amely közel járt a félelemhez, annyira idegen volt mindenhez, mintha csak álmomban láttam volna.

Túlságosan sokat kezdtem gondolni a nőkre és már föltettem magamban a kérdést: ne menjek-e a következő ünnepnapon oda, ahová minden férfi jár. Ez nem testi megkívánás volt, — egészséges és válogatós voltam, időnként azonban tébolyultan szerettem volna átölelni valakit, aki gyöngéd, okos és őszinte, s végnélkül beszélni neki, mint egy anyának, arról, ami lelkemet nyugtalanítja.

Irigyeltem Pávelt, amikor éjszakánként regényéről beszélt, amelyet a szemben levő házból való szobalánnyal kezdett.

— Látod, barátom, ez a csodálatos: egy hónappal azelőtt még hóval dobáltam, nem tetszett, most meg ülünk a padon, egymáshoz símulunk, — senki sem drágább nekem!

— Miről beszéltek?

— Mindenféléről, természetesen. Ő magáról beszél, én meg — szintén magamról. No és csókolódzunk... Csakhogy ő tisztességes... És, barátom, milyen csinos! De te úgy füstölsz, mint valami öreg katona!

Sokat dohányoztam; a dohány elkábított, eltompította a nyugtalanító gondolatokat és izgató érzéseket. A vodka, szerencsére, útálatot keltett bennem szagával és ízével. Pavel azonban szívesen itta és lerészegedve panaszosan sírvafakadt:

— Haza akarok menni, haza! Eresszetek haza...

Úgy emlékszem, árva volt; anyja, apja régen meghaltak, fivére, nővére nem volt, nyolcéves kora óta idegenek között élt.

Ebben a nyugtalan, elégedetlen hangulatban, amelyet még jobban fokozott a tavasz hívó szava, elhatároztam, hogy újra hajóra szegődöm és Asztrahányba érve megszököm Perzsiába.

Nem emlékszem már, hogy mért éppen Perzsiába, lehet, hogy csak azért, mert nagyon tetszettek nekem a perzsa kereskedők a Nizsnij-bazárban; ott ül egy ilyen kőbálvány, a napnak tartja festett szakállát s nyugodtan szívja a vízipipát, szeme pedig nagy, sötét, mindenttudó.

Valószínűleg meg is szöktem volna valahová, azonban a böjti hétben, amikor a mesterek egy része hazautazott a falujába, az itt maradottak pedig részegeskedtek, a napsütéses időben a földeken sétáltam az Okánál, találkoztam a régi gazdámmal, nagyanyó unokaöccsével.

Könnyű, szürke felöltőben ment, keze a zsebében, foga közölt cigaretta, kalapja a tarkóján; kedves arca barátságosan mosolygott felém. A szabad emberek megvesztegetően vidám képét mutatta és kettőnkön kívül senki sem volt a földeken.

— Á, Pjeskov, Krisztus föltámadt!*

Húsvéti csókot váltottunk, megkérdezte, hogyan élek és én őszintén elmondtam neki, hogy a műhellyel, a várossal és minden egyébbel — torkig vagyok és hogy elhatároztam, elszököm Perzsiába.

---

* A hagyományos húsvéti üdvözlés, amelyet — férfiak is — kölcsönösen, csókkal fejeznek be.

— Hagyj föl ezzel, — mondta komolyan. — Mi az ördögöt keresel te Perzsiában. Ismerem ezt, barátom, a te korodban én is szerettem volna minden ördög után futni...

Tetszett nekem, hogy ilyen bolondul dobálódzik az ördögökkel; valami kedves tavasziasság bujkált benne, egész lénye valósággal — félrecsapott volt.

— Dohányzol? — kérdezte és felém nyujtotta tárcáját, amely tele volt vastag cigarettákkal.

Nos, ez aztán már véglegesen legyőzött!

— Nézd, Pjeskov, gyere újra hozzám! — ajánlotta. — Én, barátom, ebben az évben negyvenezer rubel ára munkát vállaltam a vásártéren, — érted? Hasznodat vehetném a vásártéren; afféle felügyelő leszel, átveszed a különböző anyagokat, nézed, hogy minden meglegyen a maga idejében és helyén és hogy a munkások ne lopjanak; fog ez menni? A fizetésed öt rúbel havonta és egy ötös ebédre! Az asszonyokkal nem lesz semmi dolgod, reggel elmész, este jössz meg; az asszonyokhoz semmi közöd! Csak ne szólj nekik, hogy mi találkoztunk, hanem gyere föl egyszerűen jövő vasárnap, és — kész!

Barátokként váltunk el, búcsúzásnál kezet fogott velem, sőt távozóban messziről előzékenyen megemelte a kalapját.

Amikor a műhelyben megmondtam, hogy elmegyek, ez a legtöbbjükben sajnálkozást váltott ki, ami igen hizelgett nekem, különösen Pável buzdult föl.

— Aztán gondold csak meg, — mondta szemrehányóan, — hogy fogsz te élni azokkal a parasztokkal, azok után, ahogyan velünk éltél? Ácsok és mázolók... Ó, te! Ez olyan, mintha a diakónus templomszolga akarna lenni...

Zsiharjev mormogott:

— A hal azt keresi, hol mélyebb, a legény azt, hogy hol nehezebb...

A búcsú, amelyet a műhely rendezett, nagyon szomorú és erőltetett volt.

— Természetesen, meg kell próbálni ezt is, azt is, — mondta Zsiharjev sárgán, másnapos hangulatban. — De jobb egyszersmindenkorra egy dolog mellett maradni...

Azt éreztem azonban, hogy erőltetetten és valahogyan kötelességből beszélnek, — a fonál, amely összekötött bennünket, már ernyedt volt és elszakadt.

Az emeletes ágyon a részeg Gogoljev hentergett és rekedten kiáltozott:

— Ha akarom, valamennyit kényszermunkára juttatom! Titkot tudok! Ki hisz itt Istenben? Ahá! ...

Mint mindig, most is a falhoz voltak támasztva az arcnélküli, befejezetlen szentképek, a mennyezetről az üveggömbök csüngtek alá. Már régen nem dolgoztak lámpafénynél, az üveggömböket nem használták, a korom és por szürke rétegben terült rájuk.

Mindent köröskörül olyan erősen emlékezetembe véstem, hogy csukott szemmel is látom a boltozatot, az asztalokat, padokat, a festékeket az ablakdeszkán, az ecsetcsomót a tartóban, a vödröt a piszkos víznek a sarokban, a réz mosdótál alatt, amely tűzoltósisakhoz hasonlít és Gogoljevnek az ágyból lelógó lábát, amely olyan kék, mint a vízbefulté.

Szerettem volna siettetni a távozást, de Oroszországban szeretik kinyujtani a szomorú pillanatokat, úgyhogy a búcsúzás olyanná válik, mintha gyászmisét hallgatnának.

Zsiharjev fölhúzta szemöldökét és az mondta:

— És azt a könyvet, a Démont, nem adhatom neked vissza, — akarsz húsz kopejkát érte?

A könyv a saját tulajdonom volt, — az őrmester nekem ajándékozta, — sajnáltam odaadni a Lermontovot. Amikor azonban némi sértődéssel visszautasítottam a pénzt, Zsiharjev nyugodtan zsebrevágta és megingathatatlanul jelentette ki:

— Ahogy akarod, de a könyvet nem adom oda! Ez a könyv — nem való neked, ez olyan, hogy egy-kettőre bűnre csábíthat...

— De hiszen üzletben is árulják, láttam!

Kettőzött nyomatékkal mondta:

— Ez nem jelent semmit, az üzletekben pisztolyokat is árulnak ...

És így nem adta vissza a Lermontovot.

Amikor fölmentem a háziasszonyhoz elbúcsúzni, a folyosón a hugába botlottam; megkérdezett:

— Azt mondják, hogy elmész. Igaz?

— Elmegyek.

— Ha nem mentél volna el, elkergettek volna — közölte velem, nem nagyon szeretetreméltóan, de legalább őszintén.

A becsípett háziasszony azt mondta:

— Menj utadra, Krisztus legyen veled! Rossz fiú vagy, szemtelen! Én ugyan semmi rosszat nem láttam tőled, de mindenki azt mondja, hogy rossz vagy!

Hirtelen sírva fakadt és könnyek között mondta:

— Ha élne az én megboldogult édes uracskám, kedves lelkecském, adott volna neked egy pofont, jól megrázott volna a gallérodnál, de — itt tartott volna! Most minden megváltozott, most csak — eredj, hordd el magad! Ó, mit kezdesz most, te fiú, hová fogod a fejed lehajtani?

XVI.

Csónakon megyek gazdámmal a vásártér utcáin, a kőből épített üzletek között, amelyeket a második emeletig lepett el a tavaszi áradás. Én evezek, a gazdám a kormánynál ül, ügyetlenül kormányoz, a lapátot bemártja a vízbe; a ladik esetlenül kerin[illegible] és fordul be egyik utcából a másikba, a csöndes, zavaros, lomha vizen.

— Eh, magas a víz most, az ördög vinné el! Föltartja a munkát — morog a gazdám szivarozva; a füstnek olyan szaga van, mint a megpörkölődött posztónak.

— Lassabban, — kiált fel ijedten, — nekimegyünk a lámpának!

Elfordítja a csónakot és szitkozódik:

— És micsoda ladikot adott az a gazember!...

Megmutatja a helyet, ahol a víz apadása után a tatarozómunkát meg kell kezdeni. Kékre borotválkan, nyírott bajuszával, szivarral a szájában nemigen látszik vállalkozónak. Kurta bőrkabát van rajta, térdigérő csizma, a vállán vadásztáska, a lába körül drága, kétcsövű vadászfegyver ágaskodik. Egyre-másra nyugtalanul tologatja bőrsapkáját, a szemébe húzza, ajkát bigy-

gyeszti és gondterhelten néz körül, azután a tarkójára tolja a sapkát, valósággal megfiatalodik, a bajuszába mosolyog, valami kellemesre gondolva, — nem is hinné az ember el, hogy sok dolga van, hogy a víz lassú apadása nyugtalanítja; valami, nyilván nem üzleti gondolat jóleső hullámа ömlik el benne.

Én meg csöndes csodálkozást fojtok el magamban; olyan furcsa látni ezt a halott várost, a zártablakú házak egyenes sorát: a várost át meg átjárja a víz és a házak szinte úsznak csónakunk mellett.

Az ég szürke. A nap felhők mögött bujkál és csak nagyritkán villan elő téliesen ezüstös, szürke foltja.

A víz szintén szürke és hideg: folyását nem lehet észrevenni; úgy tűnik, hogy megdermedt, elaludt az üres házakkal és a piszkossárgára festett üzletek sorával együtt. Amikor a sápadt nap kinéz a felhők mögül, köröskörül minden kissé megvilágosodik, a víz visszatükrözi az ég szürkeségét, — csónakunk a levegőben függ, két ég között; a középületek szintén kiemelkednek és alig észrevehetően úsznak a Volga, az Oka felé. A csónak körül széttört hordók, ládák, kosarak, forgács és szalma himbálódzik, néha döglött kígyóhoz hasonlóan egy-egy karó vagy gerenda.

Egy helyütt az ablakok nyitva vannak, az árkádok tetején fehérnemű szárad, nemezcsizma meredezik; az ablakból egy nő néz ki a szürke vízre, az öntöttvas erkélyrács csúcsához csónak van kikötve, vörösre festett oldala húsdarabként tükröződik a vízben.

A gazdám fejével az emberi élet eme látható jele felé int és megmagyarázza:

— Itt a vásártéri őr lakik. Az ablakból a tetőre mászik, belül a csónakba, evez és nézi, nincsenek-e tolvajok? Ha pedig nem talál tolvajokat, — maga lop . . .

Lustán beszélt, nyugodtan, valami másra gondolva. Köröskörül csönd van, sivár és valószínűtlen minden, mintha álom volna. A Volga és az Oka hatalmas tengerré olvadtak össze; messze a hegyen színesen pompázik a város, tele kerttel, még feketén, de a fák rügyei már duzzadnak és a kertek a házakat és templomokat meleg zöld takaróval borítják majd be. A víz fölött

böjti harangszó ömlik el, idehallatszik, mint zúg a város, de itt — olyan, mint valami elfeledett temetőben.

Csónakunk két sor fekete fa között forgolódik, a főúton haladunk a régi székesegyház felé. A szivar nyugtalanná teszi gazdámat, csípős füstje zavarja látását, a ladik egyre-másra nekiütközik orrával vagy farával a fáknak, — a gazdám haragosan csodálkozik:

— Micsoda gyalázatos csónak!

— Inkább ne kormányozzon.

— Hát az meg hogy lehet? — morog. — Ha a csónakban ketten ülnek — egyik evez, a másik kormányoz. Nézd csak a kínai bódék...

Régóta ismerem a vásárteret keresztül-kasul: ismerem ezeket a nevetséges bódékat is, ostoba tetejükkel; a tető sarkán keresztbevetett lábakkal gipsz kínai figura ül; valaha társaimmal kövekkel dobáltunk rájuk és néhány kínainak éppen én vertem le fejét, lábát. Most már mégse vagyok büszke rá...

— Ízléstelen dolgok, — mondja a gazdám és a bódékra mutat, — hogyha nekem adták volna a megbízást...

Fütyürészik és a tarkójára tolja sapkáját.

Valami óknál fogva arra gondolok, hogy ezt a kővárost ő is ugyanilyen unalmasan építette volna, ugyanerre a mélyen eső helyre, amelyet minden évben elönt két folyónak a vize. És a kínai bódékat is kigondolta volna...

Kidobta a szivart a csónakból, útálkozva köpött egyet utána és azt mondta:

— Unalmas mindez, Pjeskov. Unalmas. Művelt ember — nincs, beszélni senkivel sem lehet. Szeretne az ember egy kicsit diecskedni, de kinek? Nincs senki. Csupa ács, kőműves, paraszt, csaló...

Jobbfelé néz, ahol a fehér mecset sudáran emelkedik ki a vízből, a dombok felé és mintha elfeledett dolgokra emlékeznék, folytatja:

— Kezdtem sört inni, szivarozom, német módra élek. A németek, barátom, ügyes nép, afféle gonosz tyúkok! A sör kellemes dolog, de a szivarozást még nem szoktam meg! Ha rágyujtok, a

feleségem morog: micsoda szagod van, mint egy szíjgyártónak? Úgy bizony, barátom, élünk, kínlódunk ... No, most kormányozz magad ...

Leteszi az evezőt, fogja a puskát és a kínaiakra lő a tetőn, — a kínai nem szenved kárt, a sörét a tetőbe és a falba megy, por- és füstfelhőt verve föl.

— Nem talált, — mondja a lövész sajnálkozás nélkül és újra megtölti a fegyvert.

— Hogyan állsz a kislányokkal, — megkóstoltad már? Nem? Tizenhároméves koromban én már szerelmeskedtem ...

Mintegy álomban elmondja első szerelme történetét az építész szobalányával, ahol tanuló volt. Halkan csobog a szürke víz, nyaldossa az épületek sarkát, a székesegyház mögött tompán csillog a puszta víztükör, itt-ott fekete fűzfatörzsek merednek ki belőle.

A szentképfestőműhelyben gyakran énekelték ezt a dalt:

Kéklő tenger,
Viharzó tenger ...

Milyen kietlen és haragvó lehet ez a kéklő tenger ...

— Éjszaka nem tudtam aludni — mondja a gazdám. — Történt, hogy fölkeltem az ágyból és ott állok az ajtaja előtt, reszketve, mint egy fiatal kutya, — a ház nagyon hideg volt. Éjszakánkint a gazdám is meg szokta látogatni, megesíphetett volna, de én — nem féltem, nem ...

Elgondolkozva beszél, mintha öreg, elhordott kabátot nézne, — föl lehet-e venni mégegyszer, vagy sem?

— Észrevett engem, megsajnált, kinyitotta az ajtót és behívott: gyere, te kis bolond ...

Gyakran hallottam ilyen elbeszéléseket, úntattak, jóllehet volt bennük valami rokonszenves vonás, — első „szerelmükről" csaknem valamennyien dicsekvés és mocskos szavak nélkül beszéltek, sőt gyakran olyan gyöngéden és szomorúan, hogy megértettem: ez volt a legszebb élmény az elbeszélő életében. Sokaknál, azt hiszem, csak ez volt szép.

A gazdám nevetve és fejét ingatva csodálkozón fölkiált:

— A feleségemnek nem mondom el ezt, nem, nem! Pedig mi van ebben? De nem lehet elmondani! Szóval, no — ez a története...

Nem nekem mesélt, hanem saját magának. Ha hallgat, én beszéltem volna — ebben a csöndben és sivárságban okvetlenül beszélni kellett, énekelni, harmónikán játszani, hogy örökre mély álomba ne merüljön az ember ebben a szürke, hideg, vízbe süllyedt halott városban.

— A legfontosabb, hogy ne nősülj korán — tanít. — A nősülés, barátom, óriási fontosságú dolog! Ott élhetsz, ahol akarsz és úgy, ahogyan akarsz. Élhetsz Perzsiában, mint mohamedán, Moszkvában, mint rendőr vagy mint tolvaj — mindent jóvá lehet tenni! De az asszony — az, barátom, olyan, mint az idő, azt nem lehet jóvá tenni... nem! Az, barátom, nem cipő, amit leveszel és eldobsz...

Az arca megváltozott, nézte a szürke vizet, fölhúzta szemöldökét, ujjával hajlott orrát dörzsölte és mormogott:

— Bizony, barátom... Nyisd ki a szemed! Akármerre is hajlongsz, akármilyen egyenesen állsz is... egyre megy — mindenkinek ki van rakva a csapda...

A Mesceserszkij-tó bokraihoz érkeztünk, a tó egybeolvadt a Volgával.

— Halkabban evezz, — suttogja a gazdám és lövésre emeli a puskáját.

Miután lőtt néhány sovány szalonkát, vezényel:

— Gyerünk Kunavinóba! Én ottmaradok estig, te meg mondd otthon, hogy a szállítók föltartottak...

Miután letettem az egyik utcában a külvárosban, amelyet szintén elöntött a tavaszi áradás, visszatérek a vásártérre a földnyelvhez, kikötöm a csónakot, ülök ott és nézem a két folyó egybeömlését, a várost, a hajókat, az eget. Az ég olyan, mint valami hatalmas madár pompás szárnya, tele felhők fehér tollaival. A kék mélységben a felhők között megjelenik az aranyló nap és ettől minden egy csapásra megváltozik a földön. Köröskörül minden frissen és bizakodón megmozdul, a víz sebes folyása könnyen viszi a tutajok megszámlálhatatlan sorát; a tutajokon keményen állnak a szakállas parasztok, forgatják a hosszú evező-

ket, kiáltoznak egymásnak és a szembejövő gőzösnek. Az apró gőzös üres bárkát vontat a víz ellen; a víz rángatja és dobálja, orra kiemelkedik a vízből, mint a csukáé, zihál és makacsul veri kerekével a vizet, amely szilajon zúdul szembe vele. A bárkán, lábukat kilógatva, váll-váll mellett, három paraszt ül, — egyikén vörös ing van és valamit énekelnek, szavukat nem tudom kivenni, de a dalt ismerem.

Úgy tűnik, hogy itt, az élő folyón, mindent ismerek, minden közel áll hozzám és mindent megértek. A város pedig, amely a hátam mögött víz alatt áll — rossz álom, a háziasszony kitalálása, éppen olyan kevéssé érthető, mint ő maga.

Miután telenéztem magam mindennel, hazaindulok, felnőtt embernek érzem magam, aki minden munkára képes. Útközben a Kreml-hegyről lenézek a Volgára, — messziről, a hegyről a föld hatalmasnak tűnik föl és mindent, amit csak kívánsz, megadni igér.

Otthon most már vannak könyveim; abban a lakásban, amelyben Margot királynő élt, nagy család lakik most: öt kisasszony, egyik szebb, mint a másik és két gimnázista, — ezek az emberek adnak nekem könyvet. Mohón olvasom Turgenyevet és csodálkozom, milyen érthető minden, milyen egyszerű és ősziesen átlátszó, milyen tiszták alakjai és milyen kedves minden, amiről beszél.

Olvasom a „Burszá"-t Pomjalovszkijtól és szintén csodálkozom: különös módon hasonlít a szentképfestőműhely életéhez; nagyon jól ismerem azt a kétségbeesett unalmat, amely kegyetlen verekedésbe csap át.

Jól esett olvasni ezeket az orosz könyveket, mindig kiérzett belőlük valami ismerős és szomorú, mintha az oldalak közé a nagyböjti harangszó lenne bezárva — ha fölnyitod a könyvet, már meg is csendül halkan.

A „Holt lelkek"-et nem szívesen olvastam; a „Levelek a halottas házból" címűt sem; „Holt lelkek", „Halott ház", „Halál", „A Három halál", „Az élő holttest" — a könyveknek ez az egyforma elnevezése önkéntelenül magára vonta a figyelmet, homályos ellenszenvet ébresztett az ilyen könyvek ellen. „Az idők jele",

„Lépésről lépésre", „Mit tegyünk", „Szamúrin falu krónikája" — szintén nem tetszettek nekem, akáresak valamennyi ilyen fajtájú könyv.

Nagyon tetszett azonban Dickens és Walter Scott, ezektől a szerzőktől nagy gyönyörűséggel olvastam végig két-háromszor ugyanazt a könyvet. Walter Scott könyvei ünnepi misére emlékeztettek valamilyen pompás templomban, — kissé hosszú és unalmas, de mindig ünnepélyes. Dickens az az író maradt számomra, aki előtt tisztelettel meghajlok — ez az ember bámulatosan értette a legnehezebb művészetet: szeretni az embereket.

Esténkint nagy társaság gyült össze a ház előtt: a K.-fivérek és nővérek, a görbeorrú gimnázista Vjacsjeszlav Szjemasko; néha eljött Pticin kisasszony is, valami magasrangú tisztviselő leánya. Könyvekről, versekről beszélgettek, — ez közel állt hozzám és értettem is: többet olvastam, mint ők valamennyien. Gyakrabban beszéltek azonban a gimnáziumról, panaszkodtak a tanárokra; amint hallgattam beszélgetéseiket, szabadabbnak éreztem magam társaimnál, nagyon csodálkoztam türelmük nagyságán, azonban mégis irigyeltem őket, — ők tanultak!

Társaim idősebbek voltak nálam, én azonban fölnőttebbnek, érettebbnek és tapasztaltabbnak éreztem magam; ez kissé megzavart — közelebb szerettem volna érezni magam hozzájuk. Késő este tértem haza, porosan és piszkosan, telve benyomásokkal, amelyek mások voltak, mint az ő, alapjában véve nagyon egyhangú benyomásaik. Sokat beszéltek a leányokról, hol az egyikbe, hol a másikba voltak szerelmesek, megpróbálkoztak a versfaragással; nem ritkán szükség volt ehhez a segítségemre, s én nagyon szívesen gyakoroltam magam a versfaragásban, könnyen találtam rímeket, verseim azonban valami oknál fogva mindig humoros színezetűre sikerültek. Pticin kisasszony, akit a legtöbbször neveztek meg a költemények, föltétlenül valamilyen főzelékkel hasonlítottam össze vagy — hagymával.

Szjemasko azt mondta:

— Micsoda versek ezek? Hisz ez egyszerűen — zöldség.

Miután nem akartam semmiben sem a többiek mögött maradni, én is szerelmes lettem Pticin kisasszonyba. Arra már nem emlékszem, hogyan nyilvánult meg, a befejezés azonban —

csúnya volt: a Zvjezdin-tó poshadó vizén egy padlódeszka úszott és én meghívtam csónakázni a kisasszonyt erre a deszkára. Beleegyezett, a partra kormányoztam a deszkát és ráálltam — engem egyedül nagyon jól tartott. Amikor azonban a pompásan felöltözött kisasszony, csupa csipkében és szalaggal, kecsesen ráállott a deszka másik végére, én pedig büszkén ellöktem a parttól egy pálcával, az átkozott palló fölborult alattunk és a kisasszony a tóba esett. Lovagiasan utána vetettem magam, hamarosan a partra húztam, — az ijedtség és a zöld békanyál tönkretették hölgyem szépségét!

Megfenyegetett vizes kis öklével és rámkiáltott:

— Szándékosan dobtál be!

És miután nem hitt mentegetődzésem őszinteségében, ettől kezdve ellenségemmé vált.

Az élet egyébként nem volt nagyon érdekes; az öregasszony ellenségesen viselkedett velem szemben, mint azelőtt, a fiatalasszony gyanakodva nézett rám; Viktoruska még vörösebbnek látszott a szeplőktől és valami gyógyíthatatlan sértődéssel mindenkivel gorombáskodott.

Gazdámnak nagyon sok rajzolnivalója volt és minthogy öccsével kettesben nem bírta elvégezni, maga mellé vette segítségül mostohaapámat.

Egy napon korán jöttem meg a vásártérről, öt órakor és amikor bementem az ebédlőbe, megláttam azt az embert, akit már régen elfelejtettem, gazdám mellett, a teásasztalnál. Odanyujtotta kezét:

— Jó estét...

Csaknem elnémultam a helyzet váratlanságától, egyszerre lángralobbant bennem a mult, égette szívemet.

— Megijedtél, mi? — kiáltotta a gazdám.

Mostohaapám borzalmas sovány arcával mosolyogva tekintett rám; sötét szeme még nagyobb lett, az egész ember elkopottnak, összegyürtnek látszott. Vékony, égő ujj[illegible] tettem a kezem.

— No, lám, újra találkoztunk — mondta köhögve.

Olyan elgyöngülve mentem el, mintha megvertek volna.

Valami óvatos és bizonytalan viszony jött létre közöttünk, — nevemen és apai nevemen szólított, úgy beszélt velem, mint egyenrangúval.

— Ha lemegy a boltba, legyen szíves, hozzon nekem egy negyedfont Laferme dohányt, száz Victorson-hüvelyt és egy font főtt kolbászt...

A pénz, amit átadott, mindig kellemetlenül meleg volt égő ujjaitól. Nyilvánvaló volt, hogy tüdővészes és nem soká marad a földön. Ő is tudta ezt és hegyes, fekete szakállát pödörgetve mondta, nyugodt basszushangján:

— Olyan betegségem van, amely csaknem gyógyíthatatlan. Ha azonban sok húst fogyasztok, akkor meg lehet gyógyítani. Lehet, hogy meggyógyulok.

Hihetetlenül sokat evett; evett és cigarettázott s a cigarettát csak az evés idejére vette ki szájából. Minden nap vettem számára kolbászt, sonkát, szardiniát, nagyanyám nővére azonban meggyőződéssel és valami okból haragosan mondta:

— A halált jó falatokkal nem tömheted, nem csalhatod meg, nem bizony!

A háziak sértő figyelmességet tanusítottak mostohaapám iránt, kitartóan tanácsolták neki, hogy próbálja meg ezt vagy azt az orvosságot, a háta mögött pedig kinevették.

— Nemesember! A morzsákat, azt mondja, gyakrabban kell lesöpörni az asztalról, a legyek ugyanis szaporodnak a morzsáktól, — mesélte a fiatalasszony, az öregasszony pedig ráduplázott:

— De még milyen nemes ember! Akármilyen kopott és fényes is a kabát, de azért kefélni kell. Nagyon kényes rá, hogy egy porszem se legyen rajta!

A gazdám pedig szinte vigasztalta őket:

— Várjatok csak, gonosz tyúkok, hamarosan meg fog halni!...

A polgárembernek ez az értelmetlen ellenségeskedése a nemesember iránt önkéntelenül is közelebb hozott mostohaapámhoz. A galóca is mérges gomba, de legalább szép!

A mostohaapám, amint ezek között az emberek között levegő után kapkodott, a halhoz hasonlított, amely véletlenül a baromfi-

ólba került be, — ostoba hasonlat, olyan, mint amilyen ostoba volt ez az egész élet.

„Ez-már-jó" vonásait fedeztem föl benne — azét az emberét, aki feledhetetlen számomra; őt és Margot királynőt fölékesítettem mindazzal a széppel, amit a könyvek adtak nekem. Mostohaapám ugyanolyan idegen és nem kedvelt ember, mint „Ez-már-jó" volt. A házban mindenkivel egyformán viselkedett, sohasem szólított meg valakit, a kérdésekre valami különös udvariassággal és kurtán válaszolt. Nagyon tetszett nekem, amikor tanította a gazdámat: áll az asztalnál, előrehajol és száraz körmével a vastag papíron kopogva nyugodtan magyaráz:

— Ide föltétlenül összeköttetés kell a födélgerendák között. Ez keresztezi a falra irányuló nyomás erővonalát, máskülönben a födélgerenda széjjelnyomja a falakat.

— Ez igaz, hogy vinné el az ördög! — mormolta a házigazda, amikor azonban a mostohaapám elment, a felesége azt mondta:

— Egyszerűen csodálkozom, hogy hagyhatod magad tanítani!

Kiváltképpen az bosszantotta a fiatalasszonyt, ha mostohaapám vacsora után megtisztította fogait és hegyes ádámcsutkáját előreeresztve száját öblítette.

— Szerintem, — mondta az asszony savanyú hangon, — árt önnek, Jevgenij Vasziljics, így hátravetni a fejét!

Mostohaapám udvariasan elmosolyodva megkérdezte:

— Miért?

— Csak... úgy...

Mostohaapám kék körmét kezdte tisztítani egy csontpálcikával.

— Mit szólsz hozzá, még a körmét is tisztogatja! — háborodott föl a háziasszony. — Úgyis meghal...

— Eh, — sóhajtott föl a gazdám. — Mekkorára nő bennetek, gonosz tyúkokban az ostobaság...

— Mit beszélsz már megint? — háborodott föl a felesége.

Az öregasszony meg éjszakánkint panaszkodott az Úristennek:

— Uram, most meg ime, nyakamra küldted ezt a rothadó emberi, Viktoruska pedig — újra férre van tolva...

Viktoruska mostohaapám szokásait kezdte utánozni, lassú járását, urias kezeinek biztos mozdulatait, képességét, hogy különös pompával kösse meg a nyakkendőjét és ügyesen, csámcsogás nélkül egyék. Egyszer-másszor durván kérdezett valamit:

— Te Maximov, hogyan mondják franciául — tárd?

— Engem Jevgenij Vasziljicsnak hívnak — emlékeztette nyugodtan mostohaapám.

— No, rendben van! És — mell?

Vacsoránál Viktoruska így parancsolt anyjának:

— Ma mère, donnez-moi encore sózott hást!

— Ó, te kis francia, — mondta meghatottan az öregasszony.

Mostohaapám háborítatlanul, mint egy siketnéma ette a hást és senkire se pillantott.

Egy ízben az idősebb fivér azt mondta a fiatalabbnak:

— Most aztán, Viktor, hogy már megtanultál franciául, szeretőt kell szerezned...

Ez volt az egyetlen alkalom, amire emlékszem, amikor mostohaapám némán elmosolyodott.

A fiatalasszony azonban föláborodva dobta a kanalat az asztalra és rákiáltott férjére:

— Nem szégyelled magad, ilyen disznóságot beszélni előttem!

Mostohaapám néha odajött hozzám a hátsó folyosóra, ahol a padlólépcső alatt alvóhelyem volt és a lépcsőn, az ablakkal szemben könyvet olvastam.

— Olvas? — kérdezte, kifújva a füstöt; mellől [illegible] hang jött föl. — Mi ez?

Megmutattam a könyvet.

— Ah, — mondja, megnézve a címet, — ezt, azt hiszem, olvastam! Rágyújt?

Cigarettáztunk, kinéztünk az ablakon a piszkos udvarra; azt mondta:

— Nagy kár, hogy nem tanulhat, azt hiszem, volna tehetsége...

— Ime, tanulok, olvasok...

— Ez kevés, — iskola kellene, rendszer..

Szerettem volna azt mondani neki:

— Önnek, uram, volt része iskolában és rendszerben — és mi haszna belőle?

Mintha kitalálta volna gondolatomat, hozzátette:

— Az erős jellemű embert az iskola igen jól képzi. Csak nagyon művelt emberek vihetik előre a világot...

Egyszer azonban azt tanácsolta nekem:

— Jobban tenné, ha elmenne innét, nem látok itt értelmet és hasznot a maga számára...

— A munkások tetszenek nekem.

— De... Mennyiben?

— Érdekes velük lenni...

— Lehetséges...

Egy másik alkalommal meg azt mondta:

— Alapjában véve micsoda egy szemétdomb ez, a mi háziaink, szemét...

Eszembe jutott, amikor anyám mondta ki ezt a szót és akaratlanul visszaléptem, — mostohaapám mosolyogva kérdezte:

— Nem így gondolkozik?

— De így.

— Nos hát... Látom ezt.

— A főnök mégis tetszik nekem...

— Igen, végeredményben jó ember... De — nevelséges.

Könyvekről szerettem volna beszélni vele, de, láthatóan nem szerette a könyveket és nem egyszer tanácsolta nekem:

— Ne hagyja magát túlzásba vinni, a könyvek mindent megszépítenek, másként mutatnak ebbe vagy abba az irányba. Íróik legnagyobb része a főnök fajtájából kerül ki — kis emberek...

Az ehhez hasonló ítéletek merészségükkel megnyertek engem.

Egy ízben azt kérdezte:

— Olvasta Gonesarovot?

— A „Palladá"-t.

— Az nagyon unalmas, a „Pallada". Egyébként Gonesarov a legokosabb író Oroszországban. Azt tanácsolom, olvassa el regé-

nyét, az „Oblomov"-ot. Ez a legigazabb és legmerészebb könyve. És egyébként is a legjobb könyv az orosz irodalomban...

Dickensről azt mondta:

— Az — ostobaság, biztosítom róla... A „Novoje Vremja" mellékletében megjelenik egy érdekes regény, „Szent Antal megkísértése" — ezt olvassa el! Azt mondja, szereti az egyházat és minden ilyen egyházi dolgot. Ez a „megkísértés" nagyon használára lesz...

Maga hozott el nekem egy csomó folytatást, elolvastam Flaubert böles regényét; a szentek legendáira emlékeztetett s egyiknmásik történetre, amelyet bibliaolvasó mondott el, különösebben mély benyomást azonban nem keltett bennem, sokkal jobban tetszettek az ugyanott megjelent „Upilio Fajmala állatszelídítő emlékiratai".

Amikor beismertem ezt mostohaapámnak, nyugodtan jegyezte meg:

— Ez azt jelenti, hogy még korán van ilyen dolgokat olvasni! De ne feledje el ezt a könyvet...

Néha sokáig ült velem, egy szót sem szólt, csak köhögött és fújta a füstöt. Szép szeme tűzben égett. Csöndesen néztem és elfeledtem, hogy ez az ember, aki ilyen becsülettel és egyszerűen, panasz nélkül haldoklik, valamikor közel állt anyámhoz és megalázta őt. Tudtam, hogy együtt él valami varróleánnyal s kétkedéssel és szánalommal gondoltam erre a nőre: hogyan nem undorodik megölelni ezeket a hosszú csontokat, megcsókolni ezt a szájat, amelyből már nyomasztóan árad az enyészet szaga? Éppen úgy, mint ahogy „Ez-már-jó" mostohaapám is szokott váratlanul egyéni dolgokat mondani:

— Nagyon szeretem a vadászkutyákat, — ostobák, de én igen szeretem őket. Nagyon szépek. A szép nők is gyakran ostobák...

Nem minden büszkeség nélkül gondoltam:

— Ismerted volna csak Margot királynőt!

— Embereknek, akik sokáig laktak együtt, hasonlítani kezd az arca egymáséhoz, — mondta egy alkalommal és én fölírtam ezt a füzetembe.

Úgy vártam az ilyen kijelentéseket, mint valami jótéteményt, — jól esett hallani a szavaknak nem megszokott összekapcsolását

abban a házban, ahol valamennyien színtelen nyelvet beszéltek, amely elkopott, egyhangú formákba csontosodott.

Mostohaapám sohasem beszélt velem anyámról, sőt, úgy hiszem, nevét sem említette sohasem; ez nagyon tetszett nekem és becsülést keltett bennem iránta.

Valamilyen alkalommal Istenről kérdeztem, — nem emlékszem, mivel kapcsolatban; rámnézett és nagyon nyugodtan mondta:

— Nem tudom. Nem hiszek Istenben.

Eszembe jutott Szitanov és beszéltem felőle neki, de mostohaapám, miután figyelmesen végighallgatott, ugyanolyan nyugodtan jegyezte meg:

— Ő még gondolkozik rajta, aki azonban gondolkozik, az mégis hisz valamiben... Én egyszerűen — nem hiszek!

— Hát lehetséges ez?

— Miért ne lehetne? Hisz' látja, — nem hiszek...

Én csak egyet láttam — hogy halálán van. Nem mintha sajnáltam volna, azonban először éreztem az erős és természetes érdeklődést haldokló embertársunk és a halál rejtélye iránt.

— Ime — itt ül egy ember, érinti a térdemet, égő és gondolkozó; meggyőződéssel osztályozza az embereket, hozzá való viszonyuk szerint; mindenről úgy beszél, mint akinek hatalmában áll ítélkezni és határozni, lényében van valami, amire szükségem van, vagy valami árnyalat, amire nincs szükségem. Egy lény: megfoghatatlanul bonyolult, végtelenül kavargó gondolatok edénye; akárhogyan is viseltetem iránta, önmagam részeként jelenik meg, él bennem valahol, gondolkozom róla és lelkének árnyéka lelkemen fekszik. Holnapra egészen eltűnik, teljesen, mindazzal együtt, ami fejében, szívében volt elrejtve, amit, úgy érzem, kiolvashatok szép szeméből. Amikor eltűnik, elszakad egy azokból az élő szálakból, amelyek engem a világhoz kötnek, csak az emlékezés marad meg, de ez kizárólag csak bennem, örökre, körülhatárolva, megváltozhatatlanul. Az élő, változékony azonban — eltávozik...

Ezek azonban gondolatok, mögöttük pedig az a szavakban ki nem fejezhető valami van, ami szüli és táplálja őket, ami parancsolóan kényszerít belenézni az élet jelenségeibe, mindegyiküktől feleletet kérni — miért?

— Azt hiszem, hamarosan lefekszem, tudja, — mondta egy izben mostohaapám, egy esős napon. — Ilyen ostoba gyöngeség! És semmihez sincs kedvem...

A következő napon az esti teánál különös gonddal söpörte le az asztalról és térdéről a kenyérmorzsákat, mintha valami láthatatlant távolítana el, az öregasszony pedig, féloldalról nézve rá, suttogva mondta a menyének:

— Nézd csak — hogy tisztogatja magát...

Két napon át nem jött munkára, azután az öregasszony nagy, fehér borítékot adott át nekem és azt mondta:

— Nesze, még tegnap délben, egy kis nő hozta, de elfelejtem odaadni. Nagyon kedves kis nő volt, hogy mi dolgod vele, nem tudom, igazán!

A borítékban a kórház papírján nagybetűs írás volt:

„Ha van egy szabad órája, — jöjjön el meglátogatni. A Martinovszkijban vagyok. E. M."

Másnap reggel ott ültem a kórteremben mostohaapám ágyánál; hosszabb volt, mint az ágy és félig harisnyába bujtatott lába kilógott az ágy végének rúdjai között. Szép szeme homályos pillantással bolyongott a sárga falakon, megálloott arcomon és a lánynak kis kezén, aki a zsámolyon ült az ágy fejénél. A lány a párnára tette kezét és mostohaapám hozzádörzsölte nyitottszájú arcát. A lány telt volt, síma, sötét ruhába öltözve; ovális arcán lassan peregtek a könnyek; könnyes kék szeme egyre mostohaapám arcát nézte, hegyes csontjait, nagy, kihegyesedett orrát és sötét száját.

—A papot kellene hívni, — suttogta a lány, — de ő nem engedi... nem ért már semmit...

És elvéve kezét a párnáról, mintegy könyörögve mellére szorította.

Mostohaapám egy pillanatra magához tért, fölnézett a mennyezetre, komoly ráncokba vonta homlokát, mintha visszaemlékezne valamire, azután felém nyujtotta sovány kezét.

— Maga az? Ime, látja... Nagyon rosszul érzem... magam...

Ez kifárasztotta, lehúnyta szemét, megsimogattam hosszú, hideg, kékkörmű ujjait, a leány halkan kérte:

— Jevgenij Vasziljics, egyezzen bele, kérem!

— Ismerkedjenek meg egymással — mondta és felém intett szemével. — Kedves ember...

Elhallgatott, egyre jobban fölnyitotta száját és hirtelen fölkiáltott, rekedten, mint a varjú; fészkelődött az ágyban, ledobta a takarót és hadonászott maga körül meztelen karjaival — a lány is fölkiáltott és az összegyűrt párnába temette fejét.

Gyorsan halt meg a mostohaapám és vonásai azonnal megszépültek.

A lányt karonfogva mentem el a kórházból. Támolygott, mint a beteg, sírt. Kezében gombóccá gyűrt zsebkendőt tartott; fölváltva nyomta oda egyik szeméhez, még szorosabbra gyűrte és úgy nézte, mintha ez lenne a legértékesebb, az utolsó dolog számára.

Hirtelen megállott, hozzám símult és szemrehányással hangjában, mondta:

— És még a telet sem érhette meg... ó, Uram, Istenem, micsoda dolog is ez?

Azután odanyujtotta könnytől nedves kezét.

— Isten vele. Nagyon dicsérte önt. Temetés — holnap.

— Ne kísérj!

Körülnézett.

— De minek? Most — nappal van, nem éjszaka.

A mellékutca sorkáról utána néztem: lassan ment, mint az olyan ember, akinek nincs hová sietnie.

Augusztus volt, a fákról már hullottak a levelek.

Nem volt időm kikísérni mostohaapámat a temetőbe és soha többé nem láttam ezt a lányt...

XVII.

Minden reggel hat órakor kimentem a munkához a vásártérre. Érdekes emberek vártak ott rám: Joszip, az ács, őszes ember, aki Remete Nikolájra hasonlított, ügyes munkás és nagy kópé; Jefimuska, a púpos tetőfedő, Pjotr, az istenfélő kőműves, elgondolkozó ember, aki szintén valamelyik szenthez hasonlított, Grigorij

Sislin, a szobrászmunkás, szakállas, kékszemű, szép ember, akiből sugárzott a csöndes jóság.

Már ismertem ezeket az embereket abból az időből, amikor másodszor éltem a rajzolónál; minden vasárnap megjelentek a konyhában, megállapodottan, ünnepiesen, kellemes beszédűen, új, a szájamíze szerint való szavakkal. Ezek a megállapodott férfiak akkor valamennyien szinte átlátszóaknak, tetőtől talpig becsületeseknek tűntek föl; mindegyikük a maga módján érdekes volt s előnyösen különbözött Kunavino külváros tolvaj és iszákos kispolgáraitól.

Sislin, a szobrász, tetszett a legjobban valamennyi között, sőt meg is kértem, hogy vegyen föl az arteljébe,* ő azonban aranyszínű szemöldökét kapargatva fehér ujjaival, lágyan mondta:

— Még korán lenne, a mi munkánk nem könnyű, várj egy-két évet...

Aztán hátravetette szép fejét és megkérdezte:

— Talán nem jól élsz? No, semmi, csak tűrd, fogd össze keményen magad, akkor — kibírod.

Nem tudom, használt-e valamit ez a jó tanács, de hálásan emlékszem rá.

Ezek az emberek most is eljöttek a gazdámhoz minden vasárnap reggel, elhelyezkedtek a padon a konyhaasztal körül és a gazdát várva, érdekesen beszélgettek. A gazda hangosan és vidáman köszöntötte őket, megszorította erős kezüket; elhelyezkedtek az elülső sarokban. Előkerült a számológép,** egy csomag pénz, a férfiak kiteregették az asztalra számadásaikat, előszedték összegyűrt jegyzőkönyveiket, — megkezdődött a heti elszámolás.

A gazdám tréfálkozva és fecsegve igyekezett becsapni őket, azok meg őt; néha keményen veszekedtek, gyakrabban azonban barátságosan nevettek.

— Ejnye, kedves ember, te aztán zsiványnak születtél, — mondták a parasztok gazdámnak.

---

* Munkáscsoport, amely közös haszonra dolgozik, egy közülük való vezetővel élén.

** Az elemi iskolából ismert kis állvány, több sorban, drótra fűzött különböző színű fagolyókkal.

Zavartan mosolyogva válaszolt:

— No és ti, gonosz tyúkok, éppen elég nagy zsiványok vagytok!

— No igen, hogyan is lehetne másként, — egyezett bele Jefimuska, a komoly Pjotr pedig azt mondta:

— Az marad a megélhetésre, amit lop az ember, amiért dolgozik, az az Istené és a cáré...

— Lám én is szívesen megcsalnálak benneteket! — nevetett a gazda.

A többiek jóindulatúan támogatták:

— Kicsalnál tőlünk valamit?

— Vagy elcsalnál?

Grigorij Sislin odaszorította kezével melléhez dús szakállát és éneklő hangon kérte:

— Barátaim, hagyjátok egyszerűen elvégezni a dolgot, csalás nélkül. Hiszen ha az ember tisztességesen él, milyen jó és nyugodt az élete, mi? Egy népből valók vagyunk, nem?

Kék szeme elsötétült, nedves lett: ezekben a pillanatokban bámulatosan szép volt; mintha mindenkit megzavart volna ez a kérés, valamennyien feszélyezve elfordultak tőle.

— A paraszt nem sokkal csaphat be, — mormogta a tisztességes Joszip fölsóhajtva, mintha sajnálná a parasztot.

A komor kőműves görnyedt hátával az asztal fölé hajolt és mély hangon mondta:

— A bűn olyan, mint a mocsár, — minél mélyebb, annál ingoványosabb...

A gazda is ugyanabban a hangnemben mormogott:

— Én meg mit csinálok? Csak azt mondom vissza, amit kiáltanak...

Mikor azután kibölcselkedték magukat, újra próbálkoznak becsapni egyik a másikát, amikor meg elszámoltak, izzadtan és fáradtan az erőfeszítéstől, a vendéglőbe mennek teázni és meghívják magukkal a gazdát is.

A vásártéren arra kellett figyelnem, hogy ezek az emberek ne lopjanak szögeket, téglát, deszkát; mindegyikük azonkívül, hogy a gazdámnak dolgozott, maga is vállalkozó volt és vala-

mennyien iparkodtak elcsenni valamit az orrom elől saját munkájuk számára.

Barátságosan fogadtak, Sislin meg azt mondta:

— Emlékszel, kérezkedtél hozzám az arteljbe. Most meg, nézd csak, hova fölvitte az Isten a dolgodat, föliebbvalóm leszel, mi?

— No-no — tréfálkozott Joszip — vigyázz és őrizz. Isten segítsen benne!

Pjotr barátságtalanul jegyezte meg:

— Fiatal darut rendeltek ki az öreg egerekre vigyázni...

Föladatom szörnyen kínos volt: szégyeltem magam ezek előtt az emberek előtt, úgy tünt föl, mintha valamennyien tudnának valami különöset, szépet, amit senki sem tud kívülök és nekem úgy kell néznem rájuk, mint tolvajokra és csalókra. Az első napokban nehéz dolgom volt velük, azonban Joszip hamarosan észrevette és egy alkalommal négyszemközt azt mondta:

— No csak, fiú, ne légy fölfuvalkodott, annak nincs értelme, — érted?

Természetesen semmit sem értettem, de éreztem, hogy az öreg érti helyzetem ostobaságát és hamarosan őszinte viszonyba kerültem vele.

Félrevont egy sarokba és oktatott:

— A főtolvaj köztünk, ha éppen tudni akarod — Petruha, a kőműves; nagycsaládú ember és kapzsi. Nála nyisd ki jól a szemedet, mert semmit sem vet meg, minden jó neki: akár egy font szög, egy tucat tégla, egy zsák mész, — gyerünk csak. Jó ember, istenfélő, szigorú gondolkodású és írástudó, csak éppen — szeret lopni. Jefimuska — az asszonyokért él-hal, nyugodt ember, számodra egészen ártalmatlan. Okos ember is, a púposak sohasem buták! Grigorij Sislin — kicsit ostobácska, ő nemcsak hogy mást nem veszi el, hanem inkább még a magáéból ad. Nem dolgozik furfanggal, őt mindenki becsaphatja, de ő nem képes erre! Nincs elég esze hozzá...

— Jó ember?

Joszip valahonnét messziről nézett rám és ezeket az emlékezetes szavakat mondta:

— Természetesen jó ember. A lusta embernek a legkönnyebb jónak lenni; a jósághoz, fiú, nem sok ész kell...

— No és te magad? — kérdeztem Joszipot. Elmosolyodott és ezt válaszolta:

— Én olyan vagyok, mint egy kislány, — majd ha öregasszony leszek, magamról is beszélek, csak várj addig. Addig pedig a magad eszével keresd meg, hol rejtőzöm — csak keress!

Halomra döntött mindent, amit róla és barátairól elképzeltem. Nehéz volt kételkednem véleményeinek igazságában, láttam, hogy Jefimuska, Pjotr, Grigorij a tisztességes öreget okosabbnak és tapasztaltabbnak tartják az élet minden dolgában, mint önmagukat. Mindent megtanácskoztak vele, figyelmesen meghallgatták a tanácsát, s a tisztelet minden jelét mutatták vele szemben.

— Légy olyan jó és adj tanácsot nekünk, — kérték, de egy ilyen kérés után, amikor Joszip elment, a kőműves csöndesen odasúgta Grigorijnak:

— Eretnek.

Grigorij pedig mosolyogva toldotta hozzá:

— Pojáca.

A szobrász barátságosan figyelmeztetett:

— Vigyázz csak, Maximics, az öreggel óvatosnak kell lenni, egy óra alatt képes az ujja köré csavarni. Az ilyen ravasz öregek, Isten tudja, milyen kárt tehetnek!

— Milyen kárt?

— No, hát csak — úgy! — mondta a csinos ember és hunyorított.

Semmit sem értettem az egészből.

Úgy találtam, hogy a legtisztességesebb és legbecsületesebb — Pjotr, a kőműves: mindenről röviden, nyomatékkal beszélt, gondolatai a leggyakrabban állapodtak meg Istenné, a pokolnál és a halálnál.

— Eh, gyerek, akárhogy is harcolsz, bármi is reményed, a sírt és temetőt el nem kerülheted!

Állandóan baja volt a hasával és voltak napok, amikor egyáltalán semmit sem tudott enni; a legkisebb falat kenyér is görcsös fájdalmakat és kinzó rosszullétet okozott.

A púpos Jefimuska szintén jó és becsületes embernek látszott,

azonban — mindig nevetséges volt, időnkint eszelős, csaknem őrült, afféle csöndes bolond. Állandóan különféle nőkbe volt szerelmes és valamennyiről ugyanazokkal a szavakkal beszélt:

— Őszintén mondhatom, nem is asszony, hanem tejbe mártott rózsa, ó-ó-ó...

Amikor a fürge kunavinói menyecskék megjelentek padlót súrolni az üzlethelyiségekben, Jefimuska lemászott a tetőről és beállt valamelyik sarokba, szinte dorombolt, összehunyorította szürke, élénk szemét, száját a füléig húzta.

— Milyen tűzről pattant menyecskéket küldött nekem az Úristen; milyen öröm adatott meg nekem; valósággal tejbemártott rózsák, hogyan is köszönjem meg a sorsnak ezt az ajándékot? Ennyi élő szépségtől — elégek!

Az asszonyok eleinte nevettek rajta, odakiáltottak egymásnak:

— Nézzétek csak, hogyan olvadozik a púpos — Uramisten!

A gúnyolódás egyáltalán nem bántotta a tetőfedőt, szögletes arca álmodozó lett, úgy beszélt, mint lázálomban: az édes szavak mámorító patakként ömlöttek belőle és láthatóan megrészegítették az asszonyokat. Végre valamelyik idősebb nő csodálkozva mondta a barátnőinek:

— Hallgassátok csak, hogyan igyekszik az öreg, tisztára mint valami fiatal legény.

— Úgy dalol, mint a madár...

— Vagy mint a koldus a templomajtóban...

Jefimuska azonban nem hasonlított koldushoz; szilárdan állt, mint valami mélygyökerű fatörzs, hangja egyre hívogatóbb lett, szavai csalogatóbbak, az asszonyok némán hallgatták. Valóban mintha beolvadt volna a gyöngéd, bódító szavakba.

Rendesen úgy végződött a dolog, hogy vacsorautáni időben, vagy szombaton, Jefimuska nehéz szögletes fejét ingatva, csodálkozóan mondta társainak:

— No, de ilyen édes kis asszonyt, ilyen kedveset, — először életemben érintettem ilyent...

Amikor Jefimuska sikereiről beszélt, sohasem dicsekedett, nem gúnyolódott a meghódított fölött, amint azt a többiek mindig

megtették, hanem csak örvendezve hálásan csodálkozott és szürke szeme csodálkozóra tágult.

Joszip fejét ingatva fölkiáltott:

— Ó, te kielégíthetetlen férfi! Hány éves vagy te tulajdonképpen?

— Negyvenkétéves vagyok! De ez semmi. Ma öt évvel megfiatalodtam, mintha csak a folyó élő vizében fürödtem volna meg, egészségesebb lettem, a szívem olyan nyugodt! Nahát, — hogy milyen asszonyok vannak, nem?

A kőműves nyersen mondta neki:

— Majd, ha beléptél az ötödik tizesbe, akkor nézd, milyen savanyúvá válnak a parázna szokásaid!

— Szemérmetlen vagy te, Jefimuska, — sóhajtotta Grigorij Sislin.

Én azonban úgy éreztem, hogy a szép ember irigyli a púpos sikereit.

Joszip egyenletesen ívelt, ezüstös szemöldöke alól nézett rájuk és tréfálkozott:

— Valahány Julcsa, mindnek megvan a kulcsa, — vagy hogy a csészét nyujtsa, vagy hogy a tésztát sújtsa, — mégis mindegyikből vénasszony lesz, — furcsa!

Sislin nős volt, a felesége azonban a falujában maradt és így ő is megnézegette a súrolóasszonyokat. Ezek mindannyian könnyen voltak kaphatók, valamennyi elfogadta a „mellékkeresetet"; az éhes külvárosban ezt a keresetet ugyanolyan egyszerűen fogták föl, mint minden más munkát. A szép paraszt azonban nem nyúlt a nőkhöz, csak messziről nézte őket, különös pillantással, mintha sajnálna valakit, őket vagy önmagát. Amikor azonban maguk kezdtek incselkedni vele és csábítgatták, zavartan elmosolyodott és odébb ment...

— Na, mit akartok...

— Mi van veled, te ostoba? — csodálkozott Jefimuska. — Hogyan mulaszthatod el az alkalmat?

— Én nős vagyok — emlékeztette Grigorij.

— No, igen — és talán megtudja a feleséged?

— Az asszony mindig megtudja, ha a férje tisztességtelenül élt, azt, barátom, nem csaphatod be!

— De hát hogyan tudja meg?

— Azt nem tudom hogyan, de meg kell tudnia, ha ő maga tisztességesen él. Ha meg én tisztességesen élek és ő esik bűnbe — megtudom róla...

— De hogyan? — kiáltja Jefimuska, Grigorij azonban nyugodtan ismétli:

— Azt nem tudom.

A telőfedő izgatottan csapja össze a kezét.

— Már engedelmet kérek. Tisztességes, tisztességtelen... Eh, te birka.

Sislint munkásai, hét ember, egyszerűen kezelték, nem is tekintették gazdájuknak, a háta mögött pedig borjúnak nevezték. Ha megjelent a munkánál és látta, hogy lustálkodnak, fogta a mintázófát és a sínitól, s maga kezdett valósággal művészettel dolgozni, barátságosan kiáltva a többiekre:

— Gyerünk, gyerekek, gyerünk!

Egy ízben a gazdám haragos megbízását teljesítve, azt mondtam Grigorijnak:

— Rosszak a munkásaid...

Úgy tett, mintha csodálkoznék.

— De miért?

— Ennek a munkának már tegnap délig kész kellett volna lenni és még ma sem lesznek készen...

— Ez igaz — nem lesznek készen — ismerte be és kis szünet után óvatosan mondta:

— Természetesen látom, de kellemetlen bajtani őket — hiszen valamennyien egy faluból vagyunk. Meg, nézd csak azt: megparancsolta Isten, — arcod verejtékében edd meg kenyeredet, ez valamennyiünknek szól, — neked is, nekem is. De te meg én kevesebbet fáradunk, mint ők, — nehát kellemetlen bajtani őket...

Elgondolkozva élt; megy a piac [illegible] és egyszerre csak [illegible] valamelyik csatornahídnál, sokáig áll a korlátnál, nézi a vizet, az eget, a messzeséget az Oka mögött. Utóbb valaki és megkérdi:

— Mit te?...

— Á... — rezzen föl és zavartan elmosolyodik. — Csak úgy... megálltam, nézegettem egy kicsit...

— Jól van minden berendezve az Úristennél, — szokta gyakran mondani. — Az ég, a föld, a folyók lefelé hömpölyögnek, a hajók járnak. Fölülsz a hajóra és mégy, ahová tetszik: Rjazanba vagy Rübinszkbe, Permbe, vagy Asztrahányig. Rjazanban voltam, semmi — unalmas város, unalmasabb, mint Nizsnij; a mi Nizsnijünk — fiatal, vidám. Asztrahány is unalmas. Asztrahányban főként sok kalmük van, nem szeretem őket. Nem szeretek semmiféle mordvint, kalmükot, sem a perzsákat, németeket és mindenféle idegeneket...

Lassan beszél, szavai szinte keresik a hasonló gondolkodású embert és mindig megtalálják Pjotrban, a kőművesben.

— Nem népek ezek az idegenek, — mondja meggyőződéssel és haragosan Pjotr — mert Krisztustól idegenen születnek és Krisztustól idegenül élnek.

Grigorij fölénkkül, sugárzik.

— Akár így, akár úgy, de én, barátom, csak a tiszta orosz népet szeretem. A zsidókat szintén nem szeretem, sőt nem is értem, mi szüksége van Istennek a sokféle népre. Bölcsességgel van berendezve...

A kőműves komoran teszi hozzá:

— Bölcsességgel, de — sok fölösleges is van.

Joszip hallgatja a beszédüket s gúnyosan és csípősen jegyzi meg:

— Fölösleges tényleg van — íme, például a ti beszédetek teljesen fölösleges. Ó, ti szakadárok, meg kellene verni benneteket valamennyit...

Joszipnak önálló véleménye van, de nem lehet tudni — mit helyesel és mit kezd vitatni. Néha úgy tűnik föl, hogy egykedvűen helyesel minden embernek, minden gondolatuknak; gyakrabban tűnik azonban úgy, hogy valamennyien únatják, úgy néz emberekre, mint a féleszűekre és azt mondja Pjotrnak, Grigorijnak, Jefimuskának:

— Eh — ti kutyakölykök... disznófejűek...

Azok nem valami vidáman és szívesen nevetnek, de mégis csak — nevetnek.

A gazdám egy ötöst adott naponta kenyérre; ez nem volt elég, kissé éheztem, amikor a munkások ezt látták, meghívtak a

reggelijükhöz és vacsorájukhoz, néha pedig a vállalkozók is magukkal hívtak a vendéglőbe teázni. Szívesen egyeztem bele, jólesett ott ülni köztük, hallgatni lassú beszédüket, különösen elbeszéléseiket; ők kedvüket találták az egyházi könyvekben való jártasságomban.

— Jól beleragadtál a könyvekbe, színültig megtöltötted a fejedet, — mondta Joszip és figyelmesen nézett rám búzavirágszínű szemével; szemének kifejezését nehéz volt eltalálni, a szemhogara mindig olyan volt, mintha úszna, megolvadna.

— Őrizd meg ezt, szaporítsd, érdemes; ha fölnőttél, menj kolostorba, vigasztalást nyujtani a népnek, vagy pedig a — milliomáriusokhoz ...

— Misszionáriusokhoz, — javította ki a kőműves, valahogyan sértődött hangon.

— Mi? — kérdi Joszip.

— Misszionáriusoknak mondják, hiszen tudod. És nem vagy süket ...

— No, jól van, a misszionáriusokhoz, az eretnekekkel harcolni. Vagy magad is menj eretneknek, — ez is jó kenyérkereset. Akinek esze van, az eretnekségből is meg tud élni ...

Grigorij zavartan nevet, Pjotr meg a szakállába mormogja:

— Lám, a varázslók sem élnek rosszul, a különféle istentelenek ...

De Joszip azonnal készen van a válasszal:

— A varázslónak nem kell írástudónak lenni ...

És mesélni kezd nekem:

— Lám, nézd csak, hallgass csak ide: a mi falunkban élt egy afféle zsellér, Tuskának hívták, sovány, haszontalan kis paraszt; úgy élt, mint a tollú, erre-arra, amerre a szél fúj — de nem dolgozott, olyan igazi semmittevő. No, egyszer csak zarándokútra indult, úgysem volt semmi dolga és két évig kóborolt, de aztán egyszerre új alakban jelent meg: a haja a válláig, a fején kis papi sapka, a testén barna kámzsa, úgy néz mindenkire, mint a sügér és makacsul hajtogatja: vezekeljetek, átkozottak! Miért ne vezekelnének, különösen pedig az asszonyok. És most már rendbejött a dolog: Tuska jóllakott, Tuska jól ivott, Tuska az asszonyokkal teljesen meg volt elégedve ...

A kőműves haragosan félbeszakítja:

— Hát csak az a fontos, hogy legyen mit enni, inni?

— Hát mi más még?

— A szavak a fontosak.

— No, a szavaiba nem hatoltam be, szavakban magam is túlságosan gazdag vagyok.

— Mi is ismerünk ilyen Tuska-félét, a Dimitrij Vaszilijeszt — mondja sértődötten Pjotr. Grigorij pedig hallgatagon lehajtja fejét és a poharába néz.

— Nem vitatkozom, — jelenti ki békítően Joszip. — Csak a Maximiosünknek beszélek a különböző utakról a mindennapi kenyérhez.

— Csakhogy némelyik út a fogházba is juttat...

— Még pedig gyakran — helyeselt Joszip. — Ritka ám az olyan út, hol az ember jóra jut. Tudni kell, hogy hol hagyja ott az ember...

Állandóan ingerkedett kissé ezekkel a tisztességes emberekkel — a szobrásszal és a kőművessel; lehet, hogy nem szerette őket, de ezt ügyesen elrejtette. Az emberekhez való viszonya különben is érthetetlen volt.

Jefimuskára mintha lágyan, jóságosan tekintett volna. A tetőfedő nem vett részt a beszélgetésekben Istenről, az igazságról, a szektáriusokról, az emberi élet keserűségeiről — amik társainak kedvenc beszédtárgyai voltak. Oldalt állította a széket, hogy a támlája ne zavarja a púpját és nyugodtan itta egyik pohár teát a másik után, hirtelen azonban a fülét hegyezi, körülnéz a füstös szobában, fülel a hangok zürzavaros lármájára, fölugrik és hirtelen eltűnik. Ez azt jelenti, hogy a vendéglőben megjelent valaki, akinek Jefimuska tartozik, — volt belőlük jó egy tucatnyi, — és minthogy néhányan megverték, — inkább elszalad a szerencsétlenség elől.

— Haragusznak ezek a furcsa emberek, — csodálkozik, — pedig hiszen nem adnám-e oda nekik, ha volna pénzem?

Jefimuska néha sokáig ül elgondolkozva, nem lát és nem hall: kiálló pofacsontú arca ellágyul, amúgy is szelíd szeme még szelídebben tekint.

— Min gondolkozol, bajtárs? — kérdezik.

— Arra gondolok, hogyha gazdag lennék, ó, — akkor egy olyan igazi kisasszonyt vennék el feleségül, nemesi kisasszonyt, Isten bizony, ezredesnek a leányát például és hogy szeretném — Istenem! Még elevenen égnék el a szeme előtt... Mert, testvérek, egyszer a tetőt javítottam egy ezredesnél vidéken...

— És annak volt egy özvegy leánya, már hallottuk, — szakítja félbe Pjotr barátságtalanul.

Jefimuska azonban a térdét dörgöli kezével, hintázik a széken, égnek mereszti a púpját és folytatja:

— Sétálni ment a kertben, tiszta fehéren, gyönyörűen, én meg nézem a tetőről és azt gondolom: minek nekem a napvilág és a fehér virágok? Lennék csak galamb, hogy a lába elé röpülhetnék. Egyszerűen tejbe mártott rózsa. És egy ilyen úrinővel egész életemen át éjszaka lehetne.

— És mit zabálnátok? — kérdi nyersen Pjotr, de ez nem zavarja Jefimuskát.

— Uramisten! — kiált föl hangosan. — Mi kellene nekünk? Meg aztán gazdag is...

Joszip elneveti magát:

— Azt ugyan hamar eltékozolnád, te pazarló!

Az asszonyokon kívül Jefimuska semmiről nem beszél és nagyon egyenlőtlen munkás; egyszer kitűnően dolgozik, halad a munkájában, máskor meg nem mozdul előre, fakalapácsa nagyon lustán, hanyagul kopácsol, réseket hagy a tetőben. Mindig zsír- és kátrányszag árad belőle, de van valami jellegzetes szaga is, egészséges és kellemes, a frissen döntött fára emlékeztet.

Az ácssal érdekesen lehet beszélgetni mindenről; érdekesen, de nem kellemesen, szavai mindig nyugtalanítják a szívet és nehéz megérteni, mikor beszél komolyan és mikor tréfál.

Grigorijjal a legjobb mindig Istenről beszélni, nagyon szereti ezt.

— Grisa, — kérdem tőle, — hát tudod-e, hogy vannak emberek, akik nem hisznek Istenben?

Nyugodtan elmosolyodik:

— Hogyan?

— Azt mondják: nincs Isten.

— Ó, nézd csak. Hát hogyne tudnám.

Láthatatlan legyet hesseget el a kezével és azt mondja

— Már Dávid királynál meg van írva, emlékezz csak: „gyakran mondja a dőre az ő szívében: nincs Isten", íme — mikor beszéltek már az ilyen esztelenekről. Isten nélkül sehogy sem lehet boldogulni...

Joszip mintha helyeselne neki:

— Vedd el Petruskától az Istent és — azonnal kilopja a szemedet.

Sislin csinos arca szigorúra változik; végigsimogatja szakállát ujjaival, amelyekre ráragadt a mész és titokzatosan mondja:

— Isten minden testben jelen van; a lélekismeret és minden, ami jó van bennünk, — Istentől jön.

— És a bűn?

— A bűn — a hústól, a Sátántól. A bűn az kívül van, mint szeplő — és semmi több. Az vétkezik a legerősebben, aki sokat gondolkozik a bűnről; ne gondolj a bűnre, — nem vétkezel. A bűnös gondolat a Sátáné, aki minden testiség gazdája...

A kőműves kételkedik.

— Mégsem lesz ez egészen így...

— De így van. Isten — bűnnélküli, az ember pedig képe és hasonmása. Vétkezni csak a képe, a hús vétkezik: a hasonmása azonban nem képes erre, mert a hasonmás — lélek.

Diadalmasan elmosolyodik, Pjotr azonban morog:

— Ez mégsem így lesz...

— Szerinted talán, — kérdezi Joszip a kőművest, — ha nem vétkezel, nem bűnhődhetsz, ha nem vezekelsz, nem idvezülsz?

Így már inkább lehetséges. Ha az ördögről elfeledkezel, — nem szereted az Istent, mondják az öregek...

Sislin nem szokta meg az italt, már két pohárkától részeg lesz; arca ilyenkor rózsássá válik, gyerekesen néz, a hangja éneklő.

— Milyen szép minden, testvérek! Lám, élünk, dolgozunk egy kicsit, jóllakottak vagyunk, hála Istennek, ah, milyen jó!

Sírva fakadt, a könnyek végiggördültek szakállán és úgy csillogtak a selymes szálakon, mint az igazgyöngyök.

Ez a boldog dicshimnusz az életről és ezek az alágördülő könnyek kellemetlenül érintettek — nagyanyám több meggyőző-

déssel, egyszerűbben dícsérte az életet, nem ilyen tolakodó módon. Ezek a beszélgetések állandó feszültségben tartottak, bizonytalan nyugtalanságot keltettek bennem. Már sok elbeszélést olvastam a parasztokról és lám, milyen élesen különbözik a nyomtatott paraszt az élőtől. A könyvekben minden paraszt boldogtalan; akár jók, akár rosszak, szegényebbek szavakban és gondolatokban, mint az élők. A paraszt a könyvekben kevesebbet beszél Istenről és a vallási szektákról — többet a hatóságokról, a földről, az igazságról és a nehéz életről. Az asszonyokról szintén kevesebbet beszél, nem olyan durván, sokkal barátságosabban. Az élő paraszt számára az asszony — szórakozás, de veszélyes szórakozás, az asszonyokkal szemben mindig furfangosnak kell lenni, különben amaz fölülkerekedik és elrontja egész életét. A paraszt a könyvekben vagy rossz, vagy jó, de mindig egészen az; az élő paraszt azonban sem nem rossz, sem nem jó, azonban mindig csodálatosan érdekes. Akármennyire is kifecsegi magát előtted az élő paraszt, mindig azt érzed, hogy maradt benne még valami, ezt azonban megtartja magának és lehet, hogy ebben a ki nem mondottban, elrejtettben van a lényege.

Az összes papirosból való parasztok közül legjobban tetszett nekem Piszemszkij „Ácsok" című könyvének alakja, Pjotr; szerettem volna fölolvasni ezt az elbeszélést barátaimnak és magammal vittem a könyvet a vásártérre. Gyakran töltöttem az éjszakát egyik vagy másik artelnél; néha azért, mert nem volt kedvem az az eső miatt visszamenni a városba, gyakrabban pedig azért, mert napközben csúnyán elfáradtam és nem volt erőm hazamenni.

Amikor elmondtam, hogy van nálam egy könyv az ácsokról, valamennyien érdeklődtek, különösen Joszip. Kivette a könyvet a kezemből, lapozgatott benne, gyanakodva csóválta szentképhez hasonló fejét.

— De hogy egyenesen miránk van írva! Ó, ezek a selmák! Ki írta ezt, valami úrféle? No, így is gondoltam, az urak és a hivatalnokok mindenre képesek. Ami még az Úristennek sem sikerül azt is kiszaglásszák a hivatalnokok ...

— Ne beszélj olyan vigyázatlanul Istenről, Joszip, — jegyezte meg Pjotr.

— Semmi az! Isten számára az én szavam kevesebb, mint egy hópehely vagy egy esőcsöpp az én kopasz fejemnek. Ne is kételkedj, mi kelten nem érünk föl az Úristenig...

Egyszerre nyugtalan játékosság vett erőt rajta, mint a tűzkő a szikrákat, úgy szórta az éles szavakat és mint késekkel, elvágott velük minden ellentmondást. A nap folyamán néhányszor megkérdezte:

— Olvasunk, Maximics? No, helyes dolog! Jól van kigondolva!

Az esti szünet beálltával az ő arteljébe mentünk vacsorázni, vacsora után pedig megjelent Pjotr munkásával, Ardaljonnal és Sislin egy fiatal legénnyel, Fomával. A szérűben, ahol az artel aludt, meggyujtották a lámpát és én elkezdtem olvasni. Némán figyeltek, moccanás nélkül, Ardaljon azonban hamarosan mogorván megszólalt:

— Na, nekem elég volt!

És elment. Elsőnek Grigorij aludt el, csodálkozóan kitátott szájjal, utána az ácsok is álomba merültek, Pjotr, Joszip és Foma azonban közelebb húzódtak hozzám és feszülten hallgattak.

Amikor befejeztem az olvasást, Joszip tüstént kioltotta a lámpát, — a csillagok állása szerint már éjfél felé járt az idő.

Pjotr megszólalt a sötétben:

— Minek írták ezt meg? Ki ellen?

— Most aludj, — mondta Joszip, csizmalehúzás közben.

Foma hallgatva félrefordult.

Pjotr sürgetően megismételte:

— Azt kérdem, ki ellen írták ezt a könyvet?

— Ők már tudják, — mondta Joszip és alvásra helyezkedett a hálóhelyén.

— Hogyha a mostohaanyák ellen van, akkor egészen hiábavaló dolog: a mostohaanyák nem lesznek jobbak tőle — mondta a kőműves makacsul. — Ha meg Pjotr ellen, akkor is fölösleges: az ő bűne — az ő felelőssége. Gyilkosságért Szibéria jár és kész. A könyv teljesen fölösleges az ilyen bűnnél, nem igaz?

Joszip hallgatott. A kőműves ekkor még hozzátette:

— Nincs egyéb dolguk, hát idegen dolgok után szaglásznak! Mint az öregasszonyok az esti istenáldáson. No, jojcakát, aludjunk...

Egy pillanatra még megállott a nyitott ajtó kék négyszögében és megkérdezte:

— Joszip, hát te hogyan gondolkozol?

— Mi? — visszhangozta álmosan az ács.

— No, jól van, aludj...

Sisiin azon a helyen fordult oldalára, ahol ült. Foma mellettem feküdt az összetört szalmán. Aludt a külváros, messziről idehangzott a hajók fütyülése, vaskerekeik súlyos csapkodása, az ülközők zaja. Nem jól éreztem magam, — valami megbeszélést vártam, de semmi nem volt.

Egyszerre azonban csöndesen, de éberen megszólalt Joszip:

— Ti, gyerekek, ne higgyetek semmi ilyet, ti még fiatalok vagytok, előttetek az élet, takarékoskodjatok a magatok értelmével! A magad eszén kétannyit vehetsz! Foma, alszol?

— Nem — válaszolta Foma élénken.

— Úgy, úgy! Ti mindketten ismeritek a betűket, hát csak olvassatok, de soha ne higgyetek senkinek. Azok mindent ki tudnak nyomtatni, ez a dolog egészen a kezükben van!

Kilógatta a lábát a fekvőhelyéről, kezével a deszka szélére támaszkodott és felénk fordulva folytatta:

— Könyvek, igen, — de hát hogyan is kell őket fölfogni? A könyv vádirat, vagy körvény [illegible] emberekhez! Nézzetek csak ide, milyen ember egy ács, vagy valaki más, milyen egy úr, menynyire más ember! A könyvet sohasem írják hiábavaló módon, hanem mindig valaki védelmére...

Foma tompán mondta:

— Pjotrnak igaza volt, hogy megölte azt a vállalkozót!

— No, hát ez fölösleges beszéd; aki embert öl, annak soha sincs igaza. Tudom, hogy nem szereted Grigorijt, de ezt a gondolatot verd ki a fejedből. Mi nem vagyunk gazdag emberek, ma főnök vagyok, holnap újra munkás...

— Nem róla beszélek, Joszip bácsi...

— Az mindegy...

— Te igazságos vagy.

— Várj csak, majd elmondom neked, minek van megírva ez a történet, — szakította félbe Joszip Foma haragos szavait — ez nagyon gonosz egy történet! Lám, mondja, ilyen az úr paraszt nélkül, és ilyen a paraszt úr nélkül! Most nézd: az úrnak rossz és a parasztnak sem jó. Az úr eltespedt, elbutult, a paraszt meg diszakvő, iszákos, beteges és érzékeny lett. A jobbágyság idején, azt mondják jobb volt: az úr kerülte a parasztot, a paraszt meg az urat, — így keringtek mindketten, csendben, nyugodtan. Nem is vitatom, mert igaz: az urak alatt nyugodtan lehetett élni — az uraknak sem felelt meg, ha a jobbágy szegény volt; nekik akkor volt jó, ha a jobbágy gazdag, de nem okos, ez volt az ínyükre. Tudom én ezt jól, hiszen magam is negyven évig éltem jobbágyságban és a saját bőrömön próbáltam ki.

Visszaemlékeztem, hogy ugyanígy beszélt az urakról Pjotr is, a kocsis, aki elvágta a nyakát és nagyon kellemetlenül érintett, hogy Joszip gondolatai fedik egymást a gonosz öregéivel.

Joszip megérintette a kezével a lábamat és folytatta:

— A könyveket és minden történetet meg kell érteni! Senki sem tesz semmit fölöslegesen, az csak úgy látszik, mintha ok nélkül volna. A könyveket sem hiába írják, — hanem hogy a fejet megzavarják vele. Minden értelemmel történik, — meggondolás nélkül egy fejszecsapást sem tehetsz, még egy hánasszipőt sem fonhatsz . . .

Sokáig beszélt, lefeküdt, majd újra fölkelt, a csöndben és sötétségben halkan suttogta tömör mondásait:

— Azt mondják: az úr idegen a parasztnak. Pedig ez nem igaz. Mi is ugyanúgy urak vagyunk, csakhogy — a legaljáról; az úr természetesen könyvből tanul, én meg — az ütés utáni dagonatból, no meg az úrnak fehérebb a hátsófele — tessék, ez az egész különbség. Ne-em, fiúk, itt az ideje, hogy másként éljünk, az írott malasztot ott kell hagyni, eldobni! Hadd kérdezze meg mindenki önmagát: ki vagyok én? Ember. És amaz kicsoda? Megint csak ember. Most aztán hogyan van: talán az Úristen többet követel tőle? Ne-em, Isten előtt valamennyien egyenlően adózunk . . .

Végre reggelfelé, amikor a szürkület valamennyi csillagot kioltotta, Joszip így szólt bozzám:

— Láttad, hogy én is hogyan tudok költeni? Lám, mi mindent beszéltem, amire soha nem gondoltam. Ne higyjetek nekem, gyerekek, inkább csak álmatlanságból mondtam, mint komolyan. Csak fekszel, fekszel és kigondolsz valamit szórakozásból: volt egyszer, hol nem volt, egy varjú, az mindig csak röpült, a mezőről a hegyekbe, egyik határból a másik határba, amíg elérkezett az ideje; az Úr megbüntette: megdöglött a varjú és kiszáradt. Mi ennek az értelme? Nincs semmi értelme... Most aztán — aludjunk, mindjárt ideje lesz fölkelni...

XVIII.

Mint annakidején Jákov, a fűtő — úgy nőtt most Joszip óriásivá szemem előtt és eltakart előlem minden embert. Volt benne valami nagyon rokon a fűtőhöz, de ugyanakkor emlékeztetett nagyapámra, Pjotr Vasziljevre, a bibliaolvasóra, Szmúrújre, a szakácsra és amikor eszembe juttatta ezeket az embereket, akiknek képe olyan mélyen emlékezetembe vésődött, ő maga is mély nyomot hagyott benne, mint a savmarás a harang ércébe. Észrevehető volt, hogy két sorban haladnak gondolatai: nappal, a munkánál, az emberekkel fürge, egyszerű gondolatai gyakorlatiasabbak és jobban érthetőek, mint azok, amelyek a pihenőidőben jelennek meg, este, amikor a városba megy velem a komaaszonyához és éjjel, amikor nem tud aludni. Külön éjszakai gondolatai vannak, sokoldalúak, mint a láng a lámpában. Jól világítanak, de hogy melyik az igazi oldaluk, melyik oldal, ez vagy az a gondolat áll közelebb hozzá, vagy drágább-e neki, azt nem lehetett tudni.

Sokkal okosabbnak tartottam valamennyi embernél, akikkel eddig találkoztam, ugyanazzal a feszültséggel keringtem körülötte, mint Jákov, a fűtő körül, szerettem volna megismerni és megérteni ezt az embert, ő azonban — kicsúszik, elkígyózik és — megfoghatatlan. Mi az igaz benne? Mit lehet hinni belőle?

Emlékszem, hogy azt mondta nekem:

— Keresd magad, hogy hol rejtőzöm, keresd csak!

Ez ostorozta önérzetemet, sőt mi több ennél, — életszükségletté vált számomra megérteni az öreget.

Megfoghatatlanságában — erő volt. Úgy tűnt föl, hogyha akár száz évig is éine, akkor is ugyanolyan maradna, megingathatatlanul őrizné meg magát a csodálatosan állhatatlan emberek között. A bibliaolvasó ugyanezt az állhatatos benyomást keltette bennem, csakhogy azt nem találtam valami kellemesnek: Joszip állhatatossága más volt, ámbár nem mondhatnám, hogy kellemesebb.

Az emberek ingatagsága nagyon is a szemembe tűnt, csepürágó ugrándozásaik egyik helyzetből a másikba — terhemre voltak; már belefáradtam a csodálkozásba ezek fölött a kiszámíthatatlan ugrások fölött és lassanként kioltották érdeklődésemet és megzavarták szeretetemet irántuk.

Egy július elejei napon arra a helyre, ahol dolgoztunk, roskatag egyfogatú érkezett meg lóhalálában; a bakon dühös csuklással részeg kocsis ült, szakállasan, sapka nélkül, összevert ajkakkal; a kocsiban elnyúlva az ülésen a berúgott Grigorij Sislin, akit egy kövér, vörösarcú lány tartott a hóna alatt, vörös szalaggal és üvegcseresznyékkel díszített szalmakalapban, ernyővel kezében és gumi sárcipővel meztelen lábán. Az ernyővel hadonászva, ide-odahajolt, hahotázott és kiabált:

— De az ördögbe is. A vásár nincs is nyitva, nincs vásár, és ő meg elhoz a vásárba, a mindenit!

Grigorij kuszáltan és összetörten kimászott a kocsiból, leült a földre és könnyek között magyarázta nekünk, akik néztük:

— Té-térden állok, súlyosan vétkeztem. Meggondoltam magam és vétkeztem! Jefimuska azt mondja: Grisa! Grisa — mondja... Igazán ezt mondta, de ti — bocsássatok meg! Valamennyieteket megvendégellek. Igazán azt mondja: egyszer élünk... többször, mint egyszer, nem lehet...

A lányból kipukkadt a nevetés, toporzékolt lábával, elvesztette a sárcipőt, a kocsis meg mogorván mondta:

— Gyerünk már gyorsan odébb! Majd megvadul a ló a kurjongatástól.

A ló, öreg, összetört gebe, úgy állott tajtéktól borítottan, mintha odaszegezték volna; mindez együttvéve elviselhetetlenül nevetséges volt. Grigorij munkásai valósággal gurultak, amint nézték gazdájukat, kiöltözött hölgyét és az ostoba kocsist.

Egyedül Foma nem nevetett, az egyik üzlet ajtajában állt velem és mormogott:

— Berúgott a disznó... Otthon meg felesége van, szép asszony.

A kocsis egyre sürgette, hogy menjenek tovább, a lány kiszállt a kocsiból, fölemelte Grigorijt, elhelyezkedett a térdén és ernyőjével hadonászva, kiáltotta:

— Utazunk!

Gazdájukon jóindulatúan gúnyolódva, irigykedve mentek vissza az emberek Foma hívására, akin látszott, hogy kellemetlen látnia Grigorijt ilyen nevetséges állapotban.

Gyakran gondoltam: miért Grigorij Sislin a gazda, Foma Tucskov pedig munkás?

Ez a kemény, fehérbőrű legény, göndör hajával, karvalyorrával és szürke, okos szemével kerek arcában, nem látszott parasztnak; jó ruhába öltözötten jó családból való kereskedő fiának nézték volna. Komor ember volt, keveset beszélt, de érielmesen. Miuthogy tudott írni-olvasni, ő vezette a vállalkozó számláit, elkészítette a költségvetéseket, értett hozzá, hogyan kell társait munkára buzdítani; ő maga azonban nem szívesen dolgozott.

— Minden munkát úgy sem csinálhat meg az ember, — mondta nyugodtan. A könyvekről megvetően nyilatkozott:

— Kinyomtatni mindent lehet, kigondolom neked, amit akarsz, az mind — ostobaság...

Mindent figyelmesen meghallgatott, azonban, ha valami érdekelte, részletesen és kitartóan érdeklődött; csakhogy mindenről megvolnak a maga gondolatai és mindenre saját mértékét alkalmazta.

Egyszer arról beszéltem Fomának, hogy lám, neki kellene vállalkozónak lennie, erre lustán magyarázta:

— Hogyha egyszerre ezerhet lehetne kapni, az még csak hagyján... De garasokért kínlódni az emberekkel: ez csak annyi mint csőbőrből-vödörbe. Nem, még egy kicsit nézelődöm, azután Oroszkába megyek, a kolostorba. Jóképű vagyok, erős, így aztán remélhetően megtetszem valami kereskedő-özvegynek. Már előfordult ilyesmi: egy szerencsés legény két év alatt megcsinálta a szerencséjét, még hozzá lányt vett feleségül ebből a városból; a

csodatévő szentképet hordozták a házakhoz és akkor látta meg a tány őt...

Mindezt elgondolta már magának; sok ilyen történetet hallott, amikor klastromberátok a klastromból jutottak könnyű élethez. Ezek a történetek nem tetszettek nekem, aminthogy nem tetszett Foma gondolkodásmódja sem, de arról meg voltam győződve, hogy tényleg kolostorba megy.

Megnyílott a vásár és Foma, valamennyiünknek vámtlanul, pincérnek szegődött el a vendéglőbe. Nem mondom, hogy ez csodálkozásra készítette társait, de valamennyien gúnyosan kezdtek a legénnyel szemben viselkedni; amikor vasárnaponkint teázni menni készülődtek, nevetve mondta egyik a másiknak:

— Gyerünk a kollégához!

Amikor beléptek a vendéglőbe, kiabálni kezdtek:

— Hé, pincér! Te göndörhajú, gyere csak ide!

Odajött és hátraszegett fejjel megkérdezte:

— Mit parancsolnak?

— Nem ismered meg az ismerősöket?

— Nincs időm ilyesmire...

Érezte, hogy társai kigúnyolják, mulatni akarnak rajta és unatkozóan-várakozó pillantással nézett rájuk; arca olyan lett, mintha fából faragták volna, de úgy látszott, mintha azt mondaná:

— No, csak gyorsan, nevessetek csak...

— No, mennyi a tea? — kérdezték; szándékosan vájkáltak az erszényükben és nem adtak neki egyetlen kopejkát sem.

Megkérdeztem Fomát: hogyan van, hogy barátnak készült és szolgának ment?

— Nem készültem barátnak, — válaszolta, — szolga meg nem sokáig maradok...

Négy esztendővel később Caricinban találkoztam vele, még mindig pincér volt egy kocsmában; később aztán olvastam az újságban, hogy Foma Tuskovot betöréses lopásért letartóztatták.

Különösen meglepett Ardaljonnak, a kőművesnek története, aki Pjotr arteljének legöregebb és legjobb munkása volt. Ez a negyven év körüli, feketeszakállas, vidám ember szinte önkéntelenül arra a kérdésre késztetett mindenkit: miért nem ő a gazda,

miért Pjotr? Vodkát ritkán ivott és majdnem sohasem részegedett le; munkáját kitűnően értette és szívesen dolgozott, a téglák vörös galambokként röpültek a kezében. A beteges és koplaló Pjotr mellette teljesen fölösleges embernek látszott az artelben; azt mondta a munkásoknak:

— Kőházakat építek másoknak, hogy nekem fakoporsóm legyen...

Ardaljon tréfás haraggal ragadta meg a téglákat, kiabált:

— Gyerünk, dolgozzunk, gyerekek, Isten dicsőségére!

És mindenkinek elmesélte, hogy jövő ősszel Tomszkba utazik, ott a sógora nagy vállalkozásba fogott: templomot épít és hívta őt, menjen hozzá felügyelőnek.

— Ezt már végleg elhatároztam, templomot építeni nagyon szeretek! — mondta és azt ajánlotta nekem:

— Gyere el velem! Szibériában, barátom, nagyon könnyű, aki tud írni, olvasni, az ott főember! Bizony, így van! Nem tréfálok...

Pjotr és Grigorij iránt jóindulatú gúnnyal viseltetett, mint a felnőtt a gyermekekkel és azt mondta Joszipnak:

— Kérkedő fráterek, egyre csak azon jár az eszük, hogy megmutassák egymásnak, mint a kártyajátékban.

Joszip határozatlanul jegyzi meg:

— Hát így van az manapság? A kérkedés emberi tulajdonság, a lányok is elöl viselik a mellüket...

— Egyre csak sóhajtoznak, így az Úristen, meg úgy az Úristen, ők maguk meg csak egymásra rakják a garasokat! — folytatja Ardaljon fáradhatatlanul.

— No, Grisa nem sokat rakott össze...

— Az én Pjotromról beszélek. Ha már Istent forgatják a szájukban, mennének az erdőbe, vagy a pusztába... Eh, megúntam már én itt, az ősszel megyek Szibériába.

A munkások irigyelték Ardaljont, azt mondták:

— Ha mi is ilyen keménykötésűek lennénk, mint a koma, mi sem ijednénk meg Szibériától.

És egyszerre eltűnt Ardaljon. Vasárnap elment az artelből és három napig senki sem tudta, hogy hol van.

Nyugtalanul találgatták:

— Talán valaki agyonütötte?

— Hátha fürdött és megfulladt?

Jött azonban Jefimuska és zavartan megmagyarázta:

— Ardaljon csavargó lett!

— Mit hazudsz? — kiáltotta hitetlenül Pjotr.

— Csavargó lett, iszik. Egyszerűen: kigyulladt, mint valami magtár. A felesége halt meg, azt hiszem...

— Hiszen özvegy! Hol van?

Pjotr haragosan elindult megmenteni Ardaljont, de ez elpáholta.

Erre Joszip keményen összeszorította ajkát, mélyen a zsebébe süllyesztette kezét és kijelentette:

— Elmegyek, megnézem: mi van vele tulajdonképpen? Derék ember volt...

Én is vele mentem.

— Ime, csak él, éldegél egy ember, — mondta útközben, — minden rendben lenne, de hirtelen megszállja az ördög és elkezd kódorogni. Figyeld meg, Maximics, tanulj...

A „vidám Kunavinó falu" egyik olcsó házába tértünk, zsiványképű öregasszonyba botlottunk. Joszip suttogni kezdett vele és az öregasszony bevezetett bennünket egy üres, apró szobába, amely piszkos és sötét volt, mint valami istálló. Az ágyon szétterülve nagy, kövér nő aludt, a vénasszony ököllel oldalba ütötte és azt mondta:

— Takarodj, te béka, takarodj!

A nő ijedten fölugrott, a tenyerével az arcát dörgölte és megkérdezte:

— Uramisten! Ki az? Mi az?

— A titkosrendőrség van itt, — mondta Joszip szigorúan; a nő felnyögött és eltűnt, ő meg köpött egyet utána és megmagyarázta nekem:

— A titkosrendőröktől félnek, jobban, mint az ördögtől...

Az öregasszony levett egy kis tükröt a falról és fölemelt egy darab papírkárpitot.

— Nézzétek meg, ő az?

Joszip benézett a hasadékon.

— Ő maga! Kergesd el a lányt onnét...

Én is benéztem a hasadékon: ugyanolyan szűk lyukban, mint amilyenben mi voltunk, szorosan be voltak hajtva az ablaktáblák, az ablakdeszkán hidaglámpa egett és előtte kanesal, meztelen tatár nő állott, ingét varrogatva. Mögötte az ágy két párnáján kiemelkedett Ardaljon duzzadt arca, kimerett fekete, összekócolt szakálla. A tatár nő megrázkódott, magára kapta az inget, elment az ágy mellett és egyszerre megjelent a mi szobánkban.

Joszip ránézett és úgy kiköpött.

— Ó, te szemérmetlen!

— Te meg vén ostoba vagy! — válaszolta nevetve a nő.

Joszip is elnevette magát és megfenyegette az ujjával.

Bementünk a tatárnő óljába, Josip leült az ágyra Ardaljon lábához és sokáig ébresztgette, az meg mormogott:

— No, jól van, jól van már... várj csak, megyünk...

Végre fölébredt, vadul nézett Joszipra és rám, lehúnyta gyulladt szemét és elvakkantotta magát:

— No, no...

— Hát veled mi van? — kérdezte nyugodtan Joszip, szemrehányás nélkül, de nem vidáman.

— Megléptem, — magyarázta Ardaljon krákogva és köhögve.

— Hogyan?

— Hát csak úgy...

— Ez így nem lesz jó...

— Mi legyen jó rajta...

Ardaljon elvett az asztalról egy megkezdett üveg vodkát, húzott egyet belőle, aztán megkínálta Joszipot:

— Akarsz? Harapnivalónak is kell itt lenni...

Az öreg töltött a szájába a pálinkából, lenyelte, elfintorította arcát és odaadással rágni kezdett egy darab kenyeret, a kótyagos Ardaljon meg elnyujtottan mondta:

— Ime, ezzel a tatárlánnyal kezdtem el. Ez mind Jedmuska műve; a tatárlány, azt mondja, fiatal, árva Kaszimovból, aki a vásárra jött ide.

A falon túlról vidáman hangzott át a kerékbetört orosz:

— Tatárkislány jónak lenni! Mint fiatal csirke. Kergesd el öreget, nem apja neked...

— No, itt van ő maga, — mormogta Ardaljon és bárgyúan bámult a falra.

— Látjam, — mondta Joszip.

Ardaljon hozzám fordult:

— Lám, így vagyok én, barátom...

Azt vártam, hogy Joszip szemrehányást tesz Ardaljonnak, oktatni fogja, az pedig majd szavait megbánást mutat. Semmi ehhez hasonló nem történt azonban, ültek egymás mellett, váll-vállnál és nyugodtan, szűkszavúan beszélgettek. Igen szomorú volt látni őket ebben a sötét, piszkos ólban; a tatárnő a falhasadékon nevetséges szavakat kiabált be, de ők kettőn nem hallották. Joszip elvett az asztalról egy füstölt halat, csámcsálásához verte és miközben gondosan letisztította róla a bőrt, megkérdezte:

— A pénzedet mind elverted?

— Petruhánál van még...

— Nézd, hogy megint összeszedd magad. Utazz el most Tomszkba...

— Mit keresek én Tomszkban?...

— Már meggondoltad a dolgot?

— Még ha idegenek hívnának.

— Hát?

— De hát a nővérem, a sógorom...

— És?

— Nem valami mulatságos, ha az ember a rokonoknak van alárendelve...

— Valakinek mindenütt alá vagy rendelve.

— Mégis...

Olyan barátságos komolysággal beszélgettek, hogy a tatárnő félhangyott az ingerkedéssel, bejött a szobába, hallgatva leakasztotta a falról a ruháját és elment.

— Fiatal, — mondta Joszip.

Ardaljon az ácsra pillantott és harag nélkül mondta:

— Mindent Jefimuska főzött ki. Semmit se' ismer mást, csak a nőket... De a tatárlány mulatságos pofa, egyre bolondozik...

— Nézd csak, hogy ne keveredj bele, — figyelmeztette Joszip és miután megette a halat, hüvelykujjával kezdett.

Útközben visszafelé megkérdeztem Joszipot:

— Minek jöttél el hozzá?

— Hát megnézni. Ismerős ember. Sok ilyen esetet láttam; él, éldegél egy ember és egyszerre csak kirúg a hámból, — ismételte, amit az előbb mondott. — A vodkától óvakodni kell!

De egy pillanat mulva hozzátette:

— A nélkül meg unalmas!

— A vodka nélkül?

— No, igen! Ha iltái, olyan, mintha másik földön lennél...

Ardaljon nem keveredett ki. Néhány nap mulva megjelent a munkánál, de hamarosan eltűnt, összel meg találkoztam vele a mezítlábasok között, a jeget verte le a bárkákról az öbölben. Barátságosan üdvözöltük egymást és elmentünk a vendéglőbe teázni, tea után pedig kérkedni kezdett:

— Emlékszel még, micsoda munkás voltam? Egyenesen kimondom: a magam szakmájában mester! Százakat kereshettem volna...

— Mégse' kerestél.

— Hát nem kerestem! — kiáltotta büszkén. — Köpök a munkára!

Merésznek mutatta magát, az emberek a vendéglőben figyelemmel füleltek föl heves szavaira.

— Emlékszel, mit mondott Petruha, az a csöndes tolvaj a munkáról? Másoknak kőházat, magának fakopersót. Tessék, ez az egész munka!

— Petruha beteg ember, fél a haláltól.

Ardaljon azonban fölkiáltott:

— Én is beteg ember vagyok, meglehet, hogy a lelkem nincs a helyén.

Ünnepnapokon gyakran elmentem a városból a „Millionnaja"-utcába, ahová a mezítlábasok befészkelték magukat és láttam, milyen hamar beletalálta magát Ardaljon az „arany sereg"-be. Még egy évvel ezelőtt vidám és megállapodott ember volt, míg most kiabáló modort vett föl és járása terpeszkedő lett, veszekedő kedvvel nézett az emberekre, mintha viadalra hívná ki őket és egyre dicsekedne:

— Nézzétek csak, mennyire tartanak engem az emberek, itt én vagyok a vezér!

Nem sajnálta a pénzt, amelyért megdolgozott, megvendégelte a mezítlábasokat, verekedéseknél a gyöngébb pártjára állott és gyakran kiáltott föl:

— Ez nem igazság, gyerekek! Mindig igazságosnak kell lenni!

Úgy is nevezték őt: az Igazságos, ez nagyon tetszett neki.

Élénk figyelemmel kísértem ezeket az embereket, akik szorosan bele voltak gyömöszölve az utca öreg és piszkos kőzsákjába. Ezek valamennyien az életről letöredezett emberek voltak, akik azonban, amint látszott, fölépítették saját életüket, amely nem függ semmi gazdától és vidám. Gondtalanul és merészen, nagyapám elbeszéléseire emlékeztettek, a burlákokról,* akik könnyen változnak át rablókká és remetékké. Amikor nem volt munkájuk, nem vetették meg az apróbb tolvajlásokat sem a bárkákról és gőzhajókról, ez azonban nem zavart engem; láttam, hogy az egész élet át van szőve tolvajlással, mint az öreg kaftán szürke cérnával és ugyanakkor láttam, hogy ezek az emberek néha teljes odaadással dolgoznak, nem kímélve erejüket, amint ez tűzvésznél és jégzajlásnál gyakran előfordult. És egyébként sokkal vasárnapiasabban éltek, mint a többi emberek.

Joszip azonban, amikor észrevette barátkozásomat Ardaljonnal, atyailag figyelmeztetett:

— Lám csak, kedves lelkem, nagyon is barátkozol te nekem a Millionnajával. Csak aztán ne legyen belőle károd . . .

Megmondtam neki, amennyire tudtam, hogy tetszenek nekem ezek az emberek, akik munka nélkül, vidáman élnek.

— Miként az ég madarai — szakított félbe nevetve. — Ez azért van, mert lusták, semmirekellő népség, akiknek keserű a munka.

— Hát hiszen mi is az a munka? Azt mondják: becsületes munkából még senki sem épített kőházat.

Könnyű volt így beszélnem, éppen elégszer hallottam ezt a mondást és éreztem az igazságát. Joszip azonban megharagudott és rámkiáltott:

— Ki mondja ezt? Ostobák és naplopók, de neked, kutya-

---

* Volgai hajóvontatók.

kölyök, nem kell erre hallgatnod! Nézd csak! Ilyen ostobaságokat Irigykedők és kétbalkezűek mondhatnak, de neked előbb nőjjenek meg a tollaid, aztán repülj! Majd elmondom a barátkozásaidat a gazdának, szíves engedelmeddel!

És el is mondta. A gazda az öreg jelenlétében azt mondta nekem:

— Te, Pjeskov, hagyj fel azzal a Millionnajával! Ott csak a tolvajok és prostituáltak vannak, onnét a fegyházba és a kórházba visz az út! Hagyd abba!

Rejtegetni kezdtem látogatásaimat a Millionnajában, de hamarosan kénytelen voltam lemondani róluk.

Valamelyik alkalommal Ardaljonnal és barátjával, Rebenyokkal a pajta tetején ültem az egyik éjjeli menedékhely udvarán; Rebenyok mulatságosan mesélte, hogyan jutott el gyalog a Don melletti Rosztovból Moszkvába. Rebenyok hidászkatona volt, Szent György-lovag és sánta; a török háborúban ellőtték a térdét. Az alacsony, zömök embernek karjában szörnyű erő volt, aminek azonban semmi hasznát nem vette — sántasága miatt nem tudott dolgozni. Valami betegség következtében az egész haja kihullott koponyájáról és arcáról, a feje valósággal olyan volt, mint az újszülötté.

Vörös szemével hunyorogva mesélte:

— No, hát: Szerpuhovban ül a kertjében egy pópa: — bátyuska, mondom — egy szerencsétlen hősnek a török háborúból...

Ardaljon a fejét ingatva mondja:

— No, csak hazudj, hazudj...

— Ugyan mit hazudok én? — kérdezi sértődés nélkül Rebenyok, barátom meg oktatóan, lustán morogja:

— Nem vagy te rendes ember. Neked őrnek kellene elszegődnöd, a sánták mindig őrnek mennek el, te meg hiábavalóan ténferegsz és egyre hazudozol...

— De hiszen én csak azért teszem, hogy nevessek az embereken — mulatságból hazudok...

— Neked magadon kellene nevetned...

Az udvaron, amely a száraz, napos idő ellenére is sötét és

sáros volt, megjelent egy nő, felmutatott valami rongyot és kiáltotta magát:

— Ki vesz egy alsószoknyát? Hé, asszonyok...

A ház minden zugából asszonyok tódultak elő, szorosan körülvették az eladót: azonnal megismertem — Natálja volt, a mosónő. Leugrottam a teliről, de ekkorra már odaadta az alsószoknyát az első megajánlott árért és csöndesen kiment az udvarból.

— Jó napot! — üdvözöltem a kapu előtt, ahol utólértem.

— Többet nem tudsz mondani? — kérdezte oldalról pillantva rám és hirtelen megállva, haragosan fölkiáltott:

— Uram, irgalmazz! Mit keresel te itt?

Ijedt fölkiállása meghatott és megzavart; megértettem, hogy megijedt miattam; az ijedtség és a csodálkozás világosan kirajzolódott okos arcán. Gyorsan megmagyaráztam neki, hogy nem lakom ebben az utcában, hanem csak néha jövök ide nézelődni.

— Nézelődni? — kiáltott föl gúnyosan és haraggal. — Hát ez meg micsoda, hová nézel? A járókelők zsebébe vagy az asszonyok melkendője mögé?

Arca gyűrött volt, szeme alatt sötét árnyék feküdt, ajka ernyedten lógott le.

Megállott a kocsma ajtajában és azt mondta:

— Gyerünk, igyunk egy teát! A ruhád ugyan rendes, nem olyan, mint az illemieké, de mégsem hiszek neked egészen...

A kocsmában azonban mintha mégis hitt volna nekem és miközben beöntöttem a teát, szomorúan kezdett mesélni arról, hogy csak egy órával ezelőtt kelt föl és még nem ivott, nem evett.

— Az este úgy feküdtem le részegen, már nem is emlékszem: hol iltam és kivel?

Sajnáltam ezt az asszonyt és bár kellemetlen volt, mégis szerettem volna megkérdezni: hol a lánya? Natálja azonban megivott egy pohár vodkát, rá a forró teát és mesélni kezdett azzal a jóllamert élénkséggel és durvasággal, ahogyan minden asszony beszélt ebben az utcában; amikor azonban a lánya felől kérdeztem, egyszerre kijózanodva kiáltott föl:

— Minek azt neked tudni? Nem, kedvesem, a lányomat nem kapod meg, nem!

Újra ivott és elmesélte:

— A lányomnak nincs velem semmi dolga. Ki vagyok én? Mosónő. Milyen anya vagyok? Ő művelt, tanult. Úgy ám, barátom! És elutazott egy gazdag iskolatársnőjéhez...

Elhallgatott, aztán halkan kérdezte:

— Lám! A mosónő nem tetszik? Hát az utcai nő tetszik-e?

Hogy ő „sétáló nő" lett, azt természetesen azonnal láttam — más asszony ebben az utcában nem is lakott. Amikor azonban ő maga mondta ezt, a szégyentől és szánalomtól könnyek jelentek meg szememben, mintha megégetett volna ezzel a beismeréssel — ő, aki nemrégen olyan merész, független, okos volt!

— Ó, te, — mondta, rámpillantva és fölsóhajtott. — Eredj csak innét! Kérlek is és tanácsolom is neked: ne gyere többé ide, tönkremész!

Ezután halkan és mintegy önmagának, összefüggéstelenül beszélni kezdett, ráhajolt az asztalra és ujjával a tálcára rajzolgatott.

— De mit törődsz te az én kérésemmel és tanácsommal? Ha a saját édes leányom nem hallgatott rám. Azt kiáltom neki: nem hagyhatod cserben a saját szülőanyádat, mi vagy te? Ő meg azt mondja: elemésztem magam. — Kazánba utazott, szülésznőnek akar kitanulni. No, jól van... Jól van... És én mihez kezdjek? Hát akkor inkább így... Kihez símuljak... Hát itt, a hazátlanokhoz...

Elhallgatott és sokáig gondolkozott valamin, hangtalanul mozgatva ajkait és láthatóan megfeledkezett rólam. Szájának két sarka legörbült, szája sarlóformájúra hajolt és kínzó volt látni, mint remeg az ajkbőre és miként beszélnek hangtalanul a remegő, apró ráncok. Arca gyerekes, megbántott volt. A kendő alól kibújt egy hajfürt és az arcába esett, ráhajolva apró fülére. A megülepedett teába könny hullott; amikor észrevette, eltolta a csészét és olyan erősen összeszorította szemét, hogy még két könnycsepp kigördült, azután zsebkendőjével megtörölte arcát.

Nem volt már türelmem tovább ülni vele és halkan fölálltam.

— Isten vele!

— Mi? Eridj, eridj az ördögbe! — legyintett, nem is pillantva rám, alighanem elfelejtette, kivel van.

Visszatértem az udvarra, Ardaljonhoz — ő rákászni akart jönni velem, én meg erről az asszonyról akartam mesélni neki. Azonban sem ő, sem Robenyok nem voltak már a tetőn; miatt kerestem őket a zegzugos udvaron, az utcáról hangos botrány hallatszott be, amit már megszoktam itt.

Kiléptem a kapun és azonnal Nataljába ütköztem, zokogott és fejkendőjével összevert arcát törölgette, másik kezével összekócolt haját simította el és vakon ment a gyalogjárón, mögötte pedig Ardaljon és Robenyok haladtak; Robenyok azt mondta:

— Adj neki még egyet, adj csak...

Ardaljon utolérte az asszonyt, fölemelte az öklét; Natalja szembefordult vele; arca szörnyű volt, szeme gyülölettől égett.

— No, üss! — kiáltotta.

Ardaljon karjába kapaszkodtam, csodálkozva pillantott rám.

— Mi van veled?

— Ne nyúlj hozzá! — Alig bírtam ennyit is mondani.

Elnevette magát.

— Á, a szeretőd? Ej-ej, Nataska, ez aztán szép uracska!...

Robenyok szintén hahotázott, az oldalát verte a nevetéstől és sokáig égettek mindketten mocskos beszédeikkel, nagyon kínos dolog volt. Amíg azonban ezzel voltak elfoglalva, Natalja elment, én meg végül elvesztettem a türelmemet, fejjel Robenyok mellének szaladtam, feldöntöttem és elfutottam.

Ettől a naptól kezdve sokáig nem néztem be a Millionnajába, Ardaljont azonban mégegyszer láttam, a kompon találkoztam vele.

— Hát te hol bújkálsz? — kérdezte örvendezve.

Amikor elmondtam neki, milyen ellenszenvvel emlékszem arra vissza, hogy megütötte Natalját és mocskosan megsértett engem, Ardaljon jóindulatúan elnevette magát:

— Hát talán az komoly volt? Csak tréfáltunk veled egy kicsit! Hogy meg azt az asszonyt... — hát hogyne ütnénk, ami-

kor utcai nő? A feleségel is megverik, az ilyet meg annál kevésbbé sajnálja az ember! Ez csak tisztára kényeskedés! Hiszen azt én is megértem, hogy az ököl rossz tanítómester!

— Mire tanítsalod te őt? Mennyivel vagy te jobb nála?

Átfogta a vállamat, megrázta magát és gúnyosan mondta:

— Éppen az a csúnya nálunk, hogy senki sem jobb a másiknál...

Fölkacagott és kérkedően hozzátette:

— Én barátom, mindent megértek, kívül-belül, mindent! Nem vagyok falusi...

Egy kissé ittas volt, jókedvű, gyöngéd szánakozással nézett rám, mint a jó tanító az ostoba tanulóra...

...Néha találkoztam Pável Odincovval; még hetykébb lett, piperkőc módjára öltözött, fölülről beszélt velem és mindig a szememre hányta:

— Micsoda munkát vállaltál, tönkre fogsz menni! Ezek a parasztok...

Azután szomorúan mesélte el a műhely életéből az újságokat:

— Zsiharjev még mindig abba a tehénbe van belégabalyodva, Szitanovnak nyilván bánata van: mértéktelenül inni kezdett. Golgojevet pedig megették a farkasok: karácsonyra hazautazott, berúgott és szerencsésen föl is falták a farkasok!

Pável vidám nevetésbe tört ki és gúnyosan hozzátoldotta:

— Megették és valamennyien berúgtak tőle! Jókedvűek kezdtek lenni, hátsó lábukon jártak az erdőben, mint a tudós kutyák és egy napra rá valamennyien megdöglöttek...

Végighallgattam és szintén nevettem, azonban éreztem, hogy a műhely mindazzal, amit ott átéltem — távol van tőlem. Ez egy kissé elszomorított.

XIX.

Télen a vásárvárosban csaknem semmi dolog nem adódott; otthon, mint azelőtt, számtalan apró kötelességem volt; ezek elfoglalták az egész napomat, estéim azonban szabadok maradtak, újra felolvastam a háziaknak a „Niva" és „Moszkovszkaja

Lisztka" gyűlölt regényeit, éjjel azonban jó könyveket olvastam és versírással próbálkoztam.

Egy napon, amikor az asszonyok vecsernyére mentek, a gazda pedig gyöngélkedve otthon maradt, azt kérdezte tőlem:

— Viktor azon nevet, hogy te verseket írsz, igaz-e ez? No, csak olvasd föl!

Nem volt mit tennem, fölolvastam néhány verset; láthatóan nem tetszettek neki, mégis azt mondta:

— Írj csak, írj! Talán még Puskin lesz belőled; olvastad Puskint?

Vajjon koboldnak van-e temetése,
Vagy tán egy vén boszorkány esküvője?...

— Abban az időben még hittek a manókban, de ő maga nyilván nem hitt, csak tréfált! Igen, barátom — mondta elgondolkozva — neked tanulnod kellett volna, de elkéstél vele. Az ördög tudja, hogyan fogsz te megélni... A füzetedet őrizd meg csak, az ilyesmi lekőti az asszonyokat... Az asszonyok, barátom, szeretik ezt... ami a szívnek való...

Egy idő óta a gazdám csöndes, elgondolkozó lett és mindig óvatosan körülnézett, az ajtócsengő megijesztette; néha semmiségeken hirtelen betegesen fölizgult, mindenkivel kiabált, elszaladt hazulról és csak késő éjjel tért vissza, részegen... Érezni lehetett, hogy az életében valami történt; valami, amit rajta kívül senki sem tudott, rágta a szívét és most bizonytalanul, kedvetlenül éli, szinte csak megszokásból.

Ünnepnaponként az ebédtől kilenc óráig sétálni mentem, este azonban a kocsmában ültem a Jamszkaja-utcában; a kocsma tulajdonosa, kövér, örökké izzadó ember, borzasztóan szerette az éneket, ezt csaknem valamennyi templomi kar énekese tudta és ezek összegyűltek nála; az énekért vodkával, sörrel és teával vendégelte meg őket. Az énekesek, — iszákos és kevéssé érdekes népség, — kedvetlenül énekeltek, csak a megvendégelés kedvéért és csaknem mindig templomi énekeket, amikor aztán az ájtatosok felróták, hogy a kocsmában nincs helye a templomi énekeknek, a gazda a szobájába hívta meg az énekeseket, én meg csak az

ajtón keresztül hallhattam. Nem ritkán azonban parasztok énekeltek a kocsmában és mesteremberek, — a vendéglős maga keresett énekeseket a városban, vásáros napokon érdeklődött utánuk a faluról beutazó földmíveseknél és meghívta őket.

Az énekes mindig azon a széken ült, amely a söntés-asztal előtt állott, egy vodkás hordó tövében, feje úgy rajzolódott ki a hordó fenekén, mint valami gömbölyű keretben.

Valamennyinél jobban énekelt és mindig különösen szép dalokat egy kicsiny, sovány szíjgyártó, Kljescsov; gyűrött, zilált kis ember, vörös hajcsomókkal; az orra úgy fényleit, mint a halotté, apró, álmos szeme mozdulatlan volt.

Amikor énekelt, egészen lehúnyta a szemét, fejével a hordó fenekének támaszkodott és kidüllesztett mellel, halk, de mindenkit lenyűgöző tenorján gyors ütemben adta elő:

Hej, hej, a messzi rétre leszállott a köd
Most már minden utat eltakar, beföd ...

Erre aztán fölállott, derékkal az asztalnak dőlt, hátrahajolt és arcát a mennyezet felé emelve szívből jövően énekelte:

Hej most hová, merre mehetnék,
Ahol tevéled együtt lehetnék ...

Hangja kicsi volt, mint ő maga, de fáradhatatlan; ezüstös húrzengésként hatolt át a kocsma tompa, mélyhangú lármáján; a szomorú szavak, a sóhajtások és fölkiáltások minden embert legyőztek, — még a részegek is csodálkozóan komolyakká váltak, hallgatagon néztek az asztalra maguk elé, nekem meg csaknem meghasadt a szívem azoktól a túláradó hatalmas érzésektől, amelyeket a jó zene mindig fölkavar a lélek mélyén.

A kocsmában csönd lett, mintha templom lenne, az énekes pedig jó lelkipásztor. Nem prédikál, hanem valóban egész lelkéből őszintén imádkozik az emberi nemért, hangosan kimondott szavakban gondolja végig a nyomorúságos emberi élet minden keserűségét. Mindenfelől szakállas emberek néznek feléje; az elállatlasodott arcokban gyerekszemek pislognak elgondolkozva;

néha valaki felsóhajt és ez jól hangsúlyozza az ének győzelmes erejét. Ezekben a pillanatokban mindig úgy tűnt föl nekem, hogy minden ember hamis, mesterkélt életet él, az igazi emberi élet azonban — íme ez!

Az egyik sarokban ott ül Lizuha, a kövérképű kofaasszony, tolakodó, szemérmetlen nőszemély; fejét zsíros válla közé húzza és sír, könnyei csendesen mossák hetyke nézésű szemét. Nem messze tőle tornyosodik egy asztalnál a templomi énekes Mitropolszkij, bozontoshajú legény, kicsapott baráthoz hasonlít, részeg arcában óriási szem ül; a pálinkáspohárkát nézi, megfogja, a szájához viszi és újra leteszi az asztalra, óvatosan és zajtalanul — valami okból nem képes inni.

És minden ember megmerevedett a kocsmában, mintha valami régen elfeledettet hallottak volna, ami valamikor drága és hozzájuk közelálló volt.

Amikor Kljescsov befejezve a dalt, szerényen leült a székre, a kocsmáros egy pohár pálinkát adott neki és megelégedett mosollyal mondta:

— Szép volt, az biztos. Ámbár te nem annyira énekelsz, inkább csak elmondod, de mindegy, mester vagy, akármit is mondjanak. De senki sem tagadja...

Kljescsov lassan itta ki a vodkát, óvatosan krákogott és halkan mondta:

— Énekelni mindenki tud, akinek hangja van, de az ének lelkét megmutatni csak nekem adatott meg!

— No, azért csak ne dicsekedj!

— Mért ne dicsekedjék, akinek van mivel? — mondta az énekes ugyanolyan halkan, de nagy önbizalommal.

— Fennhéjázó vagy te, Kljescsov! — mondta a kocsmáros mérgesen.

— Följebb, mint a lelkem, nem megyek...

Az egyik sarokból azonban odabömbölt egy komorhangú énekes:

— Mit értetek ti ennek a csúnya kis angyalnak az énekéhez, ti férgek, ti penészgombák?

Ez mindig és mindenkivel szemben más véleményen volt, mindenkivel vitába szállt, mindenkivel gorombáskodott és csak-

nem minden ünnepnapon kegyetlenül elverték az énekesek, mindenki, aki csak tudta és akarta.

A kocsmáros szerette Kljesesov énekét, de nem állhatta ki magát az énekest; mindenkit ellene ingerelt és nyiltan azon volt, hogy megalázza a szájgyártót, gúnyolódjék fölötte; ezt tudják a kocsma állandó vendégei, de tudta maga Kljesesov is.

— Jó énekes, de gőgös és le kell törni egy kicsit a szarvát, — mondja a kocsmáros és néhány vendég helyesel neki.

— Ez igaz, büszke legény!

— Mire olyan büszke? A hang Istentől van, nem maga szerezte. És talán valami nagy a hangja? — ismétli makacsul a kocsmáros.

A közönség helyesel és ismétli:

— Igaz, nem annyira hang, mint inkább értelem dolga...

Egy alkalommal, amikor az énekes meghült és elment, a kocsmáros kezdte Lizuhát rábeszélni:

— Nézd csak, Marja Jevdokimovna, bolondozz egy kicsit Kljesesovval, csavard el kissé a fejét. Mibe kerül az neked?

— Hogyha fiatalabb lennék, merném, — mondta a kofa.

A kocsmáros hevesen és hangosan rákiáltott:

— Mit tudnak a fiatalok? Csináld csak meg! Mi meg néznénk, hogyan kering körülötted! Bele kéne hajszolni a szomorúságba, vajjon mit énekel akkor, mi? Csináld meg, Jevdokimovna, megházálom, meg én!

A kofa azonban nem vállalkozott rá. A hatalmas, kövér nő lesütötte szemét, mellkendőjének rojtjait babrálta ujjaival s lustán, egykedvűen mondta:

— Ehhez fiatalabb köll. Ha fiatalabb lennék, nem is gondolkoztam volna rajta...

A kocsmáros csaknem minden alkalommal igyekezett Kljesesovot berugatni, de ez, hogyha énekelt két-három dalt és megivott mindenik után egy pohárkával, gondosan nyaka köré tekerte kötött sálját, szorosan a fejébe húzta a sapkát és elment.

A kocsmáros gyakran előkereste Kljesesov vetélytársait; ha a nyerges elénekelt egy dalt és a kocsmáros megdícsérte, azt mondta izgatottan:

— Most jut eszembe, hogy még egy énekes jött. No csak, gyere kérlek, mulasd meg magad.

Némelyik énekesnek jó hangja volt, azonban nem emlékszem, hogy Kljascsov vetélytársai közül valaki is olyan egyszerűen és szívből jövően énekelt volna, mint ahogyan ez a kis, csúnya szíjgyártó tudott.

— Hát igen, — mondta nem minden sajnálkozás nélkül a kocsmáros, — ez természetesen szép volt! Főként hang van itt, de lélek ...

A közönség gúnyolódott:

— Nem, a szíjgyártót nem győzi le, [illegible] lehet!

Kljascsov pedig végigsimított rajtuk vörös, csimbókos szemöldöke alól, s nyugodtan és udvariasan mondta a kocsmárosnak:

— Ostobaságot csinálsz. Úgysem találsz hozzám hasonló énekest, akinek olyan tehetsége lenne, mint nekem — Istentől...

— Valamennyien Istentől vagyunk!

— Csak pocsékold a vodkát, de nem találsz ...

A kocsmáros elvörösödött és azt mormogta:

— Hogyan teheti ezt az ember, hogyan ...

Kljascsov pedig makacsul bizonygatta:

— Mégegyszer mondom, hogy az éneklés például nem ka-[illegible].

— Azt én is tudom! Minek csökönyösködöl?

— Nem csökönyösködöm, csak bebizonyítom, hogy ha az éneklés neked szórakozás, akkor ez már — alattomosság tőled!

— Elég már! Inkább énekelj még egyet.

— Énekelni mindig tudok, akár még álmomban is, — egyezett bele Kljascsov, dünnyögve köhintett és elkezdett énekelni.

És minden szennység, minden piszkos szó és szándék, minden ízléstelen és kocsmaszerű — mintegy varázsszóra eltűnt, mint a füst: mindenkit megérintett egy más élet levegője, mélyértelmű, tiszta, telve szeretettel és szomorúsággal.

Irigyeltem ezt az embert, nagyon irigyeltem tehetségét és hatalmát az emberek fölött, olyan csodálatosan tudta ezt a tehetségét fölhasználni.

Szerettem volna megismerkedni a szíjgyártóval, hosszan beszélni vele valamiről, azonban nem tudtam magam elhatározni,

hogy odamenjek hozzá. Kljescsov mindenkire olyan különösen nézett világos szemével, mintha senkit sem látna maga előtt. És lényében is volt valami, amit kellemetlennek találtam, ami zavart abban, hogy szeressem, pedig ezt az embert akkor is szeretni akartam, ha nem énekel. Kellemetlen volt látni, hogyan nyomja öregember módjára fejébe a sapkát, mint csavarja a nyaka köré, mindenkinek mutatva a vörös kötött sálat, amelyről azt mondta:

— Ezt a kedvesem kötötte nekem, az én egyetlen kis lánykám...

Amikor nem énekelt, méltóságteljesen fölfújta magát, halott, fagyos orrát simogatta újjaival, a kérdésekre pedig szűkszavúan, kelletlenül válaszolt. Amikor odaültem hozzá és valamit kérdeztem tőle, rám sem pillantott és azt mondta:

— Eredj innét, te kölyök!

Sokkal jobban tetszett nekem Mitropoljszkij, az énekes; ha megjelent a kocsmában, olyan léptekkel, mint aki súlyos terhet visz, a sarokba ment az asztalhoz, egy rúgással igazította meg magának a széket és leült, mindkét karjával az asztalra könyökölve, s tenyerére támasztotta nagy, bozontos fejét. Miután hallgatagon megivott két-három pohárkával, lármásan krákogott; mindenki összerázkódott és feléje fordult, ő meg állát tenyerébe támasztva, kihívóan nézett az emberekre; fésületlen szörnye vadon lógott duzzadt, barnabőrű arcába.

— Mit bámultok? Mit láttok? — kérdezte hirtelen lármás hangon.

Néha azt válaszolták neki:

— Erdei manót látunk!

Voltak olyan esték, amikor hallgatagon ült és hallgatva is ment el, súlyos, csoszogó léptekkel, néhányszor hallottam azonban, amint a prófétát játszva, ráförmedt az emberekre:

— Ime, én Istennek megvesztegethetetlen szolgája vagyok és letépem rólatok az álarcot, mint Ézsajás próféta. Jaj neked, Ariel városa, ahol ringyók és csirkefogók és mindenfajta gonosztévők élnek alávalóságuk magukalkotta mocskában! Jaj nektek hajók, szárnyai a földnek, mert a mindenség útjain annyi bűnös embert visztek, — ó, ti iszákosak és falánkok, átkozott a ti fajotok és a föld sem fogad be benneteket ölébe!

Haugja úgy mennydörgött, hogy még az ablaküvegek is belérezdültek, — ez nagyon tetszett a közönségnek és nagyon megdícsérte a prófétát:

— Jól ugat a lompos kuvasz!

Vele könnyű volt megismerkedni, — csak azt kellett neki ajánlani, hogy megvendégelik; megrendelt egy üveg vodkát és egy adag paprikás marhamájat, ami kedvenc étele volt és ami fölmarta az ember száját és egész belsejét. Amikor kértem, mondja meg nekem, milyen könyveket kell olvasni, dühösen és ellenkezéssel kérdezte:

— Minek kell olvasni?

Zavaromtól meglágyulva, tompa hangon mormogta:

— Az evangéliumot olvastad?

— Olvastam.

— Hát csak azt olvasd. Mást semmit. Abban benne van a világ minden bölcsesége, csak a hétszeres ökör nem érti meg, — ugyanis, senki sem érti... Miféle vagy te, — énekelsz?

— Nem.

— Miért nem? Kell énekelni! Ez a legképtelenebb foglalkozás.

A szomszéd asztaltól megkérdezték:

— Hát te énekelsz?

— Ugyan, én — naplopó vagyok! No?

— Semmi.

— Ez nem újság. Mindenki tudja, hogy a koponyádban semmi sincs. És soha nem is lesz. Ámen.

Ebben a hangnemben beszélt mindenkivel és természetesen velem is; ámbár két-három megvendégelés után lágyabban kezdett velem viselkedni, sőt egy alkalommal megkülönböztetett csodálkozással mondta:

— Nézlek és nem emlékszem: mi vagy te, ki vagy te és miért vagy te? Különben — vigyen el az ördög!

Kljesesovval szemben érthetetlenül viselkedett: a dalait leplezetlen gyönyörűséggel, sőt néha gyöngéd mosollyal hallgatta, de nem ismerkedett meg vele és durván, megvetően beszélt róla:

— Ostoba fickó! Tud lélekzeni, ért ahhoz, hogy énekeljen valamiről, de mégis — szamár!

— Miért?

— Születése óta.

Szerettem volna olyankor beszélni vele, amikor józan, azonban józanul csak bömbölt, mint az állat és homályos, szomorú szemmel nézett mindent. Valakitől megtudtam, hogy ez az egész életén át részeg ember a kazáni akadémián tanult, püspök lehetne, de nem hiszem el. Egy alkalommal azonban megemlítettem neki és közben megemlítettem Hrizant püspök nevét, az énekes megrázta a fejét és azt mondta:

— Hrizant? Ismerem. Tanítóm volt és jótevőm. Kazánban, az akadémián, — emlékszem. Hrizant annyit jelent, — ahogyan ez helyesen megvan Pamva Berindánál — mint aranyvirág. És ő tényleg aranyvirág volt, ez a Hrizant.

— De ki az a Pamva Berinda? — kérdeztem, de Mitropolszkij kurtán válaszolt:

— Nem a te dolgod!

Otthon beírtam a füzetembe: okvetlenül elolvasni Pamva Berindát, — úgy láttam, hogy éppen ebben találok választ sok kérdésre, ami nyugtalanított.

Az énekes nagyon szeretett előttem ismeretlen neveket, különös szókapcsolatokat használni; ez nagyon bosszantott.

— Az élet nem olyan, mint Aniszja — mondta.

Megkérdeztem:

— Ki az az Aniszja?

— Szolgálólány, — válaszolta és kétkedésem mulattatta.

Ezek a szavak és az, amit az akadémián tanult, arra a gondolatra hoztak, hogy sokat tud és nagyon bántott, hogy semmiről sem akar beszélni, hogyha meg beszél, akkor érthetetlenül. De talán én nem értettem hozzá, hogyan kérdezzek.

Valamit azért mégis visszahagyott lelkemben; tetszett nekem kirohanásainak, amelyeket Illés próféta nyomán épített föl, részeg merészsége.

— Ó, piszka és büze a földnek! — bömbölte. — Közeleg a végítélet napja és vezekelni fogtok, de már késő lesz, késő!

Amikor ezt a bömbölést hallottam, visszaemlékeztem „Ezmaga-jó"-ra, Nataljára, a mosónőre, aki olyan csúnyán és köny-

nyen ment tönkre; Margot királynőre a mocskos rágalmak felhőjében, — már volt mire emlékeznem...

Rövid ismeretségem ezzel az emberrel különös módon fejeződött be.

Tavasszal találkoztam vele a földeken, a gyakorlótér mellett, úgy lépkedett, mint a teve, fejével bólogatva, magányosan, duzzadtan.

— Sétálsz? — kérdezte rekedten. — Menjünk együtt. Én is sétálok. Beteg vagyok, barátocskám, igen...

Néhány lépést mentünk hallgatva és egy sátortól visszamaradt gödörben hirtelen egy embert pillantottunk meg: a gödör fenekén ült, oldalt dőlve, vállával a földhányás falának támaszkodott, kabátja az egyik oldalon magasabban volt, mint a füle, mintha le akarta volna vetni, de nem sikerült.

— Ez részeg, döntötte el az énekes és megállt.

Az ember keze mellett, a zsenge fűben azonban revolver hevert, nem messze tőle egy hivatalnoksapka, a mellett pedig egy félig kiürített üveg vodka, amelyet eltakart a zöldelő fű. Az ember arca szinte szégyenkezően a kabát mögött rejtőzött.

Egy pillanatig hallgatva álltunk, azután Miropoljszkij szétvetette lábát és azt mondta:

— Agyonlőtte magát.

Azonnal megértettem, hogy az az ember nem részeg, hanem halott, azonban olyan váratlanul ért, hogy nem akartam elhinni. Emlékszem, nem éreztem sem ijedtséget, sem szánalmat, amikor a köpönyeg alól kimeredő nagy, sima koponyát és a kékre vált füleket néztem, — nem hittem el, hogy az ember ilyen barátságos tavaszi napon megölheti magát.

Az énekes erősen megdörzsölte tenyerével borotválatlan arcát, mintha fázna és rekedten megszólalt:

— Idősebb ember. A felesége megszökött, vagy ő idegen pénzhez nyúlt...

Engem a városba küldött rendőrért, ő meg leült a gödör szélére, lelógatta lábát, fázósan betakaródzott kopott felöltőjével. Miután a rendőrséget értesítettem az öngyilkosságról, gyorsan visszaszaladtam, az énekes azonban ekkor már megitta a halott vodkáját és az üres üveggel hadonászva fogadott.

— Íme, ez tette tönkre! — ordította és dühösen földhözvágta a palackot, hogy az ezer darabra tört.

A nyomomban futott egy rendőr, benézett a gödörbe, levette sapkáját és határozatlanul keresztet vetve, megkérdezte az énekest:

— Ki vagy te?

— Semmi közöd hozzá...

A rendőr meggondolta magát és udvariasabban kérdezte:

— Hogyan teheti ezt, itt egy halott van és ön részeg?

— Én húsz éve részeg vagyok! — mondta büszkén az énekes és tenyerével a mellére ütött.

Meg voltam győződve, hogy az elfogyasztott vodka miatt be fogják kísérni. A városból emberek szaladtak ki, megérkezett kocsiján a szigorú kerületi főnök, lemászott a gödörbe és föltűrve az öngyilkos köpönyegét, az arcába nézett.

— Ki látta meg először?

— Én, — mondta Mitropoljszkij.

A kerületi főnök rápillantott és elnyújtott hangon vésztjóslóan mondta:

— Á, á, jó napot kívánok, nagyságos uram!

Vagy másfél tucat néző gyűlt össze, kifulladva, élénken; belenéztek a gödörbe, kerülgették; valaki fölkiáltott:

— Ez egy hivatalnok a mi utcánkból, ismerem!

Az énekes a kerületi főnök előtt állt, levette a kalapját és vesztegetett vele, érthetetlenül, tompán dünnyögve valamit; a hivatalnok mellbelökte, Mitropoljszkij megtántorodott, leült; a rendőr erre szép lassan kötelet vett elő a zsebéből és megkötözte az énekest, aki megszokottan és alázatosan tette a hátára két kezét. A kerületi főnök pedig haragosan kezdett kiabálni a nézőkre:

— Odébb! — Csürhe!...

Még egy öreg rendőr futott oda, könnyező, vörösszemű, a fáradtságtól tátott szájjal; a kezébe vette a zsineg végét, amellyel az énekest megkötözték és csöndesen a város felé vezette.

Leverten hagytam el én is a gyakorlóteret; a fülembe csengtek az ostorozó szavak:

„Jaj, Ariel városának..."

A szemem előtt pedig — nyomasztó kép: a rendőr kényelmesen zsineget vesz elő köpenye zsebéből, a rettenetes próféta pedig alázatosan hátrafeszíti vörös szőrrel benőtt kezét és megszokott mozdulattal keresztberakja . . .

Hamarosan megludtam, hogy a prófétát kitoloncolják a városból. Utána eltűnt Kljesesov, — előnyösen megházasodott és a negyvenszékhelyre költözött, ahol szijgyártóműhelyt nyitott.

. . . Olyan buzgón dicsérlem az énekest gazdámnak, hogy egy alkalommal azt mondta:

— El kell már mennem, meghallgatni . . .

És most, ott ül a kis asztalnál, szemben velem, csodálkozva felhúzott szemöldökkel és tágranyílott szemmel.

A vendéglőbe vezető úton kinevetett és még ott is gúnyolódott fölöttem, a közönségen és a fullasztó szagon. Amikor a szijgyártó énekelni kezdett, gúnyosan elmosolyodott és sörbe kezdett tölteni a poharába, azonban — csak félig töltötte és abbahagyva azt mondta:

— Ohó . . . az ördögbe is!

Kar megremeg, csöndesen kicsordul a palackból és feszülten kezd figyelni.

— Nna, igen, barátom. — mondja fölsóhajtva, amikor Kljesesov befejezte az éneket. — tényleg úgy énekel . . . vigye el az ördög! Egészen kimerjedtem . . .

A szijgyártó újra énekelni kezdett, hátravetett fejjel, a menyezetet bámulva:

Az úton, mely a gazdag falúból vezet
Egy ifjú lány a réten át közeledett . .

— Énekel, — mormolta a gazdám, fejét ingatta és elmosolyodott.

Kljesesov pedig zengett, mint a havasi kürt:

S a szép leány őnéki így felel:
Árva vagyok, ki senkinek se' kell . .

— Szép, — suttogja a gazdám és hunyorgat kivörösödött szemével, — az ördögbe is . . . szép!

Ránézek és örvendezek; a dal zokogó szaval pedig győzedelmeskednek a kocsma lármájában, egyre erősebben, szebben, mélyértelműbben zengenek:

Óh, milg magányos itt az életem,
Az esti táncban nincs párom nekem,
Jaj, szegény vagyok, s nincsen szép ruhám;
Senki sem kérdez az árva lány után!
Öregember a kérőm csak nekem,
Szomorúság az egész életem!...

A gazdám minden szégyenkezés nélkül sírvafakad; — ül, félrehajtott fejjel és hajlott orrát dörzsöli, a térdére meg potyognak a könnyek.

A harmadik dal után izgatottan és szinte összetörve mondja:

— Nem bírok tovább itt ülni, megfulladok ezektől a szagoktól, hogy az ördög... Gyerünk haza...

Az utcán azonban azt ajánlotta:

— Gyerünk el egy vendéglőbe, Pjeskov, együnk valamit, nincs kedvem hazamenni!...

Alkudozás nélkül szánt fogadott és egész úton hallgatott; a vendéglőben azonban, miután egy sarokban asztalhoz ült, óvatosan körültekintve, félhangon, haragosan panaszkodni kezdett:

— Egészen megsavart ez a bakkecske... olyan szomorúvá tett... Nem, — lám, te olvasol, gondolkozol, hát mondki meg, micsoda ördöngösség van ebben. Az ember csak él, él, már negyven év van a vállán, van felesége, vannak gyerekei, de nincs senkije, akivel beszélhetne! Némelykor úgy kitárul az ember lelke, szeretne mindenféléről beszélgetni, de nincs kivel. Vele beszélgetni, a feleségemmel... arra nem kerülhet sor... Mi is ő tulajdonképpen? Neki ott vannak a gyerekek, a háztartás, az az ő dolga! A lelkemnek azonban idegen. Az asszony — barát az első gyerekig... aztán vége. De ő aztán különben is... hiszen te magad látod... léleknélküli hús —, hogy vinné el az ördög! Szomorú ez, barátom...

Mohón itta ki a hideg, keserű sört, elhallgatott, hátravetette hosszú haját és újra elkezdte:

— Különben is, barátom, az emberek — csőcselék! Lám, te beszélgetsz a parasztokkal erről is,arról is ... én megértem, nagyon sok minden helytelen, gyalázatos, — ez igaz, barátom ... Valamennyien tolvajok! De talán azt hiszed, hogy a beszéded segít. Egy csipetnyit sem. Igen. A Pjotr is, meg a Joszip is csirkefogók. Mindent elmondanak, azt is, hogy beszélsz rólam, mindent ... Mi, barátom? ...

Némán csodálkoztam.

— Ez az éppen! — mondta a gazdám mosolyogva. — Igazad van, hogy Perzsiába akarsz menni, ott legalább semmit sem értesz meg, mert idegen nyelven beszélnek! De a magad nyelvén csak aljasságokat hallasz.

— Joszip beszél rólam? — kérdeztem.

— Persze! Hát te mit gondoltál? Ő beszél legtöbbet, igazi fecsegő! Ravasz fickó az, barátom! ... Nem, Pjeskov, a szavak nem használnak. Igazság? Hát ki az ördögnek kell? Mindegy az, barátom, olyan, mint a hó ősszel, alig esett le a sárba, már el is olvadt. Csak a sarat szaporította. Te csak inkább hallgass ...

Egyik pohár sört a másik után itta, anélkül, hogy berugott volna, egyre gyorsabban és haragosabban beszélt:

— Azt mondja a közmondás: beszélni ezüst, hallgatni — arany. Eh, barátom, szomorú, szomorú ... Igaza volt az éneknek: „Óh, milyen magányos itt az életem ..." Milyen árva is az ember...

Körülpillantott és fojtott hangon beszélt tovább:

— Lám, végre találtam magamnak barátot, egy asszonyt, annyi, mintha özvegy volna, az urát pénzhamisításért szibériai száműzetésre ítélték, itt ül a fegyházban. Megismerkedtem az asszonnyal ... egy kopejkája sincs, tudod ... egy kerítőnő hozott vele össze. Megnéztem, — micsoda egy kedves lélek. Csinos, tudod, fiatal ... egyszerűen elragadó. Egyszer, kétszer összejövünk ... aztán azt mondom neki: hogy van az, mondom, az urad gazember, te magad is tisztességtelenül élsz, minek mégy akkor vele Szibériába? Az asszony ugyanis elmegy utána a számüzetésbe, igen ... Ő meg azt feleli: akármilyen is a férjem, mondja, mégis szeretem, nekem ő jó! Meglehet, hogy miattam vétkezett! Hogy én meg veled vétkezem, azt őérte teszem, mondja, kell a pénz, ő nemesember és megszokta a jó életet.

Hogyha, azt mondja, egyedül lennék, akkor tisztességesen is élnék. Ön, azt mondja, szintén jó ember és nagyon tetszik nekem, csak ne beszéljen velem erről... Hogy az ördög!... Odaadtam neki mindent, ami nálam volt, — tizennyolc rubelt és még valamit és mondom: bocsásson meg, mondom... nem lehetek többet önnel, nem lehetek. És elmentem, igen...

Elhallgatott és hirtelen a fejébe szállt a sör; elerősztette magát és tovább dünnyögött.

— Hatszor voltam nála... Te ezt nem tudod megérteni, mit jelent ez. És még vagy hatszor mentem el a lakásához... de nem tudtam magam elhatározni, hogy bemenjek... nem tudtam! Most aztán már — elutazott...

Az asztalra tette kezét, mozgatta az ujjait és suttogó hangon mondta:

— Ne adja Isten, hogy mégegyszer találkozzam vele... ne adja. Mert akkor — minden a fenébe megy! Gyerünk haza... gyerünk...

Elmentünk; tántorgott és azt mormolta:

— Hát így állunk, barátom...

Nem csodálkoztam a történeten, amelyet elmesélt, már régen láttam, hogy valami szokatlan történt vele.

Mégis nagyon lesujtott mindaz, amit az életről mondott, különösen Joszipról.

XX.

Három nyarat töltöttem el így, mint „felügyelő" a holt városban, a puszta épületek között; ellenőriztem, hogyan rombolják le a munkások ősszel az esetlen kőbódékat, hogy tavasszal azután újra fölépítsék.

A gazdám bőségesen gondoskodott arról, hogy megdolgozzam azért az öt rubelért. Ha valamelyik bolthelyiségben padlót raktak, egy arsin mélyre kellett az egész felületet leásatnom; a mezítlábasok egy rubelt kaptak ezért a munkáért — én nem kaptam semmit; amíg azonban ezzel a munkával voltam elfoglalva, nem bírtam szemmel tartani az ácsokat és azok lecsavarták az ajtókról a zárakat, kilincseket, mindenféle holmit elloptak.

Mind a munkások, mind a vállalkozók, mindenképpen igyekeztek megcsalni engem, amikor elloptak valamit, olyan nyiltan tették, mintha valami unalmas kötelességet teljesítenének és egyáltalán nem haragudtak, ha rajtacsípték őket, csak minden harag nélkül csodálkoztak:

— Úgy igyekszel azért az öt rubelért, mintha huszat kapnál; nevetséges!

Megmondtam gazdámnak, hogy amíg az én munkámon egy rubelt keres, mindig tizet veszt el, ő azonban rámkacsintva azt mondta:

— Jól van, csak ne tettesd magad!

Megértettem, hogy gyanúban tart engem, mintha én segíteném elő ezeket a tolvajlásokat; ez csak utálatot keltett bennem iránta, de nem sértett meg; a rend már ilyen volt: mindenki lop és a gazda maga is szeret idegen dolgot elvenni.

Amikor a vásár után megnézte a bódékat, amelyeket karbantartásra átvett és egy ottfelejtett szamovárt, edényt, szőnyeget, kést, néha egy ládát, vagy egy darab árut látott meg, mosolyogva mondta:

— Csinálj leltárt ezekről a dolgokról és hozd be a raktárba!

A raktárból azonban a lakására vitte a holmikat és kénytelen voltam a leltárt többször megváltoztatni.

Én nem szeretem a holmikat, semmit sem akartam magamének, még a könyvek is feszélyeztek. Nem is volt semmim egy kis kötet Béranger-n és Heine dalain kívül; szerettem volna egy Puskint szerezni magamnak, de a város egyetlen könyvkereskedője, egy rosszindulatú öreg, nagyon sokat kért érte. A bútorok, szőnyegek, tükrök és minden, ami a gazdám lakását megtöltötte, nem tetszett nekem, zavart formátlanságával és festék- meg lakkszagával; különben sem tetszettek nekem a gazdám szobái, böröndre emlékeztettek, amely mindenféle szükségtelen és fölösleges holmival van tele. Ellenszenvesnek találtam, hogy a gazdám még idegen dolgokat is cipel a raktárból, szaporítva maga körül a fölösleges holmit. Margot királynő szobáiban is szoros volt a hely, de legalább — szépek voltak a holmik.

Az életet különben is összefüggéstelennek, butának találtam, túlságosan sok volt benne a nyilvánvaló ostobaság. Ime, fölépít-

fák az üzleteket és ősszel az áradás elönti őket, fölszakítja a padlókat, meghajlítja a külső ajtókat; ha lement a víz, megrothadnak a gerendák. A víz évről-évre elönti a vásárteret, megrongálja az épületeket, hidakat; ez az évenkinti árvíz óriási károkat okoz az embereknek és mindenki tudja, hogy ezek az áradások nem szűnnek meg magukról.

A jégzajlás minden tavasszal bárkákat és egy egész csomó kis hajót tesz tönkre; — az emberek jajgatnak és új hajókat építenek, a jégzajlás meg újra tönkreteszi. Micsoda ostoba, egy helyben való topogás!

Megkérdem ezt Josziptól, csodálkozik és nevet:

— Ó, te ormányos, mi mindenbe bele nem dugod az orrodat! Mi közöd van egyáltalán az egész dologhoz? Talán a tiéd?

Azonban mindjárt komolyabban beszél, de kék szemében, amely fiatalosan ragyog, nem alszik ki a gúnyolódó lángocska.

— Ezt helyesen jegyezted meg. Ha nem is használ, de nem árthat, ha ilyesmit is észreveszel... Lám, az emberek panaszkodnak: kevés a föld! — a Volga meg tavasszal elmossa a partot, magával viszi a földet és lerakja amúgyis sekély medrében; mire meg mások azt panaszolják: a Volga sekélyebb lesz! A tavaszi földvizek és esőzések szakadékot vájnak: a föld újra csak a folyóba kerül.

Szánalom és barag nélkül beszél, mintha csak örömet szerezne neki, ismerni az élet elleni panaszokat és jóllehet szavai helyeslőleg ismétlik meg gondolataimat, — mégis kellemetlen hallgatni.

— Vagy egy másik példa, — a tűzvészek...

Emlékszem, hogy alig volt nyár, amikor a Volgán túl ne égtek volna erdők; az ég júliusban minden évben piszkos, szürke füsttel volt borítva; a bíborszínű nap sugarát vesztve úgy nézett a földre, mint egy beteg szem.

— Az erdők — az semmiség, — mondja Joszip, azok az uraké és az államé; a parasztnak nincsenek erdői. Ha város ég, az sem nagy dolog, — a városokban gazdag emberek élnek, vajjuk nincs mit sajnálni! Vedd azonban a községeket és falvakat: — hány falu ég le egy nyáron?! Talán nem is kevesebb száznál, — ez aztán a kár!

Halkan fölnevet.

— Birtok még csak volna, de ész nincs hozzá. Abban pedig egyetértünk, hogy az ember nem magának dolgozik, nem a földnek, hanem — a tűzvésznek, meg a víznek!

— Mit nevetsz ezen?

— Hát mit tegyek? A tűzvészt könnyekkel nem oltod el, az áradás meg csak legföljebb nagyobb lesz tőlük.

Tudom, hogy ez a derék öreg a legokosabb valamennyi ember között, akivel csak találkoztam, de — vajjon mi az, amit szeret és mi, amit gyűlöl?

Elgondolkozom ezen, ő meg egyre táplálja bennem a máglyát azáraz szavaival:

— Hát nézd csak meg, milyen kevés ember kiméli, akár a maga, akár a más erejét, mi? Mennyire kihasznál téged a főnök? És mibe kerül a világnak a vodka? Nem is lehet kiszámítani, akármilyen okos is legyen valaki. Ha leég egy kunyhó, — másikat lehet rakni helyette, de hogyha egy derék paraszt hiábavaló módon tönkremegy, — azt nem lehet jóvátenni! Ardaljon például vagy akár Grisa, — nézd csak meg, hogy lángragyúlt ez a paraszt! Ostoba ugyan, de derék parasztember ez a Grisa! Úgy füstöl, mint a szalmacsóva! Az asszonyok valósággal megrohanták ...

Kívánesian, sértődés nélkül megkérdem tőle:

— Miért mondod el a gazdának a gondolataimat?

Nyugodtan, sőt barátságosan magyarázza:

— Hogy megtudja, milyen ártalmas gondolataid vannak, hogy taníthasson téged. Ki taníthat a gazdán kívül? Nem rosszindulatból mondom el neki, hanem irántad való sajnálatból. Nem vagy ostoba legény, de a koponyádban valami ördög zavarog. Lopj miattam, — én hallgatni fogok; menj a lányokhoz, — akkor is hallgatok, idd le magad, — nem fogok szólni! De ha szemtelenül beszélsz, megint csak el fogom mondani a gazdának, tudd meg ...

— Nem fogok veled beszélni!

Elhallgatott, a körmével kátrányocsöppet kapart le a tenyeréről, barátságosan nézett rám és azt mondta:

— Hazudsz, mert fogsz! Kivel beszélhetsz mással? Nincs senki ...

A tiszta, rendes Joszip egyszerre Jákovhoz, a fűtőhöz hasonlónak tűnt föl nekem, aki minden iránt egykedvű volt.

Néha Pjotr Vasziljevicsre, a bibliaolvasóra emlékeztet, néha — Pjotr-ra, a kocsisra, máskor meg közös vonások mutatkoznak benne nagyapámmal, — így, vagy úgy, minden öregemberre hasonlít, akit csak eddig ismertem. Valamennyien bámulatosan érdekes öregek voltak, azonban éreztem, hogy nehéz és visszataszító lenne velük élni. Mintha csak fölfalnák az ember lelkét és beszédeik, — okos beszédeik, — a szívet barna rozsdával vonják be. Jó ember Joszip? Nem! Rossz? Az sem! Okos, — igen, ezt tisztán látom. Míg azonban eszének hajlékonyságát csodáltam, ez az ész megölt engem és végeredményben azt kezdtem érezni, hogy mindenképpen ellenségem. Sötét gondolatok keltek életre lelkemben.

Minden ember idegen a másiknak, hiába a barátságos szavak és mosolyok, a földhöz mindenki — idegen; úgy találom, hogy senki sem érez a másik iránt erős szeretetet. Egyedül nagyanyó szereti az életet és szeret minden élőt. Nagyanyó és a pompás Margot királynő.

Ilyen és hasonló gondolataim néha sötét felhővé tömörültek, az élet fullasztóvá és nehézzé vált, — de hogyan éljek másként, hová menjek? Még beszélni sincs kivel, Joszipon kívül. Így hát mégis vele beszéltem ezentúl is.

Joszip leplezetlen érdeklődéssel hallgatta végig izzó fecsegésemet; kikérdezett, mintha valamit meg akarna tudni és nyugodtan mondta:

— Makacs vagy, mint egy harkály, de nem veszedelmes; a harkálytól senki sem fél! Szívből tanácsolom neked: menj kolostorba és maradj ott, amíg csak felnősz, — szép beszédeddel lelki vigaszt adsz majd a zarándokoknak, magad nyugodt leszel, a barátoknak pedig nyereség! Szívemből tanácsolom. A világi dolgokra, úgy látszik, nem vagy alkalmas vagy mi...

Kolostorba nem volt ugyan kedvem menni, azonban éreztem, hogy rossz úton vagyok és az érthetetlenség bűvkörében keringek. Elszomorító volt ez. Az élet az őszi erdőhöz kezdett hasonlítani, — gombát már nem találni, nincs mit keresned benne és úgy érzed, hogy már keresztül-kasul ismered.

Vodkát nem ittam, nem forgolódtam a lányok körül, — a léleknek ezt a két kábítószerét a könyvek pótolták nekem. Minél többet olvastam azonban, annál nehezebben esett ilyen siváran és haszontalanul élni, mint ahogyan én láttam az embereket élni!

Alig töltöttem be tizenötödik évemet, de néha öregembernek éreztem magam; valahogyan bensőleg megduzzadtam és elnehezedtem mindattól, amit átéltem, olvastam és amiről nyugtalanul gondolkoztam. Amikor magamba tekintettem, benyomásaim gyűjtőhelyét sötét lomtárhoz hasonlónak találtam, amelyben szorosan egymásra vannak dobálva a legkülönbözőbb dolgok. Ahhoz, hogy összerakjam őket, nem volt sem erőm, sem tudásom.

És mindez a teher a zsúfoltság ellenére, nem feküdt egy helyben, himbálódzott és elszédített...

Utáltam minden szerencsétlenséget, betegséget, nyomorúságot; hogyha kegyetlenséget láttam, — vért, verekedést, vagy akár csak szóbeli megcsúfolását az embernek, — határtalan ellenszenvet keltett bennem, ami könnyen hideg dühöngésbe csapott át és én magam verekedtem állati módon, utána pedig fájó szégyenkezést éreztem.

Néha olyan szenvedélyesen kívántam megverni valamelyik kínzót és olyan vakon vetettem magam a verekedésbe, hogy még most is emlékezem ezekre a kétségbeesett rohamokra, amelyek megszégyenítő és szomorú gyöngeséget szültek.

Két ember élt bennem: az egyik túlságosan sok ocsmányságot és piszkot ismert meg, ez kissé elcsüggesztette és a mindennap borzalmaitól sujtva gyanakvással és bizalmatlansággal kezdett viseltetni az élet és az emberek, erőtlen szánalommal mindenki, sőt saját maga iránt. Ez az ember csöndes, magányos életről álmodott, könyvek között, emberek nélkül; kolostorról, erdészkunyhóról, vasúti őrházról. Perzsiáról és éjjeliőr-állásról valahol a város szélén. Minél kevesebb embert és minél messzebb tőlük...

A másik, akit megihletett a Szentlélek a jó és bölcs könyvek által, amelyeket olvasott, megfigyelte a mindennapos borzalmak győzedelmes erejét, érezte, hogy ez az erő milyen könnyen szakíthatja le fejét, nyomhatja össze szívét piszkos tömeggé és — megfeszített erővel védekezett, összeszorított fogakkal, ökölbeszorított kézzel, mindig készen minden harcra és küzdelemre. Tettel sze-

retett és szánakozott és ahogyan a francia regények bátor hőseihez illik, a harmadik szó után már kihúzta kardját hüvelyéből és harci állásba helyezkedett.

Volt ebben az időben egy elkeseredett ellenségem, a háziszolga az egyik nyilvános házból, a Kis Boldogasszony-könyörgése-utcából. Egy reggelen ismerkedtem meg vele, amikor a vásártérre mentem: a kapunál öntudatlanságig részeg lányt húzott ki a bérkocsiból, — megfogta lecsúszott harisnyás lábait, övéig lemeztelenítve, szemérmetlenül ráncigálta; juhézva és nevetve ráköpött a testére, a nő pedig nagyot zökkenve csúszott le a kocsiból, összegyűrten, lehúnyt szemmel, nyitott szájjal: feje fölé hajlította lágy karját, mintha ki lenne tekerve, hátával, homlokával és kékre vált arcával nekiütődött a kocsiülésnek, a fölhágónak, végre leesett a járdára és beütötte fejét a kövezetbe.

A kocsis ráhúzott a lóra és elhajtott, a háziszolga pedig a lány lábai elé fogta magát és hátrálva megindult, úgy húzva maga után a lányt, mint egy halottat. Elvesztettem az eszemet, nekiiramodtam, de szerencsémre futásközben vagy magam dobtam el, vagy véletlenül elejtettem a nálam levő vízszintező rudat, ami megmentette a háziszolgát és magamat a komolyabb kellemetlenségtől. Nekifutva, megütöttem a háziszolgát, úgyhogy fölfordult, fölugrottam a lépcsőre, kétségbeesetten megráncigáltam a csengőt, vad alakok szaladtak oda, én azonban nem tudtam nekik semmit sem megmagyarázni, fölemeltem a vízszintezőt és elmentem.

Az utca végén utólértem a kocsist; az lenézett a magas bakról és helyeslően mondta:

— Ennek ugyan jól elláttad a baját!

Dühösen megkérdeztem tőle: hogyan engedhette meg, hogy a háziszolga úgy megcsúfolja azt a lányt; a kocsis nyugodtan s utálattal mondta:

— Miattam aztán vigye el őket a kutya! Az urak kifizettek engem, amikor a lányt a kocsimba tették, mi közöm hozzá, hogy ki kit üt?

— Hátha megölték volna?

— Hát persze, az ilyet hamarosan megölik — mondta a

kocsis úgy, mintha már nem egyszer megpróbált volna egy részeg lányt megölni.

Ettől a naptól fogva csaknem minden reggel láttam a háziszolgát. Megyek az utcán, ő meg söpri a gyalogjárót, vagy üli a lépcsőn, mintha rám várna. Odaérek hozzá, föláll, föltűri a kabátujját és figyelmeztetően közli velem:

— No, most összeörlek!

Már túl volt a negyvenen ez az alacsony, görbelábú emberke; a hasa olyan volt, mint az állapotos asszonyé; mosolyogva nézett rám csillogó szemével és félelmetesen furcsa volt látni, hogy szeme jóindulatú és vidám. A verekedéshez nem értett, a karja meg rövidebb volt az enyémnél; két-három fogás után elereszteti, háttal a kapunak támaszkodott és csodálkozva mondta:

— No, várj csak, egyes kölyök vagy!...

Ezek a csaták terhemre voltak és egy alkalommal azt mondtam neki:

— Hallod-e, te ostoba fráter, légy szíves, hagyj engem nyugton!

— Hát mért ütöttél meg? — kérdezte szemrehányóan.

Én meg azt kérdeztem tőle, miért bánt olyan gyalázatosan a lánnyal.

— Mi közöd hozzá! Talán sajnálod?

— Sajnálom, természetesen...

Elbaligatott, megtörölte a száját és azt kérdezte:

— Hát egy macskát sajnálnál?

— Egy macskát is sajnálnék...

Erre azt mondta nekem:

— Te vagy az ostoba, te csirkefogó. Várj csak, majd megmutatom neked...

Nem tehettem, hogy ne menjek ezen az utcán, ez volt a legrövidebb út: korábban kellett azonban, hogy ne találkozzam ezzel az emberrel, de néhány nap multva mégis csak megláttam; a lépcsőn ült és egy kormos macskát simogatott, amely az ölében feküdt, amikor pedig három lépésnyire értem hozzá, fölugrott, megfogta a macskát a lábánál és nagy lendülettel a kapukőnek verte a fejét, úgy hogy meleg vér fröcsögött rám, aztán a lábamhoz dobta a macskát és a kiskapuhoz lépve megkérdezett:

— No?

Mit lehet itt tenni? Hemperegtünk az udvaron, mint két kuvasz, utána pedig a kapualjában a fűben ülve, eszemet vesztve az elviselhetetlen szomorúságtól, összeharaptam a fogamat, hogy föl ne üvöltsek, föl ne ordítsak. Ha most visszaemlékszem erre és megremegek a gyötrő útálattól, csodálkozom — hogyan lehet, hogy nem vesztettem el az eszemet és nem öltem meg senkit?...

Miért mondom el ezeket az ocsmányságokat? Hogy megtudják a kegyes uraságok — ez még nem mult el, nem bizony. Önöknek tetszenek a költött borzalmak, tetszenek a szépen elbeszélt szörnyűségek, a fantasztikusan-szörnyű kellemesen izgatja önöket. Én azonban, íme, megtörtént szörnyűségeket ismerek, a mindennap borzalmait és elvitathatatlanul megvan a jogom kellemetlenül fölizgatni önöket olyan elbeszéléssel, amely emlékezteti, hogyan élnek és miben élnek.

Gyalázatos és piszkos életet élünk valamennyien, íme erről van szó!*

Nagyon szeretem az embereket és nem szeretnék senkinek sem gyötrelmet okozni, de — nem szabad érzelgőseknek lennünk és nem szabad elrejtenünk a fenyegető igazságot szép hazugságok színes szavaiba. Ki az életbe, ki az életbe! Ki kell tárni benne mindent, ami szép és emberi van szívünkben és agyunkban.

...Különösen a nőkhöz való viszony zavarta meg fejemet: az olvasott regények nyomán úgy tekintettem a nőkre, mint ami a legjobb és legjelentősebb az életben. Ebben a fölfogásban megerősítettek nagyanyó elbeszélései az Isten anyjáról és a Bölcs Vaszilisszáról, Natalja, a szerencsétlen mosónő és az a száz, ezer pillantás, mosoly, amellyel a nők, az élet anyái ezt az örömökben és szeretetben oly szegény életet megszépítik.

A nők dicséretét énekelték Turgenyev könyvei és mindennel, ami szépet a nőkről tudtam, királynőm feledhetetlen képét ékesítettem. Heine és Turgenyev különösen sok drágasággal ajándékoztak meg ehhez.

Amikor esténként hazatértem a vásártérről, megálltam a

---

* Ez a forradalom előtti orosz élet rajza.

hegyen, a Kreml-falnál* és néztem, hogyan nyugszik le a nap a Volga mögött, hogyan ömlenek el az égen tűzpatakok és festik bíborszínűre és kékre a szeretett folyót. Ezekben a pillanatokban néha az egész föld hatalmas fegyvergyárnak tűnt fel, amely disznóhoz hasonlít és amelyet lustán húz valahová a láthatatlan gőzös.

Gyakrabban gondolkoztam azonban a föld nagyságán, a városokon, amelyeket a könyvekből ismertem, idegen országokon, ahol másként élnek az emberek. A külföldi írók könyvei az életet tisztábbnak, kedvesebbnek és kevésbbé nehéznek rajzolták, mint az, amely lassan és egyformán hullámzott körülöttem. Ez csillapította nyugtalanságomat, makacs álmokat keltett egy más élet lehetőségéről.

És egyre azt képzeltem, hogy egyszerre csak találkozom egy egyszerű és bölcs emberrel, aki kivezet engem a széles, világos útra.

Egy alkalommal, amikor a padon ültem, a Kreml-fal alatt, hirtelen megjelent mellettem Jákov nagybátyám. Nem vettem észre, amikor jött és nem ismertem meg azonnal; jóllehet már jónéhány éve egy városban laktunk, nagyon ritkán találkoztunk, csak véletlenül és futólag.

— Ejnye, de megnyúltál — mondta tréfásan és oldalba bökött; elkezdtünk beszélgetni, mint idegen emberek, akik azonban már régóta ismerik egymást.

Nagyanyó elbeszéléséből tudtam meg, hogy ezekben az években Jákov nagybátyám végleg tönkrement, mindent fölélt és elmulatott; kisegítő felügyelőként szolgált a fogházban, de ez a szolgálat rosszul végződött; a felügyelő megbetegedett, Jákov bácsi pedig víg dáridókat kezdett rendezni lakásán a foglyoknak. A dolog kitudódott, elkergették állásából és bíróság elé állították, azzal vádolva, hogy a foglyokat éjjel elengedte „mulatni". A foglyok közül senki sem szökött meg, egyiket azonban éppen abban a pillanatban fogták el, amikor buzgón fojtogatott valami diakónust. A vizsgálat sokáig húzódott, de ítéletre mégsem került sor; a foglyok és a felügyelők értették a módját, hogy a jó bácsit

* Kreml = erődítés.

kihúzzák a hínárból. Azóta munka nélkül élt a fia költségén; ez a Rukavisnyikov-féle templomi kórusban énekelt, amely abban az időben nevezetes volt. A fiáról egészen furcsán beszélt:

— Nagyon komoly ember lett, tekintélyes! Szólista. Ha nem kapja meg idejében a szamovárt, vagy nincs kikefélve a ruhája, haragszik. Akkurátus legény! És — tiszta...

Maga a bácsi erősen megöregedett, piszkos lett, kopott és gyűrött. Vidám fürtjei erősen megritkultak, füle elállott, szemfehérjét és beretvált arcának szattyánbőrét vörös erecskék hálózták be sűrűn. Tréfálkozva beszélt, de úgy tűnt föl, mintha valami volna a szájában és akadályozná nyelvét, noha a fogai épek voltak.

Megörültem az alkalomnak, hogy olyan emberrel beszélhetek, aki tud vidáman élni, sokat látott és akinek sokat kell tudnia. Élénken visszaemlékeztem hetyke, mulatságos dalaira és fülemben csengtek nagyapám szavai, amelyeket róla mondott:

— Ha énekét hallom Dávid király, — de tettét tekintve — gonosz Absolon!

A főúton előttünk a jobb közönség sétált, kiöltözött hölgyek, hivatalnokok, tisztek; nagybátyámon kopott őszikabát volt, gyűrött sapka, vörös cipő és egészen összehúzta magát, láthatóan feszélyezte öltözéke. Bementünk egy kocsmába a Pocsainoszkij-éroknál és leültünk az ablakhoz, amely a vásártérre nyílott.

— Emlékszik még, amikor énekelte:

A faágon szárad a koldus egy szál inge
A másik még azt is ellopja tőle...

Amikor kimondtam a dal szavait, hirtelen első alkalommal fogtam föl gúnyosan érielmüket és úgy tűnt fel, hogy vidám nagybácsim — rosszindulatú és okos.

Ő azonban vodkát töltött a pohárkába és elgondolkozva mondta:

— Igen, éltem, bolondságokat csináltam, de keveset. Ez a dal nem tőlem van, egy szemináriumi hallgató írta, hogyan is hívták csak a megboldogultat? Elfelejtettem. Jó barátságban éltünk egymással. Mint flatalemberek. Leitta magát és meghalt,

megfagyott. Hány ember itta így le magát, akire én emlékszem, nehéz lenne összeszámlálni! Te nem iszol? Ne is igyál, várhatsz még. Nagyapádat gyakran látod? Nem nagyon vidám öreg úr. Mintha lassanként elmenne az esze.

Amint ivott, föléjénkült, kiegyenesedett, megfiatalodott és élénkebben kezdett beszélni.

Megkérdeztem a történetről a foglyokkal.

— Hallottad? — érdeklődött és tompított hangon folytatta:

— Mit nekem a foglyok? Hiszen nem bírájuk voltam. Látom: emberek, mint a többi és mondom: testvérek, hadd éljünk barátságban, hadd éljünk vidáman; van — mondom — egy dal:

Vígságunktól nem foszt meg a végzet,
Még ha csapása sem kímél,
Éljünk csak mindig a nevetésnek,
Ostoba az, ki másként él!

Elnevette magát, kinézett az ablakon az elsötétülő árokba, amely fenékig ládákkal volt telt és bajuszát pödörgetve, folytatta:

— Azok persze örülnek, a börtönben unalmas. Nos, készen vagyok a számlálással, mindjárt gyerünk hozzám; vodka, harapnivaló; egyszer én adtam, máskor meg ők és táncoltunk, játszottunk, orosz módra. Szeretem az éneket és a táncot és közöttük egész bámulatosan kitűnő énekesek és táncosok voltak. Némelyik bilincsbe volt, úgy persze nem lehet táncolni, ezért megengedtem, hogy levegyék a bilincseket, ez igaz. Ők maguk is le tudják venni, kovács nélkül, ügyes nép, csodálatosan. De az, hogy én a városba küldtem volna őket raboini — ostobaság, ezt nem is lehetett rámbizonyítani.

Elhallgatott és újra kinézett az ablakon, azután vidáman rámkacsintott és halkan folytatta:

— Hogy az igazat megmondjam, hát egy tényleg kiment éjjel, csakhogy ez nem volt bilincses, hanem közönséges tolvaj, idevaló, nizsnij; nem messze a Pecsorka-utcában lakott a szeretője. A história meg, ami a diakónussal történt, csak tévedés volt: kereskedő helyett fogott diakónust. A dolog télen történt, éjjel,

hóviharban; minden ember bundában volt, hogyan is lehetne a sietségben megkülönböztetni, ki kereskedő, ki diakónus?

Mulatságosnak találtam ezt a dolgot. Jákov bácsi is elnevette magát és azt mondta:

— Igen, Isten bizony! Hát ki az ördög tudja megkülönböztetni...

Ekkor nagybátyám váratlanul furcsa módon kissé haragos lett, elfolta magától a tányért, undorral elfintorította arcát és cigarettára gyujtva, tompán morogta:

— Meglopják egyik a másikat, aztán elfogják egymást, börtönbe csukják, Szibériába, kényszermunkára küldik, no, mi dolgom van nekem ezzel? Köpök valamennyire. Nekem megvan a magam lelke!

Ott állt előttem a bozontos fütő — az is gyakran mondta: köpni rá. És azt is Jákovnak hívták.

— Min gondolkozol? — kérdezte szelíden.

— Sajnálta a foglyokat?

— Könnyü őket sajnálni, egészen csodálatos gyerekek vannak köztük! Néha csak nézte az ember és azt gondolta: hiszen én még a lábuk nyomába se' érek, ha följebbvalójuk is vagyok. Okos ördögök, ügyesek!...

A pálinka és az emlékek újra kellemes izgalomba hozták; rákönyökölt az ablakdeszkára és újjai közt az égő cigarettával, legyintett, majd felélénkülve mondta:

— Egy félszemű vésnök és órásmester volt ott, akit hamispénzcsinálásért ítéltek el, azt hallottad volna hogyan beszélt. Mint a tűz! Magyarázza meg, azt mondja, miért szabad a kincstárnak pénzt verni, nekem meg nem? Magyarázza meg! Senki sem képes megmagyarázni ezt neki. Senki, én sem tudom. Pedig én a fölöttese vagyok! Egy másik, ismert moszkvai tolvaj, olyan csöndes ember, piperkőc, tiszta, szerényen azt mondja: az emberek dolgoznak, amíg csak el nem tompulnak, én meg ezt nem akarom. Én, azt mondja, már megpróbáltam ezt: csak dolgozik, dolgozik az ember, a fáradtságtól már egészen buta lesz, egy garast eliszik, ötöt eljátszik kártyán, egy ötvenes az asszonyoké a gyöngédségért, azután újra éhség, szegénység. Nem, azt mondja, ezt a játékot én nem játszom...

Jákov nagybácsim ráhajolt az asztalra és folytatta, a feje búbjáig kivörösödve, olyan izgatottan, hogy még apró fülei is remegtek.

— Nem ostobák ezek, barátom, helyesen ítélik meg a dolgokat. Nohát, az ördög vigye el ezt az egész zsibvásárt. Hogyan éltem én például? Szégyellek rá visszaemlékezni: mindig csak a szabad perceimben, titokban; a keserűség az enyém volt, a vidámságot lopnom kellett! Egyszer az apám kiabál: ne merészeld; máskor meg a feleségem: nehogy megtedd; vagy úgy jött, hogy magamnak hiányzott a bátorságom elverni egyszer egy rúbelt. Lám, az életem így múlt el és öreg napjaimra a fiamnál szolgálok, mint lakáj. Minek titkoljam? Szolgálok, barátom, engedelmesen, ő meg úgy kiabál rám, mint valami uraság. Azt mondja: papa, én meg úgy hallom: lakáj! Mi vagyok én, azért születtem azért kínlódtam, hogy a fiamat szolgáljam? És hogyha meg nem ezért, akkor minek éltem; olyan sok gyönyörűségben volt részem?

Figyelem nélkül hallgattam. Kényszeredetten és választ sem remélve, így szóltam:

— Lám, én magam sem tudom, hogyan éljek ...

Elnevette magát.

— No... Ki tudja? Még nem láttam olyan embert, aki tudta volna! Ezért aztán úgy élnek az emberek, ahogyan megszokták ...

És újra megbántottan és haragosan kezdett beszélni:

— Volt nálam erőszakoskodás miatt egy ember Orlából, nemes ember, a legkitűnőbb táncos, ez szokta mindig énekelni Ványkáról és mindenkit megnevettetett vele:

Temetőbe viszik Ványkát,
Nem nehéz ezt tudni,
Minek hordtad fönn az orrod..
No most Ványka, innen próbáld
Az orrod kidugni.

— Én meg azt gondolom, hogy ez nem nevetséges, hanem igazi. Akárhogyan is fordulsz, nem láthatsz messzebbre, mint a

temető. Akkor meg mindegy nekem: akár mint fogoly élek, akár mint börtönfelügyelő...

Belefáradt a beszédbe, kiitta a pálinkát és madár módjára felszemmel nézett az üres üvegbe, némán rágyujtott még egy cigarettára és bajuszába fújta a füstöt.

— Akárhogy is harcolsz, akármit is remélsz, vár rád a temető, az elől ki nem térsz! — mondta gyakran Pjotr, a kőműves, aki egyáltalán nem hasonlított Jákov nagybátyámra. Hány ilyen és hasonló mondást ismertem már!

Már semmi mást nem akartam kérdezni a nagybátyámtól. Szomorú volt vele lennem és sajnáltam is őt; kinéztem az árokba, amelyet a széléig megtöltött a nedves augusztusi homály. Az árokból almának és dinnyének szaga szállott föl. A város felé vezető keskeny úton kigyulladtak a lámpák, minden annyira ismerős volt.

Íme, mindjárt fölbúg a hajó Rihinszk felé és a másik Pjermbe...

— Mégis csak menni kell — mondta a nagybátyám.

A kocsma ajtajában kezet fogott velem és tréfásan tanácsolta:

— Csak nem kell elmélázni; te, úgy látszik, szeretsz mélázni, ugy? Köpni mindenre! Még fiatal vagy. Az a fő, hogy megjegyezd: „A vidámságot sohase vegye el a sors tőlünk." No, Isten veled, a Boldogasszony-templomba kell mennem!

Ezzel elment vidám nagybácsim és otthagyott engem beszédéből még inkább megzavartan.

Fölmentem a városba és kisétáltam a mezőre. Telihold sütött, az égen nehéz felhők úsztak és fekete árnyékukkal eltakarták a földön az én árnyékomat. Megkerültem a várost a mezőn és kiértem a Volgához a lankás partra, ott lefeküdtem a poros fűbe és sokáig néztem a folyón túl a mezőket, a mozdulatlan földet. A felhők árnyéka lassan vonult át a Volgán, amire áthömpölygött a mezőkre, világosabb lett, mintha csak megfürdött volna a folyó vizében. Köröskörül minden félálomban volt, kábultan, minden valahogyan kellemetlenül, nehézkes kényszeredettséggel mozgott és nem a mozgás és az élet lángoló szeretetével.

Szerettem volna jóban rúgást adni az egész földnek és magam-

nak is, hogy minden — velem együtt — vidám kavargásba kezdjen, szeretve egymást és ezt az életet, amely egy másik élet kedvéért teremtődött, amely — szebb, frissebb, tisztább lesz.

Azt gondoltam:

„Csinálnom kell valamit magammal, különben tönkremegyek . . .“

Komor őszi napokon, amikor nemcsak hogy nem látja az ember a napot, de nem is érzi, elfelejtette, őszi napokon nem egyszer fordul elő, hogy az ember eltéveszti az utat az erdőben. Letévedt az útról, elvesztett minden ösvényt, végre belefáradt a keresésbe, összeszorította a fogát és megy egyenesen a bozóton, korhadt faágakon, süppedő zsombékokon keresztül — és végeredményben mindig megtalálja az utat!

Így határoztam én is.

Ennek az évnek őszén Kazánba utaztam, azzal a titkos reménnyel, hogy talán ott alkalmam nyílik a tanulásra . . .

EGYETEMEIM

SZÓVAL — a kazányi egyetemre megyek tanulni, úgy bizony. Az egyetem gondolatát N. Jevreinov gimnazista oltotta belém — szép fiatal fiú, nyájas, lányos szemű. Egy házban lakott velem, a padláson, gyakran látott könyvvel a kezemben: ez felkeltette érdeklődését, összeismerkedtünk és Jevreinov hamarosan meggyőzött arról, hogy „kivételes képességekkel rendelkezem a tudomány elsajátítására".

— Magát a természet is a tudomány szolgálatára alkotta, — mondogatta, szépen megrázva hosszú sörényét.

Én akkor még nem tudtam, hogy a tudományt a kísérleti nyúl szerepében is lehet szolgálni, Jevreinov meg oly meggyőzően bizonygatta: az egyetemeknek épp ilyen legényekre van szükségük, amilyen én vagyok. Még Mihail Lomonószov sem pihenhet nyugtan a sírjában. Jevreinov kijelentette, Kazányban nála fogok lakni, az ősszel meg a télen elvégzem a gimnáziumot, leteszek majd „egynémely" vizsgát, — így mondta: „egynémely" — az egyetemen pedig állami ösztöndíjat kapok és öt év mulva „tudós" leszek. Mindez — igen egyszerű, minthogy Jevreinov mindössze tizenkilencedik évében járt és jó szíve volt.

Vizsgái után elutazott, én pedig vagy két hét mulva indultam utána.

Nagyanyám, aki kikísért, tanácsokkal látott el:

— Aztán — ne haragudj az emberekre, mindig csak haragoskodsz szigorú és gőgös lettél! Ezt nagyapádtól örökölted — hát ő mire vitte? Élt, éldegélt és nem vitte semmire, a szegény öreg. Ezt az egyet ne feledd: nem az Isten ítél az emberek felett, — az ördög keze van benne a dologban! Na, Isten veled . . .

Letörölte barnás, fonnyadt arcáról a gyér könnyeket és így szólt:

— Hát nem látjuk többé egymást, messzire kalandozol, nincs maradásod, — én pedig meghalok . . .

Az utóbbi időben eltávolodtam a kedves öregasszonytól és elég ritkán láttam, most meg egyszerre fájdalmasan ébredtem rá, hogy soha többé nem fogok találkozni még valakivel, aki testben-lélekben ily közel álljon hozzám.

A hajó tatján állitam és elnéztem, amint ott, a móló szélén keresztet vet nagyanyám az egyik kezével, a másikkal pedig megfogja kopott sálja szegélyét és megtörli vele arcát és sötét szemét, amely az emberek iránti elpusztíthatatlan szeretet fényében ragyog.

És most itt vagyok ebben a félig tatár városban, egy földszintes ház szűk kis lakásában. A házacska magánosan meredt az égnek egy kis halmon, a keskeny, szegényes utca végében, egyik fala tűzpusztította üres telekre néz, amit sűrűn benőtt a gaz; a beléndek, bogáncs és vadsóska sűrűjében, a bodzabokrok között téglaépület romjai tornyosultak, a romok alatt — tágas pince: itt éltek és multak ki a kóbor kutyák. Igen emlékezetes nekem ez a pince, ez volt az én egyik egyetemem.

Jevreinovék — anya és két fia — koldus-nyugdíjon tengődtek. Már az első napokban láthattam, hogy a kis szürke özvegyasszony, amint megjön a piacról és kirakosgatja a konyhaasztalra szerzeményeit, milyen tragikus szomorúsággal lát a nehéz feladat megoldásához: hogyan főzzön néhány hitvány húscafatból elegendő mennyiségű, ízletes ételt három egészséges kölyöknek, önmagát nem is számítva.

Hallgatag volt; szürke szemében egy ló reménytelen, szelíd makacssága izzott, amely már minden erejét kiadta; — vonszolja a lovacska a szekeret fel a hegyre, tudja jól: nem bírom felhúzni — és mégis húzza!

Vagy három nappal érkezésem után, reggel, amikor a fiúk még aludtak, én meg a konyhában segítettem zöldséget tisztítani, halkan és óvatosan megkérdezte:

— Maga minek jött ide?

— Tanulni, az egyetemre.

Szemöldöke felfelé kúszott, homloka sárga bőrével együtt; a késsel belevágott egyik ujjába és miközben kiszívta a vért, leült a székre, de nyomban fel is ugrott és így szólt:

— Hogy az ördög...

Zsebkendőbe bugyolálta megvágott ujját, majd megdicsért:

— Maga jól tud krumplit pucolni.

Hát hogy is ne tudtam volna! Elmeséltem neki, hogyan szolgáltam a hajón. Megkérdezte:

— Gondolja — elég ez ahhoz, hogy beiratkozzék az egyetemre?

Abban az időben nem értettem jól a humort. Komolyan vettem a kérdést és elsoroltam neki azon lépések rendjét, melyeknek végén okvetlenül feltárulnak előttem a tudomány szentélyének kapui.

Felsóhajtott: — Ó, Nyikoláj, Nyikoláj...

A fiú épp e pillanatban lépett a konyhába, hogy megmosakodjék; álmos volt, borzas és vidám, mint mindig.

— Anya, de jó lenne pelmenyt* csinálni!

— Bizony jó lenne — hagyta rá az anya.

Hogy megcsillogtassam jártasságomat a konyhaművészetben, kijelentettem, hogy pelmenynek ez a hús — rossz és kevés is.

Erre Varvára Ivánovna megharagudott és néhány olyan csípős szót dobott felém, hogy a fülem is belevörösödött. Kiment a konyhából, egy csomó sárgarépát dobva az asztalra, Nyikoláj meg rámhunyorított és magyarázni próbálta anyja viselkedését.

— Rossz kedve van...

Letelepedett a padkára és közölte velem, hogy a nők általában idegesebbek, mint a férfiak, ez már természetükkel jár, mint ahogy cáfolhatatlanul be is bizonyította egy igen szavahihető tudós, valószínűleg — svájci. Az angol John Stuart Mill is mondott valamit ezzel kapcsolatban.

Nyikolájnak nagyon tetszett, hogy taníthat engem és felhasznált minden kínálkozó alkalmat, hogy bevéssen az agyamba valami nélkülözhetetlen ismeretet, aminek híján lehetetlen élni. Mohón hallgattam; de Foucault, La Rochefoucauld és La Roche-

---

* *Húsos tészta.*

Jaquelein csakhamar egyetlen személlyé olvadt össze bennem és nem tudtam visszaemlékezni, ki kinek vágta le a fejét: Lavoisier — Dumouriez-nek, vagy — fordítva? A derék ifjú őszintén szerette volna „embert faragni belőlem", erről biztosított, azonban nem volt ideje és hiányoztak a többi feltételek is, hogy komolyan foglalkozhasson velem. A fiatalság önzése és könnyelműsége folytán nem látta meg, mekkora erőfeszítéssel milyen ravaszsággal vezeti anyja a háztartást és még kevésbbé érezte ezt fivére, egy nehézkes, hallgatag gimnazista. Előttem azonban már régóta és pontosan ismeretesek voltak a konyha vegytanának és gazdaságának bonyolult bűvésznutatványai, jól láttam az asszony leleményességét, aki nap mint nap kénytelen rászedni gyermekei gyomrát és táplálni egy kellemetlen külsejű, rosszmodorú fattyút. Természetes, hogy minden falat kenyér, ami nekem jutott, kőként nehezedett a lelkemre. Munka után néztem. Kora reggel elmentem hazulról, hogy ne ebédeljek otthon, rossz időben pedig a romház pincéjében üldögéltem. Itt, beszíva a kutya- és macskatetemek szagát, a zápor és széllökések zúgása közben, hamarosan rájöttem, hogy az egyetem — ábrándkép és hogy okosabban tettem volna, ha Perzsiába utazom. És már őszszakállú varázslónak képzeltem magam, aki megtalálta a módját annak, hogy lehet almanagyságú búzamagvakat és egy púd* súlyú krumplit kitenyészteni — és általában sikerült kieszelnem egy csomó jótéteményt a föld számára, amelyen oly ördögien nehéz az élet másnak is, nemcsak énnekem egyedül,

Már megtanultam ábrándozni nem mindennapi kalandokról és merész hőstettekről. Ez nagy segítségemre volt az élet nehéz napjaiban és minthogy ilyen nap sok volt — mindjobban belemerültem az ábrándokba. Nem vártam segítséget kívülről és nem reménykedtem szerencsés véletlenben, hanem fokozatosan szívós makacsság fejlődött ki bennem és minél nehezebbé alakultak életem körülményei — annál erősebbnek, sőt annál okosabbnak éreztem magam. Nagyon hamar rájöttem arra, hogy az embert a környezettel szemben kifejtett ellenállása alakítja ki.

---

* Egy púd (orosz súlymérték) = 16.38 kg.

Hogy ne éhezzem, lejártam a Volgához, a kikötőbe, ahol könnyűszerrel meg lehetett keresni tizenöt-húsz kopejkát. Itt, a rakodómunkások, szegénylegények és csirkefogók között, izzó szénbe dugott vasdarabnak éreztem magam — minden nap éles, égető benyomások tömegével telített. Forgószélként kavarogtak körülöttem a leplezetlen-sóvár, nyersösztönű emberek — telszett dühük az élet és gúnyosan ellenséges viszonyuk mindennel szemben ezen a világon és nemtörődömségük önmaguk iránt. Mindaz, amit közvetlenül átéltem, vonzott feléjük és felkeltette bennem a kívánságot, hogy belemerüljek maró tömegükbe. Bret Harte és a hatalmas mennyiségű ponyvaregény, amit elolvastam, még jobban felébresztette bennem a rokonszenvet e társaság iránt.

Egy Báskin nevű hivatásos tolvaj, volt tanítóképzőintézeti növendék — csudarul össze-visszavert, tüdővészes ember — ékesszólóan így próbált meggyőzni:

— Minek gubbasztasz, akár egy lány, tán félsz, hogy elveszíted a tisztességed? Lánynak a tisztesség — minden vagyona, neked pedig — csupán nyűg. A tisztességes bika — szénával lakik jól!

A rőthajú, színész-módra kiborotvált Báskin apró testének ügyes, puha mozdulataival kismacskára emlékeztetett. Tanítólag és vállalmazóan bánt velem és láttam, hogy szívből sikert és szerencsét kíván nekem. Igen okos volt, elolvasott nem egy jó könyvet, de legjobban telszett neki a „Gróf Monte-Christo".

— Ennek a könyvnek van értelme és szíve is, — mondogatta.

Szerette a nőket és gyakran mesélt róluk, élvezettel csuppantva, elragadtatással s ilyenkor mintha göres rángott volna végig elnyomorított testén; volt ebben a rángásban valami beteges, ami undort keltett bennem, beszédjét azonban figyelmesen hallgattam, megérezve benne a szépséget.

— Asszony, asszony! — énekelte és sárga arcbőre pírban égett, sötét szeme elragadtatással ragyogott. — Asszony kedvéért — mindenre képes vagyok. Ő érte, akárcsak az ördög szeméért — semmi sem bűn! Élj mindig szerelmesen, nincs jobb ennél a földön!

Tehetséges elbeszélő volt és könnyűszerrel faragott megindító kis dalocskákat az utcalányoknak a reménytelen szerelem hánatáról; dalait énekelték minden volgamenti városban, és — többek között — ő a szerzője ennek az igen elterjedt dalnak is:

Szép se vagyok, gazdag se,
Ócska a ruhám.
Így marad pártában a
Magamfajta lány.

Jól bánt velem Truszov, egy sötétbőrű, jóarcú, választékosan öltözködő férfi, vékony muzsikusujjakkal. Kis boltja volt az Admiralitás-negyedben, „Órásmester" cégtáblával, valójában azonban orgazdasággal foglalkozott.

— Te, Maximics, ne tanuld meg a tolvajfogásokat! — mondogatta nekem, megfontoltan simogatva őszes szakállát, összehunyorítva ravasz, merész szemét. — Látom: neked más az utad, te a lélek embere vagy.

— Mit jelent — a léleké?

— Akiben nincs gyűlölet senki iránt, csupán kíváncsiság...

Ez nem volt igaz velem kapcsolatban, — sokat és sok mindenkit irígyeltem; többek között felkeltette irígységemet Báskinnak az a képessége, hogy valamilyen különös versszerű módon tudott beszélni, váratlan hasonlatokkal és fordulatokkal. Eszembe jut egy szerelmi kalandról szóló elbeszélésének a kezdete:

„Üldögélek a sötétszemű éjszakában — mint bagoly az odúban — a szállómban, Szvijázsszk szegény városában, — ősz van, október, lomhán szemerkél az eső, sóhajt a szél, mintha bánatos tatár keseregne dalban — és a dalnak nincs vége: o-o-o-u-u-u...

... És íme ejtőn ő, könnyedén, rózsaszínűen, mint felhő a hajnali napsugárban, szemében — a lélek csalóka tisztasága. ‚Kedvesem, — szól őszinte hangon, — nem vétettem én te ellened'. Tudom — hazudik, de hiszem — hogy igazat mond! Az eszemmel — biztosan tudom, a szívemmel — sehogy sem hiszem!"

Beszéd közben ütemesen ringatta magát, néha eltakarta sze-

mét és lágy mozdulattal gyakran megérintette mellét a szíve táján.

Hangja tompa, fakó, de szavai — ragyogók és mintha egy fülemüle dalolna bennük.

Irigyeltem Truszovot, — csodálatos érdekesen tudott mesélni Szibériáról, Khiváról, Bokharáról, nevetségesen és gonoszul a püspökök életéről, egyszer meg titokzatosan ezt mondotta III. Sándor cárról:

— Ez a cár mester a maga dolgában!

Truszov szememben egyike volt azoknak a „gazembereknek", akik a regény végén — az olvasó számára váratlanul — nemeslelkű hősökké válnak.

Néha, fülleszto éjszakákon, ezek az emberek átkeltek a kis Kazánka folyó tulsó partjára, letelepedtek a réten, a bokrok között és ott ettek-ittak, elbeszélgettek viselt dolgaikról, gyakrabban azonban — az élet bonyodalmairól, az emberek közti kapcsolatok furcsa útvesztőjéről, de különösen sokat — az asszonyokról. Haraggal beszéltek róluk és bánattal, néha pedig — meglndítóan és majdnem mindig olyan érzéssel, mintha az ijesztő meglepetésekkel teli sötétségbe néznének. Két-három éjszakát töltöttem el velük a fakó csillagokkal tarkálló sötét égbolt alatt, a rekettyebokrokkal sűrűn benőtt völgy fojtó melegében. A közeli Volgától nedves sötétségben aranyos pókokként kúsztak minden irányban az árbóclámpások fényei, a meredek part fekete tömegét tüzes csomók és erek petiyezték — a gazdag Uszlon falu kocsmájának és házainak ablakai világítottak. Tompán dobognak a vizen a hajókerekek lapátjai, keservesen, farkasként üvöltenek a matrózok az uszálykaravánon, valahol kalapács sujt le a vasra, mélabúsan száll egy dal, — csendesen epekedik egy lélek — a daltól hamuként hull a szívre a bánat.

És még bánatosabb hallgatni az emberek halkan sikló beszédét, — mélyen elgondolkoztak az életről és mindegyik önmagáról beszél, szinte nem is hallgatva a másikat. Ülve vagy végigheveredve a bokrok alatt, cigarettáznak, nagyritkán — de nem mohón — isznak egy korty vodkát, vagy sört és megindulnak valahová visszafelé, az emlékek útján.

— Velem meg ez történt egyszer, — kezdi valaki, az éjszakai sötétségbe beleolvadva.

Végighallgatva az elbeszélést, az emberek rábólintanak:

— Ez is megesik — minden megeshet...

„Megesett", „megesik", „megeshetik" — hallom és úgy tűnik, mintha ezen az éjszakán életük utolsó órájához értek volna ezek az emberek, — minden megesett, semmi több nem lesz már!

Ez elterelte gondolataimat Báskinról és Truszovról, de mégis — letszettek nekem és az átéltek után logikusan az lett volna a lehető legtermészetesebb, ha velük tartok. A megsebzett reménység, hogy felfelé törjek, tanulni kezdjek — szintén hajtott felé. Az éhség, keserűség és bánat óráiban tökéletesen képesnek éreztem magam arra, hogy bűnt kövessek el, nemcsak „a tulajdon szent intézménye" ellen. Azonban az ifjúkor romantikája megakadályozott abban, hogy letérjek arról az útról, melyet a sors számomra kijelölt. A humánus Bret Harte-on és a ponyvaregényeken kívül olvastam már nem egy komoly könyvet — és ezek felkeltették bennem a vágyakozást valami nem egészen világos, de sokkal jelentősebb dolog iránt, mint mindaz, amit valaha láttam.

És ugyanebben az időben új ismeretségek születtek, új benyomások. A Jevreinov-lakás melletti üres telken szoktak összegyűlni a gimnazisták gorodkit* játszani és engem elbűvölt az egyik — Gurij Pljetnyev. Cigánybarna, kékeshajú fiú volt, akár egy japán; arcán apró fekete pontok, mintha puskaporral lett volna bedörzsölve, elpusztíthatatlanul jókedvű, ügyes a játékban, szellemes a beszédben, — egyszóval különféle képességek csíráitól duzzadt. És, mint szinte minden tehetséges orosz, a természetadta kincseken élt, nem törekedett gazdagítani és fejleszteni azokat. Finom hallása volt és pompás érzéke a zenéhez és szerette is, művészien játszott hárfán, balalajkán, harmónikán, de nem próbált meg nemesebb és nehezebb hangszert. Szegény volt, rosszul öltözött, de merészségéhez, inas teste fürge mozdulataihoz, széles taglejtéseihez igen jól illett a gyűrött, szakadozott ing, foltozott nadrág és a lyukas, széttaposott cipő.

---

* *Kuglihoz hasonló játék.*

Olyan emberre hasonlított, aki hosszú, súlyos betegség után épp most kelt fel először, vagy fogolyra hasonlított, akit tegnap bocsátottak el a börtönből. — minden az életben új, kellemes volt számára, minden zajos vidámságot keltett benne: úgy ugrándozott a földön, mint egy tréfás rakéta.

Megtudta, milyen nehezen és bajosan élek és felajánlotta, költözzünk össze és készüljünk együtt vidéki tanítónak.

És most itt élek egy furcsa, vidám zugban, — a „Maruszovka"-ban, amelyet valószínűleg a kazányi diákok nem egy nemzedéke ismer. Nagy, félig rombadőlt ház volt a Halsoron és mintha ostrommal vették volna be lakóitól: az éhes diákoktól, utcalányoktól és mindenféle kísértet-alaktól, aki már csak árnyéka volt önmagának. Pljetnyev a folyosón lakott, a padlásra vezető lépcső alatt, ott állt a priccse, a folyosó végén pedig, az ablaknál: asztal, szék — ez az egész. Három ajtó nyílt a folyosóra, kettő mögött utcalányok laktak, a harmadik mögött — egy tüdővészes matematikus-növendék, hosszú, ösztövér, szinte ijesztő ember, durva, rőtszínű szőrzettel benőtt, alig-alig takarta mocskos gúnyája; a rongyok hasadékain ijesztően átvilágított kékes bőre és csontváz-bordái.

Úgy vémlett, mintha kizárólag a körmeivel táplálkoznék, [illegible] felharapott; éjjel-nappal rajzolt és számolgatott valami és szünet nélkül köhögött tompán puffogó hangon. Az utcalányok féltek tőle, őrültnek tartották, de szánalomból sokszor tettek ajtaja elé kenyeret, teát és cukrot; ő felvette a padlóról a csomagot, bevitte magához, közben pedig fel-felhorkant, akár a fáradt ló. Ha pedig a lányok elfelejtették, vagy valami oknál fogva nem tudták odavinni neki ajándékaikat, kinyitotta az ajtót és kihördült a folyosóra:

— Kenyeret!

Sötét gödrébe mélyen becsett szemében egy eszelős gőgje csillogott, akit boldoggá tesz saját nagyságának tudata. Néha meglátogatta egy őszhajú, csámpáslábú, púpos kis torzszülött, erős szemüveggel duzzadt orrán, ravasz mosollyal sárgás eunucharcán. Szorosan becsukták az ajtót és órákig ültek szótlanul, furcsa csendben. Csupán egyízben, késő éjjel vert fel a matematikus bősz rekedt kiáltása:

— Én pedig azt mondom — börtön! A mértan — kelepce, nem más! Egérfogó! Börtön!

A púpos torzszülött sivítva vihogott, többször elismételt valamilyen furcsa szót, a matematikus pedig újból felüvöltött:

— Vigyen el az ördög! Takarodj!

Mikor vendége bő körgallérjába burkolva, sziszegve és sipítozva kiperdült a folyosóra, — a hosszú, ijesztő külsejű matematikus, ujjait borzas hajába mélyesztve, így hörgött az ajtó küszöbéről:

— Euklidesz tökfilkó volt! Tök-fil-kó... Én bebizonyítom, hogy Isten okosabb ennél a görögnél!

És oly erősen csapta be az ajtót, hogy szobájában valami nagy robajjal leesett.

Nemsokára megtudtam, hogy ez az ember a matematikából kiindulva akarja bebizonyítani Isten létezését; azonban meghalt, még mielőtt ez sikerült volna neki.

Pljetnyev nyomdában dolgozott, mint éjszakai újságkorrektor, ezzel tizenegy kopejkát keresett éjjelenkint és ha én nem tudtam hozzátenni, akkor napi négy font kenyéren, két kopejka ára teán és három kopejkányi cukron éltünk. Nekem pedig nem volt időm a munkára, — tanulnom kellett. Nagy üggyel-bajjal győztem le a tudományt, főleg a nyelvtan jelentett számomra nehézséget, torzszerűen szűk, megcsontosodott formáival, amelyekbe teljesen képtelen voltam beleszorítani az élettől duzzadó és nehéz, szeszélyesen hajlékony orosz nyelvet. Azonban nagy örömömre hamarosan kiderült, hogy „túl korán" kezdtem el a tanulást és mégha le is tettem volna a vidéki tanítósághoz szükséges vizsgákat, akkor sem kaphattam volna állást, — a korom miatt.

Pljetnyev és én ugyanazon a priccsen aludtunk, én — éjszaka, ő pedig — nappal. Kora reggel szokott hazajönni, az álmatlan éjszakától elgyötörten, még sötétebb arccal és lángoló szemmel, — én meg azon nyomban a kocsmába futottam forró vízért; szamovárunk persze nem volt. Aztán letelepedtünk az ablak mellé és teát ittunk kenyérrel. Gurij elmesélte az újsághíreket, felolvasta a részeges tárcaíró „Vörös dominó" című tréfás versét és ámulatba ejtett engem azzal, hogy milyen könnyen

veszi az életet, — úgy tűnt nekem, éppúgy viselkedett vele szemben, mint a dagadtképű Gálkina asszonysággal, aki viselt női ruhákkal és lányokkal kereskedett.

Ettől az asszonytól bérelte a lépcső alatti zugot, de fizetnie a „lakásért" nem volt miből, így hát vidám tréfákkal, harmónikajátékkal és érzelmes dalokkal fizetett; mikor tenor-hangján eldúdolta azokat, szemében mosoly csillogott. Gálkina asszonyság fiatal korában kóristalány volt az operában, értett az énekhez, kihívó szeméből nemegyszer bőségesen hullottak alá iszákosságtól és falánkságtól puffadt, lilásszínű arcára az apró könnycseppek, kövér ujjaival gyorsan lekergette azokat arcáról, majd ujjait gondosan megtörölte piszkos zsebkendőjével.

— Ah, Gurocska, — sóhajtott fel — maga igazi művész! És ha csak egy cseppet is szebb lenne, — megalapoznám a szerencséjét! Hány ifjút hoztam én már össze asszonyokkal, akiknek eleped a szívük a magányos élettől!

Az egyik ilyen „ifjú" ugyanitt lakott, mi felettünk. Egyetemista volt, egy szűcssegéd fia, középtermetű, szélesmellű legény; háromszöghöz volt hasonlítható, amelynek hegyesszöge lefelé néz és kissé le van törve, — lába kicsiny, akár egy nőé. Feje, amely benn ült vállai között, szintén kicsiny volt és rőt haj sörtéje ékesítette, vértelen, fehér arcából pedig komoran meredt kidülledt, zöldesszínű szeme.

Nagy nehézségek árán, éhezve, akár egy kivert kutya, atyja akarata ellenére sikerült befejeznie a gimnáziumot és beiratkozott az egyetemre, de felfedezték mély, lágy basszushangját és énekelni akart tanulni.

Gálkina kapott az alkalmon és összehozta egy gazdag kereskedőasszonnyal. A nő lehetett vagy negyvenesztendős, fia harmadéves egyetemi hallgató, lánya épp akkor fejezte be a gimnáziumot. Sovány, lapos asszony volt, egyenestartású, akár egy katona, száraz arca aszkéta apácáéra emlékeztetett, nagy szürke szeme mélyen elrejtőzött sötét gödrében; fekete ruhát viselt, ódivatú selyem fejkendővel, fülében függő reszketett mérgeszöld kővel.

Néha, esténkint vagy korán reggel, eljött a diákhoz és én nem egyszer megfigyeltem, ahogy berontott a kapun és határozott

léptekkel végigment az udvaron. Arca ijesztő volt, ajkát annyira összeszorította, hogy alig látszott, szeme tágra meresztve, végzetszerűen, bánatosan néz előre, de — mintha vak lenne. Nem lehetett azt mondani, hogy rút volt, de világosan érezni lehetett benne a feszültséget, amely elrútította, szinte megnyujtva testét és fájdalmasan összeszorítva arcát.

— Odanézz, — szólt Pjetnyev — akár az eszelős!

A diák gyűlölte az asszonyt, elbujt előle, de az üldözte, akár a kíméletlen hitelező, vagy kém.

— Bátortalan ember vagyok én, — mondogatta a diák bánkódva, részeg fővel. — És minek is kell nekem énekelni? Ilyen pofával és alakkal nem engednek a színpadra, nem engednek!

— Hagyd már ezt a siránkozást! — tanácsolta Pjetnyev.

— Igen. De mégis sajnálom őt! Ki nem állhatom és mégis sajnálom! Ha ti tudnátok, hogy ő — eh...

Mi tudtuk, mivel hallottuk, amint az asszony éjszaka, a lépcsőn állva, tompa, reszkető hangon könyörgött:

— Krisztus szerelmére... galambocskám, na — Krisztus szerelmére!

Az asszonynak nagy gyára volt, házai, lovai, ezreket adományozott bábaképző-tanfolyamokra és mint egy koldus, könyörgött szerelmi alamizsnáért.

Teázás után Pjetnyev lefeküdt aludni, én meg elmentem munkát keresni és csak este tértem haza, amikor Gurijnak el kellett indulnia a nyomdába. Ha hoztam kenyeret, kolbászt vagy főtt pacalt, megfeleztük a zsákmányt és ő magával vitte a részét.

Egyedül maradva, a „Maruszovka" folyosóin és sikátoraiban ödöngtem, nézelődve, hogyan élnek ezek a számomra új emberek. A ház zsúfolásig tele volt velük és hangyabolyra hasonlított. Valamilyen savanyú, csípős szag ülte meg és a szögletekben mindenütt sűrű, ellenséges árnyak rejtőztek. Reggeltől késő éjszakáig zúgott a ház; szünet nélkül kattogtak a varrónők gépei, az operett-kóristalányok hangjukat próbálgatták, basszus-skálákat dörgött a diák, hangosan szavalt a tökrészeg, félőrült színész, hisztérikusan üvöltöttek a mámoros utcalányok, — és bennem felötlött a természetes, de megoldhatatlan kérdés:

— Miért van mindez?

Az éhes ifjúság között céltalanul ténfergett egy rőthajú, kopaszodó, kiálló pofacsontú, nagyhasú, de vékonylábú ember; hatalmas szája volt és lófogai, — a fogai miatt nevezték el „Rőt Ló"-nak. Harmadik éve pereskedett a rokonaival, szimbirszki kereskedőkkel és únos-untalan kijelentette mindenkinek:

— Élni nem akarok, de — tönkre juttatom őket! Nyakukba veszik majd a koldustarisznyát, három évig fognak alamizsnából élni, — aztán visszaadok nekik mindent, amit elperlek tőlük, odaadok mindent és megkérdem: — látjátok, ördögfajzat? Úgy ám!

— Ez az életed célja, úgy-e, Ló? — kérdezték tőle.

— Bizony, már én egész lelkemmel ráadtam magam erre és semmi egyébhez nem tudok fogni!

Nap mint nap ott rostokolt a járásbíróságon, a törvényszéken, az ügyvédjénél, esténkint pedig gyakran hozott haza bérkocsin egész rakás zacskót, csomagot, üveget és otthon, az omladozó mennyezetű és ferde padlójú mocskos szobában, zajos lakomákat csapott, amelyekre meghívta a diákokat, a varrónőket, — egyszóval mindenkit, aki jól meg akarta tölteni a gyomrát és kissé felönteni a garatra. Maga a „Rőt Ló" csak rumot ivott, ami olyan ital, hogy attól lemoshatatlan sötétvörös foltok maradnak abroszon, ruhán, sőt még a padlón is, — mikor pedig benyakalt, rákezdett:

— Drága kis madárkáim! Szerellek én titeket — becsületes népség vagytok! Én meg — hitvány gazember és krokodil, aki el akarom pusztítani rokonaimat — és el is pusztítom őket! Biz' Isten! Élni nem akarok, de...

A „Ló" szeme panaszosan hunyorgott, csúnya, csonlos arcát részeg könnyek öntözték, letörölte tenyerével két orcájáról és elmázolta a térdén, — bőszárú nadrágja mindig zsírfoltos volt.

— Hát élet ez? — üvöltötte. — Éhség, hideg, hitvány ruha, — talán így szól a törvény? Hogyan lehet tanulni ilyen élet mellett? Eh, ha az uralkodó tudná, hogyan élek ti...

Kirántott a zsebéből egy csomó különböző színű bankjegyet és kínálni kezdte:

— Kinek kell pénz? Vegyétek, testvérek!

A kóristalányok és a varrónők mohón kapdosták a pénzt szőrös kezéből, de ő csak kacagott és így szólt:

— De ez nem a tiétek! Ez — a diákoké.

A diákok azonban nem fogadták el a pénzt.

— Kell az ördögnek a pénz! — üvöltötte bőszen a szűcs fia.

Egyízben, részegen, ő maga hozott Pljetnyevnek egy köteg tízrubelest, szoros csomóba gyűrve, ledobta az asztalra és így szólt:

— Itt van — kell? Nekem — nem kell...

Lefeküdt a priccsünkre, elbődült, felzokogott, úgyhogy meg kellett itatni és lemosni vízzel. Mikor elaludt, Pljetnyev megpróbálta kisimítani a bankókat, ez azonban lehetetlennek bizonyult — oly erősen össze voltak gyűrve, hogy meg kellett nedvesíteni, hogy el lehessen választani az egyiket a másiktól.

A füstös, piszkos szobában, melynek ablakai a szomszéd ház kőfalára néztek — fojtó, zajos és kísérteties volt a levegő. A „Ló" üvöltött leghangosabban. Megkérdeztem:

— Miért lakik itt és nem szállodában?

— Kedvesem — a szívem miatt! Idehúz hozzátok az én szívem...

A szűcs fia helyesel:

— Igaz, Ló! Én is ugyanígy vagyok. Másutt elpusztulnék...

A Ló kérleli Pljetnyevet:

— Játssz! Énekelj...

A hárfát térdére fektetve, Gurij elkezdi:

— *Kelj fel már, kelj fel, piros nap...*

Hangja lágy, szívhez szóló.

A szobában csendesség támad, mindnyájan elgondolkozva hallgatják a panaszos szavakat és a hárfa húrjainak pengését.

— Derék volt, ördögfióka! — mormogja a szerencsétlen kereskedőnő-vígasztaló.

A régi ház furcsa lakói között Gurij Pljetnyev, aki egy nagy bölcsesség birtokában volt, melynek neve — vidámság, a tündérmesék jószellemének szerepét játszotta. Lelke az ifjúság élénk színeiben pompázott és a tréfák, ügyes dalocskák, az emberek életmódjáról, szokásairól költött csípős gúnyversikék és az élet

durva igazságtalanságáról mondott bátor szavak sziporkázásával beragyogta az életet. Alig múlt húsz esztendős, külsőre még kamasznak látszott, de a házban mindenki olyan embernek tartotta, aki nehéz időkben okos tanácsot tud adni és mindig képes valahogy segíteni. A jóravaló emberek szerették, a rosszak — féltek tőle és még Nyikiforics, az öreg rendőrőrszem is mindig üdvözölte Gurijt rókamosolyával.

A „Maruszovka" átjáróház volt, hegynek emelkedett, két utcát kötött össze: a Halsort a Régi-Fazekassal; ez utóbbin, nem messze lakhelyünk kapujától, húzódott meg kényelmesen egy sarokban Nyikiforics őrháza.

Ő volt a rangidős rendőr a mi negyedünkben; magas, száraz öreg; melle érem-borította, arca — okos, mosolya — nyájas, szeme — ravasz.

Nagy figyelemmel kísérte a mult és a jövő embereinek lármás kolóniáját; szabályosan kifaragott alakja mindennap feltűnt néhányszor az udvaron, sietség nélkül haladt és be-bekandikált a lakások ablakán, olyan pillantással, ahogy az állatkerti látogató néz be a vadállatok ketrecébe. Télen az egyik lakásban letartóztatták Szmirnov félkarú tisztet és Murátov közkatonát, a Szent György-rend lovagjait, Szkobeljev Ahal—Tekin-i expedíciójának tagjait; letartóztatták őket — valamint Zobnyint, Ovszjánkint, Grigorjevet, Krilovot és még másokat is — titkos nyomda létesítésének kísérlete miatt, melynek céljából Murátov és Szmirnov fényes nappal, vasárnap, elmentek a város egyik forgalmas utcáján levő Kljucsnyikov-nyomdába, hogy betűket lopjanak. Ezen rajta is csípték őket. Egy éjjel pedig a csendőrök elfogtak a „Maruszovka"-ban egy hosszú, mogorva lakót, akit én „Bolygó harangláb"-nak neveztem. Gurij, mikor reggel értesült erről, izgatottan összeborzolta fekete haját és így szólt hozzám:

— Noshát, Maximics öcsém, ördög és pokol, szaladj el gyorsan a...

Megmagyarázta, hová kell elszaladnom, majd hozzátette:

— Vigyázz — óvatos légy! Lehet, hogy detektívek lesznek ott...

A titkos megbízatásnak rettenetesen megörültem és oly gyorsan elrepültem az Admiralitás-negyedbe, mint a madár. Itt, egy

sötét rézműhelyben, megpillantottam egy göndörhajú, szokatlanul kékszemű fiatalembert; lábast foltozott, de egyáltalán nem hasonlított munkásra. A sarokban pedig, a présnél, fehér haján kis szíjjal, egy öregember bibelődött egy csap beillesztésével.

Megkérdeztem a rézművest:

— Van munkátok?

Az öreg dühösen felelte:

— Nekünk — van, de a te számodra — nincs!

A fiatal futólag ránpillantott, majd újból lehajtotta a fejét a lábas fölé. Csendesen megtaszítottam a lábát — csodálkozón és haragosan meresztette rám kék szemét, fülénél fogva tartva a lábast, mintha hozzám akarná hajítani. De mikor észrevette, hogy ráhunyorítok, nyugodtan így szólt:

— Eredj, eredj...

Mégegyszer ráhunyorítottam és kimentem az ajtón, megálltam az utcán; a göndör fiatalember nyujtózkodva szintén kijött és szótlanul rámmeredt, cigarettázva.

— Maga — Tyihon?

— Én, hát!

— Pjotrt letartóztatták.

Mérgesen összeráncolta homlokát és végighordozta rajtam pillantását.

— Miféle Pjotrt?

— Azt a hosszú egyházfi-félét.

— Na és?

— Semmi több.

— És mi közöm nekem Pjotrhoz, az egyházfihoz, meg a többihez? — kérdezte a rézműves és e kérdés módja végérvényesen meggyőzött: ez nem egyszerű munkás. Hazaszaladtam, büszkén, hogy végre tudtam hajtani a megbízatást. Ez volt hát az én első részvételem az „összeesküvők" dolgában.

Gurij Pljeinyev közeli kapcsolatban állt velük, de többszöri kérésemre, hogy avasson be ezekbe az ügyekbe, csak ennyit válaszolt:

— Korai még neked, öcskös! Tanulj csak...

Jevreinov összeismertetett egy titokzatos emberrel. Az ismeretséget különféle óvintézkedések tették bonyolulttá, amelyek

csak megerősítették azt az előérzetemet, hogy ez valami igen komoly dolog lesz. Jevreinov elvitt a városon kívülre, az Arszmezőre és már útközben figyelmeztetett, hogy ez az ismeretség igen nagy elővigyázatosságot követel tőlem, titokban kell tartani. Aztán rámutatott egy kis, szürke alakra, amely lassan haladt a távolban az elhagyatott mezőn — körülnézett és halkan így szólt:

— Ő az! Menjen utána és amikor megáll, menjen oda hozzá és mondja: idegen vagyok...

A titokzatosság mindig kellemes, itt azonban nevetségesnek tűnt: forró, világos nap, a mezőn szürke fűszálként hajladozik egy magányos emberke — ennyi az egész. Utólértem a temető kapujánál és egy ifjút láttam magam előtt, kicsiny, száraz arccal és szigorú nézésű szemmel, amely olyan kerek volt, akár egy madáré. Szürke gimnazista-kabátot viselt, amelyről a világos gombok le voltak fejtve és fekete csontgombok helyettesítették, elnyűtt tányérsapkájáról a címer nyoma eltüntetve és általában volt benne valami időelőtt megkopott, — mintha sietett volna teljesen érett embernek mutatkozni önmaga előtt.

A sírok között ültünk, sűrű bokrok árnyékában. Szárazon, megfontoltan beszélt és nekem az egész ember nem tetszett. Szigorúan kikérdezett, hogy mit olvastam, majd azt ajánlotta, hogy tanuljak az általa szervezett körben, én ráállítam és elváltunk, — ő ment el elsőre, óvatosan körülpillantgatva az elhagyatott mezőn.

A körben, ahová még három vagy négy ifjú járt, én voltam a legfiatalabb és egyáltalán nem voltam felkészülve John Stuart Mill könyvének tanulmányozására, Csernisevszkij magyarázataival. Egy tanítóképzőintézeti növendék, Milovszkij lakásában szoktunk összegyűlni — később Jeljeonszkij álnéven elbeszéléseket írt és miután megírt öt kötetre valót, öngyilkos lett —, mint ahogy sok ember, akivel találkoztam, önként távozott az életből!

Hallgatag férfi volt, gondolatban fürge, szóban óvatos. Egy piszkos ház pincéjében lakott és asztalosmunkával foglalkozott, a „test és lélek egyensúlya" kedvéért. Unalmas volt nála. Mill könyvének olvasása nemigen vonzott, a közgazdaságtan alaptételei hamarosan igen ismerőseknek tűntek számomra, tapasztalatból sajátítottam el azokat, a saját bőrömön és úgy véltem,

nem érdemes ilyen vaskos könyvet írni, tele nehéz szavakkal, arról, ami tökéletesen világos mindenki számára, aki az „idegen nagybácsi" jólétére és kényelmére pazarolja erejét. Nagy megerőltetéssel végigültem két-három órát az enyvszagot árasztó oduban, elnézve, amint a mocskos falon másznak a pincebogarak.

Egyízben a mester nem jött a rendes időben, mi már azt hittük, hogy egyáltalában nem jön és kis lakomát rendeztünk: vettünk egy üveg vodkát, kenyeret és ugorkát. Egyszerre csak hirtelen elsuhant az ablak mellett tanítónk szürke lába; alig tudtuk elrejteni a pálinkát az asztal alá, mikor megjelent köztünk és elkezdődött Csernisevszkij bölcs következtetéseinek magyarázása. Mindnyájan mozdulatlanul ültünk, mint a sóbálvány, rettegve, hogy valaki fellöki lábával az üveget. Fel is lökte tanítónk, fellökte, az asztal alá pillantott és egy szót sem szólt. Ó, bárcsak alaposan lehordott volna minket!

Hallgatása, komor arca és sértődötten összehúzott szeme nagyon felkavart. Lopva, szemem sarkából rápillantottam néha társaimnak szégyenpírban égő arcára és úgy éreztem, bűnt követtem el a mesterrel szemben és tiszta szívemből sajnáltam, noha a vodkát nem az én kezdeményezésemre vették.

A felolvasások unalmasak voltak; kedvem lett volna kimenni a Tatár-negyedbe, ahol jólelkű, nyájas emberek élik a maguk különös, tiszta életét; nevetségesen eltorzított oroszsággal beszélnek; esténkint a mecsetbe szólítja őket a magas minarétekről a müezzin hangja — úgy gondoltam, hogy a tatárok egész élete máshogy van felépítve, számomra ismeretlen módon és nem hasonlít arra, amit én ismerek és ami egyáltalán nem szerez nekem örömet.

Valami húzott a Volgára, a munkásélet muzsikájához; ez a muzsika mind a mai napig kellemes bódulatba ejti szívemet; jól emlékszem arra a napra, amikor először éreztem a munka hősi poézisát.

Kazány alatt kőzátonyra futott és betörte fenekét egy perzsa áruval megrakott nagy uszály; a rakodómunkások csoportja engem is felfogadott az átrakáshoz. Szeptember volt, északi szél fújt, a szürke folyón mérgesen ugrándoztak a hullámok, a szél bőszen tépdeste tarajukat és hideg permettel szórta be a folyót.

A csoport tagjai, mintegy félszáz ember, mogorván helyezkedtek el egy üres uszály fedélzetén, gyékénybe és ponyvába burkolózva; az uszályt egy kis vontatógőzös húzta, lihegve és minduntalan vörös szikracsomókat köpdösve az esőbe.

Esteledett. Az ólomszínű, nedves égbolt sötétedőn borult a folyam fölé. A rakodómunkások morogtak és szitkozódtak, átkozták az esőt, a szelet, az életet, lomhán mászkáltak a fedélzeten, megpróbálva elbújni a hideg és a nedvesség elől. Úgy tűnt nekem, hogy ezek a félálomban élő emberek képtelenek a munkára és nem tudják megmenteni a pusztulófélben levő rakományt.

Éjfélre odaértünk a zátonyhoz, az üres uszályt odakötöztük a megfeneklettheż, úgyhogy a két fedélzet szorosan egymáshoz simult; a csoport vezetője — egy ragyásképű, ravasz és mocskosszájú, keselyű-szemű és orrú, mérges kis öreg — letépte tar fejéről nedves sapkáját és magas, női hangon elkiáltotta magát:

— Imára, fiúk!

A sötétben, az uszály fedélzetén, fekete csomóba verődtek a rakodómunkások és mormogni kezdtek, akár a medve, vezetőjük pedig, elsőnek fejezve be az imát, felsivított:

— Lámpásokat ide! Na, legények, mutassátok meg, mit tudtok! Bele, fiúk! Isten nevében — rajta!

És a nehézkes, lomha, átázott emberek elkezdték „megmutatni,, mit tudnak". Mint a csatába, úgy vetették magukat az elsüllyedt uszály fedélzetére és testébe — kiabálva, ordítva, kötekedve.

Körülöttem pehelypárnák könnyedségével röpködtek a rizses zsákok, mazsola-, bőr- és perzsa szőrme-bálák, rohantak a tagbaszakadt legények, üvöltözéssel, füttyel, durva káromkodással serkentve egymást. Nehéz volt elhinni, hogy ilyen vidáman, könnyen és szaporán dolgoznak ugyanazok a nehézkes, mogorva emberek, akik az előbb még oly csüggedten panaszkodtak az égre, az esőre és a hidegre. Az eső sűrűbb lett, hidegebb, a szél megerősödött, tépdeste az ingeket, aljukat felcsapta az emberek fejére, csupaszon hagyva hasukat. A nedves sötétségben, a hat lámpa gyenge fénye mellett, ide-oda rohantak a fekete emberek, tompán dobogva az uszályok fedélzetén. Úgy dolgoztak, mintha kiéheztek volna a munkára, mintha már régóta várták volna azt

a gyönyört, hogy négypudos zsákokat dobáljanak kézről-kézre és bálákkal a hátukon futkározzanak. Játszva dolgoztak, a gyermekek vidám rajongásával, a cselekvés mámoros örömével, amelynél édesebb csak az asszony ölelése.

Egy jól megtermett, szakállas, bekecsbe öltözött, nedvességtől csillogó ember — nyilván a rakomány tulajdonosa vagy megbízottja — hirtelen izgatottan felüvöltött:

— Legények — egy veder* pálinkát fizetek! Betyárok — kettőt! Szaporán!

A sötétben minden irányból nyomban felhorkant egy-egy hang:

— Három vedret!

— Meglesz a három! Szaporán, ügyeij!

És a munka heve fokozódott.

Én is a zsákok után kaptam, hurcoltam, dobáltam őket, megint szaladtam és megragadtam; és úgy tűnt, mintha én magam s körülöttem minden vibaros tánera kerekedett volna, hogy ezek az emberek akár egy hónapig, egy évig tudnak ilyen bőszen és vidáman dolgozni, fáradhatatlanul, magukat nem kímélve, — hogy ha belekapaszkodnak a harangtornyokba és minarétekbe, akár az egész várost odébb tudják cipelni, ahová kedvük tartja.

Ezt az éjszakát eddig nem ismert örömben éltem át, lelkem beragyogta a kívánság, hogy egész életemet a cselekvés ezen félőrült elragadtatásában éljem le. Odalenn táncoltak a habok, a fedélzetet verdeste az eső, szél fújt a folyó felett, a szürke hajnali félhomályban sebesen és fáradhatatlanul futkostak a félmeztelen, nedves emberek, kiáltoztak, nevettek, gyönyörködtek saját erejükben, munkájukban. Aztán a szél széttépte a felhők nehéz tömegét és az élénkszínű kék égbolton felragyogott a rózsás napsugár, — karban, üvöltéssel fogadták a vidám vadak, megrázva kedves kobakjuk nedves sörényét. Szinte meg kellett ölelni és csókolni ezeket a kétlábú állatokat, akik annyira okosak és ügyesek voltak a munkában, annyira önfeledten merültek belé.

Úgy tetszett, hogy az ilyen vidáman felkorbácsolt erőfeszítés-

---

* *Régi űrmérték, kb. 13 liter.*

nek semmi sem állhat ellent, csodákat képes teremteni a földön, egyetlen éjszaka alatt pompás kastélyokkal és városokkal borítja be az egész földet, mint ahogy ezt a bölcs mesék mesélik.

A napsugár is nézegette egy-két percig az emberek munkáját, de nem tudta áttörni a felhők súlyos tömegét, elmerült köztük, mint gyermek a tengerben, az eső pedig záporrá változott.

— Állj! — kiáltotta valaki, de válaszul dühös hangok hallatszottak:

— Majd adok én neked!

És délután két óráig, amíg át nem rakták az árut, a félmeztelen emberek pihenő nélkül, szakadó esőben és metsző szélben dolgoztak és én áhítattal ébredtem rá, milyen hatalmas erőkben gazdag az emberi föld.

Aztán átmentük a hajóra és mindnyájan mély álomba merültünk, akár a részegek, megérkezve Kazányba pedig, úgy tódultunk a part homokjára, mint valami szürke piszkos áradat, s bementünk a kocsmába, meginni a három veder vodkát.

Itt hozzámlépett Báskin, a tolvaj — végigmért és megkérdezte:

— Mit csinálltak veled?

Én elragadtatással meséltem neki a munkáról, ő meghallgatott, majd felsóhajtott és megvetően mondta:

— Ostoba. Sőt, mi több — idióta!

Fütyürészve, halkéni ficánkolva siklott át a szorosan felállított asztalok között, ahol zajosan lakmároztak a rakodómunkások, és a sarokban valaki tenorhangon rázendített egy pajzán nótára:

— Sétálni ment ki a kertbe kisasszony-galambka,
Így esett meg sötét éjjel vele a kalandka.

Vagy tíz hang üvöltött fel fülsiketítően és tenyerükkel az asztalt csapkodták:

Azért őr, hogy virrasszon,
S lássa, hogy
Ott fekszik a kisasszony . . .

Hahotázás, füttyszó és röpködnek a szavak, amelyeknek keserű cinizmusukban talán nincs párjuk a földön.

*

Valaki megismerkedett Andrej Gyerenkovval, annak a kis fűszerüzlet tulajdonosával, amely szegényes, szűk utácska végén bújt meg, a szeméttel betemetett árok felett.

A szárazkezű, kedvesarcú, világos szakállú, okos szemű kis Gyerenkové volt a város tilos és ritka könyvekben leggazdagabb könyvtára, — amelyet Kazány számos tanintézetének növendékei és különféle, forradalmi beállítottságú emberek használtak.

Gyerenkov boltja egy szkopc* pénzváltó házához hozzáépített alacsony épületszárnyban volt; az üzletből az ajtó egy nagy szobába nyílt, amit gyengén világított meg az udvarra néző ablak, e szoba mögött, folytatásaként, szűk konyha húzódott; a konyha mögött pedig, a hozzáépített szárny és a ház közti sötét folyosón, a sarokban kis kamra bújt meg, — ebben rejtőzött a baljós könyvtár. A könyvek egy része kézírással volt lemásolva vastag füzetekbe, — ilyen volt Lávrov „Történelmi levelei", Csernisevszkij „Mi a teendő"-je, néhány cikk Piszarjevtől, „A nagy éhség", a „Ravasz mechanika", — mindezek a kéziratok agyonolvasva, összegyűrve.

Mikor először mentem az üzletbe, Gyerenkov, aki el volt foglalva a vevőkkel, fejével a szobába vezető ajtóra mutatott; bementem és látom: a félhomályban, a sarokban kis öregember térdel és áhítatosan imádkozik, — akárcsak Szerafim Szarovszkij portréja. Ránézve az öregre, valami zavaró ellentmondást éreztem.

Gyerenkovot úgy emlegették előttem, mint „narodnyik"-ot; az én elképzelésem szerint a narodnyik — forradalmár, forradalmár pedig nem hihet Istenben, — az istenfélő kis öreg feleslegesnek tűnt nekem a házban.

Befejezve az imádkozást, akkurátusan lesímította fehér haját és szakállát, szemügyre vett és így szólt:

---

* Herélt szekta a cári Oroszországban.

— Andrej apja vagyok. Hát maga kiféle? Úgy? Én meg azt gondoltam — átöltözött diák.

— Dehát minek a diáknak átöltözni? — kérdeztem.

— Hát bizony, — válaszolta csendesen az öreg, — akárhogy is átöltözöl — felismer az Isten!

Kiment a konyhába, én meg, az ablaknál ülve elgondolkoztam, — mikor hirtelen kiáltást hallottam:

— Hát maga az!

A konyhába nyíló ajtó félfájánál egy fehér ruhába öltözött lány állott, szőke haja rövidre vágva, sápadt, pufók arcában mosolygósan ragyogott kék szeme. Angyalra hasonlított, ahogy az olcsó olajnyomatok ábrázolják.

— Mitől ijedt meg? Talán olyan ijesztő vagyok? — szólt finom, reszkető hangon és lassan, óvatosan elindult felém, a falhoz támaszkodva, mintha nem szilárd padlón, hanem a levegőben kifeszített, ingó kötélen járna. Ez az ügyetlen járása még hasonlóbbá tette egy túlvilági lényhez. Egész testében reszketett, mintha tűk szúrnák lábát és a fal égetné gyerekesen pufók kezét. És kezének ujjai furcsán mozdulatlanok voltak.

Szótlanul álltam előtte, különös zavar és heves szánalom érzése fogott el. Milyen szokatlan minden ebben a sötét szobában!

A lány oly óvatosan ült le a székre, mintha attól félne, hogy a szék kirepül alóla. Olyan egyszerűen beszélt, mint még senkitől sem hallottam; elmesélte, hogy csak öt napja kezdett járni, azelőtt pedig majdnem három teljes hónapig ágyban feküdt, — kezelába elszokott a mozgástól.

— Ez — afféle idegbetegség, — mondotta mosolyogva.

Emlékszem, szerettem volna, ha állapotát valahogy másképen lehetne magyarázni; idegbetegség — ez túl egyszerű egy ilyen lánynál és egy ilyen furcsa szobában, ahol minden tárgy félénken a falhoz lapul, a sarokban pedig, az ikonok előtt, túl élesen ég a mécses és rézláncainak árnyéka rejtélyesen kúszik az ebédlőasztal fehér abroszán.

— Sokat beszéltek nekem magáról, — hát meg akartam nézni, milyen is maga, — szólalt meg gyermekesen magas hangján

Ez a lány olyan pillantással vizsgált engem, amelyet alig lehetett kiálni; úgy láttam, kék szemével áthatóan olvas az emberekben. Ilyen lánnyal nem tudtam — egyenesen képtelen voltam — beszélni. És hallgattam, Herzen, Darwin, Garibaldi arcképeit nézegetve.

Az üzletből kiszökkent egy velem egykorú, hirtelenszőke, alattomos-szemű legényke, eltűnt a konyhában, miközben akadozó hangon odakiáltott:

— Te minek bújtál ki, Márja?

— Az öcsém, Alexej — mondta a lány. — Én a bábaképzőbe járok, de most megbetegedtem. De miért hallgat? Talán szégyeli magát?

Jött Andrej Gyerenkov, száraz kezét inge hasadékába dugva; szótlanul megsímogatta húga lágy haját, megborzolta, majd kérdezősködni kezdett — milyen munkát keresek?

Aztán megjelent egy vöröshajú, karcsú, zöldes-szemű lány, szigorúan rámnézett, majd karonfogta a sápadt kislányt, elvezette és így szólt:

— Elég volt, Márja!

A név nem illet a kislányhoz, durva volt hozzá.

Én is elmentem, különös izgalomban, másnap este pedig újból ott ültem abban a szobában és próbáltam megérteni — hogyan és miből élnek itt? Mindenesetre — furcsán éltek.

Sztyepán Ivánovics, a kedves, szelíd kis öreg, aki szinte átlátszón fehér volt, a sarokban üldögélt és onnan nézelődött, sötét ajkait mozgatva, csendesen mosolyogva, mintha azt kérné:

— Ne bántsatok!

Nyúlszív lakott benne, a szerencsétlenség aggasztó előérzete — ez világos volt előttem.

A szárazkezű Andrej szürke zubbonyt viselt, amelyet mellrészén az olajfoltok és rátapadt lisztcsomók szinte fakéregkeménységűvé tettek, valahogy féloldalt járt a szobában, bűntudatosan mosolyogva, mint a gyermek, akinek épp az előbb bocsátottak meg valamilyen hunciutságot. A lusta, darabos Alexej segített neki az üzletben. A harmadik fivér — Iván, a tanítóképzőbe járt, internátusban élt és csak az ünnepekre jött haza;

kicsiny, tisztán öltözött, símárafésült emberke volt, öreg állami tisztviselőre hasonlított. A beteg Márja valahol a padláson lakott, csak ritkán jött le és mikor jelen volt, félszegnek éreztem magam, mintha láthatatlan béklyók feszélyeznének.

Gyerenkovék háztartását a szkopc házigazda élettársa, egy magas, karósovány nő vezette, arca akár a fabábúé, szigorú szeme gonosz apácára emlékeztetett. Lánya, a vöröshajú Násztya is itt forgolódott; amikor zöld szemével ránézett egy férfira — finom orrlyukai megremegtek.

Az igazi urak Gyerenkovék lakásában azonban az egyetemisták, papnövendékek, állatorvos-haligatók voltak, — lármás gyülekezet, amely az orosz nép sorsa feletti gond és Oroszország jövője iránti szüntelen aggodalom állapotában élt. Állandó izgalomban tartották őket az újságcikkek, a nemrég olvasott könyvek élményei, a városi és egyetemi élet eseményei — és esténként Kazány valamennyi utcájából összegyűltek Gyerenkov boltjában, heves vitákra és halk súgdolódzásokra a sarokban. Vaskos könyveket hoztak magukkal és ujjukkal a lapokra bökdösve kiabáltak egymásnak, bizonygatva, valamilyen igazságot, kinek milyen tetszett.

Természetesen, én nem sokat értettem ezekből a vitákból, számomra az igazságok elvesztek a szóáradatban, akár a zsírcseppecskék a szegények ciberelevesében. Néhány diák valósággal öreg bibliaolvasóra emlékeztetett, amilyenek a szektárius Volga-vidéken élnek; azt azonban megértettem, hogy olyan emberekkel van dolgom, akik jobbra akarják változtatni az életet és noha őszinteségük fölött magasra csapott a vad szóáradat — mégsem süllyedt el abban. A feladatok, amelyeket megoldani próbáltak, világosak voltak előttem és úgy éreztem, személyesen érdekelt vagyok e feladatok sikeres megoldásában. Gyakran úgy rémlett, a diákok szavaiban az én néma gondolataim öltenek testet és elragadtatást éreztem irántuk, mint a fogoly, akinek szabadulást ígérnek.

Ők meg úgy tekintettek rám, mint az asztalos egy darab

fára, amelyből valami nem egészen mindennapi dolgot lehet formálni.

— Őstehetség! — ajánlottak egymás figyelmébe, olyan büszkeséggel, mint amilyennel az utcakölykök mutogatják egymásnak a kocsiúton talált rézötöst. Nekem nem volt ínyemre, ha „őstehetség"-nek és a „nép fiá"-nak neveztek, — én az élet mostohagyermekének éreztem magam és időnként nagyon is éreztem a súlyát annak az erőnek, amely szellemi fejlődésemet irányította. Így, mikor egyszer a könyvkereskedés kirakatában megláttam egy könyvet, amelynek címét a számomra addig ismeretlen „Aforizmák és maximák" szavak alkották, fellobbant bennem a vágy, hogy elolvassam és megkértem a papnövendéket, adja kölcsön.

— Hogyisne! — válaszolta gúnyosan a leendő püspök, — egy néger-fejű, göndör, duzzadtajkú, kiállófogú ember. — Ez, öcsém, ostobaság. Azt olvasd, amit kapsz, amihez pedig semmi közöd, — abba ne üsd az orrod!

Durva hangja nagyon megbántott. A könyvet természetesen megvettem, a pénz egy részét a kikötőben kerestem, a többit pedig Andrej Gyerenkovtól vettem kölcsön. Ez volt az első komoly könyv, amit vásároltam és a mai napig is őrzöm.

Egyébként — meglehetősen szigorúan bántak velem: mikor elolvastam a „Társadalomtudományok ábécéje"-t, úgy tűnt nekem, hogy a szerző túlzott jelentőséget tulajdonít a pásztornépeknek a kultúra kialakulásában, a vállalkozószellemű nomádokat, vadászokat pedig megrövidíti. Kételyeimet közöltem egy nyelvésszel, — mire az, megpróbálva meggyőző kifejezést adni nőies arcának, álló órahosszat beszélt nekem a „kritika jogáról".

— Hogy az embernek joga legyen kritizálni, — hinnie kell valamilyen igazságban, — maga miben hisz? — kérdezte.

Még az utcán is könyvet olvasott, — megy a járdán, a könyv eltakarja arcát és lökdösi a járókelőket. Éhségtífuszban hánykolódva otthon, a padláson, így kiáltozott:

— A morálnak harmonikusan össze kell egyeztetnie önma-

gában a szabadság és a kényszer elemeit, — harmonikusan, harhar-harm...

A krónikus hiányos táplálkozásba belebetegedett, a megdönthetetlen igazság makacs keresésétől elgyötört törékeny ember az olvasáson kívül nem ismert más örömöt és mikor úgy tűnt előtte, hogy sikerült közös nevezőre hoznia két erős elme ellentmondásait, — akkor kedves, sötét szeme gyermeki boldogsággal mosolygott. Tíz esztendei kazányi élet után Kharkovban láttam viszont: öt évet töltött száműzetésben Kemjben és megint tanult az egyetemen. Úgy tűnt nekem, hogy belegabalyodott az ellentmondó gondolatok hangyabolyába; tüdővészben kínlódott és közben Nietzsche-t próbálta összeegyeztetni Marx-szal, vért köpött és hörgött, megragadta kezemet nyirkos ujjaival:

— Szintézis nélkül — nem lehet élni!

A villamoson halt meg, útban az egyetem felé.

Nem egy ilyen vértanut láttam az ész oltárán, — emlékük szent marad előttem.

Vagy húsz efféle ember szokott összegyülni Gyerenkov lakásán, — még egy japán is volt közöttük, Pantyelejmon Szato papnövendék. Néha megjelent egy nagy, szélesmellű, sűrű, síma szakállú, tatárosan borotvált fejű férfi. Úgy tűnt, mintha szorosan be lett volna varrva állig begombolt, szürke kozák-zubbonyába. Rendszerint valahol a sarokban üldögélt, rövid kis pipáját szívta és nyugodtan fürkésző szemét végighordozta mindenkin. Pillantása gyakran és áthatóan meg-megállapodott az arcomon és én éreztem, hogy ez a komoly ember magában mérlegel engem és valamiért tartottam tőle. Csodálkoztam hallgatagságán; körülötte mindenki sokat beszélt, hangosan, határozottan és minél élesebb szavak röpködtek, természetesen annál inkább tetszettek nekem; igen sokáig nem jöttem rá, milyen gyakran rejtőznek az éles szavak mögött szánalmas, képmutató gondolatok. Miről hallgat hát ez a szakállas dalia?

„Hohol"*-nak hívták és azt hiszem, Andrejt kivéve, senki sem ismerte valódi nevét. Hamarosan megtudtam, hogy nemrég

* *Az ukránok gúnyneve.*

tért vissza száműzetésből a jakut tartományból, ahol tíz évet töltött. Ez fokozta érdeklődésemet iránta, de mégsem öntött akkora bátorságot belém, hogy megismerkedjem vele, noha nem szenvedtem sem szégyenlősségben, sem félszegségben, sőt ellenkezőleg — szinte betege voltam a nyugtalan kíváncsiságnak, szomjúságnak, hogy minél előbb tudjak mindent. Ez a tulajdonságom egész életemen át akadályozott abban, hogy egy dologgal komolyan foglalkozzam.

Amikor a népről beszéltek, csodálkozással és önmagam iránti bizalmatlansággal éreztem, hogy erről nem tudok úgy gondolkozni, mint ők. Szemükben a nép maga volt a bölcseség, lelki szépség és jószívűség megtestesülése, valami istenszerű és vele egylényegű lény, tárháza mindennek, ami gyönyörű, igazságos és fenkölt.

Én nem ismertem ilyen népet. Láttam az ácsokat, rakodómunkásokat, kőművesecket, ismertem Jákovot, Oszipot, Grigorijt, — itt meg egylényegű népről beszéltek és magukat valahová az alá állították, akaratától függővé tették. Nekem pedig úgy tűnt, hogy épp ezek az emberek testesítik meg magukban a gondolat szépségét és erejét, ő bennük összpontosul és ég az emberszerető jóakarat lángja, amely az életet az emberszeretet új törvényein akarja felépíteni.

Éppen az emberszeretetet nem tudtam sehogy sem észrevenni azokban az emberkékben, akik között addig éltem, itt pedig kicsendült minden szóból, benne égett minden pillantásban.

Üdítő esőként hullottak szívemre a nép-tisztelők szavai és nagy segítségemre volt a falu komor életéről és a muzsika mártíromságáról szóló naiv irodalom. Éreztem, hogy csak ha nagyon erősen, szenvedélyesen szeretjük az embert, akkor lehet ebből a szeretetből az élet értelmének megtalálásához és megértéséhez szükséges erőt meríteni. Abbahagytam az önmagamról való gondolkozást és nagyobb figyelemmel kezdtem az emberek felé fordulni.

Andrej Gyerenkov bizalmasan közölte velem, hogy üzletének szerény bevételeit teljesen felemészti az a segély, amit „a nép boldogsága — mindenek előtt" elv vallóinak nyujt. Úgy forgolódott

körülöttük, mint hitbuzgó diakónus a püspök miséjén, nem palástolva elragadtatását a beavatottak fürge bölcsesége iránt: boldog mosollyal, száraz kezét ingébe rejtve, a másikkal pedig kis szakállát huzigálva, gyakran megkérdezett:

— Úgy-e? Az ám!

És amikor Lávrov állatorvosnövendék, — akinek furcsa, libagágogásra emlékeztető hangja volt — eretnek módon szembeszállt a narodnyikokkal, Gyerenkov rémülten behunyta a szemét és így suttogott:

— Micsoda bajkeverő!

A narodnyikokhoz való viszonya hasonló volt az enyémhez, azonban a diákok viselkedése Gyerenkovval szemben durvának és lenézőnek tűnt nekem, olyan volt, mint az uraké a munkással, a pincérrel szemben. Ő maga nem vette ezt észre. Miután kikísérte a vendégeket, gyakran ott tartott éjszakára; kisepertük a szobát, aztán leheveredve a földre tett matracokra, baráti suttogással sokáig elbeszélgettünk a sötétben, amit alig világított meg a lámpa halvány fénye. Gyerenkov a hívő csendes örömével hajtogatta:

— Százra meg ezerre is felgyűlik az ilyen jófejű emberek száma, az ő kezükbe kerül majd minden fontos poszt Oroszországban és egycsapásra megváltoztatják az egész életet!

Vagy tíz évvel volt idősebb nálam és észrevettem, hogy a vöröshajú Násztya igen tetszik neki, igyekezett nem nézni a lány pajkos szemébe; ha többen voltak jelen, a gazda száraz, parancsoló hangján beszélt vele, de ha kettesben maradtak, zavartan és félénken mosolygott, szakállát tépdesve.

Andrej kishúga is a sarokból figyelte a szócsatákat; gyermekes arca nevetségesen felfúvódott a megfeszült figyelemtől, szeme tágra meredt, mikor pedig különösen éles szavak hangzottak — hangosan felsóhajtott, mintha jeges vízcseppek hullottak volna rá. Mellette méltóságteljes kakasként sétált fel és alá egy rőthajú medikus, titokzatosan, félig suttogva beszélt vele és jelentőségteljesen ráncolta szemöldökét.

*

De eljött az ősz és állandó munka nélkül lehetetlenné vált az élet számomra. Minden érdekelt, ami körülöttem történt; egyre

kevesebbet dolgoztam és idegen kenyéren éltem, ami mindig nehezen csúszik le az ember torkán. „Helyet" kellett keresnem télire és meg is találtam Vaszilij Szemjonov perec-sütődéjében.

Életemnek ezt a szakaszát a „Gazda", „Konoválov", „Huszonhat férfi és egy nő" című elbeszéléseimben rajzoltam meg. Nehéz idő volt! De — tanulságos.

Nehéz volt fizikailag és még nehezebb — erkölcsileg.

Mikor leereszkedtem a műhely pincéjébe, közöttem és az emberek között, akiket látni és hallani már nélkülözhetetlen volt számomra, a „feledés fala" tornyosult. Senki sem jött el közülük hozzám a műhelybe, én pedig, napi tizennégy órát dolgozva, nem tudtam hétköznap elmenni Gyerenkovhoz, ünnepnapokon pedig vagy aludtam, vagy pedig együtt voltam munkástársaimmal. Egy részük már a legelső napoktól fogva úgy tekintett rám, mint valami mulatságos bohócra, némelyek pedig a gyermek naiv szeretetével egy olyan ember iránt, aki érdekes történeteket tud mesélni. Ördög tudja, mit mondtam ezeknek az embereknek, de természetesen csupa olyant, ami reményt ébreszthetett bennük egy más, könnyebb és értelmesebb élet lehetőségére. Néha sikerült ez nekem és látva, hogyan világítja meg puffadt arcukat az emberi szomorúság és mint lobban lángra szemük a sérelemtől és haragtól, — szinte ünnepi hangulatban éreztem magam és büszkén gondoltam arra, hogy „a nép közt dolgozom", hogy „felvilágosítok".

Természetesen azonban gyakrabban kellett ráébrednem tehetetlenségemre, elégtelen tudásomra, arra, hogy képtelen vagyok megfelelni a mindennapi élet legegyszerűbb kérdéseire. Ilyenkor úgy éreztem magam, mintha sötét gödörbe taszítottak volna, ahol úgy nyüzsögnek az emberek, mint a vak férgek, csupán arra törekedve, hogy elfeledjék a valóságot és ezt a feledést csapszékekben találják meg, vagy az utcalányok hideg öleléseiben.

A nyilvános házak látogatása szinte kötelező volt havonta a bérfizetés napján; erről az élvezetről fennhangon ábrándoztak egész héten át a boldog nap eljöveteléig, mikor pedig túl voltak rajta — sokáig meséltek egymásnak az átélt gyönyörűségekről. Az efféle beszédekben cinikusan fitogtatták nemi erejüket, kegyet-

lenül gúnyolódtak a nőkön, megvetéssel kiköpve emlegették őket.

De — különös! — mindezek mögött — úgy tűnt nekem — szomorúság és szégyen csendült meg. Láttam, hogy az „öröm házaiban", ahol egy rubelért egész éjszakára meg lehetett vásárolni a nőt, társaim zavartan, bűntudattal viselkedtek — és ez természetes volt nekem. Néhányan pedig túlzott fesztelenséggel, hetykén forgolódtak, amiben megéreztem a szándékosságot és a mesterkéltséget. Engem a borzongásig érdekelt a nemek egymáshoz való viszonya és különös figyelemmel tartottam mindezt szemmel. Magam még nem fizettem asszony ölelését és ez kellemetlen helyzetbe hozott: durván csúfolódtak velem a lányok is, társaim is. Nemsokára többé nem is hívtak már az „öröm házába" és nyíltan kijelentették:

— Te, pajtás, ne gyere mivelünk.

- Miért?

- Csak úgy! Kellemetlen teveled.

Göcsösen belekapaszkodtam ezekbe a szavakba, mintha valami fontosat éreznék bennük számomra, de nem sikerült értelmesebb magyarázatot kapnom.

– Hé, te! Megmondtuk — ne gyere! Zavarsz minket...

És csak Artyem tette hozzá mosolyogva:

— Úgy érzi magát az ember, mintha pappal lenne, vagy az apjával.

A lányok eleinte kinevették tartózkodásomat, aztán sértődötten kezdték kérdezni:

— Talán undorodsz?

Egy negyvenéves „leány", Tyeréza Boruta, a buja, szép lengyel „házvezetőnő", rámnézett okos fajkutya-szemével és így szólt:

— Hagyjátok őt, lányok, — nyilván jegyese van, — ugye? Ilyen erős legényt csakis a jegyese tarthat féken, senki más!

Iszákos volt, idült alkoholista, részegen leírhatatlanul undorító, józan állapotában pedig csodálatba ejtett megfontolt viselkedésével az emberek iránt és azzal, hogy milyen nyugodtsággal kutatta cselekedeteinek értelmét.

— A legérthetetlenebb népség feltétlenül a papnövendékek, bizony, — mesélte társainnak. — Például ilyesmit csinálnak a lányokkal: bekenik szappannal a padlót, a mezítlen lányt négykézlábra állítják, kézzel-lábbal tányérra és lökdösik az ülepén — vajjon milyen messze csúszik a padlón? Megcsinálják eggyel, megcsinálják többel. Lám. Minek ez?

— Hazudsz! — mondtam.

— Ugyan! — válaszolta Tyeréza sértődöttség nélkül, nyugodtan és ebben a nyugalomban volt valami nyomasztó.

— Te találtad ki az egészet!

— Hogy találhat ki ilyesmit egy lány? Talán bolond vagyok én? — kérdezte szemét meresztve.

A férfiak figyelemmel hallgatták vitánkat, Tyeréza pedig mindent elmesélt a vendégek játékairól, az olyan ember szenvtelen hangján, aki csak egyre törekszik: megérteni — minek ez?

A hallgatók undorral kiköpték, durván szidták a diákokat, én meg, látva, hogy Tyeréza gyűlöletet kelt azok iránt, akiket én kedvelek, elmondtam, hogy a diákok szerelik a népet és a javát akarják.

— Igen — a feltámadásutcai diákok, a civilek, az egyetemisták, de én a papnövendékekről beszélek, az Arsz-mezőről! Ők mind árvák, az árva pedig, ha felnő, feltétlenül tolvaj vagy csirkefogó lesz, rossz ember, hiszen senkihez sem tartozik, árva!

A „házvezetőnő" csendes meséi és a lányok keserű kifakadásai a diákok, állami tisztviselők és általában az „úri közönség" ellen társaimból nemcsak undort és ellenszenvet váltottak ki, hanem szinte örömet is, ami ilyen szavakba öltözött:

— Szóval — a műveltek rosszabbak mínálunk!

Nehéz és keserű volt hallgatnom e szavakat. Láttam, hogy ezekbe a kicsiny, félhomályos szobákba, mint valami gödörbe, belefolyik a város minden szennye, felforr a boszorkánykonyhán és haraggal, gyűlölettel telítve, újból kiömlik a városba. Megfigyeltem, hogy ezekben az odúkban, ahová az ösztön és az élet unalma hajtja az embereket, ostoba szavakból megindító dalocskák keletkeznek a szerelem gyötrelmeiről és kínjairól, aminthogy torz legendák kapnak lábra a „művelt emberek" életéről, gúnyos és ellenséges viszony támad az érthetetlennel szemben és láttam,

hogy az „öröm házai" valóságos egyetemek, ahonnan társaim rendkívül mérgező jellegű tudást hoznak haza.

Elnéztem, ahogy a mocskos padlón lustán csoszogva mozognak az örömlányok, ahogy undorítóan rázzák fonnyadt testüket a harmonika egyhangú nyekergésére, vagy az agyonjátszott pianínó húrjainak idegesítő recsegésére, elnéztem — és valahogy homályos, aggasztó gondolataim támadtak. Mindenből körülöttem csak úgy áradt az unalom és megmérgezte lelkem a tehetetlen kívánsággal, hogy elmenjek innen valahová.

Mikor a műhelyben mesélni kezdtem, hogy vannak olyan emberek, akik önzetlenül keresik a szabadsághoz, a nép boldogságához vezető utat, ezt vágták a szemembe:

— Lám, a lányok egész másképp beszélnek róluk!

És könyörtelenül, cinikus gonoszsággal kigúnyoltak, én meg heves kis kutyakölyök voltam, okosabbnak és bátrabbnak éreztem magam a felnőtt kutyáknál — és én is nekidühödtem. Kezdtem megérteni, hogy az életről szóló gondolkozás nem kevésbbé nehéz, mint maga az élet és időnként úgy éreztem, hogy lelkemben fellobban a gyűlölet a konokul türelmes emberek iránt, akikkel együtt dolgoztam. Különösen felháborított türelmességük az az alázatos reménytelenség, amellyel tűrték a részeges gazda esztelen csínyjeit.

És — mintha szándékosság lett volna benne — épp ezekben a napokban ismertem meg egy számomra teljesen új eszmét, ami ugyan szerves ellentétben állott velem, de mégis nagyon felkavart.

Egy hóförgeteges éjszakán, amikor úgy tűnik, hogy a gonoszul süvöltő szél a szürke eget parányi foszlányokra szaggatja és ezek lehullanak a földre, a jeges por buckái alá temetve azt és úgy rémlik, hogy megszűnt az élet a földön, a nap kialudt és nem kel fel többé, — egy ilyen éjszakán, a bőjt hetében, épp hazatérőben voltam Gyerenkovéktól a műhelybe. Csak mentem, lehunyt szemmel, szemben a széllel, a zavarosan gomolygó szürke förgetegen keresztül, mikor egyszer csak elvágódtam, belebotolva egy emberbe, aki keresztben feküdt a járdán. Mindketten elkáromkodtuk magunkat, én — oroszul, ő — franciául;

— Hogy az ördög...

Ez felkeltette kíváncsiságomat, felemeltem, talpra állítottam,

Kistermetű volt, könnyű. Lökdösött és dühösen kiabált:

— Hol a kucsmám, hogy vinné el magát az ördög! Adja ide a kucsmámat! Megfagyok!

Megtaláltam a hóban a kucsmát, leráztam, feltettem borzas fejére, de ő nyomban letépte és kezében lóbálva, két nyelven káromkodva elzavart: — Takarodj!

Hirtelen előre iramodott és elmerült a kavargó, kásás hóban. Tovább menve, újból megpillantottam — ott állt, karjaival átölelve egy kialudt lámpa faoszlopát és meggyőzően hajtogatta:

— Ljena, elpusztulok... ó, Ljena...

Nyilván részeg volt és talán meg is fagy, ha otthagyom az utcán. Megkérdeztem, hol lakik.

— Micsoda utca ez? — kiáltott fel sírós hangon. — Nem tudom, merre menjek.

Átfogtam a derekát és vezettem, miközben megpróbáltam kiszedni belőle, hogy hol lakik.

— A Bulákon! — mormogta megremegve. — A Bulákon... ott — a fürdőnél... van egy ház...

Bizonytalanul lépkedett, tántorogva és engem is akadályozott a járásban; hallottam, ahogy fogai összekoccannak:

— Si tu savais, — mormogta és lökött egyet rajtam.

— Mit mond?

Megállt, felemelte a kezét és nyomatékosan, sőt — nekem úgy tetszett — büszkén mondta:

— Si tu savais où je te mène...

Ujjait bedugta a szájába, tántorgott, majdnem orrabukott. Leguggoltam, felvettem a hátamra és úgy vittem, ő meg, állával nekitámaszkodva fejemnek, ezt morogta:

— Si tu savais... Megfagyok, ó Istenem...

A Bulákon nagynehezen kivettem belőle, melyik házban lakik és végre bemásztunk egy kis épületszárny folyosójára, ami egészen elveszett az udvar mélyén és a hóviharban. Kitapogatta az ajtót, óvatosan kopogott és suttogni kezdett:

— Pszt! Csendesen...

Az ajtót egy vörös pongyolába öltözött nő nyitotta ki, égő gyertyával kezében; utat engedett nekünk, szó nélkül félrevonult, valahonnan elővett egy lornyettet és nézegetni kezdett engem.

Elmondtam, hogy a férfinak nyilván lefagyott a keze, okvetlenül le kell vetkőztetni és ágyba fektetni.

— Igen? — kérdezte a nő csengő, fiatal hangon.

— Hideg vízbe kell mártani a kezét...

Lernyettjével szó nélkül a sarokba mutatott, ahol a festőállványon kép állott — folyó, fák. Csodálkozva pillantottam a nő különös mozdulatlan arcára, ő meg a szoba sarkába ment, az asztalhoz, amelyen lámpa égett rózsaszín ernyő alatt; leült, felvett az asztalról egy kör alsót és nézegetni kezdte.

— Nincs vodkájuk? — kérdeztem hangosan. A nő nem felelt, a kártyákat rakosgatta az asztalon. A férfi, akit hazahoztam, egy széken ült, mélyen lehajtott fejjel, vörös keze lecsüngött törzse mellett. Lefektettem a díványra és elkezdtem vetkőztetni, semmit sem értve, szinte félálomban. A díván fölött a falat fényképek borították, közöttük fakón fénylett egy arany-koszorú fehér szalagcsokorral, a végén aranybetűs felírás:

A PÁRATLAN GILDÁNAK

— Az ördögbe — lassabban! — nyögött fel a férfi, mikor dörzsölni kezdtem a kezét.

A nő gondterhesen és némán rakosgatta a kártyákat. Hegyesorrú madárarcát nagy, mozdulatlan szem világította meg. Most süldőlány-kezével felborzolta parókaszerű, dús ősz haját és halkan, de csengő hangon megkérdezte:

— Nem láttad Misát, Georges?

Georges ellökött magától, gyorsan felült és sietve válaszolta:

— De hiszen elutazott Kievbe...

— Igen, Kievbe — ismételte a nő s nem vette le szemét a kártyáról; megfigyeltem, hogy hangja monoton, kifejezéstelen.

— Hamarosan megjön...

— Igen?

— Ó, igen! Hamarosan.

— Igen? — ismételte a nő.

A félmeztelen Georges leugrott a padlóra, két ugrással térdre vetette magát a nő lába előtt és mondott neki valamit franciául.

— Nyugodt vagyok — felelte a nő oroszul.

— Eltévedtem, érted? Hóvihar, szörnyű szél, már azt hit-

tem, megfagyok — mesélte sietve Georges, miközben az asszony kezét simogatta, amely a térdén nyugodott. Lehetett vagy negyvenéves, piros, duzzadtajkú, feketebajszú arca ijedtnek, nyugtalannak látszott, erősen megdörzsölte a kerek koponyáját borító ősz hajsörtét és egyre józanabbul kezdett beszélni.

— Holnap Kievbe utazunk — szólt az asszony, félig kérdezve, félig állítva.

— Igen, holnap! De neked pihenned kell. Miért nem fekszel le? Már nagyon későre jár...

— Ő nem jön meg ma, Misa?

— Ó, dehogy! Ilyen hóviharban... Menjünk, feküdj le...

Felvette a lámpát az asztalról és elvezette az asszonyt a könyvszekrény mögötti kis ajtón át. Sokáig ültem egyedül, semmire sem gondolva, a férfi halk, fojtott hangját hallgatva. Az ablaküvegen egy bogár bolyhos lábai zizegtek. A megolvadt hó tócsáiban félénken verődött vissza a gyertya fénye. A szoba zsúfolva volt mindenféle holmival, furcsa meleg illat töltötte be, ami elbágyasztotta az elmét.

De íme, Georges újból megjelent, támolyogva, kezében a lámpával, amelynek ernyője ütemesen kopogott az üvegen.

— Lefeküdt.

A lámpát az asztalra tette, elgondolkozva megállott a szoba közepén és nem nézve rám, beszélni kezdett:

— Hát így van ez. Nélküled valószínűleg elpusztultam volna. Köszönöm! Ki vagy?

Oldalt fordította fejét, a szomszéd szobából hallatszó neszre fülelt, megremegett.

— A felesége? — kérdeztem halkan.

— A feleségem. Mindenem. Egész életem! — mondta a férfi tagoltan, csendesen, a padlóra nézve és újból erősen dörzsölni kezdte a fejét tenyerével.

— Iszunk egy teát, jó?

Szórakozottan az ajtóhoz indult, de megállt, eszébe jutott ugyanis, hogy a szolgáló elrontotta a gyomrát halival és a kórházba küldték.

Azt ajánlottam, tegyük fel a szamovárt, ő beleegyezően bólintott és nyilván megfeledkezve arról, hogy félig le van vetkőzve,

mezítláb csoszogva a nedves padlón, kivitt a kis konyhába. Hátával nekitámaszkodott a kályhának és megismételte:

— Nélküled akár megfagyhattam volna, — köszönöm!

Hirtelen összerezzent és ijedten tágranyílt szemmel meredt rám:

— Mi lett volna akkor ő vele? Ó, Uram ...

A sötét ajtónyílásba nézve, suttogó hangon, gyorsan beszélni kezdett:

— Hisz látod — beteg. Agyonlőtte magát a fia Moszkvában, zenész volt és ő mindig várja, két éve lesz már ...

Később, mikor a teát ittuk, összefüggéstelenül, szokatlan kifejezésekkel elmesélte, hogy az asszony — földbirtokosnő, ő pedig — történelemtanár és házitanítója volt a fiúnak; beleszeretett az asszonyba, az otthagyta a férjét, egy német bárót — és operaénekesnő lett; nagyon jól éltek, noha az első férj igyekezett mindenkép megkeseríteni életüket.

Szemét összehúzva mesélt, feszült figyelemmel nézegetve valamit a piszkos konyha félhomályában, ahol a kályha körül korhadt volt a padló. A teát szürcsölve, megégette magát, arca redőkbe borult, kerek szeme félénken hunyorgott.

— Ki vagy te? — kérdezte mégegyszer. — Igen, perecsütőinas. Különös. Nem hasonlítasz rá. Mit jelent ez?

Szavai nyugtalanok voltak, bizalmatlanul nézett rám, egy őzött vad tekintetével.

Elmondtam egyet-mást önmagamról.

— Úgy? — kiáltotta. Na lám ...

És megint felélénkült, megkérdezte:

— Ismered a hitvány kiskacsáról szóló mesét? Olvastad?

Arca eltorzult, haragosan kezdett beszélni és csodálatba ejtett természetellenes, szinte a sivításig fokozódó, fojtott hangjával.

— Ez a mese — kísértésbe ejt! A te korodban én is azt gondoltam — vajjon nem vagyok-e én hattyú? És — lám ... Papneveldébe kellett volna mennem, — de az egyetemre mentem. Az atyám, aki pap volt, kitagadott. Párizsban tanulmányoztam az emberiség szerencsétlenségeinek történetét — az emberi haladás történetét. Írtam is, igen. Mit ér az egész ...

Felugrott a székről, hallgatózott, aztán így szólt:

— A haladás — tisztán csak önámítás! Az élet — értelmetlen, nincs semmi célja. Rabság nélkül — nincs haladás, ha a kisebbséget nem rendelik alá a többségnek — az emberiség megáll az útján. Mikor meg akarjuk könnyíteni életünket, munkánkat, csak megnehezítjük azt, növeljük a munkát. A gyárak és a gépek azért vannak, hogy csak még több gépet gyártsanak — ostobaság! Egyre több munkás lesz, pedig csak a paraszt, a gabonatermelő szükséges. A gabona — ez minden, amit munkával el kell venni a természettől. Minél kevesebbel éri be az ember — annál boldogabb, minél több a kívánsága — annál kevésbbé szabad.

Meglehet, — ha nem is ezeket a szavakat, de éppen ezeket a döbbenetes gondolatokat most először hallottam, még hozzá ilyen éles, csupasz formában. A házigazda izgalmában felsivított és tekintetét félénken pihentette meg a belső szobákba vezető nyitott ajtón, egy percig hallgatta a csendet, majd megint sugdosni kezdett, szinte bőszen:

— Írisd meg, — az ember kevéssel is beéri: egy darab kenyér meg a nő...

Elkezdett beszélni a nőről, titokzatos sugdolózással, szavakat mondott, amelyeket nem ismertem, verseket szavalt, amelyeket nem olvastam, — egyszerre hasonlítani kezdett Báskin tolvajra.

— Beatrice, Fiammetta, Laura, Ninon, — súgta az előttem ismeretlen neveket és mindenféle szerelmes királyról, költőről kezdett mesélni; francia verseket szavalt, könyökig csupasz, fínom kezével ütve a ritmust.

— A szerelem és az éhség kormányozzák a világot, — hallottam forrón suttogó hangját és eszembe jutott, hogy ezek a szavak vannak „A nagy éhség" nevű forradalmi röpirat címe alá nyomtatva és ez különösen megnövelte jelentőségüket szememben.

— Az emberek feledést, vígaszt keresnek, nem pedig — tudást!

Ez a gondolat aztán végleg megdöbbentett.

Reggel hagytam el a konyhát, — a kis faliórán hat mult néhány perccel. Szürke félhomályban lépkedtem, hóbuckák között, fülemben csengett a hóvihar süvöltése, eszembe idéztem a megrendült férfi bősz víjjogását s úgy éreztem, szavai megakadtak va-

lahol a torkomban és fojtogatnak. Nem akarózott a műhelybe mennem, embereket látnom, és egész hóréteget hurcolva magamon, sokáig ődöngtem a Tatár-negyed utcáin, egészen addig, míg ki nem világosodott és a város lakói feltünedeztek a hó örvényei között.

A tanárral többé sosem találkoztam és nem is akartam találkozni vele. De később nem egyszer hallottam beszélni az élet értelmetlenségéről és a munka hiábavalóságáról, — írástudatlan vándorok, hontalan csavargók, tolsztojánusok és magas műveltségű emberek szájából egyaránt. Beszélt erről a szerzetes, a hittanár, a robbanóanyagokkal dolgozó kémikus, a neovitalista biológus és még sokan mások. De gondolataik már nem hatoltak rám olyan döbbenetesen, mint mikor először ismerkedtem meg velük.

És íme, alig két évvel ezelőtt — több mint harminc esztendővel az erről a témáról való első beszélgetés után — váratlanul megint ugyanazokat a gondolatokat hallottam és majdnem ugyanazokkal a szavakkal egy régi munkásismerősömtől.

Egyízben amúgy őszintén elbeszélgettünk és ez az ember — „politikai szélkakas", ahogyan ő fakó mosollyal magát nevezni szokta, — rettenthetetlen őszinteséggel, ami azt hiszem, csak az orosz emberek sajátsága, így szólt hozzám:

— Kedves A. M.-om, énnekem nem kell semmi, mire való ez az egész — főiskolák, tudomány, repülőgép — felesleges mind! Csupán egy csendes sarok kell és — egy asszony, hogy megcsókoljam, amikor akarom, ő meg tisztességgel, lelkében-testében illő legyen hozzám — ez az egész! Maga — intelligens ember módján ítél, maga már nem a mi emberünk, — meg van mérgezve, magának az eszme fontosabb, mint az emberek, maga zsidómódra gondolkozik: az ember — a szombatért van?

— A zsidók nem így gondolkoznak . . .

— Tudja az ördög, hogyan gondolkoznak — sötét népség, — válaszolta; cigarettája csutkáját a folyóba dobta és szemével követte esését.

A Néva partján ültünk, egy gránitpadon, holdas őszi éjszakán, mindketten elgyötörve a nappalitól, amely hiábavaló izgal-

makkal és a makacs, de eredménytelen vágyakozás jegyében telt el, hogy valami jót, hasznosat cselekedjünk.

— Maga művelünk tart, de — nem a miénk, ezt mondom én, — folytatta megfontoltan, halkan. Az intelligenciának kellemes a nyugtalanság, ők ősidők óta mindig csatlakoztak a felkelésekhez. Amint Krisztus idealista volt és földöntúli célokért hirdetett lázadást, — úgy az egész intelligencia az utópiáért lázad fel. Fellázad az idealista — és vele tartanak a semmirekellők, a himpellérek, a csőcselék és mindnyájan — keserűségből, látva, hogy számukra nincsen hely az életben. A munkás a forradalomért lázad fel, neki a munka eszközeinek és termékeinek helyes elosztására kell törekednie. Ha végleg kezébe ragadja a hatalmat — gondolja, beleegyezik tán az államba? Semmi esetre sem! Szétszéledtek mind és mindegyik saját szakállára egy nyugodt kis zugot teremt magának...

— A technika, azt mondja? Ez még szorosabbra húzza a hurkot a nyakunkon, még erősebben gúzsba köt. Nem, meg kell szabadulnunk a felesleges munkától. Az ember nyugalmat akar. A gyárak és a tudomány nem adnak nyugalmat. Egy embernek — nem kell sok. Minek építsek várost, ha csupán egy kis házikóra van szükségem? Ahol egy csomóban élnek — ott már kell vízvezeték, csatornázás, villanyvilágítás. De — próbáljon csak meg e nélkül élni, — milyen könnyen fog ez menni! Nem, sok felesleges dolog van manálunk és mindennek oka — az intelligencia, ezért azt mondom: az intelligencia — káros kategória.

Azt feleltem, hogy senki sem tudja oly mélyen és határozottan megfosztani az életet értelmétől, mint ahogy ezt mi, oroszok tesszük.

— Szellemileg a legszabadabb nemzet, — mosolyodott el beszédtársam. — Csakhogy — ne haragudjék — én helyesen ítélem meg a dolgokat, milliók gondolkoznak így manálunk, csak — nem tudják kifejezni... Az életet tartósabb alapokra kell építeni, akkor kegyesebb lesz az emberek iránt...

Ez az ember sosem volt tolsztojánus, nem árult el hajlandóságot az anarchizmusra, — jól ismerem szellemi fejlődésének történetét.

A vele való beszélgetés után önkéntelenül is erre gondoltam:

hogy van az, hogy az orosz emberek milliói tényleg csak azért tűrik a forradalom nyomasztó kínjait, mert lelkük mélyén reményt ápolnak, hogy megszabadulhatnak a munkától? Minimális áldozat — maximális élvezet, ez nagyon csábító és vonzó, mint minden, ami megvalósíthatatlan, mint minden utópia.

És eszembe jutottak Ibsen sorai:

Maradisággal vádolsz engemet.
Szavaim változatlan zengenek.

Utálom az egérszülő hegyet.
Mihelyt igazi harcba hísz, megyek.

Egy forradalom győzött itt csupán,
Hanem az kongatott is pár kupán.

Nekem csak ilyenhez lehet közöm.
Célzásom tárgya a nagy vízözön.

Akkor sült föl Lucifer, a szamár —
Noé parancsuralmat proklamál.

Kezdjük hát újra, bátor szellemek!
Ámbár munkához izmok kellenek.

Ti árasszátok el e csúf zugot.
*Én bús bárkánk alá bombát dugok.**

*

Gyerenkov boltja igen sovány bevételt szolgáltatott, ezzel szemben az anyagi segítségre szoruló egyének és „ügyek" száma — egyre nőtt.

— Ki kell eszelni valamit, — mondta Andrej, gondterhesen tapogatva kis szakállát és bűntudatosan elmosolyodva, mélyen felsóhajtott.

Nekem úgy tűnt, ez az ember azt képzeli, hogy őt életfogytig-

* *Ibsen „Egy forradalmár szónokhoz" című versét norvég eredetiből Hajdu Henrik fordította.*

lan embertársainak segítésére ítélték, és noha megbékélt a büntetéssel, ez időnkint mégis kissé nyűgös neki.

Nem egyszer megkérdeztem más-más szavakkal:

— Miért csinálja ezt?

Nyilván nem értette meg kérdezősködésemet, és arra a kérdésre válaszolva — mi a célja ennek? — könyvízű és értelmetlen magyarázatba fogott a nép nehéz soráról, a felvilágosítás, tudás szükségességéről.

- Szóval — az emberek a tudást akarják s keresik?

- Hát persze. Természetesen. Hiszen maga is akarja?

Igen, én — akartam. De eszembe jutottak a történelemtanár szavai:

„Az emberek feledést, vígaszt keresnek, nem pedig — tudást".

Az ilyen merész gondolatokra káros a tizenhétéves emberkékkel való találkozás, a gondolatok eltompulnak ezekben a találkozásokban és az emberek sem nyernek rajta.

Úgy rémlett, mindig egy és ugyanazt tapasztalom: az embereknek csupán azért tetszenek az érdekes elbeszélések, mert hacsak egy órára is, de elfeledtetik velük a nehéz, mindennapi életet. Minél több a „kitalálás" az elbeszélésben, annál szomjasabban hallgatják. Legérdekesebb az olyan könyv, amelyben sok szép „kitalálás" van. Egyszóval — ködfelhőben úsztam.

Gyerenkov kitervelte, hogy péküzletet nyit. Emlékszem — egész pontosan kiszámította, hogy ennek a vállalkozásnak legalább harmincöt százalékot kell hoznia, minden megforgatott rubel után. Én a pék „segédje" lettem és mint „bizalmi ember", arra kellett ügyelnem, hogy a pék ne lopja a lisztet, tojást, vajat és a kisütött árut.

Így hát a nagy, mocskos pincéből átköltöztem egy kisebbe, tisztábba, — a tisztaságról való gondoskodás az én vállamra nehezedett. Negyven főből álló munkáscsoport helyett csupán egy emberrel volt dolgom. Ősz halántéka volt, hegyes kis szakálla, száraz, füstös arca, sötét, ábrándos szeme és furcsa szája: kicsiny, akár egy sügéré, ajkai duzzadtak, vastagok, és valahogy úgy feküdtek egymáson, mintha magában csókolóznék. És gúnyosan csillogott valami a szeme mélyén.

Természetesen lopott, — már a munka első éjjelén félrerakott tíz tojást, vagy három font lisztet és egy tekintélyes darab vajat.

— Ez — hová megy?

— Ez egy leányzónak megy, — mondta barátságosan, és összeráncolva orra tövét, hozzátette: — De-erék leány!

Megkíséreltem meggyőzni, hogy a lopás bűnnek számít. Azonban — vagy énbennem volt kevés ékesszólás, vagy magam sem voltam elég erősen meggyőződve arról, amit be akartam bizonyítani, — szavaimnak nem volt semmi hatásuk.

A pék a lisztesládán hevert s miközben az ablakon át a csillagokat bámulta, csodálkozva mormogta:

— Ő tanít — engem! Most lát először — és máris oktat! És amellett háromszor fiatalabb nálam. Nevetséges...

Nézegette a csillagokat és megkérdezte:

— Mintha már láttalak volna valahol, — kinél dolgoztál? Szemjonovnál? Ott, ahol fellázadtak? Úgy. Nos, akkor álmomban láttalak.

Néhány nap mulva észrevettem, hogy ez az ember képes bármennyit aludni, akármilyen helyzetben, még állva is, a lapátra támaszkodva. Álmában kissé felhúzta szemöldökét, arca különösen elváltozott, irónikusan csodálkozó kifejezést öltött. Kedvenc témája pedig a kincsekről és álmokról való mesélgetés volt. Magabiztosan mondogatta:

— Keresztüllátok a földön: olyan, mint a kincsekkel töltött pirog:* pénzes üstök, ládák, vasedények elásva mindenütt. Nem egyszer megesett velem: ismerős helyet látok álmomban, mondjuk egy fürdőházat, — a sarkában egy láda ezüstedény van elásva. Felébredtem és éjjel elmentem ásni, leástam vagy másfél rőföt, belenézek — hát látom: szén és ebkoponya. Nahát, ezt kifogtam!... Hirtelen csirr! — egy ablak darabokra törik és valahol egy asszony éktelenül üvölt: segítség, tolvaj! Természetesen kereket oldottam, nehogy elpáholjanak. Nevetséges.

Gyakran hallom tőle ezt a szót: nevetséges! — de Iván

---

* *Hússal, gombával, vagy káposztával töltött tészta.*

Kozjmics Lutonyin nem nevet, csupán mosolygósra hunyorítja a szemét, ráncolja az orra tövét és tágítja orrlyukait.

Álmai egyáltalán nem változatosak, éppolyan unalmasak és ostobák, mint a valóság; és én nem tudom megérteni: miért meséli azokat olyan elragadtatással, arról meg, ami körülötte történik — miért nem szeret beszélni?

Az egész várost nagy izgalom fűti: egy gazdag teakereskedő lánya, akit erőszakkal adtak férjhez, hazaérkezve az esküvőről — agyonlőtte magát. Koporsóját többezres tömegben kísérte ki az ifjúság, a sírnál a diákok beszédeket mondtak, a rendőrség azonban szétzavarta őket. A pékműhely melletti kis üzletben mindenki erről a drámáról kiabál, az üzlet mögötti szoba tömve diákokkal, és még hozzánk, a pincébe is lehallatszottak az izgatott hangok, éles szavak.

— Elláttam volna én a baját ennek a lánynak, — mondja Lutonyin, majd közli velem:

— Úgy rémlett, mintha kárászt fognék egy tóban, mikor hirtelen — ott terem egy rendőr: állj, hogy merészelsz? Elfutni nincs hová, beugrottam a vízbe és — felébredtem...

Noha a valóság valahol tudatának határain kívül zajlott le, — mégis hamarosan rájött, hogy ebben a pékségben van valami rendkívüli: az üzletben két lány árul, aki nem alkalmas erre a munkára és könyvet olvas — a gazda húga és annak barátnője, egy nagy, rózsásarcú, nyájasszemű leány. Diákok jönnek, sokáig üldögélnek a bolt mögötti szobában és kiabálnak vagy sugdolóznak valamiről. A gazda ritkán látható, de én — a „bizalmi" — úgy viselkedem, mintha az üzlet vezetője lennék.

— Rokona vagy a gazdának? — kérdi Lutonyin. — Vagy talán sógornak szemelt ki? Nem? Nevetséges. De minek lábatlankodnak itt a diákok? A kisasszonyok miatt... Hát persze! Bizony, ez lehet... Ámbátor a kisasszonyok nem viszik túlzásba a szépséget. A diákocskák nyilván több cipót esznek, mint amennyire törik magukat a kisasszonyokért...

Majdnem mindennap, reggel öt-hat óra tájban megjelenik az utcán a pékműhely ablaka előtt egy kurtalábú leányzó; olyan, mintha két különböző méretű félgömbből lenne összerakva, egy

zsák görögdinnyére hasonlít. Meztelen lábát bedugja az ablak előtti résbe és ásítozva szólítja a péket:

— Ványa!

A lány fején tarka kendő, alóla kikandikálnak göndör szőke fürtjei, az apró csigák telehintik labdaként felfújt piros orcáit, alacsony homlokát, csiklandozzák álmos szemét. Kicsiny kezével lustán hátraveti haját az arcából, ujjait mulatságosan szétfeszíti, akár az újszülött gyermek. Érdekes — miről lehet beszélni egy ilyen lánnyal? Felkeltem a péket, az megkérdi tőle:

— Eljöttél?

— Látod.

— Aludtál?

— Hát hogy is ne?

— Mit láttál álmodban?

— Nem emlékszem ...

Csend van a városban. De nem — valahol egy házmester seprűje zizeg, csiripelnek az imént felébredt verebek. A kelő nap langyos sugarai az ablaküvegekre tűznek. Nagyon kedvesek nekem ezek a derengő hajnalok. Szőrös kezét kidugva az ablakon, a pék a lány lábát tapogatja, az pedig egykedvűen veti magát alá a kísérletnek, mosoly nélkül, hunyorogva birka-szemével.

— Pjeskov, vedd ki a vajas tésztát, itt az ideje!

Kiveszem a kemencéből a vaslapokat; a pék tizesével szedi le róluk a briósokat, levelestésztákat, cipókat és a lány ölébe dobja, az pedig, a forró briót egyik tenyeréből a másikba dobálva, beleharap sárga birka-fogaival, megégeti magát és mérgesen nyöszörög, jajgat.

A pék gyönyörködik benne, majd megszólal:

— Ereszd le a szoknyádat, te szemérmetlen ...

Mikor pedig a lány elment, dicsekedni kezd:

— Láttad? Akár a barika, olyan fürtös. Én, öcsém, tiszta-életű ember vagyok, asszonnyal nem élek, csak leánnyal. Ez már a tizenharmadik. Nyikiforics keresztlányai

Végighallgatva áradozását, ezt gondolom:

— És én — én is így éljek?

Kiveszem a kemencéből a kimérnivaló fehér kenyeret, tíztizenkét darabot egy hosszú deszkára teszek és gyorsan elviszem

Gyerenkov boltjába, visszatérve pedig, megrakom a kétpudos kosarat cipóval és vajas tésztával s máris rohanok a papneveldébe, hogy odaérjek a diákok reggeli teájára. A tágas ebédlőben megállok az ajtónál és ellátom a diákokat cipóval, „könyvre" vagy „készpénzfizetés ellenében", — ott állok és hallgatom vitáikat Tolsztojról; az intézet egyik tanára — Guszjev — esküdt ellensége Tolsztoj Leónak. Kosaramban, a cipók alatt olykor vékony könyvecskék lapulnak, amelyeket észrevétlenül egyik-másik diák kezébe kell csúsztatnom, — néha pedig a diákok dugnak könyveket és feljegyzéseket a kosaramba.

Hetenkint egyszer még messzebbre futok — az elmegyógyintézetbe, ahol Behtyerjev pszichiáter tart előadásokat, betegbemutatásokkal. Egyízben egy nagyzási hóbortban szenvedő beteget mutatott be diákjainak: mikor a hosszú ember fehér zubbonyában és harisnyához hasonló sapkájában megjelent az előadóterem ajtajában, önkénytelenül is elmosolyodtam, ő pedig, egy másodpercre megállva mellettem, belenézett az arcomba; én elugrottam, — mintha szíven szúrt volna pillantásának fekete, de tüzes fulánkja. És egész idő alatt, míg Behtyerjev szakállát huzigálva tiszteletteljesen beszélgetett a beteggel, én a tenyeremmel csendesen símogattam az arcomat: mintha forró permet perzselte volna meg.

A beteg tompa basszushangon beszélt, valamit követelt, köpenyéből fenyegetően kinyújtotta hosszú ujjú, hosszú kezét, és nekem úgy tűnt, hogy egész teste természetellenesen kinyúlik, végtelen nagyra nő, és sötét kezével, anélkül, hogy elmozdulna helyéről, engem is elér és torkonragad. Fekete szemének szúrós pillantása fenyegetően és lenyügözőn ragyogott csontos arca sötét gödreiből. Vagy húsz diák szemléli az ormótlan sapkás embert, néhányan — mosolyogva, a többség azonban — figyelmesen és szomorúan és szemük még semmitmondóbb, összehasonlítva az őrült égő szempárjával. Ijesztő ember és van benne valami fenséges, — van!

A diákok síri hallgatása közepette igen tisztán érthető a professzor hangja, minden kérdése fenyegető, tompa hördülést vált ki a betegből, és ez a hang mintha a föld alól, a holtak közül,

fehér falak közül jönne, mozdulatai lassúak és méltóságteljesek, akár egy püspöké.

Éjjel verset írtam az eszelősről, amelyben „királyok királyának, az Isten barátjának és tanácsadójának" neveztem, — képe sokáig élt bennem s megzavarta az életemet.

Minthogy esti hat órától majdnem másnap délig dolgoztam, a nappalokat átaludtam és így csak munka közben jutottam olvasáshoz, — mikor bedagasztottam a tésztát és vártam, hogy megkeljen a másik, meg ha betettem a kenyeret a kemencébe. Abban a mértékben, ahogy fokozatosan elsajátítottam a mesterség titkait, a pék mind kevesebbet dolgozott, „tanított", és nyájas csodálkozással mondta:

— Értesz a munkához, két-három év mulva pék lehetsz. Nevetséges. Fiatal vagy még, nem fognak rád hallgatni, nem tisztelnek majd...

A könyvek iránti rajongásomat rosszalóan vette tudomásul:

— Ne olvass annyit, inkább aludj, — tanácsolta gondosan, de hogy milyen könyveket olvasok — ezt sohasem kérdezte.

A kincsekről szóló álmok és ábrándozások meg a kerek, tömzsi kis leányzó teljesen lefoglalták. A lány gyakran éjjel jött és akkor a pék vagy kivitte a kamrába a liszteszsákokra, vagy — ha hideg volt — orra tövét ráncolva rámszólt:

— Menj ki egy félórácskára!

Kimentem és arra gondoltam: milyen szörnyen elüt ez a szerelem attól, amelyről a könyvekben írnak...

Az üzlet mögötti kis szobában lakott a gazda húga, én forraltam neki vizet a teához, de igyekeztem minél ritkábban látni — feszélyezve éreztem magam övele. Gyermekszeme ugyanazzal az elviselhetetlen pillantással nézett rám, mint első találkozásaink alkalmával, e szempár mélyén mosolyt véltem felfedezni és úgy tűnt nekem, hogy ez a mosoly gúnyos.

Duzzadtam az erőtől és igen esetlen voltam; a pék, figyelve, hogyan forgatom és hurcolom az ötpudos zsákokat, sajnálkozva mondta:

— Erőd futja — három emberre, de ügyesség nincs benned! S ámbár hosszú vagy, mégis, mint a bika...

Jóllehet, már nem egy könyvet elolvastam, nagyon szerettem a verseket is és magam is kezdtem írni — mégis „a saját szavaimmal" beszéltem. Éreztem: ezek a szavak súlyosak, metszők, de azt hittem, hogy csakis általuk tudom kifejezni gondolataim mélységes zűrzavarát. Néha pedig szándékosan durva voltam, tiltakozásként valami számomra idegen és bosszantó dolog ellen.

Egyik tanítóm, egy matematikushallgató, többször megrótt:

— Ördög tudja, hogy beszél maga. Nem is szavakkal, hanem — mázsás súlyokkal!

Általában nem tetszettem önmagamnak, mint ahogy ez gyakran előfordul kamaszoknál; nevetségesnek, esetlennek tartottam magam. Arcomon — kiugró pofacsont, akár egy kalmükéé, a hangom meg — nem engedelmeskedik.

Gyerenkov húga pedig gyorsan, ügyesen mozgott, akár a fecske a levegőben, és nekem úgy tűnt, hogy könnyed mozgása ellentmond kerek, puha kis alakjának. Mozdulataiban és járásában van valami hamis, mesterkélt. Hangja vidám, gyakran nevet, és csengő nevetése hallatán ezt gondolom: azt akarja, hogy elfelejtsem, milyennek láttam először. Én pedig nem akartam ezt elfelejteni, nekem drága volt, ami nem mindennapi, tudnom kellett, hogy ez is lehetséges, ilyen is létezik.

Néha megkérdezett:

— Mit olvas?

Kurtán válaszoltam és szerettem volna megkérdezni:

— Hát magát ez miért érdekli?

Egyízben a pék, miközben a kurtalábú leányzót ölelgette, mámoros hangon így szólt hozzám:

— Eredj ki már egy percre. Ej, mért nem mész a gazda húgához, mit ásítozol itt! Bezzeg a diákok...

Kilátásba helyeztem, hogy szétverem a fejét egy súllyal, ha mégegyszer effélét mond és kimentem a pitvarba, a zsákok közé. A behajtott ajtó résén keresztül meghallom Lulonyin hangját:

— Minek haragudjam rá? Teletömte a fejét a könyvekkel és úgy él, mint a holdkóros...

A pitvarban patkányok cincognak és futkároznak, a pékműhelyben pedig a lány jajong és nyöszörög. Kimentem az udvarra,

ahol lusián, szinte zajtalanul szemerkélt az eső, de a levegő mégis fojtó, pernyeszaggal teli — ég az erdő. Már jóval elmúlt éjfél. A pékséggel szemközti házban nyitva vannak az ablakok; a félhomályba borult szobákból ének hallatszik:

— Maga Szent Barlám
Néz le reájuk,
Feje körül arany,
Ajka körül mosoly . . .

Megpróbálom magam elé képzelni Márja Gyerenkovát, amint a térdemen fekszik, — ahogy a pék térdén fekszik az ő leányzója — és egész lényemmel érzem, hogy ez lehetetlen, sőt szörnyű.

— Egész éjjel iszik, dalol,
Folyik a bál —
Iszik, dalol, no és aztán
Még mit csinál?

A kórusból hetykén kihangzik a basszus öblös o-ja. Összekuporodva, kezemmel térdemre támaszkodva, benézek az ablakon; a függöny csipkéjén keresztül négyszögalakú rést látok, szürke falait kis lámpa világítja meg égszínkék ernyő alatt, előtte, arccal az ablak felé, ül a lány és ír. Most felemeli fejét és a piros tollszárral megigazítja halántékán kunkorodó hajfürtjeit. Szemét erősen összehúzza, arca mosolygós. Lassan összehajtogatja a levelet, leragasztja a borítékot, nyelvét végighúzva a széleken, majd az asztalra dobja, megfenyegeti apró ujjával, — parányibb az még a kisujjamnál is. De most — meginl felveszi a levelet, homlokát ráncolva feltépi a borítékot, olvassa, másik borítékba zárja, az asztal fölé hajolva ráírja a címet és meglóbálja a levelet a levegőben, mint egy fehér zászlót. Forogva, tapsikolva a sarokba megy, ahol az ágya áll, majd előrejön, leveti a blúzát, — válla kerek, mint a fánk — felveszi a lámpát az asztalról és eltűnik a sarokban. Ha megfigyeled, hogyan viselkedik az ember egyedül — azt hiszed, őrült. Fel-alá járok az udvarban és arra gondolok, milyen különösen él ez a lány, amikor egyedül van kis vackában.

Mikor pedig eljött hozzá a rőthajú diák és halkra fogott hangon, szinte suttogva beszélt valamiről, a lány egészen összekuporodott, még kisebb lett, félénken nézett a fiúra és kezét háta mögé vagy az asztal alá rejtette. Nem szíveltem ezt a rőt alakot. Nagyon is nem szíveltem.

Kendőjébe burkolva, támolyogva jön ki a kurtalábú leányzó és így morog:

— Eredj a pékségbe...

A pék, míg kiszedi a tésztát a dagasztóteknőből, elmeséli, milyen gyönyörűséges és fáradhatatlan az ő kedvese, én meg ezt gondolom magamban:

— Mi lesz énvelem tovább?

És úgy tűnik, hogy valahol a közelben, a sarok mögött, szerencsétlenség vár rám.

A sütőde olyan jól megy, hogy Gyerenkov már nagyobb pékséget keres; elhatározta, hogy felvesz még egy segédet. Ez helyes is, nekem túlsok a munkám, agyondolgozom magam.

— Az új pékségben te leszel az első segéd — ígéri nekem a pék. — Meg fogom mondani, hogy tíz rubelt adjanak neked havonta. Meg én.

Jól látom, neki igen előnyös, ha én leszek az első segéd — ugyanis nem szeret dolgozni, én meg szívesen dolgozom, a fáradtság hasznomra van, eltompítja a lélek nyugtalanságát, fékentartja a nemi ösztön makacs követelőzését. De nem enged olvasnom.

— Jó, hogy sutba dobtad a könyvecskéidet, — bár ennék meg a patkányok! — mondja a pék. — Mondd csak — álmokat nem szoktál látni? Bizonyára látsz — csak titkolod! Nevetséges. Az álmokat elmesélni — a legártalmatlanabb dolog, nincs mitől félned...

Igen nyájas hozzám, úgy rémlik — talán még tisztel is. Vagy pedig — fél tőlem, mint a gazda jobbkezétől, ámbár ez egyáltalán nem zavarja abban, hogy annak rendje és módja szerint ne lopkodja az árut.

Meghalt a nagyanyám. Hét héttel a temetés után értesültem a haláláról, unokafivérem leveléből. A rövid levélben — írásjelek

nélkül —, az állott, hogy nagymama, miközben a templom előcsarnokában alamizsnát gyüjtött, hirtelen elesett és lábát törte. A nyolcadik napon vérmérgezés lépett fel. Később tudtam meg, hogy két fivérem és a nővérem gyermekeivel együtt — noha egészséges, fiatal emberek voltak — mind a nagyanyámon élősködtek, abból az alamizsnából éltek, amit ő gyüjtött. Annyi eszük viszont nem volt, hogy orvost hívjanak.

A levélben ez állott:

„A Péter és Pál-temetőben földeltük el ahol a mieink mind nyugszanak kikísértük mi és a koldusok ők nagyon szerették őt és sírtak. Nagyapó is sírt minket elzavart egyedül ott maradt a sírnál mi a bokrok közül néztük hogyan sír, ő is meghal hamarosan."

Én nem sírtam, de — erre emlékszem — mintha jeges szél csapott volna meg. Éjjel, a farakáson ülve az udvaron, makacs vágyat éreztem, hogy meséljek valakinek nagyanyáról, arról, hogy milyen kedvesen okos volt, igazi anyja mindenkinek. Sokáig hordtam lelkemben ezt a nehéz vágyat, de nem volt kinek mesélnem, úgyhogy kimondatlanul elégett bennem.

Évek múltán jutottak eszembe e napok, amikor A. P. Csehov csodálatosan igaz novelláját olvastam a kocsisról, aki elbeszélgetett lovával fia haláláról. És sajnáltam, hogy a sajgó bánatnak abban a napjaiban nem volt mellettem sem ló, sem kutya és hogy szomorúságomat nem tudtam megosztani a patkányokkal sem, — bár sok volt belőlük a pékségben és én jóbaráti viszonyban éltem velük.

*

Nyikiforics rendőr keselyűként kezdett kerülgetni. A jól megtermett, erős, ezüstös üstökű, gondosan megnyírt, dússzakállú férfiú úgy mustrált ízesen cuppantgatva, mint valami karácsonyra lőtt libát.

— Szeretsz olvasni, mintha úgy hallottam volna? — kérdezte. — Például milyen könyveket? Mondjuk — a szentek életét vagy a Bibliát?

Olvastam a Bibliát, a szentek életét is — ezen Nyikiforics nagyon elcsodálkozott és láthatóan kihozta egyensúlyából.

— Igen? Az olvasás — kétségtelenül igen hasznos dolog. Hát Tolsztoj gróf műveit nem olvasgattad történetesen?

Olvastam Tolsztojt is, de — ahogy kitűnt —, nem azokat a műveit, amelyek a rendőrt érdekelték.

— Ezek — hogy úgy mondjam — közönséges művek, amilyeneket mindenki ír, de azt beszélik, némely könyvében nekiront a papoknak — ezeket kellene ám elolvasni!

A „némely könyveket", amelyek sokszorosítón készültek, szintén olvastam, de unalmasaknak tartottam és tudtam, hogy ezekről nem szükséges a rendőrrel tárgyalnom.

Miután járás közben, az utcán már néhányszor beszélgettünk, az öreg meghívott magához:

— Nézz be hozzám egyszer az őrházba, egy csésze teára.

Természetesen megértettem, mit akar tőlem — de kedvem volt elmenni hozzá. Megtanácskoztam a dolgot okos emberekkel és úgy döntöttünk, hogy ha visszautasítom a rendőr kedvességét — ez csak megerősítheti gyanakvását a pékűzletel szemben.

És most — vendégségben vagyok Nyikiforicsnál. A kis bódé egyharmadát a kemence foglalja el, másik harmadát a kéiszemélyes ágy kartonfüggönnyel és egy rakás piroshuzatú párnával, a fennmaradó térséget egy szekrény ékesíti, az edény számára, — asztal, két szék és egy padka az ablak alatt. Nyikiforics kigombolt zubbonyban, a padkán ül, testével elfödi az egyetlen kis ablakot; mellettem — a felesége, húsz év körüli, telikeblű, pirospozsgás fiatalasszony, furcsa, kékesszürke színű, ravasz és gonosz szemmel; élénkvörös ajkai szeszélyesen duzzadnak, hangja mérgesen száraz.

— Tudomásomra jutott — kezdi a rendőr —, hogy a ti pékségetekbe szokott járni a keresztlányom, Szekljetyeja — parázna és hitvány leányzó. És minden nő hitvány.

— Minden? — kérdezi a felesége.

— Egytől-egyig! — erősítgeti határozottan Nyikiforics, érmeivel csörömpölve, akár a ló a szerszámmal. Kanalazza a teát a csészealjából és élvezettel ismétli:

— Hitványak és paráznák, kezdve a legutolsó utcalányon...

egész a cárnőig! Sába királynője kétezer mérföldet utazott a sivatagon keresztül Salamon királyhoz a paráználkodásért. Katalin cárnő pedig, ámbátor Nagynak hívták...

Részletesen elmeséli egy fűtő históriáját, aki egyetlen éjszaka alatt, amelyet a cárnővel töltött, megkapott valamennyi rangot, őrmestertől a tábornokig. Felesége figyelmesen hallgatja, néha megnyalja szája szélét és az asztal alatt meg-megböki a lábam. Nyikiforics igen folyékonyan beszél, ízes szavakkal, majd észrevétlenül más témára siklik át:

— Például: itt van ez az elsőéves egyetemi hallgató, Pljetnyev.

Élete párja sóhajtva vág közbe:

— Nem szép, de — jóvágású legény!

— Kicsoda?

— Pljetnyev úr.

— Először is — nem úr, úr csak akkor lesz, ha elvégzi az iskoláit, addig csupán egyszerű diák, amilyen ezrével van nálunk. Másodszor — mit jelent az, hogy: jóvágású?

— Vidám. Fiatal.

— Először is — a vásári pojáca is vidám...

— A pojáca — pénzért mulattat.

— Kuss! Másodszor — jön még a kutyára dér..

— A pojáca — olyan, mint a majom...

— Kuss, mondtam már! Nem hallottad?

— De hallottam.

— Na azért.

Nyikiforics, miután lecsillapította feleségét, tanáccsal lát el:

— Idehallgass — ismerkedj össze ezzel a Pljetnyevvel —, igen érdekes fiú!

Minthogy valószínűleg látott Pljetnyevvel az utcán, nem is egyszer, így válaszolok:

— Ismerjük egymást.

— Igen? Úgy...

Szavaihól bosszúság csendül ki, heves mozdulatot tesz, érmei megcsördülnek. Én meg résen állok; tudtam ugyanis, hogy Pljetnyev valamilyen röplapokat sokszorosít.

Az asszonyka bökdös a lábával, ravaszul felingerli az öreget,

az meg, pávaként felfújva magát, belekezd terjengős mondókájába. Felesége huncutságai zavarnak a figyelésben és megint nem veszem észre, hogy megváltozott a rendőr hangja, halkabb, meggyőzőbb lett.

— A láthatatlan fonál — érted? — kérdezi és az arcomba bámul kerekre meredt szemével, mintha megijedt volna valamitől.

— Képzeld a felséges uralkodót egy póknak ...

— Mit nem mondasz! — kiált fel a felesége.

— Neked — hallgass a neved! Ostoba — ezt csak az érthetőség kedvéért mondom, nem mintha ócsárolni akarnám, te kanca! Szedd le a szamovárt ...

Rancba vonja szemöldökét, szemét szúrósan összecsípi és nyomatékosan így folytatja:

— A láthatatlan fonál — akár a pókháló — Ő Császári Felsége Harmadik Sándor cár szívéből indul ki, a továbbiakban pedig — végighalad a miniszter urakon, a kormányzó úr őfőkegyelmességén és valamennyi állami méltóságon, egészen énhozzám és a legutolsó közkatonáig. Ez a fonál befon és körülhálóz mindent és láthatatlan erején nyugszik mindörökre a cári uralom. A lengyelecskék, zsidócskák és a ravasz angol királynő zsoldjában álló oroszok pedig azon mesterkednek, hogy eltépjék ezt a szálat, ahol lehet, mintha ők — a népért harcolnának!

Az asztal felett áthajol hozzám és fenyegető suttogással kérdi:

— Érted? Az ám. És miért mondom el ezt neked? A te péked dícsér, azt mondja, eszes fiú vagy, becsületes és — egyedül élsz. De nálatok, a péküzletben, diákok lábatlankodnak, éjszakákon át ott ülnek a Gyerenkov-lánynál. Ha egyedül — ez még érthető. De ha sokan? Mi? A diákok elein nem szólok egy szót sem — ma diák, holnap meg már ügyészhelyettes. A diákok — derék népség, csak nagyon történetnek, a cár ellenségei pedig — bujtogatják őket! Érted? És még azt is elmondom ...

De nem volt ideje elmondani — szélesen kitárult az ajtó és belépett egy vörösorrú kis öregember, göndör haján szíj, kezében egy üveg pálinka; látszott rajta, hogy már alaposan felöntött a garatra.

— Fogunk dámázni? — kérdezte vidáman és tüstént szipor-káztatni kezdte élceit.

— Apósom, a feleségem apja — mondta Nyikiforics bosszúsan, mogorván.

Néhány perc mulva búcsút vettem és elmentem, a furfangos asszonyka meg, miközben betette az ajtót mögöttem, belémcsípett és így szólt:

— Milyen pirosak a felhők — akár a tűz!

Az égen mindössze egyetlen, aranyszínű felhő foszladozott.

Nem akarom megsérteni tanítóimat, de mégis meg kell mondanom, hogy a rendőr határozottabban és szemléltetőbben magyarázta el az állam gépezetének felépítését, mint ők. Ül valahol egy pók, belőle indul ki a „láthatatlan fonál", amely összeköti, behálózza az egész életet. Hamarosan megtanultam mindenütt kitapintani ennek a fonálnak erős hurkait.

Késő este, üzletzárás után, magához hívott a házikisasszony és fontoskodva közölte velem, kötelessége megtudni — miről beszélt velem a rendőr?

— Ó, Uram Isten! — kiáltott fel ijedten, miután végighallgatta részletes beszámolómat és egérként kezdett futkosni a szoba egyik sarkából a másikba, fejét rázva. — Hát a pék nem szokta magát vallatóra fogni? Hiszen a babája — rokona Nyikiforicsnak, vagy nem? Ki kellene dobni ezt a péket.

Ott álltam, az ajtófélfának támaszkodva és szemem sarkából néztem rá. Valahogy túlságosan egyszerűen ejtette ki a „babája" szót — ez nem tetszett nekem. És nem tetszett az a döntése sem, hogy kidobja a péket.

— Legyen nagyon óvatos — mondta és mint mindig, most is feszélyezett szemének szúrós pillantása, úgy rémlett — mintha valami olyasmiről kérdezne, amit képtelen vagyok megérteni. Hirtelen elém lépett és kezét háta mögé rejtve, megkérdezte:

— Maga miért olyan komor mindig?

— Nemrég halt meg a nagyanyám.

Ez a válasz nyilván mulatságosnak tünt neki; mosolyogva kérdezte:

— Nagyon szerette?

— Nagyon. Egyebet nem óhajt?

— Nem

Kimentem és még az éjszaka verset írtam, amelyben, emlékszem, a következő dacos sor volt:

„Maga nem az, aminek látszani akar."

Úgy határoztak, hogy a diákok lehetőleg ritkábban fogják látogatni a péküzletet. Minthogy nem találkoztam velük, szinte teljesen elvesztettem a lehetőségét annak, hogy megkérdezzem, amit nem értettem meg olvasmányaim során és az engem érdeklő kérdéseket egy füzetbe vezettem be. Egyszer azonban fáradságomban elaludtam mellette és a pék elolvasta feljegyzéseimet. Felébresztett és megkérdezett:

— Mi az, amit ide irkálsz? „Miért nem kergette el a királyt Garibaldi?" Mi az a Garibaldi? És egyáltalán — csak úgy el lehet kergetni egy királyt?

Dühösen a lisztesládára dobta a füzetet, bemászott a vackába és onnan morogta:

— Na nézd csak — királyokat kell neki elkergetni! Nevetséges. Hagyj fel az ilyen ötletekkel. Olvass! Vagy öt évvel ezelőtt Szarátovban csendőrök fogdosták össze az efféle olvasókat, akár az egereket, bizony. Iránted már úgyis érdeklődik Nyikiforics. Hagyd abba a királykergetést, nem galambok azok.

Jóakaróan beszélt velem és én nem válaszolhattam neki kedvem szerint — tilos volt a pékkel „veszélyes témákról" beszélnem.

A városban kézről kézre járt egy izgalmas könyvecske, olvasták — és veszekedtek rajta. Megkértem Lávrov állatorvoshallgatót, hogy szerezze meg nekem, de ő csüggedten mondta:

— Eh, pajtás, nem érdemes erre várni! Azt hiszem, a napokban fogják olvasni egy helyen, talán elvezethetem oda ...

A mennybemenetel ünnepének éjjelén ott lépkedek az Arszmezőn, követve a sötétben Lávrov alakját — vagy száz méterrel halad előttem. A mezőn egy lélek sincs és én mégis „óvintézkedéseket" teszek — így tanácsolta Lávrov —, fütyülgetek, dudorászok, „becsípett mesterlegényt" alakítva. Felettem lustán úsznak a fekete felhőcsomók, aranyos labdaként gurul közöttük a hold, árnyak borulnak a földre, a tócsák ezüstösen és acélosan csillognak. Hátam mögött mérgesen zúg a város.

Vezetőm megáll egy kert kerítésénél, a papnevelde mögött és

én sietve utólérem. Szó nélkül mászunk át a kerítésen, sűrűn benőtt kerten át megyünk, beleakadva a fák ágaiba, miközben kövér vízcseppek hullanak reánk. Megállunk a ház falánál, halkan megkopogtatjuk egy szorosan betett ablak zsalúját — az ablakot kinyitja egy szakállas ember, mögötte sötétséget látok és egy árva hangot sem hallok.

— Ki az?

— Jákovtól.

— Bújjatok be.

A szuroksötétségben érezni, hogy sok ember van jelen, ruhák zizegése és lábak topogása hallatszik, halk köhögés, sugdosás. Gyufa lobban, megvilágítja arcomat, a falnál, a földön, megpillantok néhány sötét árnyékot.

— Mindnyájan itt vagytok?

— Igen.

— Függönyözzétek be az ablakokat, hogy ne szűrődjék ki a fény a zsaluk résein.

Dühösen és hangosan megjegyzi valaki:

— Miféle lángelmének jutott eszébe egy lakatlan házba csődíteni minket?

— Csend!

A sarokban meggyujtanak egy kis lámpát. A szoba — üres, bútor nincs, mindössze két láda, deszka fekszik rajta, a deszkán pedig — mint varjak a kerítésen —, öt ember ül. A lámpa is a ládán áll, a „mester" tette oda. Hárman ülnek a padlón a fal mellett, egy meg az ablakmélyedésben — hosszúhajú, igen vékony és sápadt ifjú. Rajta és a szakállason kívül mindenkit ismerek. A szakállas basszushangon bejelenti, hogy a „Miben különbözik a mi véleményünk" című brosurát fogja olvasni, szerzője Georgij Plechánov, „volt narodovoljec".

A sötétben a földön felüvölt valaki.

— Tudjuk!

A titokzatos környezet kellemes izgalomba hoz; a titokzatosság költészete — a legmagasabb költészet. Úgy érzem magam, mint hívő a reggeli misén a templomban és a katakombák, az őskeresztények jutnak eszembe. A szobát betölti a tompa basszushang, mely tagoltan ejti a szavakat.

— Ost-tobaság — üvölt megint valaki a sarokból.

A sötétben rejtélyesen és fakón csillog valamilyen rézszerszám, egy római katona rézsisakjára emlékeztetve. Kitalálom, hogy egy kályhakarika.

A szobában halkra fogott hangok búgnak, belevegyülnek a forró szavak zűrzavarába: lehehetlen kivenni, ki mit mond. Az ablakpárkányról, a fejem fölött, gúnyosan és hangosan kérdi valaki:

— Olvasunk vagy nem?

Ezt a hosszúhajú, sápadt ifjú mondja. Mindenki elhallgat, csak a felolvasó basszusa hallatszik. Gyufák lobbannak, cigaretták piros tüzecskéi csillognak, megvilágítva a gondolatokba merült embereket, az összehúzott vagy tágrameresztett szemeket.

Az olvasás fárasztóan hosszúra nyúlik, beleúnok a hallgatásba, noha tetszenek az éles és kihívó szavak, amelyek könnyedén és egyszerűen alakulnak meggyőző gondolatokká.

Egyszerre csak hirtelen, váratlanul elakad a felolvasó hangja és a szoba nyomban megtelik felháborodott kiáltásokkal:

— Renegát!

— Nem mind arany, ami fénylik!

— Meggyalázza a hősök kiontott vérét!

— Genyerálov és Uljánov kivégzése után...

És az ablakpárkányról újból felcsendül az ifjú hangja:

— Uraim — ne váltanók fel a szitkozódásokat a tárgyra vonatkozó komoly ellenvetésekkel?

Nem szeretem a vitákat, nem tudom hallgatni azokat, nehezemre esik követni a felzaklatott agy szeszélyes ugrásait és mindig bosszant a vitatkozók leplezetlen önzése.

Az ifjú előrehajolt az ablaktól és megkérdezte tőlem:

— Maga — Pjeskov, a péksegéd? Én Fjedoszéjev vagyok. Ismerkedjünk össze. Tulajdonképpen — nincs itt mit keresnünk, túl hosszúra nyúlik ez a hangzavar, haszna meg édeskevés. Menjünk?

Fjedoszéjevről már hallottam annyit, hogy egy igen komoly ifjúsági kört szervezett meg — és tetszett sápadt, ideges arca, mélyenülő szeme.

Miközben együtt mentünk a mezőn át, megkérdezte, vannak-e ismerőseim a munkások között, mit olvasok, van-e sok szabad időm és többek között ezt mondta:

— Hallottam erről a péküzletükről — furcsa, hogy ilyen badarsággal foglalkozik. Mire jó ez magának?

Egy idő óta magam is éreztem, hogy nincs rá szükségem és ezt meg is mondtam. Szavaimnak megörült; erősen megszorította a kezem és nyájas mosollyal közölte, hogy másnap elutazik vagy három hétre, hazatérése után pedig értesít, hogyan és hol találkozhatunk.

A péküzletben igen jól mentek a dolgok, énnálam viszont — mind rosszabbul. Új műhelybe költöztünk át és ezzel kötelezettségeim még jobban megszaporodtak. Dolgoznom kellett a sütődében, kihordani a cipókat a lakásokba, a papneveldébe és a „nemes lányok intézetébe". A lányok, míg a vajas süteményeket válogatták kosaramból, levélkéket csúsztattak bele és a szép kis papírlapokon, nagy csodálatomra, nem ritkán olvashattam cinikus szavakat, félig gyermekírással. Furcsán éreztem magam, amikor a csinos, tisztaszemű kisasszonyok vidám hada ott tolongott a kosár körül és mulatságos fintorok közepette turkáltak rózsás kis ujjaikkal a cipók tömegében — én meg néztem őket és megpróbáltam kitalálni: kik írják közülük a szemérmetlen levélkéket, amelyeknek talán fel sem fogják felháborító értelmét? És eszembe idézve a mocskos „örömházakat", ezt gondoltam:

— Vajjon ezekből a házakból ide is elér a „láthatatlan fonál?"

Egy teltkeblű, dús hajfonatú, barna leány megállított a folyosón és sietve, halkan így szólt:

— Adok neked tíz kopejkát, ha elviszed ezt a levélkét a rajta levő címre.

Kedves, sötét szemét elöntötte a könny; rámnézett, erősen ajkába harapott, arca és füle bíborvörös lett. A tíz kopejkát nagylelkűen visszautasítottam, de a levélkét átvettem és kézbesítettem egy törvényszéki bíró fiának, egy hosszú diáknak, akinek mindkét orcáján tüdővészes pír vöröslött. Fél rubelt ajánlott fel, szótlanul és elgondolkozva számolta le, apró rézpénzben, mikor pedig kijelentettem, hogy nekem nem kell, — bedugta az

aprópénzt a nadrágzsebébe, de — mellétette és a pénz a padlóra hullott.

Szórakozottan nézte, hogyan gurulnak szét az öt- és kétkopejkások minden irányban és oly erősen dörzsölte össze két kezét, hogy ujjperecei megropogtak, — majd mélyen felsóhajtva, így mormogott:

— Mitévő legyek most? Na, eredj! Gondolkoznom kell...

Nem tudom, mit eszelt ki, de nagyon sajnáltam a lányt. Hamarosan el is tűnt az intézetből; vagy tizenöt év mulva találkoztam vele, tanárnő volt egy krimi gimnáziumban, tüdőbajban szenvedett és mindenről a világon egy életúnt ember elkeseredett hangján beszélt.

Miker befejeztem a cipók szóthordását, lefeküdtem aludni; este a pékműhelyben dolgoztam, hogy éjfélre kivihessük az üzletbe a vajas süteményt, — közelben volt ugyanis a városi színház és előadások után bejárt hozzánk a közönség buktát pusztítani. Aztán elkezdtem dagasztani a tésztát a kimért kenyérnek és a fehér cipóknak és két kézzel megdagasztani tizenöt-húsz pudnyi tésztát — nem gyerekjáték.

Megint aludtam két-három órát és megint elindultam szóthordani a cipókat.

Így ment ez nap mint nap.

Türhetetlen viszketegség fogott el, hogy hirdessem az „értékeset, jót, örökérvényüt". Közlékeny voltam és jó elbeszélő, fantáziámat izgatták a tapasztaltak és olvasottak. Nagyon kevésre volt szükségem ahhoz, hogy egy mindennapi eseményről érdekes történetet fabrikáljak, amelynek mélyén szeszélyesen tekerőzött a „láthatatlan fonál". Ismertem munkásokat a Krjasztovnyikov- és az Alafuzov-gyárból; különösen közel állott hozzám Nyikita Rubcov, egy öreg takácsmester, aki Oroszországnak már majdnem valamennyi szövőgyárában dolgozott, — nyugtalan, okos lélek.

— Ötvenhét esztendeje járok a földön, bizony, Lexej Maximicsom, fiatal kis kópém — mondta fojtott hangon és mosolygott beteges szürke szemével, amelyet sajátkészítményü, rézdróttal egybekötözött fekete szemüveg takart és ez a drót zöld oxidfoltokat hagyott orratövén és fülei mögött. A takácsok „Német"-nek csúfolták, mivel borotválta szakállát, de tömött bajuszt hordott

és alsó ajka alatt sűrű, ősz szőrcsomót hagyott. Középtermetű volt, széllesmellű és valami mélabús vidámság töltötte el.

— Szeretek cirkuszba járni — mondta, balvállára hajtva dudoros, kopasz fejét. — Hogy kitanítják a lovakat — az állatokat, mi? Vigasztaló. Tisztelettel nézek az állatra és azt gondolom: nos hát, az embereket is meg lehetne tanítani, hogy éljenek értelmükkel. Az állatot cukorral vesztegetik meg az idomárok, mi persze boltban is tudunk cukrot venni. Minekünk — a lélek számára kell a cukor és ez — a kedvesség! Szóval, öcsém, kedvesen kell bánni az emberekkel, nem pedig doronggal, mint ahogy nálunk szokás, — igaz?

Ő maga nem volt kedves az emberekhez, kissé lenézően és gúnyosan beszélt velük, vitatkozások alkalmával egytagú felkiáltásokkal érvelt és szemlátomást igyekezett megbántani beszédtársát. Egy sörözőben ismerkedtem össze vele: éppen meg akarták verni és már kétszer megütötték, mikor közbeléptem és elvittem magammal.

— Nagyon megütötték? — kérdeztem, a sötétben lépkedve, a szemergő őszi esőben.

— Hát hogy ütik meg az embert? — válaszolta egykedvűen. — Megállj csak — miért magázol te engem?

Így kezdődött a mi ismeretségünk. Eleinte gúnyolt, szellemesen és ügyesen, de amikor elmeséltem, milyen szerepet játszik életünkben a „láthatatlan fonál", elgondolkozva felkiáltott:

— Nem vagy te ostoba, nem ám! Na nézd csak!... — És azóta atyai nyájassággal bánt velem, sőt kereszt- és atyai nevemen szólított.

— A te gondolataid, Lexej Maximicsom, kedves báránykám, helyes gondolatok, csupán senki sem hisz neked, nem érdemes...

— Maga hisz nekem?

— Én kivert kutya vagyok, kurtafarkú, a nép pedig — csupa házőrző eb, s mindegyiknek a farkán teménlelen bogánes: asszonyok, gyerekek, meg a többi pereputty. És minden kutya imádja a maga óját. Nem hisznek majd neked. Minálunk a gyárban Morózov megjárta már! Aki elől jár, annak beverik a fejét, a fej meg — nem far: lassan heged be.

Más húrokat kezdett pengetni, amikor megismerkedett Sápos-

nyikov lakatossal a Krjesztovnyikov-gyárból, — a tüdőbajos, gitáros, bibliaismerő Jákov meglepte bősz istentagadásával. Véres gennycsomókat köpdösve rothadó tüdejéből, Jákov eltökélten és szenvedélyesen bizonygatta:

— Először: egyáltalán nem „Isten képére és hasonmására" alkottattam, — hisz nem tudok semmit, nem tehetek semmit és azonkívül nem vagyok jó ember, nem bizony, nem vagyok jó! Másodszor: az Isten nem tudja, milyen nehéz az életem; vagy tudja, de nincs meg a hatalma, hogy segítsen; vagy tud segíteni, de — nem akar. Harmadszor: az Isten nem mindentudó, nem mindenható, nem irgalmas, hanem egyszerűen: nincs is! Puszta kitalálás, — minden kitalálás, az egész élet kitalálás, de engem nem csaptok be!

Rubcovba a csodálkozás szinte belefojtotta a szót, majd elszürkült a haragtól és vadul káromkodni kezdett. Jákov azonban a bibliaidézetek ünepélyes nyelvével leszerelte, hallgatásra kényszerítette és végül a takács elgondolkozva összekuporodott.

Beszéd közben Sáposnyikov szinte ijesztővé vált. Arca barnás, finomvonású, haja göndör és fekete, akár egy cigányé, kékesszínű ajkai mögött megcsillantak farkasfogai. Sötét szeme mozdulatlanul meredt egyenesen az ellenfél arcába és nehéz volt elviselni ezt a nyomasztó, hátgörbítő pillantást — engem a nagyzási hóbortban szenvedő őrült szemére emlékeztetett.

Jákovtól távozóban Rubcov komoran mondta:

— Az Isten ellen még nem hadakoztak előttem. Ezt még sosem hallottam. Pedig sok mindenfélét hallottam már, de ilyet még nem. Persze, ez az ember féllábbal már a sírban van. Na, — kár érte! Alaposan megedződtem... Érdekes, öcsém, nagyon érdekes.

Hamarosan megbékélt Jákovval és egész lényében valahogy forrni, hevülni kezdett: ujjaival minduntalan dörzsölte beteg szemét.

— Ú-úgy, — kezdte kuncogva — szóval, az Istent nyugdíjba küldik? Hm. Ami a cárt illeti, madárkám, róla megvan a saját véleményem: engem a cár nem zavar. Nem a cárokról van itt szó, — hanem az urakról. Megférek bármilyen cárral, ha akarod, még Rettenetes Ivánnal is: nosza, uralkodj, ha kedved tartja,

csupán — adj nekem hatalmat az urakon, — ez az! Ha megadod — arany láncokkal kötözlek a trónhoz, imádkozni fogok éretted...

Elolvasva „A nagy éhség"-et, ezt mondta:

— Az egész — egyszerűen igaz!

Mikor először látott litografált röpiratot, megkérdezett:

— Ki írta ezt le neked? Akkurátusan ír. Mondd meg neki — köszönöm.

Rubcovot olthatatlan tudományszomj égette. Megfeszített figyelemmel hallgatta Sáposnyikov gyalázkodó istenkáromlásait, órákig elhallgatta az én beszédeimet a könyvekről és vígan kacagott, fejét hátravetve, ádámcsutkáját kidüllesztve lelkendezett:

— Huncut egy jószág ez az emberi eszecske, ó, be huncut!

Jómaga nagy üggyel-bajjal olvasott, — beteg szeme gátolta, de azért sokat tudott és gyakran csodálatba ejtett vele:

— Van a németeknek egy rendkívül eszes ácsuk, — maga a király is meg szokta hívni a tanácsba.

Vallatóra fogtam és kiderült, hogy Bebelről van szó.

— Honnan tudja ezt?

— Tudom — válaszolta kurtán, kisujjával megvakarva dudoros koponyáját.

Sáposnyikovnak nem okozott gondot az élet nyűgös útvesztője, egészen elmerült az Isten megsemmisítésébe és a papok gyalázásába; különösen a szerzeteseket gyűlölte.

Egyízben Rubcov békésen megkérdezte:

— Mondd csak, Jákov, miért üvöltözöl te folyton az Isten ellen?

Erre az még dühösebben vijjogott:

— Hát mi más zavar engem, na? Majdnem két évtizeden át hittem, rettegésben éltem tőle. Tűrtem. Vitatkozni — tilos. Így rendeltetett felülről. Béklyóba kötve éltem. Belebújtam a Bibliába, — hát látom: kitalálás! Kitalálás az egész, Nyikita!

Kezével széles mozdulatot tett, mintha széttépné a „láthatatlan fonalat" és szinte sírva mondta:

— Bizony — idő előtt fogok meghalni emiatt!

Volt még néhány érdekes ismerősöm. Gyakran benéztem a Szemjonov-pékűzletbe régi társaimhoz, akik örömmel fogadtak.

szívesen hallgattak. Azonban Rubcov az Admiralitás-negyedben lakott, Sáposnyikov pedig a Tatár-negyedben, a Kabánon túl, vagy öt versztnyire egyik a másiktól, úgyhogy igen ritkán tudtam felkeresni őket. Az pedig, hogy énhozzám jöjjenek — lehetetlen volt, seholsem tudtam volna vendégeket fogadni; ráadásul még az új pékmester, egy kiszolgált katona, ismeretséget tartott fenn a csendőrökkel; a csendőrparancsnokság hátsó udvara szomszédos volt a miénkkel — és a derék „kékzubbonyosok" a kerítésen át másztak be hozzánk — hogy cipót vigyenek Gangardt ezredesnek és kenyeret maguknak. És ezenkívül: azt a tanácsot kaptam, ne nagyon „forgolódjam az emberek között", — hogy ne tereljem feleslegesen a figyelmet a péküzletre.

Láttam, hogy munkám elveszti minden értelmét. Egyre sűrűbben fordult elő, hogy az üzletmenettel nem törődve, oly meggondolatlanul vettek ki pénzt a kasszából, hogy néha nem volt miből kifizetni a lisztet. Gyerenkov kis szakállát huzigálva, csüggedten mosolygott.

— Tönkremegyünk.

Őneki is rosszul ment a sora: a rőtfürtös Násztya viselős volt és úgy prüszkölt, mint egy mérges macska, miközben zöld szemével sértődötten pillantott mindenre és mindenkire.

Egyenesen nekiment Andrejnek, mintha nem is látná; a férfi bűnbánó mosollyal engedett utat és felsóhajtott.

Olykor Andrej panaszkodott nekem:

— Komolytalanul megy az egész. Mindenki elvisz mindent — értelem nélkül. Vettem magamnak féltucat zoknit — hát rögtön eltünt!

Ez nevetséges volt — már ami a zoknit illeti, — én azonban nem nevettem, látva, hogyan vergődik ez a szerény, önzetlen ember, hogyan igyekszik rendbehozni ezt a hasznothajtó vállalkozást, körülötte pedig mindenki könnyelműen és gondtalanul bánik vele és tönkreteszi az üzletet. Gyerenkov nem számított azoknak a hálájára, akikkel jót tett, figyelmesebb és barátságosabb bánásmódra azonban joga volt — és ezt senkitől sem tapasztalta. Családja gyorsan széthullott: apja csendes vallási tébolyba esett; öccse ivásra adta a fejét és lányok után járt; húga úgy viselkedett, akár egy idegen, úgy látszott, szerencsétlen regénye volt a

rőthajú diákkal és én gyakran észrevettem, hogy szeme dagadt a sírástól — és gyűlölni kezdtem a diákot.

Úgy rémlett, szerelmes voltam Márja Gyerenkovába, Szerelmes voltam üzletünk kiszolgáló kisasszonyába, Nagyezsda Scserbátovába is, egy telt, pirosarcú lányba, akinek sötétvörös ajkai egyforma nyájassággal mosolyogtak mindenkire. Általában szerelmes voltam. Korom, jellemem és egész életem zűrzavarossága megkövetelte a nővel való érintkezést és ez inkább későn, mint idő előtt történt meg. Szükségem volt női gyengédségre, vagy legalábbis barátságos figyelemre, hogy őszintén beszélhessek önmagamról, kibontakozzam kusza gondolataim útvesztőjéből, a benyomások zűrzavarából.

Barátaim — nem voltak. Azok az emberek, akik úgy tekintettek rám, mint „formálható anyagra", nem ébresztettek bennem rokonszenvet, nem bírtak őszinteségre. Mikor arról kezdtem beszélni, ami épp nem érdekelte őket — ezt tanácsolták:

— Hagyja az egészet!

Gurij Pljetnyevet letartóztatták és a pétervári fegyházba szállították. Elsőnek Nyikiforics számolt be erről, mikor korán reggel összetalálkoztunk az utcán. Elgondolkozva, ünnepélyesen lépdelt felém, érmei teljes díszében — mintha valamilyen paráderól térne haza, — sapkájához emelte kezét és szó nélkül elment mellettem, majd hirtelen megállt és dühösen vetette oda a tarkómnak:

— Gurij Alexándrovicsot letartóztatták az éjjel...

Legyintett, körülnézett és halkabbra fogva hangját, hozzátette:

— Lebukott az ifjú!

Úgy tünt nekem, mintha ravasz szemében könny csillogna.

Tudtam, Pljetnyev várta a letartóztatást, ő maga figyelmeztetett erre és azt a tanácsot adta, hogy ne keressem fel, sem én, sem Rubcov, akivel épp olyan jól megértették egymást, akárcsak én.

Nyikiforics lába elé nézve, unott hangon kérdezte:

— Miért nem jössz el egyszer hozzám?...

Este elmentem hozzá; épp akkor ébredt fel és az ágyon ülve

kvászt ivott, felesége pedig, a kis ablak mellett gubbasztva, a nadrágját foltozta.

— Így van ez, bizony — kezdte a rendőr, megvakarva mosómedve-szőrzettel benőtt mellét, miközben elgondolkozva nézett rám. — Letartóztatták. Egy lábost találtak nála, amelyben a festéket főzte a cár elleni röpiratokhoz.

Kiköpött a padlóra és dühösen rámordult a feleségére:

— Ide azzal a nadrággal!

— Mindjárt — válaszolta az asszony, fel sem emelve fejét.

— Sajnálja, siratja — mondta az öreg, szemével az asszonyra mutatva. — Én is sajnálom. De mit tehet egy diák a cár ellen?

Öltözködni kezdett, közben kijelentette:

— Kimegyek egy percre... Tedd fel addig a szamovárt.

Felesége mozdulatlanul kibámult az ablakon, de amikor a férfi eltűnt az őrház ajtaja mögött, hirtelen megfordult, az ajtó felé nyujtotta erősen összeszorított öklét és bősz haraggal, fogait csikorgatva sziszegte:

— Uh, a vén dög!

Arca puffadt volt a sírástól, balszemét szinte elfödte egy nagy véralafutás. Felugrott, a kályhához ment és a szamovár fölé hajolva sziszegte:

— Megcsalom én, úgy megcsalom, hogy üvölteni fog! Üvölteni fog, mint a farkas. Te — ne higyj neki, egyetlen szavának se higyj. Meg akar fogni téged. Hazudik — nem sajnál senkit. Halászik az emberekre. Mindent tud rólatok. Ezért él. Ez a kedvtelése — elkapni az embereket...

Közel lépett hozzám és könyörgő hangon mondta:

— Légy kedves hozzám, jó?

Kellemetlen volt nekem ez az asszony, de a szeme olyan elkeseredett, éles fájdalommal nézett rám, hogy átöleltem és simogatni kezdtem borzas, zsíros, keményszálú haját.

— Kit figyel most az öreg?

— Valakit a Halsoron, egy szállodai szobában.

— A vezetéknevét nem tudod?...

Mosolyogva felelte:

— Megállj, elmondom neki, miről vallattál! Jön... Gurocskát is ő leste ki...

És a kályhához ugrott.

Nyikiforics egy üveg pálinkát hozott, lekvárt, kenyeret. Leültünk teázni. Marina mellettem ült és feltűnő nyájassággal kínált, ép szemével többször az arcomba pillantott, férje pedig ezt bizonygatta:

— Az a láthatatlan fonál — ott van a szivekben, a csontokban, nosza: próbáld kiirtani, kitépni! A cár — istene a népnek!

Majd váratlanul megkérdezte:

— Látom, — jártas vagy a könyvekben, hát az Evangéliumot olvastad-e? Nos, te szerinted, minden igaz, ami benne áll?

— Nem tudom.

— Én szerintem — van benne felesleges dolog. És — nem is kevés. Például — ami a szegényeket illeti: boldogok a szegények — de miért boldogok? Hiábavaló beszéd ez. És egyáltalán — sok érthetetlen dolog áll benne a szegényekről. Különbséget kell tenni szegény és elszegényedett között. Szegény — annyit jelent: rossz! Aki pedig elszegényedett — az szerencsétlen, mondjuk. Így kell gondolkozni. Ez a helyes.

— Miért?

Fürkésző pillantást vetett rám, elhallgatott, majd újra beszélni kezdett, tagoltan és nyomatékosan, nyilván igen megfontolta mondanivalóját.

— Sok az irgalom az Evangéliumban, márpedig az irgalom — kártékony dolog. Így gondolom én. Az irgalom hatalmas kiadásokat követel haszontalan, sőt káros emberekre. Szegényházakat, börtönöket, elmegyógyintézeteket. Az erős, egészséges embereken kell segíteni, hogy ne pazarolják feleslegesen az erejüket. Mi pedig a gyengéken segítünk — talán erőssé válik ettől a gyenge? Ebben a huzavonában az erősek elgyengülnek, a gyengék meg — az ő nyakukra ülnek. Ez az, amivel törődni kéne! Sok mindent át kell gondolni. Meg kell érteni: az élet már régen elfordult az Evangéliumtól — megvan a saját iránya. Nézd csak — mi miatt bukott el Pljetnyev? Az irgalom miatt. A szegényeknek alamizsnát adunk, a diákok meg elpusztulnak. Hol van itt az ész, mi?

Először hallottam ezeket a gondolatokat ily éles megfogalmazásban, noha már előzőleg is beléjük botlottam — sokkal erősebb-

ben és szélesebben elterjedtek, mint általában gondolják. Vagy hét év multva, Nietzschéről olvasva, nagyon élénken visszaemlékeztem a kazányi rendőr filozófiájára. Mellesleg megjegyzem: ritkán találkoztam könyvekben olyan gondolatokkal, amelyeket azelőtt, az életben még ne hallottam volna.

Az öreg „embervadász" meg egyre csak beszélt, szavai ütemére dobolva ujjaival a tálca szélén. Száraz arca szigorú redőkbe borult, de nem énrám nézett, hanem a fényesre kitisztított szamovár réz-tükrébe.

— Menned kell, itt az ideje — emlékeztette felesége már kétszer is, de a férfi nem felelt; egymás mellé sorakoztatta a szavakat gondolatai pályáján — és hirtelen, anélkül, hogy megfoghattam volna, új útra siklott.

— Te eszes legény vagy, ismered a betűt, hogy illik hozzád a pékszakma? Szép pénzt kereshetnél, ha másként szolgálod a cár hatalmát...

Miközben beszédét hallgattam, azon járt az eszem, hogyan figyelmeztessem az ismeretlen embereket a Halsoron, hogy Nyikiforics a nyomukban van? Ott élt az egyik szállóban Szergej Szómov, aki nemrég tért vissza száműzetésből, Jalutorovszkból; róla sok érdekeset meséltek nekem.

— Az okos embereknek egycsomóban kell élniök, mint például a méhek a kaptárban, vagy a darazsak fészkükben. Az uralkodó hatalma...

— Nézd: már kilenc óra, — szólt az asszony.

— Az ördögbe!

Nyikiforics felállt és begombolta zubbonyát.

— Na, sebaj, kocsin megyek. Isten veled, öcsém. Nézz be hozzánk, ne szégyeld magad...

Az őrházból távozóban szilárdan eltökéltem magamban, hogy soha többé nem megyek „vendégségbe" Nyikiforicshoz; visszataszító volt az öreg, noha érdekelt. Szavai az irgalom káros voltáról igen felizgattak és mélyen emlékezetembe vésődtek. Éreztem, van bennük valami igazság, csak bosszantott, hogy ennek a forrása — a rendőr.

Erről a témáról gyakran folyt vita és az egyik különösen kegyetlenül felizgatott.

Felbukkant a városban egy „tolsztojánus", — az első, akivel összeakadtam — magas, inas, barnaarcú ember, fekete kecskeszakállal és vastag négerajkakkal. Görnyedten járt, a földre bámult, időnkint azonban hirtelen mozdulattal felvetette kopaszodó fejét és ilyenkor szinte perzselt sötét, nedves szemének szenvedélyes ragyogása — éles pillantásában gyűlölet égett. Egy tanár lakásában folyt a beszélgetés, sok fiatalember volt jelen és közöttük — egy vékony, elegáns kis pópa, hittanár, fekete selyemtalárban: igen előnyösen árnyékolta be sápadt, szép arcát, amelyet hideg, fekete szemének száraz mosolygása világított meg.

A tolsztojánus hosszasan beszélt az Evangélium nagy igazságainak örök megingathatatlanságáról; hangja tompa volt, mondatai rövidek, szavai azonban élesen pattogtak, érződött bennük az őszinte hit ereje; szavait szőrös balkeze egyhangú mozgásával kísérte, jobbját pedig zsebében tartotta.

— Színészkedik — súgták a sarokban, mellettem.

— Nagyon színpadias, igen . . .

Nemrég olvastam egy könyvet — azt hiszem, Draperről — a katolicizmus harcáról a tudomány ellen és úgy tünt nekem: most egy valaki beszél azok közül, akik vadul hisznek abban, hogy a világot meg lehet menteni a szeretet erejével, akik embertársaik iránti igazságosságukban készek lemészárolni és máglyán elégetni őket.

Fehér inget viselt, széles ujjakkal és valamilyen ócska, szürkés kis köntöst felette — ez is megkülönböztette a többiektől. A prédikáció végén felkiáltott:

— Szóval: Krisztussal vagy Darwinnal tartotok?

Mint valami követ, úgy vetette ezt a kérdést a sarokba, ahol sűrűn egymás mellett ült a fiatalság és ahonnan rettegéssel és elragadtatással pillantottak rá az ifjak és a lányok. Beszéde nyilván mindenkit nagyon megdöbbentett, hallgatták és elgondolkozva lehajtották fejüket. A szónok végighordozta égő tekintetét valamennyiünkön és szigorúan hozzátette:

— Csak a farizeusok kísérelhetik meg összeegyeztetni ezt a két kérlelhetetlen elvet és ha össze tudják egyeztetni, akkor szemérmetlenül hazudnak, hazugságukkal megrontják az embereket.

Ekkor felemelkedett a kis pópa, akkurátusan feltolta talárja ujját, majd beszélni kezdett, folyékonyan, maró udvariassággal és leereszkedő mosollyal:

— Ön nyilván a farizeusokról elterjedt vulgáris nézet híve, ez pedig nemcsak durva, hanem teljességgel téves is...

Nagy csodálkozásomra azt kezdte bizonygatni, hogy a farizeusok a zsidó nép hagyományainak igazi, becsületes őrzői voltak és hogy a nép mindig az ő oldalukra állott ellenségeivel szemben.

— Olvassa el például Josephus Flaviust...

A tolsztojánus felugrott, széles, megsemmisítő gesztussal belevágott Flaviusba és felkiáltott:

— A népek manapság is ellenségeikkel tartanak barátaik ellen, a népek nem a saját útjukat járják, hajtják, erőszakolják őket. Mit számít nekem az ön Flaviusa?

A kis pópa és a többiek parányi részekre szaggatták a vita alaptémáját, úgyhogy az végül el is enyészett.

— Az igazság — ez a szeretet — kiáltott fel a tolsztojánus és szeme gyűlölettel és megvetéssel ragyogott.

Engem szinte megrészegítettek a szavak és nem tudtam megfogni bennük a gondolatot, ingadozott alattam a föld a szóviharban és gyakran elkeseredéssel gondoltam, hogy nincs a földön ostobább és tehetségtelenebb ember nálam.

A tolsztojánus pedig, letörölve az izzadtságot vérbeborult arcáról, vadul felüvöltött:

— Dobjátok el az Evangéliumot, felejtsétek el, hogy ne hazudjatok! Feszítsétek meg Krisztust másodszor is, ez — sokkal becsületesebb!

Falként meredt elém a kérdés: hogy lehetséges ez? Hiszen ha az élet nem más, mint szüntelen harc a boldogságért a földön — akkor az irgalom és a szeretet csak gátolják a harc sikerét?

Megtudtam a tolsztojánus nevét — Klopszkijnak hívták, megtudtam, hol lakik és másnap este megjelentem nála. A ház két földbirtokoslányé volt; ott ült velük a kertben, az asztalnál, egy

hatalmas, öreg hársfa árnyékában. A magas, szögletes, száraz ember fehér nadrágot és ugyanolyan színű inget viselt, kigombolva sötét, szőrös mellén — pontosan megfelelt az igazsághirdető vándor-apostolról alkotott elképzelésemnek.

Tejes málnát kanalazott ezüst kanállal egy kistányérból, élvezettel nyelte, vastag ajkaival cuppantva és minden falat után lefujta a fehér cseppecskéket ritkás kandúrbajuszáról. Az egyik lány, aki kiszolgálta, az asztal mellett állott, a másik — a hársfa törzséhez támaszkodott, mellén összefonva karjait és ábrándosan nézett a poros, forró égboltra. Mindketten lilaszínű, könnyű ruhácskát viseltek és annyira hasonlítottak egymásra, hogy alig lehetett megkülönböztetni őket.

A férfi nyájasan és szívesen beszélt velem a szeretet teremtő erejéről, arról, hogy ki kell fejleszteni az ember lelkében ezt az érzést, amely egyedül képes „kapcsolatot teremteni az ember és a világ lelke" — a szeretet — között, amely el van hintve mindenütt az életben.

— Csupán általa lehet összekapcsolni az embert a világgal! Szeretet nélkül — lehetetlen megérteni az életet. Akik azt mondják: az élet törvénye — a harc, azok — vak lelkek, kárhozatra ítéltek. A tüzet nem győzheti le a tűz, a rosszat nem győzheti le a rossz!

Amikor pedig a lányok egymásba karolva eltűntek a kert mélyén, a ház irányában, a férfi összehúzott szemmel utánuk nézve, megkérdezett:

— Ki is vagy te?

Végighallgatott, majd ujjaival az asztalon dobolva, arról kezdett beszélni, hogy az ember — mindenütt ember és nem helyünket kell változtatni az életben, hanem arra törekedni, hogy lelkünket embertársaink iránti szeretetre neveljük.

— Minél alacsonyabban áll az ember, annál közelebb van az élet valódi igazságához, szent bölcseségéhez ...

Némileg kételkedtem, hogy ő ismeri ezt a „szent bölcseséget", de válasz nélkül hagytam, érezve, hogy unatkozik velem; elutasító pillantással nézett rám, ásított, két kezét tarkójára kulcsolta; kinyujtóztatta lábait, majd fáradtan lehúnyta szemét és mintegy félálomban mormolta:

— A szerelet alázata..., az élet törvénye...

Összerezzent, legyintett, mintha valami után kapna a levegőben és ijedten meredt rám:

— Mi az? Fáradt vagyok, bocsáss meg!

Megint lecsukta szemét és mintha fájdalmat érezne, erősen összeszorította és kivicsorította fogait; alsó ajkát leeresztette, a felsőt kissé felhúzta, ritkás bajuszának kékes szálai összeborzolódtak.

Elmentem, barátságtalan érzéssel iránta és bizonytalan kétkedéssel őszinteségében.

Néhány nap multva korán reggel cipókat vittem egy részeges, legényember magántanárnak, akit ismertem — és viszontláttam Klopszkijt. Nyilván nem aludt az éjjel, arca hamuszürke volt, szeme vörös és duzzadt — úgy látszott, alaposan felöntött a garatra. A könnyekig részeg, kövérkés magántanár alsóruhában, szivarral a kezében ült a padlón, összetolt bútorok, sörösüvegek és ledobált felsőruhák tömkelegében, ott ült, himbálta magát és üvöltött:

— Irr-galom...

Klopszkij hevesen és haragosan bömbölte:

— Nincs irgalom! Elrothadunk a szeretettől vagy eltaposnak az érte vívott harcban — egyre megy: pusztulásra vagyunk ítélve...

Vállon ragadott, bevitt a szobába és így szólt a magántanárhoz:

— Nos: kérdezd meg hát — mit akar? Kérdezd meg: szüksége van-e neki az emberek iránti szeretetre?

Az rámnézett könnyes szemével és elnevette magát:

— De hisz ez a péklegény! Tartozom neki.

Megingott, kezét zsebébe dugta, kivette a kulcsot és odanyujtotta nekem:

— Nesze, vidd el mind!

A tolsztojánus azonban elvette tőle a kulcsot és legyintett rám.

— Eredj! Majd megkapod később.

Elvette a cipókat és a sarokban álló díványra hajította.

Nem ismert fel és ez kellemes volt nekem. Elmenve, emlékezetemben magammal vittem szavait a pusztulásról és a szeretetről és mélyen őrzöm szívemben immár.

Nemsokára hallottam, hogy szerelmet vallott az egyik vendéglátó-lánynak és ugyanaz nap — a másiknak is. A nővérek megosztották egymással örömüket és az haraggá változott a szerelmessel szemben; meghagyták a házmesternek, hogy a szeretet hirdetője azonnal takarodjék ki házukból. És ő eltűnt a városból is.

Az a kérdés, mit jelent az emberek életében a szeretet és az irgalom — ijesztő, bonyolult kérdés — korán elém meredt, eleinte — határozatlan, de éles érzés alakjában, hogy lelkemben nincs harmónia, aztán — határozott, világos szavak szabatos formájában:

— Milyen szerepet játszik a szeretet?

Mindaz, amit olvastam, hemzsegett a kereszténység, humanizmus eszméitől, az embertársaink iránti együttérzés sirámaitól, — erről szónokoltak ékesszólóan és hévvel a legjobb emberek, akiket azidőtájt ismertem.

Mindaz, amit közvetlenül megfigyeltem, szinte teljesen idegen volt az embertársaink iránti együttérzéstől. Az élet úgy bontakozott ki előttem, mint a gyűlölet és kegyetlenség végtelen láncolata, mint számtalan aljas harc jelentéktelen semmiségek birtoklásáért. Nekem személy szerint csupán könyvekre volt szükségem, másnak nem volt jelentősége szememben.

Csak ki kellett menni az utcára és elüldögélni egy órát a kapu előtt, hogy megértse az ember: ezek a kocsisok, házmesterek, munkások, hivatalnokok, kereskedők nem úgy élnek, ahogy én és azok az emberek, akiket én kedvelek, — mást akarnak, másfelé tartanak. Azok, akiket én tisztelem, akikben én hittem, — furcsán magányosak, idegenek és — feleslegesek a nagy többség körében, az élet-bolyt sürögve építő hangyák piszkos, ravasz munkájában és ez az élet teljességgel ostobának, gyilkosan unalmasnak tűnt nekem. Nemritkán azt tapasztaltam, hogy az emberek csak szavaikban könyörületesek és szeretettől csöpögők, a valóságban azonban, önmaguk számára is észrevétlenül, alávetik magukat az élet általános rendjének.

Nagyon nehéz volt nekem.

Egyízben Lávrov állatorvos, a vízibetegségtől sárgán és puffadtan, fuldokolva így nyilatkozott:

A kegyetlenséget addig kell fokozni, míg minden ember belefárad, míg mindenki megútálja, mint ezt a százszor is átkozott őszt!

Az ősz korán jött, esős volt, hideg, betegségekben és öngyilkosságokban gazdag. Lávrov is megmérgezte magát ciánkálival: nem akarta megvárni, míg megfojtja a vízibetegség.

— Barmokat gyógyított, — úgy is döglött meg! — mondta, utolsó útjára kísérve az állatorvost, lakásadója, Mjednyikov szabó, egy ösztövér, istenfélő emberke, aki betéve tudta az összes Mária-dícséretet. Gyermekeit — egy héléves kislányt és egy tizenegyéves gimnazistát — háromágú szíjostorral verte, bambuszbotjával rá-rásózott felesége lábikrájára és közben így panaszkodott:

— A járásbíró elmarasztalt, hogy én állítólag egy kínaitól tanultam ezt a módszerecskét, mikor én soha az életben nem láttam kínait, csak cégtáblán, na meg képen.

Egyik munkása, egy ferdelábú, mélabús ember, akit „Dunyka férje" csúfnéven emlegettek, így beszélt gazdájáról:

— Félek az istenfélő, szelíd emberektől! A hirtelen embert rögtön észrevenni és mindig van idő elbújni előle, a szelíd meg láthatatlanul kúszik feléd, mint ravasz sárkány a fűben és egyszerre csak megmar lelked legvédtelenebb pontján. Félek a szelíd emberektől...

„Dunyka férjének", ennek a szelíd, álnok rágalmazónak, aki mellesleg Mjednyikov kedvence volt, — a szavaiban volt némi igazság.

Néhs úgy tűnt fel nekem, hogy a szelíd emberek, mintegy irtást vágva az élet kő-rengetegében, lágyabbá és termékenyebbé teszik azt: de többször, ahogy elnéztem a szelídek nyüzsgését, ügyes alkalmazkodó készségüket a hitványsághoz, lelkük megfoghatatlan változékonyságát és hajlékonyságát, szúnyog-nyivákolásukat, — szinte megbéklyózott lábú lónak éreztem magam bögölyfelhő közepette.

Ezek jártak az eszemben, a rendőrtől elmenőben.

A széllökések meg-megremegtették az utcai lámpák fényét és úgy tűnt, mintha reszketne az egész sötétszürke ég, apró, porszemszerű októberi esővel permetezve a földet. Egy csuromvizes utcalány felfelé vonszolt az utcán egy részeget, hóna alatt fogta, ráncigálta, a férfi mormogott valamit, fel-felzokogott. A nő fásultan és tompa hangon mondta:

— Ez a te sorsod...

— Lám — gondoltam — engem is magával vonszol, taszít valaki a kellemetlen zugokba, feltárva előttem a szennyet, szomorúságot és a különös, tarka emberek világát. Belefáradtam.

Talán nem ugyanezekkel a szavakkal, de ez a gondolat villant fel agyamban, és épp ezen a szemerkélő estén éreztem először, hogy lelkem fáradt és szívemet mintha penész marná. Ettől a pillanattól fogva rosszabbul éreztem magam, valahogy félvállról, hűvösen, idegen és ellenséges szemmel kezdtem magamra nézni.

Láttam, milyen esetlenül és keresetlenül férnek meg szinte minden emberben az ellentmondó szavak és tettek, sőt még az érzések is — ezeknek szeszélyes játéka különösen súlyosan érintett. Ezt a játékot önmagamban is megfigyeltem és ez még rosszabb volt. Vonzódtam mindenfelé: a nőkhöz és a könyvekhez, a munkásokhoz és a vidám diákokhoz, de sehova sem jutottam el és így éltem, sehová sem tartozva, forogva mint a pörgettyű, amit egy láthatatlan, de erős kéz ádázul hajszol láthatatlan ostorával.

Megtudtam, hogy Jákov Sáposnyikov kórházban fekszik és elmentem meglátogatni, ott azonban egy ferdeszájú, szemüveges asszony fogadott, fehér kendőben, amely alól kikandikáltak vörösre főtt fülei — és szárazon kijelentette:

— Meghalt.

És mikor látta, hogy nem megyek el, hanem szó nélkül eléje meredek — megharagudott és rámkiáltott:

— Na? Mit akar még?

Én is megharagudtam és így szóltam:

— Ostoba.

— Nyikoláj, dobd ki!

Nyikoláj, aki éppen ronggyal törölgetett valamilyen rézrudakat, megköszörülte a torkát és az egyik rúddal rásózott a há-

tamra. Erre én felnyaláboltam, kivittem az utcára és beleültettem egy lócsába, a kórház bejárata előtt. Nyugodtan vette tudomásul ezt az eseményt, szó nélkül üldögélt egy percig, rámeresztette szemét, majd felkelt és kijelentette:

— Ej, te kutyafajzat!

Elmentem a Gyerzsávin-kertbe, leültem egy padra a költő szobra előtt és heves vágyakozást éreztem, hogy valami gonoszat, gyalázatosat tegyek, hogy rám rontson egy sereg ember és így jogom legyen megverni őket. Az ünnepnap ellenére is kihalt volt a kert, közelben sehol egy lélek, csak a szél süvített, kergetve a száraz leveleket és meglebegtetve a leváló hirdetéseket a lámpaoszlopon.

Átlátszóan-kék, hideg alkonyat ereszkedett a kertre. Előttem magasodott a hatalmas bronzbálvány, elnéztem és ezt gondoltam: élt a földön egy magányos ember, Jákov, aki lelke minden erejével törekedett elpusztítani az Istent és íme, most meghalt, közönséges halállal. Közönségesen. Volt ebben valami nyomasztó, valami sértelmes.

— Ez a Nyikoláj meg bolond; verekednie kellett volna velem, vagy rendőrt hívni és bevitetni engem az őrszobára ...

Elmentem Nyebrovhoz: ott ült kuckójában az asztalnál, a kis lámpa előtt és kabátját foltozta.

— Meghalt Jákov.

Az öreg felemelte kezét a tűvel, mintha keresztet akarna vetni, de csupán legyintett, elvarrta a cérnát, majd szelesen el-kámonkodta magát.

Aztán morogni kezdett:

— Egyébként — mindnyájan meghalunk, már ez a mi ostoba szokásunk — bizony, öcsém! Lám, ő is meghalt, és itt ez a rézműves, magányos ember, — őt is ki lehet már húzni a listából. Akkor vasárnap történt, tudod, a csendőrök. Engem Gurka hozott össze vele. A derék rézműves! Odakeveredett a diákok közé. Hallottad, forronganak a diákok — igaz? Nesze, varrd meg a kabátom, fenét se látok ...

Odaadta a rongyait, a tűt és cérnát, ő maga pedig, hátratéve kezét, fel-alá kezdett járkálni a szobában, köhögve és morogva:

— Hol itt, hol amott lobban fel a láng, az ördög meg ráfúj

— és megint posványba fullad! Szerencsétlen város ez. Elmegyek innét, amíg még járnak a hajók.

Megállott, vakargatta a fejét és megkérdezte:

— De — hová is utazzam? Jártam már mindenütt. Bizony. Mindenütt megfordultam és csak önmagam nyűttem el.

Kiköpött és hozzátette:

— Na és az élet — szemét! Éltem, éldegéltem, és — nem szereztem semmit, se lelkemnek, se testemnek ...

Elhallgatott, megállt a sarokban az ajtónál, mintha hallgatózna, majd határozottan odajött hozzám és leült az asztal szélére.

— Megmondom én neked, kedves Lexej Maximicsom, — hiába pazarolta Jákov az ő nagy szívét az Istenre. Sem az Isten, sem a cár nem lesz jobb attól, ha én megtagadom őt, hanem az embereknek önmagukra kell megharagudniok, hogy elvessék hitvány életüket, — ez az, lám! Eh, öreg vagyok már, elkéstem ettől, nemsokára egészen megvakulok — bizony baj ez, öcsém! Megvarrtad? Köszönöm ... Gyerünk a kocsmába, teát inni ...

Útközben a sötétben sántikálva, vállamba kapaszkodva, így mormogott:

— Emlékezzél a szavamra: csordultig telt a pohár, megsokalja egyszer a nép és zúzni kezd mindent — porba dönti hitvány építményeit! Betelik a pohár ...

Nem jutottunk el a kocsmáig: beleütköztünk a nyilvános házat körülzáró matrózok ostromgyűrűjébe, — a kaput az Alafuzov-gyár munkásai védték.

— Minden ünnepnap verekszenek itt! — mondta helyeslően Rubcov, levette szemüvegét, és felismerve munkástársait a ház védői között, nyomban beleavatkozott a küzdelembe, tüzelt, buzdított:

— Tartsátok magatokat, gyáriak! Tiporjátok el a bíkafajzatot! Fojtsátok meg a hitvány férgeket! He-e-e-ej!

Különös és mulatságos volt nézni, milyen hévvel és ügyességgel sürög az okos öreg: átfurakodott a folyami hajósok tömegén, elhárította ökölcsapásaikat, miközben vállával fellökött egynéhányat. A legények barag nélkül, vidáman verekedtek, puszta hetvenkedésből, túláradó erővel; a testek sötét csomóba

verődtek a kapunál, odaszorítva a gyáriakat: recsegtek a deszkák, buzdító kiáltások röpködtek:

— Üsd a kopasz vezért!

Ketten felkapaszkodtak a háztetőre és ütemesen, szaporán énekelték:

— Nem vagyunk mi tolvajok, zsiványok, betyárok,
Csak hajósok meg halászok, halászó halászok!

Rendőrsíp süvített, a sötétben rézgombok csillantak, csoszogott a hó a lábak alatt, a tetőről pedig szállt az ének:

— Kivetjük mi hálónkat a száraz partokra,
Hombárokra, dús kamrákra, megrakott boltokra...

— Megállj! A földön heverőt nem ütik...

— Tartsd erősen az állad, nagyapó!

Azután Rubcovot, engem és még vagy öt embert, ellenséget és barátot, elindítottak az őrszobára és az őszi este elcsendesült sötétje elkísért fürgén szálló énekével:

— Hej, negyven csukát fogtunk mi,
Bundát varrnak belőlük!

— Micsoda derék nép él itt a Volga partján! — lelkendezett Rubcov, miközben sűrűn fujta az orrát, nagyokat sercintett és odasúgta nekem: Idefigyelj — oldj kereket! Válaszd ki az alkalmas pillanatot — és oldj kereket! Minek ütöd az orrod a rendőrségbe?

Erre egy nyakigláb matrózzal együtt eliramodtunk egy síkátoron, átugrottunk egy kerítésen, még egyen — és ez éjszaka óta nem láttam többet Nyikita Rubcovot, a drága, okos öreget.

Üresség támadt körülöttem. Fellángoltak a diák-forrongások, — értelmüket nem ismertem, okai — nem voltak világosak előttem. Láttam a vidám sürgölődést, nem éreztem meg benne a drámát és azt gondoltam, hogy az egyetemi tanulás boldogsága

kedvéért még kínokat is el lehet viselni. Ha valaki felkínálta volna nekem:

— Eredj, tanulj, de ennek fejében minden vasárnap megvesszőzünk a Miklós-téren! — hát én minden bizonnyal elfogadtam volna ezt a feltételt.

Betértem Szemjonov perecsütődéjébe és megtudtam, hogy a perecesek az egyetemre készülődnek, eldöngetni a diákokat.

— A súlyokkal püföljük el őket! — hajtogatták vidám haraggal.

Veszekedni, szitkozódni kezdtem velük, de hirtelen szinte rémülettel jöttem rá, hogy nincs semmi vágyam, semmi szavam a diákok védelmére.

Emlékszem, úgy hagytam el a pincét, mint egy nyomorék, valamilyen legyőzhetetlen, halálosan pusztító fájdalommal a szívemben.

Éjjel a Kabán partján ültem, köveket hajigáltam a fekete vízbe és gondolataimat három szóba foglaltam, vég nélkül ismételgetve:

— Mitévő legyek hát?

Bánkódásomban elkezdtem hegedülni tanulni: éjszakánkint az üzletben cincogtam, háborgatva az éjjeli őrt és az egereket. Szerettem a zenét és nagy kedvvel foglalkoztam vele, tanárom azonban, a színházi zenekar egyik hegedűse, egyszer a lecke alatt, — amikor éppen kimentem az üzletből, — kinyitotta a pénztárfiókot, amit nem zártam be kulcsra és amikor visszatértem, látom: javában tömi a zsebeit pénzzel. Mikor észrevett az ajtóban, kinyujtotta a nyakát, odatartotta unalmas, borotvált arcát és halkan így szólt:

— Na, — üss hát!

Ajkai reszkettek, fakó szeméből zsíros, furcsán kövér könnycseppek gördültek alá.

Nagy kedvem volt megütni a hegedűst; hogy visszatartsam magam, leültem a földre, magam alá raktam két öklömet és megparancsoltam, tegye vissza a pénzt a kasszába. Kiürítette zsebeit, az ajtóhoz ment, ott megállt és bárgyún magas, ijesztő hangon mondta:

— Adj tíz rubelt!

Odaadtam a pénzt, de a hegedű-tanulást abbahagytam.

Decemberben elhatároztam, hogy megölöm magam. Ezen elhatározásom okát megpróbáltam megírni a „Történet Makár életéből" ehnű elbeszélésben. Ez azonban nem sikerült nekem — az elbeszélés esetlen, ügyetlen lett és hijával volt minden belső igazságnak. Úgy hiszem, — épp azt kell érdeméül felróni, hogy tökéletesen hiányzik belőle ez az igazság. A tények — igazak, megvilágításuk azonban mintha nem is éntőlem származnék és az elbeszélés nem rólam szól. Nem beszélve az elbeszélés irodalmi értékéről — van benne számomra mégis valami kellemes, — mintha megtagadtam volna önmagamat.

A vásáron megvettem a dobostól revolverét, négy tölténnyel — és mellbe lőttem magam, úgy számítva, hogy a golyó a szívembe talál, de csupán az egyik tüdőt ütötte át; és egy hónap mulva, szégyenkezve és hihetetlenül ostobának érezve magam, megint ott dolgoztam a pékműhelyben.

Azonban — nem sokáig. Március végén, egy este, mikor bementem a sütődéből az üzletben, az elárusítólány szobájában ott találtam Hoholt. Az ablaknál ült egy széken, elgondolkozva szívta vastag cigarettáját és figyelmesen nézett a füstfelhőkbe.

— Ráér? — kérdezte, nem is üdvözölve.

— Húsz percig.

— Üljön le, beszélgessünk.

Mint mindig, most is szorosan be volt varrva „ördögbőr"-ből készült kozák zubbonyába, világos szakálla lefolyt széles mellkasára, makacs homloka felett rövidrenyírt, kemény sörte meredez, lábán esetlen parasztcsizma, mely erős kátrányszagot áraszt.

— Noshát — kezdte nyugodtan és halkan — nem lenne kedve eljönni hozzám? Krásznovidovo faluban lakom; negyvenöt versztnyire innen lefelé a Volgán; van ott egy boltom, segíteni fog nekem az üzletben, ez nem vesz el sok időt, vannak jó könyveim, segítségére leszek a tanulásban — rendben?

— Igen.

— Pénteken reggel hat órakor jöjjön ki a Kurbátov-mélóra, keresse a krésznovidovoi bárkát, — a gazdája Vaszilij Pankov. Különben, — én is ott leszek már és találkozunk. Viszontlátásra!

Felkelt, felém nyujtotta széles tenyerét, másik kezével pedig inge hasadékából előhúzott egy nehéz, hagymaalakú ezüstórát és így szólt:

— Hat perc alatt elintéztük! Az ám: engem Mihájlo Antónovnak hívnak, a vezetéknevem pedig — Romaszj. Úgy.

Elment, vissza sem nézve, keményen rakva lábát, könnyedén hordva nehéz, délcegtartású testét.

Két nap mulva útnak indultam Krásznovidovóba.

A Volgán épp akkor indult meg a jégzajlás, a zavaros vizen keringve úsznak alá a szürke, szétomló jégtáblák, a bárka megelőzi őket, odadörzsölődnek a csónak széléhez és az ütődéstől csikorogva hullanak szét éles kristályokra. Fentről fúj a szél, a partnak csapja a hullámokat; a nap vakítón ragyog és élénk fehér foltokban verődik vissza a jégtáblák kékes-üvegszínű élein. A hordókkal, zsákokkal, ládákkal súlyosan megrakott bárka vitorlával halad, — a kormánynál Pánkov, egy választékosan öltözött parasztlegény: cserzett báránybőrbekecset visel, a mellén tarka zsinórral kivarrva.

Arca nyugodt, szeme hideg, őmaga haligatag, alig hasonlít parasztho z. A bárka orrán lábait szétterpesztve, csáklyával kezében áll Kukuskin, Pánkov bérese, csapzott kis muzsik, szakadt zubbonyban, kötéllel a dereka körül; gyűrött papkalapot visel, arca csupa véraláfutás és horzsolás. Széttaszigálja a jégtáblákat a hosszú csáklyával és közben szitkozódik:

— Eredj már odébb... Hová mászol megint...

Én Romaszj mellett ülök a ládákon, a vitorla alatt és ő halkan beszél hozzám:

— A parasztok nem szeretnek, különösen — a gazdagok! Ezt az ellenszenvet majd maga is tapasztalni fogja önmagával szemben.

Kukuskin végigfekteti a csáklyát a bárka peremén a lába elé, felénk fordítja megtépázott arcát és elragadtatással mondja:

— Tégedt Antónics, főleg a pópa nem szívlel...

— Ez igaz — erősíti meg Pánkov.

— Szálka vagy annak a rühös ebnek a szemében!

— De vannak barátaim is — és lesznek magának is — hallom Hohol hangját.

Hideg van. A márciusi nap még alig melegít. A parton hajladoznak a csupasz fák sötét ágai; a meredek part hasadékaiban és a bokrok alatt iti-ott hó lapul — megannyi bársonycsomó. A folyón mindenütt — jégtáblák, akár egy legelésző birkanyáj. Úgy érzem magam, mintha álmodnék.

Kukuskin, miközben dohányt gyömöszöl a pipájába, így mozofál:

— Tegyük fel, nem vagy a felesége a pópának, de ő, hivatásánál fogva köteles szeretni minden teremtményt, mert így szól az Írás.

— Hát téged ki vert el? — kérdi Romaszj mosolyogva.

— Hát valamilyen sötét mesterségű egyének, nyilván gazfickók — mondja Kukuskin megvetéssel. Majd büszkén hozzáteszi:

— Egyszer megvertek ám a tüzérek — úgy bizony! Ma sem értem — hogy maradtam élve.

— Miért vertek meg? — kérdi Pánkov.

— Tegnap? Vagy a tüzérek?

— Hát — tegnap?

— Hát lehet is tudni, miért verik meg az embert? Olyan a nép mifelénk, mint a kecskebak, alig szólsz hozzá — máris öklel! Kötelességüknek tartják, hogy verekedjenek!

— Azt hiszem — mondja Romaszj —, a nyelved miatt vernek meg, néha eljár a szád...

— Meglehet! Én kíváncsi jellemű ember vagyok, megszoktam, hogy mindenről kérdezősködjem. Nekem öröm, ha valami újságot hallok.

A bárka orra erősen nekiszaladt egy jégtáblának, a fedélzet vésztjóslóan recsegett. Kukuskin megingott, felkapta a csáklyát, Pánkov meg szemrehányón szólt rá:

— Törődj a dolgoddal, Sztyepán!

— Te meg akkor ne beszélgess velem! — morogja Kukuskin, eltaszítva a jégtáblákat. — Nem tudom egyszerre a kötelességem teljesíteni és csevegni is veled...

Minden harag nélkül veszekszenek. Romaszj meg így szól hozzám:

— A föld itt rosszabb, mint nálunk, Ukrajnában, de az emberek — jobbak. Nagyon tehetséges nép!

Figyelmesen hallgatom és hiszek neki. Tetszik nekem nyugalma és sána, egyszerű, de súlyos beszéde. Érezni lehet, hogy ez az ember sokat tud és megvan a maga mértéke másokkal szemben. Különösen jól esik, hogy nem kérdezi — miért löttem magamra? Mindenki más, az ő helyében, már rég megkérdezte volna, és én már úgy úntam ezt a kérdést. És — válaszolni is nehéz rá. Ördög tudja, miért akartam akkor öngyilkos lenni. Bizonyára hosszú és ostoba választ adtam volna Hoholnak. Meg aztán egyáltalán nem is akarok erre visszaemlékezni — olyan szép, szabad és tiszta itt a Volgán.

A bárka a part mentén halad; baloldalt szélesen kiterebélyesedik a folyó, messze elönti a rétszegélyezte homokos partot. A víz szemlátomást emelkedik, ellepi és hajlogatja a partmenti bokrokat, az árkokban és hasadékokban pedig zúgva ömlenek feléje a tavaszi vizek csillogó patakjai. Mosolyog a nap, sugaraiban fekete acélként ragyog a sárgacsőrű varjak tollruhája: serényen kárognak, fészket építenek. A verőfényben finoman ütközik az élénkzöld sarjú, felfelé tör, a nap felé. A testnek — hideg van, de a lelket halk öröm járja át és benne is derűs remények zsenge csírái sarjadzanak. Nagyon kellemes tavasszal a földön.

Délre elértük Krásznovidovót; égszínkék kupolájú templom áll a magas, meredeklejtésű dombon, libasorban húzódnak tőle a domb lábáig a takaros, erős parasztházak, csillogó sárga fatetejükkel és brokátszerű szalmafödelükkel. Egyszerű és szép.

Hányszor gyönyörködtem én ebben a faluban, mikor mellette vitt el az utam hajón.

Amikor Kukuskinnal együtt elkezdtem kirakodni a bárkából, Romaszj, miközben a fedélzetről adogatta a zsákokat, így szólt hozzám:

— Meg kell hagyni — ereje az van!

És rám se nézve, megkérdezte:

— Hát a melle nem fáj?

— Cseppet sem.

Nagyon meghatott kérdésének finomsága, — sehogysem lett

volna kedvemre, ha a parasztok megtudnak valamit öngyilkossági kísérletemről.

— Van ám itt erőcske, sőt — bízvást mondhatni — több is a kelleténél, — fecsegett Kukuskin. — Hová valósi vagy, szép öcsém? Nyizsnyij-Novgorodi? Ott Vízhörpintőknek gúnyolnak titeket. Aztán meg: „ideális, miljen ehesen suhan a sirály", — ez is rólatok szól.

A domboldalon, a felengedett agyagon, az ezüstösen csillogó patakocskák sűrű hálójában széles léptekkel, meg-megcsúszva és inogva haladt lefelé egy hosszú, savanyarcú muzsik: mezítláb volt, egy szál ingben-gatyában, szakálla göndör, fején sűrű rőt haj-korona.

Leérve a partra, csengő hangon, nyájasan így szólt:

— Isten hozott!

Körülnézett, felvett egy vastag rudat, majd egy másikat, végüket a bárka peremére tette, könnyedén beugrott a csónakba és vezényelni kezdett:

— Vessétek neki a lábatokat a rudak végének, hogy le ne csússzanak a peremről és fogjátok meg a hordókat. Te meg, pajtás, gyere ide, segíts.

Festőien szép volt és nyilván nagyon erős is. Pirospozsgás arcából egyenesvonalú, nagy orr ívelt előre, szigorúan ragyogott kékesszínű szeme.

— Megfázol, Izot, — mondta Romasz.

— Én-e? Ne félj te attól.

Kigurították a partra egy petróleumos hordót. Izot végigmustrálta és megkérdezte:

— Te vagy az új segéd?

— Verekedj meg vele — ajánlotta Kukuskin.

— Hát neked megint elcsúfították a képed?

— Mit tehetek velük?

— Kikkel?

— Hát — akik megvernek . . .

— Ej, te! — mondta Izot, felsóhajtott és Romaszhoz fordult. — A szekerek mindjárt leérnek. Már messziről megláttalak benneteket a vizen. Szépen jöttetek. Te, Antonics, mehetsz, én majd vigyázok itt.

Látni lehetett, hogy ez az ember baráti gondoskodással bánik Romaszj-szal, söt — szinte oltalmazón, noha Romaszj jó tíz évvel idősebb volt nála.

Féléra mulva egy takaros parasztház tiszta és kényeknes szobájában ültem, melynek falatból még nem állott ki teljesen a kátrány és kóc szaga. Egy fürge, elesszemű asszony ebédhez terített, Hohol könyveket válogatott a böröndből és a kemence melletti polcra rakta.

— A szobája a padláson van — mondta.

A padlásablakból látni lehetett a falu egy részét, a házunkkal szemközti vízmosást és benne, a bokrok között, a fürdők fedeleit. A vízmosás mögött — kertek és fekete szántók, szelíd lejtéssel olvadnak bele az erdők kék tarajába a látóhatáron. A fürdőház ormán egy kék szuszik lovagai, egyik kezében fejszé, a másikat szeme elé tartja és a Volgára néz, lefelé. Szekér csikorog, keservesen bőg egy tehén, zúgva rohannak a patakocskák. A ház kapuján kilép egy vénasszony, talpig feketében, a kapu felé fordul és meggyőződéssel mondja:

— Dögöljetek meg!

A két kis lurkó, aki buzgón igyekezett az erecske folyását kövekkel és sárral elrekeszteni, a vénasszony hangja hallatára futásnak ered, — az meg felvesz a földről egy fadarabkát, ráköp és bedobja az árba. Majd parasztcsizmás lábával szétrombolja a gyerekek építményét és elindul lefelé, a folyóhoz.

Hogy fogok én itt élni?

*

Ebédhez hívtak. Lent, az asztalnál ott ült Izot, kinyujtva lábarvörös ujjú hosszú lábát, beszélt valamiről, — de amikor meglátott, elhallgatott.

— Mi lelt? — kérdezte Romaszj homlokát ráncolva. — Beszélj.

— De már nincs is mit, elmondtam mindent. Szóval — így határoztak: maguk is meglesznek, azt mondják. Te csak járj pisztollyal, vagy inkább — jókora husánggal. Bárinov előtt nem lehet beszélni mindenről, neki meg Kukuskinnak hamar eljár a szája. Hát te, öcskös, szeretsz halat fogni?

— Nem.

Romaszj arról kezdett beszélni, hogy meg kell szervezni a parasztokat, a kis kertgazdálkodókat, kiépni őket a kalmárok karmai közül. Izot figyelmesen végighallgatta és így szólt:

— Ezek az élősködők nem fognak nyugtot hagyni neked.

— Majd meglátjuk.

— Bizony, meg!

Ránéztem Izotra és ezt gondoltam:

— Nyilván az ilyen parasziokról írják elbeszéléseiket Karonyin és Zlatovrátszkij...

Hát sikerült végre valami komoly dologhoz férnem és most az igaz ügy embereivel fogok együtt dolgozni?

Az ebéd után Izot így szólt:

— Te csak ne hamarkodj el semmit, Mihájlo Antónov, — a jó nem lesz meg gyorsan. Lassacskán kell!

Mikor elment, Romaszj elgondolkozva mondta:

— Okos ember, becsületes. Kár, hogy iskolázatlan, alig tud olvasni. De — kitartóan tanul. Lám, — ebben segíthetne neki!

Egész estig azzal telt az idő, hogy megismertetett az üzletben lévő cikkek áraival és közben így beszélt:

— Én olcsóbban adok el, mint a másik két boltos a faluban, persze — ez nem tetszik nekik. Borsot törnek az orrom alá és el akarnak döngetni. Nem azért élek itt, mintha kellemes vagy hasznos lenne itt kereskednem, hanem — más okok miatt. Olyasmiről van szó, mint a maguk péküzletében...

Azt feleltem, hogy kezdem sejteni a dolgot.

— Hát igen... Az embereket meg kell tanítani a józan észre — nem?

A bolt be volt zárva, lámpással kezünkben jártuk végig, az utcán is járkált valaki, óvatosan cuppogva a sárban, néha súlyosan tapadva a bejárat lépcsőfokait.

— Hallja? — itt jár! Ez — Pislogó, szegény ördög, gonosz féreg: öröme telik, ha rosszat tehet, akár a szép lánynak, ha kacérkodhat. Jól gondolja meg, mit mond neki és — különben is...

Később, benn a szobában, meggyujtotta pipáját, széles hátát nekivetette a kályhának, szemét összecsípte, füstkarikákat ere-

getett szakállába és szavait egyszerű, világos mondatokba szőve, arról kezdett beszélni, hogy már régen észrevette, milyen haszontalanul vesztegetem én ifjúságom éveit.

— Maga tehetséges ember, természeténél fogva — makacs és nyilván jószándékú. Magának tanulnia kell, igen — de úgy, hogy a könyv ne zárja el az emberektől. Nagyon helyesen mondta egy kis öreg szektárius: „minden tudás — az embertől ered". Az emberek fájdalmasabban, durván tanítanak — de tudásuk erősebben vésődik is be.

Majd egy előttem ismert dologról kezdett beszélni, arról, hogy mindenekelőtt fel kell ébreszteni az értelmet a faluban. De az ismerős szavakban is találtam mélyebb, számomra új gondolatot.

— Ott, maguk közt, sokat fecsegnek a diákok a nép iránti szeretetről, én erre ezt mondom: a népet nem szabad szeretni. Üres szócséplés, — ez a nép iránti szeretet...

Szakállába mosolygott, kutatón rám nézett és fel-alá kezdett járkálni a szobában, miközben határozottan, meggyőzően így folytatta:

— Szeretni — annyit jelent mint: megalkudni, elnézni, észre nem venni, megbocsátani. Így kell közeledni a nőhöz. Hát lehet észre nem venni a nép tudatlanságát, megalkudni elméje tévelygéseivel, elnézni minden hitványságát, megbocsátani kegyetlenségét? Lehet?

— Nem.

— Na látja! Ott, maguk közt, mindenki Nyekrászovot olvassa és énekli, de tudja meg, nem mennek messzire Nyekrászovval! A parasztot meg kell győzni: te, hátyuskám, önmagadban nem is vagy rossz ember, de rosszul élsz és semmit sem tudsz tenni, hogy életed könnyebb, jobb legyen. Talán az állat is értelmesebben gondoskodik magáról, mint te, az állat is jobban védi magát. Pedig te belőled, a parasztból, nőtt ki minden — nemesség, papság, tudósok, cárok, ezek mind parasztok voltak. Látod? Érted? Nos — tanulj meg hát élni, hogy ne marhassanak folyton...

Kiment a konyhába és meghagyta a szakácsnőnek, tegye fel a szamovárt, aztán mutogatni kezdte a könyveit, — majdnem

mind tudományos munka volt: Buckle, Lyell, Lecky Hartpole, Lubbock, Taylor, Mill, Spencer, Darwin, az oroszok közül pedig — Piszarjev, Dobroljubov, Csernisevszkij, Puskin, Goncsarov „Pallada fregatt"-ja, Nyekrászov.

Simogatta őket széles tenyerével, becézőn, mint egy kiscicát és szinte elérzékenyülve mormogta:

— Jó könyvek! És ez — a legritkább: a cenzura elégettette. Ha meg akarja tudni, mi az állam — ezt olvassa el!

Hobbes „Leviathan"-ját adta a kezembe.

— Ez itt — szintén az államról szól, de könnyebb, vidámabb!

A vidám könyv Macchiavelli „A fejedelem"-je volt.

Teánál elmesélt egyet-mást önmagáról: egy csernyigovi kovács fiaként született, majd olajozó volt a kievi pályaudvaron, ott ismerkedett meg a forradalmárokkal, munkás-továbbképzőkört szervezett, letartóztatták, vagy két évig börtönben ült, aztán — tíz esztendőre száműzték a jakut tartományba.

— Eleinte tanyán éltem, a jakutokkal és azt hittem — belepusztulok. Tudja, olyan ott a tél, vinné el az ördög, hogy az emberben megfagy a velő. Felesleges ott az ész. Aztán látom: itt is, ott is előbukkan egy-egy orosz, nem hemzsegnek ugyan, de mégis — vannak! És hogy ne unatkozzanak, szorgosan kiegészítik létszámukat. Derék emberek. Köztük volt Vladimir Korolenko egyetemi hallgató — már ő is visszajött. Jól megvoltam vele, később azonban eltávolodtunk egymástól. Kiderült, hogy sokban hasonlók vagyunk és a hasonlósággal nem fér meg a barátság. Ő komoly, céltudatos ember, alkalmas mindenféle munkára. Még szentképeket is festett, ez sohasem tetszett nekem. Most a lapokba ír, azt mondják, jól.

Sokáig beszélt, egész éjfélig, nyilván egyszerre maga mellé akart emelni. Először éreztem magam igazán jól valakivel. Öngyilkossági kísérletem után nagyot estem saját szememben, jelentéktelennek éreztem magam, bűnösnek valakivel szemben és szégyeltem élni. Romaszj nyilván megértette ezt és azzal, hogy emberien, egyszerűen kitárta előttem élete ajtaját — meggyógyított engem. Felejthetetlen nap volt.

Vasárnap a déli mise után nyitottuk ki a boltot és a bejáratboz nyomban szállingózni kezdtek a parasztok. Elsőnek Matvej

Bárinov jelent meg — piszkos, csapzotthajú ember, hosszú majom-kézzel és szórakozott pillantású, szép lányos szemmel.

Mit hallani a városban? — kérdezte a kölcsönös üdvözlés után és meg sem várva a választ, odakiáltott Kukuskinnak:

— Sztyepán! A macskáid már megint felfaltak egy kakast!

És nyomban elmesélte, hogy a kormányzó Kazányból Péter-várra utazott, kieszközölni a cárnál, hogy telepítsék ki az összes tatárt a Kaukázusba és Turkesztánba. Megdicsérte a kormányzót:

Okos ember! Érti a dolgát...

— Az egészet magad eszelted ki — jegyezte meg nyugodtan Romaszj.

— Én? Mikor?

Azt nem tudom...

— Milyen kevéssé hiszel te az embereknek, Antónics — mondta Bárinov szemrehányóan és részvéttel csóválta fejét. — Pedig én sajnálom a tatárokat. A Kaukázust bizony nehéz megszokni.

Óvatosan közeledett egy szárazarcú kis emberke, idegenről levetett, szakadt mellényben; szürke arcát rángás csúfította, fekete ajkai beteges mosolyra torzultak; szúrós balszeme szünet nélkül pislogott, felette sebhely-szaggatta ősz szemöldöke remegett.

— Tisztelet a Pislogónak! — mondta gúnyosan Bárinov. — Mit loptál az éjjel?

— A te pénzed — válaszolta csengő tenorhangon Pislogó, megemelve sapkáját Romaszj előtt.

Házigazdánk és szomszédunk, Pánkov is kijött az udvarból, zakót viselt, nyakán piros kendővel, gumisárcipőt, mellén gyeplőhosszúságú ezüstlánc fityegett. Dühös pillantással mérte végig Pislogót;

— Ha még egyszer beteszed a lábad a veteményes kertembe, vén ördög — karót szúrok a talpadba!

— Kezdődik a szokásos társalgás — jegyezte meg nyugodtan Pislogó és sóhajtva hozzátette: — Hát lehet élni — verés nélkül?

Pánkov szidni kezdte, az meg ráduplázott:

— Még hogy vén vagyok? A negyvenhat évemmel...

— Karácsonykor ötvenhárom voltál — kiáltott fel Bárinov. — Magad mondtad — ötvenhárom! Miért hazudsz?

Eljött Szuszlov*, egy tekintélyes, szakállas öreg és Izot a halász, így összegyűlt vagy tíz ember. Hohol a lépcsőn ült, az ajtónál pipáját szívta és némán hallgatta a parasztok beszélgetését; azok is letelepedtek a bejárat lépcsőire meg a két oldalán levő padokra.

Hideg, tarka színben játszó nap volt, a kék, átfagyott égen sebesen úsztak a felhők, a fény és árnyék foltjai fürödtek a patakokban és tócsákban, hol szemet vakítva éles csillogásukkal, hol meg cirógatva a tekintetet bársonyos puhaságukkal. Takarosan öltözött lányok páváskodtak az utcán, lefelé tartottak a Volgához, átlépkedtek a tócsákon, felemelve szoknyájuk szegélyét és megmutatva vasszürke cipellőiket. Gyerkőcök futkároztak hosszú horgászbottal vállukon, tekintélyes parasztok lépkedtek, szemük sarkából vizsgálva az üzletünk előtti csoportosulást, szótlanul megemelték ellenzős sapkájukat vagy nemezkalapjukat.

Pislogó és Kukuskin békésen feszegettek egy vitás kérdést: ki üt fájdalmasabbat — a kereskedő vagy az úr? Kukuskin azt bizonygatta, hogy a — kereskedő, Pislogó meg a földesurat vette védelmébe, és csengő tenorja végülis diadalmaskodott Kukuskin búsza beszédén.

— Fingerov úr atyuskája jól megcibálta Napoleon Bonaparte szakállát. Maga Fingerov úr pedig nemegyszer kettőt is tarkón ragad, — szétlárja a karjait, egymáshoz csapja őket homlokukkal — és kész! Ott hevernek és moccanni sem tudnak.

— Szóval — ott hevernek! — egyezett bele Kukuskin, de azért hozzátette: — A kereskedő azonban többet eszik, mint az úr...

A nyájasképű Szuszlov, a bejárat legfelső lépcsőjén ülve, így panaszkodott:

— Egyre gyengébb lesz a paraszt a világban, Mihájlo Antónov! Az urak alatt nem lehetett a napot lopni, mindenki munkára volt fogva...

---

* *Rosszul emlékszem a parasztok családneveire és valószínűleg összezavartam vagy elforzítottam azokat.*

— Adj be kérvényt, hogy állítsák vissza a jobbágyságot, — felelte neki Izot. Romaszj szótlanul ránézett és kiveregette pipáját a bejárat korlátján.

Vártam: mikor szólal már meg? A parasztok összefüggéstelen beszédjét hallgatva, megpróbáltam elképzelni: mit mond majd Hohol? Úgy tűnt nekem, hogy már egész sor alkalmas pillanatot mulasztott el, hogy beavatkozzék a parasztok beszélgetésébe. Ő azonban egykedvűen hallgatott, egy bálvány mozdulatlanságával ült s arra figyelt, hogyan fodrozza a szél a vizet a tócsákban és hajtja a felhőket, sűrű szürke csomóba préselve azokat. A folyón hajó búgott, felhallatszott a lányok sivító éneke, a harmonikakísérettel. Az utcán egy részeg dülöngélt, csuklott és böfögött, hadonászott, lába természetellenesen rogyadozott, be-behuppant a tócsákba. A parasztok mind lassan beszéltek, szavaikban csüggedtség érződött és engem is elfogott csendesen a bánat, minthogy a hideg ég esővel fenyegetett és eszembe jutott a város szüntelen moraja, hangjainak változatossága, a sebesen cikázó emberek az utcákon, fürge beszédük, elmét ingerlő szóáradatuk.

Este, a teánál, megkérdeztem Hoholt: — mikor beszél hát a parasztokkal?

— Miről?

— Vagy úgy, — mondta, miután figyelmesen végighallgatott — nos, tudja, ha én erről beszélnék velük, még hozzá az utcán, — bizony visszaküldenének a jakutokhoz...

Megtömte pipáját, meggyújtotta, nyomban füstfelhőbe burkolózott és nyugodtan, nyomatékosan arról kezdett beszélni, hogy a paraszt — óvatos, bizalmatlan ember. Fél önmagától, fél a szomszédtól, de különösen — minden idegentől. Még nincs harminc éve, hogy felszabadult, minden negyvenesztendős földműves jobbágyként született még és emlékszik erre. Hogy mi a szabadság — nehéz megérteni. Egyszerűen okoskodva — szabadság, ez annyit jelent: úgy élek, ahogy akarok. De — mindenütt van hatóság és állandóan megnehezíti az életet. A földbirtokosoktól a cár elvette a parasztságot, e szerint most a cár az egyetlen úr a parasztság felett. És mégegyszer: mi az a szabadság? Egyszer csak eljön a nap, amikor a cár megmagyarázza, mit is jelent. A muzsik erősen hisz a cárban, mint az egész föld és minden gaz-

dagság egyetlen urában. Elveite a parasztokat a földesuraktól, — elveheti a hajókat és boltokat a kereskedőktől. A paraszt — cárpárti, jól látja: sok úr — rossz, ha egy van — jobb. Várja, hogy eljöjjön a nap, amikor a cár kihirdeti neki a szabadság értelmét. Akkor aztán — markolj, amit tudsz. Ezt a napot akarják mindnyájan és mindenki — fél tőle, mindenki résen van: nehogy elmulassza az általános esztozkodás döntő napját. És — fél önmagától is: sokat akar és van mit elvenni, de — hogyan vigyék el? Mindnyájan egyre és ugyanarra fenik a fogukat. Ehhez járul még mindenütt — a hatóságok megszámlálhatatlan tömege, amelyek nyílt ellenségei a parasztnak, meg a cárnak is. De — hatóság nélkül sem lehet meg az ember, mind hajbakapna, agyonütné egymást.

A szél bőszen csapdosta az ablaküveget bőséges tavaszi esővel. Szürke sötétség ömlött el az utcán; lelkemre szintén szürkeség és unalom borult. A nyugodt, halk hang megfontoltan így beszélt:

— A parasztot meg kell győzni, tanulja meg, hogyan kell fokozatosan a cártól a maga kezébe venni a hatalmat, mondjátok meg neki, a népnek joga kell hogy legyen előljáróit saját maga közül választani — a rendőrfőnököt is, a kormányzót is, és a cárt is...

— Ehhez — száz év is beletelik!

— Maga azt hitte talán, hogy pünkösd napjára el lehet végezni az egészet? — kérdezte komolyan Hohol.

Este elment valahová, úgy tizenegy óra felé pedig lövést hallottam az utcán, — valahol a közelben csattant. Kiugrottam a sötétbe, az esőbe, és láttam, hogy Mihail Antónovics nagy fekete alakja közeledik a kapuhoz, sietség nélkül, gondosan elkerülve a tócsákat.

— Mi az? Én lőttem...

— Kire?

— Eh, néhány alak karóval rontott rám. Mondom nekik: vissza, mert lövök, — de nem hallgatnak rám. Bezzeg, mikor elsütöttem a pisztolyt az egyik felé, — benne nem teszel kárt...

Ott állott a tornácon, vetkőzött, kinyomta nedves szakállát és olyanokat horkant, akár egy ló

— Az ördög vinné ezt a csizmát, úgylátszik lyukas! Másikat kell felvenni. Tud revolvert tisztítani? Tessék, különben megrozsdásodik. Dörzsölje be petróleummal...

Magával ragadott rendíthetetlen nyugalma, szürke szemének csendes, makacs pillantása. A szobában, miközben kifésülte szakállát a tükör előtt, figyelmeztetett:

— Óvatosan járjon a faluban, különösen — ünnepnap estefelé, bizonyára magát is meg akarják majd verni. De botot ne vigyen magával, ez csak felbőszíti az izgágákat és azt a gondolatot keltheti bennük, hogy maga fél. — Félni pedig — nem kell! Ők maguk gyáva népség...

Kezdtem igen kellemesen élni, minden nap valami újat és fontosat hozott számomra. Mohón belemerültem a természettudományról szóló könyvekbe. Romaszj tanított.

— Ezt, Maximics, mindenek előtt és mindennél jobban kell szeretni: ebbe a tudományba van beleöntve a legtisztább emberi érzelem.

Háromszor egy héten este eljött Izot: betűre tanítottam. Eleinte bizalmatlanul viselkedett velem szemben, enyhe gúnnyal beszélt, néhány lecke után azonban nyájasan kijelentette:

— Jól magyarázol! Tanítónak kéne menned te legény...

Majd hirtelen ezt ajánlotta:

— Azt mondják, erős vagy, nosza húzzunk pálcát!

Hoztunk a konyhából egy botot, leültünk a földre, és talpunkkal egymásnak támaszkodva, sokáig igyekeztünk felemelni egymást a földről, Hohol meg mosolyogva tüzelt:

— Nosza! Rajta!

Izot felemelt engem és ez nyilván még inkább a javamra hangolta.

— Sebaj, derék legény vagy! — vigasztalt. — Kár, hogy nem szeretsz halászni, különben eljöhetnél velem a Volgára. Éjjel a Volgán — mennyei paradicsom!

Buzgón tanult, elég sikeresen és — igen nagyon álmélkodott; megesett: hirtelen felkel a lecke alatt, levesz egy könyvet a poleról, magasra húzza szemöldökét, erőlködve olvas két-három sort, pirulva rámnéz és elámulva mondja:

— Lám, olvasok, csipje meg a kánya!

Lehúnyja szemét és úgy ismétli:

— Akár az anya fia sírja fölött,
Nyög a szalonka a sivár föld fölött...

— Látod?

Néhányszor fojtott hangon, óvatosan megkérdezte:

— Magyarázd meg nekem, öcsém, mégis csak hogyan megy ez az egész? Nézi az ember ezeket a vonalkákat, azok összeállnak szavakká, én meg felismerem őket — eleven szavak, a mieink! Hogyan tudom én ezt? Hiszen senki sem súgja meg nekem. Ha képek lennének, akkor még érthető lenne. Itt meg mintha maguk a gondolatok volnának lenyomtatva, — hogyan lehet ez?

Mit is felelhettem neki? És a „nem tudom" válaszom elkeseríthette.

— Varázslat! — mondta sóhajtva és a világosság felé tartva nézegette a könyv oldalait.

Volt benne valamilyen megindító és üde naívság, valami átlátszó, gyermeki; egyre jobban emlékeztetett azokra a derék parasztokra, akikről a könyvek szólnak. Mint majdnem minden halász, ő is költő volt, szerette a Volgát, a csendes éjszakákat, a magányt, a szemlélődő életmódot.

Nézte a csillagokat és kérdezősködött:

— Hohol azt mondja, — meglehet, ott is élnek valamiféle emberek, hasonlók a mi fajtánkhoz, — mit gondolsz, igaz ez? Nem lehetne jelt adni nekik, megkérdezni — hogyan élnek? Tán — jobban, mint mi, vidámabban...

Lényegében elégedett volt az életével, árva, szegény ördög létére és szeretett, csendes halászmesterségében nem függött senkitől. A muzsikokkal szemben azonban ellenszenvet táplált és engem is gyakran óvott tőlük.

— Ne azt nézd, hogy nyájasak, — ravasz népség ez, álnok, ne higgy nekik! Ma így beszélnek — holnap amúgy. Mindegyik csak önmagát látja, a közös ügyet pedig — átoknak tartják.

Majd a magafajta szelídlelkű embernél szokatlan gyűlölettel kezdett beszélni az „élősködők"-ről:

— Vajjon miért gazdagabbak a többieknél? Mert — okosab-

bak. Ne feledjétek, bitangok, ha van eszetek: a parsztságnak egyetlen nyájba kell tömörülnie, összetartani, akkor — ő az erő! Ezek meg széthasogatják a falut, forgácsokra, mint valami hasábot, meg is látszik az eredmény! Önmaguknak ellenségei. Gonosz népség ez. Nézd, hogy kínlódik velük Hohol...

Szép volt és erős: nagyon tetszett az asszonyoknak és azok teljesen hatalmukba kerítették.

— Persze, ebben el vagyok kényeztetve, — vallotta meg bűnét kedélyesen. — A férjeknek — sérelmes ez, én magam is megsértődnék az ő helyükben. De az asszonyokat nem lehet nem sajnálni: olyanféle az asszony, mintha második leiked lenne. Él — ünnepnap nélkül, simogatás nélkül; dolgozik, mint egy igavonó és semmi több. A férjeknek nincs idejük a szerelemre, én meg — szabad ember vagyok. Sokat közülük már a házasság első évében ütlegekkel táplál a férjük. Igen, ebben bűnös vagyok, szoktam incselkedni velük. És csak egyet kérek: ti, asszonyok, ne haragudjatok egymásra, jut belőlem valamennyiőtöknek! Ne irígykedjetek egymásra, nekem mind egyformák vagytok, mindegyikőtöket sajnálom...

Zavartan a szakállába mosolyogva, mesélni kezdett:

— Egyszer majdhogy össze nem szűrtem a levet egy úri asszonnyal, — a városból érkezett ide, nyaralóba. Gyönyörű volt, tejfehér, haja — mint a len. És a szemecskéje kék színben játszik, kedves. Halat adtam el neki és folyton csak nézem. Mit akarsz? — kérdi. — Jól tudja, — mondom. Na jó, — feleli, — éjjel eljövök hozzád, várj! És — tényleg! — eljött. Csakhogy — félt a szúnyogoktól, összecsípték a szúnyogok és így nem is történt semmi. Nem lehet, mondja, nagyon csípnek és majd hogy nem sír. Másnap megjött az ura, valamilyen bíró-féle. Lám, milyenek ezek az úri asszonyok, — fejezte be szomorúan és szemrehányóan. — A szúnyogok nem hagyják őket élni...

Izot nagyon dícsérte Kukuskint:

— Vedd csak szemügyre ezt a muzsikot — jó lélek! Nem szeretik, — nagy kár! Persze, fecsegő, de hiszen — mindenkinek megvan a maga természete.

Kukuskinnak nem volt földje; a felesége részeges béresasszony, kicsi, de igen ügyes, erős és mérges. Házát bérbeadta a

kovácsnak, ő maga a fürdőházban lakott és Pánkovnál dolgozott. Nagyon szerette a híreket és amikor nem voltak — maga eszelt ki különféle históriákat, melyeket mind egy kaptafára húzott.

— Mihájlo Antónov — nem hallottad? A tyinykovi csendőrparancsnok otthagyja a hivatalát és szerzetesnek megy, aszongya; nem nyúzom többé a parasztot, — elég volt!

Hohol komolyan válaszolta:

— Lám, így menekül el majd tőletek minden hatósági ember.

Kukuskin, miközben borzas szőke hajából szalmaszálakat, szénát, csirkétollakat cibál ki, így érvel:

— Mind — nem menekül el, de akinek van lelkiismerete — annak persze nehéz kitartani hivatalában. Látom, Antónics, te nem hiszel a lelkiismeretben. Pedig hát lelkiismeret nélkül még nagy ésszel sem élsz meg! Hallgasd csak meg ezt az esetet...

És mesébe fog valamilyen „csodaeszű" földbirtokosnőről:

— Olyan gonosz volt, hogy még a kormányzó is vendégségbe járt hozzá, nem tekintve magas méltóságára. Nagyságod, mondja, minden esetre legyen óvatosabb, a maga hitvány aljasságának, mondja, már Pétervárt is híre járja! Az asszony persze megkínálja likőrrel és így szól: menjen Isten hírével, nem tudom megváltoztatni a természetemet! Elmúlt három esztendő meg egy hónap és egyszer csak összehívja a parasztokat: — nos, aszongya, tieiek minden földem, Isten veletek, bocsássatok meg nekem, én pedig...

— Kolostorba vonulok, — adja szájába a szót Hohol.

Kukuskin figyelmesen rápillant és megerősíti:

— Tényleg, főnökasszony lett! Szóval — hallottál már róla?

— Sosem hallottam.

— Hát akkor honnan ismered?

— Téged ismerlek.

A fantaszta morog, fejét rázza:

— Mennyire nem hiszel te az embereknek...

És így van ez mindig: az elbeszéléseiben szereplő rossz, gonosz emberek belofáradnak a gonoszságba és „nyomuk vész",

Kukuskin azonban legtöbbnyire kolostorba irányítja őket, akár a temetőbe a pöcegödörbe.

Néha váratlan és különös gondolatai támadnak — hirtelen összeráncolja homlokát és kijelenti:

— Kár volt legyőzni a tatárokat, — a tatárok jobbak nálunk!

Pedig a tatárokról abban az időben senki sem beszélt, beszéltek ellenben a kertgazdálkodók csoportokba szervezéséről.

Romaszj Szibériáról mesél, a gazdag szibériai földmívesről, és Kukuskin elgondolkozva hirtelen közbemordul:

— Ha két-három évig nem halásznak heringre, annyira elszaporodnak, hogy a tenger kilép partjai közül és elnyeli az embereket. Csuda szapora egy hal!

A faluban Kukuskint üresfejűnek tartják, elbeszélései és furcsa ötletei felingerlik a parasztokat, szitkozódást és gúnyt váltanak ki belőlük, de azért mindig érdeklődéssel, figyelmesen hallgatják, mintha az igazságot akarnák meglelni koholt meséiben.

— Szószátyár. — így hívják a módos gazdák, csak a piperkőc Pánkov mondja komolyan:

— Sztyepán — titokzatos ember...

Kukuskin igen ügyes munkás, kádár, kályhás, ért a méhekhez, baromfitenyésztésre tanítja az asszonyokat, ügyesen ácsol — és minden sikerül neki, noha piszmogva, kelletlenül dolgozik. Szereti a macskákat, a fürdőházban vagy tíz jóltáplált macskát és kiscicát tart, varjakkal, csókákkal eteti őket és rászoktatva az állatokat a madárfogyasztásra, csak fokozza maga iránt az ellenséges érzést: macskái megfojtják a csirkéket, tyúkokat, az asszonyok meg vadásznak Sztyepán fenevadjaira és könyörtelenül pusztítják őket. Kukuskin fürdőházánál gyakran hallható az elkeseredett asszonyok bősz sivítozása, de ez nem zavarja őt:

— Ostobák, a macska — vadász-állat, ügyesebb a kutyánál. Kiszánitom őket a madárfogásra, százával tenyésztjük a macskákat — eladásra, a haszon a tiétek lesz, esztelenek!

Ismerte a betűvetést, de — elfelejtette, emlékezni rá pedig nem akar. Természetétől fogva okos és ő ragadja meg leggyorsabban a lényeget Hohol elbeszéléseiben.

— Úgy, úgy — mondja hunyorogva, mint a keserű orvos-

ságot nyelő gyermek: — szóval — Rettenetes Iván nem ártott a kisembernek...

Ő, Izot és Pánkov eljárnak hozzánk esténkint és nem ritkán éjfélig is ott üldögélnek, hallgatva Hohol beszédét a világ berendezéséről, az idegen államok életéről, a népek forradalmi megmozdulásairól. Pánkovnak tetszik a francia forradalom.

— Ez aztán — tényleg nagyot fordított az életen, — jelenti ki helyeslően.

Két esztendővel ezelőtt költözött külön az apjától, egy óriásgolyvás, ijesztően dülledtszemű, gazdag parasztól, feleségül vette — szerelemből — Izot árva unokahúgát, szigorúan tartja, de városiasan öltözteti. Apja elátkozta nyakasságáért és amikor elmegy a fiú takaros kis háza előtt, elkeseredetten kiköp. Pánkov bérbeadta a házat Romaszjnak és boltot építtetett hozzá, a módos gazdák akarata ellenére, ezek gyűlölik emiatt, ő meg látszólag közömbösen viselkedik velük szemben, megvetéssel beszél róluk, előttük pedig — durván és gúnyosan. Nyűg neki a falusi élet:

— Csak tudnék valami mesterséget — a városban laknék...

Arányos termetű, mindig tisztán öltözött, megfontolt és nagyon önző; esze vigyázó, bizalmatlan.

— Szíved szerint, vagy számításból fogtál ebbe a dologba? — kérdi Romaszjt.

— Hát te mit gondolsz?

— Nem, — mondd meg magad.

— Szerinted — hogy jobb?

— Nem tudom! És — te szerinted?

Hohol nyakas és végülis szólásra bírja a muzsikot.

— Persze, hogy jobb, ha az eszed után mész! Az ész nem él meg haszon nélkül és ahol haszon van — az szilárd ügy. A szív — rossz tanácsadó. Ha a szívemre hallgatnék, olyat tettem volna — hogy magam is megbánnám! A pópát okvetlenül felgyujtottam volna, — minek üti abba az orrát, amihez semmi köze!

A pópa, egy vakondpofájú gonosz kis öregember, sok borsot tört Pánkov orra alá azzal, hogy beleavatkozott az apjával való perpatvarba.

Pánkov eleinte barátságtalanul és majdnem ellenségesen viselkedett velem szemben, sőt néha parancsolóan rám is kiáltott,

hamarosan azonban mindez elűnt belőle; de azért éreztem, hogy némi leplezett bizalmatlanság megmaradt benne irántam és Pánkov nekem is ellenszenvesnek tűnt.

Jól emlékezetembe vésődtek a gerendásfalú tiszta kis szobában töltött esték. A zsaluk szorosan betéve, az asztalon, a sarokban, lámpa ég, előtte a meredekhomlokú, símára nyírt, nagyszakállú férfi és így beszél:

— Az élet lényege abban áll, hogy az ember mindjobban eltávolodjék a baromtól...

Három muzsik hallgatja figyelmesen, valamennyinek tiszta a szeme, okos az arca. Izot mindig mozdulatlanul ül, mintha valami távoli dologra figyelne, amit csak ő hall. Kukuskin forgolódik, mintha szunyogok csípnék, Pánkov meg, szőke bajuszkáját csípdesve, halkan latolgatja:

— Szóval, — a népnek mégis csak osztályokra kellett bomlania...

Nagyon tetszik, hogy Pánkov sosem beszél gorombán Kukuskinnal, a béresével és figyelmesen hallgatja ábrándos szórakoztató meséit.

Véget ér a beszélgetés, — felmegyek a szobámba, a padlásra és ott ülök a nyitott ablaknál, nézem az álomba borult falut és a földeket, ahol síri csend honol. Az éj sötétségét átszövi a csillagok ragyogása, amelyek annál közelebb vannak a földhöz, minél messzebb éntőlem. A némaság nyomasztóan szorítja össze a szívet, a gondolat pedig végtelen messzeségbe kalandozik: ezer meg ezer falut látok, éppoly hallgatagon odatapadva a sík földhöz, mint ahogy hozzálapul a mi falunk. Mozdulatlanság, csend.

Melegen átölel a szuroksötét üresség és mintha ezer meg ezer láthatatlan piócával marná magát előre, a lelkem felé, lassankint bágyasztó gyengeséget érzek, zavaros aggodalom remegtet meg. Kicsiny és gyarló vagyok én ezen a földön...

A falu élete sivárnak tűnik előttem. Nem egyszer hallottam és olvastam, hogy falun egészségesebben és bensőségesebben élnek, mint a városban. De most — látom a parasztokat a szünet nélküli fegyenc-munkában, sok közöttük a beteg, agyonhajszolt és egyáltalán nem vidám ember. A városi iparosok és munkások nem dolgoznak kevesebbet, de vidámabban élnek és nem panasz-

kodnak olyan fásult unalommal az életre, mint ezek a komor emberek. Úgy veszem észre, a földmíves élete egyáltalán nem egyszerű: megfeszített figyelmet követel a föld iránt és sok finom ravaszságot az emberekkel való bánásban. És ez az értelemszegény élet nem is bensőséges, — megfigyelhető, hogy minden falusi ember tapogatózva, vak módján él, mind fél valamitől, nem hisz egymásnak, van benne valami farkasszerű.

Nehéz volt megértenem, miért utálják olyan csökönyösen Hoholt, Pánkovot és a „mieinket" mind, — azokat az embereket, akik értelmesen akarnak élni.

Tisztán látom a város előnyeit, boldogságszomját, értelmének merész kíváncsiságát, céljainak és feladatainak sokrétűségét. És az ilyen éjszakákon mindig eszembe jut két városi polgár:

„F. Kalugin és Z. Nyebej."

„Órásmesterek, elfogadnak továbbá javításra különféle készülékeket, sebészeti műszereket, varrógépeket, mindenféle rendszerű zenélődobozokat, stb."

Ez a cégtábla egy kis üzlet szűk ajtóeskája felett lóg, az ajtó két oldalán poros ablakok, az egyik mögött ül F. Kalugin — kopasz, sárga koponyáján dudor, félszemén nagyító; kerekarcú, testes férfi, szinte szünet nélkül mosolyog, míg közben finom kis csipeszével egy óra szerkezetében turkál, vagy dúdol valamit, kerekre tátva ősz kefebajsza alatt rejtőző száját. A másik ablak mögött — Z. Nyebej, göndör, feketehajú férfi nagy, görbe orral, szilvanagyságú szemmel és hegyes kis szakállal; száraz, sovány, ördögre hasonlít. Ő szintén valamilyen apró alkatrészeket szed szét és rakosgat össze s néha hirtelen felbúg basszushangján:

— Tra-ta-tam, tam, tam!

Hátuk mögött kaotikus halmokban hevernek a dobozok, gépek, mindenféle kerekek, arisztonok, földgömbök, a polcokon szanaszét különböző alakú fém-holmik és a falakon az órák egész hada lóbálja ingáit. Egész nap elnézném, hogyan dolgozik ez a két ember, hosszú testem azonban elfogja előlük a fényt: ijesztő fintorokat vágnak felém, hadonásznak — elzavarnak. Távozóban irígyen gondolom:

— Micsoda boldogság mindenhez érteni!

Tisztelem őket és azt hiszem, ismerik minden gép s eszköz

titkait és mindent meg tudnak javítani a világon. Ezek — igazi emberek!

A falu pedig sohogysem tetszik nekem, a parasztok — érthetetlenek. Az asszonyok különösen gyakran panaszkodnak mindenféle betegségre, valami „gurul a szívük felé", „elszorítja mellüket" és állandóan „szaggat a hasukban", — erről beszélnek legtöbbet és legszívesebben, ünnepnapokon házuk előtt üldögélve vagy a Volga partján. Minduyájan rettentő könnyen feldühödnek és ilyenkor éktelenül pocskondiázzák egymást. Egy tizenkét kopejkás ütött-kopott agyagkorsó miatt karókkal rontott egymásnak három család: ellörték egy öregasszony karját és szétverték a koponyáját egy ifjú legénynek. Majdnem minden héten előfordulnak ilyen verekedések.

A legények leplezetlen cinizmussal bánnak a lányokkal és durva tréfákat úznak velük: elkapják a lányokat a réten, felcsapják a szoknyájukat és a szegélyét erősen összekötik fahánccsal a fejük fölött. Ezt úgy hívják, hogy „virágba borítani a lányt". A deréktól lefelé csupasz lányok sivítoznak, szitkozódnak, de úgy látszik, kedvükre van a játék, mert észrevenni, hogy lassabban bontják ki szoknyájukat, mint tehetnék. A templomban, a vecsernyén, a legények csípkedik a lányok fenekét, — úgy látszik, csak ezért járnak a templomba. Vasárnap a pópa így beszél a szószékről:

— Barmok! Nem tudtok más helyet választani a fajtalankodásra?

— Ukrajnában inkább költő a nép a vallásban — meséli Romaszj, — itt meg az istenhit leple alatt csupán a rémület és mohóság durva ösztöneit látom. Tudja: olyan őszinte istenszeretet, olyan elragadtatás szépsége és ereje iránt — mínálunk nem található. De talán még jó is ez: könnyebben meg tudnak szabadulni a vallástól, ami a legkárosabb előítélet, ezt mondom én!

A legények dicsekvők, de — gyávák. Már vagy háromízben megpróbáltak elverni, nyomomba szegődve éjjel az utcán, de nem sikerült nekik és csupán egyszer tudták bottal megütni a lábamat. Az ilyen kis csetepatékról természetesen nem szóltam Romaszjnak, ő azonban észrevette, hogy bicegek és kitalálta, miről van szó.

— Ahá, szóval — megkapta már az ajándékot? Figyelmeztettem!

Noha ő sem tartotta tanácsosnak, hogy éjszaka sétáljak, néha mégis kimentem a veteményes kerteken keresztül a Volga partjára és elüldögéltem a fűzfák alatt, az éj átlátszó függönyén át nézve lefelé, a folyón túlra, a rétekre. Fenségesen lassú a Volga folyása, gazdagon megaranyozzák a láthatatlan nap sugarai, amelyeket a halott hold ver vissza. Nem szeretem a holdat, van benne valami vésztjósló és mint a kutyákban, bennem is szomorúságot ébreszt, szeretnék keservesen vonítani. Nagyon megörvendeztetett, amikor megtudtam, hogy nem saját fényével világít, hogy halott és nincs és nem is lehet rajta élet. Idáig úgy képzeltem, hogy rézemberek lakják, akik háromszögekből vannak összerakva és úgy mozognak, mint a körzők, megsemmisítő nagyböjti harangozással. Rajta minden — rézből van: növények, állatok és egyre csak csengenek, szakadatlanul, fojtottan, fenyegetik a földet és rosszat forralnak ellene. Kellemes volt megtudnom, hogy a hold — üres pont az égbolton, de mégis szerettem volna, ha egy nagy üstökös zuhanna rá, akkora erővel, hogy a hold fellobbanva az ütéstől, saját fényével ragyogjon a föld felett.

Elnézem, hogyan fodrozza a Volga árja a brokátszerű fénysávot, — valahol a messzi sötétben születik és eltűnik a meredek part fekete árnyékában, — s úgy érzem, elmém fürgébb és élesebb. Könnyen gondolkozom valami szavakkal megfoghatatlan, mindenki számára idegen dologról, amit a nap folyamán éltem át. A víztömeg parancsoló mozgása szinte teljesen zajtalan. A széles, sötét folyamon hajó kúszik, akár egy tűztollú, szörnyű madár, nyomában könnyű zúgás árad, olyan mint a súlyos szárnyak suhogása. A füves part mentén fény úszik, éles, piros sugár szeli át a vizet — a halász világít a halra, az ember meg azt hinné, hogy egy magányos csillag ereszkedett alá az égből a folyóra és tüzes virágként száll a víz felett.

Olvasmányaim különös ábrándképekbe olvadnak, képzeletem páratlan szépségű képeket fest fáradhatatlanul és mintha én is a folyón úsznék az enyhe éjszakai levegőben.

Mellém szegődik Izot, — éjszaka szinte még erősebbnek, még rokonszenvesebbnek tűnik.

— Megint itt vagy? — kérdi, leül mellém és sokáig, figyelmesen hallgat, a folyót és az eget nézve, miközben aranyszínű szakálla fínom selymét simogatja.

Majd ábrándokat szó:

— Kitanulok, olvasott ember leszek — és végigmegyek minden folyó mentén és érteni fogok mindent! Tanítani fogom az embereket! Bizony, jó dolog, öcsém, kitárni a szíved valakinek! Még az asszonyok közül is megérti egynémely, — ha őszintén a szívéhez szólnak. Nemrégiben történt, ül egy a csónakomban és kérdezősködik: mi lesz velünk, ha meghalunk? Nem hiszek én — mondja — sem a pokolban, sem a másvilágban. Hallottad? Bizony, öcsém, ők is...

Nem találva a megfelelő szót, kis időre elhallgatott, majd hozzátette:

— Élő lelkek...

Izot éjszakai ember volt. Jól érzékelte a szépséget és jól tudott beszélni róla, egy ábrándozó gyermek csendes szavaival. Félelem nélkül hitt Istenben, noha a vallás szerint; nagy, nyájas-külsejű öregembernek képzelte, a világ jó és okos urának, aki csak azért nem tudja legyőzni a rosszat, mivelhogy: — nem futja az idejéből, töménlelenül elszaporodott az ember. No de sebaj, majd csak időt kerít rá — meglátod! De Krisztust nem tudom ésszel felérni — nem én! Semmit sem tudok kezdeni vele. Van Isten — és kész. S itt meg — mégegy! A fia, mondják. No és ha a fia? Hisz az Isten még nem halt meg...

Legtöbbször azonban Izot szótlanul üldögél, gondolataiba merülve és csak nagyritkán szólal meg, felsóhajtva:

— Bizony, így van ez...

— Mi az?

— Csak magamban beszélek...

És megint felsóhajt, a homályos messzeségbe nézve.

— Jó dolog — élni!

Én egyetértek vele:

— Bizony jó!

Hatalmasan hömpölyög a sötét víz bársonycsíkja, ívben terül el fölötte a Tejút ezüstös sávja, mint aranyszínű pacsirták ragyog-

nak a nagy csillagok és a szív halkan dalolja balga ábrándjait az élet titkairól.

Messze a rétek fölött, a rózsás felhőkből előtörnek [illegible] sugarai — lám, kibontotta az égbolton színpompás pávafarkát.

— Csodálatos dolog — a nap! — mormogja Izot, boldogan mosolyogva.

Virágzanak az almafák, a falut rózsaszín felhő és keserű illat borítja, behatol mindenüvé, elfojtva a kátrány és trágya szagát. A szirmok rózsás selyméből öltözött virágzó fák százai szabályos sorokban húzódnak a falutól a mező felé. Holdas éjszakákon hajladoznak a lenge szélben a virágok kelyhei, alig hallhatóan zizegnek és úgy tűnik, mintha kékes-aranyos, nehéz hullámok ömlenének el a falut. Fáradhatatlanul és szenvedélyesen dalolnak a csalogányok, nappal tüzesen kötekednek a seregélyek és a láthatatlan pacsirták clárasztják a földet szüntelen lágy trilláikkal.

Ünnepnapokon, estefelé, a lányok és menyecskék dalolva járják az utcákat, tátott szájjal, akár a madárfiókák és epedően mosolyognak, mámoros mosollyal. Izot is mosolygott, mint a részeg; megsoványodott, szeme beesett mély gödrébe, arca még szigorúbb lett, szebb és — átszellemültebb. Egész nappalokat átaludt, csak estefelé jelent meg az utcán, gondterhelten, csendesen ábrándozva. Kukuskin nyers nyájassággal kötekedett vele, ő meg zavartan mosolyogva így szólt:

— Hallgass már. Mit tegyek hát?

És áradozott:

— Ó, milyen édes az élet! És milyen boldogan lehet élni, micsoda szavakat találsz! Némelyiket mindhalálig nem felejted el s ha feltámadsz — elsőnek jut eszedbe!

— Vigyázz, — ellátják egyszer a bajod a férjek, — óvta Hobol, szintén nyájasan mosolyogva.

— És — van is okuk, — helyeselt Izot.

Majdnem minden éjszaka a csalogányok énekével együtt áradt a kertekben, a réten, a folyó partján Pislogó izgató magas hangja, — csodálatosan tudta énekelni a szép dalokat és ezért a parasztok sokmindent megbocsátottak neki.

Szombat estéken egyre többen gyűltek össze boltunk előtt, —

elmaradhatatlan volt az öreg Suszlov, Bárinov, Krotov kovács és Pislogó. Ülnek és elgondolkozva beszélgetnek. Egyesek elmennek, mások megjelennek és így megy ez majdnem éjfélig. Néha egy-egy részeg botrányt csap, leggyakrabban — Kosztyin, egy félszemű katona, akinek balkezén hiányzik két ujj. Feltüri zubbonya ujját, öklét rázva, harcias kakas-léptekkel odamegy az üzlethez és torkaszakadtából, rekedten üvölti:

— Hohol, te kártékony fajzat, ebhitű gyaur! Felelj — miért nem jársz templomba, mi? Eretnek lélek! Bajkeverő! Felelj — ki vagy te?

Mások kötekednek vele:

— Miska, — minek lötted el az ujjaid? Tán megijedtél a töröktől?

Nekigyürközik a verekedésnek, de megragadják és nevetve, kiáltozva letaszítják az árokba, — pörgettyűként hentereg a lejtőn és éktelenül sivalkodik:

— Segítség! Megölnek . . .

Majd kimászik, tetőtől-talpig porosan és egy pohárka pálinkát kér Hoholtól.

— Miért?

— A mulattatásért — feleli Kosztyin. A parasztok helyeslően hahotáznak.

Egyízben reggel, ünnepnapon, amikor a szakácsnő meggyujtotta a fát a kemencében és kiment az udvarra, én meg a boltban voltam — a konyhából hirtelen erős robbanás hallatszott: megremegett az egész üzlet, hullottak a polcokról a karamellás dobozok, megcsendültek a kivert ablaküvegek cserepei, robajlott a föld. A konyhába iramodtam, ajtajából fekete füstfelhők gomolyogtak a szobába, mögöttük sistergett és ropogott valami, — s Hohol vállon ragadott:

— Megálljon . . .

A tornácon feljajdult a szakácsnő

— Eh, ostoba . . .

Romaszj belevetette magát a füstbe, csörömpölt valamivel, majd cifrát káromkodott és felkiáltott:

— Hagyd már abba! Vizet!

A konyhában fahasábok füstölögtek a földön, zsarátnok lán-

golt, szanaszét hevertek a téglák, a kemence fekete torka pedig olyan üres volt, mintha kiseperték volna. Kitapogattam a füstben egy vödör vizet, rázúdítottam a földön parázsló tűzre és elkezdtem visszahajigálni a hasábokat a kályhába.

— Vigyázzon! — szólt Hohol, kézen fogva vezetve a szakácsnőt és miután belökte a szobába, kiadta a parancsot:

— Becsukni a boltot! — Vigyázzon, Maximics, még robbanhat... — Leguggolt és vizsgálgatni kezdte a kerek fenyőhasábokat, majd elkezdte kihuzigálni a kemencéből azokat, amelyeket én visszadobtam.

— Mit csinál?

— Ahá — megvan!

Furcsán széttépett, kerek tuskót nyujtott felém és látlam, hogy a belseje ki van fúrva és különösen megpörkölődött.

— Érti? A gazfickók puskaporral tömték meg ezt a tuskót. Ostoba népség! Hát lehet is kezdeni valamit egy font puskaporral?

Félrerakta a tuskót, kezet mosott és közben így beszélt:

— Szerencse, hogy Akszinyja kiment, még megsebesülhetett volna...

A savanykás füst eloszlott és látni lehetett a polcon a darabokra tört edényeket, az ablakkeretből kivert üveget, a kemence torkában meg a kitépett téglákat.

Ebben az órában nem tetszett nekem Hohol nyugodtsága, — úgy viselkedett, mintha ez az ostoba csíny cseppet sem hozná ki a sodrából. Az utcán gyerekek futkároztak, hangjuk idáig csengett:

— Hoholnál tűz van! Égünk!

Valahol egy asszony siránkozott, jajveszékelt, — a szobában pedig izgatottan kiabált Akszinyja:

— Betörnek a boltba. Mihájlo Antónics!

— Jó, jó, csak nyugalom! — mondta ő, megtörölve nedves szakállát.

A szoba nyitott ablakain rémülettől és haragtól eltorzult, szőrös pofák bámultak be, összehúzva füst-marta szemüket, valaki meg izgatottan, sivítva kiáltozott:

— Üzzük ki őket a faluból! Minduntalan botrányt okoznak! Hát ez megint mi, Uram-Teremtőm?

Egy kis rőthajú muzsik, a kereszteket hányva és ajkait mozgatva, megpróbált bemászni az ablakon — de kudarcot vallott; jobbkezében fejsze volt, a bal meg, amellyel görcsösen kapkodott az ablakpárkány után, minduntalan lecsúszott.

Romaszj, kezében a hasábbal, megkérdezte:

— Hová igyekszel?

— Oltani, bátyuskám...

— De hisz seholsem ég...

A muzsik ijedten eltátotta a száját és eltűnt, Romaszj pedig kiment az üzlet bejáratához és megmutatva a fahasábot, így szólt a tömeghez:

— Valaki közületek megtömte puskaporral ezt a tuskót és hedugta a mi fánk közé. A puskapor azonban kevés volt és nem okozott semmi kárt.

Én Hohol háta mögött álltam, néztem a tömeget és hallottam, amint a fejszés muzsik ijedten meséli:

— Ahogy rám lendíti azt a hasábot...

Kosztyin katona pedig, aki már jócskán felöntött a garatra, így üvöltött:

— Üzzük ki a faluból az istentelent. Törvény elé...

Az emberek többsége azonban hallgatott, tekintetüket Romaszjra függesztették és bizalmatlanul hallgatták szavait:

— Ahhoz, hogy felrobbantsátok a házat, sok puskapor kell, talán — egy púdnyi is! Na, eredjetek hát...

Valaki kérdezősködött:

— Hol a bíró?

— Csendőrt kell hívni!

Az emberek szétszéledtek, sietség nélkül, kelletlenül, mintha sajnálkoznának valami miatt.

Leültünk teázni; Akszinyja töltött, olyan nyájas volt és kedves, mint még sohasem, részvéttel pillantott Romaszjra és így szólt:

— Nem tesz panaszt ellenük, — ők meg így garázdálkodnak.

— Nem bosszantja a dolog? — kérdeztem.

— Nem futja az időmből, hogy bosszankodjam minden ostobaság miatt.

Azt gondoltam: bárcsak mindenki ilyen nyugodtan végezné a dolgát!

Romaszj pedig már arról beszélt, hogy hamarosan Kazányba utazik és érdeklődött, milyen könyveket hozzon magával.

Néha úgy tűnt nekem, hogy ebben az emberben a szíve helyén valamilyen szerkezet működik, — akár az órában, amit felhúztak egy egész életre. Szerettem Hoholt, nagyon tiszteltem, de igen örültem volna, ha legalább egyszer megharagszik énrám vagy valaki másra, — kiabál és topog. De ő nem tudott vagy nem akart haragudni. Ha felbosszantották valamilyen ostobasággal vagy hitványsággal, csupán gúnyosan összecsípte szürke szemét és kurta, hideg szavakkal mondott valamit, mindig nagyon egyszerűt, kíméletlent.

Így egyízben megkérdezte Szuszlovot:

— Miért hímez-hámoz maga folyton, öregember létére, mi?

Az öreg sárga orcái és homloka lassan bíborszínbe borult, még fehér szakálla is mintha elvörösödött volna a tövénél.

— Hiszen — haszna nincsen belőle, a megbecsülést meg eljátssza.

Szuszlov lehorgasztott fejjel ismerte be:

— Igaz — nincs hasznom belőle!

Később ezt mondta Izotnak:

— Igazi lelki vezető ez az ember! Az ilyen kéne ám elöljárónak . . .

. . . Röviden, értelmesen magyarázza Romaszj, mit és hogyan kell tennem távollétében és nekem úgy tűnik, már el is felejtette, hogy megpróbálták megfélemlíteni a robbanással, mint ahogy egy légycsípést elfelejt az ember.

Jött Pánkov, szemügyre vette a kemencét és borúsan kérdezte:

— Nem ijedtek meg?

— Mitől hát?

— Háború!

— Ülj le teázni.

— Vár az asszony.

— Hol voltál?

— Halászni. Izottai.

Kiment, de a konyhában merengősen elismételte megegyszer:

— Háború.

Hoholhoz mindig kurtán szólt, mintha valamennyi fontos és komoly ügyet már rég megbeszélték volna. Emlékszem, egyízben, végighallgatva Rettenetes Iván uralkodásának történetét Romaszj elbeszélésében, Izot megjegyezte:

— Nehéz cár volt!

— Mészáros, — tette hozzá Kukuskin, Pánkov meg határozottan kijelentette:

— Különös értelmet nem árult el. Kipusztította a hercegeket, de a helyükbe tenyésztette a kisnemeseket. Még idegeneket is behozott, külföldről. Ebben — semmi értelem nincs. A kisbirtokos rosszabb a nagynál. A légy — nem farkas, puskával nem ölöd meg, de jobban bosszant mint a farkas.

Megjelent Kukuskin egy veder agyaggal, elkezdte tapasztani a kemence tégláit és közben beszélt:

— Mit ki nem eszeltek az ördögök! A tetveiket kiirtani nem tudják, — de egy embert elveszíteni — azt igen! Te, Antónics, ne hozz ám egyszerre sok árut, jobb lesz — ha csak keveset, inkább gyakrabban, vigyázz, még felgyujtanak. Most, ha nyélbeütöd ezt az ügyet, — elkészülhetsz a legrosszabbra!

„Ez az ügy", amit a módos gazdák igen rossz szemmel néztek, — a kertgazdálkodók csoportba szervezése volt. Hohol már majdnem elintézte, Pánkov, Szuszlov és még két-három értelmes paraszt segítségével. A gazdák nagyrésze kezdett nyájasabban bánni Romaszj-szal, az üzletben észrevehetően nőtt a vevők száma és még a „semmirekellő" muzsikok — Bárinov, Pislogó — is igyekeztek, ahogy csak tudták, mindenfélekép előmozdítani Hohol ügyét.

Nekem nagyon tetszett Pislogó, szerettem szép, szomorú dalait. Mikor énekelt, lehúnyta szemét és mártír-arcát nem rángatta a görcs. Sötét éjszakákon élt ő igazán, amikor nincs hold, vagy sűrű felhőfüggönybe burkolózik. Gyakran már este elkezdett csendesen hivogatni:

— Gyere ki a Volgára.

A parton, felszerelve a kecsegehalászatra tilos horgot, ott ül lovagolva a csónakja farán, sötét lábát a sötét vízbe lógatja és fojtott hangon beszél:

— Ha úr űz belőlem csúfot — na, jól van, eltűröm, vigye el az ördög, ő — valaki, többet tud nálam. De — ha a magamfajta muzsik szorongat meg — hogy tudjak ebbe belenyugodni? Tán van valami különbség közöttünk? Ő rubelekben számol, én meg — kopejkákban, ennyi az egész!

Pislogó arca fájdalmasan összerándul, szemöldöke ugrándozik, ujjai fürgén járnak, miközben szétbontja s reszelővel megélesíti a horog kampóit és nyájas hangja halkan cseng:

— Tolvajnak tartanak, igaz — bűnös vagyok! De hisz mindenki rablásból él, mindenki a másikat szívja és marja. Bizony. Az Isten — nem szeret minket, az ördög meg — incselkedik!

A fekete folyó lassan kúszik el mellettünk, fekete felhők úsznak felette, a füves part nem látszik a sötétben. Óvatosan paskolják a hullámok a part homokját és áztatják a lábam, — mintha magukkal vonnának a parttalan, tovaúszó sötétségbe.

— Minek is élni? — kérdi sóhajtva Pislogó.

Fent, a dombon, keservesen vonít egy kutya. Szinte félálomban gondolom:

— Hát minek is élni az olyanoknak és úgy, mint te?

Nagy csendesség borul a folyóra, fekete és nyomasztó. És nincsen vége ennek a meleg sötétnek.

— Megölik Hoholt. És meglátod, téged is megölnek, — mormogja Pislogó, majd váratlanul rákezd halkan:

— Szeretett engem az anyácskám,
S úgy mondogatta:
Jaj, Jása, jaj, lelkecském, drágám,
Vigyázz magadra...

Szemét lehúnyja, hangja még erősebben és bánatosabban zeng, ujjai meglassúdva bogozzák a horog madzagját.

— Nem hallgattam a kedvesre én,
Hej, — nem hallgattam én...

Különös érzés vesz rajtam erőt: mintha alámosná a földet egy sötét, nedves tömeg nehéz áramlása és az belé zúdulna, — én pedig lecsúszom, alásiklom a földről a feketeségbe, oda, ahol mindörökre elmerült a nap.

Pislogó épp oly váratlanul fejezi be énekét, mint ahogy elkezdte; szótlanul a vízbe taszítja a csónakot, beleül és szinte zajtalanul eltűnik a feketeségben. Nézek utána és ezt gondolom:

— Minek is élnek az ilyen emberek?

Barátaim közé tartozik Bárinov is, szertelen ember, hencegő, naplopó, szószátyár és nyughatatlan csavargó. Moszkvában is élt és sercintgetve így beszél róla:

— Pokoli város! Zürzavaros hely. Templom van ott tizennégyezer meg még hat darab, a nép meg — egytől-egyig zsivány! És mind — rühes, akár a ló, biz' Isten! Kereskedők, katonák, polgárok, mind, amennyi csak van, — megy és vakarózik. Tényleg, — van aztán ott egy nagy ágyú, hatalmas jószág. Maga Nagy Péter öntötte, hogy lőjjön vele a lázadókra; egy nemes asszony felkelést szított ellene, szerelemféltésből. Pontosan hét esztendeig élt vele a cár, nap mint nap, aztán kiadta az útját három gyermekével együtt. Haragra gerjedt az asszony - és kitört a lázadás! Így hát öcsém, amint az ágyúval a lázadók közé durrant, — kilencezerháromszáz meg nyolc ember azon nyomban fűbe harapott! Erre még a cár maga is megijedt: nem, aszongya Filarét metropolitának, be kell falazni a hitvány nőszemélyt, hogy ne essék kísértésbe! Úgy is történt...

Azt mondom, mindez ostobaság, ő pedig megharagszik.

— Ur-ram Teremtőm! Milyen csúnya természeted van! Nekem ezt a történetet egy nagytudományú ember mesélte el, töviről-hegyire, te meg...

Kievben is megfordult, a „szent helyeken" és erről így mesélt:

— Ez a város — olyasféle, mint a mi falunk, szintén dombon áll, folyó partján, — de hogy melyikén, azt már elfelejtettem. A Volgához képest — pocsolya az egész! Zegzugos egy város, azt meg kell hagyni. Minden utca — girbe-gurba és a hegynek fut. A nép meg — hohol, de nem abból a vérből, mint Mihájlo Antónov, hanem — félig lengyel, félig tatár. Nem is beszél, — hanem

ugat. Torzonborz, mocskos népség. Békát fal, — ami tízfontosra is megnő ott. Bikafogaton hajt és még szánt is velük. Csodálatos bikáik vannak, a legesleglegkisebbik is — négyakkora mint a miénk. Nyolcvanhárom púdot nyom. Szerzelés van ott — ötvenhétezer és kétszázhetvenhárom a püspök... Na, te mindentudó! Mersz-e vitatkozni velem? Én — magam láttam mindezt, saját szememmel, hát te — jártál ott? Nem jártál. Nahát! Én, öcsém, mindennél jobban szeretem a pontosságot...

Szerette a számokat, megtanulta tőlem az összeadást meg a szorzást, az osztást azonban nem szívelte. Önfeledten szorzott össze többjegyű számokat és bátran tévedett bennük, bottal írta a homokba a hosszú számsort, megrőkönyödve, gyerek-szemét kimeresztve bámult rá és így kiáltott fel:

— Huncut egy jószág, még el sem győzi sorolni senki fia!

Esetlen, kócos ember volt, rongyos — az arca meg szinte szép, vidám, göndör szakállal, kék szeme gyermekes mosollyal mosolyog. Benne és Kukuskinban van valami közös vonás és nyilván emiatt húzódoznak egymástól.

Bárinov kétízben járt a Káspi-tengeren, halászni — és így ábrándozik:

— A tenger, öcsém, nem hasonlítható semmihez. Porszem vagy hozzá képest! Nézed, nézed — és mintha nem is lennél! És milyen édes ott az élet. Odagyűl mindenféle népség, még egy főapát is akadt köztük: megjárja — nem dolgozott rosszul! Élt egyszer valahol egy szakácsnő, egy ügyésznek volt a babája, — hát mi kell még? De — nem hírta már tovább: nagyon kedvellek én téged, te ügyész, de most — élj boldogul! Mert hát — aki csak egyszer is látta a tengert, mindig odabúzza a szíve. Ott van a szemet min elnyugtatni. Akárcsak az égen — semmi tülekedés! Oda költözöm én is — örökre. Nem szívelem az embereket, ennyi az egész! Remetének kellene mennem, a pusztaságba, de — nem ismerek rendes pusztaságot...

Úgy ődöngött a faluban, mint egy kivert kutya, kinézték, de meséit éppoly gyönyörűséggel hallgatták, mint Pislogó énekét.

— Ügyesen hazudik! Furfangosan!

Csapongásai néha még az olyan megfontolt emberek agyát

is megzavarták, amilyen Pánkov volt — egyizben ez a bizalmatlan muzsik így szólt Hoholhoz:

— Azt bizonygatja Bárinov, hogy Rettenetes Iványról nincs minden megírva a könyvekben, sokat elhallgattak róla. Azt mondják, varázsló volt, sassá tudott változni — az ő idejétől fogva vésik a sast a pénzre — az ő tiszteletére.

Megfigyeltem — nem is tudom hányszor —, hogy minden szokatlan, fantasztikus és néha nyilvánvalóan ügyetlen kitalálás sokkal jobban tetszik az embereknek, mint a komoly beszéd az élet igazságairól.

De amikor megemlítettem ezt Hoholnak, mosolyogva így szólt:

— Elmúlik! Csak tanuljanak meg az emberek gondolkozni és rájönnek az igazságra. És az efféle csodabogarakat, mint Bárinov, Kukuskin — meg kell értenie. Tudja, az ilyenek — művészek, költők. Ugyanilyen csodabogár volt bizonyára Krisztus is. És ismerje be, egyet-mást nem is olyan rosszul gondolt ki...

Meglepett, hogy ezek az emberek keveset és nem szívesen beszéltek Istenről — csak az öreg Szuszlov jegyezte meg gyakran, mély meggyőződéssel:

— Minden — Istentől van!

Én e szavakban mindig valami reménytelenséget éreztem. Nagyon jól megértem ezekkel az emberekkel és sok mindent megtanultam tőlük a beszélgetések éjszakáin. Úgy tűnt nekem, mintha minden kérdés, amit Romaszj feltett, akár a hatalmas fa, gyökereit az élet sűrűjébe bocsátaná és odalent a mélyben ezek a gyökerek összefonódnak egy másik, szintén évszázados fa gyökereivel — és minden ágon színpompás gondolatok virágzanak, csengő szavak levelei zöldelnek buján. Szinte éreztem, ahogy növök, teleszívva magam a könyvek serkentő mézével, egyre öntudatosabban beszéltem és Hohol nem egyszer dícsért meg mosolyogva:

— Szépen halad, Maximics!

Milyen hálás voltam ezekért a szavakért!

Pánkov néha magával hozta feleségét, egy szelídarcú, kékszemű, okosnézésű, „városiasan" öltözött asszonykát. Csendesen leült a sarokba, ajkát szerényen összeszorította, kis idő mulva

azonban szája csodálkozón kinyílt és szeme ijedten tágra meredt. Néha meg, amikor valami találó szócskát hallott, zavartan nevetett, kezével eltakarta arcát, Pánkov pedig odahunyorított Romaszjnak és így szólt:

— Érti már!

Hoholhoz gyakran jöttek óvatos emberek, feljött velük a padlásra hozzám és órákhosszat elüldögéltek nálam.

Akszinyja ételt és italt adott nekik; ott is aludtak, senki sem látta őket, kivéve engem és a szakácsnőt, aki kutya-hűséggel viseltetett Romaszj iránt és valósággal imádta. Izot és Pánkov éjszaka, csónakon fuvarozták a vendégeket az arra haladó hajóra vagy a Lobiski-i mólóra. Elnéztem a dombról, amint a fekete — vagy a hold fényétől ezüstös — folyón tovasiklik a mákszemnyi csónak, lobog felette a lámpás fénye, hogy felhívja a hajó kapitányának figyelmét — elnéztem és úgy éreztem, hogy egy nagy, titkos ügy részese vagyok.

Néha lejött a városból Márja Gyerenkova; de már nem leltem meg tekintetében azt, ami akkor úgy felkavart — szeme egyszerűen egy olyan lány szemének tűnt, akit boldoggá tesz csinosságának tudata és örül, hogy egy ilyen nagy, szakállas férfi udvarol neki. Romaszj époly nyugodtan és kissé gúnyosan beszélt vele, mint mindenki mással, csupán kissé gyakrabban símogatta szakállát és szeme melegebben csillogott; a lány vékony hangocskája vidáman csengett, kék ruhát viselt, kék szalagot szőke hajában. Gyermekes keze furcsán nyugtalan volt — mintha keresett volna valamit, amibe fogózzék. Szinte szünet nélkül dúdolt valamit, ki sem nyitva száját és kis kendőjével legyezte örömtől sugárzó, rózsaszín arcát. Volt benne valami, ami újszerűen izgatott, kellemetlenül és bosszantóan. Igyekeztem lehetőleg minél ritkábban látni.

Július közepén eltűnt Izot. Híre járt, hogy a vízbe fulladt és valóban; vagy két nap mulva mintegy hét versztnyire a falu alatt a füves partra vetette az ár a csónakját, áttört fenékkel és szétzúzott bordával. A szerencsétlenséget úgy magyarázták, hogy Izot valószínűleg elaludt a vízen és az ár hozzácsapta csónakját a mintegy öt versztnyire a falu alatt horgonyzó három bárka kötelékhez.

Romaszj Kazányban volt, mikor ez történt. Este bejött hozzám az üzletbe Kukuskin, csüggedten leült a zsákokra, kis ideig hallgatott, lábát nézegette, majd rágyujtott és megkérdezte:

— Mikor érkezik vissza Hohol?

— Nem tudom.

Tenyerével erősen dörzsölni kezdte megtépázott arcát, közben halkan, cifrán káromkodott és el-elbődült, mintha csont akadt volna keresztbe a torkán.

— Mi van veled?

Rámpillantott, ajkát harapdálta. Szeme kivörösödött, állkapcsa remegett. Láttam, hogy nem tud beszélni és aggódva vártam valami szomorút. Végül, kipillantva az utcára, nagynehezen, akadozva megszólalt:

— Odaeveztem a Pislogóval. Megnéztük Izot csónakját. A fenekét fejsze szakította át — érted? Szóval — megölték Izotuskát! Nem is másként...

Fejét rázogatva, cifrán szaporázta a káromkodást, száraz, forró szipogással, — majd elcsendesedett és hányni kezdte a kereszteket. Szinte kibírhatatlan volt nézni, hogyan akar ez a muzsik felzokogni, de — nem tud, nem képes rá, reszket tetőtől-talpig, dühtől és szomorúságtól fuldokolva. Felugrott és elment, fejét rázva.

Másnap este a gyerekek fürdés közben megtalálták Izotot egy szétvert, kiszáradt bárka alatt, a folyóparton, nemsokkal a falu fölött. A bárka félig a parti köveken hevert, félig — a vízben, alatta pedig, a faránál, a kormány letöredezett széleibe kapaszkodva, arccal lefelé feküdt Izot hosszú teste, szétvert, üres koponyával, — a víz kimosta belőle az agyvelőt. Hátulról sujtottak a halászra, tarkóját szinte lemetszette a fejsze. Az ár táncoltatta Izotot, ki-kidobta lábát a partra, lóbálta karját és úgy tűnt, mintha a halász minden erejét megfeszítené, hogy kikecmeregjen a partra.

Komoran figyelve állott a parton mintegy húsz muzsik, a módosak közül; a szegények még nem tértek vissza a földekről. Botjával hadonászva, ott sürgölődött a zsiványképű, gyáva bíró, orrát húzta és meg-megtörölte rózsaszín inge ujjával. Lábát szélesen szétterpesztve, hasát kidüllesztve állott Kuzjmin, a termetes

boltos, és felváltva hol rám, hol Kukuskinra pillantott. Fenyegetően összevonta szemöldökét, fakó szeme azonban könnybelábadt és ragyás arca szánalmasnak tűnt nekem.

— Ó, micsoda gyalázat! — jajveszékelt a bíró, tipegve görbe lábával. — Oh, muzsikok, szégyent hoztatok a fejemre!

A menye, telt fiatalasszony, egy kövön ült, bárgyún bámult a vízbe és reszkető kézzel keresztet vetett; ajkai mozogtak, az alsó pedig, amely duzzadt, piros és valahogy visszataszító volt, mint valami kutyáé, lecsüngött, kimutatva sárga birka-fogait. A dombról színes fürtökben özönlöttek alá a lányok, gyerkőcök, sietve lépkedtek a porlepte muzsikok. A tömeg óvatosan, halkan zúgott:

— Kötekedő ember volt.

— De miért?

— Az ott, Kukuskin, ő a kötek...

— Kár volt elpusztítani...

— Izot — békésen élt...

— Békése-en? — üvöltött fel Kukuskin, a muzsikok felé iramodva. — Hát akkor miért öltétek meg, mi? Gazemberek! Na?

Hirtelen hisztérikusan felkacagott egy parasztasszony és az eszelős kacaj ostorként vágott végig a tömegen. — a muzsikok ordítani kezdtek, egymásnak estek, káromkodtak, üvöltöttek, Kukuskin pedig odaugrott a bolteshoz és nagy lendülettel belevágott tenyerével érdes arcába:

— Nesze neked, barom!

Öklével hadonászva, nyomban kiugrott a tömeg sűrűjéből és szinte vidáman kiáltott felém:

— Menj innen, verekedés lesz!

Már meg is ütötték, vért köpött felhasított ajkából, de arca megelégedetten ragyogott...

— Láttad, hogy odasóztam Kuzjminnak?

Odafutott hozzánk Bárinov és félénken nézegette a bárkánál sűrű csomóba verődött tömeget, amelyből kihallatszott a bíró vékony hangja:

— Bizonyítsd hát be — kivel vagyok én elnéző? Bizonyítsd be!

— Mennem kell, — mormogta Bárinov és elindult felfelé a

dombon. Forró este volt, a fojtó fülledtségben alig lehetett lélekzetet venni. A bíborszínű nap a sűrű, kékes felhők közé hanyatlott, piros visszfény ragyogott a bokrok lombjain; valahol mennydörgés robajlott.

Előttem hullámzott Izot teste, szétvert koponyáján a víz sodrától felegyenesített hajszálak valósággal égnek állottak. Felötlött bennem tompa hangja, szép szavai:

— Minden emberben van valami gyermeki, — és erre kell támaszkodni, erre a gyermekire! Vedd például Hoholt: ő szinte vasból van, de a lelke — gyermeki!

Kukuskin mellettem lépkedett és bosszúsan mondta:

— Ez a mi sorsunk... Micsoda ostobaság, Uramisten!

Hohol vagy két nap mulva érkezett meg, késő éjszaka, szemlátomást nagyon elégedett volt valami miatt és szokatlanul kedves. Mikor beeresztettem a házba, megveregette a vállamat:

— Keveset alszik, Maximics!

— Megölték Izotot.

— Ho-ogy?

Arccsontja kidagadt, szakálla remegni kezdett, mintha csorogna, folyna a mellére. Le sem véve sapkáját, megállott a szoba közepén, összehúzta szemét és fejét ingatta.

— Úgy. És nem ismeretes — hogy ki? Hát persze...

Lassan az ablakhoz ment és leült, lábát kinyujtva.

— Pedig mondtam neki... Itt járt a hatóság?

— Tegnap. A rendőrparancsnok.

— Na és ért valamit? — kérdezte és nyomban meg is felelt rá: — Persze, hogy semmit!

Elmondtam, hogy a rendőrparancsnok, mint mindig, most is Kuzjminnál szállt meg és Kukuskint a hűvösre tétette, mert pofonvágta a boltost.

— Úgy. Nos, mit tehetünk?

Kimentem a konyhába, feltenni a szamovárt.

A teánál Romaszj beszélni kezdett:

— Kár ezért a népért, — a legjobbjait öli meg! Azt lehet gondolni — fél tőlük, „Szálka a szemükben", ahogy ezt errefelé mondják. Mikor Szibériába toloncoltak, az úton az egyik fegyenc elmesélte nekem: rablás volt a mestersége, egész bandával járt,

ötödmagával. És egyszer az egyik így szólt: hagyjuk a rablást, testvérek — úgy sincsen értelme, rosszul élünk! És ezért a többi megfojtotta, amikor részegen álomba merült. Az elbeszélő nagyon dícsérte előttem a meggyilkoltat: a többi hármat később eltettem láb alól, mesélte, — értük nem kár, de ezt a cimborámat mindmáig sajnálom, jó bajtárs volt, okos, vidám, tiszta lélek. „Hát akkor miért ölték meg, — kérdem, — talán féltek, hogy beárulja őket?" Még meg is sértődött erre: „Nem, — mondja, — semmi pénzért nem árult volna be, semmi pénzért! Hanem — valahogy nem volt rendjén, hogy vele barátkozzunk, mi — a bűnösök, vele — az igaz emberrel. Nem helyes ez."

Hohol felkelt és elkezdett fel-alá járni a szobában, hátán összefont karral, fogai közt pipával, talpig fehérben, sarkig érő hosszú tatár ingben. Súlyosan dobbantak meztelen talpai, halkan és elgondolkozva beszélt:

— Sokszor rábukkantam én már erre a félelemre az igazéletű iránt, arra, hogy a derék embert ki akarják kergetni az életből. Kétfélekép viselkednek az ilyenekkel szemben: vagy minden eszközzel igyekeznek elpusztítani, először alaposan meghajszolva őket, vagy pedig — mint a kutyák — hasoncsúszva sandítanak a szemükbe. Ez a ritkább. De megtanulni tőlük, hogyan kell élni, követni őket, — ezt nem tudják, erre nem képesek. Talán nem is akarják?

Felvette a poharat, amelyben már kihűlt a tea, és így folytatta:

Tudják és mégsem akarják! Gondolja csak el, — az emberek nagy üggyel-bajjal kialakítottak maguknak valamilyen életformát, hozzászoktak, egy valaki pedig — lázadozik: nem úgy éltek, ahogy kell! Nem úgy? De az ördög vigye el, hisz mi minden erőnket beleadtuk ebbe az életbe! És — zsupsz! fejbe kólintják a tanítót, az igazhirdetőt. Ne zavarj te minket! És mégis, az élő igazság azokkal van, akik kimondják: nem úgy éltek! Velük az igazság. És ők viszik az életet előre, a jobb felé.

Rámutatott a polcon sorakozó könyvekre és hozzátette:

— És főleg — ezek! Hej, ha én tudnék könyvet írni! De nem vagyok rá alkalmas, — nehézkesek, esetlenek a gondolataim.

Leült az asztalhoz, rákönyökölt, két keze közé szorította fejét és így szólt:

— Milyen kár Izotért...

Majd hosszú hallgatás után:

— Na, menjünk lefeküdni...

Felmentem a padlásra, az ablakhoz ültem. A mezők felett villámok cikáztak, elborítva az égbolt felét; úgy tűnt, mintha ijedten összerezzenne a hold, mikor az égen szétömlik az áttetsző, vöröses fény. Keservesen ugattak és vonítottak a kutyák és ha nincs ez a vonítás, az ember lakatlan szigeten élőnek képzelhetné magát. Távoli mennydörgés dübörgött, az ablakon szinte ömlött befelé a fülledt meleg súlyos hulláma.

Előttem feküdt Izot teste — a parton, a fűzbokrok alatt. Kék arca az ég felé fordult, üveges szeme szigorúan nézett befelé, önmagába. Aranyszín szakálla hegyes csomókba tapadt, mögötte rejtőzött csodálkozón kitátott szája.

— A fő dolog, Maximics, a jóság, a kedvesség! Azért szeretem a húsvétot, mert — a legkedvesebb ünnep!

Kék lábára, amit tisztára mosott a Volga, odatapadt a forró napon megszáradt nadrág. Legyek zúgtak a halász arca felett, teste kábító, émelyítő szagot árasztott.

Nehéz léptek dobbantak a lépcsőn; meggörnyedve az ajtóban belépett Romaszj, leült a priccsemre és marokra fogta szakállát.

— Hát én, tudja — megházasodom! Bizony.

— Nehéz lesz itt egy asszonynak...

Áthatóan nézett rám, mintha várná: mondok-e még valamit? Én azonban nem találtam el, mit mondjak. A villámok visszfényei bevillantak a szobába, kísérteties fénnyel árasztva azt el.

— Mása Gyerenkovát veszem el...

Önkéntelenül is elmosolyodtam: eddig a percig eszembe se jutott, hogy ezt a lányt — Másának is lehet nevezni. Mulatságos. Nem emlékszem, hogy apja vagy fivérei így nevezték volna — Mása.

— Min nevet?

— Csak úgy.

— Gondolja — öreg vagyok hozzá.

— Ó, dehogy!

— Elmondta nekem, hogy maga szerelmes volt belé.

— Úgy rémlik — igen.

— És most? Elmúlt?

— Igen, úgy gondolom.

Kiengedte szakállát ujjai közül és csendesen így szólt:

— A maga korában ez gyakran úgy rémlik, az enyémben azonban — már nem rémlik, hanem egyszerűen betölt mindent és az ember semmi másra nem tud gondolni, nincs ereje!

Mosolyogva kivicsorította erős fogait és így folytatta:

— Antonius azért vesztette el Octavianus Caesarral szemben az actiumi ütközetet, mert otthagyva flottáját és parancsnoki tisztét, hajóján Cleopatra után sietett, amikor az megijedt és elvitorlázott a csatából — lám, mi minden történhet!

Romaszj felkelt, kiegyenesedett és mintha saját akarata ellen cselekednék, megismételte:

— Így hát, egyszóval — megnősülök!

— Hamarosan?

— Ősszel. Mikor végzünk az almával.

Kiment, lejjebb hajtva fejét az ajtóban, mint szükséges volt, én meg lefeküdtem aludni és arra gondoltam, talán jobb lesz, ha ősszel elmegyek innét. Miért említette Antoniust? Ez sehogysem fetszett nekem.

*

Közeledett a koránérő almafajták szedésének ideje. A termés bőséges volt, az almafák ágai földig hajoltak a gyümölcs súlya alatt. Átható illat borult a kertekre, ahol gyermekek zsivajogtak, a féreg-rágta és a szélről levert sárga és rózsaszín almákat szedve.

Augusztus elején Romaszj egy bárka áruval érkezett Kazányból, meg egy másik kosarakkal megrakott csónakkal. Reggel volt, nyolc felé járt az idő, hétköznap. Hohol épp hogy átöltözött s megmosakodott, teázni készült és vidáman mondta:

— De jó éjjel hajózni a folyón...

Ekkor hirtelen szimatolva, gondterhesen kérdezte:

— Mintha — pernyeszag lenne?

Ugyanabban a pillanatban az udvarról Akszinyja jajveszékelése hallatszott: — Tűz van!

Kirohantunk az udvarra — a fészer fala égett, a veteményeskert felőli részen; a fészerben petróleumot, kátrányt, olajat tartottunk. Néhány másodpercig elhűlve néztük, amint a vakító lángtengerben megfakult sárga lángnyelvek serényen nyaldossák a falat és felkapaszkodnak a tetőre is. Akszinyja odacipelt egy vödör vizet. Hohol rázúdította az élénk színekben pompázó falra, majd eldobta a vödröt és így szólt:

— Ördög vigye! Gurítsa ki a hordókat, Maximics! Akszinyja — a bolíba!

Gyorsan kigurítottam az udvarra a onnan az utcára egy kátrányos hordót és hozzáláttam a petróleumoshoz, de amikor megfordultam, — kiderült hogy a hordó nyitva állt és a petróleum a földre csurgott. Amíg kerestem a hordó lyukát, a tűz nem késlekedett, a hegyes lángnyelvek átbújtak a fészer deszkafalán, ropogott a tető és mintha gúnyosan énekelt volna valamit. Kigurítottam a félig üres hordót és láttam, hogy az utcán mindenünnen jugalva és sivítozva futnak az asszonyok és gyerekek. Hohol és Akszinyja kihordják az árut az üzletből, leeresztik az árokba, az utca közepén pedig egy feketearcú, ősz öregasszony áll és fenyegetően rázva öklét, áthatóan üvölti: — He-e-ej, ti ördögfajzat!

Megint beszaladtam a fészerbe, az már tele volt sűrűn gomolygó füsttel, a füstben zúgás, recsegés hallatszott, a tetőről kilyúzó piros szalagok csüngtek alá, a fal pedig izzó rácsá változott. A füst fojtogatott és szinte megvakított, alig volt annyi erőm, hogy a hordót a fészer ajtajához gurítsam — megakadt az ajtóban és nem mozdult, a tetőről pedig szikrák hullottak rám és égették a bőrömet. Segítségért kiáltottam: odarohant Hohol, hátán ragadott és kituszkolt az udvarra.

— Fusson! Mindjárt felrobban...

A folyosó felé iramodott, én utána és — fel a padlásra, ahol sok könyvem volt. Kihajigáltam őket az ablakon és egy láda sapkát is mindenünk akartam küldeni, az ablak azonban szűk volt, ezért elhatároztam kiverni a keretet egy fejsudos sóllyal — mikor hirtelen tompa puffanás hallatszott, erős csobbanás a tetőn: megértettem, hogy felrobbant a petróleumos hordó, fejem felett tüzet

fogott a tető, ropogni kezdett, az ablak előtt rőt lángnyelv lobogott, be-bekandikálva rajta — s tűrhetetlen melegem támadt. A lépcső felé vetettem magam — sűrű füstfelhők gomolyogtak felém, fokain bíborvörös kígyók kúsztak felfelé, lent pedig, a folyosón, úgy ropogott, mintha valaki vasfogakkal fát harapdálna. Elvesztettem a fejem. A füsttől megvakulva, fuldokolva, néhány végtelennek tetsző másodpercig mozdulatlanul álltam. A lépcső feletti kémlelőablakon bepillantott egy rőtszakállas, sárga pofa — görcsös fintort vágott, majd eltűnt és a tetőt nyomban átdöfték a lángok véres dárdái.

Emlékszem, úgy tűnt nekem, mintha a hajam is ropogna és ezenkívül nem hallottam más hangot. Megértettem, hogy elvesztem, — lábam elnehezedett, szemem fájt, hiába takartam el a kezemmel.

A bölcs életösztön megsúgta a menekülés egyetlen módját: felnyaláboltam a matracomat, párnámat és egy köteg háncsot, fejemet beburkoltam Romaszj báránybőrbekecsébe — és kiugrottam az ablakon.

Az árok szélén tértem magamhoz, előttem guggolt Romaszj és kiabált: — Hogy van?

Talpra álltam és bambán néztem, mint olvad össze a házunk, egészen elborítva a vörös forgácsoktól, előtte pedig a fekete földet, mintha bíborvörös kuvasz-nyelvek nyaldosnák. Az ablakokból fekete füst gomolygott, a tetőn lobogva nyíltak a sárga virágok.

— Na, hogy van? — kiabált Hohol. Izzadság-borította, koromfoltos arca piszkos könnyeket sírt, szeme ijedten pislogott, nedves szakállába hánes gabalyodott. Engem elöntött az öröm üdítő hulláma — milyen óriási, hatalmas érzés! — majd hirtelen fájdalom nyilalt a bal lábamba, lefeküdtem és így szóltam Hoholhoz: — Kificamítottam a lábamat.

Megtapogatta a lábam, majd hirtelen megrántotta — éles fájdalom hasított belém és néhány perc mulva, örömtől mámorosan, sántikálva cipeltem a fürdőházhoz a megmentett holmikat, Romaszj meg, pipával fogai között, vidáman mondta:

— Meg voltam győződve róla, hogy bennég, amikor a hordó felrobbant és a petróleum felcsapott a tetőre. Oszlopként szökött

fel a tűz, nagyon magasra, majd valami gombaféle rajzolódott ki az égen és az egész ház nyomban lángba borult. Na, gondoltam Maximicsnak befellegzett!

Nyugodt volt már, mint mindig, akkurátusan egy csomóba rakta a holmit és a maszatos, csapzott Akszinyjához fordult:

— Maradjon itt, vigyázzon, hogy ne lopjanak, én meg megyek oltani...

A füstben fehér papírdarabkák kavarogtak az árok alján.

— Eh — szólalt meg Romaszj, — be' kár a könyvekért! Szívemhez nőttek...

Már négy ház égett. Csendes idő volt, a tűz nem sietett, tovahömpölygött jobbra és balra, hajlékony horgocskái szinte kelletlenül kapaszkodtak bele a sövénykerítésekbe és háztetőkbe. Az izzó taraj a tetők szalmáját nyaldosta, a tüzes, görbe ujjak végigfutottak a kerítéseken, mint valami hárfán, a füstös levegőben a láng kárörvendőn víjjogó, forró dala szállt és az olvadó fa halk, szinte finoman csengő ropogása. A füstfelhőből aranyos csóvák hullottak az utcára és az udvarra, céltalanul sürögtek a muzsikok és a parasztasszonyok, mindegyik a sajátjával törődve és szünet nélkül a jajgató kiáltás:

— Vize-e-et!

A víz messze volt, a hegy lábánál, a Volgában. Romaszj vállon ragadva és tuszkolva, hamar egycsomóba verte a parasztokat — majd két csoportra osztotta őket és megparancsolta, hogy bontsák szét a sövényfalakat és az istállókat a tűz mindkét oldalán. Engedelmeskedtek szavának és megkezdődött a tervszerű harc a tűznek azon határozott törekvése ellen, hogy feleméssze az egész „sort", az egész utcát. De mégis félve és valahogy reménytelenül dolgoztak, mintha idegen munkát végeznének.

Vidám hangulatban voltam és olyan erősnek éreztem magam, mint még soha. Az utca végén észrevettem a módos gazdák egy csoportját, élükön a bíróval és Kuzjminnal: úgy álltak ott, tétlenül, akár a nézők, kiabáltak, kezükkel és botjukkal hadonásztak. A mezőről lóháton vágtattak a muzsikok, könyöküket egész a fülükig lendítve, az asszonyok jajveszékelve fogadták őket, a gyerekek futkároztak.

Tüzet fogtak egy másik udvar gazdasági épületei is, a lehető

leggyorsabban le kellett bontani az istálló falát, amely vastag ágakból volt összefonva és már nyaldosták a bíborszín lángnyelvek. A muzsikok elkezdték kivagdosni a sövényfal karóit, hullott rájuk a szikra, pernye, ellegrottak, tenyerükkel törölve izzó ingüket.

— Ne féljetek! — üvöltötte Hohol.

De ez nem segített. Akkor az egyikről letépte a sapkát és a fejembe nyomta:

— Vágja azon a végén — én meg innen!

Kivágtam egy karót, meg még egyet — a fal megingott, erre felmásztam rá, megkapaszkodtam, Hohol pedig lábamnál fogva magasra emelt — és a sövény egész estéje lezuhant és majdnem teljesen elborított. A muzsikok serényen kihurcolták a sövényt az utcára.

— Megégette magát? — kérdezte Romaszj.

Gondoskodása fokozta erőmet és ügyességemet. Ki akartam tűnni e számomra oly drága ember szemében és valósággal tomboltam, csakhogy kiérdemeljem dicséretét. A gomolygó füstben pedig még mindig szálltak, akár a galambok, könyveink lapjai.

Jobboldalt sikerült gátat vetni a tűz terjedésének, balfelé azonban mind jobban elharapózott és már elnyelte a tizedik udvart is. Romaszj otthagyta a muzsikok egy részét, hogy figyeljék a vörös lángkígyók furfangjait, a többit pedig balfelé hajtotta; elfutva a módos gazdák mellett, elcsíptem egy gonosz felkiáltást:

— Gyujtogatás!

A boltos meg így szólt:

— Körül kellene nézni abban a fürdőházban!

Ezek a szavak kellemetlenül vésődtek emlékezetembe.

Köztudomású, hogy az izgalom — különösen a vidám — fokozza az ember erejét; és én izgatott voltam, önfeledten dolgoztam és végülis kifogytam az erőből. Emlékszem, leültem a földre és nekitámaszkodtam valami égőnek. Romaszj rámöntött egy vödör vizet, a muzsikok meg körülállva minket, elismerően mormogták:

— Van ereje a fiúnak!

— Ez nem árul ám be...

Fejemet odaszorítottam Romaszj lábához és szégyenszemre elsírtam magam, ő pedig simogatta nedves fejemet és így szólt:

— Pihenjen le! Elég volt.

Kukuskin és Bárinov — mindketten füstösek, akár az ördög — elvezettek az árokhoz és közben vígasztaltak:

— Sebaj, pajtás! Vége van.

— Megijedtél?

Alighogy ledőltem és még össze sem tudtam magam szedni, mikor látom, hogy vagy tíz módos gazda ereszkedik le az árokba, a mi fürdőházunkhoz, élükön — a bíró, mögötte pedig két rendőr karonfogva vezeti Romaszjt. Fedetlen fejjel van, nedves ingének ujja leszaggatva, fogai közölt pipáját szorongatja, arca komor redőkbe von! és ijesztő. Kosztyin katona botját lóbálva, torkaszakadtából üvölti:

— Máglyára az ereinek kutyát!

— Nyisd ki a fürdőt...

— Törjétek fel a zárat — a kulcs elveszett —, szólt hangosan Romaszj.

Talpraugrottam, felkaptam a földről egy karót és Romaszj mellé álltam. A rendőrök hátrahúzódtak, a bíró pedig ijedten sipítva mondta:

— Igazhívők — zárakat feltörni tilos!

Kuzjmin rám mutatott és így kiáltott:

— Itt van még ez is... Ki fia vagy?

— Nyugalom, Maximics — szólt Romaszj. — Azt hiszik, hogy árut rejtettem el a fürdőházban és magam gyujtottam fel a boltot.

— Mindketten!

— Törd fel!

— Igazhívők...

— Felelünk érte!

— Mi vagyunk a felelősek...

Romaszj odasúgta nekem:

— Álljon háttal a hátamhoz! Hogy hátulról ne üthessenek.

A fürdőház zárát feltörték, néhányan nyomban betódultak az ajtón, de szinte rögtön ki is bújtak, én meg eközben a karót Romaszj kezébe nyomtam és a földről felvettem egy másikat.

— Semmi sines benn...

— Semmi?

— A sátánfajzat!

Valaki félénken megszólalt:

— Kár lenne, muzsikok..

Válaszul vadul, szinte részegen felhördült néhány hang:

— Hogyhogy — kár?

— Máglyára velük!

— Bajkeverők...

— Szervezni akarják a népet!

— Tolvajok! És az egész bandájuk tolvaj!

— Kuss! — kiáltott fel hangosan Romaszj. Láthattátok, hogy semmit sem rejtettem el a fürdőházban — mit akartok még? Mindenem elégett — ennyi maradt csak: látjátok? Micsoda hasznom lett volna belőle, ha felgyujtom a sajátomat?

— Be van biztosítva!

És megint vagy tíz torok üvöltötte bőszen:

— Mit bámuljuk őket tétlenül?

— Eleget tűrtük már...

Lábam remegett és egyszerre minden elsötétült szemem előtt. Rózsás ködön keresztül láttam a vad pofákat, a szájak szőrös nyílásait és alig tudtam elfojtani azt a gonosz vágyamat, hogy nekirontsak ezeknek az embereknek. Azok meg csak üvöltöttek, ugrándozva körülöttünk.

— Ahá-á, karót ragadtak!

— Karóval?

— Még letépik a szakállam — mondta Hohol és éreztem, hogy elmosolyodik. — Magának is kijut, Maximics — ej! Csak nyugodtan, fő a nyugalom...

— Odanézzetek, a fiatalnál fejsze van!

Az övemben valóban egy ács-fejsze meredezett, amelyről egészen megfeledkeztem.

— Úgy látszik — félnek — fontolgatta Romaszj. — De azért ne használja a fejszét, esetleg még...

Egy ismeretlen, aprótermetű és sánta muzsikocska nevetségesen ugrándozva, éktelenül sivítozott:

— Téglával kell őket agyonverni! Ide üss, ha mersz!

Valóban: megragadott egy tégladarabot s a hasamba dobta, de mielőtt még megadhattam volna a választ, ölyvként csapott le rá felülről Kukuskin és egymásba kapaszkodva, lehemperegtek az árokba. Kukuskin után iramodott Pánkov, Bárinov, a kovács és még vagy tíz ember, Kuzjmin pedig megfontoltan így kezdett beszélni:

— Te okos ember vagy, Mihájlo Antónov, jól tudod: a tűz megőrjíti a muzsikot...

— Menjünk a partra, Maximics, a kocsmába — mondta Romaszj, kivette a pipát szájából és hirtelen mozdulattal nadrágzsebébe dugta. A karóra támaszkodva, fáradtan mászott ki az árokból és mikor Kuzjmin, aki mellette ment, mondott valamit — rá sem nézve, így felelt:

— Eredj innen, ostoba!

Házunk helyén aranyszínű parázshalom hamvadt, közepén állott a kemence, épen maradt csövéből égszínkék füst szállott a forró levegőbe. Priccsem vörösen izzó rúdjai úgy meredeztek, akár egy pók lábai. A megszenesedett ajtófélfák fekete strázsákként állottak őrt a máglyánál, az egyik vörös parázs-sapkában, tűzesóvákkal, amelyek kakastollakra hasonlítottak.

— Elégtek a könyveim — mondta Hobol sóhajtva. — Boszszantó!

Apró gyerkőcök üszkös fatuskókat hajtottak botjukkal az utca porában, mint a malacokat; sisteregve aludtak ki, maró füsttel töltve be a levegőt. Egy ötesztendős, lenhajú, kékszemű emberpalánta, a meleg, fekete pocsolyában trónolva, bottal vert egy összehorpadt vedret, figyelmesen gyönyörködve a vasra mért ütések kongásában. Komoran járkáltak a tűzkárosultak, halomba gyüjtve megmaradt használati tárgyaikat. Az asszonyok sírtak és szitkozódtak, hajbakaptak még az üszkös fadarabokon is. A tűzpusztította környék mögött a kertekben mozdulatlanul állottak a fák, soknak a lombja megpirult a hőségtől és a bíborszín almák dús tömege előbújt mögülük.

Lementünk a folyóhoz, megfürödtünk, majd szótlanul teáztunk a parti vendéglőben.

— De az almákkal elszámították magukat az „élősködők" — mondta Romaszj.

Megjött Pánkov, merengő volt és szelídebb, mint máskor.

— Mi az, pajtás? — kérdezte Hohol.

Pánkov vállatvont:

— Be volt biztosítva a házam.

Egy darabig hallgattak, furcsán, mint akik nem ismerik egymást és fürkésző pillantással nézegettek egymásra.

— Mihez fogsz most, Mihail Antónics?

— Meggondolom.

— El kellene utaznod innen.

— Meglátom.

— Nekem van tervem — szólt Pánkov —, menjünk ki a szabadba, megbeszéljük.

Kimentek. Az ajtóban Pánkov megfordult és így szólt hozzám:

— Látom — helyén a szíved! Te itt maradhatnál, tőled félni fognak . . .

Én is kimentem a partra, lefeküdtem a bokrok alá és néztem a folyót.

Hőség volt, noha a nap már aláhanyatlott nyugaton. Széles tekercsként bontakozott ki előttem mindaz, amit átéltem ebben a faluban — mintha festékkel írták volna a folyó csíkjára. Szomorú voltam. De hamarosan erőt vett rajtam a fáradtság és mély álomba merültem.

— Hé, — hallottam félálomban és éreztem, hogy valaki megráz és ráncigál valahová. — Meghaltál, mi? Ébredj!

A folyón túl, a mezők felett, bíborszínben ragyogott a hold, akkora volt, mint valami kerék. Bárinov hajolt fölém és rázogatott.

— Eredj, Hohol keres, nyugtalankodik!

Mögöttem ment és morgolt:

— Nem szabad elaludnod, ahol eszedbe jut! Megy a domboldalon valaki, félrelép — és rád görget egy követ. Vagy pedig készakarva gurítja rád. Mifelénk — nem tréfálnak. A nép, öcsém, emlékszik a rosszra. Azonkívül nincs is mire emlékeznie.

A bokrok közt, a parton, halkan motozott valaki — hajladoztak az ágak.

— Megtaláltad? — hallatszott Pislogó csengő hangja.

— Itt hozom — válaszolta Bárinov.

Vagy tíz lépés után sóhajtva mondta:

— Halat készül lopni. Ennek a Pislogónak sem fenékig tejfel ám az élete.

Romaszj haragos szemrehányással fogadott:

— Hol kószál ennyi ideig? Azt akarja, hogy jól elagyabugyáljak?

Mikor pedig egyedül maradtunk, borúsan és csendesen megszólalt:

— Pánkov azt ajánlja magának, hogy maradjon nála. Üzletet akar nyitni. Én azonban nem tanácsolom. Idehallgasson: eladtam neki mindent, ami megmaradt, Vjátkába utazom és rövid idő mulva magát is odaveszem. Rendben van?

— Még gondolkozom rajta.

— Gondolkozzon.

Lefeküdt a földre, kis ideig matatott, majd elcsendesedett. Az ablak melleti ültem és néztem a Volgát. A hold visszfénye eszembe idézte a tűzvészt. A füves part mentén súlyosan puffantak egy vontatógőzös lapátkerekei, a három árbóclámpás fénye úszott a sötétben, megsuhintva a csillagokat és időnkint el-elfödve azokat.

— Haragszik a parasztokra? — kérdezte álmosan Romaszj.

— Nem kell. Hisz csupán ostobák. A gonoszság — annyi, mint ostobaság.

Szavai nem vígasztaltak meg, nem tudták enyhíteni elkeseredésemet és éles fájdalmamat. Magam előtt láttam a szőrös, vadállati pofákat, amint kiszakad torkukból a gonosz üvöltés:

— Téglával kell őket agyonverni!

Ebben az időben még nem tudtam elfeledni azt, amire nem volt szükségem. Igen, láttam, hogy ezekben az emberekben, különkülön véve őket, nincs sok gonoszság, gyakran pedig egyáltalán nincs. Lényegében derék vadak — nem nehéz bármelyiküket gyermeki mosolyra deríteni, bármelyikük gyermeki bizalommal hallgatná az értelem és a boldogság kereséséről, a nemeslelkű hőstettekről szóló meséket. Az efféle emberek különös lelkének drága minden ábránd egy könnyebb, az egyéni akarat törvényei alapján álló élet lehetőségéről.

De amikor ezek az emberek a falusi gyűléseken vagy a parti

vendéglőben szürke csomóba verődnek össze, akkor elrejtik valahová mindazt, ami jó bennük és akár a papok, a hazugság és kétszínűség talárjába öltöznek; felöltik magukra az erősekkel szembeni kutya-alázatot és ilyenkor undorító rájuk nézni. Vagy pedig — hirtelen farkas-gonoszság ragadja el őket, hajuk felborzolódik, fogukat vicsorítják, vadul üvöltenek egymásra, készek egymásnak rontani — és meg is teszik —, minden semmiségért. Az ilyen pillanatokban ijesztőek és képesek lerombolni a templomot, ahová tegnap este még olyan szelíden és alázatosan mentek, mint bárányok az akolba. Vannak költőik és mesemondóik — de senki sem szereti őket, a falu csúfjai, támogatás nélkül, megvetve élnek.

Nem tudok, nem vagyok képes ezek között az emberek között élni. Mindezeket a keserű gondolatokat kifejtettem Romaszj előtt, azon a napon, amikor elváltunk egymástól.

— Elhamarkodott következtetés — jegyezte meg szemrehányóan.

— De mit tegyek, ha már így alakult ki bennem?

— Helytelen következtetés! Alaptalan.

Megfontolt szavakkal hosszasan próbált meggyőzni arról, hogy nincs igazam, tévedek.

— Ne ítéljen elhamarkodva! Ítélni — ez a legegyszerűbb, ne hagyja magát elragadtatni. Higgadtabban tekintsen mindenre és csak egyet tartson szem előtt: minden elmúlik, minden jobbra fordul. Hogy lassan? De ezzel szemben — biztosan! Tekintsen mindenfelé, tapintson meg mindent, legyen rettenthetetlen, de — ne ítéljen elhamarkodva. Viszontlátásra, barátom!

Ez a viszontlátás tizenöt esztendő mulva történt meg. Siedleében, miután Romaszj a „narodoprávec"-ek ügye miatt újabb tíz évet töltött számkivetésben a jakut tartományban.

Ólomként ömlött rám a bánat, amikor elutazott Krásznovidovóból, úgy hányódtam a faluban, mint egy gazdáját vesztett kutyakölyök. Bárinovval nyakunkba vettük a falvakat, dolgoztunk a gazdag parasztoknál, csépeltünk, krumplit szedtünk, kertet gyomláltunk. Nála laktam, a fürdőházban.

— Lexej Maximicsom, te, sereg nélküli vezérem — hát hogyan is lesz? — kérdezte egy esős éjszakán. — Útnak indulunk

holnap a tengerre? Istók uccse, mit keresünk itt? Nem szeretik errefelé a magunkfajta embert. És — részeg fejjel talán még...

Nem először beszélt így Bárinov. Valamiért ő is búnak eresztette fejét, majomkarja ernyedten csüngött alá, csüggedten pillantgatott körül, mint aki utat vesztett az erdőben.

A fürdőház ablakát eső csapdosta, sarkát alámosta a víz árja, amely vadul zúdult az árok fenekére. Bágyadtan cikáztak a csendesülő zivatar sápadt villámai és Bárinov halkan kérdezgette:

— Utazunk, jó? Holnap?

Útnak indultunk.

*

Megmagyarázhatatlanul jó őszi éjjelen a Volgán hajózni, az uszály tatján ülve, a kormánynál, amelyet egy hatalmasfejű, bozontos szörnyeteg fordít — fordítja, topog a fedélzeten súlyos lábával és öblöseket sóhajt:

— Ho-up!... Ho-rro-u...

A tat mögött selymesen zúdul, csendesen csobban a gyantasűrű parttalan víz. A folyam felett fekete őszi felhők gomolyognak. Körös-körül — lomhán lódul a sötétség, elnyeli a partokat és mintha az egész föld felolvadna benne, füstszerűvé és folyékonnyá válva, szakadatlan végnélküli tömeggé, amely úszik valahová lefelé, a kietlen némaságba, ahol nincs sem nap, sem hold, sem csillagok.

Elől a nyirkos sötétben, nehezen pöfög és zihál a láthatatlan vontatógőzös, mintha ellenállana egy őt vonzó, rugalmas erőnek. Három fényecske kíséri — kettő a vizen és egy magasan a kettő felett; közelebb énhozzám, a felhők alatt úszik aranyos kárászként még négy, az egyik — a mi uszályunk árbocának lámpása.

Úgy érzem magam, mintha be lennék börtönözve egy hideg, olajos hólyagba, amely csendesen siklik egy lejtős pályán és én beléragadtam, akár a muslica. Úgy rémlik, lassan elhal a mozgás és közel a pillanat, amikor teljesen elenyészik — a gőzös megszünik dobogni és lapátkerekeivel a sűrű vizet csapkodni, elröppen minden hang, mint levél a fáról, elmosódik, mint a krétafrás és parancsolón átölel a mozdulatlanság, a csend.

És a kormánykerék mellett lépdelő, szakadt bőrkabátba és rongyos báránybőrsapkába öltözött hatalmas ember megállt majd mozdulatlanul, mindenkire megbabonázva és nagy üvöltő hangon:

— Ho-rr-op! Ho-urr...

Megkérdeztem:

— Hogy hívnak?

— Minek neked ezt tudni? — válaszolta tompán.

Ahogy mind távolabb úsztunk Kazánytól a lenyugvó napban, megfigyeltem, hogy ennek a medveszerűen esetlen embernek szőrös az arca és alig látszik a szeme. A kormánynál állva, fakorsóba öntött egy üveg vodkát, felhajtotta kétszerre, akár a vizet, majd belecharapott egy almába. Mikor pedig a vontatógőzös megrántotta az uszályt, a kormány fogantyújába kapaszkodva felpillantott a nap vörös korongjára, megrázta üstökét és szigorúan mondta: — Isten nevében!

A gőzös Nyizsnyij-Novgorodból, a vásárból, visz Asztrahányba négy uszályt, vásáruval, cukros hordókkal és valamilyen ócskaházi ládákkal megrakva — mindez Perzsiába megy. Bárinov lábával megkocogtatta a ládákat, szimatolt, kisideig gondolkozott, majd kijelentette:

— Bizony, ezek puskák — az izsevszki gyárból...

A kormányos azonban meghökte öklével Bárinov hasát és megkérdezte:

— Mi közöd hozzá?

— Csak úgy gondoltam...

— Akarsz egyet a pofádba?

Személyszállító hajón nem tudtuk volna megfizetni az útiköltséget, „könyörületből" vettek fel az uszályra és noha „őrszolgálatot tartunk", akár a matrózok, mégis úgy néz ránk mindenki az uszályon, mint a koldusokra.

— Te mindig azt hajtogatod — bezzeg a nép... — vetett szemrehányást Bárinov. — Pedig — csupán erről van szó: ki ül a másik nyakába...

A sötétség olyan sűrű, hogy nem lehet látni az uszályokat, csupán az árbócok csúcsai villannak meg a lámpások fényében, háttérben a füstös felhőkkel. A felhők olajszagúl árasztanak.

Bosszant a kormányos makacs hallgatása. A szolgálatvezető

„őrszolgálatra" jelölt ki a kormányhoz, hogy segítsek ennek a vadállatnak. A fények mozgását követve a fordulóknál, hidkan odaszól hozzám:

— Hé, fogd meg!

Talpraugrom és forgatom a kormány fogantyúját.

— Elég — morogja.

Megint leülök a fedélzetre. Sehogysem sikerül beszélgetésbe elegyednem ezzel az emberrel — kérdésekkel felel.

— Gál neked mi közöd hozzá?

Mire gondolhat vajjon? Mikor elhaladtunk a hely mellett, ahol a Káma sárga habjai a Volga acélszínű csíkjába ömlenek, észak felé pillantott és felmordult:

— Gazember.

— Kicsoda?

Semmi válasz.

Valahol messze, a sötétség sűrűjében, kutyák vonítanak és ugatnak. A kutyaugatás az élet halvány nyomaira eszlékeztet, amelyeket még nem mosott el a sötétség. De szinte elérhetetlenül messzinek és céltalannak tűnik.

— Gonoszak itt a kutyák — szólalt meg várattarad az ember a kormánynál.

— Hol — itt?

— Mindenütt. Minálunk a kutya — igazi vadállat...

— Hova valósi vagy?

— Vologdai.

Es mint krumpliszemek a kiszakadt zsákból, úgy gurultak belőle a szürke, súlyos szavak:

— Ki az tevelod — a hávsid tán? Ostoba, annyi szent. Az én nagybátyám okos. Eleven. Gazdag. Mólója van Szimbirszkben. Kocsmája. A parton.

Mintán mindezt lassan és szinte erőlködve elmondta, láthatatlan szemével rámeredt a hajóárbóclámpásának fényére és nyomon követte, amint aranyos pókként tovakúszott a sötétség hálójában.

— Fogd már meg, na... Ismered a betűt? Nem tudod — ki írja a törvényeket?

Meg sem várva a választ, így folytatja:

— Különbözőkép mondják: az egyik — a cár, mások — a metropolita, a szenátus. Csak tudnám biztosan —, elmennék hozzá. Azt mondanám neki: úgy írd a törvényeket, hogy neki se tudjon huzakodni az ember, nemhogy ütni! A törvénynek vasból kell lennie. Mint a kulcsnak. Bezárja a szívemet — és kész! Akkor aztán — felelek is érte! Így meg — nem felelek! Nem én.

Magában mormogott, egyre halkabban és zavarosabban, ökle a kormánykerék fogantyúján dobolt.

A hajón a szőcsőbe kiabáltak valamit és a tompa emberi hang époly feleslegesnek tünt, mint a kutyaugatás és vonítás, amelyet már felszívott a sűrű éjszaka. A hajó peremén sárgás olajfoltként úsznak a fekete vízben a lámpások visszfényei — elolvadnak, erőtlenek ahhoz, hogy megvilágítsanak valamit. Felettük pedig mintha sár folynék, olyan tapadósak és sűrűk a fekete, párától duzzadó felhők. Mind mélyebbre siklunk a sötétség hallgatag ölébe.

Komoran kesereg a kormányos:

— Hová jutottam? Alig lélekzik már a szivem . . .

Közöny hatalmasodott el rajtam, közöny és hideg bánkódás. Aludni szerettem volna.

Óvatosan, üggyel-bajjal áttörve a felhőkön, az égre lopakodott a napnélküli, bágyadt és szürke hajnal. Ólomszinűre festette a vizet, megmutatta a partokon a sárga bokrokat, a vasszínű, rozsdabarította fenyőket, sötéten csüngő ágaikat, a falu házsorát, egy muzsik alakját, amely mintha kőből lett volna kivésve. Az uszály felett sirály húzott el, ferde szárnyaival süvítve.

Engem és a kormányost leváltottak az őrségről, bebujtam egy ponyva alá és elaludtam, de csakhamar — úgy rémlett —, lábdobogásra és kiáltozásra ébredtem. Kidugtam a fejem a ponyva alól és láttam, hogy három matróz a kis íróállványhoz szoritja a kormányost és össze-vissza kiabál:

— Térj észre, Petruha!

— Az Isten áldjon — verd ki a fejedből!

— Elég már, hallod!

Karjait összefonva, ujjaival átfogva vállát, ott állott nyugodtan a kormányos, lábával egy batyut szorított a fedélzethez, tekintetét végighordozta mindenkin és rekedten megszólalt:

— Engedjetek elmenekülnöm a bűn elől!

Mezítláb volt, fedetlen fővel, egy szál ingben-gatyában, borzas haja fekete csomóban meredezett a fején, lecsüngött kiugró, makacs homlokára, alatta vérbeborult, apró vakondszeme látszott, amely könyörgőn, ijedten pislogott.

— Belefúisz! — próbálták meggyőzni.

— Én? Dehogy. Eresszetek, testvérek! Ha nem engedtek — bizony megölöm. Amint beérünk Szimbirszkbe, nyomban...

— Hagyd abba!

— Ej, testvérek...

Lassan, széles mozdulattal kitárta karjait, térdre ereszkedett, két kezét nekivetette az írópultnak, akár a keresztrefeszített, majd elismételte:

— Engedjetek elmenekülni a bűn elől!

Furcsán mély hangjában volt valami megrendítő: evezőhosszúságú széttárt karjai reszkettek, tenyerét az emberek felé fordította. Reszketett bozontos szakállú medvearca is, vaksi vakondokszeme, mint valami fekete golyó, dülledt ki gödréből. Úgy tűnt, mintha egy láthatatlan kéz torkonragadná és fojtogatná.

A muzsikok szótlanul szétváltak előtte, ő meg esetlenül talpraállott, felemelte a batyut és így szólt:

— Köszönöm nektek!

A fedélzet szélére ment és váratlan könnyedséggel beugrott a folyóba. Én is a fedélzet szélére iramodtam és láttam, amint Petruha csapkod a fejével, felteszi rá — sapka helyett — a batyuját és úszni kezd, rézsút az áron keresztül, a homokos part felé, ahol a szél lökései alatt hajladoznak feléje a bokrok, sárga leveleket hullatva a vízbe.

A muzsikok így szóltak:

— Mégis erőt vett magán!

Megkérdeztem:

— Nyilván — megőrült?

— Hogyhogy? Hisz a lelke üdvéért teszi...

Petruha már kiért a sekélybe, melléig ért a víz és meglóbálta a feje fölött batyuját.

A matrózok felkiáltottak:

— Isten veled!

Valaki megkérdezte:

— Mihez kezd írások nélkül?

Egy rőthajú, ferdelábú matróz nagy gyönyörűséggel meséltе nekem:

— Szimbirszkben lakik a nagybátyja, esküdt ellensége és tönkrejuttatója, ő meg kitervelte, hogy megöli a nagybátyját — de közben megbánta és elmenekült a bűn elől. Olyan ez a muzsik, mint a vadállat, de — a szíve jó! Derék ember...

A derék muzsik pedig már ott lépkedett a keskeny homoksávon, felfelé a folyó mentén — és eltünt a bokrok között.

A matrózok jó fiúk voltak, valamennyien földieim, ös volgaiak; estére már otthon éreztem magam közöttük. Másnap azonban észrevettem, hogy sötéten, bizalmatlanul néznek rám. Nyomban kitaláltam, hogy az ördög taplót dugott Bárinov alá és ez a szószátyár nyilván elmesélt egyet-mást a matrózoknak.

— Meséltél?

Asszony-szeme mosolyra derült, zavartan megvakarta túlo tövét és beismerte:

— Elmeséltem egyet-mást!

— Úgy! — Pedig kértelek, hogy hallgass?

— Hisz hallgattam én, de mikor olyan érdekes ez a történet. Kártyázni akartak, a kormányos meg felkapta a lapokat — ánja! Erre én elkezdtem...

Kérdéseim során kiderült, hogy Bárinov, puszta unalomból, szerfölött lebilincselő történetet szőtt, amelynek végén Hohol és én, akár a régi vikingek, fejszével vagdalkoztunk a muzsikó? [illegible] hada ellen.

Céltalan volt haragudnom rá — hisz az igazságot csak a valóságon kívül tudta elképzelni. Egyízben, mikor úton voltam [illegible] valami munka után és letelepedtünk a mezőn, egy vízmosás szélén, Bárinov magabiztosan és nyájasan így próbált meggyőzni:

— Az igazságot úgy kell megválasztani, hogy kedves legyen a lélekuek! Amott, a vízmosáson túl, nyáj legel, kutya futkároz, pásztor jár. Nos? Mi haszna van ebből a mi lelkünknek? Idefigyelj, pajtás: rossz ember — igaz, hogy van —, de hol a jó? A jó! bizony még nem fundálták ki, nem bizony!

Szimbirszkben a matrózok igen barátságtalanul kitessékeltek az uszályról a partra.

— Ti nem vagytok miközénk való emberek — mondták.

Csónakon kiviltek a szimbirszki mólóra és mi megszárítkoztunk a parton, harminchét kopejkával a zsebünkben.

A vendéglőbe mentünk teát inni.

— Most mihez kezdünk?

Barinov határozottan kijelentette:

— Hogyhogy — mihez? Tovább kell utaznunk.

Szamáráig eljutottunk személyhajón, mint potyautasok, Szamarában elszegődtünk egy uszályra és hét nap mulva minden különösebb viszontagság nélkül megérkeztünk a Káspi-tenger partjára, ahol beálltunk a mocskos kalmük Kabánkul-báj telep halászainak kis csoportjába.

VÉGE

TARTALOM

Gyermekkor 5

Emberek közöt 241

Egyedemein 583

GORKIJ

KLIM SZÁMGIN ÉLETE

A Szovjetunióban Klim Számgin életét «az orosz élet enciklopédiájának» nevezik. A négy, egyenkint több mint 600 oldalas kötet sorozatosan jelenik meg, úgyhogy még az 1949-es évben teljes kiadásban jut a magyar olvasóközönség kezébe a korszakalkotó jelentőségű mű

Eddig megjelent:

Első kötet ára fűzve 18·— Ft., kötve 24·— Ft

Második kötet ára fűzve 18·— Ft., kötve 24·— Ft

SZIKRA KIADÁS

GORKIJ

VERGŐDÉS

Matvej Kozsemjákin életét ismerjük meg Gorkij leghatalmasabb, legszebb regényalkotásából. Tragikus és mégis reménytkeltő regény, mert csodálatos fényt vetít az emberiség jobb és igazabb jövője felé

430 oldal

Ára 24·— forint

SZIKRA KIADÁS